

Csernok Attila

A komáromi pontonhíd

ELŐSZÓ

Történelemről, politikáról és az életemről akarok írni. Ebből mindjárt kiderül, hogy ez az írás nem klasszikus önéletrajz. Benne éltem a történelemben, és idővel rám talált, majd megfertőzött a politika. Igyekeztem az említett három elemet harmonikus egységgé összehozni, de nem állíthatom, hogy ez sikerült. Hol a történelem, hol a politika, hol az életem uralja a mondanivalót. Ez nem is lehet másként. Történelemről beszélek, de nem „a” magyar történelmet írom. A történelem szereplőiről beszélek, de nem az életükről szól a történet, szerepüket csak egy-egy adott eseménnyel összefüggésben említem, minősítem.

A történelem nem romantikus ifjúsági regény, ahol a jók mindig győznek, a gonoszok mindig elbuknak, és az utolsó oldalakon harsonaszó közben az igazság diadalmaskodik. Nézem Wagner Sándor „Dugovics Titusz hősi önfeláldozása” című, Nándorfehérvár ostromáról 1859-ben készült festményét. Maga a tömény romantika, az önfeláldozás megdicsőülése. Csakhogy Dugovics Titusz tette egyáltalán nem követésre méltó példa: a „törököt” le kell lökni a „bástyáról”, nem leugrani vele. A történelem általában nem felemelő, lelkesítő olvasmány, a miénk sem az. Lehet, ezzel függ össze, hogy vannak, akik tapintatból, néha politikai érdekből rejtegetik, válogatják, szűrik a történelem eseményeit. Értelmezik és eldöntik, mi az, ami elbírja a nyilvánosságot, és mi az, amit az adott korszak nyilvánossága elbír. Ez alól az események egykori résztvevői sem kivételek. Vannak, akik rosszul értelmezett honfiúi érzelmeiktől vezérelve átírják a történteket. Az sem ritka, hogy fontos könyvek, elemzések tizenöt-húsz év alatt feledésbe merülnek, legfeljebb a szűkebb szakma tudományos emlékezetében élnek. Ebben az írásban történelmi tényekből, statisztikai adatokból, korabeli elemzésekből fogunk véleményt alkotni arról, ami történt. Fáradozásunk jutalmául reményeim szerint sok érdekes, eddigi ismereteinktől eltérő összefüggést találunk, amelyek segítenek eligazodni viharos történelmünk időnként észbontó kacskaringóin.

Gyenge és kudarcra ítélt mindenki, egyén, közösség és nemzet, ha balsikerei okát soha nem saját hibáiban, mindig a körülményekben, másokban keresi, és találja meg. A „balsors akit régen tép”, a háromszínű nemzeti önsajnálat megható lehet a *Himnuszban*, de nagy baj, ha elhisszük a feloldozás szavait: „Megbűnhődte már e nép...”. Ezen jól el lehet érzékenyülni, ám egyrészt a bűnhödés nem igaz, másrészt ebből nem lesz korszerű Magyarország, nem lehet „emelkedő nemzet”. Mondják, hogy utólag könnyű okosnak lenni, hisz utólag minden olyan egyszerű, minden olyan világos. Csakhogy ez így közhely. Először is utólag sem egyszerű, nem is könnyű a történéseket tárgyilagosan elemezni, a kényszerpályákra, tévedésekre rámutatni. Friss példa 1956 immár ötvenéves története. Másodszor az utólagos vizsgálódás sem haszontalan, mert lehet okulni belőle. Ez az írás nem az utólag bölcsek kényelmes nézőpontjából ítél, ahol csak lehet, a kortársak rendelkezésére álló ismeretek alapján elemez. Kérdéseket tesz fel, és a válaszokat történelmünk közeli és távoli múltjában keresi. Bonyolítja a dolgot, hogy olyan válasz kellene, amivel határainkon innen és túl a magyarság minél nagyobb része egyet tud érteni. Műkedvelők és szakemberek, földművesek és háziasszonyok, szakmunkások, szociológusok és történészek, orvosok, tanárok, ügyintézők és közgazdászok számára is - legalább részben - elfogadható. Legalább hajlandók legyenek elgondolkozni rajta, vitatkozni róla. Ennek az írásnak minden szava vitatható. Ha csak gondolkodásra késztet, már megérte a fáradozást.

Sokat fogok idézni, szeretem az idézeteket. Az olvasó elé tárni minél több gondolatot, véleményt, ismeretlen, vagy csak elfeledett tényeket, vitatott összefüggéseket. - Van benned valami hittérítőkre emlékeztető hajlam - mondta egyszer egy barátom. Ha ez igaz, a misz-szionáriusi hajlam bibliamagyarázó őseim - tizennégy lelkész, pap, prédikátor, tanító - három évszázados öröksége. Ok a Bibliát tanították, az igét hirdették a falusi nép között. Én a hit megbocsátó békéje helyett történelmünk felkavaró tanulságait keresem. Három társadalmi rendszerről és két rendszerváltásról,

egy világháborúról és egy felkelésről akarok beszélni. A történelem szikár valóságával szeretném oszlatni a legendák és mítoszok világát.

Történelmünk tele van mítoszokkal. Minden népnek, nekünk is szükségünk van ezekre az andalító történetekre. A mesék világa elandalít, de ne keverjük össze a világ történelmével. Vannak kifejezetten ártalmas mítoszaink is. A balsors tépte nép mítosza például lefegyverez, számoljunk le vele. Vállaljuk fel a múltunkat. Átéltem az 1938—1941 -es „hongyarapítás”-t, a második világháborút, 1956-ot, a hatvanas-hetvenes éveket. Ami ezekről a közvéleményben él, valóság és képzelet, tények és legendák sajátos keveréke. Megélt történelmünk mellett újra itt van, betolakodott az életünkbe Trianon is. Mint valami szekrényből nyakunkba zuhanó csontváz. Trianon mítoszával is le kell egyszer számolni. Álljunk végre a saját lábunkra, biztonságosabb lesz, mint a trianoni könnyáradatban hajőkázni. Nincsenek illúzióim, tudom, hogy Trianon a magyar társadalom két legkényesebb, legérzékenyebb kérdésének egyike. A másik 1956. Mind a kettő körül szélsőségesen eltérő és szemben álló nézetek csatáznak az országban és határainkon túl is. írásom mindkettővel szembenéz. Látni fogjuk, hogy minden viszonylagos. Az áldozatról kiderül, hogy maga is bűnös volt, ennyiben tettestárs saját balsorsában. (íme, megint a balsors.) Aki történelmünket mítoszok nélkül, az önvizsgálat igényével szeretné látni és megítélni, annak több oldalról meg kell ismernie, körbe kell járnia az évtizedek-évszázadok ködébe tűnt eseményeket. Különösen 1526 - Mohács; 1848 - a szabadságharc; 1920 - Trianon; 1941-1945 - a második világháború; 1956 - a forradalom eseményeit. írásom erre a kalandra hívja az olvasót.

Békésebb történeteket is ígérek. Ilyen a hatvanas évek nyitánya: aki nincs ellenünk, az velünk van. Ilyen a fékezett reformok története az első vonalból. Hogyan táncoltunk gúzsba kötve? És huszonöt év, túl az Operenciás-tengeren, Rio de Janeiróban. Üzleti sikerek és gondok a szamba és az ötszörös futballvilágbajnok hazájában. Élmények, tapasztalatok egy Európa méretű ország jókedvű, befogadó, toleráns népéről. A karneválról, a gazdaságról és a gondokról. És sok mindenről, amiben jobbak, mint mi. Végül: a rendszerváltás Rióból nézve.

Életem párja, Anna, főfoglalkozású kritikusom, folyamatosan bírálta a készülő írást. Keményen harcoltunk minden mondatért, minden szóért. A szigorú lektor és a megkínlódott szavakat gyermekeként védelmező íróember (az íróember nem minősítés, csupán annyit jelent, hogy ezt a könyvet valaki írta) azért a végén mindig egyezségre jutott. Kisebb-nagyobb részeket különböző minőségben mások is elolvastak, és leírták, elmondták - kedvező vagy lesújtó, indulatosan elutasító -véleményüket. Tanulságos volt a nemegyszer egymással ellentétes véleményeket olvasni, hallgatni. Újra szembesültem a régi igazsággal: minden olvasónak saját történelme van, ahány egyéniség, annyiféle vélemény a történelemről. Senki nem tud a saját rögeszméitől szabadulni. Ifjú történész megejtő nyíltsággal adta tudtomra, hogy nem értek a szakmához, amit Trianonról írtam, elfogadhatatlan, vulgármar-xista gúnyirat, tele hülyeséggel és csúsztatással. Volt, aki ugyanezt a részt elfogadhatónak, egy másik vélemény szimpatikusnak találta. Volt, aki azt mondta, amit írtam, felületes történelmi félreértés, egy másik szigorú bírálóm viszont írásomban semmi újat nem talált. Egy „szépségdíjas” bírálat azért marasztalt el, mert gyűlölöm Tisza Istvánt. Más úgy látta, túlzottan kesztyűs kézzel bánok az ’56-os Nagy Imrével. Egyesek véleménye szerint a második világháborút követő negyvenöt év túl pozitívra sikerült, mások kifogásolták, amit a korszak negatívumairól írtam. Egyik bírálóm utálta a rendszerváltást, a másik lelkesedett érte. Volt olyan is, aki sok új információt kapott, és nagyszerűnek talált egy-egy fejezetet. Egy háziasszony, aki saját bevallása szerint attól tartott, hogy száraz, unalmas értekezésen kell merő udvariasságból átrágnia magát, nem tudta letenni, olyan izgalmasnak találta az írás egyik történelmi részletét. Barátom írta, azonosulni tud azzal a szándékkal és kísérlettel, hogy az írás kesztyűt dob a balsorsú nemzet önsajnáló, önfelmentő mítoszának és mindazoknak, akik ebből élnek és politikai tőkét kovácsolnak. Évtizedek óta külföldön élő magyar barátunk dicsérte a tárgyilagos írást, az újszerű szemléletet. Jelezte, hogy írásomat olvasva sok mindent átértékelt Trianonnal és 1956-tal kapcsolatban. Mindemellett több megértést és tapintatot kért március 15-e és augusztus 20-a ünnepének. Felhívta a figyelmemet, hogy ez az írás meg fogja osztani

az olvasókat. Ebben fenntartás nélkül egyetérthetünk, mert ha már az előzetes bírálatok így megoszlanak, milyen alapon és miért várnánk mást az olvasóktól. E bevezető után mit mondhatok? Írásomat csak mindenre elszánt, a világra nyitott, jó idegzetű embereknek ajánlom.

I. fejezet- Gyökerek

„ Hitehagyott csaliul eretnek leszármazottja ”
Csemoch János hercegprímás

MEGJELENEK A SZÍNEN

Családom szerint a szerénység szobrát nem rólam mintázták. El kell ismernem, hogy ezt már születésem is ékesen bizonyítja. Aki 1929-ben világra mert jönni, az csak egy túltengő önbizalommal megáldott pasas lehetett. Fennállásom 75. évfordulójára Gabi lányomtól szépen bekötött válogatást kaptam a születésem napján, 1929. szeptember 23-án megjelent újságokból, mindnyájunk épülésére ezekből szemezgetek.

A REGGEL

„A mezőgazdasági termékértékesítés megoldása a kormány legsürgősebb feladata, ... ez a kérdés ... egész gazdasági helyzetünk döntő kérdésévé vált. ...A kereskedő és a termelő közötti harcok helyett sokkal célirányosabb volna egész erővel a kormány ellen fordulni a megfelelő agrár- és kereskedelmi politika érdekében. ”

(Évtizedek múltán még mindig itt tartunk! Fia az iparban valamit nem lehet eladni, a gyárat bezárják, a munkások az utcára kerülnek. Ha a mezőgazdaságban történik ugyanez, a gazdaságot nem zárják be, a másoktól beszedett adókból pótolják a termelőknél elmaradt bevételt. „Megfelelő agrár- és kereskedelmi politikával” fenntartják azt a mező-gazdasági tevékenységet, ami még a költségeket sem fedezi. A kormány legsürgősebb feladata valóban „a mezőgazdasági termékértékesítés” lenne? Biztos, hogy jól van ez így?)

S/ily Kálmán rektor szerint *„a diploma-túltermelés szempontjából legrosszabb a helyzet a gépészmérnöki és vegyészmérnöki szakon. A törvényes korlátozás némiképp használt ugyan, de ennek ellenére a csonkaországban ugyanannyi a diplomás ember, mint Nagy-Magyar-*

országon volt. A numerus clausus szerintem mondotta Szily rektor -nem kultúrgyilkos guillotin, hanem a magyar nemzet érdekeinek megvédésére szolgáló eszköz, amelyre Magyarország jövője szempontjából feltétlenül szükség van. ”

(A rektor úr az 1920. évi XXV., a numerus clausust előíró, Haller István és Teleki Pál nevéhez kapcsolódó törvénycikkről beszél. Nyíltan kimondja, hogy „a magyar nemzet” érdekeit védő törvényről van szó. Csak azt nem értem, mit gondoltak azok, akik szobrot állítottak Teleki Pálnak, az első európai zsidótörvény tudományos megalapozójának, következetes védelmezőjének, a náci fajelmélet előfutárának, íme, árnuló szemeink előtt bontakozik az új, demokratikus, „európai” Magyarország, a magyar XXI. század.)

„ Mint ismeretes, a forradalom után a független magyar bíróságok előtt kellett felelnie mindazoknak, akik a gyászos eseményeknek előidézői vagy részesei voltak. Elsősorban az őszirózsás forradalom volt vezérét és spiritus rektorát, gróf Károlyi Mihályt helyezték vád alá, akit az összes bíróságok hazaárulás címén in contumatiam elítéltek. ... Az évekig húzódó perben... tavaly hozott ítéletet a királyi Kúria, amely szerint Károlyi összes magyarországi birtokait, ingatlanait, ingóságait és összes javait elkobozta és a magyar királyi kincstárnak ítélte oda. ”

(Más források szerint a Bethlen-kormány lefoglalta Károlyi összes vagyonát, majd szétosztotta a főurak között. - így kicsit más, mint ami az. újságokban megjelent.)

Mit írt az újság száz évvel korábban?

Közgazdaság: „ Ő Császári Királyi Fő-Herczegsége az ország Nádor Ispánya kegyes parantsolatjából közhírré tétetik: hogy a méltósá-gos Báró Orczy Família kertje közelébb a Ludovicea Nemzeti Katona Intézet részére megvétetett. Ennek folytán némely fák és füvek is elár-vereztetnek, de az Izraeliták a Licitatióból ki vannak zárva. ”

(A hírek dátuma 1829. szeptember 23., pontosan 115 évvel a holokauszt előtt.)

„Haller István: Válság van éspedig nagy válság. Nem politikai válság, hanem gazdasági válság, amelyet nem lehet egy-két miniszter kicserélésével megoldani. ...Az egész nemzetet össze kell fogni és a válság nagyságához mérten kivétel nélkül mindenkit a fedélzetre szólítani. ”

(Az „egész nemzet” összefogása nyolcvan évvel ezelőtt is jámbor óhaj maradt. Változott itt valami?)

ESTI KURÍR

„Bécs, 1929. szeptember 23. Bürgerkrieg! Polgárháború. A Heim-wehr nagygyűlésén belépésre és harcra szólítottak fel minden fegyverbíró osztrák férfit a ‚zsidók igája'ellen. ... Vasárnap egy bécs környéki faluban kisebb összetűzésre került sor a Heimwehr-legénység és szociáldemokrata munkások között, ... a ‚Vörös Sólyom’ nevű szocialista cserkészegylet tagjai megtámadták a Heimwehreket. ”

(2007 augusztusában - közel nyolcvan évvel a Bécs környéki polgárháborús események, több mint hatvan évvel a holokauszt és a második világháború befejezése után -, amikor e sorokat írom, a magyar szélsőjobboldal elérkezettnek látta az időt, hogy nyíltan fajgyűlölő, uszító beszédei, a durva verbális agresszió után a tettek mezejére lépjen, egyenruhás „honvédő” alakulatait az utcára vigye. Ebből polgárháborús összetűzések csak azért nem lesznek, mert napjainkban a szóéiul isláknak sem a „Vörös Sóíyom”-hoz hasonló cserkészegyletük, sem más, hasonló önvédelmi szervezetük nincs.)

PESTI NAPLÓ

„ Mi történik és mi lesz Palesztinában? Emin Husseini főmufti, a Palesztinái arabok vezére és dr. Chairn Weizmann, a cionista világszervezet elnöke cikket írt a Pesti Naplónak:

Emin Husseini: Demokratikus kormányzatot akarunk, amelyben számának arányában része van Palesztina minden elemének: a mohamedánoknak, a keresztényeknek és a zsidóknak egyaránt. ... Követeljük, hogy szűnjék meg az a politika, amelynek egy célja van: megalapítani a zsidók nemzeti otthonát.

Chaim Weizmann: Az arabok legalábbis olyan jól megértik a tiszta és határozott rendelkezéseket, mint bármelyik más nép. Ezért az angolok, zsidók és arabok érdekében egyaránt fontos volna, hogy Palesztina lakossága végre egyszer és mindenkorra megértse, hogy az angol kormány kétségbevonhatatlan kötelességét teljesítve, a legnagyobb határozottsággal igyekszik megkönnyíteni a zsidó nemzeti otthon felépítését. ”

Népszava (a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Központi Közlönye.)

„Bethlen miniszterelnök végre mégis megszólalt. ... Meglehet, hogy a demokrácia leszólása angol nyelven nem olyan parlagi, de angol nyelven is leszólás és lebecsülés és az angol nyelv sem elég nagy kulissza ahhoz, hogy a miniszterelnöknek a demokráciától való irtózását leplezze.

De találkozik egy másik nyilatkozattal, ... amely éppen ellenkezően: az ország demokratikus átszervezésétől vár igen jelentős dolgokat. ... Többek között a magyar jövőt is... Ennek a másik nyilatkozatnak a gazdája Henry de Jouvenel, egy magyarbarátnak hirdetett francia államférfi megmondja őszintén, hogy aki Magyarországon demokrá-

ciát vet, az Franciaországban rokonszenvet arat. Ez a rokonszenv pedig, amelynek kizárólagos forrása csak a magyar demokrácia lehet, jelent valamit a békeszerződés revíziójának szempontjából is. ... Ámde a magyar reakció az ilyen diplomatikus, de mégis erélyes figyelmeztetésekre a megértésnek egyetlen jelével sem válaszol. ”

Ennyit tallóztam a születésem napján megjelent sajtóból. Elismerem, nem valami örömteli olvasmány.

Tarkabarka családom

Amíg dolgoztam, nem nagyon érdekelt a családfám. Ami azt illeti, időm sem nagyon volt arra, hogy az őseimmel foglalkozzam, jó ideig a kor sem ösztönzött a felkutatásukra. Családunk múltjáról csak felületes ismereteim voltak. Eszmélő gyerekként kíváncsian hallgattam a felmenőinkről szóló családi beszélgetéseket. Sok mindent meg is jegyeztem. Hallottam apám dédapjáról, aki szűrszabómester volt valamelyik szepességi faluban. A fiáról, apám nagyapjáról, a szepesszent-györgyi tót tanítóról meg arról,

hogy mi - ha egyáltalán lehet erről beszélni - csak nagyon távoli rokonságban vagyunk, lehetünk Csemoch János hercegprímás családjával. Anyám őseit emlegetve többnyire református prédikátorokról, tanítókról és lelkészekről szóltak a történetek. Amikor aztán az ember nyugdíjas lesz, hirtelen temérdek ideje támad, amivel nem tud mit kezdeni. Érdekelt is, honnan származunk, időm is lett a kutatáshoz, elhatároztam, hogy felderítem a családfámat. Zsuzsi lányom ismerősétől tudtuk meg, hogy nevünk az ősszláv „cirnu”-ból származik. Szlovák változata a „cierny”, a nyugati szláv nyelvekben megjelent változata a „cemoch”. Jelentése: „sötét bőrű személy”. A „Csernok” a szó magyar nyelvi változata. A hercegprímás eredetileg Cernoch Ján, a szlovák politikai katolicizmus képviselője, később lesz Csernoch János és esztergomi érsek.

Megtudtam, hogy a múlt század hatvanas éveiben az USA-beli Salt Laké Cityben székelő mormon egyház mikrofilmre rögzítette az egyházi anyakönyveket. Ezek a - mormonok által készített - filmek a Magyar Országos Levéltár Filmarchívumában kutathatók, ami nagyon megkönnyítette a munkámat. Történelmünket ismerve meglepett, hogy az anyakönyvek többsége milyen jó állapotban maradt fenn. A munka során kiderült, hogy a családfakutatás nagyon izgalmas foglalatosság, olyan, mint egy kirakójáték. A háború alatt családi irataink elvesztek, így az édesapámról és édesanyámról emlékeimben fennmaradt néhány adatból lépésről lépésre - ősről ősre - derítettem ki, építettem fel a családfát. Az anyakönyveket böngészve a szülők, nagyszülők, dédszülők nem okoztak gondot. A 16 ükszülőből is mindenkit sikerült megtalálnom, bár ez már körülményesebb volt. Visszafelé keresgélve az időben a találati arány természetesen romlik. A 32 szépszülőből 17-et, az őket közvetlenül megelőző ősszülő generáció 64 tagjából pedig csak 21-et sikerült azonosítanom. Eddig összesen 6 generáció 126 felmenőjéből 68-at, a hetedik generációból - ez már a XVIII. század eleje - 12-t, a nyolcadikból egyet, összesen 81 felmenőmet sikerült felfedeznem. Több esetben közel 300 évet visszakeresve, 1717-ben sikerült ősszülőkre lelnem, mindenki anyakönyvi bejegyzéssel igazolva. Ez csak részben dicséri az én kitartásomat, nagyobb részben Bihartorda, Debrecen, Földes, Makó,

Monostorpályi és Pest református, Budapest és Holló-Lomnic (Holumnica) evangélikus, Baj, Bábolna, Gánt, Oroszlány, Pusztavám és Tata katolikus egyházközségeinek, prédikátorainak, lelkészeinek, papjainak érdeme, akik pontosan vezették, árvizek, tűzvészek, háborúk ezer viszontagsága közepette is épségben megőrizlek az anyakönyveket. A katolikus egyház születési, házassági és halálozási anyakönyveiben több adatot találtam, mint a református és az evangélikus egyház szűkszavú matrikuláiban. Izgalmas munka volt a kel háromszáz éves, archaikus stílusú latin, magyar, német anyakönyvi bejegyzéseket olvasgatni.

Tarkabarka családom tipikus monarchiabeli família: magyar, német, szláv vér „kavarog e szívben". Az anyai ág 95 százalékban református és magyar. Anyai nagyanyám Szigeti Berta, az ő egyik őse az 1717-ben született Szigeti Mihály. Róla Monostorpályi református egyházközsége születési anyakönyvének címlapján találtam a következő bejegyzést: „Mikor a nevezett ekklésiának méltatlan tanítója volt Szigeti Mihály a die 15 julii 1749. Prédikátor Szigeti Mihály uram alatt építtetett ez a templom." Ez a Szigeti Mihály néhány év múlva Bihartordára került, a község anyakönyvét a vonatkozó bejegyzés szerint 1757-ben „Szigeti Mihály prédikátorsága idején" nyitották meg. Az ő leszármazottja Szigeti Balázs, az ükapám, gazdálkodó volt Bihartordán, papkisasszonyt vett feleségül. Előbb a falu bírója, majd a karrier csúcsán postamester lett. Találtam prédikátor, illetve lelkész őst a Szabolcs megyei Balkányban, a Békés megyei Szeghalmon, a Hajdú-megyei Vámospércsen és a Bihar megyei Zsákán is. A XVIII. században élt református prédikátorok és a „Debreczeni Nemes Collégium" nyitott, európai szellemiségét dicséri, hogy 1746-ban született másik ősapám, Szikszai József a század hatvanas éveiben „felment a Külső Országi Akadémiákra Németországban és Hollandiában és oda fel el töltvén 2 esztendőket és 5 holnapokat s onnan hazajővén hivattatott Vámos Pércsre Prédikátornak". (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen) Anyai ágon eddig egyetlen nem magyar ős került elő. Egyik szépanyám, az evangélikus vallású Maria Margarete Thiel a németországi Schwerinből származott, az anyakönyvi bejegyzés szerint ötvösmester családjából. Magyarországon alistáli Laky Károly ötvösmesterhez ment férjhez. Az

alistáli Laky család III. Ferdinánd Habsburg császártól 1649-ben kapott nemességet. „Komárom megyében fekszik Lak helysége, melyben Laky nevezetű család már a XVII. században birtokos volt. Czímereslevelet III. Ferdinándtól 1649. február 4-én István nyert. Győrmegyei levéltár. Kihirdette ugyanezen évben Komárom megye.” (Nagy, 1860, 15)

Alistál csallóközi falu. A hagyomány szerint neve az „alsó istálló” névből rövidült. Alistáli Laky Károly - nemesi előneve ellenére - nem földbirtokairól, gulyáiról és méneseiről, nem is gáláns kalandjairól volt híres. A XIX. század elején híres ötvösmester Budapesten, a belvárosi Szervita téren volt üzlete. Néhány munkáját a művészettörténet is számon tartja. A Németországból származó Maria Margarete Thiellel kötött házasságából született fia, alistáli Laky Adolf, apja foglalkozását követte, ötvös-aranyműves volt ő is. Tizenkilenc évesen részt vett a szabadságharcban, majd Világos után elmenekült az országból, és évekig Párizsban élt. Nincs írásos nyoma, csak feltételezem, hogy az ötvösmesterségben képezte magát, mert amikor a XIX. század ötvenes évei elején az enyhülésnek köszönhetően hazajött, átvette apja jól menő belvárosi üzletét. Ötvösmesterként olyan jó híre volt a Monarchiában, hogy 1. Ferenc József megkoronázása előtt ő restaurálta a királyi koronát és azt a két ékszerdobozt, „amelyekben az 50-50 ezer arany koronázási ajándékot átnyújtották a királyi párnak”. Gazdag ember volt. Lám, már akkor sem volt mindegy, hogy valaki arannyal foglalkozott, vagy birkával. Laky Adolf vagyona nagy részét, összesen hárommillió koronát, a református egyházra hagyta. Ez akkoriban, 1910-ben, tekintélyes vagyonnak számított, ebből építették Budapesten a Fasori református templomot és a parókiát. Az egész építkezés mintegy 7-800 ezer koronába került, vagyis az adományozott összeg negyede elég volt rá. *(Új Magyar Életrajzi Lexikon.* 2002, 57 és 59)

Laky Adolfról Budapesten utcát neveztek el, mellszobrát felállították a templomkertben, de ma már elég elhanyagolt állapotban van. Húga, Laky Emma, az én ükanyám Tatár János szeghalmi református lelkészhez ment férjhez. A családjáról fennmaradt feljegyzésekből arra lehet következtetni, hogy tetemes részt kaphatott bátyja örökségéből, mert gyermekei jelentős összegű alapítványokat tettek.

Az apai ág a felvidéki Szepes vármegyéből származik. Apai nagyapám Szentgyörgyön (Jurské) született, evangélikus vallású tót-cipszer családban. Apja Csernok Pál, szlovák származású tanító volt a faluban. Nagyapját, a családi elbeszélések „becsületes szürszabójá”-t egyelőre nem sikerült megtalálnom. Nagyapám 1900-ban Budapestre került, az Országos (iyüjtőfogházban lett tanító. A családi emlékezet szerint Csernoch János hercegprímás egy alkalommal meglátogatta az intézményi. „le a család eretnek ágából származol, ti a reformáció idején elhagytátok az igaz. hitel” „kedveskedett” nagyapámnak, amikor be-mulallák neki. Anyja, Renner Amália családja valószínűleg Németországból jött a Szepességbe, és a Késmárk melletti Rókus faluban telepedett le. Ez a falu a XVIII-XIX. században tele volt a Renner család leszármazottaival. Renner Sámuel — Renner ükapám, Kis-Lomnic (Lomnicka) evangélikus tanítója - örökül hagyott ránk egy német nyelvű, fatáblás, evangélikus imádságos könyvet. A könyvet bizonyos Simon Gediccus, „a szent írások doctora”, Brandenburg nagyhercegének udvari prédikátora írta, 1601-ben Lipcsében nyomtatták. Két kisebb imakönyv is tartozik a hagyatékhoz, az egyiket 1670-ben, a másikat 1732-ben adták ki, ugyancsak Lipcsében. A három-négyszáz éves imakönyvek elég jó állapotban vészelték át a történelmet, a család nagy becsben tartott emlékei. A Renner-ág leszármazottja Renner János fizikus - nagyapám unokatestvére a Fasori Evangélikus Gimnázium tanára, majd igazgatója, aki 1925-1926-ban Indiában, 1927-1928-ban Franciaországban végzett geofizikai méréseket az Eöt-vös-ingával. Munkásságáért az ötvenes években Kossuth-díjat kapott. Apai nagyanyám mindkét ágon katolikus, házassága után tért át az evangélikus hitre. Ősei Komárom megyei német és szlovák bevándorlók. Apja, a dédapám, császári és királyi méneskari főhadnagyként szolgált Bábolnán, néhány hónappal lánya születése előtt halt meg tüdőgyulladásban. Mindössze 33 évet élt. Pedig apja a Komárom megyei Esterházy-birtok uradalmi fővadásza volt - apai örökség a mesterség és a beosztás is feltételezhetjük hát, hogy meg tudták fizetni az orvosokat. Fiatalon elhunyt dédapámat a fényképe szép férfiként őrizte meg. Nagyanyám anyai ágán egy magyar juhászdinasztiát és német származású mesterembereket

találtam. Furcsa világ! A jelek szerint a magyar tisztikarra a két világháború között jellemző kasztrendszer Ferenc József Monarchiájában nem - vagy nem úgy - létezett. Ezt abból gondolom, hogy dédapám, a császári és királyi főhadnagy, 1875-ben gond nélkül feleségül vehette egy számadó juhász leányát, ami Horthy Miklós tisztikarában elképzelhetetlen lett volna. A 16 ükszülőm alapján számítva 55 százalék magyar, 23 százalék német és 22 százalék szlovák (tót) vér van bennem. Meg is látszik rajtad, mondta egy barátom, de nem tudom, hogy kritikának vagy dicséretnek szánta.

Az ősszülőkig visszamenve, az asszonyok a háztartásban, a ház körül vagy a gazdaságban dolgoztak, és a gyermekeket nevelték. Kivéve anyai nagyanyámat, aki tanítóképzőt végzett, és férjével együtt tanítóként dolgozott a Hajdú megyei Nádudvaron. A foglalkozást tekintve felmenőim között 14 protestáns (református és evangélikus) prédikátort, tanítót és lelkészt, 13 gazdálkodót és juhászt, 9 iparost (asztalos, aranyműves, ács, festő, molnár, nyerges, 2 ötvösmester, szűrszabó), 2 gazdatisztet, 2 uradalmi fővadászt, 2 katonatisztet (a méneskari főhadnagy és apám, az állatorvos őrnagy) és 1 jegyzőt találtam. Családunkban a református volt a többségi vallás (50 százalék), a maradékon egyenlő arányban osztozott az evangélikus és a katolikus egyház. Apám családja Szepes és Komárom, anyám családja Tolna és Hajdú vármegyéből származik.

Apám 1926-ban végzett a Ludovika Akadémián. Ennek külön története van. A „pesti” (valójában a szentgyörgyi) nagypapa az Országos Gyűjtőfogházban volt tanító, felesége a háztartást vezette. Nem vetette fel őket a pénz, mint ahogy a nagypapa szentgyörgyi néptanító apját sem. Amikor apám sikeres gimnáziumi érettségi vizsgát tett, felmerült a kérdés, hogyan tovább. Szülei, akárhogy forgatták, mindig odajutottak, hogy mivel nincs pénz, nincs mese, el kell menni a MÁV-hoz vagy a postához tisztviselőnek. Egy jó tanuló számára a család ennél valami jobbat szeretett volna. Összeült a rokonság, hogy valamelyik egyetemre ösztöndíjas vagy ingyenes helyet szerezzenek. Ehhez természetesen protekció kellett (harminc év múlva szocialista összeköttetésnek fogjuk nevezni). Találtak is egy nyugdíjas katonatisztet, az ő kapcsolatai segítségével apámat felvették a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiára, egyidejűleg a Magyar

Királyi Állatorvosi Főiskolára, ingyenes hallgatónak. (A király nélküli királyságban minden intézmény „királyi” volt.) A hely úgy volt ingyenes, hogy viszonzásul szerződést kellett kötnie a magyar állammal, melyben kötelezte magát, hogy a Ludovika Akadémia elvégzése után honvéd állatorvosként 15 évig a hadsereg kötelékében marad. Ez jól kitalált kötelezvény volt, mert 15 év alatt egy tiszt elérte legalább a századosi-őrnagyi rangot, akkor meg már ki olyan bolond, hogy otthagyja a tiszti karriert. Apám így lett katonaliszt és így lett a Magyar Királyi Honvédség állatorvosa. Az Akadémia befejezése után Székesfehérvárra helyezték a 2. sz. honvéd vonatosztályhoz. A „vonat” — vagy hadtáp, franciából torzítva a „trén” *(train)* - lóval, szekérrel szállította a lőszerből, élelmiszerből, ruházatból, lótápból álló ellátmányt, az utánpótlást, a hadsereg központi elosztó raktárából a csapatokhoz. A lovakhoz kellett az én édesapám, aki 1927-ben megnősült, elvette egy nádudvari református tanítócsalád leányát, Dúzs írónkét. Guba a gubához, suba a subához - és mivel a tiszt úrban megszólalt a tanító vér -, tanító a tanítóhoz házasodjon. A sors néha giccses regénybe való történetet ír. Hogyan lehet egy hajdúsági, isten háta mögötti faluban élő tanító leánya egy hivatásos katonatiszt, egy „tiszt úr” felesége? Véletlenül. Egy hajszálon és jő nagy adag szerencsén múlt, hogy ez a korabeli lényképek tanúsága szerint nagyon jóképű - férfi nem Bátaszéken volt MÁV-forgalmista, hanem ott feszített díszegyenruhában a székesfehérvári honvédkórház parancsnoka, egy orvos őrnagy, vacsoráján. A sötétkék „atilla” - ez nem én vagyok, ez egy „t” és két „l”, a tisztek díszegyenruhájának zubbonya volt annak idején - egy vagyonba került, részletfizetésre, hitelből csináltatták. (Mesélték, hogy a szabónál apám állatorvosi diplomája és nem a tiszti rangja volt a jó kezesség.) A vacsorán bemutatták egy szende falusi kislánynak, a 19 éves Irénkének. A találkozó úgy jöhetett létre, hogy Irénke anyukája, Berta mama - abban az időben falusi tanítónő a Hajdú megyei Nádudvaron - és az őrnagy úr felesége, Vilma néni, testvérek voltak, és Irénke éppen Fehérváron, a nagynénjénél nyaralt. (Milyen furcsa a sors. Itt volt ez a két testvér, Berta és Vilma, két papkisasszony, a biharkeresztesi református lelkész két lánya. Evek múlva az őrnagy úrból ezredes, Vilmából méltóságos asszony,

Bertából pedig nyugdíjas falusi tanítónő lett. Később fordult a szerencse. A háború után Vilma fia, egy orvos százados nem élte túl az amerikai hadifogságot, Berta lánya, az én anyám pedig hazasétált Prágából, a menekülésből.) A jövővel azonban egyelőre senki nem foglalkozott. A fiatalok egymásba szerettek, és rövidesen megtartották az esküvőt. Az első gyermek, jómagam, 1929-ben, Pál öcsém 1933-ban született.

Apámat 1935-ben Székesfehérvárról Várpalotára helyezték, ott lettem iskolás, ott jártam az első három elemit. Már elemista koromban tanultam németül, egy idős hölgy, „tanti” adott nyelvórákat. Ebből az időből csupán néhány halvány emlékem maradt. Harmadik elemista lehettem, nniikor kivették a mandulámat, és erről beszámolót kellett írnom a tanító bácsinak. Büszke voltam, mert *Mandulaműtétem* című „müvemért” nagyon megdicsért. Családi kirándulásokra emlékszem a Vértes virágos völgyeibe. Meg apám asztaltársaságára, jókedvű, jóízű, nemegyszer csípős vitáikra, amit én a szomszéd szobából hallgattam, bár nem sokat értettem belőle. Résztvevők: a katolikus plébános, az evangélikus lelkész, a zsidó körorvos és apám, az evangélikus katonatiszt. Az a kis társaság a világnézeti tolerancia és a f elekezeti béke mintája volt, és az is maradhatott volna, ha a társadalmat nem az ellenkező irányba terelgetik. A papok nevére nem emlékszem. Az orvos dr. Heisler Antal volt, „Tóni bácsi”. Sűrűn járt hozzánk, és nem csak azért, mert ő volt az orvosunk, foglalkozásától függetlenül is ő állt legközelebb a családhoz. Jóvágású, vonzó férfi volt, gondolom, anyám ezért is rokonszenvezett vele, apám meg éles eszét, kellemes társaságát élvezte. Velünk, gyerekekkel is sokat bolondozott, injekciós tűi és priznicei ellenére is szerettük. Mindnyájunk kedvence volt.

- Anyádnak biztos volt valami gyengéd kapcsolata ezzel a Tóni bácsival, onnan van ilyen jó kereskedelmi érzéked - ugratott évtizedekkel később zsidó barátunk, amikor sikeres külkereskedő lettem Brazíliában.

- Tudod, az én édesanyám igazán megérdemelte volna a sorstól, hogy két ilyen vonzó férfi, apám és a Tóni bácsi szeresse, mert később, 1938-tól 1945 szeptemberéig alig látta a párját, és a következő húsz év sem hozott sok örömet számára - válaszoltam eléggé el nem ítélhető, de őszinte cinizmussal. - Mindemellett, ha létre is jött ez a gyengéd kapcsolat, nem

lehettem a „gyümölcse”, mert évekkel korábban, Székesfehérváron születtem. Másrészt meg micsoda rasszizmus ez? - adtam vissza a kölcsönt. Csak az lehet ügyes kereskedő, akiben zsidó vér van? Én már tizenkét évesen, fényképésztanoncként bizonyítottam kiváló üzleti érzékemet.

Várpalotához kötődő emlékem az Anschluss. A család és az „asztaltársaság a rádiót körülülve hallgatta a németek bevonulását Bécsbe. Emlékszem, a bécsi nép eksztázisban ünnepelte a Vezért és az egyesülést Németországgal. Szünet nélkül zúgott a Sieg! Heil! Sieg! Heil! Ez a fajta tömegmegmozdulás újdonság és szokatlan volt számunkra. Azt nem tudom, hogy a rádió körül ki mit gondolt, de arra emlékszem, hogy senki nem volt sem lelkes, sem boldog. A hangulatot inkább kissé nyomottnak, elgondolkodónak mondanám. Valami olyasmi is elhangzott, hogy nem lesz jó nekünk ez a német szomszédság. Nem sokkal később megtapasztalhattuk, mi a különbség: rádióban hallgatni, hogy tőlünk távol mi történik, vagy részévé válni a történelemnek. Lelkesítő, sőt megható volt hallani, ahogy „a nép” követelte az „elrabolt magyar területek visszaadását, de riasztó és kijózanító lett, amikor a mi ajtónkon kopogott a háború. Egyik este mama bejött a hálószobába, sírva átölelt, és a fülembe súgta: „Megy a papa a cseh határra.” Lett nagy sírás, és a papa ment. Az elején nagyon úgy nézett ki, hogy háború lesz a csehekkel, ez okozta a félelmet és a fájdalmat. Ezzel — bár senki nem hívta, nem várta - családunkba is betört, engem is elért, utolért Trianon. Ma már azt is tudom, hogy Trianontól senki nem szabadulhat. Akarja, nem akarja, követi az embert, mint az árnyéka. A legváratlanabb helyeken kerül terítékre. Fogyatékos műveltségű és igen művelt emberek, vagy akik ez utóbbit csak mímelik, rágódnak rajta ma is lankadatlanul. Egyesek bánatosan, ami legalább elviselhető, mások indulattal, ami taszít. Sok embernek még ma is Trianonnal van baja, „elszakított véreink”-et panaszolja, miközben látni valóan fogalma sincs, miről beszél. Sebzett lelkű emberek „hazafias” téveszméikkel tudatosan, vagy egyszerű butaságból vezetik félre az ifjúságot. Évtizedeket hagytunk magunk mögött, túléltünk egy borzalmas világháborút és egy forradalmat, és a mai napig nem tudtunk leszámolni, megbékélni vele, kigabalyodni belőle. Ha nem beszélünk róla, nem teszünk semmit, száz év múlva is ezen

fog egy csomó, balsorsban „utazó” honfitársunk sopánkodni. Nézzünk hát szembe Trianonnal. Egy nemzet soha be nem gyógyult sebeivel, százezrek máig ki nem beszélt bánatával.

II. fejezet - Trianon drámája - bűn és bűnhődés

Vagy jöni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.
S a sírt, hol nemzet sűlyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.
Vörösmarty Mihály: Szózat

SEBEK, KÖNNYEK, VÁDAK

Dosztojevszkij tollára kívánkozó történet. Vagy Vörösmarty Mihá-lyéra, aki 1836-ban, évekkel a szabadságharc leverése és sok évtizeddel Trianon előtt írta e sorokat. Vátesz volt? Nem tudom. Az viszont tény, hogy több mint nyolcvan évvel megelőzve az eseményt, romantikus túlzásaival együtt is pontosan fejezte ki a magyarság Versailles utáni kétségbeesett lelkiállapotát. Ma már persze tudjuk, hogy Trianon nem volt halál, sem sír, a nemzet sem süllyedt el. Könnyet sem ejtett őri ütik senki. Gondolom, nem meglepő, hogy a népek, melyek körűivel irk. nem sajnálkoztak, nem sírtak balsorsunkon. Igyekeztek szerzeményüket, Aradot és Kolozsvárt, Kassát és Komáromot, Szabadkát, Zombort és Újvidéket mielőbb biztonságba helyezni. A korabeli magyar elit, az elcsatolt területekről származó fönemesség számára pedig egyszerűbb és hasznosabb volt fenntartani,

folyamatosan felmutatni a nemzet fájdalmát, mint nyugtatni a feldúlt lelkeket, a gazdasági és kulturális felemelkedés okos tervein dolgozni. Hosszú évtizedek tévelygése után rálépni végre arra az útra, amelynek végén az ország lakosaiból a nemzet polgárai lesznek, akiket a társadalmi béke, a jog, a tisztes megélhetés és a gyarapodás reménye vár. Nem léptünk rá. Mert ha a történelmi Magyarország nem is, a rendi Magyarország túlélte a nagy nemzeti kataklizmát, a rendi Magyarországnak pedig nem kellettek ezek a polgári értékek. Főleg nem kellettek váteszek. Ne csodálkozzunk. Szűk évszázaddal korábban Széchenyi Istvánra sem figyelt senki, pedig ő főnemes, tehát „kebelbeli”, az uralkodó osztály, a „nemesi nemzet” tagja volt. Valamivel több mint háromszáz évvel korábban, 1510-1514 táján Temesvári Pelbárt ferences szerzetesre sem figyeltek a hatalom birtokosai. Azt a franciát se méltatták figyelemre, aki 1502-ben járt Magyarországon, és a jobbágyokkal kapcsolatos riasztó tapasztalatairól írt. Pedig hasznos lett volna figyelni rájuk, mert - mint később kiderült - a „nemesi nemzet” számára „életbe vágó” dolgokról beszéltek.

Ismerjük a régi mondást szigorú tanítónkról, a történelemről: „Historia est magistra vitae.” Vagyis a történelem az élet tanítómestere - mondták, mondják idealista lelkek. Kérdés, ki milyen tanuló? „A történelem mindössze arra tanít meg bennünket, hogy az emberiség semmit nem tanul a történelemből.” (Albert Einstein) Végre egy örömhír: valami, amiben mi is belesimulunk az emberiség átlagába. Igen, mi is csapnivalóan rossz tanulók voltunk. Vagy nem bánom: árnyaljuk, pontosítsuk, enyhítsük a közös felelősséget. Elfogadom, nem méltányos többes szám első személyt használni, hisz évszázadokkal korábban élt eleink túlnyomó többsége számára nem sok lehetőség adódott, hogy beleszóljanak az ország sorsába. Nem is voltak felkészülve erre. Nyilvánvaló a felelősség különbözősége egy nemesi birtokon a jószágot gondozó jobbágy, egy ferences barát, vagy mondjuk Csáky Miklós püspök, Szapolyai (Zápolya) János és a többi főnemes esetében. Járjuk körül nemzeti mítoszainkat. Ha nem nézünk be a kulisszák mögé, nem kutakodunk elfeledett könyvek után a könyvtárak hátsó polcain, örök időkre megrekedünk a háromszínű giccs, a „csonka

Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”, „hiszek Magyarország feltámadásában”, „nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács”, „áruló Görgey”, „hazaáruló Károlyi”, „országvesztő kommunisták”, "Trianon, hol nemzet süllyed el”, meg a „64 vármegye” típusú „történelem” szintjén. Egyebek mellett látni fogjuk, hogy sem Görgey, sem Károlyi nem volt áruló, nem a kommunisták vesztegették el az országul és „egész Magyarország” nem volt „mennyország”. Trianon bölcsőjét pedig nem 1918-ban, hanem a XV. században, nem Franciaországban, hanem - egyszer ezzel is szembe kell néznünk - Magyarországon faragták.

Egyik nemzeti fogyatékosságunk, az önvizsgálatra való képesség hiánya, a felelősséget elhárító közgondolkodás végigvonul egész történelmünkön. Az áruló „oláhra-rácra-tótra” mutogatni történelmünk „haladó hagyománya”, megtalálhatjuk már Petőfinél:

Te rác, te horvát, német, tót, oláhság,
Mit marjátok mindnyájan a magyart?
Török s tatártól, mely titeket védett,
Magyar kezekben villogott a kard.
Élet vagy halál!

Trianonhoz vezető utunk szempontjából mellékes, ezért tekintsünk el attól, hogy a *Nemzeti dal* költője meglehetős nagyvonalúsággal kezelte a történelmet. Közismert, hogy „török s tatártól” nemhogy a „rác-horvát-német-tót-oláhságot”, de saját magunkat, a Magyar Királyságot sem tudtuk megvédelmezni. A költő keserű szemrehányásai jól példázzák a nemzet legjobbjaiban is fellelhető, „elhárító” lelkialkatot, az önvizsgálatra való készség teljes hiányát. Közgondolkodásunk Petőfi óta alig változott. Sokan vannak, akik a magyar hazát „mardosó” szomszéd népek mellett - nehogy valaki a mi hibáinkat, vétkeinket kezdje sorolni , más felelősöket is találnak. Vannak, akik Nagy-Magyarorszag feldarabolásáért Wilson amerikai elnököt és Clemenceau francia miniszterelnököt hibáztatják. Előbbit a be nem tartott ígéretek miatt, utóbbit, mert „utálta a magyarokat”. Gyalázzák „a züllött hazaáruló” Károlyi Mihályt és a polgári radikális Jászi

Oszkárt. Mások Kun Bélát és a „vörösöket”, sőt az egész magyar baloldalt átkozzák (akik, ha tehették, „genetikailag kódolva rárontottak a magyar nemzetre”). A felelősök között találkozhatunk „az antant diplomaták szórakoztatására felajánlott román asszonyok bájaival” („kedves”, nem?), az első világháborúval, de a sorban ott van Mohács és a török megszállás is. Tessék, tessék! Olyan ez, mint egy falusi búcsú. Lehet választani. És lehet, napjainkban is lehet pirulás nélkül, komoly képpel mondani olyan, a két világháború közötti időszak irredenta lázálmában született, eszement szövegeket, hogy a Trianonban elrabolt területeket „az őszirózsás forradalom vesztette el”. A köztudat és a történelemoktatás állapotáról elénk táruló kép riasztó. Kérdem, miféle „véleményekből” nőttek ki a mai felnőtt generációk? Kik és mit tanítottak-tanítanak gyermekeinknek és unokáinknak az iskolában'? Még ma is magyarázni kell - bár honfitársaink jelentős része nem fogadja el, mert az iskolában, baráti körben, jobboldali politikusoktól és a külvárosi kocsmákban mást hall -, hogy az ország kétharmadát nem az őszirózsás forradalom, nem a Tanácsköztársaság, nem a franciák és nem a magyar baloldal „ármánykodása”, hanem - évszázadok történelmi kényszerűségei mellett - saját mulasztásaink, hibáink, sőt bűneink miatt veszítettük el.

A történelem kényszerpályáival nincs mit kezdenünk, de ne fogadjuk el, ne higgyük, hogy a mi történelmünk csupa-csupa kényszerpálya volt. Trianon dolgában is csak akkor jutunk előre, ha következetesen keressük, hol, mikor, miben hibáztunk. Mikor adódott választási lehetőség? Volt-e, s ha igen merre, másfelé vezető út? Mi volt ebben a keserves történetben a mi részünk, a mi mulasztásunk? Netán bűnünk, bűnös hanyagságunk? Mit csináltunk rosszul, jóra való restségből vagy gőgből, mikor gyűlöletből, indulatból, gyávaságból? Mikor mulasztottunk el időben szólni egy jó szót, baráti kezet nyújtani, megragadni a pillanatot az együttműködésre? Mert voltak ilyen pillanatok. Határainkon kívül és itthon is. Mit csináltunk rosszul a kiegyezés után, az első világháború kitöréséig, majd a háború végéig? Miben hibáztunk a reformkorban, 1840-1849 között, vagy éppen háromszázötven évvel korábban, a XV-XVI. század fordulóján? Egy-egy fordulóponton egy jobb választás a történelmi kényszereket is módosíthatta

volna. Trianon nem könnyű, nem kellemes téma. Trianon nem egyszerű - fekete-fehér színekkel nem leírható - történet. Trianonról éppen ezért kell nyitottan gondolkozni, beszélni, vitatkozni. Sine ira et studio. Harag nélkül. Előítéletek nélkül. Elismerem, ezt könnyebb kimondani, mint gyakorolni. Az viszont biztosan nem vezet sehová, ha a balsorssal, trianoni sérelmeink legendájával szédítjük magunkat, egymást és az ifjúságot. A szomszéd népek meg a „vérengző” magyarokról szóló legendáikkal az ő Íróságukat. Ha tájékozatlan, félmüveit vezérekkel megáldott-megvert nacionalisták, naiv magyarkodók vagy jobboldali szélsőségesek dúlják fel a társadalmi békét. Ha józan ész, végrehajtható elképzelés és a legcsekélyebb jó szándék nélkül hatvannégy vármegyét vizionálnak és köztereinken lengetik - csak a nyilas uralom óta közismert és utált - piros-fehér zászlóikat. Elnéztem a zászlók mögött sorakozó arcokat. Mit mondjak? Riasztó, lehangoló tanulmány volt a kép, amit honfitársaimról kaptam! Bevallom, nem lettem tőle sem büszke, sem boldog. A XXI. században Magyarországon van város (vannak városok?), ahol „Trianon-kereszt"-et állítanak. Egy rádióműsorban dicsekedett vele a jobboldali polgármester. Ijesztő! Egy másik falu közepére meg az egykorvolt Nagy-Magyarország térképét rakták. Kőbe vésve! Nem tudom, pedig jó lenne tudni, mire való egy ilyen kereszt, egy ilyen térkép? Ha mementó lenne, a magyarság önpusztító nacionalizmusára emlékeztetne, még akár hasznos is lehetne. Tartok tőle, nem erről van szó. Van, aki Nagy-Magyarország-térképet ragaszt a gépkocsijára, más kiteszi üzlete kirakatába. Nyomasztó látvány, elemi ismeretek hiányáról, beszűkült, zavarodott, rögeszmés gondolkodásról árulkodik.

Csak azért, hogy tudjuk, mindenki tudja, miről beszélünk, az 1910-es magyar népszámlálás adatait felhasználva bemutatok néhányat a panaszolt 64 vármegyéből. Kezdjük Szepes megyével, ahonnan apámszármazik: itt 56 százalék szlovák, 22 százalék német és 7 százalék rutin mellett mindössze 11 százalék magyar élt. Néhány városban ránk nézve jóval kedvezőbb volt a helyzet: Iglón 33, Lőcsén 32, Késmárkon 21 százalék volt a magyarok aránya, de egyetlen városban sem közelítette még az 50 százalékot sem. A falvakat is magukban foglaló kerületekben sokkal kevesebb: az iglói

kerületben 7, a késmárkiban 5, az ólublóiban 3, a lőcseiben pedig mindössze 2 százalék volt a magyar. A szomszédos Sáros megyében 59 százalék szlovák, 22 százalék rutén és 5 százalék német mellett 10 százaléknyi magyar élt. Zólyom vármegyében 12, Túróéban 10, Liptóban 5, Trencsénben 4, Árvában 3 százalék volt a magyarok aránya. Nézzük az ország déli és keleti végeit. Horvátországban mindössze 4 százalék, a nyolc horvát megye közül Verőcében 14, Szerémben 7, Pozsegában 6, Belovár-Körösben 4, de Modrus-Fiumében 0,9, Zágrábban csak 0,4, Varasdban 0,2, Lika-Krbavában pedig mindössze 0,0 százaléknyi magyart találunk. Nézzük, mi volt a helyzet Erdélyben, mert ezzel kapcsolatban különösen sok téveszme terjeng e hazában. A Trianonban Romániának ítélt területen 55 százalék román (a népszámlálás „oláh”-nak nevezte), 9 százalék német és 2 százalék egyéb, nem magyar népesség mellett 34 százalék volt a magyarok aránya. A határhoz közeli megyék közül Szatmárban tetemes, Biharban szerény magyar többséget (65, ill. 53 százalék) találunk. Ugyanakkor Szilágy és Kolozs megyékben 38, Torda-Aranyosban 26, Arad megyében 22, Szolnok-Doboka megyében 21, Alsó-Fehérben 18, Hunyadban 16, Máramarosban 15, Temesben 12, Beszterce-Naszódban 8, Fogarasban és Krassó-Szörényben 7, Szeben vármegyében pedig csupán 6 százalék magyar élt 1910-ben. (A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, 1912.) Összesen harminc elcsatolt vármegyét említettem, ebből egyetlenegy megyében volt számottevő magyar többség. Ugyan milyen jogon, milyen alapon ágálnak a „64 vármegye” lovagjai. Több haszon származik mindnyájunk, az egész magyar nemzet számára, ha félretesszük sebeinket, előítéleteinket, a sértett nemzeti büszkeséget, és „kívülről”, a semlegesek szemével megvizsgáljuk, hogyan jutottunk -jutott el a „Szent Korona ezeréves Magyarországa” - Trianonhoz?

TRIANON BÖLCSŐJE

Trianon olyan dráma, amelynek csak a vége biztos, és bizonyos mértékig önkényes a választás: hol kezdjük e keserves történetet. Visszamehetnénk

az időben akár a tatárjárásig, vagy a magyar őstörténetben Etelköz és Levédia koráig, ez nem sokat segítene. Könnyen olyasféle vitathatatlan következtetésekre juthatnánk, hogy ha például Levédiában maradunk, biztosan nem lett volna Trianon.

Bűn és bűnhődés? Igen! Több ok-okozati kapcsolat támasztja alá, hogy az „eredendő bűnt” valahol a XV. században kell keresnünk. A főúri rend megosztottsága mellett jobbágyaik féktelen elnyomása együtt és törvényszerűen vezetett Dózsa György parasztlázadásához, az ország védelmi képességének végzetes meggyengüléséhez, Mohácshoz, a török megszálláshoz, végül az ország három részre szakadásához. Mindez együtt, századok alatt, számos áttételen keresztül Trianonhoz. A Magyar Királyság már a XV. században sem volt egységes, a főrendek érdekellentétei nyomán már 1440-ben két királya volt az országnak. (Engel - Kristóf - Kubinyi, 2005)

Szűk két évtizeddel később a „két király” változat megismétlődött. Az 1458-ban királlyá választott I. Mátyás ellenében a főurak egy csoportja - a nagy hatalmú Garai László nádor és Újlaki Miklós erdélyi vajda vezetésével - a Visegrádról ellopott és az országból korábban kicsempészett koronával III. Frigyest koronázta királlyá. Hol van még ekkor Mohács? Hogyan mérhető ehhez a mély megosztottsághoz a mohácsi csatavesztés? A Trianonhoz vezető történet hajnalán felsejlik a hatalomért egymással versengő, királycsináló bárók árnyéka, a mélyben pedig ott forrong az elnyomott, végsőkig elkeseredett jobbágyság. A feudális, rendi Magyarország egymásnak feszülő kettősét látjuk, ahol Trianon bölcsőjét faragták.

A magyar közvélemény túlnyomó része ma is ott tart - történészek is mondják nekik , hogy Mohács fordulópont, tragédia, a csatavesztés miau „szakadt három részre az ország”. Nem hiszem. Mohács csak következmény, nem előzmények nélkül, és nem véletlenül lett ez a jelentéktelen falu „nemzeti nagy létünk nagy temetője”, balsorsunk örök jelképe. Miért panaszoljuk, hogy minden bajunk okozója volt? Láttuk, a bomlás már 1440-ben, 86 évvel a mohácsi csata előtt nyilvánvaló, ebből akkor azért nem. lett tragédia, mert déli határainknál még nem jelent meg

egy erős török hatalom. A helyzet I. Mátyás uralkodásának sikertörténetként elkönyvelt időszaka alatt is csak keveset javult. Halála után pedig — két gyenge uralkodóval, II. Ulászlóval és II. Lajossal súlyosbítva - folytatódott a bárók vetélkedése a hatalomért, miközben az ország gazdasági és katonai ereje rohamosan gyengült. Az 1440—1526 között eltelt évtizedek elég bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a bárók és a köznemesség már a XV. században sikerrel dolgoztak a királyi hatalom, vele az ország meggyengítésén. 1526-ban már régen nem volt „nemzeti nagyiét”, nem volt mit eltemetni. De ha maradt is még valami belőle, nem Mohácsnál buktuk el. Trianon szempontjából az 1514-ben kitört és levert Dózsa-féle parasztfelkelés sokkal nagyobb jelentőségű állomás volt, mint Mohács. Következményei, az emberben és anyagban egyaránt jelentős veszteség, a „pórnéppel szemben kialakult bizalmatlanság és Werbőczi törvényei vezettek végül oda, hogy a Magyar Királyság a XVI. század derekán megszűnt létezni.

A Dózsa-felkelés leverésétől Mohácsig tizenkét év telt el. Gyorsan és anélkül, hogy Magyarország felkészült volna a délről fenyegető török veszélyre. A Török Birodalom a korábbi fegyverszünet megújítását ajánlotta, de alig hagyva időt a válaszra, sereggel érkezett az ország déli határaira. Ekkor Magyarország kihagyott egy esélyt: „Szulejmán, ha 1520-ban még nem is kötötte fegyverszüneti ajánlatát meghódolási feltételekhez, de szabad átvonulást kért Bécs felé.” (Kosáry, 1978) A kérést és az ajánlatot az ország urai botor módon válasz nélkül hagyták, ráadásul a szultán követét börtönbe zárták (egyes források szerint megölték). „A kör tehát bezárult: foglya Magyarország, amely anélkül dobott kesztyűt a szultánnak 1520-ban, hogy megfontolta volna a következményeket.” (Szakály, 1981) Az 1520-1526 közötti időszakra vonatkozóan (is) vita van a történészek között. „Szelim szultán halálával fia, az ifjú Szulejmán tisztázni akarta az évtizedek óta homályos, béke és háború közt lebegő magyar-török viszonyt.” (Hóman-Szekfü, 1939, 602) Vannak, akik súlyos hibának tartják, hogy Szulejmán ajánlatát válasz nélkül hagyták (Perjés, 1979 és 2001). Mások mentségeket keresnek és találnak a király és a nemesség számára, mondván, hogy a békeajánlat nem is volt komoly, egyébként is, bármit

csinálnak, semmiképpen sem tudtak volna ellenállni a sokkal erősebb török hatalomnak (Kubinyi András). Kezdjük egy lépéssel élőbbről a gondolatmenetet: nem biztos, hogy ellen kellett állni. Én Perjés Géza véleményére hajlok A fegyverszünet, a béke, még ha viszonylagos is, sokkal jobb változni, mint a háború. Aki időt nyer... Arról nem is beszélve, hogy más kiinduló helyzetben, más feltételek mellett a következmények is módosulhatnak. Az viszont tény, hogy „a magyarok - és főként a köznemesi vezetők - a háború mellett voltak, minden tárgyalást ellenezve". (Kubinyi, 2007, 152) Erre nagyon gyenge érv azt mondani, hogy a magyarok azért nem akartak tárgyalni, mert nem bíztak a török ajánlat őszinteségében. Őszinte az ajánlat, vagy nem, ki tudott belelátni a szultán fejébe? Nagyobb a valószínűsége, hogy „dicső" eleink azért nem akartak tárgyalni, mert túlságosan is bíztak a „magyar kard" csodatévő erejében. Mert túlbecsülték lehetőségeiket, nem számoltak az erőviszonyok konok törvényszerűségeivel. Megkérdezem: az általuk választott út hova vezetett? Mohács jobb volt? Egy húszezres hadsereg pusztulása jobb volt? A százötven éves török uralom jobb volt? Sokkal jobb eredményt lehetett volna elérni, ha tárgyalnak a török ajánlatról, beleegyeznek, hogy a török hadsereg átvonuljon az ország déli részén, és akár adót is fizetnek a szultánnak a békesség fejében. Korabeli példa: Erdély! Ja, hogy a magyar büszkeség nem tűrte a hűbéri megalázkodást? A történelem válaszolt helyettem: az uralkodó elit önként nem fogadta el a megalázó hűbéri adót, erre a török fegyverrel alázta meg az egész országot. Bethlen Gábor felmérte és tudomásul vette, hogy a török szultán hadserege erősebb, mint az erdélyi fejedelemé, és nem szégyellte megfizetni a béke adóját. Megbízható forrásokból tudjuk, hogy II. Lajos is felmérte az erőviszonyokat, majd kijelentette, hogy 60 ezer katonát tud kiállítani a török sereg ellen. És nem tárgyalt. Kivonult a mohácsi síkra, ahol kiderült, hogy mindössze, ha 25 ezer katonája jött össze. Nem mondanám, hogy II. Lajos jobb üzletet kötött, mint Bethlen Gábor. A fegyverszüneti ajánlat kudarcát követően Szulejmán 1521-ben elfoglalt három fontos erődöt, Szabácsot, Zimonyt és Nándorfehérvárt, amelyeket a király magukra

hagyott. Az erődöket később sem sikerült visszafoglalni, ami később súlyos következményekkel járt. Szabad volt az út Mohácsig.

Az országot belső ellentétek gyengítették, a veszélyérzet sem működött. A bárók és a köznemesség egy része háborúzni akart a törökkel. Másik része nem akart háborúzni, a Szapolyai-párt pedig egyenesen a török-francia szövetségben látta, kereste a kiutat, a szultán ugyanis Franciaország szövetségeseként érkezett déli határainkra. Szokás azt is panaszolni, hogy egyetlen uralkodó, egyetlen ország sem segített, Európa magára hagyta a magyarokat az oszmán áradattal szemben. Ez csak részben igaz. És az is igaz, hogy VII. Kelemen pápa budai nunciusának, „Burgio Antalnak személyes áldozatkészsége és lelkes izgatása sem hatja meg annyira urainkat és vármegyéinket, hogy a hadjáratra szükséges költség összegyűlt volna." (Beöthy, 1900, 3 1) Más megoldás nem lévén, a királyi kincstár elrendelte az egyházi arany- és ezüstkincsek beolvasztását. A magyar ötvösművészet számos remeke került az olvasztókba. E téren az igazi nagy kárt a széthúzó főrendi osztály szűkkeblűsége okozta az országnak. „Művészetünknek mohácsi vésze nem Szulejmán császár bevonulásával kezdődik Mátyás palotájába, hanem ezzel a rendelettel." (Beöthy, 1900, 32)

Mondja el a kortárs, amit látott és gondolt. Jászi Oszkár Burgio pápai nunciusra hivatkozva azt mondja, hogy Mohács nem volt sem véletlen, sem meglepő. Burgio jelentései azt mutatják, hogy pontosan látta az ország gazdasági és morális csődjét. „Fia Magyarországot a veszélyek örvényéből három forint árán ki lehetne ragadni, azt hiszem, három ember nem találkoznék, aki magát elszánná erre az áldozatra" -írta 1525-ben a pápa követe. (Jászi, 1982, 306)

Találunk magyar szemtanút is. Szerémi György, Szapolyai János káplánja, 1540 körül írta le, mit tudott a nép. „Az aljasságnak, a kapzsiságnak, orgyilkos, hitszegő vetélkedésnek, az ország prédálásának, minden emberi és isteni törvény tagadásának ez a fertelmes kavalkádja, a magyar történelemnek ez az alvilági fergetege - ez élt a nép lelkében, ezt tudta a magyar urairól! S ha a tárgyi tényekben téved is az előadó, nem csalatkozik a lényegesben, a magyar úri osztály jellemének megítélésében." (Márai, 2007, 298)

Mohácsról azon a romantikus mítoszon kívül, hogy „nemzeti nagylétünk nagy temetője” volt, elég keveset tudunk. Láttuk, hogy a magyar köznemesség, az urak egy része és a király nem akart tárgyalni, háborúzni akartak a törökkel. Ez ugyan a magyar kivagyiság szokásos lolclötlensége volt, de utólag kénytelenek vagyunk elfogadni. Maradnak a kérdések: ha valaki háborúzni akart, miért nem készült fel a háborúra? És felkészületlenül, egy huszonötezres hadsereggel miért ment neki a többszörös túlerőben lévő török hadseregnek? És miért kellett pont a mohácsi síkság kellős közepén megütközni? Ebben aztán végképp nem lehet semmi rációt felfedezni. Hadászati szempontból az lett volna ésszerű, hogy megszállják a Dráva északi partját, és e természetes védővonal mögül nagyobb eséllyel szállnak szembe velük. Ha pedig a Dráváról lekéstek, miért nem vártak össze egy kedvezőbb helyen egy nagyobb sereget? További kérdés: mire várt Szegeden Szapolyai (Zápolya) János hadserege? Szapolyai a török szövetség híve volt, nem zárható ki, hogy nem akart a török szultán elleni táborba szállni. Tervei között a korona megszerzése is szerepelt, ehhez pedig szüksége volt a hadseregére, nem akarta egy értelmetlen és esélytelen harcban, későbbi szövetségese ellen felmorzsoltatni. Persze Frangepán Kristóf horvát, és Brandenburgi György cseh-morva csapatával kapcsolatban is feltehetjük a kérdést, miért késlekedtek? Előbbi Zágrábig, utóbbi Győrig jutott. Beöthy Zsolt idézett emlékbeszédében részben magyarázatot ad az ellentmondásokra, ezzel azonban újra csak a bárókat vádolja, az ország vezetésére való alkalmatlanságukat bizonyítja: „A tolnai, szegszárdi, bátai, majd mohácsi táborba lassan gyülekező, kevés számú, egyenetlenkedő, rosszul fölszerelt, hol csüggedő, hol meg elbízott, vezértelen sereg sorsa eleve meg volt pecsételve, Zápolya János és Frangepán Kristóf, akik Erdély és Horvátország felől jelentékeny erővel közeledtek, hasztalan sürgették a királyt és az urakat, hogy vonuljon vissza a sereg Buda felé, míg ők s a cseh és morva hadak megérkezhetnek; hiába emelt szót Tomori maga. Kísérlete is, hogy a Drávánál tartóztassa föl az ellenséget, ... elkésett. Az utolsó napokban ... mindenki hinni kezdett a győzelemben, az Isten és vakmerőség csodájában, Hunyadi János legendájának feltámadásában.” (Beöthy, 1900.)

Hit, vakmerőség, Isten, csoda és persze a legendák. Ismerős fogalmak. A végeredményt ismerjük, mindig ugyanaz. „Nézzük meg: a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hová tette ... Hiszen esztelenség, hiszen gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni, több segítségeit meg nem várni ... csak mint egy vak veréb magát utolsó szerencsére bízni.” (Zrínyi, 1650) - írta százhúsz év múlva a hadvezér és költő Zrínyi Miklós. II. Lajos király mint „vak veréb”, hröink túlbecsülése, lehetőségeink téves megítélése már-már magyar hagyomány. Rátámadni a többszörös túlerőre nemzeti rögeszme. Mohács, Világos, Przemysl és Voronyezs édestestvérek, mintha nem is lenne közöttük három-négy évszázad.

Mohács a magyar királyi hatalom, a magyar főnemesség, röviden a középkori Magyar Királyság teljes csődje. A főnemességé kétszeresen is, mert egy ilyen királyért, II. Lajosért is ők voltak felelősek. Sem II. Lajos, sem az apja, II. Ulászló nem az égből pottyantak Magyarország trónjára. Nem is idegen hatalmak fegyveres túlereje ültette őket oda, hanem a mohó magyar főúri rend. Beérett a bárók „nagyszerű” stratégiájának, a központi hatalom felszámolásának gyümölcse. És a nemzet, több generáció négyszáz éves történelme, kis túlzással a magyar jövő lett néhány szűk látókörű főrend - elsősorban Garai László nádor és Újlaki Miklós erdélyi vajda - hatalomvágyának áldozata. Idézem Nemeskürty István találó összefoglalóját: a mohácsi tragédia „igazi vesztese, a magyar nép ártatlanul bűnhődött a szűk látókörű nemesség, egy gyenge kezű uralkodó, egy saját hatalmi helyzetét kihasználni nem tudó, majdnem-pápa főpap és egy megkenhető pénzhajhász fiskális hibájából”. (Nemeskürty, 1975) Gyűlnek, gyűlnek ajelöltek a Trianonért viselt felelősség hosszú listájára.

Mohács csak egy epizód, egyetlen összecsapás a törökkel vívott számtalan ütközet közül. A több mint húszezer halott fájdalmas veszteség volt, de a parasztfelkelés áldozatához képest nem mondható rendkívülinek. Arról nem is beszélve, hogy az elveszett bizalmat is fel kell írni a felkelés veszteséglistájára. A paraszt nem bízott többé uraiban, a földesurak még ennél is kevésbé bíztak-bízhattak jobbágyaikban A felkelés és Mohács között eltelt tizenkét év alatt jó néhány évjárat fegyverfogható korba érett, a

főúri rend azonban, 1514 véres tanulsága után nem is gondolhatott arra, hogy jobbágyai kezébe még egyszer fegyvert adjon. A felkelők számára nézve nehéz megbízható adatot találni, de különböző forrásokat összevetve hozzávetőlegesen 50-60 ezerre tehetjük. Készítsünk egy gyors számítást. Mohácsnál Tömöri mintegy 25 ezer katonával számolhatott. Ha ehhez hozzáadunk a keresztes háborúra toborzott mintegy 50 ezres hadseregből, szerényen számítva 20-25 ezer, Szapolyai seregéből 15 ezer, Frangepán nyugatról, Báthori István északról közeledő csapataiból összesen további 15 ezer katonát... Le se merem írni: ez egy közel 80 ezres hadsereg. Ez a hadsereg, részben mint emberanyag, akkor létezett. Ha már a köznemesség nem akart tárgyalni a törökkel, legalább fel kellett volna készülnie a háborúra. A 20-25 ezer parasztkatona nyilván csak lehetőség volt. De ha megszervezik, felszerelik, rátermett katonák vezetésével a mohácsi síkon lehetett volna, erősíteni a magyar sereget a törökök ellen. Nem lehetett. Miért? Mert Bakócz Tamás esztergomi érsek legsürgősebb teendője az volt, hogy a keresztes hadjárat szervezésére kapott pápai bullát kihirdesse; mert II. (Jagelló-Dobzse) Ulászló, Bakócz és a királyi tanács együtt is képtelen volt megszervezni és élelmezni az összegyűlt elégedetlen jobbágyok több tízezres, irdatlan seregét, rátermett vezérről sem gondoskodtak; mert a főuraknak csak az adómentesség volt fontos, a haza védelme már nem annyira, ll. Lajos táborába nagyon lassan gyülekezett a „kevés számú, egyenetlenkedő, rosszul fölszerelt” sereg; mert a segédcsapatok, egyesek szerint a föurak - elsősorban Brandenburgi György és Szapolyai János - között fennálló ellentét miatt, nem érkeztek meg időben; mert a király nem hallgatott azokra, akik a segédcsapatok bevárását, visszavonulást javasollak, mint egy „vak veréb”, nekiment a többszörös túlerőben levő török seregnek. Legalább ennyit érdemes átgondolni történelmünk egyik "hősköltemény醝-ről, hogy a „balsors” táplálta fájdalom könnyein át„dicső” eleink balfogásait is felfedezzük.

Szokás arra hivatkozni, hogy Magyarország három részre szakadásának az oszmán terjeszkedés, a 150 éves török uralom volt az oka. Ez azonban csak saját felelősségünk szokásos elhárítása. A „balsors” felelőssége. Éppen ellenkezőleg történt. A százötven éves török uralom is következmény. Az

Európa dolgaiban tájékozatlan nemesség hatalmasai, a bárók hozták az országra. Ők okozták az ország részekre szakadását, a középkori Magyarország felbomlását. A követendő stratégiát illetően sok híve volt a Habsburg-kapcsolatnak, de erős volt a török szövetség tábora is. A kérdés: nyugat vagy kelet? Ez sem volt ilyen egyszerű. A Habsburgokkal a török ellen, vagy a török francia szövetséggel a Habsburgok ellen, ez volt az igazi alternatíva. (Máig emlegetjük, hogy Európát védtük a „pogány török"-től, holott csupán a Habsburgokat védtük a török-francia szövetségtől.) Lett volna harmadik út is, a Bethlen Gáboré, ez azonban nem kellett a gőgös magyar nemességnek. A követendő út kérdésében meglévő ellentét természetesen az új király személyében is megmutatkozott. Magyarországnak 1526-ban, Mohács után ismét, egyszerre két királya is volt: Szapolyai János, akit az országgyűlés I. János néven királlyá választott — őt meg is koronázták -, és Habsburg Ferdinánd, akit Báthori István nádor és csoportja emelt ellenkirállyá (koronázás nélkül). Ne felejtsük el, hogy Budát a törökök csak 1541-ben, tehát Mohács után 15 évvel foglalták el. Nem nagy dicsőség, de nem árt, ha tudjuk, hogy a Ferdinánd-párt és a Szapolyai-párt háborúskodása jóvoltából. Pontosabban abból következően, hogy Szapolyai halála után Ferdinánd el akarta foglalni Budát, és ellene a nemzeti párt a török szultánt hívta segítségül. Aki ugyan megvédte Budát Ferdinándtól, de - ha már ilyen messzire eljött hazulról - megtartotta magának. A török nem saját kezdeményezésre jött másodszor Magyarországra. Behívták. A nemzeti király, Szapolyai János hívei. Mondják, hogy ha hívják, ha nem, Szulejmán mindenképpen bejött volna, mert közelebb akart kerülni Bécshez. Lehet. A lényeg a tény, hogy a Szapolyai-párt és a Habsburg-párti Báthori István, egy másik magyar főnemes, hatalmi vetélkedésükkel, gyengítették az ország védelmi képességét, és ez biztosan hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország fővárosa és középső része százötven évre török uralom alá került. Trianon tényleges oka azonban nem a török hatalom, hanem az ország védelmi képességének meggyengítésével a megszállást előkészítő, majd a török hadsereget behívó magyar nemesség.

Ezekben az évtizedekben Európa másik végén, Franciaországban, Párizs és Orleans között megépítették a kontinens első műútját. Magyarország akkoriban éppen a török sereggel birkózott. A jelek szerint a háborút jobban szerettük, mint az útépítést. A nemesi nemzet nem munkára, nem építésre, harcra szocializálódott. Nem lehet csodálkozni, hogy amikor különböző lehetőségek, megoldások merültek fel, mindig a „kard ki kard!" filozófiája került előtérbe, ez volt a végső megoldás.

ELVETÉLT REFORMOK

Mohácstól Trianonig hosszú évszázadok tévedésekkel, hibákkal, bűnökkel teli, keserves útja vezetett. A XVIII. században volt egy ígéretes reformkísérlet. II. József megpróbálta kiemelni évszázados elmaradottságából ezt a vármegyéibe és latin nyelvébe süppedt, archaikus Magyarországot. Nem sikerült. Miért? Mert a reformok sértették Magyarország, értsd: a nemesi nemzet kiváltságait. És a német nyelv bevezetése jó ürügy volt a reformok ellen lázítani. Nem ám a magyar, hanem a latin nyelv védelmében. Népünk legalább megtanult volna még egy nyelvet. Urainknak a latin nyelv kellett. Hogy miért? Ki tud erre értelmes választ adni? Azt mondták, hagyomány, szerzett jog. Őseink, meg a magyar kard. Hogy ennek mi köze ahhoz, hogy latinul vagy németül beszélünk-e, az sötétben maradt. Mint - tisztelet a kivételnek - többé-kevésbé az egész magyar nemesség. És a nép? Az meg kit érdekeli? A birtokosságot biztosan nem. Sem a katolikus egyházat, sem a földe .urakat. Nekik elég volt, ha a nép megérti az egyszerűen megfogalmazott parancsokat, válaszként el tud mondani két értelmes mondatot, fizeti a dézsmál, a tizedet, hétköznap robotol és vasárnap elmegy a templomba. Paradox helyzet: az osztrák császár a foldesurai - a magyar nemesi nemzet és az egyház - ellenében akarta felemelni a magyar jobbágyot, az iparosokat, kereskedőket. Nem kellett. A magyar rendeknek az Aranybulla, a katolikus egyháznak a tanulatlan-tudatlan nép kellett. Mert az ilyen nép a földeken és a templomban is jobban kezelhető. A reformer császár halála után egyik vármegyénk megyegyűlése tárgyalt „II. József Ő Felsége

rendeletéinek megszüntetéséről. ... Örvendezhetnénk, hiszen a ránk erőltetett Habsburg regulákat levetve, visszatérhetünk őseink hagyományaihoz. ... A házaknak falaira erőszakosan fölföstött numerusok mindenütt letöröltessenek, ... Minden vármegyebéli foglalatosságokban s correspondenliákban bé hozott német nyelvnek eltörülése után az addig szokásban volt, de egynéhány esztendőktül fogva elhagyott deák nyelv helyretétetik.” (Vámos, 2000, 83-85) Jellemző, hogy a házszámok letörlését a megyegyülés megéljenezte. Hát persze, visszatérhettek az „ősök hagyományaihoz”.

És maradtunk, amik voltunk. A jövedelmeiket külföldön felélő főrendek, a félmüveltnek is csak nagy jóindulattal nevezhető köznemesség, csekély számú, gyenge iparos-kereskedő réteg és a félállati sorban tartott, jogfosztott, nyomorgó jobbágyság. Egy országban, ahol a XIX. század közepén nem voltak járható utak.

Magyarország nemcsak gazdasági, hanem szociális téren is el volt maradva a nyugati országoktól: „A szociális reformok tekintetében Magyarországot évszázadok választották el Európa nyugati országaitól: ... kényszerűségből, kényelmi szempontból olyan észjárás és olyan lelkivilág fejlődött ki, amely sötét tudattalanságában volt a maga alacsony létének...” Minden bajunk oka és forrása „...az anakronisztikus magyar hűbériség, amely egy henye, de a saját érdekeivel szemben rendkívül éber uralkodó osztályt tenyésztett ki, amely azokat a történelmi alkotmány kulisszái mögé rejtette”. (Pethő, 1925, 20-22) A földbirtokos osztály elleni lázadások évszázadokon keresztül a jobbágy-földesúr viszony gazdasági indítékú ütközetei voltak. A jobbágyok elnyomásából fakadó ellentétek mellett a nemzetiségi szempontok fel sem merültek. Emlékeztetek Budai Nagy Antal magyar-román, Horea és Closca román-magyar és Péró szerb-magyar parasztlázadásaira, ahol magyar—román—szerb parasztok együtt harcoltak — zömmel magyar - földesuraik ellen.

A XVIII-XIX. század fordulójára a helyzet fokozatosan megváltozol!. A továbbra is szociális indítékú mozgalmakban előbb megjelent, majd meghatározó szerepet kapott a nemzeti jelleg. Ezt a változást a magyar

nemesi nemzet nem érzékelte. Egyrészt, mert baromként kezelte, ezért nem figyelt a pórnép mozgolódására. Másrészt, mert figyelmüket elvonta, fogyatékos szellemi erőiket lekötötte az uralkodó háztól elszenvedett, vélt vagy valós sérelmeik napirenden tartása. A többnyire a Habsburg-házzal huzakodó nemesség számára észrevétlen maradt, hogy a magyar nemzetnek az idők folyamán a nemzetiségi kérdés lett a legnagyobb gondja. Ami a XIX. század elején, a nemzeti öntudat ébredezésével, Magyarország számára már a lét és nemlét súlyos dilemmájaként merült fel. Mert a magyarság - ezt akár „magyar paradoxonénak is nevezhetjük - kisebbségben volt saját hazájában. Innen kezdve már csak a belső kiegyezés volt az egyetlen esély a történelmi Magyarország megmentésére. Ezt a nyilvánvaló tényt azonban csak a nemzet legjobbjai ismerték fel. A következő évtizedekben az egyezkedés alázata helyett a nemesi nemzet gőgje, a magyar felsőbbrendűség mítosza, az erőszak következett. Az út végén pedig törvényszerűen ott várt Trianon.

Vannak, akik nem szeretik a „mi lett volna, ha” típusú kérdéseket, pedig néha bizony hasznos, mert tanulni lehet belőle. Például hősködés helyett türelmet, dagályos szónoklatok helyett mértéktartást, vakszerencse helyett számítást, körültekintést. Megtanulni, hogy hideg lejjel vegyük számba lehetőségeinket. Mindez évszázadokra visszamenőleg fájdalmasan hiányzott történelmünkből. A jóra való készség, az elkötelezettség, a tájékozottság hiánya nem egyenlő a nemzetet „régen lépő balsors”-sal. Nem kell utólag okosnak lennünk. Mindig, a XV-XVI. század fordulóján is, volt kortárs, aki időben figyelmeztetett a nemzetei fenyegető veszélyre, és mindig volt más lehetőség, mint vakon a katasztrófába rohanni.

Miután a középkori Magyar Királyság - uralkodó elitjének alkalmai lansaga, a feudális anarchia következményeként - Ausztria alávetett tartománya lett, a magyar „nemesi nemzet” két út között választhatott. Egy: mérsékeli az országán belüli nemzetiségi és szociális feszültségeket, békességet teremt. Kettő: kellő mennyiségű sót szór a saját hibájából elvesztett függetlenség sajgó sebére, és ismétlődő, de teljességgel reménytelen közjogi és/vagy fegyveres konfliktusokat gerjeszt — mint például Thököly Imre és Rákóczi Ferenc felkelése — Ausztriával és a

Habsburg-házzal szemben. Mondanom sem kell, hogy a nemesség bámulatos „éleslátással” a folyamatos konfliktus politikáját választotta, újabb károkat okozva ezzel az országnak, „hőn szeretett magyar hazájá”-nak.

Mielőtt a magyarok és „kisebbségeik”, a nemzetiségek témájában bárki bármit mond, annak tudatában tegye, hogy Magyarországon a magyarok aránya az össznépességen belül a XVIII. század végén (az 1780-as években) mindössze 29-30, a XIX. század negyvenes éveiben is csupán 35-37 százalékra tehető. Más szóval a nem magyar anyanyelvű nemzetiségeknek (román, horvát, német, szlovák, szerb, rutén), a „kisebbségeknek”, közel kétharmados többségük volt az országban. Valahol itt kell keresni a Trianonhoz vezető út következő szakaszát. Mielőtt átadnánk magunkat indulatainknak, vagy keseregnénk egy sort a „balsors” miatt, vegyük észre, és vegyük végre tudomásul, hogy Trianon nem a bennünket körülvevő világ rosszindulatából és nem 1919-ben született. A feudális uralkodó osztály, a rendi Magyarország saját jól felfogott érdekeit sem volt képes felismerni, a XIX. század elején sem volt tudatában annak, hogy helyzete milyen súlyos. Példaként említem a legbékésebb nemzetiség, a szlovákok fellépését. Egy szlovák küldöttség 1842-ben „az uralkodó részére címzett hatpontos beadványt nyújtott át... az államtanács elnökének, amelyben a magyar országgyűlés magyarosító szándékú törvényeivel szemben az uralkodó közbenjárását és a szlováknyelvűség megerősítését követelték”. (Szarka, 1993, 97) A magyar politikai elit nem ismerte fel, hogy a nemzetiségekkel kialkudott megegyezés nélkül nincs semmi esélye Ausztriával szemben. Elég baj, hogy a fokozatosan elszigetelődő Széchenyi Istvánon kívül senki nem vetett számot a helyzettel. Tetézte a gondokat, hogy az egészséges életösztön, a veszélyérzet sem működött. Nézzünk szembe a korral, amiről beszélünk. Elismerem, sokkal könnyebb és felemelőbb volt Pesten arról írni, vitatkozni, hogy Pozsonyban Kossuth megint milyen nagyszerűt mondott az országgyűlésben, mint a geográfia és a korszellem perifériáiról a fővárosba hozni, Pozsonyban a döntéshozók elé tárni a „bocskoros oláh parasztok” vagy a „tót atyafiak” panaszait. Azt sem gondolom, hogy a nemzetiségeinkkel kötött bármilyen megegyezéssel

elkerülhető lett volna a szabadságharc bukása. Az orosz beavatkozás bármilyen helyzetben Ausztria javára döntött volna. Mégis el kell gondolkozni azon (ha semmi másért, a használható tanulságok reményében), hogy talán jobb lett volna először saját házunk táján — egyezkedve, nem karddal meg sortűzzel, de türelmes tárgyalásokkal - rendet tenni. Ez egyrészt jó felkészülés lehetett volna az ilyesfajta dolgokban teljességgel járatlan magyar nemességnek, az Ausztriával később folytatandó tárgyalásokhoz. Másrészt, az egységes Magyarország láttán talán a Habsburg-ház is jobban hajlott volna bizonyos engedményekre, abból kiindulva, hogy bármilyen rossz megegyezés jobb lehet, mint egy esetleg elhúzódó háború. Csupa volna, volna, volna — ez igaz. Ám az nem vitatható, hogy miután az események a fegyveres konfliktusig fajultak, a bukás szükségszerű és elkerülhetetlen volt. De hősködés (Kossuth) helyett engedményekkel (Széchenyi) elkerülhető lett volna maga a konfliktus, az orosz beavatkozás és végül Világos.

Széchenyi István mondta a XIX. század elején, a mintegy 65 százaléknyi „nemzeti kisebbség”-gel, a nemzetiségeinkkel való kiegyezés lontosságára utalva, a következő drámai szavakat: „S ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan czélt és mértéket, midőn magyarságunkat megkedveltetni (!), terjeszteni akarjuk, mikép kívánha-lunk tót-, horvát-, oláh-, rácz-, német-ben sat. hideg vért, mérsékletet s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében? Nekik is mosolygott a nemzetiség angyala, ők is meg vannak híva tökéletesülhetésük által az emberiségnek tón egy láncolatját alkotni. ... De amiképpen mi bánunk velük, úgy bánnak ők mivelünk. ...S azért hagyjunk fel Istenért szűk-lelkű vitatásainkkal valahára már; mert most van még idő szebb frigynek kötésére, vagy soha többé. Eldődink a frigyet könnyen köthették volna, mi mostaniak már csak nehezen, utódink tán soha többé, ezt ne felejtsük.” (Széchenyi, 1985 [1858], 54-56) Széchenyi a lényegről beszélt. A szelektív magyar nacionalizmusról, ami nagyjából annyit jelentett, hogy csak a magyarok nacionalizmusa jogos és igazságos, hogy jön ahhoz egy „tót vagy egy oláh”, hogy egyáltalán nacionalista legyen? „Nekik is mosolygott a nemzetiség angyala” - figyelmeztetett Széchenyi 1835-ben! Aki előre látta, hogy az Ausztriával

történő szakítás - részben éppen a magyarság szempontjából nagyon kedvezőtlen népességi arányok miatt - tragikus lesz a magyar nemzet számára. A főnemesség köreiben forogva, a birodalom sorsát alakító főrendekkel, esetenként személyesen Metternich herceggel is tárgyalva, Kossuthnál jobban meg tudta ítélni a helyzetet. Ezért szorgalmazta, hogy először Ausztriát, a Habsburg-házat felhasználva, gazdaságilag erősödjünk meg, majd utána foglalkozzunk a magyar nemzet szabadságával. Széchenyi figyelemre méltó realitásérzékét értékeli Kosáry Domokos: „Azt is látta, hogy Ausztria nagyhatalmi létéhez szívós nemzetközi érdekek fűződnek. S felismerte a nemzetiségekkel való konfliktus fenyegetését is. Ezért már 1842-i akadémiai beszédében határozottan fellépett az erőltetett magyarosítás ellen. ... reális veszedelmeket is meglátott a Habsburg-hatalom és a nemzetiségek frontjain kibontakozó kettős küzdelemben.” (Kosáry, 1981, 30) Kosáry Domokos így folytatja: „Nemcsak a Habsburg-hatalommal szemben intett ‚zarándoki önmegtagadásra’, hanem a nemzetiségek, az erőszakos magyarosítás dolgában is.” Elítélte azt a magyar nacionalizmust, „amely egyszerre akart a Habsburg-birodalommal szemben nemzeti szabadságot (önmagának) és más nemzeti mozgalmakkal szemben hegemóniát, egyeduralmat (ugyancsak önmagának).” (Kosáry, 1981, 36)

„A közhangulatot a birtokos osztály irányította. Nemzetiségi tájakon élő része makacsul szembeszállt a más ajkú tömegek szociális követeléseivel is, ... a magyar szupremácia alapjáról utasított el mindenfajta politikai engedményt. ... Hogy Batthyány nem tudott, nem akart megértőnek mutatkozni a nemzetiségi törekvések iránt, ez érthető. De miért nem tudott, nem akart nála megértőbb lenni Kossuth, akit Windischgratz támadása után már nemcsak a belátás, de a kényszer is a megbékélésre ösztökélhetett volna?” (Száraz, 1988, 306-307) Válaszom: képesség hiányában. Attól még nem lesz államférfi valaki, hogy képes a hívei előtt egy óra hosszat szónokolni.

Rövidlátó radikalizmus

Magyarország történelmét a XIX. században sem a józan ész vezérelte. Sem a nemesi nemzetnek, sem a liberális reformereknek nem kellett Széchenyi István, az arisztokrata szalonokban lekicsinylőén emlegetett „Stefferl”. A főnemességnek és az udvarnak forrófejű, naiv felforgató, a forrófejű liberálisoknak túlságosan konzervatív. „A közfelfogásnak Széchenyitől eltávolodását szinte villámként világítja be a jellemzés, melyet egy másik kitűnő hazafi, Beöthy Ákos nyújt Széchenyiről. ... A liberális nemzedék államférfia, ... kénytelen volt Széchenyiben a liberális tanok ellenségét ismerni fel, azt, ki a szabadságnak mindent átalakító erejében nem hisz és politikai feladatának elvont eszmék terjesztése helyett a meglevőből kiinduló pozitív alkotó munkát tartja. Széchenyi Beöthy szerint is reálista volt, ellensége a Kossuth által képviselt idealizmusnak, mely az anyagi jólét gondját másodhelyre téve, mindenek előtt szabaddá akarta tenni a nemzetet. A nemzet pedig Széchenyitől elfordulva ,elismerte az idealizmus felsőségét a realizmus felett és amint később kiderült, nem is volt oka megbánni azf - teszi hozzá Beöthy.” (Szekfű, 1989, 11) Abban a romantikus korban számos ilyen szárnyalni tudó „kitűnő hazafi”, mint például a liberális Beöthy Ákos, „ringatta” Trianon bölcsőjét. Engedtessék meg azonban, hogy mi, földhözragadt késői utódok, illő tisztelettel kételkedjünk abban, hogy Világos, Arad és az azt követő közel húsz év nem volt elég ok százszorosán megbánni „az idealizmus felsőségét a realizmus lelett”. Sajátos délibábos szemlélet, amire Pethő Sándor már 1925-ben rámutatott: „A magyar népből pedig emlékezet óta soha nem hiányzott a/, hogy időnkénti felgerjedéseinek mámorában túlbecsülje a maga hatalmát s kitermeljen magából olyan lelki diszpozíciókat, amelyek elhályogosítják szemevilágát a valósítható és valósíthatatlan dolgok éles megkülönböztetésével szemben.” (Pethő, 1925, 31) A nemzetnek pontosabban annak a szűk csoportnak, amely a nemzet nevében beszélt - az „idealizmus felsősége” és Kossuth, a nagyot álmodó és még nagyobbakat mondó jogász kellett. A szabadság csalóka mámora kellett. Olyan kicsinyes, prózai dolgokkal, mint folyamszabályozás, az ipar és a mezőgazdaság fejlesztése vagy járható utak az Alföldön - ráérünk majd a szabadság kivívása után foglalkozni. „A magyar föld nagy politikai

termőtalajából, a vármegyeiségből sarjadzott az a határtalan optimizmus, amelynek déli napsugárzásában elvesztek vagy elmosódtak a veszedelmek felhői...” (Pethő, 1925, 31). A populista néptribun - mint a történelem folyamán annyiszor hatásosabb volt, mint a konzervatív, realista arisztokrata. A „valósítható és valósíthatatlan” dolgok megkülönböztetése az ország vezető rétegének évtizedek múltán, 1868-ban, 1914-ben, 1941-ben sem sikerült. És milyen a magyar balsors? Az „istenadta nép” minden rosszat eltanult uraitól, és 1956-ban megismételte mindazt, amiről már évtizedekkel korábban kiderülhetett volna, hogy zsákutca. Magyar átok, magyar sors, magyar balsors.

„Apám apja 48-ban tizenhét éves volt - írja Illyés Gyula. - Azt az időt a tamási erdőben töltötte. -,Szedték a katonát akkoriban a magyarok is, a németek is ... mink meg elmentünk az erdőbe. Két telet húzott ki az erdőben ... fogalma sem volt arról, hogy mikor ütött ki a szabadságharc, azt sem tudta, hogy egyáltalán kiütött. ... Mindezt igen egykedvűen beszélte el, eszébe sem jutott, hogy bujdosása egyik felében - amikor Kossuthék verbuváltak - gyáva volt, a másik felében pedig - amikor a császáriak soroztak - hős.” Majd így folytatja: „Nálunk azt mondja a szegénység: mért adjam én oda a 19 esztendős fiamat katonának, hiszen nekem semmim sincs? Mit védelmezzen az én fiam? A kutyabőrösök búzaföldjeit?” (Illyés, 2003, 61-62, 79) Ennyit a „lelkes nép” mítoszáról, amint özönlik a zászlók alá.

A földhözragadt valóság, a „realizmus” - mint a történelemben mindig - most is áttört az „idealizmus” ködfelhőjén, a bajok heteken belül jelentkeztek. A magyar elit nem mondott le „az ősök vérrel szerzett” örökségéről, az „államnemzet-koncepcióról”, így a nemzetiségek, szerbek, horvátok, románok, szlovákok azonnal szembekerültek a magyarsággal. És ahogy romlott a nemzetiségek viszonya a magyar kormánnyal, az osztrák diplomácia azonnal felhasználta őket a magyarok ellen. Magyarország - ahogy Széchenyi félte, megjósolta - két hónap alatt két tűz közé került. Március és június között a szerbek és a szlovákok nyelvhasználatot, a szerbek önálló szerb vajdaságot, a románok autonómiát akartak, a horvátok a Magyarországtól való elszakadást követelték. Júniusban már elkeseredett

harcot vívtunk a Délvidéken a szerbekkel. „Most már mindent veszni látok! Bécs szövetkezni fog ellenünk Zágrábbal és felfalnak bennünket.” (Széchenyi, 1978, 1277) Következzék ismét egy szlovák példa: „Stúrék nemzeti radikalizmusának kiváltó oka azonban elsősorban a magyar kormányzat kezdeti merev elzárkózása minden nemzetiségi követelés elől, mi több, kíméletlen üldözése mindennek és mindenkinek, ami és aki a magyar forradalom programjában nem szereplő követelésekkel állt elő. Stúr, Hodza és Húrban ellen májusban Szemere belügyminiszter rendelete alapján elfogatóparancsot adtak ki. Ezzel a szlovák nemzeti mozgalom és a magyar kormányzat közötti kooperáció minden esélye szertefoszlott. Stúrék ezt követően a prágai szláv kongresszuson, Zágrábban Jellasicsnál, majd végül Bécsben az udvarnál kerestek és találtak támaszt nemzeti célokért folytatott küzdelmükhöz.” (Szarka, 1993, 101-102) A jövőre nézve tragikus, hogy a politikában aktív magyar közvélemény elutasította a fontolva haladó Széchenyit, a Kossuth által képviselt radikális utat választotta. Hallhatott számos lángoló, fellengzős beszédet, lobogtathatta a zászlóit (ebben mindig nagyok voltunk), örvendezhetett Budavár visszavételén, a dicső tavaszi hadjáraton és Branyiszkón. Ám következett Debrecen, a trónfosztás, és Temesvár, ahol az utolsó reménység, a közepes képességű Dembinszky tábornok serege semmisült meg. És mivel minden oroszok cárja nem ijedt meg Kossuth lóra pattanó kun legényeitől, elküldte kozákjait, hogy „rendet tegyenek Végül jött a végjáték, Világos „gyászos mezeje” és Arad. És nem mellékesen megszületett Viddinben az önigazolás nagy találmánya a nagy „koncepció”: Görgey tábornok „árulása”.

Nézzük meg közelebbről ezt az „árulás”-t. Világosan mutatja, hogy a felelősségelhárító, másra mutogató szemlélet milyen erősen munkált még a legnagyobbakban is. A katonai erőviszonyokat számba véve sehol nem találjuk Kossuth igazságát. Az áruló-koncepció Viddinben született, előzménye, gyökerei azonban a szabadságharcot végigkísérő Kossuth-Görgey ellentétben keresendők. „Haladó hagyomány” nálunk, hogy a „magyar kard” legyőzhetetlen, s ha elleneink közül valaki ezt nem véve tudomásul, mégis legyőzte hős seregeinket, az csakis árulás miatt

következhetett be. Hazafias lelkek szerint, ha Görgey nem árulja el a hazát, a szabadságharcot is győztesen fejezhettük volna be. Ennek ugyan semmi köze nem volt a realitásokhoz, ez azonban senkit nem érdekelt. (A tájékozatlan, tudatlan tömeget, ahogy napjainkban, százötven évvel ezelőtt is könnyű volt félrevezetni.) Kossuth és Görgey nézeteltérését megelőzte Kossuth és Széchenyi ellentéte. Széchenyi ellenében Kossuth győzött, és felelőtlenül belesodorta a nemzetet egy eleve kilátástalan fegyveres konfliktusba. Hamar kiderült, hogy Kossuth tévedett. Lehet emlegetni a nagyszerű forradalmat vagy a hősies szabadságharcot, a történelem Széchenyit igazolta. Kossuth politikáját semmi nem menti, rövidlátó nacionalista radikalizmusa megágyazott Trianonnak. A fegyveres harc előre látható bukását túléltük volna, a nagyobb baj az volt, hogy a Trianont közvetlenül megelőző évszázad derekán a magyarság és a nemzetiségek között annyira megromlott a viszony, hogy a kölcsönös bizalmatlanság légköre évtizedek múlva megakadályozza Nagy-Magyarország „belső kiegyezésé”-t. Széchenyi jóslata beigazolódott: „utódink tán soha többé” nem tudják a nemzetiségekkel a „frigyet” megkötni. A két politikus vitája után, már a harcok közepette jött Kossuth és Görgey, a politikai és a katonai vezető ellentéte. A szűk látókörű megyei világból az országos politikába került, a szómágiában verhetetlen politikus és egy Prágában tanult, „tudósi teljesítményre képes természettudományos műveltségű”, világlátott katonatiszt ellentéte.

Beszéljen maga Kossuth. Idézzünk először 1849. augusztus 11-i, közvetlenül az ország elhagyása előtt „A nemzethez!” intézett kiáltványából: „A szerencsétlen harcok után, ... nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát a siker reményével folytathassuk. Arad vára, augusztus 11-én.” *(Küzdelem, hukús, megtorlás.* 1978, 119-120)

„Nincs többé remény” - írta Kossuth egy olyan kilátástalan helyzetben, amikor nagy valószínűséggel már csak a menekülés foglalkoztatta. Mindemellett bölcs felismerés. Annál nagyobb a meglepetésünk, amikor a kormányzó egy hónappal később, menekülés közben, de már biztonságban,

a magyar határon kívül született, híres-hírhedt viddini (ma Vidin, város a bolgár-román határon) levelét olvassuk:

„Viddin (Törökország) Szept. 12. 1849. Az Angol- és Frankhonban-i magyar követ- s diplomáciai ügynökségeknek!! Szegény szerencsétlen hazánk elesett. Elesett nem ellenségeink ereje, hanem árulás s alávalóság által ... O, hogy ezt megértem, s mégsem szabad meghalnom. Görgeyt felemeltem a porból, hogy magának dicsőséget, hazájának szabadságot szerezzen. És ő a hazának gyáván hóhérjává lön.” *(Küzdelem, bukás, megtorlás.* 1978, 203) A levél így folytatódik: „Gödöllőről visszamentem Debrecenbe, hol... le kellett a gyáva árulás hídját égetnem végképp a függetlenségi nyilatkozattal, melyet a nép lelkesedéssel s annyi erőfeszítési készséggel fogadott, hogy ha Görgey mesterkélt árulással nem lép közbe, megtörjük a fél világ erejét is győzhetlenül.” *(Küzdelem, bukás, megtorlás.* 1978, 205)

Ez egy hazug levél. Rosszabb: ez egy ostoba levél. Az ember nem hisz a saját két látó szemének. Érdemes megfigyelni a helyzetértékelés egy hónapon belül bekövetkezett változását. Arad, augusztus 11.: „nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát a siker reményével folytathassuk.” Viddin, szeptember 12.: „Szegény szerencsétlen hazánk elesett. Elesett nem ellenségink ereje, hanem árulás s alávalóság által.” Mivel mégiscsak Magyarország egykori kormányzójáról beszélünk, nem mehetünk el szó nélkül sem egy ilyen hazug állítás, hogy „nem ellenségink ereje, hanem árulás által”, sem a gyerekesen nagyzoló kijelentés mellett, hogy „megtörjük a fél világ erejét győzhetlenül”. Ez a levél Görgey tábornoktól ország-világ előtt elvette a becsületét. Attól a katonától, akit Kossuth Lajos, a pánikszerűen menekülő, rettegő ember, otthagyott a Kossuth kormányzó felelőtlen politikája által létrehozott csődtömeg kellős közepén. Az a politikus írt ilyeneket, aki felelőtlenül belevitte az országot ebbe a kilátástalan kalandba. Aki négy héttel azelőtt azt mondta a nemzetnek, hogy „nincs többé remény”, és miután magát biztonságba helyezte, hirtelen rájött, hogy menekülése miatt rossz színben tűnhet fel hívei és a szélesebb közvélemény előtt, gyorsan keresett valakit, akinek a nyakába varrhatja az általa létrehozott

egész csődtömeget. És miután Görgeyben megtalálta, megszületett a viddini levél. Hagyjuk az álságos és patetikus felkiáltást, hogy „mégsem szabad meghalnom”. (Ugyan már, miért ne lenne szabad?) Imponáló az a gyors gondolati átalakulás, ahogy egy hónap alatt a „nincs többé reményből” egy „nem ellenségink ereje, hanem árulás által” elesett haza lett. Búcsú a tisztesség utolsó morzsáitól.

A levél a továbbiakban felsorolja a magyar seregek elhelyezkedését: Komárom körül 45 ezer, Bács-Bánátban 30 ezer, Erdélyben 40 ezer, Sárosban és Máramarosban 18 ezer, Péterváradon 8 ezer, összesen 141 ezer ember. (*Küzdelem, bukás, megtorlás.* 1978, 206) Kossuth így folytatja: „Ellenünk három tábor állott, de szakadozva, 80 000 osztrák, 140 000 orosz s Jellasics a déli ármádiával 40 000 főnyi erővel.” (*Küzdelem, bukás, megtorlás.* 1978, 206) Ez összesen 260 000 fő, közel kétszer annyi, mint a Kossuth szerint hadra fogható magyar haderő. Ezzel a haderővel akarta Kossuth, saját levele bevallása szerint fegyver és lőszer nélkül, „a fél világ erejé”-t megtörni. És ezek után nem Kossuth a felelőtlen politikus, hanem Görgey az áruló tábornok. Görgey írja visszaemlékezésében: „Sokat és sokfélét beszélt Kossuth ... és világosan láthattam belőle, mennyivel könnyebb neki a haza elvesztését az én nyakamba varrni, mintsem bűnbánón bevallani: arra csábította a nemzetet, hogy a maga törvényes igazát odadobja egy olyan eszme kedvéért, melynek megvalósításához nem volt elég ereje.” (Görgey A., 1988, 383)

Jellemző az 1848-49-es viszonyokra az egykori kormánytag, Szemere Bertalan 1859-ben egy magyar újságnak adott önkritikus nyilalkozata, amelyben kitért a szabadságharc bukására: „Oka, mivel ez idő folytában félig titokban, félig nyíltan megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát más fajoknál mi nem ismervén fel kellőleg, nem vevők azt illő számításba. ... bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel.” (Jancsó, 405) Miért nem kérdezték meg Széchenyit? A nemzet jövőjéért aggódók számára már akkor világos volt, hogy a nemzet „lánglelkű vezére” és környezete hibás döntések sorozatával járult hozzá a

bukáshoz. Számítás és tervezés, előrelátás, higgadt, átgondolt cselekvés helyett fellengzős, nagy beszédek, felelőtlen álmok, vak indulatok, szabadjára eresztett érzelmek irányították a nemzet lépteit. Egyik katasztrófából a másikba. Kossuth nem volt hajlandó „paktálni” a Habsburgokkal, végül senki, az ördög sem volt hajlandó paktálni sem vele, sem a magyarokkal. Feltétel, „paktum” nélkül adtuk meg magunkat az orosz cárnak. Nem okos dolog ezért - saját hibáink bevallása és a tanulságok elemzése helyett - utólag a balsorsot emlegetni, Görgey tábornokra, Ferenc József császárra, az orosz beavatkozásra vagy a pánszlávizmusra mutogatni.

A bő másfél évtizedes Bach-korszak magyarsággal szemben elkövetett bűneiről mindent elmondtak már, ezeket felesleges megismételni. Azt viszont ki kell emelni, hogy a korszak névadója, a Magyarországon sokat átkozott Bach, megkísérelte a rendi Magyarország avítt lársadalmi-gazdasági-közigazgatási rendszerét modernizálni, Európa nyugati feléhez közelíteni. „A renegát Alexander Bach egy ponton forradalmár maradt: nagyon komolyan vette a jobbágyfelszabadítást, és a nagy reformot minden ellenállással szemben végrehajtotta.” (Alapos okkal feltételezhető, hogy a „Bach-korszak” egyoldalúan negatív képei éppen a jobbágyfelszabadítás miatt háborgó nemesség terjesztette, festegette a valóságosnál feketébbre.) „Közigazgatási és politikai téren lefektette egy modern állam alapjait.” (Jászi, 1982, 176) Ha a reformok tovább folytatódnak, másféle történelem jutott volna a XX. század magyarsága számára.

Eltékozolt évtizedek

A reformok sajnos nem folytatódtak. Pedig az 1867-es kiegyezés, különösen az 1868-as, Deák-Eötvös-féle nemzetiségi törvény elvben lehetőséget adott erre. A következő évtizedek azonban - Jászi hiába tagadja - azt a véleményt igazolták, hogy „a magyar uralkodó osztályok sohasem vették komolyan ezt a törvényt, és csak bizonyos bécsi körök megnyugtatására szavazták meg, azzal a hátsó gondolattal, hogy később a gyakorlatban nem fogják alkalmazni, vagy hogy az

uralkodó osztályok titkos álláspontja ugyanaz volt 1867-ben, mint 1848-ban: a nemzetiségek teljes asszimilációját kívánták megvalósítani.” (Jászi, 1982, 411) Nem Deákot és Eötvöst, a magyar uralkodó osztály szándékait minősítem. Eötvös József külön figyelmeztetett az erőszakos beolvasztás veszélyeire: „Elérhetjük, hogy a nemzetiségek szabad mozgását a községben s megyékben megakadályoztatván, a hangokat elnémítjuk, melyek most némelyeket annyi félelemmel töltenek el; elérhetjük, hogy az összes nevelést a kormány kezében központosítva, azt saját nyelvünk terjesztésére eszközül használhatjuk; de azt: hogy az országban létező különböző nemzetiségek egyéniségűknek öntudatát elveszítsék, hogy saját nemzetiségűkért ne lelkesüljenek: azt ezen az úton éppúgy nem fogjuk elérni, mint mások, kik azt a magyar nemzetiség irányában ugyanezen eszközökkel megkísérték; s az eredmény, melyre számolhatunk, csak abban áll, hogy e mozgalom, melyet közéletünk felszínéről leszorítánk, annál mélyebben gyakorolja hatását; s azon ellentét, mely most a magyar nyelv ellen létezik, a magyar állam, a haza egysége elleni ellentétté változnék által.” (Eötvös, 1978 [1865], 447-448) Látnoki szavak!

Amit Eötvös elkerülni javasolt, néhány évtizeden belül sajnálatos valósággá vált. Széchenyi a század negyvenes éveiben, Eötvös két évtizeddel később próbálta észhez téríteni a magyar felsőbbrendűséget már-már eszelős konoksággal hirdető és érvényesítő nemességet. Hiába, reménytelen vállalkozás volt. Miután a magyar főnemesség 1867-ben kiegyezett a Habsburg-dinasztiával, többé senki és semmi nem tudta sem meggyőzni, hogy hibás, sőt önveszélyes úton jár, sem letéríteni arról az útról, amely törvényszerűen vezetett Trianonhoz. „A magyar nemzetiségi törvény rendelkezései elérhették volna a Deák és Eötvös által kitűzött célt: nem az ország lakóinak elmagyarosítását, amit Eötvös tébolynak nevezett, hanem átformálásukat a magyar állam lojális polgáraivá; nem külsődleges, formai egységet, hanem az érzelmek egységét.” - írta a Monarchia meggyőződéses támogatója. (Hisenmann, 1982, [1904] 411) A következő fél évszázadot azonban nem Deák és Eötvös eszméi, hanem „tébolyult” akarnokok, a vármegyék beszűkült világából a nagypolitikába emelkedett

dzsentrik, Bánffy Dezső és a két Tisza, továbbá az elvakult nacionalista főrend, Apponyi uralta. A nemzet vesztére! A jogok fokozatos megosztása, méltányosság helyett a „magyar szupremácia” eszméje diadalmaskodott. Ami eleve lehetetlenné tett bármilyen érdemi lépést az országot kíméletlen szívóssággal belülről emésztő kór, a többségben levő „kisebbség” jogfosztott helyzete orvoslására. A kiegyezés után, kis túlzással, csupán annyiban változott a helyzet, hogy a magyar nemesség, a korábban időnként mérséklő erőként fellépő osztrák ellenőrzés nélkül nyomta el a „nemzeten” kívül rekedt magyar és nem magyar milliókat. A nyugat-európai és a tengerentúli elemzők ebből nem a rendszer általánosan elnyomó jellegét, hanem szelektíven, csak a nemzetiségek elnyomását, a magyar sovinizmust vették észre és használták fel ellenünk. Miközben a Monarchia osztrák fele jelentős lépéseket tett a nemzetiségi kérdés megoldására, magyar politikusok egész sora, egymást követő miniszterelnökök képviselték azt a magyar szupremáciá-nak nevezett öngyilkos eszmét, azt a belpolitikai zsákutcát, amire néhány évtized múltán Trianon adta meg a választ. De addig még hosszú, szenvedésekkel teli, göröngyös út állt az ország előtt.

Amikor az említett magyar politikusok nemzetiségi politikáját bíráljuk, indítékaikat keressük, nézzük meg újra az ország későbbi sorsai döntően befolyásoló nemzetiségi arányokat. Mint korábban láttuk, a magyarság kisebbségben volt az ún. „történelmi” Magyarország területén: arányuk az össznépességen belül 1787-ben mindössze 30 százalék. Ez jórészt történelmi adottság, csak részben vezethető vissza a tatárdúlás és a hosszúra nyúlt török uralom okozta érveszteségre.

„Kétségtelen, hogy a magyar birodalom már keletkezésénél különböző nemzetiségeket foglalt magában. ... nemzetiségi tekintetben soha eggyé nem válhatott, s függetlenségének századaiban a mohácsi csatáig mindig csak mint politikai nemzetiség tűnik lel” írta Eötvös. (Eötvös, 1978 [1865], 358, 360) Már a honfoglaló magyarok találtak itt szlávokat. Régészeti feltárások jelezték, hogy a Duna és a Tátra közötti területen már a VI. században nagyobb számban éltek szláv népek. AIX. századból származó írásos források tesznek először említési „a Duna másik oldalán - supra

Danubium - fekvő Nitrawa (Nyitra) helységről, ahol 828 táján Adalrám salzburgi érsek pannonjai útja so rán templomot szentelt fel.” Továbbmenve: „A 9. század végi Nagy-morávia többsége szláv nemzetiségű volt, ... Rastislav és Szvatopluk vezetésével. ... Anonymus krónikájában a Sclavi Nitrienses (nyitrai szlávok) megnevezés is előfordul.” (Szarka, 1993, 17, 29) A nem magyar népesség számát és arányát, az itt talált őslakosok mellett, magyar királyok tervszerű betelepítései is növelték. I. István a XI. században, II. Géza a XII. században hívott az országba német telepeseket. Részben a gyéren lakott területek benépesítésére a Szepességbe, részben a bizánci betörések ellen, határvédelmi feladattal Dél-Erdélybe. Ezek a betelepítések 3-400 évvel előzték meg a török megszállást. Később, a XVII-XVIII. században a Havasalföldről jelentős román bevándorlás is történt. A lényeget tekintve így alakult ki Nagy-Magyarországon a XVIII. század végére a magyarság hozzávetőleges adatok szerint mintegy 30 százalékos aránya. „Mintha a nézet, melyet Szent István fiának adott tanácsaiban kimond, hogy "egynyelvű s szokású ország gyenge!’ - ‚unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est’ ... utódai által kormányzási szabályul fogadtatott volna el: a királyi hatalom nem az ország különböző népeinek asszimilációján dolgozott, sőt inkább abban kereste feladását, hogy a birodalom egyes részeinek sajátságai feltartatván, a viszony, melyben azok a koronához állnak, ne változzék meg.” (Eötvös, 1978 [1865], 359) Illő tisztelettel csupán annyit tenném hozzá, hogy az *imbecille* szó - ami „szellemi fogyatékos”-t, „gyengeelméjű”-t jelent - kimaradt a magyar fordításból. Miért? Szent István intelme magyarul valahogy így hangzott: „egynyelvű s szokású ország szellemileg elmaradott és gyenge”.

A XIX. század derekán, 1842-ben 35-37, a kiegyezéskor, 1867-ben 42-44 százalék volt a magyarok aránya az országban. Nehéz arra válaszolni, hogy ilyen körülmények között a kiegyezést követő kormányok miért nem keresték a nemzetiségekkel a megegyezést, sőt - a magyarság „szerzett jogait” védelmezve - mereven elutasították az anyanyelv használatát, továbbá az általános és titkos választójogot követelő nemzetiségek képviselőit. Tegyük fel, hogy elismerjük az uralkodó elitnek a történelmi

Magyarország megőrzésére irányuló igyekezetét, elfogadjuk a választójog kiterjesztésével kapcsolatos aggodalmaikat. Akkor is elfogadhatatlan, hogy legalább az anyanyelv használatában nem voltak rugalmasabbak, engedékenyebbek. Az akkori ismeretek, kortárs figyelmeztetések, a korabeli nyilvánvaló mellőzését kérem számon. Ismét Eötvöst idézem: „Mert, nem tagadom, hogy a nemzetiségeknek adott teljes szabadság e hazát veszélyekkel fenyegetheti; de nem akarom kikerülni e veszélyeket oly eszközök által, melyeknek következései még veszélyesebbek.” (Eötvös, 1978 [1865], 461)

Röviddel azután, hogy Ausztria és Magyarország (jobban mondva a Habsburg-ház és a magyar főnemesség) között 1867-ben létrejött a kiegyezés és kialakult a dualista Osztrák-Magyar Monarchia, fokozatosan teret nyert a dualizmus német és szláv ellenzéke. A Monarchiában a század végén összesen mintegy 45 százalék volt a szláv (cseh, morva, szlovák, horvát, szerb, rutén, lengyel, szlovén) népek aránya. Sokan voltak, akik tartottak attól, hogy a jelentős szláv kisebbség előbb-utóbb bajt hoz a dualista berendezkedésű Monarchiára. A kiutat abban látták, hogy a dualizmust valamiféle föderalizmussal kell felvállani. Ferenc József 1871-ben „a konzervatív és föderalista szellemű Karl von Hohenwart grófot... nevezte ki miniszterelnöknek. Az új kormányprogramot a kereskedelmi miniszter, a Svábföldről származó, a bécsi egyetemen oktató közgazdász és szociológus Albert Schaffle fogalmazta”, akinek határozott elképzelései voltak a Monarchia szövetségi állammá alakításáról. (Merre, 2000, 247) Voltak tehát gondolkodó elmék a birodalomban, akik előre látták, hogy a lakosság közel felét képviselő szlávok elégedetlensége bajt okozhat. Az ígéretes föderalista tervekből azonban nem lett semmi, és nem fogják kitalálni, miért.

Azért, mert a dualizmus osztrák ellenzői, a német centristák mellett „a dualizmusért reszkető ... magyar vezetők is olyan heves ellenállást fejtettek ki az új alkotmánytervezettel szemben, ... hogy a császár meghátrált, és letéve az összebékítés egész tervéről, menesztette Hohenwart kabinetjét.” (Jászi, 1982, 189) A magyarok „fel voltak háborodva, hogy felsőbbrendü szerepüket meg merték kérdőjelezni.” (Herre, 2000, 248) És kik voltak ezek

a magyar vezetők? Szinte hihetetlen, de tény, mindenekelőtt idősebb Andrássy Gyula gróf, aki „összeférhetetlennek tartotta a magyarság politikai túlsúlyával azt a formációt, amely a cseheknek a magyarokéhoz hasonló állási biztosi tott volna a monarchiában. Nem hitte, hogy a monarchia három Iáhon is tud járni. Mindenekfelett félt attól a visszahatástól, amelyet a cseh előretörés okozhat a felvidéki tótságra ... És ki merte volna garantálni, hogy a cseh aspirációk kielégítése nem von maga után hasonló törekvéseket a délszlávok között is?” - írja nem kis megértéssel Pethő Sándor. (Pethő, 1925, 83) Akár mi, a hálás utókor, is megérthetjük Andrássy aggodalmát, és egyetérthetünk abban, hogy a délszláv törekvések ellen senki nem adhatott garanciát. Sőt ez a lépés akár magyar sikernek is nevezhető, hisz megerősítette Magyarország kedvezményezett helyzetét a Monarchiában. A baj az, hogy e rövid távú gondolkodás csak átmeneti sikert hozott, miközben nem számolt azzal a végzetes hatással, hogy visszavonhatatlanul szembeállította a szláv népeket a dualizmus két vezető nemzetével, az osztrákkal és a magyarral. Ezt sem én mondom utólag: Széchenyi István hirdette fáradhatatlanul 1835-tól 1848-ig; Eötvös József mondta 1865-68-ban; Ferenc József császár megértette, Hohenwart gróf miniszterelnök és Albert Scháffle pedig elismételte 1871-ben. A kisebbségek mozgalmait - néhány kivételesen széles látókörű politikus (Deák, Eötvös) kivételével - mindenki lebecsülte. Ahogy azt az „apróság”-ot is, hogy ezek a „kisebbségek” többségben vannak a Monarchiában és közelebbről Magyarországon is. „A föderalizációs tervezet ilyeténképpen ott végezte, ahol számos más dokumentum: a Habsburg-monarchia elszalasztott lehetőségeinek irattárában.” (Herre, 2000, 249)

Andrássynak - Ferenc Józsefre gyakorolt hatása révén - jelentős szerepe volt a Monarchia szövetségi állammá alakítását célzó osztrák tervek megbuktatásában. Az őt követő miniszterelnökök, elsősorban Tisza Kálmán, Bánfíy Dezső, és Tisza István, továbbá Apponyi Albert kultuszminiszter ennél tovább mentek: kemény következetességgel képviselték és érvényesítették az erőszakos asszimiláció elnyomó politikáját. Tisza Kálmán például „becsukatta az egyetlen tót

középiskolát, az államhatalom sommás megtorlásával felelt azokra az üzelmekre, amelyek ... legtöbbször Deák-Eötvösék nemzetiségi koncepciójának végrehajtása érdekében izgattak.” (Pethő, 1925, 91) Bánffy például „komolyan hitt a magyarországi nemzetiségi kérdés olyanirányú elintézésének sikerében, amelyet Szolnok-Doboka vármegyei főispánsága idején képviselt. Nálunk is követőkre talált az a türelmetlen és kíméletlen porosz iskola, amely csupán a számok kétszerkettőjét látta a nemzetiségi kérdés megoldásában, s azt hitte, hogy a gazdasági, politikai és kulturális elnyomás kitörli az élők sorából a poseni lengyelséget és a lotharingiai franciákat.” (Pethő, 1925, 103) Megjegyzem, Szolnok-Doboka vármegyében 1910-ben 21 százaléknyi magyar állt szemben 75 százaléknyi románnal. Ennek alapján azt kell mondanom, hogy Bánfíy nemzetiségi politikája szembe ment a józan ésszel. Még a liberálisnak tartott miniszterelnök, Széli Kálmán is ilyeneket mondott 1908-ban: „Egyetlen kategorikus imperatívusz vezérel minket: a magyar állameszme ... Magyarországnak megvan az ősi, szent és törvényes joga egy ilyen állam eszméjének az erősítésére. A magyarok a magyarok számára foglalták el ezt az országot, és nem másoknak. A magyar szupremácia és hegemónia teljesen jogos.” (Jás/i, 1982, 415) Károlyi írta Apponyiról: „Legnagyobb hibáját akkor követte el, amikor kultuszminiszter korában, kiáltó ellentétben Deák és Fötvös szellemével, megalkotta azt a hírhedt iskolatörvényt, amely nem-magyar nemzeteinknek annyi keserűséget, nekünk, magyaroknak, annyi bajt szerzett. ... Apponyi is a régi Magyarország sírásói közé tartozik.” (Károlyi, 1977, 58-59) A legjobb akarattal sem lehet mondani, hogy a magyar nemesi nemzet rendelkezett volna akár a legcsekélyebb realitásérzékkel. Igazán nem sok idő, mindössze tíz év múlva jött Trianon, a rendi Magyarország azonban tíz évre sem volt képes előre látni, előre gondolkodni. Bárhonnan közelítjük, arra a kő vetkeztetésre jutunk, hogy a nemzetiségeknek legalább azt a törekvését méltányolni lehetett, illetve kellett volna, hogy a kormány biztosítsa számukra az anyanyelvi oktatást és a helyi közigazgatásban a saját nyelv használatát. A nemzetiségi kérdés rendezésére már akkor is voltak egyszerű, közismert lépések. Eötvöst 1865-ből már idéztem. Jászi 1911-ben - amikor még

mindig lett volna idő a cselekvésre - írt a nemzetiségi béke megvalósításának feltételeiről: ‚jó iskola, jó közigazgatás, jó bíráskodás a nép nyelvén ... és a nyelvhasználat, a művelődés szabadsága minden nemzetiség számára”. (Jászi, 1982, 23) Okos tanács volt, meg kellett volna fogadni.

A magyar asszimilációs politika egyetlen sikerét a magyarországi zsidó lakosság körében aratta. Az emancipációs, majd a recepciós törvény megadta a „mózesvallásúak”-nak az egyenjogúságot, és a zsidóság ezért hálás volt a magyar nemzetnek és a magyar uralkodó osztályoknak. A zsidóság készséggel tette magáévá a magyar szupremácia eszméjét, és csaknem száz százalékban zsidó vallású magyarnak vallotta magát, növelve így a magyar nemzetiség súlyát az összlakosságon belül. Nem jelentéktelen rétegről volt szó: „1840 és 1910 között a városokban a zsidó népesség aránya 2,2 százalékról 9,6 százalékra, ezen belül például Budapesten 19,7 százalékról 23,1 százalékra növekedett.” (Gyurgyák, 2001, 78) Ez a „paktum” a magyar uralkodó körök és a zsidóság között olyan jól működött, hogy a századfordulóra csaknem eltűnt a közéletből a nyílt antiszemitizmus. Trianon után a magyar uralkodó elitnek már nem volt szüksége a zsidók hazafiságára. Hazafias nemzetalkotókból egyik napról a másikra a forradalmakért felelős hazaárulók lettek. A Teleki-féle tudományosan megalapozott rasszizmus nyomán pedig - mivel egyre több félresikerült „keresztény” egzisztencia gondolta úgy, hogy balsikereinek a zsidók az okai -törvényszerűen erősödött az antiszemitizmus. A következmények ismertek.

Magyarországon a nemzetiségi kérdéssel együtt a választójog is napirendre került. A feudális rendszer évszázadokon át szinte érintetlen uralmával szemben az állampolgári jogokból kirekesztett milliók egyre erősödő mozgalma feszült helyzetet teremtett. „Maga Ferenc József császár is bár gondolatvilágát és érzelmeit illetőleg tipikus abszolutista uralkodó volt - rátukmálta az általános választójogot a régi ausztriai rendszerre, és még Magyarország vonatkozásában is latolgatta ezt a lépést, de itt összeütközésbe került a magyar feudális osztályokkal.” (Jászi, 1982, 114) A két trónörökös, a liberális Rudolf és a mereven abszolutista Ferenc

Ferdinánd felfogása ebben az egy kérdésben azonos volt: „Rudolf a feudalizmust tartotta birodalma legfőbb ellenségének, Ferenc Ferdinánd pedig elszánta magát arra, hogy megtöri a magyar nemesség uralmát, és jogegyenlőséget szerez az elnyomott szláv és román nemzetiségeknek.” (Jászi, 1982, 114) Nem zárható ki, hogy e folyamat eredményeként nem csupán a szláv és a román, de a magyar gazdasági cselédek sorsa is jobbra fordult volna. Ebben a történetben az is lényeges, hogy miközben Ausztriában 1907-ben megvalósult az általános és titkos választójog, Magyarországon a felnőtt lakosságnak még 1914-ben is csak mintegy 6-7 százaléka rendelkezett választójoggal. A magyar politikai elit, a főrendek, semmiképpen nem akartak lemondani évszázados kiváltságaikról, nem akartak osztozni a jogokban. A birtokosság érdekeit nézve azt még csak meg lehet érteni, hogy gazdasági cselédeiknek nem akartak anyanyelvi oktatást, még kevésbé általános és titkos választójogot adni. Kevésbé érthető, hogy nem volt veszélyérzetük, pedig a nemzetből kirekesztett magyar és nemzetiségi milliók elégedetlensége nőttön-nőtt. Károlyi Mihály írta: „Igen, az voltam, sok éven át öntudatlan cinkosuk. De amikor felismertem, hogy hazafiságuk puszta szólam, sokat emlegetett "becsületük" csupán tartalmatlan illemkódex, az uralkodóhoz való hűségük merő önzés, buzgó katolicizmusuk pedig a tanulatlan emberek feletti uralmuk eszköze, akkor nem tudtam tovább elviselni ezt a környezetet, és otthagytam őket.” (Károlyi, 1977, 183)

Így érkeztünk 1913-hoz, Tisza István második miniszterelnökségéhez, aki, elődeihez hasonlóan nem vett figyelembe semmilyen figyelmeztetést. A soviniszta magyar közvélemény lelkes tapsai mellett, konok következetességgel folytatta az erőszakos asszimiláció politikáját, és elzárkózott minden engedménytől a választójog kiterjesztése kérdésében is. E konokság már a Monarchia osztrák politikusait is aggasztotta. „1913-ban, közvetlenül a világháború kitörése előtt jelentette ki Conrad von Hötzendorf vezérkari lönök, hogy Romániát a hármas szövetség szempontjából elveszettnek kell tekinteni a magyar soviniszta politika által a románok körében keltett elkeseredés következtében.” Czemin gróf bukaresti követ „ismételten figyelmeztette Bécset, hogy Magyarország nemzetiségi

politikáján változtatni kell, különben Románia csatlakozni fog az antanthoz.” Ferenc Ferdinánd főherceg kérte Vilmos német császárt, „győzze meg Tiszát a magyar nemzetiségi politika revideálásának szükségességéről. A bécsi német követet ... meg is bízták, hogy minden adandó alkalommal figyelmeztesse Tiszái, sürgős változtatásra van szükség a románokkal szembeni politikájában”. Tisza tett is néhány halvány kísérletet, de „képtelen volt kiszabadulni a saját merev politikai felfogásának hatása alól, amely szerint a nép nem tudatos tényező a közéletben”. Tisza nagy hatalmú szövetségesre, patrónusra lelt Vilmos német császárban. Jászi írja: „1914 márciusában a német császár és a Habsburg-monarchia legbefolyásosabb államférfija tökéletesen egyetértett a dualista alkotmány megtartásában és abban a szlávellenes politikában, amely az Osztrák-Magyar Monarchia legsúlyosabb irredenta problémáját, a délszláv egység kérdését megoldhatatlanná tette, s ami végül a szarajevói katasztrófához vezetett.” (Jászi, 1982, 501) Mivel Tiszával nem lehetett dűlőre jutni, így megnő a felelőssége mindenekelőtt a magyar országgyűlésnek, amely asszisztált ehhez az önveszélyes politikához, másrészt magának Ferenc Józsefnek is, mert nem távolította el Tiszát a kormány éléről. Tisza mindig azzal érvelt, hogy „Magyarországon csak akkor lehet demokráciára gondolni, ha már sikerült megmagyarosítani a tízmillió nem magyart. így soha nem juthattunk volna az általános választójoghoz, hiszen a magyarok asszimilációs képessége sohasem volt nagy.” (Károlyi, 1977, 60)

Az első "nagy háborúban"

Majd jött 1914, az első világháború kitörésének éve. „A történelem csak nagyon ritkán dob olyan lehetőséget egy nemzet elé, mint 1914-ben. Magyarországnak most lett volna alkalma arra, hogy egész súlyával szembeforduljon a császári házzal és a minden magyar nemzeti érdektől elkülönült háborúval. ... Ez a hivatás a magyar politikusokra hárult, akik azonban pártkülönbség nélkül ... izzó lelkesedéssel állottak a háború oldalára. Tisza István magyar miniszterelnök ugyan a koronatanácson és az

uralkodóhoz intézett különlevelében is, kétségtelenül szót emelt a háború ellen, de hamar elhallgatott, nem szállott szembe a ballhausplatzi és vezérkari, háborút akaró klikkel, sőt rövidesen egész le nem becsülhető energiájával a háború oldalára állott.” (Kádár, 1978, 35-36) Tisza Istvánról széles körben terjesztették, el is terjedt róla, hogy ellenezte a háborút. Egyes visszaemlékezések szerint főként azért, mert látta, hogy Szerbia megtámadása világháborúhoz vezet, az erőviszonyokat ismerve világos volt számára, hogy a Monarchia elbukik a háborúban, a háborús vereség káoszt, ez pedig a történelmi Magyarország végét jelenti. Kristálytiszta logika, lehet, hogy igaz, lehet, hogy így történt. Annál különösebb, hogy ez a megalapozott ellenkezés nem volt hosszú életű, a magyar miniszterelnök rövid néhány hét alatt beadta a derekát. A Ferenc Ferdinánd trónörökös elleni merénylet napja, 1914. június 28-a után egy hónappal Ferenc József mellett gróf Tisza István is aláírta a császár „Népeimhez!” című, 1914. július 28-i szózatát: „Mindent megfontoltam és meggondoltam ... És bízom a Mindenhatóban.” Attól most tekintsünk el, hogy abban az időben valamennyi, egymással harcban álló uralkodó - Ferenc József mellett a szerb király és az orosz cár is - a Mindenható áldásában bízott. Még az is lehet bár ismerjük el, ehhez nagyfokú cinizmus kell -, hogy mindnyájan őszintén hittek és bíztak a Mindenható segítségében. Tisza István aláírása az uralkodói szózaton jogilag a magyar miniszterelnök ellenjegyzése volt. Ország-világ előtt azt bizonyította, hogy a magyar miniszterelnök a háború ügye mellett áll. Súlyosbító körülmény, ha meggyőződése ellenére tette. Lehet, hogy közben meggyőzték? Mivel, nem tudom. Ezek tények, minden más csak Tiszát mentegető magyarázkodás.

A háború elkerülése érdekében Magyarországnak szembe kellett volna fordulnia a császári házzal. Milyen érdekes és mennyire jellemző: a nemesi nemzet a XVII-XIX. században saját jogai és saját függetlensége védelmében nemegyszer fogott fegyvert Ausztria, a Habsburg-ház ellen. Természetesen minden ilyen esetben a nemzet üdve volt a zászlókra hímezve. Amikor egyszer Magyarország léte forgott kockán, a főnemesi elit nem akarta, vagy nem merte ezt a lépést megtenni. Pedig 1914-ben nem kellett volna Bécs ellen vonulni. Már volt külön magyar országgyűlés,

csupán annyit kellett volna mondania, hogy Magyarország nem akarja ezt a háborút, sem pénzzel, sem katonával nem vesz részt benne. Erre azért nem kerülhetett sor, mert egy ilyen lépés előtt rendbe kellett volna tenni dolgainkat: ki kellett volna egyezni horvátokkal, románokkal, szerbekkel és szlovákokkal. Erre pedig - tisztelet a nagyon kevés kivételnek - Magyarországon senki nem volt hajlandó. Szabad nyelvhasználatot, szavazati jogot és - még kimondani is borzalmas - autonómiát kellett volna adni a nemzetiségeknek. Ezt pedig nem csak Tisza, nemcsak a politikai-nemesi elit, a magyarok nagy többsége sem akarta. Ez volt az akadály, nem a kiegyezési szerződés. Ezért nem volt semmi realitása annak, hogy Magyarország a háború és Ausztria ellen forduljon. Egy ilyen lépésnek a nemzetiségi autonómia volt az ára, ezt az árat pedig Magyarországon senki nem volt hajlandó megfizetni. íme, a XX. század elejére már széles rétegekbe leszivárgott a magyar felsőbbrendűség eszménye, megmérgezte a magyarság gondolkodását. Lehet, hogy nem tudtuk volna a háborút megakadályozni, mert nálunk nagyobb hatalmak, hatalmasabb érdekek háborúzni akartak. De talán ki lehetett volna maradni belőle, lehetett volna vonakodva, passzívan nézni. Legalább meg kellett volna kísérelni, A miniszterelnök lemondásával és más közjogi lépésekkel látványosan el lehetett volna határolódni. Tiszának nem volt kötelező az uralkodó szózatát aláírni, nem volt kötelező a miniszterelnöki székben maradni. Volt arra példa, hogy egy politikusnak hogyan kell cselekednie, ha nem ért egyet a követni tervezett politikával. „Annak idején Széli Kálmán mint pénzügyminiszter otthagyta a kormányt, mert nem helyeselte Bosznia és Hercegovina megszállásának tervét. Tisza számára tehát adva volt az út és a mód, amelyet követnie kellett volna, ha háborúellenes álláspontján mindvégig kitart” - írta Pethő Sándor 1925-ben. (Pethő, 1925, 180) Vannak, akik arra hivatkoznak, hogy mivel a Monarchiában a hadügy közös volt, Magyarország semmit nem tehetett a hadüzenet ellen. A háború után Apponyi is azzal mentegetőzött a béketárgyaláson, hogy Magyarország „abban a pillanatban, amidőn a háború kitört, nem bírt teljes függetlenséggel”. Ellenkezőleg, Magyarországnak voltak jogai, tehetett volna, tennie kellett

volna a háború ellen. Mert Apponyi azt is mondta, hogy Magyarország „csak részleges befolyást gyakorolhatott az Osztrák-Magyar Monarchia ügyeire”. Tisza István azonban még ezt a „részleges” befolyást sem tudta - személyes elkötelezettségei miatt valószínűleg nem is akarta - érvényesíteni. Erre utal az a tény, hogy magyar miniszterelnökként nem tett olyan háborúellenes lépést, ami megronthatta volna viszonyát az uralkodóval és Vilmos német császárral, aki háborúzni akart. Ebben a mulasztásban Tisza, miniszterelnökként, első számú felelős volt ugyan, de el kell ismernünk, nem állt egyedül. A parlamenti ellenzék nacionalista jelszavakkal hangoskodó része osztozik a felelősségben. „Nemzeti elkötelezettségű” honfitársaink okkal sírhatják tele a párnahuzatot, Nagy-Magyarország térképét, vagy napjainkban piros-fehér csíkos zászlóikat. Uraival együtt a korabeli magyarság nacionalista, soviniszta többsége is osztozik a Trianont közvetlenül megelőző két évtized politikai vakságáért, a háborúért viselt felelősségben.

A népet és a katonaságot buzdítandó, lelkes versikék is születtek: „Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz tiéd soha Bosznia”, meg ilyen, hogy „foly a vad rác kutya vére, megtanítunk a magyarok Istenére!” (Már megint a kutya meg a magyarok Istene). Virágeső, büszke nóták. Fel! Szerbia ellen! Uraink és hű kiszolgálóik, a sajtó, buzgón szították a nép gyűlöletét a „kutya Szerbia” ellen. Merthogy így jobban harcol a baka. Ó, a szent-aljas „naivitás”! Mint említettem, az előrelátás soha nem volt népünk erőssége. „A magyar politikai társadalom külpolitikai tájékozatlanságában és naivitásában elhitte, hogy a nagyszerű hadsereg majd rendet csinál a részeg csárdában és Európa, mint már annyiszor, meghajlik a tények hatalma előtt ... Nem tudta, talán nem is akarta tudomásul venni, hogy olyan erők tusáznak az oszt-rák-magyar-szerb viszály fölött, amelyek nem is annyira a monarchia sorsával törődnek, mint azzal, hogy véget vessenek Németország kontinentális túlsúlyának”. (Pethő, 1925, 179)

A magyar politikai elit nem csak külpolitikai téren volt „naiv és tájékozatlan” - bár az sem megbocsátható sajnos belpolitikai, szociológiai és társadalompolitikai tájékozottsága sem érte el a minimálisan megkívánható szintet. Tudom, hogy van, aki inkább hisz a

háromszínü szónoklatoknak, és irtózik a statisztikai adatoktól. Ez azonban ne zavarjon bennünket abban, hogy újra és újra segítségül hívjuk a száz-kétszáz évvel ezelőtti népesedési adatokat. (*Forrás:* Jászi Oszkár, Száraz György és Szekfű Gyula írásai.) Mielőtt folytatnánk - nehogy valaki szemünkre vesse, hogy utólag és felelőtlenül okoskodunk —, nézzük meg, amit 1911-ben, három évvel az első világháború kitörése előtt bárki láthatott, aki látni akart: milyen volt 1910-ben a népesedési helyzet az Osztrák-Magyar Monarchiában. A rendelkezésre álló, „vágóhídra küldhető" emberanyag mennyisége ugyanis meghatározó része az erőviszonyoknak. A statisztikák aggasztó képet mutattak azon keveseknek, akik kíváncsiak voltak rá. 1910-ben a Monarchia kereken 51 milliós lakosságából 46 százalék volt szláv (cseh, morva, szlovák, horvát, szerb, lengyel, rutén), és emellett volt még 6 százaléknyi román is. A két „uralkodó" nemzet, a német (23) és a magyar (20), ösz-szesen 43 százalékot képviselt. A hadseregben e két nemzet és a nemzetiségi legénység aránya szempontjából nem volt sokkal jobb a helyzet. Ezeknek, a jelentős részben szláv ezredeknek kellett volna az orosz cár csapatait legyőzni. A szerbeket sem sikerült.

A Magyarországra számított statisztikai adatok azt mutatják, hogy országában a magyarság — a XIX. század nyolcvanas éveitől egészen az első világháború befejezéséig — továbbra is kisebbségben volt. A Horvátországgal együtt számított Nagy-Magyarország területén a magyarok aránya az összlakossághoz viszonyítva 1910-ben 48 százalék volt. A növekvő arány azonban nem a magyarság gyorsabb szaporodásain utal. Részben az önkéntes asszimiláció eredménye volt, részben azonban arra vezethető vissza, hogy - az évtizedeken át folytatott erőszakos magyarosítás következtében - 1910-ben mintegy 600-700 ezer román, szlovák, ruszin, szerb és német kényszerből vallotta magát magyarnak. Ha ennek hatását figyelmen kívül hagyjuk, a magyarok aránya 1910-ben mintegy 44-45 százalékra tehető. Ez is csak úgy, ha a 4,5 százaléknyi zsidóságot a magyarsághoz számítjuk. Mivel ezt a zsidóságot szűk három évtized múlva a magyar kormányok kiközösítették a magyar nemzetből, a kibontakozó antiszemitizmus, majd a holokauszt ismeretében az eljárás jogossága utólag

megkérdőjelezhető. Magyarországon 1910-ben zsidóság nélkül csak mintegy 40 százalék volt a magyarok aránya.

Ilyen népességi arányok mellett, minden józan megfontolást félretéve, a soviniszta magyar közvélemény eget verő lelkesedésétől kísérve, megtámadtuk Szerbiát, egy inkább ürügynek, mint igazi indítéknak felfogható „casus belli” alapján. Hogy megbüntessük egy merényletért, melyben sem közvetlen, sem közvetett részvétele nem volt egyértelmű, még kevésbé bizonyítható, és melyben az az osztrák főherceg vesztette életét, akivel évek óta kölcsönösen utáltuk egymást. Nem valami meggyőző indíték egy világháború kirobbantására. Az ugyanis teljesen nyilvánvaló volt, hogy Szerbia megtámadása a Monarchiát elkerülhetetlenül háborúba sodorja Oroszországgal, a pánszlávizmus élharcosával és fő patrónusával. Azzal a hatalommal, amely addig is minden alkalmat megragadott, hogy a Monarchia terjeszkedésével szemben növelje befolyását a Balkánon. Különösen gyanússá teszi az egész ügyet, hogy német források szerint León von Bilinskit - a Monarchia Bosznia és Hercegovina kormányzásáért felelős miniszterét - a merénylet előtt több mint három héttel „a szerb nagykövet, Jovan Jovanovic is ligyelmeztette egy esetleges merénylet veszélyére” (llerre, 2000, 431)

Kádár Gyula elemzése a katonai és gazdasági erőviszonyokról a Monarchia vezérkarának és politikusainak elképesztő felelőtlenségről tudósít: „A központi hatalmak nem is 1918-ban, hanem már 1914 végén elvesztették a háborút. ... A háború megindulásakor Németország és a Monarchia összesen 3,7 millió főnyi katonai erővel rendelkeztek. ... Ezzel szemben az antanthatalmak — orosz, francia, angol, belga, szerb, montenegrói — 5,7 millió fővel kezdik a háborút. Az erőtöbblet tehát nyersen az antant oldalán van.” (Ebben a számításban még nincs figyelembe véve az Amerikai Egyesült Államok biztosra vehető beavatkozása, ami után már nincs mit számolni, a „Térdre! Imához!” vezényszó következik. - *Cs. A.)* „A Monarchia hadiipara alacsony fokú ...Az antanthatalmak gazdasági ereje szinte korlátlan, egymás megsegítésének komoly akadálya nincs. A központi hatalmak a háborút lényegesen gyengébb katonai erőkkel, kisebb gazdasági-anyagi

adottságokkal, ... mintegy gyűrűbe zártan kezdték el. Mivel a háború felidézésének ódiumát az elkezdés révén magukra vették, mondhatni, világviszonylatban ellenük fordult a hangulat, erkölcsileg magukra maradtak.” (Kádár, 1978, 41-44) Mondhatja valaki, hogy könnyű több mint hatvan évvel később, utólag okosnak lenni. Csakhogy ezek az adatok nem valami új kutatás eredményei, a háborút megelőzően a Monarchia vezérkarának is rendelkezésére állottak. A Monarchia hadügyminisztere 1913-ban figyelmeztetett, hogy „egyidejűleg nem lehet Oroszország és a Balkán ellen is háborúzni, az esélyek: kettő a háromhoz a Monarchia ellen”. (Herre, 2000, 448) A felelőtlenség iskolapéldájául nézzük Conrad von Hötzendorf nyilatkozatát, miszerint ez a háború „va banque játék lett”. (Herre, 2000, 448) Magyarul: az első világháború kirobbantása hazárdjáték volt - mondta a Monarchia vezérkari főnöke! A legegyszerűbb számításokkal kimutatható hátrányos katonai helyzet, a nyilvánvaló nagy kockázat igazán meggondolásra késztethette volna a háború híveit. Nem késztette. Pedig ha „bölcs” eleink, a „nemesi nemzet”, egy kicsit tájékozottabb a világ dolgaiban, magától és időben rájöhetett volna, hogy a túlerő ellen vívott háború eleve kudarcra van ítélve. A háború kirobbantása ostoba és felelőtlen, ráadásul - ahogy Tisza István megérezte, de nem tett ellene semmit - önpusztító lépes volt. Közeledik a dráma utolsó felvonása, ez volt a Trianon felé tett utolsó lépések egyike.

A végelszámolásnál lényegesen kedvezőbb helyzetbe kerülhettünk volna, ha már 1916-ban felismerjük és belátjuk, hogy a háború nagyon rossz döntés volt, szánjuk-bánjuk bűneinket. Fegyverszünetet kérünk és az antanttal különbékét kötünk. Ha lehet, a Monarchiával együtt, de akár tőle függetlenül, ha kell. Mindenáron keresni kellett volna a menekülés útját a nyilvánvalóan várható katasztrófából. Az osztrák-német vezérkar árulást kiáltott volna, de legalább valamit megmenthettünk volna a kirajzolódó csőd elől. Vannak, akik vitatják ezt a lehetőséget, azzal érvelve, hogy Magyarország a Monarchiától függetlenül nem léphetett fel. Úgy persze nem, hogy a magyar politikai és katonai elit még 1917-ben sem látta be, hogy a hadihelyzet teljesen reménytelen. A Monarchia másfél-két év múlva

végleg megszűnt, ezt kellett volna valamivel előbbre hozni. Az iszonyú veszteségek, a romló gazdasági helyzet hatására a közvélemény már nem volt sem lelkes, sem egységes, nem állt a háború és „nagyszerű” vezetői mellett. Ennek ellenére nem állítom, hogy egyszerű volt a feladat. A személyeket sem látom, sem Bécsben, de még Budapesten sem, akik 1916-ban egy ilyen lépésre rászánták volna magukat, akik ki tudták volna vezetni a Monarchiát, vagy Magyarországot a várható katasztrófából. A hatalom csúcsán még reménykedtek, hogy miben, azt nem tudom. Ha Magyar-ország - felismerve helyzete reménytelenségét és látva a nemzetiségi mozgalmakból kirajzolódó veszélyeket - különbékét köt, 1916-1917-ben talán még lehetett volna alkudozni, netán vitatkozni a feltételeken. 1919 1920-ban már biztosan nem lehetett. És az is bizton állítható, hogy 1916-1917-ben kedvezőbb feltételeket kaphattunk volna annál, mint amivel végül Trianonban találkoztunk.

Mivel Magyarország politikai-katonai elitjének sem elég esze, sem elég lelkiereje nem volt, hogy önállóan keresse a menekülés útját, az 1916-os esélyt elmulasztottuk. Észből sem volt elég, ez nem kétséges, de az ésszerű döntés fő akadálya mégis a túltengő gőg volt. A Gondviselés azonban még egyszer lenézett ránk: 1917-ben volt még egy esély egy nagyon előnyös különbékére. Jeszenszky Gézától tudjuk, hogy „IV. Károly trónra lépése után, ... 1917 végén, az oroszországi bolsevik hatalomátvétel, az olaszok caporettói súlyos veresége és Románia összeomlása nyomán komoly formában fölmerült a Monarchiával kötendő különbéke gondolata, s ez esetben az antant kész volt elejteni a (cseh és román) emigránsoknak tett ígéreteket. Smuts tábornok, a brit háborús kabinet tagja, az 1917. november 19-i szövetségesközi konferenciajóváhagyásával 1917. december 18 19-én Centben titkos tárgyalásokat folytatott Mensdorff volt londoni osztrák magyar nagykövettel. Smuts az egész délszláv térséget, sőt Ukrajnát is el tudta volna fogadni egy föderálissá átszervezett Monarchia részének a Németországgal való szakítás fejében. Lloyd George brit miniszterelnök és Wilson amerikai elnök 1918. január 5-én, illetve 9-én nyilvánosan Ausztria-Magyarország népeinek autonómiája, de területi integritásának megőrzése mellett foglalt állást. A császár-király és Ausztria-

Magyarország vezető politikusai azonban nem akarták vagy nem merték vállalni német szövetségesük cserbenhagyását, ezért a különbéke helyett a kölcsönös engedményeken alapuló általános békét szorgalmazták.” (Jeszenszky, 2005) Ezt miért nem tanították a két világháború között a történelemórákon? Az amerikai elnök és az angol miniszterelnök nyilvános állásfoglalása alátámasztotta az ajánlat komolyságát. A szó szoros értelmében tálcán kaptuk a megoldást. Tegyük hozzá, hogy jó, sőt a körülményekhez képest nagyon jó megoldást. Emlékeztetek, hogy Ferenc József már 1871-ben megkísérelte a Monarchia szövetségi álammá alakítását. Tervét - az egyetlent, ami a Monarchiát megmenthette volna - osztrák politikusok közreműködése mellett, magyar főrendek buktatták meg. Az antant pontosan ugyanezt javasolta. Egy kivérzett, az összeomlás küszöbén álló Monarchiának, benne a nemzetiségi túlsúly miatt a legnagyobb veszélynek kitett Magyarországnak! El kellett volna fogadni, hisz nem volt veszítenivalónk. De ellöktük a békére felénk nyújtott kezet. Néhány osztrák és magyar politikus és vezérkari tiszt megakadályozta. Nincsenek véletlenek. Ha ismerjük a körülményeket, és figyelembe vesszük a német fegyverbarátság hallatlanul erős kötőerejét, ez is érthető. A közepes képességű tisztekből álló vezérkar - amely arra is alkalmatlan volt, hogy felismerje, és 1914-ben jelentse uralkodójának azt a félelmetes különbséget, ami 3,7 millió és 5,7 millió katona között feszült — a német szövetség tántoríthatatlan híve volt. Tisza Istvánnal együtt, aki elolvadt Vilmos császár néhány leereszkedő gesztusától. Ráadásul a föderalizmusnak és a jogok demokratikus megosztásának még a gondolatától is irtózott. Látókörének beszűkültségére jellemző, hogy még 1918 őszén sem hitte el, hogy geszti birtoka a békekötés után román fennhatóság alá kerül. Pedig 1918 elején - a parlamenti többség vezéreként - akár döntő szava is lehetett volna. Ő azonban a Monarchia végóráiban azon fáradozott, hogyan szabotálja a jogok kiterjesztésére vonatkozó uralkodói szándékot és a megegyezést a nemzetiségekkel. Az ő személyes korlátain elbukott az utolsó utáni lehetőségünk is!

Ez volt a „balsors” utolsó húzása, ami Magyarországot szétdarabolta. Nem az őszirózsás forradalomban, nem a Tanácsköztársaságban, nem

Trianonban kell keresni és „megtalálni” a felelősöket. Az antant felkínálta nekünk a tisztességes kiutat. Abból a zsákutcából, amibe az elvakult magyar nacionalizmus - az osztrák-magyar szoldateszka segítségével - manőverezte Magyarországot. A Monarchia urai azonban milliók tragédiájából, az iszonyú emberáldozatból, a front minden mocskából, a hátország nélkülözéséből, a hazug jelszavak erkölcstelenségéből, mindenből makulátlan fehér glaszékesztyűvel akartak kikerülni. Mintha nem lett volna elég az önámításból, újabb üres jelszavak mögé bújtak, mint a tiszti kardbojt becsülete és a szövetségi hűség. Volt egy kegyelmi pillanat, amikor a „balsors” évszázadai: Dózsa-felkelés és Mohács, török megszállás és Habsburg-uralom, 1848-1849 megvadított nemzetiségei és a kiegyezés utáni erőszakos magyarosítás ezek mind, mind feledésbe merültek. Garai nádor és Werbőczy, Kossuth és Szemere, Apponyi Albert és Tisza István ballépései felett egy pillanatra szemet hunyt a történelem. Tisza Istvánnak megadatott, hogy az utolsó pillanatban mindent jóvátegyen. Államférfivá magasodhatott volna az utolsó felvonásban. Ha 1918. január 10-én - Lloyd George és Wilson idézett beszédeire reagálva - bejelenti, hogy Magyarország felmondja a dualizmust, a további vérontás elkerülése érdekében fegyverszünetet kér, kilép a háborúból, és elfogadja az antant rendezésre vonatkozó javaslatait. Ausztria nem volt abban a helyzetben, hogy ezt fegyverrel megakadályozza. Az év elején nem látta a nyilvánvalót? A bejelentés elmaradt, helyette jött a „vak veréb” változat. Nem tudom, hogy 1917-1918 fordulóján mégis miben bíztak? Netán abban, hogy Lenin és a bolsevikok „megoldják” a problémát? Ott álltunk a huszonnegyedik órában, a katonai megoldás legcsekélyebb esélye és egyetlen, államférfinak nevezhető politikus nélkül.

Tisza István 1918. október 17-én bejelentette a parlamentben: elvesztettük a háborút. Anyaghiány és teljes csőd jellemezte az általános helyzetet. A németek visszavonulóban, az osztrák-magyar csapatok felbomlóban voltak. A király e bejelentéstől számított két hét múlva, 1918. október 31-én nevezte ki Károlyi Mihályt Magyarország miniszterelnökévé. Ezek tények. Károlyi csődgondnoki feladatot kapott, mégis vannak, akik - történelemhamisítástól és egészen alpári gyalázkodástól sem visszariadva,

magukat a Horthy-rendszerbe visszaálmodva — Károlyi nyakába varrják Trianont. Károlyi Mihály kormányzását hibáztatják, hogy a kiegyezés óta konokul és ostobán eltékozolt évtizedek csődtömegéből hetvenkét nap alatt nem tudott egy ép „ezeréves” Nagy-Magyarországot kihozni. Miután a „va banque” játékot az urak elbukták, rajta kérték-kérik számon, hogy két hónap alatt miért nem tett csodát. Ehhez nincs mit hozzáfűzni! Jeszenszky Géza nem tartozik e kórusba, bár ő is érinti a Károlyi-kormány felelősségét: „Sajnos mi magyarok is hozzájárultunk saját balsorsunkhoz: a győztesek ígéreteiben és a majdani békekonferencia méltányosságában bízó Károlyi-kormány nem látta sem értelmét, sem esélyét a fegyveres ellenállásnak, ezért az antant által átadott jegyzékben kiürítendőnek megjelölt országrészeket harc nélkül föladta.” (Jeszenszky, 2005) Jeszenszky abban látja Károlyi felelősségét, hogy „harc nélkül föladta”. Miért? Ha Erdélyt és a Felvidéket véres harcok árán adja fel, az jobb lett volna? Mit kellett volna tennie? Szétlövetni Kolozsvárt, Rozsnyót és Kassát? Mint a „dicső” utódok tették 1944-ben Budapesttel, a náci Német Birodalom szolgálatában? Miket beszélek, szétlövetni? Kivel, mivel, a túlerővel szemben? A mitikus székely hadosztállyal? Amely a magyar történelmi folklórban már egyenesen Csaba királyfi rangjára emelkedett, annyi helyen kellett volna megmentenie a hazát. Biztos vagyok benne, Jeszenszky sem gondolja komolyan, hogy ha nem ürítjük ki „harc nélkül” a kijelölt területeket, akkor az antant felteszi a kezét, és azt mondja, „Pardon, ha nem, hát nem. Maradjatok, ha már ott vagytok". Nem értem Jeszenszkyt. Ő is hivatkozik az antant jegyzékére, ami nyersen megmutatta a sajnálatos tényt, hogy Magyarország sorsáról a győztes hatalmak döntöttek. Tudjuk, a Tanácsköztársaság megpróbálta másként, csapatai a Felvidék egy részét vissza is foglalták. És mi történt? Jött az antant fenyegetése, és vissza kellett vonulni a kijelölt demarkációs vonalra. Annyit azért ismerjünk el és nyugtázzunk, hogy a Tanácsköztársaság vörös hadserege legalább megkísérelte a lehetetlent: a régi „K und K” hadsereg tisztjeinek vezetésével északon és keleten is fellépett a benyomuló cseh és román csapatok ellen. Miközben Horthy Miklós, a magyar „nemzeti hadsereg” fővezére - tiszti különítményei élén -

ölbe tett kézzel, türelmetlenül várta, hogy a román királyi hadsereg leveri a proletárdiktatúrát, és végre indulhat a bosszúhadjárat Magyarországon.

Tökéletesen mindegy, hogy Károlyi bízott, vagy nem a „majdani békekonferencia méltányosságá”-ban. Akkor már senki nem törődött a mi „bizalmunk”-kal, ott már nem voltak alternatívák. A fronton az osztrák-magyar hadsereg alakulatai - legelőször a nemzetiségi ezre-dek - 1918 végén sorban megtagadták az engedelmességet, mindenki ment haza. A flottát át kellett adni a horvátoknak. Ezek után milyen haderővel kellett volna megállni a „Kárpátok bércein”? Ebből a szempontból Jeszenszky 2005-ben ugyanúgy hibás körben mozog, mint Apponyi 1920-ban. Úgy tesz, mintha 1918-1919-ben bármilyen magyar kormánynak döntési alternatívái lettek volna. Jelentem: nem voltak! Legalább utólag nem kellene egy alapjaiban téves, önpusztító politikát bűnbakok keresésével mentegetni. Egyetértek Jeszenszky-vel magam is oldalakon keresztül bizonygattam hogy „mi magyarok is hozzájárultunk saját balsorsunkhoz”. De nem az őszirózsás forradalom, hanem a nemzetiségek gátlástalan elnyomása, és nem Károlyi Mihály, hanem Apponyi Albert és Tisza István. Az a rendi Magyarország, amely évszázadokon keresztül rosszabbnál rosszabb helyzetekbe kormányozta a magyar államot. A huszonnegyedik óra követelményét sem volt képes felismerni. A realitások felmérése és tudomásulvétele helyett a nagyurak kivagyiságát választotta. Még azt sem mondhatom, hogy úgy tettek, mint aki tizenkilencre lapot kér, hátha a kuoni pásztor jön. Ez kockázatos ugyan, de bejöhet. Nem. Az urak húszra kértek lapot! És megkapták Trianont! Mit lehet erre mondani? Elismerésre méltó viszont - mert segíti a hazug mítoszok kigyomlálását a nemzeti emlékezetből —, hogy Jeszenszky Géza kijelenti: „A döntésekben a Tanácsköztársaság kikiáltásának közvetlenül nem volt szerepe, inkább ennek fordítottja az igaz: a Kelet-Alföld kiürítését elrendelő Vix-jegyzékre adott kétségbeesett reakció volt a magyar Kommün. ... de a nacionalizmus erősebbnek bizonyult, mint az internacionalizmus.” (Jeszenszky, 2005) Tegyük hozzá: sajnos. Említésre érdemes, hogy évtizedekkel korábban írt műveiben Jászi hasonlóan vélekedett. Akit Trianonért sok alaptalan támadás ért és ér még ma is. Azt a Jászit támadják szellemi törpék, aki I.

Ferenc József, Kari von Hohenwart és Albert Scháffle mellett azon kevesek közé tartozott, akik felismerték, hogy a Monarchiát szövetségi állammá kell átalakítani, fennmaradásának ez az egyetlen esélye.

Az antant által felajánlott, nagyon előnyös béke nem kellett, az első naptól teljesen reménytelen, értelmetlen háború tovább folytatódott, „így látja az ember, hogy milyen súlyos volt a Monarchia helyzete, nem volt ennivaló, nem volt ruha, ... Ha nem jött volna a belső és külső front összeomlása, pár hónap múlva az általános anyaghiány miatt kellett volna letenni a fegyvert. ... Az egész háború alatt (!) ... nyomasztó volt a lőszerhiány, különösen a tüzérségi. ... állandóan az volt a jelszó: lőszerrel spórolni, mert nincs. 10 lövéssel pedig nem lehet csatát megvívni, s pláne nyerni.” (Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945. 1983, 28, 31) És a háború után volt képük - sokan ma sem szégyellik - azt az ostobaságot hangoztatni, hogy „a hadsereg helytállt a frontokon, csak a hátország hátba döfte hős fiainkat”.

A történelmi Magyarország bukását sokan sokféleképpen magyarázták, magyarázzák máig. Megfontolásra érdemes idézni Taine francia történetbölcselő megállapítását, amely szerint „a tudatos és szándékos rombolás mindig csak másodlagos eleme a felfordulásnak. Az elsődleges elemeket a régi uralom belső korhadtságában és tehetetlenségében, a korszerű reformoktól való irtózásában kell keresnünk”. (Pethő, 1925, 224—225) Korhadtság, tehetetlenség, irtózás a reformoktól. Kíméletlenül kopogó szavak. Jól jellemzik a történelmi Magyarország utolsó néhány évtizedét.

Bűnhődés

Amikor a magyar kormány megkapta a békefeltételeket az új határokkal, gyászba borult az ország. Tegyük hozzá: joggal! „Balsejtelmekkel ugyan 1918 ősze óta mindenki el volt telve, de ezek a kegyetlen, képtelen, igazságtalan területi és gazdasági diktátumok olyan mély megrendülést okoztak, hogy egy pillanatra egyetlen fájdalom közösségében egyesült minden párt, minden világnézet, sőt talán ez volt a lelki egységnek utolsó mozzanata, amely a megszállott területekre is kihatott.” (Pethő, 1925,220)

A történelem olyan, amilyen. Elviseljük. De a korabeli Magyarországon nem volt ember, aki ne érezte volna egekig kiáltó igazságtalanságnak, hogy magyar falvak és városok egyszer csak egy cinikus és ostoba nagyhatalmi önkény rajzolta, új határok túloldalán, egy idegen országban találták magukat. A győztes hatalmak persze ezt is megtehették, de akkor előtte nem kellett volna a népek önrendelkezési jogáról meg az igazságról annyit beszélni. Az aláírás napján, 1920. június 4-én megjelent sajtó tükrözte az ország gyászát, kétségbeesését. Egy szemelvény a sok hasonló közül: „A budapesti templomokban ma délelőtt megkondultak a harangok, a gyártelepek megszólaltatták szirénáikat és a borzongós őszies levegőben tovahömpölygő szomorú hanghullámok a nemzeti összeomlás fájdalmas gyászai jelentették: ma délután 4 óra 30 perckor írták alá Trianonban a magyar meghatalmazottak a békeokmányt.” A tudósítás folytatása híven tükrözi a veszteség mértékét, az igazságtalanság miatt érzett haragot, a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság elkeseredését: „Ma tehát elszakították tőlünk a ragyogó magyar városokat: a kincses Kolozsvárt, a Rákócziak Kassáját, a koronázó Pozsonyt, iparkodó Temesvárt, vértanúk városát, Aradot, és a többit mind, felnevelt kedves gyermekeinket, a drága, szép magyar centrumokat.” {Napló, 1920. június 4.) A veszteség még fájdalmasabb, ha hozzátesszük, hogy Kolozsvár utolsó nagy királyunk, Mátyás szülővárosa, Kassa polgárait, patríciusait Márai örökítette meg több írásában. Én hozzáteszem Komáromot, Jókai városát, ahol egy évig gimnáziumba jártam. A maradék országban apáink, nagyapáink könnyes szemmel énekelték a Himnuszt: Balsors akit régen tép... Képletesen szólva feketébe öltözött az ország. Nagy-Magyarország magyarlakta falvai, városai. Nehezen hegedtek a sebek, lassan múlt a gyász, csitult a fájdalom. Nem vethetjük senki szemére, nem is csodálkozhatunk, hogy ebben a légkörben nem volt helye a hideg fejjel elvégzett tárgyilagos elemzéseknek. Ehhez a művelethez a hideg fej mellett még a papír is hiányzott, mivel a papírgyárak kapacitásának mindössze egy százaléka maradt új határainkon belül.

Egy valamivel higgadtabb — eltelt hetven év -, de a tárgyilagos elemzést ugyancsak nélkülöző vélemény: „Úgy gondolom, hogy közép-európai

bajaink egyik nagy okozója az első világháború utáni úgynevezett békerendszer, amelyet a második világháború után megerősítettek.” (Raffay, 1990, 5) Itt már hangot kell adnunk rosszallásunknak, mert hetven év és egy újabb elbukott háború után, 1990-ben, ilyet már nem lett volna szabad leírni. Raffay később árnyaltabban fogalmaz: „Trianon tragédiáját nem lehet megérteni csak a békeszerződés szövegéből, illetve az azt megelőző tárgyalásokból. Gyökerei a nagyhatalmak, különösen Franciaország magyarellenességében ... és a magyar nemzetiségi és külpolitika tévedéseiben vannak.” (Raffay, 1990, 7) A „nagyhatalmak”, a „franciák”, a bennünket körülvevő világmindenség magyarellenessége — ez ellen a hamis, önfelmentő, önbecsapó szemlélet ellen írtam ezt az egész fejezetet. Ezt a „körkörös”, magyar-ellenességet - horvátok, románok, szerbek és szlovákok vesznek körül - évszázadok alatt jórészt mi magunk „szerveztük”. Magyarország 1914-ben részese volt a világháború kirobbantásának. Mégis, mit szerettek volna rajtunk a nagyhatalmak, angolok, franciák, oroszok, akikkel háborúba keveredtünk? Vagy a környező népek? Akiknek bezártuk az iskoláit, és évtizedeken át arra kényszerítettük őket, hogy magyarrá váljanak. Akkor is, ha utálták. Először a kényszert, azon keresztül a magyar halaimat, végül a magyarságot, úgy egészében. De van itt más is. A világpolitika nem szeretet vagy utálat kérdése. Elnyomó hatalomként uralkodtunk a nemzetiségek felett, elvártuk, hogy ezt az állapotot fogadják el létük örök formájának. És még szeressenek is érte. Ne feledjük, folyamatosan azt hangoztattuk az országgyűlésben, hogy minket a magyar állameszme vezérel. Egymást követő miniszterelnökök tevékenykedtek ennek jegyében. Mint korábban említettem, Széli Kálmán, a liberálisnak mondott miniszterelnök, 1908-ban kertelés nélkül kijelentette: „A magyarok a magyarok számára foglalták el ezt az országot, és nem másoknak.” A magyar országgyűlésben, előtte is, utána is, mondtak ennél nagyobb butaságokat is, és 1908-ban senki, legvadabb rémálmaiban sem gondolt arra, hogy bő egy évtized múlva az ország Trianonnal szembesül. Nem vették észre a vigyázatlanságot, hogy ez egy kétélű, önveszélyes filozófia. A magyarok a kard, az erő, a „foglalás” jogát emlegették, és ezzel szembe lehetett szegezni egy másik, hasonló

‚jog”-ot. Jó, elfogadjuk, hogy a magyarok egykor maguknak foglalták el ezt az országot. Most meg más, erősebb „kardok”, francia segítséggel csehek, románok, szerbek, horvátok foglalják el - maguknak. Az antant ezt nem mondta ki, csak gátlástalanul gyakorolta. Ezeknek a népeknek ugyanaz volt az „igazságuk”, mint ami a magyaroknak volt évszázadokon át: az erő, a foglalás „igazsága”. Hasznos lehet, ha néha kívülről szemléljük magunkat. Nem a világ igazságtalanságain kell bánkódni, a világ, velünk együtt, már csak ilyen. Hasznosabb - éppen Trianon kapcsán — saját hibáinkat felismerni, elismerni és tanulni belőlük.

A mondat második részével lehet valamit kezdeni, a „nemzetiségi és külpolitika tévedései” több tanulságot kínálnak. Erről beszéltem oldalakon keresztül, nem ismétlem meg. Nem vagyok mazochista. De ha örökösen azt ismételgetjük és panaszoljuk, hogy a magyarságot körülvevő „magyarellenes világ” volt minden bajunk okozója, és nem mondjuk ki, hogy a Trianont közvetlenül megelőző magyar kormányok, személy szerint Tisza Kálmán, Bánfíy Dezső, Apponyi Albert és Tisza István tévútjai, embertelen nemzetiségi politikája a legfőbb oka „közép-európai bajainknak, akkor megint csak írtunk még egy könyvet a több száz meglévő mellé. Amelyben - „a nem, nem, soha bohócai és az egyetlen akácfát sem adunk oda csirkefogói” (Jászi, 1982) elborzasztó szövegeit támogatva - csak a sebeinket nyalogatjuk, és további száz évre megmérgezzük a légkört a Kárpát-medencében. Ahelyett, hogy közösen kimondanánk: a térség népeinek gazdasági és kulturális felemelése érdekében együttműködésre vagyunk ítélve. Az elmúlt századokban erényeink és hibáink is hasonlóak voltak. Itt az ideje, hogy őseink harcát „békévé oldja az emlékezés”. Bár itt is szívesen pontosítanék: őseink, úgy általában nem voltak harciasak, például az én dédapám, a tót tanító Szepes vármegyében biztosan nem. Ezért is jobb, ha az egykori Nagy-Magyarországra vonatkoztatva is csak az örök elégedetlenek, a hivatásos békétlenek harcáról beszélünk.

Térjünk vissza Trianonhoz. Emlékeztetőül elevenítsünk fel néhány adatot. Nagy-Magyarország (Horvátországgal együtt) 324 ezer négyzetkilométernyi területének több mint kétharmadát (71 százalékot) elveszítette, az „új” Magyarország számára mindössze 93 ezer négyzet-

kilométer, a régi terület 29 százaléka maradt. Elvesztettük az utak és a vasutak több mint 60, az ipar több mint 70 százalékát, az erdők túlnyomó részét, bányákat, gazdag gabonatermő területeket. Elképesztő csapás bármely ország számára. Az igazság kedvéért tegyük azonban hozzá, hogy e területek nagyobb részén nem magyarok, hanem románok, horvátok, németek, szlovákok, szerbek, ruszinok laktak és dolgoztak. Nagy-Magyarország kereken 21 millió lakosából 7,5 millió (a régi teljes lakosság 36 százaléka) maradt a megcsonkított országban. A 21 millió lakosból kereken 10 millió volt a magyar, ebből a csonka országban 6,7 millió (67 százalék) maradt. A trianoni békediktátum 3,3 millió magyart, a Nagy-Magyarországon élő magyarság 33 százalékát, az ország új határain kívül, az esetek jelentős részében a határ másik oldalára „helyezte". E temérdek igazságtalanság sem ment fel azonban a kellemetlen kötelezettség alól, hogy múltbéli működésünket önsajnálat és önfelmentés nélkül, kritikusan elemezzük. Már csak azért sem, mert könnyebb a velünk szemben elkövetett igazságtalanságot emlegetni minden haszon nélkül, évtizedekig mint saját hibáinkat felismerni. Jogtalanságról azért nem beszélnék, mert egy békekonferencia nem az a műfaj, ahol a legyőzöttek jogairól értekeznek.

A trianoni dráma utolsó felvonásához érkeztünk. Nézzük, hogy a főszereplő, Apponyi Albert gróf és a rendi Magyarország hogyan vizsgázott. Előrebocsátom: rosszul, sőt nagyon rosszul. Mindenekelőtt téves volt a koncepció. Trianoni védekezésünk - a nagyhatalmakra nézve sértő módon — teljesen figyelmen kívül hagyta a nemzetközi realitásokat. Nem ügyeltünk arra, hogy a nagyhatalmak érvelésünkben legalább a csíráit felismerhessék saját elképzeléseiknek, szándékaiknak. (Ehhez képest Kádár János folyamatosan a sztratoszférákban járt a szovjetekkel való kapcsolataiban!) Az „ezeréves múlt"-at, „nemzetközi igazság"-ot és „történelmi jog"-ot emlegető magyar koncepció nem adott lehetőséget arra, hogy a nagyhatalmak képviselői legalább néhány kis részletben egyet tudjanak érteni velünk. Azzal a felfogással ugyanis Clemenceau vagy Lloyd George nem tudott mit kezdeni, ami nagyjából úgy hangzott: Magyarország a világ legcsodálatosabb földrajzi gazdasági és politikai egysége, ahol a

népek boldogságban, békességben élnek, és ezt az ezeréves, már-már isteni egységet nem lehet, nem szabad megbontani. „Egész Magyarország mennyország” — hirdette a hazug jelszó.

Emlékezetes beszédében Apponyi már a szerepfelfogásban tévedett. O az elkerülhetetlen meggyalázásra kiszemelt szűzi ártatlanság panaszait adta elő, nem gondolva arra, hogy a győztes hatalmak képviselői egy többszörösen félrelépett, kikapós asszony bűnbánatát akarták hallani. Apponyi ezzel indított: „De tétovázás nélkül nyíltan kimondom, hogy a békefeltételek, úgy, amint Önök szíveskedtek azokat nekünk átnyújtani, hazám számára lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanoknak látszanak.” Ha Magyarország „abba a helyzetbe állítanék, hogy választania kellene ennek a békének az elfogadása vagy aláírásának visszautasítása között, úgy tulajdonképpen azt a kérdést kellene feltennie magának: legyen-e öngyilkos azért, hogy ne haljon meg." (Apponyi Albert beszéde... 2003, 121) Apponyi - ahelyett, hogy szorgosan kereste, kerestette volna azokat a szavakat, mondatokat, gondolatokat, amelyekkel hangosan, lelkesen és bűnbánóan egyetérthetett volna - a legrosszabb taktikát választotta: az egészet elutasította. Innen már eleve ellenszenvvel figyelték minden szavát. Senki sem szereti, ha nyilvánosan hülyének, sőt gazembernek nevezik. Clemenceau se szerette.

Jó szándékát bizonyítandó, és az előző kemény felütés hatását tompítva kijelentette, hogy „olyan közös álláspontot keresünk, amely a kölcsönös megértést lehetővé teszi”. Majd közölte, hogy „Uraim, ezt az álláspontot már megtaláltuk”. Dicséretes gyorsaság. Arkhimédésszel kiáltotta: Heuréka! Megtaláltam! Ám „kölcsönös megértés”-t kínáló megoldást nagyjából azonos fegyveres erők birtokában szokás keresni. Apponyi egyenrangú felek béketárgyalására készült, holott már nem volt sem gyalogsága, sem tüzérsége. Kis túlzással, az volt a feladata, hogy egy háborúban legyőzött ország képviselőjeként közleményeket vegyen át a győztesek képviselőitől. Hőstenort énekelt, nem vette észre, hogy ő csak a harmadik alabárdos a drámában. Nézzük, mi volt az a javaslat, ami Apponyi szerint a „kölcsönös megértést” kínálta a feleknek? „Ez a nemzetközi igazságosságnak, a népek szabadságának nagy eszméje,

amelyet a Szövetséges Hatalmak oly fennen hirdettek, továbbá a béke, a stabilitás és az európai újjáépítés nagy, közös érdekei.” (Apponyi Albert beszéde... 2003, 121) Apponyi nem érzékelte, hogy az általa idézett fennkölt eszmék leginkább a Le Monde és a New York Times hasábjain szoktak hangos sikert aratni, de a gyakorlatban a nagyhatalmak egyike sem gondolta komolyan. Nem is vették jó néven, hogy szembesítették őket korábbi szövegeikkel. Nekik különben sem tavalyi fennkölt nyilatkozataikkal, hanem Románia igényeivel kellett törődniük. Ne legyenek illúzióink: a történelem tanulsága szerint a győztes hatalmak soha nem az elfoglalt térség békéje érdekében, kizárólag saját jövőbeni befolyásuk megalapozásáért tevékenykedtek. Apponyi nem számolt azzal, hogy - befolyásos pártpolitikusként és kultuszminiszterként - ő maga is az „erőszakos magyarosítás apostola” volt, személyesen felelős a nemzetiségek elnyomását, erőszakos beolvasztását célzó politikáért. Az asztalnál ülő politikusok ezt természetesen pontosan tudták, így Apponyi szavai hamisan csengtek a teremben.

Csakhogy ezekben a válságos, fordulatos időkben józan irányításra, a realitások alapján álló józan stratégiára, egyben Párizs urainak ésszerű befolyásolására lett volna szükség. Az Apponyi által képviselt gondolatkör nem ilyen volt. Lényege: a békekötésnél a régi Magyarország integritásához való ragaszkodást, ... a régi magyar állam megbonthatatlan egységét kell hangsúlyozni. ... Ennek a gondolkodás-módnak ... az a hibája, hogy ... a nemzetiségek feletti magyar hegemónia megszűnését sem volt képes tudomásul venni. ... Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy Párizsban ... a csehszlovák, román és jugoszláv álláspontot tekintették az ‚etnikai’ elv a nemzeti elv képviselőjének és védelmezőjének. A magyart viszont olyannak, amely ezzel szemben ... nem .nemzeti’, hanem ‚birodalmi’ koncepciót fejezett ki.” (Galántai, 1990, 135-136)

Beszédében Apponyi arra is hivatkozott, hogy Magyarország „abban a pillanatban, amidőn a háború kitört, nem bírt teljes függetlenséggel és csak részleges befolyást gyakorolhatott az Osztrák-Magyar Monarchia ügyeire, és amely nemzet ezt, mint a legutóbb nyilvánosságra hozott okmányok bizonyítják, fel is használta arra, hogy helytelenítse azokat a lépéseket,

amelyeknek a háborút elő kellett idézniük.” (Apponyi Albert beszéde... 2003, 122) Nem akarok erős szavakat használni, de nem lehetett könnyű mindezt pirulás nélkül előadni. A nagyhatalmak képviselői nem néztek a szónok szemébe, hogy ne hozzák zavarba. Mert emlékeztek, hogy Tisza István magyar miniszterelnök a szerbeknek küldött ultimátum és a hadüzenet után sem mondott le, sőt aláírta Ferenc József szózatát, nem csekély tekintélyével támogatta a háborúi. Emlékeztek, hogy maga a szónok annak idején, a hadüzenet hírére így kiáltott fel: „Végre!” Emlékeztek rá a világsajtóból, hogy a magyar parlament és a magyar közvélemény tomboló lelkesedéssel fogadni a szerb hadüzenet hírét. Arra is emlékeztek, hogy 1917-1918 fordulóján Magyarország nem fogadta el békeajánlatukat. Ez utóbbi különösen sérthette önérzetüket.

Apponyi „a nem magyar fajok állítólagos elnyomását" emlegette holott az elnyomás nemzetközi fórumokon köztudott volt. „Magyarországot illetően érzelmeim kevésbé voltak megosztottak. Megvallom, hogy erre a turáni törzsre heves utálattal tekintettem, és még tekintek ma is. ... A magyarok századokon át elnyomták nemzetiségi alattvalóikat. A felszabadulás és a büntetés órája elérkezett” - vallotta be Harold Nicolson brit diplomata. (Romsics, 2003, 772) Nem vitatható, hogy a magyar uralkodó osztályok magyar alattvalóikat is elnyomták Azt azonban nem lehetett elvárni egy - saját bevallása szerint is elfogult - brit diplomatától, hogy ezt észrevegye. Az alattvalók elnyomásában a nyelvhasználat szabadsága volt az egyetlen különbség: az elnyomott magyar milliók használhatták anyanyelvűket, az elnyomott nemzetiségek millióitól megtagadták e jogot. Nagy hiba volt.

Aztán jöttek a korábbról unalomig ismert érvek. „Ez a terület, amely Magyarországot alkotja, és amely jogilag ma is Magyarország, századokon át rendkívül fontos szerepet játszott Európában, különösen Közép-Európában a béke és biztonság fenntartása tekintetében. ... A történelmi Magyarország töltötte be ezt a feladatot, az egyensúly és a stabilitás állapotának fenntartását, biztosítva így Európa békéjét a keletről fenyegető közvetlen veszedelmekkel szemben. Ezt a hivatást tíz századon át töltötte be és erre egyedül organikus egysége képesítette.” (Apponyi Albert

beszéde... 2003, 125) Mondta ezt annak a Magyarországnak a képviselője, amely mint önálló állam a megelőző közel négyszáz éven át nem is létezett. Gratz Gusztáv szerint „a békeküldöttség gyakorlatilag merőben megvalósíthatatlan kívánságokkal lépett fel, amelyek Magyarországon kelthettek ugyan rokonszenves visszhangot, de ama külföldi tényezőknél, amelyek számára készültek, még csak komolyan sem voltak vehetők.” (Galántai, 1990, 78)

Kétség nem fér hozzá, hogy a trianoni béke igazságtalan, sőt aljas, „imperialista rablóbéke” (Lenin) volt. Nem az elcsatolt, összesen mintegy 10 millió nemzetiségi lakosság miatt, mert - bár Apponyi ezt sem volt hajlandó tudomásul venni - ezt az adott helyzetben természetesnek kell tekintenünk. A velük együtt és - mivel többnyire nem etnikai szigetekről volt szó - szükségtelenül más országokba helyezett 3,3 millió magyar miatt. A békekonferencián Apponyi Albert „követelte , mégis megtagadták tőlünk még a lehetőségét is, hogy az elszakítandó területek sorsáról népszavazás döntsön. „Amidőn ezt követeljük, hivatkozunk a Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, mely szerint... az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdezése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá.” (Apponyi Albert beszéde... 2003, 123) Apponyinak igaza volt: 1920. június 4-én 3,3 millió magyart, megkérdezésük nélkül, „mint valami marhanyáját”, idegen államok fennhatósága alá helyeztek. Biztos vagyok benne, hogy a nagyhatalmak képviselői saját házájuk parlamentjében egy marhanyájra sokkal nagyobb gondot fordítottak, mint Trianonban erre a 3 millió magyarra! Más kérdés, hogy Magyarország - egy „tettestársként” kirobbantott, majd elbukott háború után - nem volt abban a helyzetben, hogy bármit „követeljen”. Ezért, bár Apponyinak kétségkívül igaza volt, felesleges, sőt káros volt ilyen hangot megütnie. Ugyanakkor az is igaz - és Apponyi védelmében meg kell említenünk —, hogy hozzátette: „Még egyszer mondom, hogy alapjában véve ez a fő kívánságunk, amelyet a béke-konferencia elé terjesztünk. Ha egykori területünk, a történelmi Magyarország érdekében felhozandó érveink az Önök szemében nem lesznek eléggé döntőek, úgy azt javasoljuk, hogy kérdezzék meg az érdekelt

népességet. Előre is alávetjük magunkat ítéletüknek.” (Apponyi Albert beszéde... 2003, 124) Ha a jog és a tisztesség is helyet kapott volna a békekonferencia asztalánál, ezt a kérést, ezt az ajánlatot nem lehetett volna figyelmen kívül hagyni. Mégis figyelmen kívül hagyták, ineil Versailles-ban nem jogról, nem igazságról, hanem a győztesek akaratának érvényesítéséről - amint azt egy brit diplomata nyersen kimondta: „büntetés”-ről - volt szó. A magyar delegáció abban a hitben éli, hogy egy békekonferencián vesz részt, holott erről szó sem volt. Nem is lehetett, mert nem egyenrangú felek ültek az asztalnál. Sőt az asztalnál csak a győztes hatalmak képviselői ültek, a legyőzött Magyarországot a konferencia csak meghallgatta. És utána határoztak, egy háborúban vesztes ország területéről, népeiről, vagyonáról. Hegyeinkről, erdeinkről, folyóinkról. Városainkról és falvainkról, templomainkról és iskoláinkról. Mindenről. A magyar delegáció más múlni ra készült. Nem volt képes arra, hogy a győztesek hatalmi játszmájaban a Magyarországra kirótt veszteséget mérsékelje, a nagyhatalmak tervezetével szemben kisebb-nagyobb engedményeket kolduljon.

Már a békeküldöttséget vezető személy kiválasztása tökéletes félreértés volt. Versailles-ba nem évadnyitó bálra hívtak, nem is tudományos előadást akartak hallani „a magyar Szent Korona országainak ezeréves alkotmányá”-ról. Olyan feladatról volt szó, ahol kellő alázattal, rugalmasan, többféle megoldásra nyitottan, kis lépésekkel kis eredményeket elérve kellett volna működni. Soha nem „nagyúrként”, többször akár „szatócsként” is. Alkudozva és koldulva, ha kell. Gróf Apponyi Albert a habitusa, politikai múltja, meggyőződése, Nyugat-Európában kialakult rossz híre miatt teljességgel alkalmatlan volt egy ilyen feladatra. Nézzük, mit tudtak róla a kortársak. „Apponyi grófnak rossz a reputációja Nyugat-Európában, és ezt ő maga is nagyon jól tudja” - mondta Sir George Clerk angol diplomata a Főtanács egyik ülésén. „Apponyi szemére hányható, hogy mindig elvakult germanofil és a kis nemzetiségek elnyomásának buzgó védelmezője volt. Nyilvánvaló, hogy ezek a tények nem ajánlóak a számára a Tanácsnál” - fűzte hozzá Philippe Berthelot francia diplomata. Az antant két olyan diplomatájának véleményéről van szó, akik tevékenyen részt vettek a

magyar békefeltételek kidolgozásában. Apponyit „hírhedtté vált iskolatörvényében (1907) jelentkező nacionalizmusa, amellyel később sem szakított, aligha tette a külföld előtt szimpatikussá.” (Galántai, 1990, 71-72) Nem kell külön részleteznem, hogy mire számíthatott az Apponyi vezette magyar delegáció. Jászi Oszkár írta, hogy Apponyi „a kényszermagyarosítás és a nemzeti háború egykori apostola volt. (Jászi, 1989, 73) Lássuk, mit írt Károlyi Mihály: „1910-ben, amikor ... még Tisza szenvedélyes érvelésének hatása alatt állottam,... ő kifejtette nekem, hogy előbb a húszmillió magyar állampolgár nem magyar felét is meg kell magyarosítani és csak akkor, ha ez megtörtént, lehet és szabad beszélni demokráciáról Magyarországon ... Andrássy Gyula és Apponyi Albert a nemzetiségi kérdésben szakasztott úgy gondolkodtak, mint Tisza István.” (Jászi, 1989, 431) Nyolcvan év múlva Paul

Lendvaitól olvashatjuk: „Gróf Apponyi Albert, aki 1906 és 1910 között volt közoktatási miniszter és nagy nyelvtudású, humanista, meggyőződéses katolikus volt, vitte keresztül a magyarosítás legkeményebb előírásait és az alkalmatlan vagy engedetlen népiskolai tanítók elleni szankciókat. A hírhedt ‚Lex Apponyi’ alapján a nemzetiségi iskolák száma 1899 és 1914 között felére csökkent.” (Lendvai, 2001, 298) Eötvös már harminc évvel korábban, Jászi pedig Apponyi kortársaként ismételten figyelmeztetett a nemzetiségek nyelvén történő oktatás fontosságára. És mit tett erre a miniszter: felére csökkentette a nemzetiségek nyelvén oktató iskolákat. Hiába volt aztán a fellengzős nagy beszéd, Apponyi is hozzájárult ahhoz, amit 1920-ban Trianonban kaptunk.

Nem gondolom, hogy a békekonferencián elmondott bármilyen beszéddel lényeges változtatásokat lehetett volna elérni. A baj az volt, hogy a magyar küldöttség a szakértői tárgyalásokon erre a beszédre készült, ennek szellemében gondolkodtak, az ezt megalapozó érvrendszert próbálták a franciákkal és az angolokkal elfogadtatni. Okosabb taktikával, rugalmasabb tárgyalásvezetéssel, szerényebb fellépéssel talán meg lehetett volna menteni a határ mellett egy-két várost, néhány falut. Ha kezdettől fogva arra összpontosítják erőfeszítéseiket, a szakértői tárgyalásokon és informális csatornákon azzal érvelnek, hogy a tervezett határ másik oldalára

kerülne a nagyobb városok közül Komárom (90 százalékos magyar lakossággal), Kassa (75 százalék), Nagyvárad (91 százalék), Szatmárnémeti (95 százalék), Rimaszombat (90 százalék), Beregszász (96 százalék), és még két-három tucat falu, ahol a lakosság nagy többsége magyar. Ezzel esetleg lehetett volna valamit kezdeni. Ismétlem: esetleg. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy az előkészületek egy éve alatt, és Apponyi beszédében erre, és csakis erre kellett volna összpontosítani. A „nemzetközi igazságosság” és a „népek szabadsága” elveit már akkor is legfeljebb érettségi tételnek használták, az „ezeréves Magyarország” Versailles-ban senkit nem érdekelt. Ha valóban őszinte volt Lloyd George brit miniszterelnök - Jeszenszky Géza által említett - megdöbbenése a magyar békefeltételek igazságtalansága miatt, ezzel nem 1920 januárjában a békekonferencián kellett volna szembesülnie. Jóval előbb, a magyar kormánytól, a brit-magyar kapcsolatok nem hivatalos csatornáin kapott érvelő dokumentumokból. Csakhogy ilyen - baráti, személyes kapcsolatok korábban nem jöttek létre, amikor kellettek volna, nem léteztek. „A politikai tényezők nem tulajdonítottak kellő jelentőséget annak a rendszeres diplomáciai munkának, amelyet a cseh, a román és a délszláv emigráns csoportok, nemzeti bizottságok évek óta kifejtettek” írja Ormos Mária. „És nem tudatosították kellőképpen azt a hátrányt sem, hogy e bizottságokkal párhuzamos magyar bizottság nem alakult, az új magyar kormánynak alig voltak kapcsolatai, s nélkülözte azokat a diplomáciai, személyes és baráti kapcsolatokat, amelyekkel mások rendelkeztek.” (Ormos, 2003, 733) A XX. század magyar bárói nem voltak hajlandók az angol és francia polgárokhoz leereszkedni, és erre ráment 3 millió magyar.

Ha már nem tudtunk támogatókat szerezni a nagyhatalmak diplomatái körében, ezt belátva nem „legszentebb ezeréves jogainkért”, hanem — a vesztesekhez jobban illő alázattal — Komárom és Nagyvárad kilencven, Párkány és Dunaszerdahely száz százalékos magyarságáért kellett volna fáradhatatlanul érvelnünk. De nekünk az „ezeréves magyar igazság”, területi integritás, a „Szent Korona” Magyarországa kellett. így aztán Beregszászt és Komáromot, Párkányt, Kassát és Nagyváradot sem tudtuk megmenteni.

A „MAGYAR IGAZSÁG”

A mérgezett szó: Trianon! Mit lehet ma mondani Trianonról, amit az elmúlt, közel kilenc évtized során nem írtak meg, nem mondtak el. Mi van még, van-e még olyan fájdalom, amit nem sírtunk, nem ordítottunk bele a világba? Volt már minden. Volt Lenin, aki azt mondta, hogy a versailles-i béke a gyengébb nemzetekkel szembeni kegyetlen erőszak, egy imperialista rablóbéke volt. De hát Lenin vörös posztó volt a területi revíziót követelő, arról álmodozó magyar elit szemében - ma is az -, szavait meg se hallották a korabeli Magyarországon. És volt Rothermere lord, aki hirdette, hogy „Justice fór Hungary” (Igazságot Magyarországnak). Őt szerettük, mert bár fellépése egy jottányit sem változtatott a trianoni határokon, szavai gyógyírként hatottak a nemzet sebzett lelkére. Mert a magyar igazságot hirdette. És volt Hiszekegy. („Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban” - imádkoztuk mindennap az iskolában.) Volt „Mindent vissza”, mert „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!”. (E „mennyország”-ról a nyomorgó, jogfosztott milliók mesélhettek volna érdekes történeteket.) És volt Márai Sándor, aki - miközben joggal siratta a Csehszlovákiához, Romániához, Szerbiához „csatolt” magyarságot, az erdélyi és felvidéki patríciusokat - egyúttal arra ösztönözte az anyaországot, hogy ismerje meg jobban a szomszéd országokban élő magyarokat, és értelemszerűen a velük élő románokat, szlovákokat, szerbeket. Azt már én teszem hozzá, hogy ily módon a magyar közgondolkodás megkezdhette volna a rugalmas elszakadást „a kása nem étel, a tót nem ember”, a „foly a vad rác kutya vére” meg a „szőröstalpú oláh” típusú magyar szemlélettől. Márai többet mondott-tett az elszakított magyarságért, az anyaország magyarságáért, a Duna-medence egymásra utalt népeinek közeledéséért, a békességért, mint a két világháború közötti magyar kormányok együttvéve. Az ismerkedésből, barátkozásból nem lett semmi, mert a magyar politikai elit Trianon után is illúziókat kergetett, és mintha mi sem történt volna, „történelmi Magyarország”-ról, a Kárpát-medencén belüli magyar szupremáciáról álmodozott.

Évtizedek múltán is megértjük, átérezzük - amennyire ez egyáltalán lehetséges - a szülőföldjükről elűzöttek veszteségét, a vagonlakók tízezreinek keserűségét, akiknek ez a szó: Trianon, a család kcltészakítását, a szülőföld elvesztését jelentette. Nekik is érdemes azonban elgondolkodniuk arról a korról, amikor az ő családjuk is az „uralkodó nemzet"-hez tartozott, amikor a magyar földesúr birtokán a román gazdasági cselédnek az amerikai rabszolgáknál is rosszabbul ment a sora. (A XIX. század derekán az USA-beli sajtóban jelent meg ilyen beszámoló Erdélyről.) Gyakran van úgy, hogy mások bűneiért együtt bűnhődünk. Őszintén kérdezem: hova vezet, ha mindenki mindig a sérelmeit emlegeti? Száz éven keresztül. A trianoni dráma óta eltelt közel egy évszázad begyógyíthatta volna a sebeket. Valószínűleg be is gyógyította volna, ha hagyják. Az még csak érthető - ha nem is fogadható el hogy közvetlenül az események után, a két világháború közötti két évtizedben, az érzelmek határoztak meg szinte mindent, a józan meggondolásnak kevés tere volt a sérült lelkekben. Erre a lázas állapotra gyógyírt találni még egy józan politika szamára is embert próbáló feladat lett volna. A Horthy Miklós kormányzó nevével jelzett korszak politikája, politikusai teljességgel híján voltak ezeknek az erényeknek. Éppen ellenkezőleg, a jogtalanság, az igazságtalanság, a nemzeti szintre emelt fájdalom napirenden tartásával mintegy tartósították a sebzett állapotot.

Igazságot Magyarországnak! Persze! Ám ezzel több baj van. Először is ilyesmi csak romantikus költők, idealista filozófusok és az operettek világában létezik. A történelem hatalomról és érdekről szól. Továbbmenve az a baj, hogy a történelem tanúsága szerint az „isteni örök igazság” csak azoknak jár, akik kiérdemlik. Valljuk be szépen, mi magunk vajmi keveset tettünk azért, hogy érdemesek legyünk a Gondviselés kegyeire. Végül azt is be kell látnunk, hogy szegény Gondviselés szinte lehetetlen helyzetbe került, mert a magyar igazságot egyeztetnie kellett a forró imákba foglalt, de ellenkező célú román, szlovák, szerb és horvát igazságokkal. Persze, igazságot. De kinek az igazságát? A támadónak milyen igazsága lehet?

Csak a remény

Trianon. A mérgező szó. Még ma, közel egy évszázad múltán is képes viharokat kavarni. Pontosabban ez így nem is igaz. Tapasztalatból tudom, hogy lehet higgadtan is beszélni arról, ami történt, miért történt, mi mennyiben vagyunk felelősek azért, ami történt? Sajnos vannak gátlástalan, beteg lelkű emberek, akik ezzel a szóval ma is képesek megosztani Magyarország népét. Felelőtlen emberek Trianon-emléknapot akarnak. Mire akarnak emlékezni? Arra, hogy évtizedeken keresztül elnyomtuk a nemzetiségeket? Arra, hogy tevőlegesen részt vettünk egy háború kirobbantásában, amit annak rendje és módja szerint el is buktunk? Netán arra, hogy nemzetünk „bölcs vezérei” több mint kilencven évvel ezelőtt a legegyszerűbb számtani művelet elvégzésére és megértésére is alkalmatlannak bizonyultak? Tehetségtelen utódaik még gyermekeink, unokáink lelkét is ezzel akarják mérgezni? Ma is vannak, mindig lesznek tájékozatlan emberek, miért ne lennének? Akinek gondot okoz, hogy miből fizesse a lakbért, a villanyszámlát, miből vegyen cipőt, ruhát a gyereknek, attól nem lehet elvárni, hogy kilencven-száz évvel ezelőtti penészes történeteket böngésszen. Vannak ugyanakkor olyanok, akik visszaélve a tájékozatlansággal, ötven-húsz-tíz évvel ezelőtti sérelmeiket, jóra való restségüket, tehet-ségtelenségüket, lustaságukat csomagolják ebbe a szóba, ebbe az eseménybe. Amiről alig van ismeretük, de mindig kéznél van és iszonyúan jól hangzik. Mindig voltak, ma is vannak tájékozatlan, tudatlan, naiv emberek, akik minden bajunk forrását Trianonban keresik, és mindenért Károlyi Mihályt, Kun Bélát, a kommunistákat, sőt napjaink szocialista politikusait okolják (megtörtént esetről beszélek). Jellemző, a korabeli közhangulatra, hogy 1938-ban még Márai Sándor, ez a mértéktartó, kifinomult ízlésű és ítélőképességű polgár sem riadt vissza attól, hogy ilyeneket írjon felvidéki tudósításaiban: „A visszaúton kísérőm, ez a lelkes, művelt és kedves katonatiszt, az új magyar katonatiszttípus bronzba önthető példánya, ... hosszan néz egy szál fehér őszirózsát, amelyet kezébe nyomtak a tornai lányok. - Milyen különös kérlek - mondja csendesen. - Ezt az országrészt, mint a többit, az őszirózsás forradalom vesztette el. S most, mikor visszatér a Felvidék, megint őszirózsát dobálnak.” (Márai, 2004, 147) Ezt az ostoba, gyermetegen hazug

„történelmet” tanították-tanulták-tanultuk 1920 óta, és sokan szülők és pedagógusok - még ma is ezt adják tovább lányainknak, fiainknak, unokáinknak, hogy a méreg nemzedékeken keresztül tovább hasson. Kevés aljasabb dolog van a világon, mint a lélekmérgezés.

Magyarország politikai elitje vakon rohant a vesztébe, ami egyúttal a történelmi Magyarország veszte is lett. A késői utódok pedig egymást marják, mert vannak akik - másra, jobbra való tehetség híján a múltban élik ki magukat, és személyes kudarcaikért száz év múlva is Trianont átkozzák. Másokat, velem együtt, ez taszít, a nemzeti önvizsgálatot hasznosabbnak tartanánk. Sokan vagyunk, akik szívesen elfelejtenénk Versailles-t, és az Európai Unió korában szívesebben beszélnénk Brüsszelről. Semmi értelme azt ismételgetni, hogy Trianon tette tönkre Magyarországot. Ez egyszerűen nem igaz. Láthattuk, hogy Trianon csak következmény, a törvényszerű végkifejlet. Bölcsőjét a XV-XVI. században Magyarországon, magyarok faragták. A XIX. század negyvenes éveiben, a reformkorban, a magyar nemesség Ausztria-ellenes mozgalma, szabadságharca ringatta. Ha Széchenyi Istvánra hallgatnak, és a Habsburg Birodalomban békén maradva a pórnép felemelésén, művelődésük elemi feltételein munkálkodnak, a gazdasági és kulturális gyarapodás útját választják, néhány évtized alatt megerősödve, az ország területén élő nemzetiségekkel a „frigy”-et, frigyeket megkötve, jobb helyzetben várhatták volna a századfordulót. De eleink a kiegyezés után sem frigyeket kötöttek, hanem nemzetiségi milliókat igyekeztek magyarrá átgyúmi. A magyar uralkodó osztályok „történelmi Magyarországáét nem lehetett megmenteni, de nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy e fogyaték az országnak a „nemesi nemzeten” kívül élő nagy többségét, a nincstelen tömegeket, nem rázta volna meg. Viszont a magyar etnikum számára a trianoninál biztosan kedvezőbb határok között - valamilyen laza államszövetség keretében, vagy azon kívül, ha kell - kedvezőbb helyzetet, ésszerűbb jövőt lehetett volna kialakítani. Ehhez persze le kellett volna mondani évszázados nemesi előjogokról, de így lett volna esély arra, hogy létrehozzuk a többségükben magyarlakta területek Magyarországát. A magyarok Magyarországát. A nemesi előjogok néhány évtized múlva így is elvesztek, csakhogy a választott megoldással

elveszett az ország is. Nagy-Magyarországot azonban nem Trianon, nem az őszirózsás forradalom és nem Károlyi Mihály, hanem évszázadok feudális, hűbéri rendszere, saját politikai elitje tette tönkre, robbantotta fel. Trianonban találkozónk volt a Történelemmel, és az benyújtotta a számlát.

A közgondolkodás gyógyítása, a történelmi tudatosság színvonalának emelése érdekében - mentségek keresése helyett - jó lenne gyakrabban, esetenként részletesebben elemezni, hogy a magyar történelem egyes sorsfordulóin miben hibáztunk, hol tévesztettünk utat. Ettől még nem kellene sem a Kossuth-szobrokat, sem más szobrokat beolvasztani vagy szoborparkba vinni. Viszont oldódna sokak fájdalma, keserűsége, tárgyilagosabban tudnánk megítélni a múlt történéseit, helyzetünket, korlátáinkat és lehetőségeinket. Hiszem, hogy ilyen akciók után jobb szívvel, nyitottabb lélekkel tudnánk egymás szemébe nézni. Trianon sebeiért főként és elsősorban saját magunkat okolhatjuk. Az iszonytatóan hosszú, közel öt keserves évszázad során ugyanis mindig volt alternatíva, mindig volt másik út, amit választani lehetett volna. Tudom, hogy nem lehet visszafelé leírni valamilyen elképzelt történelmet. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy ahhoz a kálváriához képest, amit 1920-ban Trianonban a győztesek kiróttak ránk, bármelyik elképzelt változat sokkal jobb helyzetet kínált volna Magyarországnak.

Fel kell hagyni az értelmetlen sérelmi politikával, ami az indulatok felszításán kívül semmire nem való. Nem tesz jót hírünknek a nagyvilágban, az egységesülő Európában pedig csak gyanakvást kelt. Nálunk is, szomszédainknál is, majd mindenkinek vannak sérelmei. A sebek idővel begyógyulnak, ha felelőtlen emberek aljas indítékból, vagy csak butaságból, újra meg újra fel nem tépik azokat. Ady Endre írta az első világháború végóráiban:

Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.
(Magyar jakobinus dala)

Felejtsük el, hogy 1920-ban a bánat végül nekünk jutott, a következő évtizedek a magyar tragédia haszonélvezőinek sem a felhőtlen boldogságról szóltak. Higgyük és hitessük el mindenkivel, hogy ma már mindennek semmi jelentősége. Higgyünk József Attila gyönyörű versének, és tegyünk meg mindent, hogy egyszer valóra váljon:

A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés,
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk, és nem is kevés.
(A Dunánál)

Nem tudom, magyar költő írt-e ennél szebbet? Okosabbat biztosan nem.

III. FEJEZET - A második nagy háborúban

„A gazemberek oldalára álltunk."
Teleki Pál - 1941. április 3.

ÚT A TRAGÉDIÁHOZ

Láttuk, hogy Trianont évszázadok hosszú során át jórészt mi magunk „építgettük" magunknak, némi önkritikával és kis túlzással azt is mondhatjuk, megérdemeltük. Az ukrajnai katasztrófa, a scsucsjei Don-kanyar és Uriv (Voronyezs) története sem sokban különbözik ettől. Bárki mondhatja, hogy egy ország, melynek vezető rétege, értelmiségének jelentős része húsz éven keresztül a körkörös gyűlölet szellemét terjesztette, területi revízióról álmodozott, avítt irredenta, buta nacionalista és szennyes fajgyűlölő eszmékkel, a magyar felsőbbrendűség mítoszával mérgezte a magyar közvéleményt, nem is érdemelt mást. Ez így szépen összeáll, sőt logikus is, csakhogy az éremnek van egy másik oldala. Mi közük volt ehhez

azoknak a tíz-és százezreknek, katonáknak és civileknek, akik értelmetlenül pusztultak el Ukrajnában és Auschwitzban, Mauthausenben vagy Budapest ostrománál. Mi köze volt a „nemzeti-keresztény” elit önpusztító országlásához az özvegyeknek és árváknak, a magukra maradt szülőknek? Mi közük volt mindehhez a haláltáborokba hurcolt százezreknek? Nyilván a semminél is kevesebb. Nincs megrázóbb, nincs felháborítóbb, nincs megalázóbb, mint az értelmetlen pusztulás! A közel egymillió ember és a nemzet vagyonának 40 százaléka! Iszonyatos számok! Az a pusztulás pedig,, ami a háborúval és a háborúban ránk szakadt, még a politikai és katonai elit maga elé tűzött céljai szempontjából is teljesen értelmetlen volt. Bármennyire igyekeztek, Európát nem tudták megvédeni a bolse-vizmustól, a Vörös Hadsereg Európa szívéig menetelt. Nem tudták megtartani a visszacsatolt magyarlakta területeket sem. Az istenadta nép meg csak elszenvedte, ahogy pusztult az embere, a családja, a vn gyona, a reménye. Mindene.

Kezdjük az elején, mert a doni tragédia sem az égből, nem váratlanul pottyant az ölünkbe, közvetlen előzményeit 1920-ban kell keresnünk. Mindenekelőtt abban, hogy Nagy-Magyarországgal ellentétben a „Rendi Magyarország” érintetlenül túlélte a trianoni katasztrófát. És kiválasztotta magának vitéz nagybányai Horthy Miklóst, egy volt tengerésztisztet, hogy kormányozza az országot. Horthy Miklós az első világháborúban néhány évig Ferenc József császár adjutánsa volt. A Monarchia elit fegyverneme, a haditengerészet admirálisa. Tengerész-katona, akit fegyelemre, a vörösök gyűlöletére, az egyszerű nép lenézésére neveltek. Csupa rokonszenves tulajdonság, igazi érték a magyar nagybirtokos arisztokrácia, a Monarchia szellemében nevelkedett tábornoki kar és a katolikus egyház szemében. Ez utóbbiak számára még a kormányzó református vallása sem okozott gondot.

Horthy Miklós fővezér 1919 novemberében, a „nemzeti hadsereg” élén vonult be Budapestre. Bemutatkozó beszédében nem rejtette véka alá, hogy mire számíthat a „bűnös város”, sőt az egész ország: „Ez a város megtagadta ezeréves múltját; ez a város sárba tiporta a nemzet koronáját, a nemzet színeit ... Megbocsátunk akkor, ha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához, ha szívéből, leikéből szereti ... a szent koronát,

a kettős keresztet, szereti a három hegyet és a négy folyót, szóval magyar hazáját és magyar faját.” (Pilch, 1928, 277) Viszolygok ettől a beszédtől. Ki nem állhatom ezt a fellengzős stílust, mégsem kerülhetem meg, hogy ne tegyem szóvá, utólag ne utasítsam el a rendi Magyarország magabiztos hangját, a beígért leplezetlen diktatúrát, a „fehér bűnbocsánat” fenyegető, agresszív feltételeit. (Azt se feledjük, hogy ez a „nemzeti hadsereg”, amely bemasírozott a románok által kiürített Budapestre, korábban egyetlen puskalövést sem kockáztatott, hogy „a forrón szeretett hazá”-t, a „szent korona” Magyarországát a cseh és román csapatoktól megvédje. Az már a történelem fintora, egyben a „nemzeti-keresztény” Magyarország - és mai hívei — szellemi színvonala, hogy ezek után a Tanácsköztársaság volt és maradt a „nemzetáruló vörös bitang”, Horthy Miklós és „nemzeti hadserege" pedig „nemzetmentő” hős.) Lássuk, mit követelt a fővezér magyar népétől? „Szívéből, leikéből” szeretnie kell: — a szent koronát, annak is, aki nem legitimista és nem katolikus. Akinek nincs szüksége szimbólumokra ahhoz, hogy érezze, tudja a magyar állam ezeréves múltját, akinek a korona csak egy bizonytalan eredetű múzeumi tárgy. Horthy Miklós is csak mint tárgyat szerette, azon már nem buzgólkodott, hogy királyt keressen hozzá; - szeretnie kell a római pápa apostoli kettős keresztjét, ami engem legfeljebb a római katolikus egyház térítési buzgalmára emlékeztet. Ám szeresse, aki hívő katolikus, vagy aki akarja, de nem hinném, hogy egy protestánsnak ezt szeretnie kellene; - a három hegyet, melyekből kettő csehszlovák fennhatóság alá került, egyébként is, mit lehet szeretni egy hegyen?; - a négy folyót, melyekből egy soha nem volt magyar folyó, a másik három pedig részben román, részben szerb uralom alá került. Egyébként mit lehet egy folyón szeretni?; - és szeretnie kell a magyar fajt. Akkor is, ha normálisan gondolkodó emberként az a meggyőződése, hogy egy fajt nem lehet szeretni. Sem gyűlölni. Embereket lehet szeretni, vagy nem szeretni, de egy fajt, úgy általában? Válogatás nélkül? Horthy „belépője” a harcias katolicizmussal feldúsított nacionalista diktatúra fenyegetése volt.

A kormányzó a maga képére és hasonlatosságára válogatta ki azt a polgári és katonai elitet, akikkel huszonöt éves országlása alatt a döntéseket

hozta. Ők együttesen képviselték azt a szemléletet, amely mindent és mindenkit a nemzet sebei ápolásának, a területi revízió politikájának rendelt alá. Az elvakult nacionalizmust, amely az egész országot a „Nem! Nem! Soha!” rabszolgájává tette, és amely egyenesen vezetett 1941-1945-höz, történelmünk legnagyobb katasztrófájához.

Az „új” Magyarország hamar berendezkedett. Annyira gyűlölték mindazt, ami 1918—1919-ben történt, hogy Horthy Miklós kormányzó rendszere nemcsak a kommunistákat üldözte, az őszirózsás forradalom miniszterelnökét, gróf Károlyi Mihályt sem kímélte. Vád alá helyezték és elítélték. A keresztény kurzus terrorral kezdte, és egy bűnbaknak kikiáltott politikus birtokainak eltulajdonításával folytatta. Nincs mii csodálkozni, hogy a király nélküli királyságot kormányzó tenger nélküli tengernagy országában a forradalomért gróf Károlyi Mihályt von ták felelősségre. Azért, mert az alig több mint két hónap alatt, amíg miniszterelnök volt, nem tudta megmenteni a hazát. Azon az emberen álltak bosszút, aki teljesen reménytelen helyzetben, félig-meddig kényszerből vállalta az őszirózsás forradalom kormányfőjének szerepét. Azért a forradalomért, amelyért elsősorban a megelőző évtizedekben uralkodó főnemesi elit felelőtlensége, önzése, bűnös mulasztásai okolhatók. Tisztelet a nagyon kevés kivételnek. Talán éppen bűntudatuk - ha volt egyáltalán - váltotta ki a bosszút. Mivel az új rendszer nem vonhatta felelősségre a nagybirtokosokat - sem a katolikus egyházat, sem a főrendeket - az elmaradt földreformért, a nyomorban és tudatlanságban tartott paraszti százezrekért. Sem a nagyiparosokat a kiuzsorázott munkásokért, sem az előző két évtized kormányait a nemzetiségek elnyomásáért, az elmaradt választójogi reformért az értelmetlen háborúért. Az igazi felelősök közül senkit semmiért nem lehetett felelősségre vonni. Egy rendszer saját magát mégsem ültetheti a vádlottak padjára. És - bár kétséges, helyes-e valakit politikai hibákért jogilag felelősségre vonni - megtalálták, és felelősségre vonták Károlyi Mihályt, aki egyébként már korábban elmenekült az országból.

Ha elfogulatlanul vizsgálódnak, láthatták volna, hogy a két forradalom éppen az általuk okozott nyomor, reménytelenség, elkeseredettség és düh

következtében robbant ki. Egy vezérkari tiszt írta a naplójába az első világháború utolsó napjaiban: „1918. november 16.: Aki tárgyilagos, annak meg kellett érteni a helyzetet, meg kellett érteni, hogy miért tört ki a forradalom, de azt is, hogy egészen új iránynak, kormányzásnak, az emberekkel való tisztességesebb bánásmódnak kell jönni. Mert a forradalmat a múlt bűnei, igazságtalanságai, elsősorban a munkássággal való igaztalan és antiszociális bánásmód idézte elő. Nemcsak a bécsi kamarilla, az osztrák kormány, hanem a magyar kormány és hatóságok is féltek a munkásságtól. ... Törődni, foglalkozni kellett volna velük, közéjük menni, bajaikat meghallgatni, s azokat orvosolni kellett volna.” *(Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata,* 1983,33)

„Tisztességesebb bánásmódról szó sem volt. A politikai elit a trianoni katasztrófa után sem akart hallani átfogó földreformról, még kevésbé általános, titkos választójogról. Láttuk, hogy még Bethlen István - a korszak leginkább elfogadható politikusa - is arról értekezett, hogy a magyar nép éretlen a demokráciára. Pedig külföldön rossz szemmel nézték a demokrácia hiányát. „Henry de Jouvenel — egy magyarbarátnak hirdetett francia államférfi — megmondta őszintén, hogy aki Magyarországon demokráciát vet, az Franciaországban rokonszenvet arat.” *{Népszava,* 1929. szeptember 23.) A figyelmeztetésnek azonban nem volt foganatja. „A mai kormányzatnak az egész világon olyan reakciós, oligarcha, feudális híre van, ami már egyedül is akadálya minden revíziós fellépésnek.” (Nagy, 1929) Mindezt egy kortárs, a Bethlen-kormány egykori igazságügy-minisztere mondta. A hatalom - a nagybirtokos osztály, a katolikus egyház és a tábornoki kar véd- és dacszövetsége - azonban süket volt minden bírálatra. Ebből az elitből fájdalmasan hiányzott a készség, hogy az ország érdekeit nézze, a nemzet javát szolgálja. A magyar felsőbbrendűség mítosza, mint valami halálos vírus, a veszélyérzetet is kiölte belőlük.

A *Hungary Of Today* című angol nyelvű folyóiratban megjelent cikkéből megtudhatjuk, hogyan vélekedett Bethlen István a demokráciáról: „A reakció szemrehányását azért kapjuk, mert még nem csináltuk meg az általános, titkos választójogot, de én kétlem, hogy a legtágabb és titkos választójog csalhatatlan garanciája a szabadságnak és a demokráciának...

Egyetlen nemzet sem született hamisítatlan demokráciában, a demokráciához fokozatosan kell minden nemzetet nevelni.” (Bethlen, 1929) A cikk írója csak azt felejtette el, hogy Magyarország több évtizedes késésben volt a demokráciára nevelés terén, a csíráit sem lehetett felfedezni, hogy a kormánynak lenne valamilyen elképzelése, hol, mivel kellene ezt a nevelést elkezdeni. A „fokozatos nevelést is el kell egyszer kezdeni.

Nemcsak a *Népszava* támadta Bethlen István demokráciafelfogását Márai Sándor, a világot járt, megbecsült polgári író és publicista a Magyarországra érkezett háború forgatagában riasztó képet festett a korszakról és elitjéről: „Mindinkább kitetszik, hogy mindazért, ami történt és még történni fog, Bethlen István és emberei viselik a felelősségei. Horthy műveletlen volt és korlátolt, báb az okos, cinikus, gőgös és művelt Bethlen kezében. Nagy felszabadulás lehetett számára, mikor Bethlen bukása után végre a zupásőrmester Gömbös állott rendelkezésére, ez az otromba parvenü, aki hajbókolva kiszolgálta ura minden reakciós, lappangóan fasiszta hajlamát. ... De Bethlen tudta a dörgést; ő és emberei játszották el huszonöt év előtt a lehetőséget, hogy Magyarország demokratikus ország legyen. Ez a felelősség végzetes. ... Minden osztályérdek maradt Bethlen számára, aki szentül hitt abban, hogy csak a nagybirtokos arisztokrácia jogosult a nevelésre és vezetésre. ... Magyarország ma talán nem lehetne Svédország, de legalábbis Csehország lehetne ... s mi a valóság? Elvérzett az ország, mely egyik végletből a másik véglet felé tántorog.” (Márai, 2006, 142-143) A kritikus szavakat a „cinikus, gőgös és művelt” Bethlen István felelősségéről, Horthy Miklós „reakciós, lappangóan fasiszta” hajlamáról a korszak egy polgára írta. A huszonöt éves „nemzeti-keresztény-konzervatív” rendszer hibáiról, bűneiről tudósított. Ahol a „nemzeti” a magyar felsőbbrendűség mellett a nácizmussal kötött szövetséget; a „keresztény” a zsidó honfitársak megbélyegzését, kirekesztését, kifosztását és legyilkolását; a „konzervatív” pedig -Tiszától Bethlenen át Telekiig - a demokráciától való beteges irtózást jelentette. Szavak, amelyeket évtizedekre lejárattak és bemocskoltak.

Nyilvánvaló, hogy a műveltség megszerzéséhez mindenekelőtt a gazdasági alapokat kellett volna megteremteni százezrek számára,

elsősorban a szegényparasztság felemelésével. „Annyi bizonyos, hogy a három hold alatti törpebirtokosok - majdnem egymillió ember -, az 1 300 000-et kitevő szorosan vett agrármunkás, az évek óta munkanélküli kubikusok, a földreform és a krízis következtében elbocsátott mezőgazdasági cselédség két és félmillió embert legalább is kitesz, s ez a sok-sok ember, országunk lakosságának majdnem egyharmada biztos munka és jövedelem nélkül, alkalmi jótékonysági akcióknak kitéve tengődő éhező és fázó, tápláló élelmet, melegséget és minden kultúrszükségletet nélkülöző életét. Életnívóját pontosan ismerjük, és ha statisztikai felvételek alapján készült adatokat olvasunk táplálkozásáról, ruházatáról, gyermekei neveléséről, akkor kifordul az ember szájából a falat, és meleg szobában is végigborzong hátán a hideg. Széchenyi István száz év előtt kilencmillió jobbágy sorsán háborgott és állapítá meg, az ‚ember méltósága' nevében is, hogy ez a kilencmillió szegény ember ‚minden terhek türelmes viselője s egyúttal a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója.' Az ‚ember méltósága' ma is végveszélyben van, mint száz év előtt." - írta Szekfű Gyula. (Szekfű, 1989, 420-421) így nézett ki 1930-ban az agrárszegénység Magyarországon. Az adatokat a háború előtt nem ismertem, de már gyerekfejjel közelről láttam, érzékeltem a pusztai nép nyomorát, amiről Szekfű Gyula írt. Olyan közegben, ahol a megélhetés is gondot okoz, nehéz demokráciára nevelni az embereket.

Vannak, akik azon vitatkoznak, hogy „fasiszta” volt-e a Horthy-rendszer, vagy csak „fasisztoid”, vagy netán már csaknem demokratikus jogállam. Valószínűleg mindezekből volt benne valamennyi, még talán a demokráciából is egy kevés. Más volt ez a rendszer a megtorlás véres hónapjaiban, más a békés harmincas évtizedben, és más a negyvenes évek háborús körülményei között. Fő jellemzői azonban végigkísérték a huszonöt évet: feudális jellegű gazdaság hűbéri hatalmi viszonyokkal, revíziós propagandával és fajgyűlölettel dúsított magyar felsőbbségtudattal. Göbbels írta naplójába 1940 novemberében, hogy a magyarországi „korrupt feudális rendszer oly messze van tőlünk, mint a Nap a Holdtól. Semmire sem fogunk soha menni Magyarországgal. Egyszer meg kell semmisítenünk.” (Zinner-Róna, 1986, 37) Mibo István írta 1978-ban: „Azt az állítást megkérdőjelezném, hogy a Horlhy-rendszer nem volt diktatúra. Azt mondanám inkább, hogy a Horthy rendszer oligarchikus jellegű palástolt diktatúra volt. ... nem volt fasiszta diktatúra.” (Bibó, 1986, 317) Javasolnám, hogy amikor nevet keresnek a rendszernek, mielőtt tanítják az ifjúságnak, lehetőleg ne feledkezzenek meg Nagy Emilről, Bethlen egykori igazságügyminiszteréről („reakciós, oligarcha”), Márairól, aki benne éli („lappangóan fasiszta”), Göbbelsről, aki meg akarta semmisíteni („korrupt feudális”) és Bibó Istvánról, aki tudományos igényű pontos jellemzési adott („oligarchikus, palástolt diktatúra”). Meg arról sem, hogy amikor például a békési agrárproletárok minden lépését, minden szavát csendőrök vigyázták, őket nem nagyon vigasztalta, hogy a fővárosban a jómódú polgárság egy meghatározott részének netán valóban voltak messziről és évtizedekkel később — demokratikusnak tűnő jogai.

A magát előszeretettel „keresztények” nevező rendszer Károlyi Mihály mellé hamar megtalálta a trianoni katasztrófa fő bűnöseit is: a zsidókat. Nem mondhatnám, hogy vadonatúj ötlet. „1096-ban Emico rajnai gróf gyülevész seregei a Rajnától Regensburgig és Prágáig lemészárolják vagy áttérésre kényszerítik a zsidó közösségeket.” (Száraz, 1984, 490) A keresztes hadjáratra toborzott csőcselék a XI. század végén a Köln melletti Gretzben, a XII. század derekán Mainz-ban és Bolgnában gyilkolta a zsidó lakosságot. Akkoriban több városban az adósságokat a hitelezők

legyilkolásával „rendezték”. Európa számos országában évszázadokon keresztül alkalmazták a zsidók elleni pogromot a társadalmi-gazdasági gondok „kezelésére”. Hát persze! A zsidók! Nem ám a több százezer holdas latifundiumait görcsösen védelmező katolikus egyház, nem is a több tízezer holdas birtokaikhoz ragaszkodó főrendek. Nem a nyomort csendőrökkel „kezelő” úri hatalom. Nem! A zsidók, sőt a zsidó értelmiségiek. A „megoldás”: törvényt kell hozni a zsidó értelmiségiek korlátozására. Érvényesülésük „arányos csökkentésé”-re, ahogy azt gróf Teleki Pál 1919-ben kifejtette. (Milyen „igazságos”, milyen „méltányos” volt, hogy csak „arányosan” akarta csökkenteni.) Ez még nem a „végső megoldás” - akkoriban az „endlösung”, még ismeretlen fogalom volt -, az Auschwitzba vezető útnak „csupán” az első lépése. Horthy Miklós - bár napjainkban szorgalmasan tagadják - maga is antiszemita volt. Ennek bizonyítékát a XXI. század magyar jobboldalán buzgólkodó történészek és filmrendezők — bármennyire igyekeznek — nem tudják kiradírozni a történelemből. „Én egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem. Tűrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon minden minden gyár, bank, vagyon, üzlet, színház, újság, kereskedelem zsidókézben legyen” - írta 1940. október 14-én Teleki Pálnak küldött levelében. (Karsai, 2007) Ennyi. Mit kell ezt kerülgetni, takargatni? A rendszer nap mint nap hirdette magáról, e nélkül a levél nélkül is tudni lehetett a nyilvánvalót. Horthy Miklós saját „képére és hasonlatosságára”, olyan politikai elitet emelt maga mellé, amely egy fajvédő törvény eszmei-elméleti megalapozásában és előkészítésében (Teleki Pál földrajztudós), egy ilyen törvénytervezet kidolgozásában (Haller István újságíró, kultuszminiszter), egy ilyen törvény elfogadtatásában (Gömbös Gyula katonatiszt, fajvédő politikus) és megszavazásában (a magyar országgyűlési képviselők nagy többsége), végül a törvény aláírásában és kihirdetésében (Teleki Pál gróf, már mint miniszterelnök), együttműködtek vele. Pont a kormányzó ne lett volna antiszemita?

Lehet vitatkozni, ki mennyiben felelős, az azonban tény, hogy Magyarország szégyenére megszületett a XX. századi Európa első zsidó-törvénye, az 1920. évi XXV. tc., más néven „numerus clausus” (zárt szám).

Haller István kultuszminiszter, aki a törvényjavaslatot 1920. szeptember 2-án a magyar országgyűlés elé terjesztette, nem kis büszkeséggel mondta: „Bizonyos az, hogy minket abban, amit most törvényben akarunk lefektetni, senki nem előzött meg.” (Nyerges, 2003, 45) A miniszter úr igazat mondott, bár semmi oka nem volt erre a büszkeségre. 1920-ban vagyunk, Adolf Hitler és a náci Németország majd csak tizenhárom év múlva jelenik meg a történelem színpadán. Erre a törvényre nem lehet azt mondani, amivel a második és harmadik zsidótörvényt napjainkban is mentegetik, hogy kifejezetten „a zsidók érdekeit szolgálta”, mert védte őket a magyar náciktól és egy esetleges német megszállástól. Furcsa „védelem”. Hol volt a második és harmadik zsidótörvény idején, 1938-ban, vagy akár 1940-ben a sokat hivatkozott német nyomás? Ilyenről még 1941-ben, a háborúba való belépésünk idején sem beszélhetünk. Vannak, akik vitatják Teleki Pálnak a törvényben játszott szerepét, mondván, hogy a törvényjavaslatot Haller István kultuszminiszter készítette elő és terjesztette a T. Ház elé. Ezzel az elmélettel az a baj, hogy „Gróf Teleki Pál, aki majd e minőségében aláírja a numerus claususról szóló törvényt, még nem volt miniszterelnök, amikor 1919. szeptember 15-én kifejtette a *Pesti Élet című* lapnak, hogy ’a zsidók szellemi téren való érvényesülését arányosan le kell csökkenteni’, s hogy álláspontja félreérthetetlen legyen, hozzátette: ‚Ami most történik, az semmi egyéb, mint fajok harca. (Nyerges, 2003, 45) Nem utólag mondom, Teleki előre igazolta, hogy a numerus clausus fajvédelmi törvény. Már csak azért sem kellene Teleki szerepét tagadni a törvény létrejöttében, mert az egy évvel korábban nyilvánosan megfogalmazott követelése („le kell csökkenteni) félreérthetetlen felhívás volt a törvényjavaslat kidolgozására. Miniszterelnökként pedig aláírta a korábban általa sürgetett törvényt. Először kizárjuk az egyetemekről, aztán sárga csillaggal megbélyegezzük, gettóba zárjuk, végül legyilkoltatok őket. A magyarországi zsidóüldözés nem a német megszállással, nem 1944. március 20-án, hanem 1920 szeptemberében, a numerus clausussal kezdődött. A „nemzeti-keresztény” Magyarország ekkor tette meg az első lépést a magyar holokauszthoz vezető úton.

Volt aki durvábban fogalmazta meg ugyanazt: 1920. szeptember 17-én Gömbös Gyula jelentette ki a T. Házban: „Itt zsidókérdésről, a zsidókérdés intézményes megoldásáról van szó. Mi, akiket e jelszavak mellett választottak meg, nem is dönthettünk másképp!” (Nyerges, 2003, 46) Gömbös nyolc év múlva is hangsúlyozta a törvény jelentőségét: „A numerus clausus törvénye, igenis fajvédő törvény. Amikor megszavazták fajvédő törvényt akartak kreálni egy faj ellen.” (Nyerges, 2003, 46) Gömbös Gyula 1928-as nyilatkozata, Szily 1929-es beszéde bizonyítja, hogy ez a törvény nyolc-kilenc év múlva is élt. Az első „zsidótörvény”-t később törvényszerűen követte a második, majd a harmadik. Természetesen mindez „a zsidók védelmében”. A lejtőn nem lehetett megállni. Az úgynevezett keresztény konzervatív elit lépésről lépésre készítette elő a talajt - és a pontos nyilvántartásokat - a szélsőjobboldal, a későbbi magyar nácik számára.

Naplórészlet: „1933. október 30.: A zsidó temetőben emelt hősi emlékmű leleplezése...,Néhány szavam volna Szeged város zsidó polgártársaihoz. A háború öldöklő kegyetlensége nem ismer vallási vagy bármilyen különbséget. A halálban mindannyian egyesülünk, ott nincs többé köztünk különbség. Ez a hősi emlékmű is ezt jelzi. Tanuljunk, okuljunk ebből... Mi, szegedi katonák, nem ismerünk az életben semmilyen megkülönböztetést. Ezért emeltük zsidó polgártársainkkal együtt ezen emlékművet, amely az első ilyen az országban. Hazánk szebb jövője érdekében, így fogunk legjobban hódolni a hősök emlékének, akik közül sokan, keresztény és zsidó kezet fogva, egymást átölelve élték át az élet legnagyobb szenvedését, a halálfélelmet és mentek át a túlvilágra, s ki tudja, hányán alusszák közös sírban örök álmukat.’ Beszédem ... nagy szenzációt okozott.” *(Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945.* 1983, 118-119)

Shvoy Kálmán altábornagy beszéde hivatalos körökben nagy felháborodást keltett, rövidesen nyugdíjazták. Nem „fért bele” abba a megbízható tábornoki karba, amelyet Horthy Miklós maga válogatott. Tény, hogy ez a tábornoki kar — tisztelet a nagyon kevés kivételnek — 1944 októberében, a kiugrás, az utolsó utáni lehetőség sorsdöntő óráiban, részben elárulta, részben cserbenhagyta a Legfőbb Hadurat, akire felesküdött.

Gyerek voltam, sok mindent hallottam a felnőttektől, amit nem is értettem. Márai híres, sikeres polgári író volt, mondja el ő, amit megélt, amit látott. „De mit tanult ez a nemzet Trianonból? Semmit. Felnevelt egy zsebrák, basáskodó, önző és műveletlen középosztályt, s utált mindent és félt mindentől, ami igazi műveltség” (Márai, 2004 [1945] 110) Olvassuk tovább Márait, pontosan bemutatja a két világháború között uralkodó rendszert: „Az elmúlt huszonöt év kontraszelekciója ludatosan szorította hátra a kísérleteket, melyek demokrata középosztályi akartak nevelni - mindenki gyanús volt, zsidóbérenc, vagy titkos bolseviki, aki demokrata nevelésről szólott. Most pontosan ez a réteg hiányzik.” (Márai, 2004 [1945], 123—124) Trianon után huszonöt év leli el, és a korszak egyik neves polgári írója joggal azt panaszolja, hogy hiányzott a demokrata középosztály. - „Mi történt itt huszonöt éven ál? ...Mindenki zsidó volt, vagy zsidógyanús, vagy zsidófeleséges, vagy dekadens angol- és franciabarát, szabadkőműves és koinmu nista, akit joggal lehetett gyanúsítani, hogy minőséget akar... ez a gyökeréig romlott magyar középosztály még mindig nem akarja, nem meri látni a valóságot” - olvassuk keserű kifakadásait. (Márai, 2004 [1945], 89, 195)

Újra meg újra meggyőződöm róla, hogy jó Márait olvasni. Ilyeneket ír: „Nem kívánhatom az emberektől, hogy igazságosak legyenek. De magamtól megkövetelhetem ezt, akkor is, ha minden és mindenki igazságtalan körülöttem. Nincs módom engedményekre magammal szemben.” Mielőtt bárki „társutas”-nak bélyegezné, gyorsan megjegyzem, hogy Márai a háború után sem lett „Rákosi Mátyás elvtárs” udvari költője. E minőségben egyébként is Aczél Tamás és Csoóri Sándor buzgólkodtak. Aczél Tamás Sztálin-díjat is kapott, ettől annyira meghatódott, hogy néhány év múlva a „szabad világ”-ot választotta. Csoóri viszont itt maradt nekünk, hogy „őrizze a lángot”, a tiszta magyar erkölcs felett őrködjön. Néhány részlet egy 1952-ben írt, igazán megható verséből:

Rákosi elvtársnak szállj az ablakába,
s illendően, szépen kocogtass be nála
Mondd meg neki, mondd meg, így, ahogy üzenem:

hogyha felépülök, tüstént fölkeresem
és a színe előtt teszek hitet rája:
én leszek a leghűbb ifjú katonája.
Aranyos madaram

Ahogy elnézem, 1947-ben ennél különb verseket írtam a gimnázium lapjába, mégsem akartam sem költő, sem „hű ifjú katona” lenni. Ma, 2007-ben, amikor e sorokat írom, Csoóri Sándor, „Rákosi elvtárs” egykori „leghűbb ifjú katonája”, válogatott „magyar értelmiségiek” élen (similis simile gaudet — a hasonlók együtt biztosan jól érzik magukat) hirdeti a magyar nemzeti diktatúra igéit. Nem kérek belőlük, sem az „igéik”-ből.

A GONDVISELÉS KEGYE

Ám láss csodát, a harmincas évek végén a Gondviselés megsajnált bennünket. Az ima meghallgattatott, és egy sóhajtásnyi időre győzött az igazság, a mi igazságunk. 1938-ban a Felvidék magyarlakta területei, 1939-ben Kárpátalja, 1940-ben Észak-Erdély, 1941-ben Bácska visszatért az anyaországhoz. Nem vagyok benne biztos, hogy megérdemeltük a Mindenható kegyét, mert e nevezetes években szégyenletes események történtek Magyarországon. Az időbeni egybeeséseket nem lehet megkerülni: 1938-ban és 1939-ben is született egy-egy zsidótörvény. 1940-ben „a Turul, úgy is, mint a radikális fiatal antidemokraták akkori szövetsége” elsőként követelte „a numerus NULLUS bevezetését a zsidó hallgatókkal kapcsolatban.” (Nyerges, 2003, 47) Újvidéken pedig 1941-ben megkezdődött a zsidó vallású és lezsidózott honfitársaink tömeges és intézményes megsemmisítése.

Az új honfoglalás úgy kezdődött, hogy 1938 őszén Budapest lázban égett. Tüntetések voltak, „Mindent vissza!”, „Kassát vissza, Pozsonyt vissza! ’ skandálta a tömeg. (Ezek pont annyira voltak spontán megmozdulások, mint amennyire általában a politikai tüntetések.) Ettől ucm volt mindenki felhőtlenül boldog, sőt volt aki kifejezetten pánikba esett. „Hiszen nekünk nincs hadseregünk! Kétségbeejtően néz ki minden. Nem fejlődött itt semmi! Lőszerhelyzetünk siralmas,

fegyverzetük gyenge. Ezzel a rosszul kiképzett, rosszul felfegyverzett hadsereggel háborút kezdeni bűn volna” - fakadt ki Szombathelyi Ferenc altábornagy. (Kádár, 1978, 301) Kilencéves gyerek voltam, fogalmam sem volt a katonai erőviszonyokról. Apám tett egy olyan megjegyzést, hogy a csehekkel szemben nincs semmi esélyünk, meri harci felszerelésük korszerűbb, mint a miénk.

Nem is kezdtünk háborút - akkor még nem mert az ismert bécsi döntés következtében a Felvidék többségében magyarlakta területei visszakerültek az anyaországhoz. Pozsonyt ugyan nem, de Komáromot, Kassát, Ungvárt és Munkácsot visszakaptuk. Akkor nem gondoltuk, hogy kurta boldogság lesz ez, végül szűk hat évig tartott. Apámat egy mozgósított alakulathoz vezényelték, vitéz dálnoki Miklós Béla ezredes parancsnoksága alatt Rimaszombatra vonultak be. A város lelkes magyarjai boldogan, torkukszakadtából skandálták. „Vitéz Miklós ezredes!” Száz meg száz ölelés, csók, könny, virágeső. Túláradó boldogság. Márai Sándor a *Pesti Hírlapot* tudósította, a helyszínről írta meg a Felvidék magyarlakta falvai, városai, köztük szülővárosa Kassa visszatérésének könnyes boldogságát. Nem lehet megindultság nélkül olvasni az Andrássyak ősi várkastélyáról, „Krasznahorka büszke váráról”, „a kis, zsúpfödeles, szegény bodrogközi, Sajó-völgyi, abaúji, Gömör-vidéki falvak” szemérmes öröméről, a szegényebb házakra kitűzött papírzászlókról írt sorait. Mondom én, a szepességi tót-cipszer tanító unokája. „Kassán megint egyszer magyar betűket írok, nem tudok egészen tárgyilagos maradni: az emlékek olyan erővel rohannak meg, úgy elborítanak, hogy nem tudok többé tudósítást írni, csak vallomást” - írta. (Márai, 2004, 128-129) Megértjük és vele érzünk. Az ugyancsak felvidéki származású Reviczky Ádám írta, aki ludovikás akadémistaként díszőrséget állt a kassai díszemelvény mellett: „Körülöttünk részeg volt a város, és nem csupán az italtól. A Kassai Újság délutánra már hozta a délelőtti eseményeket, és mindenki újra meg újra átélte azokat. ... de valami nyugtalanság is vegyült az örömbe, ... az igazi fosztogatás ... később és azáltal vette kezdetét, hogy a visszacsatolt területeken megszerveztük a magyar közigazgatást!” (Reviczky 1985, 302-303) Reviczky Ádám annak a Reviczky Imre alezredesnek a fia, aki a

második világháborúban emberségével tűnt ki az általános embertelenségben. „Fehérek közt egy európai” volt. Szolgált a visszacsatolt Felvidéken és Ukrajnában, majd különböző magyarországi beosztásokban zsidó munkaszolgálatosokat mentett. A háború végén valaki feljelentette, a nyilasok letartóztatták és a sopronkőhidai fegyházba zárták. Az új rendszerben előbb ezredessé léptették elő, majd a „hálás haza” 1950-ben nyugdíjazta. 1952-ben nyugdíját is megvonták. A megélhetésért egy Tüker-pincében szenet lapátolt, amikor 1956-ban, hatvanévesen, szívrohamot kapott és meghalt. A Jad Vasem kitüntette, Izraelben, Cfáton utcát neveztek el róla.

Ahogy az már csak lenni szokott, a bevonulás ünnepe után a szürke hétköznapok következtek. Apám, amikor hazajött, elmondta, hogy a felvidéki visszatérés közelről nem volt olyan felhőtlen nagy boldogság. Amikor a magyar hadsereg bevonult, az egeket ostromolta a lakosság öröme. Asszonyok, lányok, könnyek, csókok. Ez eltartott két hétig. Aztán a virágok elhervadtak, a „visszatért” magyarság pedig - a szlovákokkal együtt — riadtan és hitetlenkedve nézte, ahogy a csehszlovák demokrácia helyébe jött, és hamar berendezkedett a Magyarországról küldött főispán, a szolgabíró, a csendőr, a magyar közigazgatás. A Horthy-Magyarország. El lehet képzelni a magyar és nem magyar lakosság csalódását. Csoda, hogy nem szerették? Egy hónap múlva a felvidéki magyar nép, a szlovákkal együtt, mélységesen utált bennünket - foglalta össze a lényeget apám.

Reviczky Ádám hasonló tapasztalatokról számolt be: „A Felvidéket az úgynevezett anyaországiak valamiféle meghódított gyarmatnak tekintették. ... Elkerülhetetlen volt hát a konfliktus a húsz évet a cseh államban átélt lakosság és az oda visszatértek között jórészt emiatt, hiszen az utóbbiak valamiféle jóvátételt’ vártak el kimaradt hasznukért, és elvakult rendelkezéseikkel meg amazok végrehajtása közben egyformán ütöttek csehet, szlovákot, magyart. Mindezt betetőzte, hogy a két évtizedes revizionista fájdalmakra gyógyírt a Horthy-Magyarországon konzervált reakciós-feudális szellemben találó elöljárók, visz-szukapott posztjaikon, veszedelmet láttak a széthullott Csehszlovák Köztársaság polgári demokráciájának minden vívmányában, és esendői ségcl uszítottak a

bátrabban gondolkodókra, elsősorban a kommunistákra és a szociáldemokratákra... Mi a legsötétebb feudalizmust is bevittük magunkkal 1938-ban, amit már itthon sem lett volna szabad tűrnünk.” (Reviczky, 1985, 315, 318)

A beszámoló így folytatódik: „Most pedig itt voltak ezek a frissen gazdát cserélt városok és falvak, az azokban lakó munkások, parasztok, tisztviselők, tele lelkesedéssel...kétszeres tapintatra lett volna szükségük. Ezt bizony sem ők nem kapták meg, ... sem a magyarságot vállaló más nemzetiségűek, ... hanem kaptak sok otromba kioktatást, hogy itt bizony minden alaposabb és szigorúbb lesz, mint a "kozmopolita cseh világban volt’. S a szavak nyomatékát a csendőrpofonok adták.” (Reviczky, 1985, 319-320)

Márai Sándor, aki 1938-ban, a Felvidék magyarlakta részének vissszatérését ünnepelve, érzelmeitől elragadva nem tudott tárgyilagos maradni, 1945-ben, keserű tapasztalatokkal a háta mögött így írt: „De a valóság, hogy a magyarság nem azon a napon vesztette el Kassát, amikor az orosz csapatok oda bevonultak; elvesztettük, véglegesen, a napon, mikor 1938 novemberében Horthy csapatai megjelentek a Dóm előtt. Elvesztettük, mert amit hoztunk, a legrosszabb fajta reakció volt, tunya és kapzsi hivatalnokok, pökhendi, műveletlen közigazgatási és katonai szervek önkénye volt; mert hoztuk a magyar méltóságosuram-szellemet egy városba, mely a csehek alatt megismerte a demokráciát, hoztunk mindent, ami rossz volt a trianoni Magyarországon. ... Ekkor vesztettük el igazán, talán örökre Kassát. S megérdemeljük ezt a büntetést, mert nem érdemeltük meg Kassát. Nem akadt becsületes őslakos Kassán ez években, aki ne várta volna vissza a cseheket. (Márai 2006, 40—41) Igaz, kegyetlen szavak. Az igazságot gyakran csak kegyetlen szavakkal lehet kimondani.

Kárpátaljára Melega Gabriella - Háros Ervin barátunk édesanyja - emlékezett. (Elmondta emlékeit, de a könyv megjelenését már nem várhatta meg. Szerető családja, barátai és e könyv kegyelettel őrzik emlékét.) A színhely Ungvár, a főszereplő a szlovák származású Melega család. A pátriárka Melega Mihály, városszerte ismert és megbecsült, jómódú

kocsigyártó. Szlovák gyökerei ellenére katolikusnak és magyarnak vallotta magát, gyerekeit is így nevelte.

Fia, a XIX. század utolsó éveiben született Sándor - édesapja kívánsága ellenére - nem tanult tovább, inkább beállt a monarchiabeli vasúthoz tanoncnak. Egész élete a vasút, fokozatosan emelkedő beosztásokban az államvasutaknál dolgozott. A Ferencvárosi pályaudvarról ment nyugdíjba.

A trianoni békeszerződés rendelkezései szerint Ungvár Csehszlovákiához került. Sándornak mindenekelőtt meg kellett tanulnia csehül, hogy munkájában ne legyenek nyelvi nehézségei. Az első világháború végén családot alapított. Felesége, Scheffer Ilona - egy mélyen vallásos, nagyon magyar érzelmű kassai leány - tót családból származott. Gyermekeik közül ifjú Sándor 1921-ben, Gabriella- - aki a történetet mesélte - 1925-ben született. Abban az időben Ungvár a csehszlovák állam részeként fénykorát élte. A csehszlovák demokráciában a két gyermek magyar nyelvű katolikus óvodába, majd cseh nyelvű iskolába járt. Sándor megtanult csehül, gyermekeit is cseh iskolába járatta, mert a boldoguláshoz tudni kellett az állam hivatalos nyelvét.

A család békében, viszonylagos jómódban élt. Sándor a vasútnál jó fizetést kapott, munkájáért megbecsülték. Szóba sem került, hogy felesége, Ilona dolgozzon. Ungváron senkit nem üldöztek, mindenki nyugodt légkörben, békében élt. Az iskolákban május 1-jén és a vallási ünnepeken - a zsidó ünnepeken éppúgy, mint a katolikus, a református és az evangélikus vallás ünnepein — tanítási szünet volt. A csehszlovák postánál előfizettek magyar lapokra, köztük egy korabeli női magazinra, a *Délibábra.* Ezeket rendben mindig megkapták. Az ungvári színház túlnyomórészt magyar darabokat játszott, nagy sikerrel. Ez rendszeres programja volt a Melega családnak. És soha nem maradhatott el egy litkos szertartás: Ilona — a tót származású, magyar érzelmű asszony minden délben bezárta az ablakokat, hogy kicsorduló könnyelit törölgetve meghallgassa a déli harangszót és a magyar híreket.

Ennek a békés világnak 1938 őszén egyszeriben vége szakadt, Amikor november 10-én bevonultak Ungvárra a magyar csapatok, Melega Mihály és menye, Ilona, kitörő örömmel fogadták a változást. A város apraja-

nagyja a Szobránc utca két oldalán, velük együtt integetett a bevonuló magyar katonáknak. A hadsereget napokon belül követte a magyar közigazgatás. Ezeket az anyaországból, Magyarországról érkezeti embereket „anyás”-nak nevezte el a köznyelv. A Felvidék más városaihoz hasonlóan itt is hamar kiderült, hogy az őslakosok és az „anyások” között jelentős ellentétek feszülnek. Az őslakosok szemében az „anyás” magyarok egy kiéhezett, neveletlen, műveletlen, erőszakos csürhe tagjai voltak, akik egyetlen céllal: harácsolni, zsákmányt gyűjteni érkeztek Ungvárra, Kárpátaljára.

A cseheket kezdettől fogva üldözték. Akik nem mentek el maguktól, azokat vagonba rakták, és Lengyelországba szállították. Vagyonukat elkobozták, házaikba beköltöztek. (íme, Magyarországon már 1939-ben megjelent a vagon mint az etnikai-politikai gyűlölet levezetésére szolgáló „népmozgalmi” eszköz. Ne legyenek illúzióink, a holokauszt főpróbája zajlott Kárpátalján. - *Cs. A.)* Mindez - érthetően - erős visszatetszést váltott ki az őslakosok körében. A cseh iskolát bezárták. Melega Gabriella is az újonnan megnyílt magyar iskolába került. Az új magyar tanár lekommunistázta, mert korábban a cseh iskolába járt. A 13 éves Gabriella egy „anyás” magyar tanártól hallotta először ezt a szót: kommunista. Nem tudta, nem értette, hogy mit jelent, csak a hangsúlyból érezte, hogy a kommunista valami nagyon megvetendő dolog. Az „anyások” között általánossá vált az őslakos magyarok lekommunistázása. Apját, Melega Sándort, is lekommunistázták és lefokozták a munkahelyén, mert a csehek alatt is a vasútnál dolgozott. Ezért nem volt megbízható a nemzeti-keresztény Magyarország számára. A csehek, amikor elmentek, hívták, hogy menjen velük, mert Kárpátalján a fasizmus következik. Sándor nem ment, de hamarosan látnia kellett, hogy cseh kollégáinak igazuk volt. Maradásáért az „anyások”-tól meg is kapta a Jutalmat”.

Kárpátaljára rövidesen valóban megérkezett a fasizmus. Amikor a zsidókat elkezdték összefogdosni és gettóba zárni, a nagyon magyar érzelmű Melega Mihály is belátta, hogy ez nem az a magyarság, amire ö a Monarchia idején oly büszke volt, és onnan kezdve szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.

„Én csak annyit tudok, hogy a visszacsatolás idején a magyar hatóságok a csehszlovák földreform által földhöz juttatott magyar parasztoktól fokozatosan visszavették a földet, először bérletekké alakították, azután a bérleteket a földbirtokosok szabadon fölmondták. A Horthy-rendszer történetének ez az egyik legsötétebb pontja” - emlékeztet Bibó István. (Bibó, 1986, 317)

A második bécsi döntés 1940-ben Észak-Erdélyt is visszaadta Magyarországnak. Nagy volt a boldogság országszerte, Nagyvárad és Kolozsvár, Csíkszereda és Marosvásárhely ismét magyar lett. Horthy Miklós Magyarországa azonban itt sem tagadta meg magát, az ünnepélyes bevonuláskor Észak-Erdélyben is „bemutatkozott”. Megdöbbentő epizód Baia Mare - Nagybánya Mártírjainak Emlékkönyvéből: „Weisz Kálmán: Nagybánya visszatért. Városunk is ‚boldogan’ tért vissza az anyaország keblére ... Nagybányán is nagy volt az előkészület a vitéz honvédek fogadására. A Platty-házon egy régi, megfakult zászló lengett, amelyet Platty György felesége, a zsidó Steinfeld Rózsa rejtegetett. ... Szeptember 7., szombat délelőtt volt (1940). Mi zsidók siettünk a sabeszi imát korán befejezni, verőfényes napsütésben robogtak be ‚Horthy Miklós legszebb katonái’.... Mi nagybányai zsidók is a magyar nemzeti színekkel feldíszítve lelkesen tapsoltunk a ‚kinek zsidó lány a babája, kössön kötelet a nyakába’ nótával bevonuló magyaloknak. A Szatmáron megjelenő Szamos című napilap is ünnepi köntöst öltött, Figus Illinyi Albert (akinek a pofája húsz évig be volt fogva) a következőket írta ünnepi cikkében: Nem reflektálunk a zsidók tapsaira, megjelenésükkel és jelenlétükkel ne rontsák el a mi ünnepünket. ... Fokozatosan kezdték megmutatni az új urak valódi, sötét szándékaikat. A kémelhárító váratlanul csapott le a kommunistagyanús fiatalságra, és a garanyi intemálótáborba vitték a 17-22 éves fiúkat és leányokat. Fentieket követően megkezdődtek a munkaszolgálatra való behívások. ... A behívottakat nemsokára menetszázadokban Ukrajnába, kényszermunkára vezényelték. ... ott hullottak el, nyelte el őket Ukrajna földje.” (Reviczky, 1985, 417—419) Az utókornak pedig ma radt a szégyen.

Harmadik „országgyarapító vállalkozásunk”, Bácska visszafoglalása, 1941-ben nemzetközi botrányt kavart. Magyarország - azzal az ürüggyel, hogy a bácskai magyarok veszélyben vannak - megtámadta Jugoszláviát. Teleki Pál miniszterelnök búcsúlevelet írt Horthy kormányzónak, majd öngyilkos lett (*Horthy Miklós titkos iratai.* 1963, 292)

„Főméltóságú Úr! Szószegők lettünk - gyávaságból - a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi és mi odadobtuk becsületét. A gazemberek oldalára álltunk - mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! A legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.

1941. ápr. 3. Teleki Pál”

A levélnek Jugoszlávia megtámadása volt a közvetlen indítéka, de volt egy hosszabb időszakot felölelő történelmi háttere. A „szószegők lettünk” arra utalt, hogy szűk négy hónappal korábban, 1940. december 12-én Belgrádban Jugoszlávia és Magyarország, „Európa két vitéz nemzete örökös barátsági szerződést” kötött. (A *Tolnai Világlapja*, 1941 elején.) Magyarország, engedve a magyar revíziós körök nyomásának, 1941 áprilisában hitszegő módon megtámadta azt a Jugoszláviát, amelyel korábban „örökbéke” szerződést írt alá. E lépést azzal indokolta, hogy a délvidéki magyarokat kell megvédeni a szerbek atrocitásaival szemben, de ebből a búcsúlevél tanúsága szerint egy szó sem volt igaz. Öngyilkosságában az is szerepet játszhatott, hogy bár tudományos rasszizmusa a náci Német Birodalom oldalán jelölte ki a helyet, magyar nacionalista politikusként féltette az országot az egyre lény égetőbb német befolyástól. Helyzetét bonyolította, hogy a német „szocializmus” nemzeti köntösben sem fért össze konzervatív világnézetével.

Teleki fokozatosan ébredt rá politikája csődjére. Németország 1941 áprilisában benyújtotta a számlát a Felvidék és Erdély egy részének visszacsatolásáért. Diplomáciai puhatolózásaira pedig megkapta Nagy-Britannia kormányának figyelmeztetését: ha Magyarország átengedi a német csapatokat, megszakítják a diplomáciai viszonyt, ha megtámadja Jugoszláviát, Nagy-Britannia hadüzenetére

számíthat. Ez az egyértelműen elutasító válasz az angol kormány jóindulatú megértésében bízó Telekit végképp megrendítette, és nem látván más kiutat, valószínűleg ez adta a végső lökést végzetes tettéhez. Búcsúlevele, bár az írás csak a jugoszláv konfliktusról beszél, közvetve a két évtizede folytatott politika csődjének beismerése, egyben súlyos ítélet Magyarország Jugoszlávia elleni támadásáról. Öngyilkossága egy önmagát vádoló politikus kétségbeesett lépése, ami nem akadályozhatta meg az elkövetkezőket, mert a magyar politikai elit sajnos nem értette meg a levél üzenetét.

Vannak olyan vélemények, amelyek szerint Telekit, ha nem lett volna öngyilkos, a fajelmélet terén kifejtett elméleti munkássága miatt háborús bűnösként felelősségre vonták volna. Mások a földrajztudós és főcserkész Telekinek megbocsátották, hogy a faj elméletet szolgálta. Munkásságát oly nagyra értékelték, hogy emlékére szobrot emeltek, ami megbocsáthatatlan, kihívó gesztus volt a fajgyűlölet több százezer magyar áldozatával és a fajgyűlöletet elítélő milliókkal szemben. Ne csodálkozzunk, a tapintat soha nem tartozott a keresztény-nemzeti magyarok erényei közé.

A korábban idézett Reviczky Ádám cserkészként tisztelte Teleki Pált, a magyar Főcserkészt, de az általa képviselt fajelmélet miatt egyértelműen elítélte. „Most a sokból kiemelt egyetlen írás is könnyen kiváltja ellenkezésemet. Eszerint Telekinek 1941 előtt is tudnia kellett arról, hogy az angol hivatalos álláspont a magyar revíziót illetően egyértelműen elítélő volt. ...Teleki bőven szolgáltatott alapot ahhoz, hogy az antiszemitizmus vádjával illessék, és ez nem vágott össze az angolszász orientációval, még kevésbé a humanista tudósról kialakult általános képpel.” (Reviczky, 1985, 284-285)

„Az atrocitásokból egy szó sem igaz!” Megdöbbentő szavak. Egy miniszterelnök hullarablóknak, legpocsékabbnak nevezte saját nemzetét. Azt a sok millió embert, akik nem is tudtak semmit a politikai elit balfogásairól. És a semminél is kevesebb befolyásuk volt az eserrié nyekre. Ne tessenek a felelősséget a nemzet nyakába varrni. Újvidékért nincs közös felelősség! A délvidéki aljasságokért - és a bosszúért, amit az ott élő magyar lakosság a háború után elszenvedett - az

utókor előtt a felelősséget Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy László és Teleki Pál miniszterelnökök és a korabeli magyar kormány, ebben a sorrendben, viselik. Reviczky Ádám közel volt az eseményekhez: „Műszaki gyakorlóterünkön egy ideig nélkülöztük a gyakorlásra összeszerelt ... hídelemeket; tudtuk, hogy ... valahol a Dunán van rájuk szükség ... de amikor ezek visszakerültek hozzánk, némák voltak. ... Pedig ezek a néma hídelemek éppen nekünk, tisztjelölteknek, kik talán a legilletékesebbek voltunk, elmondhatták volna, hogy a Teleki által árulásnak mondott délvidéki támadás volt valójában az első igazi olyan alkalom, amikor a magyar katonatiszt a ‚nagy fegyverbarát' oldalán kivetkőzött emberi mivoltából. Kassán csak a selyemharisnya-üzletek kiürítésében jeleskedtek néhányan, Erdélyben ok nélkül lövöldöztek ijedtükben, de ott a Zenta, Zombor és Újvidék közötti háromszögben már vérgőzös, szédült bosszúállóként törtek rá szerb, zsidó és magyar férfiakra éppen úgy, mint asszonyokra és gyerekekre." (Reviczky, 1985, 350) Shvoy Kálmán emlékirataiban olvashatjuk: „Újvidéken 4720 embert öltek meg, 1200 zsidó, 500 magyar, a többi szerb. ... nem tudom mi lehetett ott, mert vitéz Deák ezredes ... II. oszt. érdemkeresztet kapott, a hadiszalagon: ‚a dél-bácskai kommunista lázadás leveréséért'." *(Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945.* 1983, 238) Apám a Felvidék és Erdély után természetesen a Délvidéken is részt vett az „országgyarapító" hadjáratban. A jelek szerint pótolhatatlan volt, nélküle nem működött a hadsereg lóállománya. Zomborból küldött haza egy lapot, ahol csillaggal megjelölte az egyik templom tornyát: „Ezt lőtték szét." Hazatérte után mesélte el, hogy nagy lövöldözés és pánik volt, a toronyból géppuskázott egy orvlövész, azért kellett szétlőni a tornyot.

Kádár Gyula (1944-ben vezérkari ezredes) többet tudott, erről és másról is megírta, amit tapasztalt: „Egy légvédelmi ágyú a toronyba akarván lőni - hogy miért, azt senki nem tudja -, szétlő egy szobrot, a tornyot csak a harmadik lövésre találja el. ... Egy tartalékos főhadnagy valahonnan embereket vesz maga mellé, és a görögkeleti templomba megy - önálló elhatározásból -, mert ‚ott csetnikek vannak'. Elfogja az öreg papot, és járőre előtt küldi fel a toronyba. Lövés csattan, az elöl menő pap fejlövéssel

összeesik. Délben a hadtestparancsnok dicsérő-leg említi nekem az esetet. ... Követelem az eljárás megindítását gyilkosság miatt. Nem történik semmi. ... Tény, hogy én sem holt, sem eleven csetniket egész idő alatt nem láttam. A pánik eredménye: hat-nyolc saját halott és harminc-harmincöt sebesült.” Kádár Gyula így foglalta össze a bácskai „hadműveletek”-et: „Szereplésünk arcpirító volt. Emberileg, katonailag, erkölcsileg. Újabb súlyos figyelmeztetés lehetett volna a magasabb vezetésnek! ... De a vezetés nem látott és nem akart látni.” (Kádár, 1978, 371-372, 374) Az újvidéki vérengzés igaz történetét Cseres Tibor 1964-ben megjelent *Hideg napok* című regénye, és két év múlva Kovács András hasonló című, a regény alapján készült döbbenetes erejű filmje mondta el. Mindkettő nagy vihart kavart, a közvélemény egy része nem tudta elviselni a tények kíméletlen feltárását.

A tisztikar felelőssége letagadhatatlan. Már a nagybányai bevonuláson énekelt, durván antiszemita „dalocska” sem hangozhatott volna el, ha ott egy, csak egyetlenegy emberséges tiszt van, vagy legalább egy olyan, akiben cseppnyi jóízlés lett volna. Aki érzékelte volna, hogy nem a rongyosgárda, hanem egy katonai alakulat élén menetel -lovagol. Aki különbséget tudott volna tenni a csőcselék és egy hadsereg között. Aki tudta volna, hogyan kell egy honvédalakulatnak és egy tisztnek, egy „úriembernek” viselkednie. Pedig ott, egész biztos, hogy magasabb rangú törzstiszt is volt. Ne csodálkozzunk ,,A tiszti étkezde klubszobájában minden asztalkán ott virít a Signal, a német diadalok szócsöve, a germán faj felsőbbrendűségének dokumentuma ... És ott van a Der Stürmer is. Nyíltan folyik a faji izgatás, a zsidó gyűlölő propaganda. Származási igazolásról beszélnek, be kell szerezni a papírokat, nagyszülőkig bezárólag. ... Korbácsot kínálgatnak min denkinek. Kétujjnyi széles bivalybőr, faragott, díszes famarkolattal. Mark Twain könyvében ilyennel verték a néger rabszolgát. De ez. a korbács mások részére készült. A markolaton csigavonalban körülfutó faragott felírás - vehetjük használati utasításnak is - ezt mondja: Kutyának - asszonynak - zsidónak. Tehát már itt tartunk” - írta Bárczy János, egykori ludovikás, az orosz frontot megjárt hivatásos tiszt (Bárczy, 1981, 196-197)

A Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély, Bácska igazi öröm lehetett volna, ha nem keseríti meg mindaz, ami a visszacsatolás után ezeken a területeken történt. A történtek pedig azt bizonyítják, hogy nem érdemeltük meg a kivételes szerencsét. Kaptunk egy esélyt, de nem tudtunk felnőni a történelmi feladathoz, nem tudtunk élni a „megszenvedett igazsággal”, az ölünkbe hullott lehetőséggel. A Jugoszlávia elleni hadjáratban való részvétel pedig jelezte, hogy a magyar „nemzeti-keresztény” elit képtelen a világban tájékozódni, és veszélyérzete sem működik. A magyarok viselt dolgait aztán Genfben és Londonban, Párizsban és Washingtonban, csehek, románok és szerbek kellően kiszínezve, széltében-hosszában terjesztették. Nem is kellett nagyon színezniük semmit, a megdöbbentő tények magukért beszéltek. A hazugságspirál Trianonnal kezdődött, Újvidékkel folytatódott, és mivel a rendi Magyarország elitje ilyen jól belejött, menetrendszerűen jött Kassa, a szovjet bombázás hazugsága. Igazat adok Telekinek. Valóban „hullarabló”, valóban a „legpocsékabb” volt, de nem a nemzet, hanem politikai-katonai elitje.

E honszerző mozgalmak közepette békésen, bár azt nem mondhatom, hogy nyugodtan folyt, folydogált az életünk. Békésen, mert még béke volt, de nem nyugodtan, mert apámat már 1938-ban „elszólította a haza”, később ebből rendszer lett. 1938-ban a Felvidék, 1940-ben Észak-Erdély, 1941-ben a Délvidék volt műsoron. A család meg hónapokig élt férj és apa nélkül. Katonasors, vonta meg a vállát a békés polgár, a reggeli újságját böngészve. Nem volt ebben semmi különös. Ha és amikor választani lehetett, nem a főispán vejét, hanem a tót tanító államköltségen kitaníttatott fiát mozgósították és küldték e honszerző vállalkozásokra, majd bő egy évvel később az orosz frontra. Amikor apánk hazatért a Felvidékről, Bántapusztára helyezték. Három rövid „békeév” következett. Nem tudtuk, mi vár ránk, így gondtalanul örültünk az életnek. Bántapuszta a honvédség gazdasága volt, ahol a hegyivadász alakulatok számára kistermetű lovakat tenyésztettek. Ezek a hegyekben géppuskát, lőszert, élelmiszert cipeltek. Rövid ideig apám volt a gazdaság parancsnoka. Bántapusztán találkoztam a „puszták népéivel, József Attila „kitántorgott” másfél milliójához hasonló, szegény pusztai emberekkel. Nem gondoltam, hogy kilenc év

múlva, nyolcadikos gimnazistaként Székesfehérváron, egy kollégium diákjainak fogok előadást tartani Illyés Gyula *Puszták népe* című szociográfiájáról. Mennyivel más volt az az előadás nekem, aki, ha nem is velük, de közvetlen közelükben éltem, és nemcsak láttam, de gyerekként is szinte a bőrömön éreztem a szegénységüket, a nyomorukat, mint annak, aki csak olvasott róla vagy hallgatta az előadást. Tízéves gyerekként a játszótársaimon, a béresek gyerekein keresztül ismertem meg közelről, hogyan élnek. Amikor a nagy kergetőzésben elfáradtunk, bementünk a tanyára, és valamelyik srác mamája kent nekünk zsíros kenyeret, jól megsózva. Felséges volt. Az emlékezet megőrizte, és amikor később találkoztam Illyés Gyula írásával, újra magam előtt láttam a nyomort. A nyomorúságos körülményeket, ahogy laktak. Az egyetlen, földpadlójú teremből álló, olyan 30-35 négyzetméteres vályogházat, egyik sarkában a tűzhely kéménnyel, a másik három sarkában, rissz-rossz lepedőkkel elkerített „lakosztályok”-ban, egy-egy család. Víz a gémeskútban, vödör, lavór, teknő. így laktak, így éltek a béresek. Illyés Gyula népe, a szegény, pusztai nép. A gazdaságban a lóistállók szebbek, civilizáltabbak, egészségesebbek voltak. Bántapusztai élményeim jelentős szerepet játszottak abban, hogy a felszabadulás után jogosnak és igazságosnak éreztem a földreformot, a nagybirtokok lelősz tását a szegények között.

Bántapusztát nagyon szerettem. Végeláthatatlan nagy terek, virágos mezők, kedves fasorok. És a szabadság. Mi kell több egy gyereknek Hajnalban mentem a béresekkel szántani. Nagy élvezet volt. Ökrökkel szántottunk, néha odaadták az ostort meg az ekeszarvat. Büszke voltam, hogy amikor kiabáltam, az ökrök nekem is engedelmeskedtek. Lehet ám, hogy mindegy volt, mit kiabálok, „ők” nélkülem is tudták, hol a barázda vége, mikor kell fordulni. Évekkel később lovakkal volt hasonló élményem. Két lóval Sárkeresztesen dolgoztam egy gazdánál a betakarítási munkáknál. Amikor először, üresen, kimentünk a földjére, tucatnyi kisdülő, nagydülő, olyan fordulj-jobbra-most-meg-balra út volt a földek között, míg célhoz értünk. Amikor a második fordulót kezdtük, kifele menet szabadjára engedtem a gyeplőt, hagytam, hogy a lovak menjenek a saját fejük után. Alig hittem a szememnek,

szépen kimentek a földre, és megálltak a táblánál, ahol dolgoztunk. Pedig akkor látták a környéket másodszor. Apám engedte, így nagy élvezettel játszottam a béresgyerekekkel, sok izgalmas dolgot tudtak. Kukorica-csutkából meg drótból csináltunk ökröket, cigarettahüvely dobozából meg szekeret. Megtanultam szederfára mászni. Mézédes fehér szeder termett a pusztán, a gyerekek kedvenc csemegéje. Egyszer nagyon megjártam. Felfelé a fán már túl voltam a fele úton, amikor megcsúszott a támaszkodó lábam, és kezdtem csúszni lefelé. Ahhoz már nagyon magasan voltam, hogy elengedjem a fa törzsét, és leugorjak, így hát szorítottam vitézül, miközben a kéreg szépen felszántotta a meztelen mellemet. Mert mondanom sem kell, hogy egy szál klottgatyában töltöttük az egész napot. (Pünkösti Árpádnak üzenem - aki a kilencvenes évek elején találóan írta a magyarkodókról, hogy még „a klottgatyájuk is nemzetiszínű" -, hogy a mienk, 1939-ben, még egyszerű, póri, fekete klottgatya volt.) Valahogy leértem a földre, persze a hasam meg a mellem tele volt sebekkel, égett, mint a tűz, ráadásul féltem, hogy mit kapok majd apámtól. Amint hazaértem, jelentkeztem az irodában. Apám szó nélkül végigmért, bevitt a kezelőbe, vattával letisztogatta a sebeket, aztán szépen, akkurátusán, jódos vattával megkenegette mind a huszonkettőt. Nem mertem megnyikkanni sem, pedig csípőn, fájt piszkosul. Apám meg közben jót mulatott magában. Máskor jobban vigyázz - ennyi volt az intelem.

Bántapusztán tanultam meg a lovakkal bánni. Hogyan kell nyugodt mozdulatokkal, hogy meg ne ijedjen, oldalirányból megközelíteni, mert csak hátra tud rúgni, oldalra nem. Hogyan kell ápolni, csutakolni, lóvakaróval tisztítani. Hogyan kell felszerszámozni, befogni, hajtani. Hogyan kell tartani a gyeplőt, hogy fogjad is a lovat, de ne érezze kellemetlennek a jelenlétedet, a szájában a zablát. Volt olyan ló, amelyik, ha túl keményen fogta az ember a szárat, a fogai közé kapta a zablát, és ettől a fogat irányíthatatlanná vált. A jól tartott gyeplő segíti is a lovat. Mit tagadjam, nagyon élveztem. Megtanultam kocsikereket cserélni, megkenni a tengelyt és sok hasonló dolgot. Az ember sohasem tudja, mi mire jó. Ez a játékosan szerzett sok fontos tudomány néhány évvel később nagy segítségünkre volt a menekülésben.

Időközben a család Balatonszárszón egyszerű, de kényelmes nyaralót építtetett, itt töltöttük a szünidőt anyámmal. Apám, amikor nem „a hazát meg Európát védelmezte”, hanem éppen itthon volt, szabadsága idejére jött le hozzánk. Szerény ház volt, és nem különösebben jó helyen, két kilométerre Balatonszárszótól. Valószínűleg mindkét szempont szerepet játszott abban, hogy a háború után nem vették el, nem államosították. Szárszóhoz több minden kötődik: Szent István, majd később, 1943-1944-ben felnőtté válásom, a háború, és a háború után, 1945-ben a fosztogatás. Hogy jön ide Szent István? Úgy, hogy a boldog békeidőben augusztus 20-án, vagy ahogy akkoriban hívtuk, „szentistvánkor”, az volt a szokás, hogy este, sötétedés után a tó partján, nagy tüzeket gyújtottunk. Mi, gyerekek előtte napokig szorgalmasan gyűjtöttük a tűzhöz való anyagot, száraz fadarabokat, amiket a víz a partra vetett, meg nádat. Ebből olyan jó két méter magas nagy bogba! raktunk, hogy jó sokáig égjen. Felemelő látvány volt, ahogy este, egy illőben, egyszerre csak körbe-körbe a Balaton partján, meggyulladlak a máglyák. Mint tüzes gyöngysor fogták körül a tavat. Utólag elgondolkodom első királyunk ünnepén. Élveztük a tüzet, nagyon szép volt a körben lángoló Balaton, de ez a nap nálunk soha nem vált a szó igazi értelmében ünneppé. Csak jóval később vettem észre a tüzek, a látványosság mögött meghúzódó mondanivalót. Nem tartozik rám, nem is akarom minősíteni, hogy katolikus vallású honfitársaim miféle legendákban, csodákban, szentekben hisznek. Szívük joga, sőt a vallásszabadság egyenesen demokratikus jog. Félreértések elkerülése végett mondanám, nem akarok én sem oltárképeket, sem szobrokat döntögetni, senkit nem akarok „deheroizálni”. Amíg ezek a szentek és héroszok a bennük hívő emberek magánügye marad. Amíg nem válnak kötelezővé, nem kezdenek belopakodni a világi terekre, az állam életébe, semmi bajom velük. Turistaként, itthon vagy külföldön szívesen látogattuk a templomokat. Az esztergomi, vagy a Szent István-bazilikát. A párizsi Notre-Dame-ot, Chartres (amikor ott jártunk, éppen Albinom *Adagió*]át játszották az orgonán), Reims, Salamanca székesegyházait. A riói bencés templomot. Néhány kivételtől eltekintve elítélem a szobordöntögetők buzgó együgyűségét. A szobrok legtöbbször neves művészek alkotásai, elég nagy

az ország, elférnek a köztereken, a templomokban, a múzeumokban, az emberek szívében, mindenki tetszése szerint válogathat közülük. I. (Szent) István államalapító érdemét nem nekem kell elsorolni, kőbe van vésve az ezeréves magyar történelemben. I. István, külországból érkezett szerzetesek segítségével letelepítette, megtérítette a félig nomád magyarokat. Ezért a katolikus egyház szentté avatta. Ez az ő magánügyük. A késői utókor okulására azonban nem lehet elég sokszor elmondani, hogy a történelemben nincsenek „szent” emberek, az emberiség, benne Magyarország, történelme a legkevésbé sem alkalmas erkölcsi érzékünk nemesítésére. Az erkölcsről alkotott felfogás egyébként is koronként jelentős változásokon ment át. Még egy ilyen - látszólag kikezdhetetlen - életmű, egy makulátlan erkölcsűnek tudott uralkodó is rákényszerült, hogy országa és népe jövőjét mérlegelve az államról, vagy az erkölcsről alkotott mai felfogás tükrében vitatható, sőt elfogadhatatlan döntéseket hozzon. A történelmi hűség kedvéért, az I. (Szent) Istvánról őrzött kép árnyalása céljából említem, hogy egyik lehetséges utódja, Endre herceg, „szent” királyunk dinasztikus tervei elől a Kijevi Nagyfejedelemségbe menekült, mert nem óhajtott unokatestvére, Vazul (a „fülembe forró ólmot öntsetek” Vazulról van szó) sorsára jutni. Ez inkább családi, dinasztikus hátterű harc volt, és erősen kétséges, hogy mennyiben szolgálta, ha szolgálta egyáltalán, az ország érdekeit. Az említett Endre herceg, aki később E András néven Magyarország királya lett, Kijevben talált menedéket. Ez a kapcsolat elég bensőséges lehetett, mert Endre feleségül vette Jaroszláv kijevi nagyfejedelem leányát, a szépséges Anasztáziát. Egy igazán tiszteletre méltó uralkodó történelmi kényszereinek bemutatása érdekében idézem fel, hogy eme I. (Szent) István, a Géza fejedelem utódlásáért, a hatalomért folytatott harcban rokonát, Koppányt, a régi, nomád életforma hívét és védelmezőjét -aki egyes történészek szerint Árpád fejedelem ükunokája volt -, leverte és híveivel együtt lemészároltatta. Ez egyébként abban a korban nem volt különleges esemény. Koppány megsemmisítése volt az ár, amit a kereszténység felvételéért, a Nyugathoz, Európa civilizáltabb feléhez való közeledésért az uralkodónak, országa-népe jövőjéért meg kellett fizetnie. Akkoriban ez egyidejűleg szolgálta a „hazá”-t

és a „haladás”-t, és ma nem nevezzük I. (Szent) Istvánt ezért sem „véreskezű”-nek, sem „tömeggyilkos”-nak.

Bántapusztáról apámat a 12. tábori tüzérosztályhoz, Tolnára helyezték. Tolnán, a nyári szünidőben, emlékezetes két hónapot töltöttem szüleimmel. Apám kölcsönadta a fényképezőgépét, egy Voigtlander-Bessát, amit nagyon büszkén vittem magammal és mutogattam mindenfelé, nagyon jó amatőr gépnek számított akkoriban. Én pedig buzgón fényképeztem mindent, ami utamba került. Fényképész lettem. Apám, látva nagy buzgalmamat, beajánlott egy helyi fényképészhez tanoncnak, hogy tanuljam a szakmát. A mester megtanított negatívról másolni és nagyítani, ő hívta elő a filmeket, én pedig másoltam, nagyítottam, megrendelés szerint. Naponta három-négy órát dolgoztam nála, fizetést is kaptam. Amit kerestem, abból fedeztem fényképész-szenvedélyem költségeit. Egyik nap lemásoltam az első tekercs filmmel, majd amikor a kész képeket ellenőriztem, majd’ hanyatt estem. Ösztönösen körülnéztem, egyedül vagyok-e a sötétkamrában, mert egy sorozat aktképet találtam. Nem profi csinálta, annál sokkal izgalmasabb amatőr munka volt. A női test korán felkeltette érdeklődésemet.

Apámnak volt két unokatestvére, mindkettő szép arcú, jó alakú, vonzó hölgy, szép, szabályos domborulatokkal megáldva. Ritka családi összzejöveteleinken kiskamaszként titokban bámultam nem is nagyon rejtegetett bájaikat. (Hölgyeim, férfiszemmel nézve, ez a selyemruhák nagy előnye.) Ez a filmtekercs volt azonban az első alkalom, amikor a fantáziálások kora után ruhátlan női testet láttam. Egyelőre csak fényképen. Nagy érdeklődéssel tanulmányoztam a soha nem látott, izgalmasabbnál izgalmasabb képeket. Volt ott minden, szénaboglya aljában, istállóban széna között, virágos mezőn, ülve, állva fekve. Egy jó alakú, mosolygós, szép fekete hajú nő, nem takargatva semmit bájaiból. Elkezdődött szexuális felvilágosodásom elméleti része. Első fejezet: A női test. Annyira belefeledkeztem a női szépség csodálatába, hogy egyszer csak a mester rám kopogott, és kérdezte, mi lesz a napi megrendelésekkel? Összekaptam magam, és némi késéssel ugyan, de szépen, gyorsan elkészítettem a rendeléseket, így végül a mester is meg volt elégedve. Ettől kezdve szinte minden héten jött egy-két tekercs hasonló

amatőr aktfelvétel. Nem volt unalmas munka, és még fizettek is érte. A mester tudott a fényképezőgépemről, és egyik nap elküldött a laktanyába, ahol apám is dolgozott, hogy keressek meg egy katonát, és készítsek róla felvételeket. Elmentem, megcsináltam. Két nap múlva vittem a megrendelőnek a kész képeket. Összegyűlt vagy húsz katona, lefényképeztette magát. Ez aztán rendszeressé vált, az üzlet megindult, szépen kerestem. Egyszer az egyik katona félrehívott, hogy a menyasszonya ruhátlan képeket kér tőle, vállalnám-e? Persze hogy vállalom, semmi akadálya, mondtam kicsit meglepődve. Az üzlet csábított, nem zavart, hogy ruhátlan kép lesz, gondoltam, legfeljebb felszámítok valami felárat. Férfiakt? Miért ne? Kínos lett volna, ha lebukunk, de nem történt semmi baj, a laktanyaudvar egy félreeső sarkában, az istállók mögött gond nélkül megcsináltuk. A menyasszonyom szeretni fogja - mondta elégedetten a katona, amikor átadtam a kész képeket. Én is reméltem, hogy sikerünk lesz a hölgynél. Azt nem tudom, hogy a katona visszajött-e a Don-kanyarból...

A negyedik elemit és a középiskolát anyai nagyszüleimnél folytattam, akik időközben nyugdíjba mentek, és Nádudvarról Székesfehérvárra költöztek. Nagyapáméknál laktam a kertvárosban, jó 25-30 perc gyalogmenet volt az iskoláig. Ami tavasszal meg nyáron egészséges testmozgás, de télen, tízfokos hidegben, viharos szélben, rajztáblával nem volt kellemes séta. Nem volt mit tenni. Mivel reggelenként nemhogy autó, de még egy vacak hintó sem várt a ház előtt, így aztán minden reggel szépen bemasíroztam az iskolába. Amikor gimnazista lettem, beléptem a cserkészcsapatba, büszkén hordtam a cserkészegyenruhát, az árvalányhajas kalappal. Egy rokonszenves katolikus pap, Langhammer János volt a parancsnok. Az idill azonban néhány hónapig tartott csupán. Először a katonásdi lett ellenszenves, aztán meg a vallásos nevelés. A katolikus vallásosság végképp idegen volt nekem, az pedig egy katolikus cserkészcsapat volt. Mit keresek én itt? - kérdeztem egy nap magamtól. Egy vasárnap cserkészegyenruhában kellett bemenni az iskolába. Ott a cserkészcsapat szép rendbe felállt, és elindultunk. Nem mondták meg előre, hogy templomba, méghozzá katolikus templomba megyünk. Ott álltunk a két padsor között, miközben folyt a mise. Egyszer csak nagy csilingelés,

mire az egész templom letérdelt. Csak én álltam ott meglepődve, egyedül, mint egy árva kóró a mezőn. Mit mondjak, nem volt kellemes. Hirtelen nem is tudtam, mit csináljak. Letérdelni semmiképpen nem akartam, mert mi nem szoktunk térdepelni a templomban. Ettől függetlenül nagyon szégyelltem magam. Nagy sietve jött az egyik cserkésztiszt, és kikísért a templomból. Kellemetlen élmény volt, ezután az incidens után végképp elegem lett a cserkészkedésből, és kiléptem.

A tanulás nem okozott gondot. Gabi lányom kedves barátnőjénél megmaradt a gimnázium 1942-1943-as évkönyve, és az érintettséget felfedezve felajánlotta. Ebben az áll, hogy harmadikos gimnazistaként szíínjeles, „kitűnő” tanuló voltam. „Vastag betűs” - ahogy akkoriban mondták, mert a kitűnők nevét vastag betűvel nyomtatták az évkönyvben Emlékezetem szerint első-másodikban is ott voltam az élen, az osztályban végig jó tanulónak számítottam. Csak tornából és énekből, a melléktárgyakból kaptam mindig kettest. Nem tudtam hátrafelé bukfencezni, énekórán pedig Szemere tanár úr külön szólt: Mindenki énekeljen, csak a Csernok ne. A tanrendben hittanóra is szerepelt, ami természetesen katolikus hittant jelentett. Mi, „másvallásúak” az iskolában, semmittevéssel töltöttük ezeket az órákat. Viszont hetente egyszer el kellett menni hittanórára, az evangélikusoknak az evangélikus lelkészi hivatalba, ahol Nagy Tibor lelkész tartott hittanórát. Mivel ez mindig a „hatodik órában”, úgy egy óra körül történt, el lehet képzelni, hogy korgó gyomrunk nem tett jót hitbuzgalmunknak, mentünk volna haza, ebédelni. Ezekben az években szüleimtől távol éltem, így sem ők, sem nagyapámék nem nagyon zaklattak, hogy tanulj már. De akkor mi volt, ami ösztönzött? Úgy emlékszem, valahogy mindig jól akartam dolgozni, úgy éreztem, el kell végeznem, amit rám bíztak. Szégyelltem, ha nem jelesre feleltem, még jobban, ha év végén nem voltam „tiszta jeles”, azaz „kitűnő” tanuló. Alsós gimnazista koromban szoktam rá az olvasásra, főleg a történelmi regényeket, a regényes életrajzokat szerettem. Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* című Széchenyi-életrajza mellett elolvastam mindent, ami a kezem ügyébe került. Mindenekelőtt a korszak divatos íróit. Sorban jöttek a Gárdonyi-, Jókai-, Mikszáth- és Móricz-regények. Herczeg Ferenc

történelmi regényei, Harsányi Zsolt életrajzai Liszt Ferencről és Munkácsy Mihályról. Csak példaszerűen Móra Ferenc *Aranykoporsója*, Zsigray Julianna *Erzsébet magyar királyné* és *Ég az Alföld* című regénye. Zilahy Lajos *A fegyverek visszanéznek* című műve. Pearl S. Buck *Az édes anyaföld* című kínai története. A titokzatos Kínáról akkoriban semmit nem tudtam, ez hívta fel figyelmemet a könyvre. Mereskovszkij Első Sándorról és Nagy Péterről írt regényes életrajzai. És sok más, amelyekre már nem is emlékszem. Végül a kor sztárja, Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című regénye az amerikai polgárháborúról. Megengedem, hogy nem az irodalom csúcsa, de a férfi főhős, Butler kapitány figyelemre méltó dolgokat mond benne az eget verő önbizalmú déli uraknak: „Nekünk délieknek, egyik legnagyobb hibánk, hogy vagy nem utazunk eleget s nem ismerjük a világot, vagy nem válik eléggé hasznunkra az, amit látunk. ... Legutóbb Északon töltöttem néhány esztendőt. Sok mindent láttam, amit önöknek nem volt alkalmuk látni ... a gyárakat, a műhelyeket, a hajódokkokat, a vas-még szénbányákat ... Mink van nekünk? Megmondom: gőgünk van, gyapotunk van és rabszolgánk van. Ők vemének meg minket egy hónap alatt, nem mi őket.” (Mitchell, 1942) Az egész regényből ez a néhány sor tetszett a legjobban, ezért szerettem meg az írást. E néhány sorban elmondta az észak-déli konfliktus lényegét, az erőviszonyokat és a harc várható kimenetelét. Legfeljebb az egy hónap bizonyult költői túlzásnak. Amikor az amerikai Dél viszonyait jellemezte, mintha az elmaradott Magyarországról, a „magyar ugar”-ról beszélt volna. Egy magyar Butler kapitány is megkérdezhette volna már az első világháború előtt, hogy mi van nekünk? Hs mindjárt válaszolhatta volna: gőgünk van, felsőbbrendűségünk van és rabszolgasorban tartott cselédeink vannak. Ezzel bizony nehéz háborút nyerni. De mondjuk ez hagyján, felejtsük el. A nagyobb baj, hogy 1920 után sem változott semmi, 1941-ben, egy vesztett háború és Trianon után nagyjából ugyanott tartottunk, mint huszonhét évvel azelőtt. Nem sokkal előbbre, mint az amerikai Dél 1861-ben, a polgárháború kirobbanásakor. Mink volt nekünk 1941-ben? Gőg és felsőbbrendűség, nagybirtokok és nyomorgó gazdasági cselédek. A másik oldalon jóval több „gyár és műhely, vas- és szénbánya” működött, ez az apróság azonban

sajnálatos módon elkerülte a háborúra áhítozó magyar politikai és katonai elit figyelmét. Mint ahogy az is, amire ugyancsak a már említett Butler kapitány hívta fel az egyik hősködő ültetvényes iljú úr figyelmét: „Talán hallott már valaha Napóleonról? Ő jegyezte meg: az Úristen is azon az oldalon van, ahol erősebb a hadsereg.”

VAKON A VESZTÜNKBE

1941 halmozottan szerencsétlen év volt Magyarország számára. Nem Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága („Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.”) miatt. Nem az „örök barát” Jugoszlávia elleni hit szegő támadás vagy az Újvidéken történt megbocsáthatatlan tömeggyilkosság miatt, amiért - néhány szadista magyar tiszt, tiszthelyettes és katona bűneiért - a háború után ártatlan bácskai magyarok ezrein álltak bosszút a szerb partizánok. Nem. A Szovjetunió elleni támadás miatt, ami a korlátolt és felelőtlen politika iskolapéldája. E döntés nem a véletlen műve volt, a történelemben nincsenek véletlenek. Egyenesen következett abból a revizionista, rasszista, antikommunisia politikából, amit a magyar kormányok 1920, Trianon óta folytattak

A Szovjetunió elleni német támadás napján, 1941. június 22 én, Winston S. Churchill, Nagy-Britannia miniszterelnöke szózatot intézett a világ népeihez, amelyben többek között a következőket mondta „Látom az orosz katonát, amint szülőföldjének mezsgyéjén áll, és azt a földet védelmezi, ahol anyja és felesége a szeretteinek életéért, a család kenyérkeresőjének, hősének, oltalmazójának hazatéréséért imádkozik. ... Mindenkivel tudatom Őfelsége kormányának elhatározását ... Eltökéltük, hogy elpusztítjuk Hitlert, és gyökerestől kiirtjuk a náci rendszert. ... Sem Hitlerrel, sem bűntársaival nem bocsátkozunk alkuba, nem tárgyalunk. ... Minden ember és minden állam, aki és amely Hitlerrel tart, az ellenségünk. Ez a mi politikánk, ez a mi nyilatkozatunk. Következésképpen minden tőlünk telhető segítséget megadunk Oroszországnak és az orosz népnek.” (Churchill, 1989, 529-530)

Nem késett az Amerikai Egyesült Államok egyértelmű nyilatkozata sem. Június 23-án Sumner Welles, a külügyminisztérium magas rangú tisztviselője hivatalos nyilatkozatában egyebek mellett a következőket mondta: „Amerikának ma egyetlen igazi ellensége van, Hitler Németországa, és egyetlen veszedelem fenyegeti: Hitler esetleges győzelme.” (Karsai, 1963, 471)

Churchill beszéde és Sumner Welles nyilatkozata világszerte nagy feltűnést keltett, nyilván a magyar külügyminisztériumban is hallgatták, olvasták. Biztosra vehetjük, hogy Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy László miniszterelnök, a koronatanács és a kormány tagjai órákon belül megkapták a magyar fordítást. Nem lehetnek kétségeink, hogy a magyar külpolitikáért felelős valamennyi személy június 24-én már ismerte Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok álláspontját a Szovjetunió elleni német támadásról. Tudták, hogy Churchill - a bolsevizmus ellen érzett minden fenntartását, sőt utálatát félretolva - „minden tőlünk telhető segítség”-et megígért „Oroszországnak és az orosz népnek”. A magyar politikai és katonai elit tehát további döntéseit mindezek ismeretében hozta.

Mindnyájan, Horthy Miklós kormányzó és Bárdossy László miniszterelnök is, tudhatták, ha ebben a háborúban Hitler Adolf Németországához, a nemzeti szocializmushoz kötik Magyarország szekerét, akkor a Szovjetunió mellett Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal, az angolszász világbirodalommal kerülünk szembe. Ne mondja nekem senki, hogy 1941-ben józan ésszel el lehetett képzelni Németország és Japán győzelmét az angol-amerikai-szovjet koalícióval szemben. Nem ismerték fel az angolszász hatalmak nyomasztó gazdasági fölényét? A Szovjetunió hatalmas területeit, kiapadhatatlan emberanyagát? Egyetlen pillanatra sem kapott teret gondolkodásukban a „földhözragadt” materializmus? Nem ismerték Napóleon örök érvényű mondását az Úristen részrehajlásáról az erősebb hadsereg javára? Nem ismerték a mondást, hogy ahol elefántok harcolnak, letapossák a füvet? Mindent és mindenkit. „Minden ember és minden állam az ellenségünk.” Ennél világosabban nem lehet fogalmazni. Az említett meggondolásokat félresöpörve a magyar vezetés arra számított, hogy Németország a legrosszabb esetben is képes

lesz az erőviszonyok kiegyensúlyozására és a békekötésben megőrzi európai hegemóniáját. Ne tőlem kérdezzék, hogyan jutottak erre következtetésre, mert ez a várakozás, vagy inkább remény, már megszületése pillanatában teljesen alaptalan volt. Emlékeztetek Churchill miniszterelnök beszédére: „Eltökéltük, hogy elpusztítjuk Hitlert, és gyökerestől kiirtjuk a náci rendszert. ... Sem Hitlerrel, sem bűntársaival nem bocsátkozunk alkuba, nem tárgyalunk.” Az eltökéltség tehát kinyilváníttatott, a gazdasági, katonai háttér pedig ott volt az orrunk előtt. Egyébként az angolszász hatalmak szándékairól nem kellett a világpolitika jósdáit megkérdezni. Az első világháborúban Németország összeomlásáig, féltétől nélküli megadásáig folytatták a harcot. Németország katonai meggyengítése érdekében egészen odáig elmentek, hogy a Monarchiának kedvező különbékét ajánlottak, ha kilép a háborúból. A második világháborúban Németország szempontjából a helyzet sokkal rosszabb volt: a nemzeti szocialista eszmével nem lehetett tárgyalni, még kevésbé kiegyezni.

Mindezt nem utólag kérem számon a korabeli magyar kormányon Idézem balatonszárszói szomszédainkat, egy budapesti ügyvédet és családját, akik rendszeresen hallgatták a BBC-t. Az angol rádióból pontosan tudták, mi történik a világban, azt is, hogy Magyarország mire számíthat, milyen veszély fenyegeti. Azt is tudták, hogy megbízhatnak bennünk, ezért tartózkodás nélkül elmondták, amit megtudtak. Erre azt lehet mondani, hogy egy rádióból tájékozódó angolbarát pesti polgár („biztosan zsidó”) nem valami megbízható forrás. Rendben van, mondok hivatalos forrást. Barcza György londoni magyar követ írta naplójába 1939. április 16-án: „A szövetségesek az első csatákat el fogják veszíteni, városaikat a németek össze fogják bombázni, de az utolsó csatát, mint eddig mindig, mégis megint az angolok és társaik fogják megnyerni, és az lesz a döntő.” (Lukacs, 2007, 45) Amit idéztem naplóbejegyzés. Mondhatná valaki: magánügy. Azt azonban biztosra vehetjük, hogy e vélemény Teleki Pálhoz is eljutott, amiből önként következik, hogy Teleki bizalmasai közül néhányan ugyancsak ismerték Barcza György értékelését. Egyébként nem kellett vezető politikusok naplóiban kutakodni. Egy vidéki helyőrségben

szolgáló orvos ezredes - a keresztapám - mondta a feleségének, amikor küszöbön állt a német invázió Anglia ellen: „Ne féltsd te az angolokat, majd jön Amerika.” A németek még nem támadták meg a Szovjetuniót, virágzott a német-szovjet béke, egy vidéki magyar katonaorvos számára mégis magától értetődő volt az amerikai beavatkozás. Józan ésszel egyszerűen nem érthető, hogy a vezérkar, a miniszterelnök, a kormány, a kormányzó miért nem számolt vele. Az egészben az a döbbenetes, hogy egy nem túl bonyolult matematikai feladatról volt szó. Az első két alapművelet: összeadás-kivonás. Fel sem tudom fogni, hogy a magyar politikai és katonai elit miben bízott? A „vak veréb” szindróma jegyében egy lapra, ráadásul előre kiszámíthatóan rossz lapra tették fel az ország jövőjét. Nem találtam más magyarázatot: a náci fajelmélettel való azonosulás és a vak antibolsevizmus veszélyérzetüket is háttérbe szorította. Érzelmi alapon dönteni egy ország sorsáról súlyos felelőtlenség. Ez az, amit számon kérek tőlük. A két világháború közötti „úri rendszer” így is megbukott, de önpusztító gerjedelme az országot is magával rántotta a katasztrófába.

Még ma is vannak - sőt ma vannak csak igazán ezen a furcsa, vegyes magyar "jobboldalon” akik a legképtelenebb elméleteket elővezetve igyekeznek mentegetni Horthy Miklós és rendszere felelősségét. Jobban mondva felelőtlenségét, hogy beugratták Magyarországot a nagyok játszmájába, és a náci Németország oldalán elmasíroztunk a Donig. Életerős magyar férfiak, katonák és munkaszolgálatosok tízezrei pusztultak el Ukrajna hómezőin. Voltak, ma is vannak olyan megértő, felmentő vélemények, miszerint „nyilvánvaló volt, hogy az összeurópai folyamatokat irányító Német Birodalom szívóhatása alól hosszú távon Magyarország sem térhet ki.” (Stark, 1991, 7) Egyáltalán nem volt nyilvánvaló, és ugyan miért nem térhetett ki? Hogy is van ez? Egy sor európai ország: Belgium, Dánia, Csehszlovákia, Hollandia, Jugoszlávia, Lengyelország, Norvégia, Portugália, Spanyolország kitérhetett, csak éppen pont Magyarország nem? Olvastam olyan véleményt is, hogy „Magyarország a német nyomásnak engedve csatlakozott az agresszióhoz”. Nem akarok durva jelzőket használni, bár a tragikus következmény megéremelné: ez egyszerűen nem igaz. Német nyomásról még az 1941. június 22-i támadás után sem lehet

beszélni. A miniszterelnökre és a kormányzóra nem Hitler, hanem a háborúba való belépést szorgalmazó németbarát magyar vezérkar gyakorolt nyomást. Kádár Gyula írta, hogy a németek „nem számoltak Magyarország hadbalépésével, csak Romániáéval és Finnországéval. A Barbarossa-tervben Magyarország még megemlítve sincs. Még ők is belátták, hogy Magyarország számára a Szovjetunió elleni háborúban nem lehet olyan célt sem megjelölni, mint a románoknak és a finneknek. Magyarország felajánlkozott.” (Kádár, 1978, 386) Ne mondja nekem senki, hogy nyomás, szívóhatás és a földrajzi környezet! Csehország, szinte Németország „ölében”, sokkal rosszabb helyzetben volt, sokkal nagyobb „szívóhatásának volt kitéve, mégsem hódolt be Hitlernek. A német hadsereg megszállta az országot, ennek ellenére - velünk ellentétben - jelentősebb károk nélkül vészelte át a háborút. Igaz, hogy Lidicét a németek földig rombolták, de ez egyetlen és egyedi eset, a Heydrich prágai német helytartó elleni merénylet megtorlása volt.

Értjük és nem kicsinyeljük le a korabeli magyar kormány dilemma ját. Az 1938-1941 között visszacsatolt területeket Németországnak köszönhették, megtartásukat is a németek győzelmétől remélték. Ugyanakkor Ante Pavelics Horvátországa, Antonescu Romániája és Tiso Szlovákiája, vagyis németbarát, de velünk ellenséges államok vettek körül. Nem volt könnyű a döntés, mert Németországnak nem tetsző magatartásunk esetén a visszacsatolt területek veszélybe kerülhettek. Azt is kockáztattuk, hogy a németek előbb-utóbb megszállják az országot. Mindez igaz, de voltak más mérlegelendő szempontok is. Németország akkor már — a Balkánt is számításba véve — három fronton harcolt. Hitler nem kérte a kormányzótól a magyar részvételt, kizárt dolog, hogy vonakodó magatartásunkra 1941-ben azonnal ilyen drasztikus lépéssel, megszállással válaszolt volna. Hónapokat, akár egy évet is nyerhettünk volna tárgyalásokkal, jó szándékunk és katonai felkészületlenségünk hangoztatásával, északkeleti határaink azonnali megerősítésével. Aki időt nyer, életet nyer. A németek részéről komoly fellépésre leghamarabb 1942 elején került volna sor, amikor a szovjet fronton nyilvánvalóvá vált a villámháború kudarca, és az elhúzódó hadjárat nagyon megterhelte a német

hadsereget. Mivel Magyarország megszállása jelentős csapatokat vont volna el a harctérről, mindez mérsékelte az azonnali megszállás kockázatát. Nem voltak felesleges hadosztályaik. Kétlem, hogy nagyon kétes harcértékű magyar hadosztályok bevetéséért saját erejüket gyengítették, gyengíthették volna nyugaton vagy az orosz fronton. Mindezek mérlegelése mellett, tételezzük fel a legrosszabbat: a németek 1942-ben végül mégis megszállják Magyarországot. Az emberben, anyagban, vagyonban várható veszteségek a magyar csapatok esetleges ellenállása esetén sem közelítették volna meg az Ukrajnában, a haláltáborokban, a magyarországi, különösen a budapesti harcokban elszenvedett összes veszteségünket. Mindezek mellett arra is gondolni kellett volna, hogy a gigászok birkózásából ki kerül ki győztesen? Milyen lesz a háború utáni világ? Már csak azért is, mert ez volt a kor egyetlen igazi, kiemelkedően fontos kérdése. A kis államok többsége ezt mérlegelte és ehhez igazította stratégiáját. Már akinek volt ilyen. A magyar politikai elit a jelek szerint lel sem tette magának ezt a kérdést. Vagy ha igen, vágyai felülírták a realitásokat, rossz és még rosszabb válaszokat adott rá. Ha a háború befejezése a németek megszállta semleges államként találja országunkat, a visszacsatolt területek sorsát illetően is egészen más, sokkal kedvezőbb megítélés alá kerülhettünk volna. Erre nézve - mint látni fogjuk - Molotov szovjet külügyminiszter határozott ígéretet is tett. Utólag derült ki, de visszamenőleg alátámasztja a mondottakat, hogy „a náci Németország szövetségesei közül Bulgária volt az egyetlen ország, amely nem üzent hadat a Szovjetuniónak, jutalmul 1945 után megtarthatta azokat a területeket, amelyeket még a második világháború elején német és olasz segítséggel szerzett meg (vagy vissza).” (Karsai, 2007) Ráadásul nem egymagunkban hajókáztunk a kényszerek és a lehetőségek szirtjei között, voltak a közelünkben követésre érdemes példák a mérlegeléshez. Más államok előrelátó vezetői kiszámolták, hogy mi lesz a világháború vége, és rövid időre szóló előnyökért nem adták el országuk jövőjét. Nem csatlakoztak a Berlin-Róma tengelyhez, nem kötelezték el magukat a nemzeti szocialista Németország mellett. Jobban tudtak számolni. Közülük Lengyelország és Jugoszlávia harcolt a németek ellen. Ebből a szempontból nem jön számításba az a gyakran hangoztatott érv,

hogy kényszerből harcoltak, mert a németek megtámadták őket. Persze, de azért támadták meg okét, mert nem voltak hajlandók behódolni a Német Birodalomnak. Lengyelország nem járult hozzá a danzigi (gdanski) korridorhoz („folyosóhoz”), Jugoszláviában pedig megbuktatták a németbarát kormányt. Teleki a túlvilágról üzenve igyekezett Horthy kormányzót visz-s/alarlani a jóvátehetetlentől. Nem sikerült. A rendi Magyarország beszűkült, rögeszmés gondolkodású politikai és katonai elitje nem ériem- lelöki üzenetét. A nemzeti szocialista Németország mellé állt, és a „hagyományos fegyverbarátság” jegyében háborúba vitte, történelme legnagyobb katasztrófájába sodorta az országot. Nem én mondom utólag, Teleki Pál írta 1941. április 3-án a kormányzónak: „a gazemberek oldalára álltunk”. Egyetértek.

Az egészben az a döbbenetes, hogy kezdetben Horthy Miklós kormányzó helyesen látta a helyzetet, számolt a nem kedvező erőviszonyokkal: „Ennek megfelelően adtam választ Hitlernek, és közöltem, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy Oroszországnak méghozzá minden kihívás nélkül - hadat üzenjen. Az ilyen lépés a két ország méretei között fennálló igen nagy különbségre és erőink csekély voltára tekintettel valóban nevetségesnek látszott előttem” - olvashatjuk emlékiratában. (Horthy, 1993, 250) Bölcs szavak, kár, hogy mindössze négy napig voltak érvényben. „Június 26-án az a hír lepett meg bennünket, hogy Kassát és Munkácsot bombatámadás érte. Werth vezérkari főnök jelentése szerint az azonnali vizsgálat azt állapította meg, hogy a támadást szovjet repülőgépek hajtották végre. ... Ezzel a ‚kihívás’ bekövetkezett, és június 27-én megjelent a hivatalos nyilatkozat: Magyarország a felségterületén végrehajtott... ismételt szovjetorosz légitámadás miatt a Szovjetunióval hadiállapotban lévőnek tekinti magát.” (Horthy, 1993, 250-251) A szovjet kormány nevében Molotov külügyminiszter sikertelenül próbálta a magyar kormányt meggyőzni: Magyarországnak sokkal jobb lenne, ha kimaradna ebből a háborúból. Kristófíy József moszkvai magyar követ június 23-i megbeszéléséről a következőket jelentette kormányának: „Molotov ma délelőtt kéretett, kérdést intézett Magyarország állásfoglalásával kapcsolatban a német-orosz konfliktussal szemben. Közölte velem, hogy a

szovjet kormánynak, mint azt már több ízben kijelentette, nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele. Az események gyors menete folytán azonban szovjet kormánynak mielőbb tudnia kellene, hogy Magyarország szándékozik-e részt venni a háborúban, vagy semleges magatartást kíván-e.” (Karsai, 1963,471—472) Karsai így folytatja: „Kristófíy ... távirata ... június 24-én érkezett meg a Külügyminisztériumba. Bárdossy átvette Kristófíy jelentését, de ‚elfelejtette közölni kormányának tagjaival, továbbá nem mutatta be Kristóffy sürgönyét Horthynak sem.” A háború után „azzal védekezett: ‚az ideges hangulatban a sürgöny jelentősége elsikkadt’. Abban azonban nem befolyásolta Bárdossyt e napok ideges hangulata, hogy a sürgönyt el ne juttassa a magyar és a német vezérkarhoz. Tehát mégsem sikkadt el a sürgöny jelentősége! ... Béldy altábornagy mondotta a Bárdossy-perben: ‚Kristófíy sürgönye után a magyar és a német vezérkar megkettőzte erőfeszítéseit - Magyarország hadbalépése érdekében’.” (Karsai, 1963,473)

Tehát megtörtént! Mégis, és mégse, hiába reménykedtünk. Mégis háborúzunk! A magyar uralkodó elit, mint egy megszállott, rohant a vesztébe. Mégse sikerült! Most sem sikerült, egyszer, csak egyetlenegyszer, értelmes döntést hozni. Tekintsünk el az Emlékirat furcsa, személytelen fogalmazásától: „megjelent a hivatalos közlönyben”, meg hogy „hadiállapotban lévőnek tekinti magát”. Miért nem írta a kormányzó úr, hogy hadüzenet nélkül megtámadtuk a Szovjetuniót? Talán maga is szégyellte? Sem a történelem tálcán kínált tanulságai, sem - enyhén szólva nem kedvező - saját múltbéli tapasztalataink nem vették el a nemzeti-keresztény elit, a kormány, a vezérkar, a politikusok és a katonák kedvét egy újabb oroszországi kalandtól. Még ki sem hevertük sem az első világháború, sem Trianon megrázkódtatásait. Hadseregünk még egy Csehszlovákia elleni háborúra sem volt alkalmas. Mégis, bő negyedszázad múltán ismét indíttatva éreztük magunkat, hogy ezt, az egészen más súlycsoportba tartozó nagyhatalmat, a Szovjetuniót megtámadjuk. Megható lehet a visszacsatolt területek megtartásának szempontjaira hivatkozni, de

az elérzékenyülés könnyein át azonnal be kell látnunk, hogy ez a hivatkozás teljesen értelmetlen. Ha valaki vette volna magának a fáradságot és számol, mérlegeli a háború várható végső kimenetelét, láthatta volna, hogy az 1940-1941-ben visszakapott területek legalább részleges megtartására az egyetlen halvány reménysugár nem Hitler, hanem Molotov ígérete volt. Megjegyzem, a „lövészárok” túloldaláról, az angolszász hatalmaktól, nem kaptunk semmilyen biztatást. Nem volt miben válogatni, egyedül a szovjet kormány üzent valamit, a szovjet kormány ajánlatát azonban Bárdossy nem továbbította Horthy Miklósnak. Megjegyez hetjük, bár utólag sokra nem megyünk vele, hogy a kormányzó szép kis miniszterelnököt választott magának és az országnak. Mert milyen „úriember”, milyen „közszolga” az, aki a háború és béke, százezrek élete és halála, egy ország vagyona, jövője kérdésében becsapja, félrevezeti az államfőt, a Legfőbb Hadurat? Szomorúan állapítjuk meg, hogy politikai és katonai elitünk, már szinte hagyomány, semmit nem tanult a történelemből. XII. Károly svéd király (Poltava) és Napóleon kudarcai, Ferenc József, Tisza István és az első világháború, Przemysl és Máramarossziget tanulsága, meg sem érintették ezeket az urakat. A tájékozatlanság és az előrelátás hiánya, a provincializmus mellé felzárkózott az antibolsevista düh, a rettegés a bolsevizmustól. Ebből valóban nem következhetett más, mint amit megéltünk.

Molotov már akkor pontosan tudta, mi lesz a háború kimenetele, és a végén kik ülnek majd a győztesek asztalánál. Megengedem, nem volt nehéz dolga. Olvasta Churchill június 22-i beszédét és Sumner Welles 23-i nyilatkozatát. Ő, egy „bolsevista” - ellentétben a „kifinomult” magyar úri osztállyal — mindkettőt megértette. Összeadta (első alapművelet) a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok rendelkezésére álló hadosztályokat, tüzérséget, légierőt, összevetette a hasonló német adatokkal (második alapművelet), és máris tudta, hogy még az Úristen is az ő koalícióját támogatja. Azt is tudta, mi lesz a háború vége. Mindezt egyébként Berlinben és Budapesten is tudhatta mindenki, aki nem volt lelkiismeretlen, fanatikus, vagy menthetetlenül ostoba. Nem kis balszerencsénkre északkeleti szomszédunk „bolsevista” ország volt, és a

horthysta politikai és katonai elit zsigeri antikommunizmusa minden érvet, minden józan megfontolást felülírt. Semmilyen más szempont, a haza és a nemzet - lépten-nyomon nagy pátosszal emlegetett — jól felfogott érdeke sem került, nem kerülhetett mérlegelésre. A háborúba való belépés szempontjából igazán jelentéktelen” ama részletkérdés sem keltette fel hadvezetésünk figyelmét, hogy a magyar hadsereg kiképzése és felszerelése nem volt alkalmas a Szovjetunió elleni támadó hadműveletekre. Védelemre sem nagyon, de ez egy későbbi történet lesz.

Álljunk meg ennél a szerencsétlen „hadiállapotban lévőnek tekinti magát” nagyképűségnél. Az önértékelés kóros hiányánál, a „vak veréb” stratégiánál. A magyar történelem legnagyobb katasztrófájának első lépésénél. Horthy Miklós kormányzó június 23-án, helyesen, úgy ítélte meg - idézzük újra, mert fontos -, hogy „Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy Oroszországnak - méghozzá minden kihívás nélkül - hadat üzenjen. Az ilyen lépés a két ország méretei között fennálló igen nagy különbségre és erőink csekély voltára tekintettel valóban nevetségesnek látszott előttem”. Nem egy kártyapartiról csevegünk, több millió magyar állampolgár sorsával terhes mondatokról van szó! A következő évek során százezrek pusztultak el néhány bután odavetett hányaveti szó miatt. Kizárt dolog, hogy a háborúból való kimaradásunkat esetleg követő német megszállás ennyi áldozattal járt volna. Először is megkérdezném - nem akarok én kötekedni, de az embernek kiveri a szemét vagy hasra esik benne, ha nem írhatja le a kérdéseit: Egy: Ha megtörtént a „kihívás”, az egyszeriben feloldotta hadüzenetünk „nevetségességét”? Kettő: A kihívás egyszeriben eltörölte „a két ország méretei között fennálló igen nagy különbséget”? Három: Tessék mondani, egy kihívást „erőink csekély voltára” való tekintet és mérlegelés nélkül, úriember módjára, el kell fogadni? Mert ha nem, a kormányzót, és a miniszterelnököt kizárják az úri kaszinóból? Hogy is van ez? Nem mondhatom, évtizedek múltán sem mondhatom, hogy nevetséges. Mert tragikus volt! Megdöbbentő kép egy rendszer vezetőinek „egylépcsős”, saját szövegeiket lépten-nyomon, gyakran napokon belül, meghazudtoló gondolkodásáról. Emlékszünk, Zrínyi Miklós hogyan jellemezte a mohácsi síkon vitézkedő II. Lajos

királyunkat? „Hiszen esztelenség, hiszen gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét ineg nem tudni, ... csak mint egy vak veréb magát utolsó szerencsére bízni.” „Esztelenség, ... gondatlanság, ... mint egy vak veréb” pontos jellemzés Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy László miniszterelnök és a magyar kormány 1941. júniusi ténykedésére. Pedig nekik még csak meg sem kellett tudakolniuk a Szovjetunió erejét, hisz maga a kormányzó fejtette ki Hitlernek három nappal korábban az „igen nagy különbség”-et. Három nap alatt elfelejtették? Elég lett volna ránézni a térképre, hogy az összes felelős személy azonnal fél év betegszabadságra menjen. Esetleg többre. Abban a reményben, hogy államtitkárok mégsem jelenthetik be „a hadiállapot beálltá”-t. A XX. század derekán közel egymillió magyar ember esett áldozatául annak, hogy 1941. június 26-án hiányzott, ismét fájdalmasan hiányzott egy államférfi. Közepes képességűnek is csak nagy jóindulattal nevezhető hivatalnokok és katonatisztek ágáltak a színpadon, érzelmeiktől vezérelve, hibát hibára halmozva döntöttek százezrek életéről, egy ország sorsáról.

A nagy manipuláció közepette, izgalmukban, összevissza beszéltek. Az állítólagos szovjet bombázással kapcsolatban Horthy Kassát és Munkácsot, más források Kassát, Kőrösmezőt és Rahót emlegették. A magyar honvédség második világháborús részvételével foglalkozó, gazdagon dokumentált, figyelmet érdemlő könyvében Ungváry Krisztián is említi ezt az eseményt. Először megállapítja, hogy „Június 26-án azonban szovjet gépek Rahó és Kőrösmező térségében támadásokat hajtottak végre, Kassát pedig felségjelzés nélküli gépek támadták”. (Ungváry, 2004, 20) Majd hozzáfűzi: „Kőrösmező és Rahó esetében nem vitatott, hogy az incidenst szovjet gépek követték el. Bár a kassai bombázás körülményei mindmáig tisztázatlanok, itt is a szovjet légierő beavatkozása a legvalószínűbb.” (Ungváry, 2004, 529) Ungváry egy hadtörténeti műhöz méltatlanul, felületesen kezeli ezt a fontos epizódot. Azon az alapon, hogy „a legvalószínűbb”, elég nagy felelőtlenség ilyen megállapítást tenni. Megjegyzem, tanulságos megfigyelni, ahogy jobboldali kötődésű hazai és magyar emigráns történészek bizonygatják, hogy a tettes „valószínűleg” a

szovjet légierő volt. Aki ma nem így vélekedik, az vulgármarxista, társutas, vagy egyszerűen kommunistabérenc.

Ami a provokatív „szovjet” légitámadásokat illeti, több megjegyzésem van: Egy: Azt a mondatot, hogy „Kassát provokációs céllal felségjelzés nélküli gépek bombázták”, az elmúlt évtizedekben több százszor leírták. Anélkül, hogy bárkinek feltűnt volna, hogy ez egy értelmetlen mondat. Aki eldugja a felségjelzését, az nem provokál, éppen ellenkezőleg, nem akarja, hogy felismerjék. Milyen provokáció az, ahol nem lehet tudni, ki a provokátor?

Kettő: Ha a magyar vezérkarnak ürügy kellett a hadba lépéshez, miért nem a „nem vitatott”-nak minősített kőrösmezői és rahói támadásra hivatkoztak? Miért kellett a „tisztázatlan” kassai bombázást elővenni? Netán azért, mert az említett másik kettő sem volt egyértelmű?

Három: Szívesen olvastam volna Ungváry érveit, hogyan jutott arra a következtetésre, hogy Kassán is „a szovjet légierő beavatkozása a legvalószínűbb”. Éppen ellenkezőleg: az adott időpontban és körülmények között egy ilyen szovjet akció teljesen valószínűtlen, szinte kizárható. Ungváryval ellentétben legalább megkísérlem megindokolni. Alig hihető, hogy egy váratlan német támadás (június 22.) után négy (!) nappal (június 26), a felkészületlen, légierejének jelentős részét az első napokban már a földön elvesztő, nehéz helyzetben lévő szovjet hadsereg a német támadás fő irányától távoli térségben hajtson végre egy semleges állam polgári célpontjai ellen hadászatilag értelmetlen légitámadásokat. Azokban az első napokban a szovjet hadseregnek volt éppen elég más gondja. Se ereje, se figyelme nem lehetett ilyen kalandokra. Nem látom azt a szovjet érdeket sem, ami — számukra katonailag több mint kritikus helyzetben - egy mind katonailag, mind politikailag jelentéktelen Magyarország provokálását indokolta volna.

Négy: A kőrösmezői és rahói esetekről sem olvastam semmilyen bizonyítékot, így kételkedem, hogy az a szovjet légierő akciója volt. Ha Kőrösmezőnél és Rahónál szovjet felségjelű gépek támadtak, miért bíbelődött a szovjet légierő azzal, hogy Kassán felségjelzés nélküli gépekkel bombázzon? Milyen bizonyítékai vannak Ungvárynak arra, ..nem

vitatott”, hogy szovjet gépek támadtak? A közismerten elfogult magyar vezérkar manipulált irományai? Civil, laikus szemtanúk, akik a/l mondták, hogy „sárga csíkos, felségjelzés nélküli” gépek voltak? Neláu a rahói postamester lánya úgy látta?

Öt: Tudom, hogy a diplomáciában minden, és mindennek ellenkezője is lehetséges. Az azonban nem életszerű, hogy először felségjelzés nélküli gépekkel bombáznak bennünket, másnap Molotov külügyminiszter moszkvai követünknek kijelenti, hogy nem ők voltak a támadók. Kérdezem: ha már ilyen sikeresen provokáltak, miért kellett másnap letagadni?

Hat: Van két hírem... Az egyik hír korabeli, hallottam, amint a felnőttek beszélték. Apám említett bájos unokatestvérei közül az egyik egy repülőtiszthez ment férjhez, aki már 1941 őszén mesélte: a magyar légierőnél nyílt titok, hogy nem szovjet, hanem felségjelzés nélküli német gépek bombázták Kassát. A másik hír az ötvenes évekből származik. Egy barátunk családja tartotta a rokonságot Krúdy Ádám repülő századossal, és tőle tudták már 1941-ben, amit Krúdy a miniszterelnöknek jelentett, hogy a felségjelzés nélkül támadó repülők német gyártmányú gépek voltak.

Hét: És van két emlékiratom. Kádár Gyula írta: „Ismerjük a kassai bombázás körülményeit ... ürügyet kellett keresni Magyarország számára. ... Elenyészően kevés ember hitte el, hogy a támadást szovjet gépek hajtották végre. A józan ész is ellene szólott: miért tették volna? Ellenségeik számát akarták növelni? Számos véleményt hallottam - tisztek körében is -, hogy ha még valóban szovjet gépek voltak is, miért nem kért a kormány előbb felvilágosítást, magyarázatot, mielőtt hadat üzent? ... Tudjuk azt is, hogy Bárdossy miniszterelnököt Krúdy Ádám, Kassán szolgálatot teljesítő repülő százados figyelmeztette, hogy a gépek német gyártmányúak voltak ... ezt igen gondosan titkolták.” (Kádár, 1978, 387)

Íme, voltak a magyar tisztikarban logikusan gondolkozó tisztek, nem mindenki volt fanatikus antibolsevista. A másik, korábban idézett emlékirat 1953-ban Buenos Airesben jelent meg. Ebben írja Horthy Miklós kormányzó a következő figyelemre méltó mondatokat: „Nem kímélhetem meg Bárdossyt attól a szemrehányástól, hogy azokban a válságos napokban eltitkolta előttem moszkvai követünk egyik távira-liil, melyről csak három

évvel később értesültem. Ekkor Bárdossy, nyomatékos kérésemre, be is ismerte ezt a tényt. Kristófíy követ távirata azt a jelentést tartalmazta, hogy Molotov Magyarország semleges magatartása esetére az erdélyi kérdésben a Szovjet támogatását helyezte kilátásba. Ennek az ajánlatnak komolyságára vallott, hogy követségünknek június 23-át követőleg nyolc napon át lehetővé tették, hogy a szokásos rejtjeles táviratok útján érintkezzék Budapesttel." (Horthy, 1993, 251) Az ajánlat komolyságát az is bizonyíthatta, ha valaki bizonyítékot keresett volna, hogy a Szovjetuniónak vitái voltak Romániával Besszarábia hovatartozása miatt. Feltűnhetett volna, hogy Molotov nem a Felvidék vagy Bácska, hanem a Romániával vitatott Észak-Erdély ügyében ígért támogatást. De Bárdossy László miniszterelnök és Werth Henrik, a vezérkar főnöke nem bizonyítékokat, háborús ürügyet keresett. Egyébként ezen nem (ezen sem) kell meglepődni, a történelem 1941-ben is csak önmagát ismételte: a Monarchia vezérkara 1914-ben is háborús ürügyet keresett és talált a szarajevói merényletben. Azzal a lényeges különbséggel, hogy a merénylet igaz volt, a szovjet bombázás pedig nem.

A kormányzó emlékirata a kassai bombázásra is kitér: „Moszkva ezenkívül erélyesen cáfolta, hogy magyar városok ellen intézett ‚kihívó' bombatámadásokat szovjet repülőgépek hajtották végre. ... Moszkva cáfolata - szemben saját vezérkari főnökünk jelentésével - megfelelt a valóságnak!" (Horthy, 1993, 251) Megdöbbentő lehetett a kormányzónak, hogy egy bolsevik, egy kommunista igazat mondott. Egy magyar királyi vezérezredes, egy magyar úr pedig hazudott, mint egy lekvárlopáson kapott pákosztos kisdiák! Csakhogy ezért a „csínyén" több százezer honfitársunk az életével fizetett! (Nem egészen értem, hogy Horthy Miklós beismerése után miért serénykednek egyes hadtörténészeink, hogy a szovjet érintettséget bebizonyítsák? A tájékozatlanok agymosása, netán oroszellenes hangulatkeltés a cél? És ez mire vezet? Tévednek, ha úgy gondolják, hogy Horthy Miklós emlékiratait ma már senki sem olvassa.) Az emlékirat így folytatódik: „Erre a keserű megállapításra a tények kényszerítenek. Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár 1944-ben olyan titkos összejátszásról tett nekem utólag jelentést, amilyennek

lehetőségével sohasem számoltam. (Megismétlem: hiányzott egy államférfi! - Cs. A.) Az előzmények közvetlen ismerete alapján mondta el Bárczy, hogy Krúdy Ádám százados, a kassai repülőtér oktatótisztje írásban jelentette Bárdosss miniszterelnöknek, ő saját szemével látta, hogy a bombákat német gyártmányú repülőgépek dobták le. Időközben azonban a hadiállapot mai beállott." (Horthy, 1993,251-252) Kérdezem: és ha beállott? Nem volt ott semmi kőbe vésve! Ha szabad kérdeznem, netán nem lehetett volna szólni, hogy pardon, tévedtünk? Bárczy János másként emlékszik. „Pista bácsi (nagybátyjáról, a Horthy-emlékiratban említett Bárczy István államtitkárról van szó - Cs. A.), bármennyire el szerették volna süllyeszteni a kassai repülőtér parancsnokának, Krúdy Ádámnak a jelentését, megszerezte azt, és meggyőződött arról, hogy Kassát nem bombázták, nem bombázhatták oroszok.... Minisztertanács, Koronatanács. Pista bátyám, tudomásom volt róla, két alkalommal kért magánkihallgatást Horthynál. Beszélt, bizonyított, érvelt, vitatkozott. Feltárta a Szovjetunió nagykövetétől kapott üzenet tartalmát is, hogy ameny-nyiben most kinyilvánítjuk semlegességünket, tehát ha távol tartjuk magunkat a Szovjetunió ellen indított háborútól: teljes mértékben számíthatunk a Szovjet támogatására az országhatáraink újbóli megállapítása tárgyában összehívandó nemzetközi konferencián." (Bárczy, 1981, 277-279) Bárczy János visszaemlékezése szerint tehát Horthy nem három évvel később, hanem — Bárczy Istvántól — azonnal értesült Krúdy és Kristóffy jelentéséről.

Magyarország belépését a háborúba a magyar és a német vezérkar kéz a kézben készítette elő. Ezt Ungváry is alátámasztja: „A német vezérkar valós elvárásait Kurt Himer, a magyar vezérkarhoz kirendelt német összekötő tábornok emlékiratából, valamint az ő, László Dezső hadműveleti csoportfőnöknek tett kijelentéseiből ismerjük. Himer szerint: minden magyar segítséget mindenkor elfogadunk. Nem akarunk követelni, de amit önként ajánlanak, köszönettel vesszük." (Ungváry, 2004, 19) A titkos német óhaj és a magyar felajánlkozás a két vezérkar szintjén összetalálkozott. Már csak a megfelelő ürügyet kellett megszervezni.

Ugyanez Karsai Eleknél: „Június 23-án délelőtt ... Halder vezérezredes, a német szárazföldi hadsereg vezérkari főnöke telefonon a következő utasítást

adta Himer tábornoknak: Most az a fontos, hogy a magyar katonai szervek a politikai vezetést mozgásba hozzák, hogy azok maguk ajánlkozzanak... Nem támasztunk követeléseket, mert az ilyenekért fizetni kell; azonban minden támogatásért, különösen a gyorscsapatokért, hálásak lennénk.” (Karsai, 1965, 5-6) Persze „szegény” Halder nem gondolta, hogy a „gyorscsapat"' nálunk egy lovas- és két gépkocsizó dandár mellett néhány kerékpáros zászlóaljat jelentett. így aztán szépen átvertük egymást: Halder ingyen megkapta a titkon óhajtott „gyorscsapatok”-at, mi meg huszárokat küldtünk az orosz tankok ellen. Meg biciklistákat, tartalék belső gumi nélkül. Kabaréba illő történet lenne, csak az a baj, hogy mindjárt az elején több ezer magyar katona halt meg Ukrajnában azért, mert Werth Henrik vezérezredes, a magyar honvédvezérkar főnöke mindenáron háborúzni akart. Nem vallotta be a kormányzónak, hogy a rendelkezésre álló magyar csapatok nem alkalmasak támadó célú bevetésre.

Karsai Elek fontos részletről tudósít: „Mint a háborús bűnösök nürnbergi perében kiderült, Kassa bombázásának ötlete Fütterer német tábornoktól és László (Laucsek) tábornoktól, a magyar vezérkar hadműveleti osztályának vezetőjétől ered. Ujszászy tábornok (tanúként) elmondotta vallomásában:,Fütterer és László azt javasolta, hogy bombáztassuk Magyarország határmenti területeit ... szovjet gépeknek álcázott német repülőgépekkel.’ Krúdy Ádám ... aki végignézte a bombázást, ... kétségkívül megállapította, hogy német hadigépekről van szó.” (Karsai, 1963, 474^175)

Újszászy tábornok tanúvallomása, Krúdy Ádám repülő százados jelenlese, Horthy Miklós kormányzó emlékirata, és az összes logikus érv alapján biztosak lehetünk abban hogy a kassai provokációt a magyar vezérkar aktív közreműködésével a németek szervezték és hajtották végre. Persze a „sikeréhez kellett Horthy Miklós kormányzó is, „aki maga sem tudta tovább kordában tartani a Szovjetunióval szemben érzett utálatát” - írja Ungváry Krisztián. (Ungváry, 2004, 20)

Kitérő: A magyar közszolgálati televízióban 2007-ben fiatalokkal beszélget két, történésznek mondott személy a második világháborúról. Szóba kerül a kassai bombázás is, történészeink fontoskodva elmélkednek

azon, hogy ki bombázott. Természetesen előkerül a cirilli betűs bomba, mint döntő bizonyíték a szovjetek ellen. Más semmi. Kristóffy távirata, Krúdy jelentése, Újszászy vallomása, Horthy emlékirata - Karsai Elek és Bárczy János írásait nem is említem , mind erről egyetlen szó sem esik a beszélgetés során. Mint mérlegelendő kérdés sem merül fel ezek közül senki és semmi. Agymosás!? Ennyit a műsorban szereplő két történész irányultságáról vagy felkészültségéről. A műsorvezetők — ketten — szó nélkül hagyják. Itt tartott a közszolgálati „ismeretterjesztés", közvélemény-formálás, 2007-ben Magyarországon.

Foglaljuk össze a tényeket. Egy: Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy László miniszterelnök és a magyar kormány ismerték Churchill beszédét, amelyben korlátlan támogatást ígért a Szovjetuniónak. Kettő: Ha az első világháború története nem lett volna elég, Sumner Welles hivatalos nyilatkozata alapján biztosra vehették, hogy az Amerikai Egyesült Államok be fog avatkozni az angol-szovjet szövetség oldalán. Három: Tisztában voltak azzal, hogy a Szovjetunió milyen hatalmas erőt képvisel. Négy: És mind e tények ismeretében el tudták képzelni, hogy Németország, és oldalvizén Magyarország, megnyerheti ezt a háborút. Nem tudok mit mondani.

Amit eddig elmondtam azt támasztják alá, hogy lett volna más lehetőség is, mint a hadüzenet. A hadiállapot beállásának bejelentése - ha így jobban tetszik kényes ízlésű hadtörténészeinknek. Arra nem is gondolnak, hogy a helyzet így rosszabb? Ha nem volt hadüzenet, akkor mi a fenét kerestünk Ukrajnában? Orvul, hadüzenet nélkül támadtunk meg egy velünk szemben békés szándékait hangoztató országot? Egy nagyhatalmat? Ez így „úribb", elegánsabb, szebb? A Szovjetunió nem akart tőlünk semmit. Sőt barátságos gesztusként ünnepélyesen visszaadta a 48-as zászlókat, amelyeket Paskievics herceg zsákmányolt 1849-ben Világosnál. Mi változott? A németek 1941-ben nem követelőztek, csak a vezérkari szintű szelíd kérelemig merészkedtek. A szovjetek igyekeztek rábeszélni a magyar kormányt, hogy maradjon veszteg. Több oldalról bizonyított, objektív lehetőség volt arra, hogy kimaradjunk ebből a „nagyszerű kaland"-ból. Nem minden kockázat nélküli lehetőség, de nem is lázálom. Csakhogy az 1941-

es magyar politikai és katonai elit múltját, neveltetését, meggyőződését oly mértékben áthatotta a zsigeri antibolsevizmus, hogy ha Molotov szovjet külügyminiszter Észak-Erdély mellé megígéri Nagy-Magyarországot, és ráadásul még a cári koronaékszereket, Horthy Miklós kormányzó és Bárdossy László kormánya azt is visszautasította volna. Erről van szó, kedves olvasó. Nem kell szemérmesen félrenézni, mellébeszélni. Nézzünk szembe „nagyszerű” múltunkkal. A Teleki Pál és Haller István tudományos rasszizmusán, Gömbös Gyula, Imrédy Béla, Milotay István, Oláh György és Rajniss Ferenc fajgyűlölő és antikommunista eszméin nevelkedett magyar elit — egy Werth Henrik vezette vezérkar, egy Bárdossy László vezette magyar kormány - semmilyen körülmények között nem maradt volna ki a német szövetségből, a Szovjetunió elleni háborúból. De ezek a szereplők nem a semmiből kerültek a magyar politika élvonalába. Ezt a szervezetet húsz év alatt Horthy Miklós kormányzó hozta létre, utólag ne panaszkodjon, hogy félrevezették. Hitlernek írt levele bizonyítja, hogy világosan látta helyzetünk reménytelenségét egy oroszországi hadjáratban. Ezen mit változtatott a kassai bombázás? Részlet egy altábornagy naplójából: „Horthy különben egy igen gavallér, derék úr volt, de nem volt meg az ítélőképessége, az önálló akarata, annak volt igaza, aki utoljára volt nála, ezért uralta a környezete, az pedig kalandorokból, stréberekből, tökfilkókból s osztrák szoldateszka gazemberekből állt.” (Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918—1945. 1983, 129). Ifjabb Bethlen István egy visszaemlékezésében hasonlóképpen nyilatkozott Horthyról: „Meg kell mondanom, hogy Horthy egyik gyengéje a befolyásolhatósága volt. Roppant veszélyes volt az, hogy előtte mindig annak volt igaza, akivel utoljára beszélt.” (Nagy, 1981, 10)

Azon is érdemes elgondolkodni, hogy a magyar politikai és katonai elit soraiban sem 1941-ben (támadás a Szovjetunió ellen), sem 1942 decemberében (Uriv „előestéje”) senkinek nem tűnt fel, hogy a "keresztény Európa” nem kért a bolsevizmus ellen harcoló magyarok védelméből. Ellenkezőleg, a bolsevizmussal szoros szövetségben, ellenünk harcolt. Egy ország politikai elitje, saját osztályszempontjaiiol el vakítva képtelen a hazája érdekében tevékenykedni, ezt meg lehel érteni. Ilyenre, és nem csak

Magyarországon, számtalan példa van a történelemben. Az azonban több mint aggasztó, és az esetek többségében katasztrofális végkifejlettel fenyeget, ha ennek az elitnek az elemi veszélyérzete sem működik. Példákkal tele a magyar történelem.

Mit várhattunk Horthy Miklóstól? 1941-ben, vagy még később, 1944-ben már kár volt sopánkodni, azzal a politikai és katonai vezető réteggel, a jelentős hányadában a nácizmussal rokonszenvező magyar tisztikarral már nem lehetett semmit tenni. Magyarországnak még a román megoldás sem adatott meg. Még az úri Magyarország által lépten-nyomon lepocskondiázott „balkáni" Románia szintjére sem értünk fel. A román királynak és a román tisztikarnak ugyanis több esze, több becsülete, több, a néppel szemben érzett elkötelezettsége volt, mint hazánk politikai elitjének. Még az is elképzelhető, hogy ilyen magasztos dolgok, mint becsület, meg elkötelezettség, nem játszottak szerepet. A román király egyszerűen csak tudta - mert volt hozzá műveltsége, volt veszélyérzete —, hogy vörösök ide, bolsevisták oda, ha nem áll át hozzájuk, Románia elveszíti Észak-Erdélyt. A képlet ilyen egyszerű volt. Tény, hogy a román királynak fontosabb volt Románia, a hazája érdeke, mint a saját trónja! Ő tudta, hogy Észak-Erdély a tét, és erről neki az oroszokkal kell tárgyalnia. Mi nem tudtuk. Pedig mi hozzájuk képest kedvezményezett helyzetben voltunk, mert nekünk egy Molo-tov nevű bolsevik miniszter időben, három évvel korábban szólt, próbálta beleverni a kemény magyar fejekbe, hogy mit kéne csinálni. Reménytelen vállalkozás volt! Ide kívánkozik az összehasonlítás: „A román zsidók 60 %-a túlélte a holokausztot. Antonescu 1942 őszén határozottan megtagadta az óromán területeken és Dél-Erdélyben élő zsidók deportálásának engedélyezését." (Karsai, 2007)

Magyarország sorsa 1920-ban, Horthy Miklós kormányzóságával, a nacionalista, irredenta és fajvédő polgári elit és tisztikar hatalomra kerülésével évtizedekre eldőlt. A német szövetség, a Szovjetunió megtámadása és a magyar holokauszt a kiegyezés óta ápolgatott - 1920 és 1941 között revizionizmussal és fajgyűlölettel „feldúsított" - magyar felsőbbrendűség politikájának egyenes, mondhatjuk törvényszerű következménye volt. (El kell gondolkoznunk azon, hogy a mai -

elenyészően csekély létszámú - mérsékelt jobboldalon, ezt a korszakot tekintik példaképnek. Egy jobboldali demokrata képviselő büszkén mondta, hogy az ő nemzeti-keresztény-konzervatív meggyőződését senki nem kérdőjelezheti meg, mert az ő apját Horthy Miklós avatta katonatisztté a Ludovika Akadémián. No comment — megjegyzés nincs.) Ebből a robogó vonatból nem lehetett menet közben kiszállni, ezt a vonatot vezetői elvitték egészen a nyilvánvaló és előre látható összeomlásig. Tegyük hozzá: a magyar nemzet történelmének legnagyobb katasztrófájáig.

Csapataink elindulnak

A tisztikar nagy részében, különösen a vezérkarban, hurráoptimista hangulat uralkodott. A tábornokok közül azonban Szombathelyi Ferenc altábomagynak, a Kárpát-csoport parancsnokának rossz előérze-tei voltak. Simonffy-Tóth Ernő vezérkari százados visszaemlékezése szerint a hadműveletek megindulása előtt a Tatár-hágónál „végigmért bennünket és síri hangon megszólalt. Mi lesz ebből, uramisten, mi lesz ebből? Kellett nekünk ebbe a marhaságba beleugrani? Kész katasztrófába, a vesztünkbe rohanunk.” (Simonfíy, 1981, 18) Részlet egy naplóból: „1941. szeptember 6.: Werth Henrik vezérezredes, vezérkari főnök állásától fel lett mentve. ... Utóda Szombathelyi (azelőtt Knausz) Ferenc altbgy., akit csúnya jellemű, stréber, rosszindulatú, nem magyarnak ismertem meg a háborúban, ahol a 39. ho.-nál alattam szolgai! Szombathelyi nem odavaló, makacs, beképzelt, kis kapacitású ember, aki amellett erőszakos.” (Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945. 1983, 227) Szombathelyi vezérezredes, vezérkari főnök súlyos felelőssége, sőt bűnös mulasztása, hogy a helyzet tökéletes ismeretében sem utasította Jány Gusztáv hadseregparancsnokot a magyar harcászati szabályzat elveinek megfelelő kitérő védelemié Ellenkezőleg, vita nélkül továbbította Horthy merev védelemre vonatkozó parancsát: „Legfelsőbb hadurunk elrendeli, ellenséges támadás esetén a saját állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Vissza menni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van.... Kétszázötvenezer magyar férfi áll a Don partján 1943. január 12-én. A hőmérséklet váratlanul jelentősen

csökken: mínusz 35 fokot mutat a hőmérő. Befagytak az akkumulátorok, az őrök keze ráfagy a puskára. Vakító fehérség, csend. Csak meghalni lehet, hátrálni nem.” (Nemeskürty, 1972, 38-41) A fronton lévők mind ki voltak szolgáltatva, bizonyos mértékig még Jány hadseregparancsnok is, hisz német vezénylet alá rendelték. Szombathelyi Ferencnek azonban volt választási lehetősége. Senkinek nem volt kötelező a vezérkari főnök székében ülni. Megrendült egészségi állapotára hivatkozva bárki kérhette nyugállományba helyezését. Horthyt és Szombathelyit sokkal nagyobb felelősség terheli a 2. magyar hadsereg pusztulásáért, mint Jány Gusztávot!

Ungváry Krisztián azzal mentegeti a magyar hadvezetést, hogy a magyar honvédség technikai színvonala, felszereltsége megfelelt a környező államok színvonalának. Az volt a „szerencsétlensége”, hogy a legjobban felszerelt, legerősebb szovjet hadsereggel „kellett” megmérkőznie. Ez a „kellett” erős csúsztatás, emlékeztetek Molotov ajánlatára. Ungváry túlságosan megértő. Nem kellett! Láttuk, hogy Horthy tudta, Szombathelyi is tudta (tegyük hozzá: az egész ország tudta -Cs. A.), akkor pedig Werth Henrik vezérkari főnöknek is tudnia kellett, hogy katonailag nem vagyunk egy súlycsoportban a szovjet hadsereggel. Éppen ebben áll a magyar politikai és katonai vezetés felelőtlensége, hogy ilyen közismerten hátrányos helyzetben vállalták, erőltették, sőt provokálták a hadba lépést a Szovjetunió ellen.

Egy szó, mint száz, nem volt ellenvetés. Csapataink, tegyük hozzá, mert nem lehet eleget ismételni, hisz ezrek vesztek oda emiatt: rosszul felszerelt, felkészületlen csapataink már 1941-ben megindultak. Több tízezer katonát kihajtottak Ukrajnába, pedig tudták, hogy semmi esélyük. Ungváry írja, hogy a „gyorshadtest harcainak mérlege nem volt túl biztató. 3730 elesett, megsebesült, hadifogságba esett, valamint 830 beteg katona, megsemmisült a kisharckocsik 100%-a, a könnyűharckocsik 80%-a. ... Az Ansaldo kisharckocsik már egy lencseföldön sem tudtak áthaladni (a lencseszárak beakadtak a lánctalpak közé) és kézifegyverrel is át lehetett lőni páncélzatukat.” (Ungváry, 2004, 33) A hátországban hamar elterjedtek olyan hírek, hogy a kisharckocsinak nevezett pléhdobozok egy repceföldön

is elakadnak (lencse, repce, egyre megy), és a szovjet lövészek egyenként lövik ki őket.

A németek az első hetekben nagy győzelmeket arattak, a tervezett villámháború azonban kifulladt. A német hadsereg jelentős veszteségeket szenvedett, ezért Hitler és a német vezérkar 1942 elején az egész magyar haderő bevetését követelték. Végül, hosszas alkudozás után egy három hadtestből álló hadsereg kiküldésében állapodtak meg. A csapatokat rövid felkészítés után 1942. április-június hónapokban indították a keleti frontra, amikor itthon már világossá vált, hogy a háború elveszett. Ezt apám és orvos százados rokonunk 1942. augusztus-szeptemberi harctéri tapasztalatai mellett Shvoy Kálmán idézett naplójára alapozom, amelyben 1942. április 26. és június 5. között ezeket a bejegyzéseket találjuk:

„1942. április 26.: Hitler a Reichstagban beszélt... Reám azt a benyomást tette, hogy Németországban nagyon rosszul állhatnak az ügyek, s itt a vég!

1942. május 16.: ... Sok hír, vélemény, de majd mind azt mondja, hogy a németek nem bírják megnyerni a háborút. Összeomlanak.

1942. június 5.: ... Általános vélemény: a németek elvesztették a háborút.” {Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918-1945. 1983, 241-242)

Ha Shvoy Kálmán nyugalmazott altábornagy mindezt tudta, akkor egészen biztos, hogy a magyar vezérkar, a magyar kormány, sőt maga I lorthy Miklós kormányzó is már jóval előbb tudta. Csak nem volt lelkierejük a németeknek nemet mondani, a „bolsevisták”-tól fegyverszünetet kérni. Első lépésként még csak ki sem kellett volna ugrani a háborúból, csak nem lett volna szabad a 2. hadsereg feláldozásával még jobban beleugrani. Úgy látszik, százezer magyar katona leláldo zása a hadvezetés számára nem volt túl nagy ár azért, hogy a németek két hónappal tovább húzzák.

A második magyar hadsereggel lép be negyedszer is a magyar történelembe az én családom. Apámat 1942 júniusában vagonírozták be (legénység marhavagon, tisztek személykocsi), hogy a többi kétszázezer halálra szánt szerencsétlennel együtt az a „megtiszteltetés” érje, hogy részt

vehet az „antibolsevista keresztes hadjáratiban. Népünk a második világháború idejére annyival azért már okosabb lett, hogy frontra induló csapatainkat nem kísérte tomboló lelkesedés sem virágeső, mint 1914-ben. Azt még csak lehet mondani, hogy az első világháború kitörésében a magyar nép, mindent elsöprő lelkesedésével, legalábbis „társtettes” volt, a második világháború kitörésére ez már biztosan nem igaz. Népünk nem osztozott a keresztény kurzus, a politikai, katonai és értelmiségi elit nagy boldogságában. Semmilyen lelkes búcsúztató közönség nem volt a székesfehérvári pályaudvaron sem, amikor apám alakulata ment a frontra. Hol maradt a virágeső? Hol voltak már az olyan ostobán hetyke dalocskák, hogy „Megállj, megállj, kutya Szerbia...”? Virágeső sehol, az 1941-1942-es dalok pedig...? Hát igen, a dalok rossz előérzetű, szomorú dalok. „Ma este indulunk a frontra...”, és „Az állomáson messze földre indulásra kész, egy katonavonat...”. Az elválás fájdalma, a visszatérés reménye. „Ne félj, én visszajövök hozzád...” és „Viszontlátásra, hadnagy úr!” meg „És hogyha azt írja, hogy jönnek mind vissza már, hazafelé...” A katona biztatja kedvesét: „Velünk az Isten, kis Kató!” Nem tudom, ettől megnyugodott-e a kedves, tartok tőle, hogy nem nagyon. (Később kiderült, hogy ez a dal tévedés volt, mert Isten nem velünk, hanem - eléggé el nem ítélhető módon - a bolsevistákkal volt.) Ezeket a szövegeket olyanok írhatták, akik soha nem hallottak Bonaparte Napóleon örökbecsű mondásáról, miszerint hiába az ima, „az Úristen is az erősebb hadsereget támogatja”. Persze, ha hallották se sokra mentek vele, mert erős hazafias meggyőződésből azt gondolták, hogy a mi lóvontatta tíz és feles ágyúink az „erősebb tüzérség”. Arról meg sem a dalszerzők, sem „bölcs” hadvezetésünk nem tudott, talán csak a Gondviselés tudta, az meg nem szólt senkinek, hogy a Donnál teherautókra szerelt rakétakilövő sorozatvetők várják gyanútlan honvédeinket. A „Katyusák”. Apám szerint már félelmetes hangjuk komoly károkat okozott a magyar csapatok harckészségében.

Itthon - még sokan emlékezünk rá - a rádió és a filmhíradó igyekezett lelkesíteni a közvéleményt. Fenyegetően: „Amit a plutokraták és a bolsevisták Európa számára hoznak, az nem a szabadság és kenyér, hanem a kizsákmányolás, éhség és halál.” A plutokrata a kövér bankár volt, szivarral

a szájában. Jellemző, hogy Rákosiék egy az egyben átvették és uszították vele a közvéleményt. Vagy patetikusan: „Ismét harcol a magyar. Az önvédelem adta kezébe a fegyvert, és ő bátran elfogadta.” Arra a kérdésre, hogy mégis miféle „önvédelem” jegyében vonultunk ki a Donhoz, nem volt értelmes válasz. Egyébként értelmetlen válasz sem volt. Horthy Miklós rendszere nem úgy volt berendezve, hogy válaszoljon a nép egyszerű gyermekeinek. Mondjuk arra a több, mint jogos kérdésre, hogy ha már úgy alakult, hogy elég oktalanul beléptünk ebbe a háborúba, miért nem a „Kárpátok bércein” védtük a hazát? Azt a hazát, amelyet senki, ismétlem, senki nem támadott meg. Megint mi voltunk a támadók, és kétezer kilométerre a haza keleti határától, a Donnál „önvédekeztünk”. Kizavarták a második magyar hadsereget a Donhoz, és volt képük azzal hülyíteni a nagyérdeműt, hogy a fegyvert (és milyen elavult fegyvert, meg biciklit a T-34-es harckocsik, a sorozatvetők és a géppisztolyok ezrei ellen) „az önvédelem” adta a magyar baka kezébe. Biztosan pirulnom kellene miatta, de ez az igazság: családunk nem volt boldog, és olyan ostoba sem, hogy büszke legyen erre az idióta „keresztes hadjárat”-ra. Mai harmincévesek büszkék (2007-ben hallottam a rádióban), hogy „mi magyarok felszabadítottuk az orosz népet”. Iszonyú. (Albert Einstein: „Csak két dolog végtelen, a világegyetem és az emberi butaság, de az elsőben nem vagyok biztos.”) Ha az ő apja, nagyapja ment „felszabadítani”, és ottveszett Oroszországban, az ő magánügye. Ha akar, ám legyen büszke családja szegény magyar katonájára. Bennünket azonban hagyjon ki ebből az együgyű, össznépi magyar büszkeségből, meri az én családom nem akarta felszabadítani az orosz népet a „kommunista iga” alól.

Ezzel a „felszabadítással” egyébként van egy kis baj, ugyanis „felszabadított” ukránjaink valahogy nem kértek belőle. Hetek alatt pusztító partizánharcba kezdtek ellenünk. Hallgassunk meg egy szemtanút. A bolsevizmus elleni keresztes hadjárat eszméjének egyik legfanatikusabb híve, vitéz Lóskay Ferenc ezredes jelentette Jány Gusztáv hadseregparancsnoknak: „Én az orosz népről egészen más benyomást szereztem, mint ahogyan ezt az előző hadjáratokban részt vevőktől hallottam. A falusi nép a szovjettel meg volt elégedve, kevés munka mellett

megélt, ruházkodni is tudott, gyermeke ingyen tanult, és ha tehetséges volt, állami költségen továbbvitte ... A városi lakosság az elmúlt 25 év alatt elhelyezését megtalálta, ennek megfelelően élt, és általános felfogás szerint a szorgalmas ember jól élt, bár a jobb életért nagyon meg kellett dolgozniuk. Ipari munkásokkal nem beszéltem. A fiatalság azonban teljes mértékben a szovjet híve, és csakis ezzel magyarázható a terjedelmes partizánmozgalom. A cári középosztály leszármazottai... ma teljes értékű hívei a szovjetnek, sőt, a velük született intelligenciánál és szélesebb látókörnél fogva annak vezető embereivé váltak. ... Az általam bejárt területen mindenütt egészséges fajt találtam. Feltűnő volt a nők és a gyermekek frissessége és üdesége ... A nők erkölcsös életet éltek, és vágyakoztak férjeik után. Szerették gyermekeiket. A gyermekek egész nap a szabadban éltek ... koldussal nem találkoztam. Az iskolák jól felszereltek ... az országban nincs analfabéta. ... Amerre Oroszországban jártam, mindenütt a szovjet visszatérését kívánják. ... Bár a lakosság barátságos volt velünk szemben, midőn azonban az utolsó csapatokkal valamely község elhagyására készültem fel, zárkózottabbak lettek, és az utolsó lépcsőre gyakran megnyitották a tüzet.” (Nemeskürty, 1972, 67-68)

Itthon a mi életünk hónapokon keresztül a folyamatos rettegés volt. A ki nem mondott kérdés nap, mint nap ott ült anyánk szemében: hazajön-e? Csak az tudja elképzelni, aki végigélte, milyen az, napról napra, hónapról hónapra félve várni a híreket. Mi már akkor összerezzenniük minden csengetésre, féltünk a levelektől, reszkettünk a táviratoktól. A Donnál és Ukrajnában veszett tízezrek családjaival együtt mi is panaszolhatnánk, hogy már jóval az ötvenes évek előtt, sokkal többen féltük a csengetést. A postást, a hírt, hogy „a haza védelmében...”, szóval, hogy örökre elveszítettük. Anyánk a férjét, a társát, mi gyerekek az apánkat. És emlékezzünk azokra, akiknél nem is csöngettek, csak betörték az ajtót, és vitték az egész családot. Aki mindezt végigélte, az tudja: a mi idegeink sem felejtenek. Anyám élete 1938-ban megtört. Attól kezdve, néhány hónapos kihagyásokkal hét éven keresztül várta haza a férjét. A háború alatt menekült volt, korábbi, gondtalan élete soha többé nem tért vissza.

Apám a fronton a 12. könnyű hadosztályhoz beosztott lóvontatású tüzérosztály vezető állatorvosa volt. Hadosztályparancsnok: vitéz nemes stanogorai Solymossy (Stanoilovic) Ulászló vezérőrnagy. Hadosztály-parancsnokság egy Petrovszkaja nevű faluban, néhány kilométerre az első vonaltól. A hadosztály feladata a scsucsjei Don-kanyar keleti szélének védelme volt. A „folyamvédelem” hamis biztonságában, mert e viszonylag rövid szakaszon a szovjet hadseregnek sikerült egy hídfőt megvédenie és fenntartania. Ez azt jelentette, hogy a kijelölt ezred hiába tartotta a frontot keleti irányban, a folyó felé, később a támadás északról, Scsucsje, a hídfő felől jött. Az itthoniak természetesen nem tudták, hogy az apa, testvér, fiú hol, merre „védi a hazát és Európát a bolsevizmustól”, ez hadititok volt. Levelet, csomagot az alakulat tábori posta-számára kellett címezni. Akkoriban terjedt el a hadseregben az egyszerű, de ésszerűen gondolkodó magyar bakáról szóló történet, aki a következőt írta haza a feleségének: „Azt kérded hun vagyok? Nem szabad megírni. De ezt a büdös falut Pohorliknak híják, ú’sse tudod hun van.” Egy szakaszvezető kérdezte apámat: „Őrnagy úr, mi a francot keresünk mi itt?” Miután apám szégyellte mondani, hogy „Ham. hát önvédelemből vagyunk itt, védjük a hazát, meg Európát a bolsevizmustól”, így hát okosan vonogatta a vállát, és a körlet rendje után kezdett érdeklődni. így a kérdés a levegőben maradt. (Ez azért jellemző a front különös hangulatára, mert egy hazai laktanyában egy szakaszvezető nem mert volna egy aranygalléros tisztnek ilyen kérdést feltenni.) Vitéz Lóskay Ferenc ezredes, 1942. december 14. és 1943. január 14. között helyettesként a 19. hadosztály parancsnoka írta „Vezető társadalmi rétegünket - arisztokrácia, földbirtokos, közigazgatás, képviselők stb. - a harctéren nem találtuk ... földműves népünknek főleg nincstelenjei voltak a harctéren, s ezek a háború célját nem tudták vagy nem akarták megérteni.” Vécsey Béla alezredes, a 35. gyalogezred parancsnoka: „A legénység 90 százaléka földhözragadt nincstelen, akinek nagyon nehéz megmagyarázni, hogy miért küzd kétezer kilométerre a határokon túl.” (Nemeskürty, 1972, 25-30)

Az oroszokkal apámnak egyetlen közvetlen kapcsolata volt. Egy elfogott orosz katonát vallattak a hadosztály-parancsnokságon, de semmit nem

sikerült kiszedni belőle. Arra a kérdésre, hogy honnan jött, melyik faluból, milyen alakulattól, mindig azt válaszolta: „Za Donu”, vagyis hogy a Don túlsó partjáról. Ettől persze az elhárítótiszt, egy főhadnagy nem volt túl boldog. Mivel a főhadnagyot a parancsnoka elhívta valamiért, apámat, aki ugyan állatorvos volt, de mivel lótáp hiányában a lovak elég hamar elpusztultak, munka nélkül üldögélt éppen a parancsnokságon, beküldték a fogolyhoz, hogy vigyázzon rá. (Jól jellemzi a magyar hadseregben uralkodó szellemet ez az apróság: ló ugyan már nem volt egy darab se, de az állatorvos csak maradjon a fronton, jó lesz foglyot őrizni meg vizet hordani a konyhára.) Az orosz elég elcsigázott állapotban volt, „voda, voda”, vizet kért, apám meg, akinek ez a világ legtermészetesebb dolga volt (normális ember módjára azt gondolta, hogy a háború az háború, de azért az ember egyenruhában se vetkőzzön ki emberi mivoltából), adott neki vizet. Na, éppen visszajött a főhadnagy, és nagy patáliát csapott, hogy apám tönkretette az egész napos munkáját. Mint kiderült, a fogolynak nem adtak inni, így akartak vallomást kicsikarni tőle. Mintha nem lett volna teljesen mindegy, hogy a számunkra felfoghatatlanul sok orosz hadosztály közül éppen melyik „fekszik” a Don túlsó partján. Apám örült, hogy ép bőrrel megúszta, mondván, neki azt mondták, vigyázzon, hogy a fogoly, ne szökjön meg; de azt nem mondták, hogy ne adjon neki vizet. Erre a vaslogikára nem tudtak mit mondani.

Apám 1942 karácsonyára szabadságot kapott, és hazajött. Nagy öröm, ünnepi ebéd, könnyes viszontlátás. - Elvesztettük a háborút. - közölte, amikor komolyra fordult a szó. Ez szűk családi körben hangzott el, ahol anyám nagynénje, Vilma néni, és a férje, Lajos bácsi, a fehérvári honvédkórház orvos ezredes parancsnoka is rész vettek. Mindenki megdöbbent. Apám elmondta, hogy a front egy öreg szitához hasonlít, amin több a lyuk, mint a szita, az oroszok ott jönnek át a vonalainkon, ahol akarnak. Sokkal nagyobb a tűzerejűk. Az élelmiszer-ellátás akadozik, a legénység nagyon leromlott egészségi állapotban van, sorra dőlnek ki az emberek. (Más beszámolókból tudjuk, hogy 1942 decemberében a fegyverzet, lőszer, ruházat és élelem hiánya már katasztrofális méreteket öltött. Még puska sem volt elég, a leváltó csapatok fegyvertelenül érkeztek

a frontra.) „Csak engedje a jó Isten, hogy ezeket a fegyverzeti hiányokat valahogyan pótolni tudjuk, mielőtt az orosz támadás megindul, mert hogy arra nem sokáig kell várni, az biztos” - jegyezte fel 1942. december 22-én és 1943. január 9-én Vécsey Béla alezredes, a 35. gyalogezred parancsnoka. (Nemeskürty, 1972, 17-19) Keresztapám szótlanul hallgatta végig a beszámolót, majd hozzátette: „Lajoska két héttel ezelőtt nagyjából ugyanezeket mondta.” Lajoska, a fiuk orvos századosként, Voronyezs térségében, más frontszakaszon szolgált. Nem is találkoztak, mert ő korábban jött szabadságra, de ugyanazt mondta, mint apám. Szaladjunk előre az időben. Ifjú dr. Veres Lajos túlélte Voronyezst, a háború végén amerikai fogságba került, és ott egy hadifogolytáborban - a Nemzetközi Vöröskereszt tájékoztatása szerint egy félreértés folytán - az egyik őr agyonlőtte. Lajoska nem beszélt angolul, az őr nem értett magyarul, és ez egy ember életébe került. Egy a sok százezer tragédiából. A családot, természetesen elsősorban a két öreg szülőt, nagyon lesújtotta a tragikus eset.

Visszatérve 1942 decemberébe, apámat felrendelték a Honvédelmi Minisztériumba. Elbeszélése szerint a hadsereg főállatorvosa, egy ezredes, tisztigyűlést hívott össze, hogy meghallgassák egy frontharcos, egy élő tanú harctéri beszámolóját a Don menti helyzetről. Apám szépen, fegyelmezetten beszámolt a helyzetről, azt persze ott nem mondta el, hogy elvesztettük a háborút. Tőle beszámolót kértek, nem a véleményét. Különben is, a háború kimenetelét nem egy állatorvostól kérdezték, azt a vezérkariak tudták. Láttuk, mennyire tudták. Ettől függetlenül akkor se mondta volna, ha kérdezik, mert ott, azonnal lefokozzak és rémhírterjesztésért börtönbe zárják, vagy még rosszabbul is járhatott volna. Az ezredes a végén gyanútlanul megkérte, hogy ha már ott van. ugyan domborítaná ki a hadsereg felső vezetésének fontosságát. Mit ér a felső vezetés a front szemszögéből? — tette fel a kérdést a főnök

Na, ezt nem kellett volna, mert az „öreg frontharcos”, addig is rosszul tűrte az itthon dekkoló tisztek fontoskodó kérdéseit. - Ezredes úr! Őszinte lehetek? - kérdezte apám.

- Kérlek, micsoda kérdés ez? Hát persze! Hisz magunk között vagyunk - hangzott a válasz. - Ezredes úr! Alázatosan jelentem, szart ér -jelentette apám, nagy tisztelettel.

Persze nagy felzúdulás a hallgatóság soraiban, hisz a kritika a minisztériumi, vezérkari urakat kellemetlenül érintette. - Na de kérlek, hogy mondhatsz ilyet? Mivel tudod ezt alátámasztani? - kérdezte az ezredes.

- Ezredes úr! A gyalogezredek létszáma nincs feltöltve, vonalaink gyengék, nem fognak ellenállni egy orosz támadásnak. Az oroszoknak több golyószórójuk, géppisztolyuk van, mint nekünk karabélyunk. Lötyögő Maxim géppuskájuk húsz-harminc fokos hidegben is lő, mint a veszedelem, amikor a mi precíz géppuskánk befagy. Német aknavetőhöz belga lőszert kaptunk, így az aknavető nem működött. A csapatok nem kapnak elég utánpótlást. Vagy lövünk, vagy eszünk, vagy a lovak esznek! Mivel lótáp alig érkezett, a lovak kidőltek. Ez azt jelenti, hogy tüzérségünk nem mozgatható, egy orosz támadás esetén minden odavész. (Rövid két hét múlva mindez szóról szóra bekövetkezett -Cs. A.) A legénységnek nincs téli ruhája, az élelmezés a napi minimális kalóriát sem biztosítja. Mindehhez tessék elképzelni mínusz 25-30 fokot.

Mivel egy élő frontkatonáról volt szó, „akik tudvalévőén nem is teljesen beszámíthatók”, mondogatták ezúttal is a minisztériumban, így a dologból nem lett semmi. Nem dicsérték meg a szónoklatért, és kimaradt az esedékes alezredesi előléptetésből. Néhány nap múlva keresztapám, az ezredes, szólt apámnak. Barátilag figyelmeztették a minisztériumból, „szólj kérlek a Palinak, hogy ne beszéljen hülyeségeket, mert baja lehet belőle. Végül is háború van, kérlek, és a hadsereg vezetésének tekintélyét meg kell őrizni.” Meg lehetett volna kérdezni, hogy ami nincs, azt hogyan lehet megőrizni, de erre a beszélgetés során valószínűleg nem került sor. Elismerem, nem is lett volna semmi értelme.

Egy tábornok naplójából. 1942. december 26.: „Utána a kaszinó. ... Werth és Jekelfalussy átjöttek ... nagy csata fejlődött ki. Kánya elemében volt, Bárczy és Prónay hevesen beszéltek. Tenor: Ostobaság volt az orosz hadüzenet. Még Werth is elismerte.” (Andorka Rudolf naplója, 1978, 279) Kicsit későn jött Werth vezérezredes úr beismerése, ám még ezután, 1943

januárjában is az embertelen parancs ment a frontra: „nincsen hátra, csak előre van”.

A szabadság hamar elfogyott, vissza kellett menni a frontra. Pontosabban csak apám gondolta a vonaton, hogy megy vissza a frontra. Mi már tudtuk, hogy nagy baj van, mert ahogy kifelé mentünk a pályaudvarról, a hangosbeszélőn sorolták a tábori posta-számokat, hogy kik ne szálljanak vonatra, hanem haladéktalanul jelentkezzenek a budapesti nem tudom milyen parancsnokságon a további beosztás végett. Az utcán csoportosult járókelők már suttogták, este a rokonoktól mi is megtudtuk a számunkra akkor ijesztő hírt: az angol rádió bemondta, hogy Voronyezsnél az oroszok áttörtek, a front összeomlott. A csapatok özönlenek vissza. Már aki életben maradt. Apámnak szerencséje volt, mert ha négy vagy öt nappal korábban megy vissza, lehet, hogy nem éli túl az áttörést. Később Kijevben tudta meg, hogy a 12. hadosztályt az orosz támadás felmorzsolta. Maradványainak különösen nehéz dolguk volt, mert egyrészt a Don-kanyarban kelet felé ők voltak a legmesszebbre, eléggé elszigetelten, másrészt mert Jány Gusztáv hadseregparancsnok tétovázása miatt későn kapták meg a visszavonulási parancsot. Január 14-én estére a 12. hadosztály megsemmisült. „Vitéz Solymossy Ulászló vezérőrnagy rezignáltan írja, hogy a kora délutáni órákban a 12. könnyűhadosztály arcvonala már teljes szélességben lel volt borítva ... az egész tüzérség elpusztult; oly tartalék, mely az ellen séget negyedóránál huzamosabb ideig feltartóztathatta volna, már nem állott rendelkezésünkre.” (Nemeskürty, 1972, 112) A magyar csapatok visszaözönlő maradványaival apám Kijevben találkozott.

Kijevben apám csak rövid időt töltött, valamikor 1943 tavaszán hazarendelték, és a komáromi 6. tábori tüzérosztályhoz osztották be. A család ezúttal Tolnáról Komáromba költözött. A városban volt gimnázium, így én is csatlakoztam a családhoz, és a IV. osztályt a komáromi bencéseknél végeztem, kitűnő eredménnyel. Mindennap imádkoztunk. Reggel az Üdvözlégy, Ave Maria, gratia plena..., a tanítás végén a Miatyánk, Páter noster, qui es in coelis..., skandáltuk lelkesen, latinul. A bencéseknél is jól éreztem magam. Egyenrangú diák voltam, a paptanárok nem éreztették velem, hogy „más vallású” vagyok. A laktanya területén volt

egy tiszti épület, abban laktunk. Bántapusztai nosztalgiából elég sok időt töltöttem az istállókban, haverkodtam a lovászokkal, kártyáztunk, ittunk. Egyszer úgy berúgattak, hogy alig találtam haza. A tüzérek megtanítottak az ágyú (bocsánat: a löveg) részeire. A cső, a bölcső, alsó lövegtalp, felső lövegtalp, a tengely a kerekekkel - fújtam, mint egy igazi tüzér, és nagyon büszke voltam a tudományomra. A Schwarzlose géppfegyver szétszedésére és összerakására is megtanított az egyik géppuskás kezelő. (Ez egy német precizitással megszerkesztett és kidolgozott fegyver volt, csak nem szerette az orosz telet. Az volt a baj, hogy mi éppen az orosz télben akartunk vele lövöldözni. Végül is a vezérkar feje sem káptalan, nem gondolhattak mindenre.)

Komáromból három dologra emlékszem, az egyik az 1944. március 19-i német bevonulással, a másik kettő a zsidóüldözéssel függött össze. A német alakulatok órákon át ott vonultak a laktanya melletti úton. Az egyik erődben egy tiszt a szakaszával megkísérelt ellenállni, de azonnal le fegyverezték őket. A német megszállás és a romló hadihelyzet miatt elég ideges volt a városban a hangulat, a hatóság egyre agresszívebb lett. Egyesek a komáromi zsidóság begyűjtésével gondolták megállítani Zsukov páncélosait Ukrajnában. Valamikor májusban levenlelóglalkozásról ballagtam hazafelé, amikor kiáltozásra, sírásra leltem figyelmes, és láttam, amint az utca másik oldalán rendőrök öregeket, asszonyokat, gyerekeket ráncigáltak ki egy ház kapuján, és lökdöstek fel egy teherautóra. Nyomasztó, félelmetes látvány volt, összeszorult a gyomrom, és igyekeztem gyorsan eltűnni a rendőrök látóköréből. Nem szégyellem, féltem, napokig tartott, mire megnyugodtam. Komáromban is állomásozott zsidó munkaszolgálatos század. A helyőrség tisztjei igényelhettek szakembereket, akik napközben a liszt lakásán dolgoztak, csak este kellett visszatérniük a szállásukra. Apain több alkalommal kért hol festőt, hol asztalost. Klein úrra, az asztalosra és egy festőre emlékszem, akik nálunk napokig elbíbelődtek, kaplak reggelit, ebédet, meg csomagoltak is nekik estére. Kipihenhetlek magukat, és este visszamentek a körletbe. Anyám is csak egy pillanatig csodálkozott, hogy miért kell kétszer kifesteni a konyhát, és háromszor átfesteni a konyhabútort, amikor az elsőre is olyan

szép volt. Nem volt hosszú idő, mindössze két-három hét, amit nálunk töltöttek, ennyit tudtunk könnyíteni a sorsukon.

A háború után, mikor elkezdték közös felelősségünket emlegetni, sokat gondolkodtam azon, hogy tényleg csak ennyit lehetett tenni? Itt volt az én apám esete. Igazán nem akarok mentségeket keresni számára, de egyrészt alig volt itthon, másrészt egy állatorvos ugyan mit tehetett? Komáromban volt két bakája meg egy szakaszvezetője, összesen két pisztoly és két karabély jelentette e négy fő tűzerejét. Nem is folytatom, mert nevetséges lenne elemezni, hogy mit tehetett volna ez a négyfős csapat. Azt hiszem, hogy három zsidótörvény és húszévnyi folyamatos antiszemita uszítás után, fajvédő és antibolsevista szellemben nevelt tisztikar mellett, a negyvenes években már semmit nem lehetett tenni. Sem 1941-ben, még annyit sem 1944. március 19-én, és a semminél is kevesebbet október 15-én. Reviczky Imre alezredes kivétel, úgy is mondhatnánk, a „rendszer hibája” volt, hogy egy ilyen tisztességes gondolkodású törzstisztet zsidó munkaszolgálatosok parancsnokává neveztek ki. Ebben a beosztásban tett meg mindent a parancs noksága alá rendelt munkaszolgálatosok érdekében.

Apám csak néhány hónapig volt itthon, néha mesélt a magyui megszálló alakulatok ukrajnai viselt dolgairól. Egy kijevi klinika első emeletére bekötött lovakról, a tiszt urak céllövőversenyéről egy kijevi patikában. Az oktalan kegyetlenkedésekről, a felgyújtott falvakról, a tűzből menekülő asszonyok és gyerekek legéppuskázásáról. Ezekről Kijevben, a főparancsnokságon a tisztektől hallott - hol borzadva, hol dicsekvően előadott - rémtörténeteket.

- Az oroszok rövidesen megszállják Magyarországot, rágondolni is rossz, minek nézünk elébe — mondta lemondóan. Aztán ismét kivezényelték a frontra. Ezúttal legalább nem kellett sokat utaznia, a front, a Vörös Hadsereg már megközelítette a Kárpátok előterét.

Időközben Szárszón, 1943-1944 nyarán, megtörtént a felnőtté válásom. Na nem a kellemesebb, nem a szexuális része, az sajnos még váratott magára, hanem a kevésbé kellemes, a fizikai munka. A dolog nevelő célzattal, némi anyai „segítség”-gel úgy kezdődött, hogy zsebpénzt nem kaptam. - Ha pénz kell, menj dolgozni, menj a faluba munkát keresni -

mondta anyám, aki egy tanító lányaként nem zsúrokra járt, hanem a putnoki leánynevelő iskolában tanulta a házimunkát és a kertgondozást.

Mentem, és korán megszoktam a nehéz fizikai munkát. Első évben, 14 évesen, útépítésnél dolgoztam egy hónapot. Nagy bitumenkeverő gépből vastalicskákba folyatták a forró, képlékeny bitument, és nekünk, segédmunkásoknak kellett eltolni a talicskát a munka helyszínére, ahol oda öntöttük, ahova a mester mutatta. Iszonyú volt. Nem annyira a talicska, mint a forró kátránygőz. Két nap alatt megperzselte a lábamon a bőrt, mintha túlzásba vittem volna a napozást. De szégyen lett volna megfutamodni (már megint a szégyenérzet), ezért anyám mindenféle kenőcsök segítségével kezelte a lábamat, és mentem tovább dolgozni. A következő nyáron egy vert falú ház építésénél kaptam munkát. Két deszkafal közé kellett hordani az agyagos földet.

Nem volt könnyű munka. Abban az időben tizenkét órás volt a munkám, reggel hattól este hatig dolgoztunk. Délután öt óra felé már nagyon lassan múlt az idő, néha már alig álltam a lábamon. A naptár 1944 júniusát mutatta, az építkezésen találkoztam, illetve dolgoztam együtt. Csepelröl szökött munkásokkal. Szűkszavúan csak annyit árultak el, hogy a gyár hadiüzem, a parancsnok egy német lett, ezek után nekik nem volt maradásuk. Nem voltak nagyon közlékenyek, én se kérdezősködtem. Itt történt, hogy harcolnom kellett a megdolgozott béremért. Az első hét végén, a fizetésnél kiderült, hogy nekem fele napszámot, „gyerekbér”-t akarnak adni.

- A férfiakkal együtt, ugyanúgy dolgoztam, mint ők, a talicskám sem volt soha félig megrakva, így nem igazságos, hogy én feleannyi bért kapjak, mint ők - mondtam szelíden.

- Ha sokat pofázol, kihívjuk a csendőröket - hangzott a fenyegető válasz. (Gyakorló munkásként, személyes tapasztalatból mondhatom, nem kommunista propaganda volt, hogy a munkást lépten-nyomon becsapták, kizsákmányolták, és ha meg mert szólalni, csendőrkézre adták.) Apám éppen második fellépésén volt Ukrajnában, gondoltam magamban, érdekes lesz, amikor elmondom a csendőröknek, hogy egy frontharcos fiával akarnak kibabrálni.

- Az bizony jó lesz, ha jönnek a csendőrök, legalább mindjárt elmondom nekik a panaszomat - hangosan csak ennyit mondtam a gazdának, aki motyogott valamit a nagypofájú suhancokról, de végül csendőrök nem jöttek, én pedig megkaptam a rendes bért. Senki nem tudta, ki fia-borja vagyok, mindig inkognitóban dolgoztam. Szóltam, mert a gazda igazságtalan volt. Egész héten szakadásig dolgoztam, a bérfizetésnél mégis meg akart rövidíteni. Azt azonban nem hiszem, hogy az apai háttér nélkül is ki mertem volna nyitni a számat.

1944-ben Szárszót is elérte háború. Az amerikaiak délről jöttek Budapestet bombázni, és a Balaton felett találkoztak a fogadásukra felszállt magyar és német vadászrepülőkkel. A tó felett volt a nagy légiharc. Az amerikai gépek többször mélyrepülésben gépágyúval támadták a déli part mellett húzódó vasútvonalat, amitől úgy jó ötven méterre volt a házunk. Amikor a rádióban meghallottuk a riasztást, hogy „Achtung! Achtung! Lichtspiele!” és „Bácska, Baja!”, bevonultunk az ebédlőasztal alá, gondolván, hogy legalább a gépágyútól védve leszünk. Szerencsénkre a házat nem érte találat, nem hiszem, hogy az asztal bármitől megvédett volna.

Mint köztudott, 1944 mozgalmas év volt Magyarországon. Mi hárman - anyám meg a két gyerek - Balatonszárszón éltük át a gyermeteg kiugrási kísérletet. A kormányzó antibolsevista meggyőződése és az események ismeretében nem lehetünk biztosak, valóban elszánta magát, hogy megtagadja és a gyűlölt bolsevistákkal kart karba öltve megtámadja a náci Németországot. Racionális számítás alapján valószínűleg világosan látta, hogy mit kellene tennie, érzelmei azonban nem engedték, hogy megtegye, amit a józan ész diktált. Ezért sikerült olyan felemásra és bukott meg a kiugrási kísérlet. Amikor Horthy kiáltványát beolvasták a rádióban, fellélegeztünk, örültünk, hogy apánk hazajön, de hamar jött a hideg zuhany, hogy a harcot folytatni kell. Horthy végül még a kiugrást is olyan kétbalkezesen, fehér kesztyűsen csinálta. A Gestapo és az SS ellen! Mi úriemberek vagyunk, adunk a katonabecsületre. Előre szólunk Hitlernek, hogy elegünk van, holnap cserbenhagyjuk a „nagy szövetséges”-t, eláruljuk az ügyet. És utána csodálkozunk, hogy mire felvirrad a másnap, a német

hadsereg megszállja a budai Várat, és a magyar nácikat, a nyilasokat ülteti a hatalomba. Rövid helyzetkép 1944 októberéből: szervezetlenség, tanácstalanság jellemezte ezeket a napokat. Az 1. hadsereg parancsnoka, dálnoki Miklós Béla vezérezredes - akinek hadseregével együtt kulcsszerepe volt a kiugrási tervben -, vezérkari főnökével, Kéri Kálmán ezredessel együtt, egyszer csak átment az oroszokhoz. Beszéljen a szemtanú, Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy a kritikus órákról: „Október 16-án reggel ... Debrecenben ... értesültünk (kisbamaki) Farkas Ferenc szájából a kormányzói proklamáció teljes elvetéléséről, majd nem sokkal később híre jött, hogy Miklós Béla vezérkari főnökével, Kéri Kálmánnal együtt átszökött az oroszokhoz. ... Az ‚átszökött' kifejezést Miklós Béla vonatkozásában ... sem érzem helytelennek."

Majd így folytatja: „Egy hadseregparancsnok több mint kétszázezer katonájával együtt 'átállhat', de katonái cserbenhagyásával csak -szökhet. ... Estére Huszton voltam (ahol) kiviláglott, hogy egy esetleges átállásra a hadsereg-parancsnokság Huszton maradt vezetői lélekben egyáltalán nem voltak felkészülve, s az oroszokhoz szökött Miklós Béláról és Kéri Kálmánról csak a legnagyobb döbbenet és rosszallás hangján tudtak beszélni. ... megismétlem: történelmi hibát követett el Miklós Béla, amikor 1944 augusztusában úgy vette át a hadseregparancsnokságot, hogy jó tíz héten át a Pesten már fontolgatott átállás lélektani előkészítése érdekében semmit sem tett, sem legközvetlenebb munkatársait, sem magasabb parancsnokait bizalmasan nem tájékoztatta a várható fejleményekről. Nem értettem Miklós Bélát. A legelemibb kötelességek közé tartozott, s gondolom, tartozik ma is minden hadsereg szolgálati szabályzatában, hogy a parancsnok nem hagyhatja sorsára hadseregét. Ha Miklós Béla átküldi Kérit, hogy információk és parancsok hiányában tájékozódjék a volt ellenségnél, ez rendben van. Akkor hiába küldenek Budapestről nyilas beállítottságú új hadseregparancsnokot, Miklós néhány tábori csendőre segítségével le tudja tartóztatni őket. Ha ezek után a németek kezdenek el fenyegetőzni, s esetleg erőszakos lépéshez folyamodnak, ám tessék, ellen lehet állni, kétszázezernyi ember van kéznél erre. De nem ez történt: a parancsnok nélkül maradt, meglazult fegyelmű hadsereg felett Szálasiék

még októberben átvették a parancsnokságot, majd az egész hadsereget alárendelték a Wehrmachtnak ... Az E magyar hadsereg ezzel számunkra megszűnt létezni.” (Simonffy, 1981, 113—114) Ilyen előzmények után, évtizedek múlva a rendszerváltó elit Kéri Kálmánt — gondolom, érdemei elismeréséül - vezérőrnaggyá, majd vezérezredessé léptette elő.

Balatonszárszón ért a nyilas hatalomátvétel. Ötpercenként bemondták a rádióban: „Beregfy Károly vezérezredes azonnal jöjjön Budapestre.” Hallottuk, hogy nem fegyverszünet készül, ellenkezőleg, a „szittya förgeteg” majd visszaveri ezt „az egész bolsevista hordá”-t. Ebben mi egyáltalán nem bíztunk. Hadügyekben igazi kontárok módjára nem értük fel ésszel, hogy ha kétezer kilométeren keresztül ez nem sikerült, akkor mégis miből gondolják, hogy az utolsó ötven kilométeren jön a fordulat? Gyanús volt az is, amikor a rádió elkezdte ismételgetni: „Nagypéntek nélkül nincs feltámadás”, és mivel a front nagyon közeledett a Balatonhoz, felpakoltunk és hazamentünk Komáromba Elég kalandos utazás volt. Fehérvárig még csak eljutottunk valahogy, de onnan már nem volt tovább személyvonat. Komáromba indítottak egy három mozdonyból álló szerelvényt, mondták a vasutasok, hogy ha akarunk, azzal elmehetünk. Mit volt mit tenni, felpakoltunk a szerkocsira és elvonatoztunk Komáromba. Mozdonyon még úgysem utaztam. Az út végén úgy néztünk ki, mint egy hivatásos szenesember a munkanap végén. Másnap az orosz ékek elérték Siófokot. Mi egy napot késünk, Szárszón rekedtünk volna.

Komáromban a háború kellős közepébe csöppentünk. A laktanya, ahol laktunk, közel volt a Duna-hídhoz, amit folyamatosan bombáztak. Elég sok időt töltöttünk az óvóhelynek kinevezett pincében. Nem hiszem, hogy a födém kibírt volna egy bombát, vagy akár csak az összedűlő ház romjait. Gyakran remegett alattunk a föld a becsapódásoktól, de szerencsénkre a laktanyát nem találták el. Azt hiszem, nem is keresték, a célpont a híd volt. Az alatt a két hónap alatt, amíg ’44 őszén otthon voltunk, a hidat nem sikerült lerombolni. Néhány bomba eltalálta, jó nagy lyukakat ütött a hídtesbe, de a bombák nem robbantak fel.

A KOMÁROMI PONTONHÍD

Féltünk a bombázástól, féltünk a várható harci cselekményektől és féltünk a Vörös Hadseregtől. Ez több mint elég volt a döntéshez, hogy a család nyugatra menekül. Tudtuk, hogy Komáromban semmiképpen nem lesz maradásunk, mert a laktanyából az orosz katonaság nyilván ki fog zavarni. Mi a Nagy Októberi Forradalomról akkoriban leginkább azt tudtuk, hogy a cári hadsereg tisztjeit, családtagjaikkal együtt, a forradalom alatt lemészárolták. Tudtunk arról, hogy Katyn mellett az oroszok tízezer lengyel hadifogoly tisztet kivégeztek. Katynnal kapcsolatban ez a tízezer áldozat ment át a köztudatba. Nemrég olvastam Dmitri Volkogonov, egykori szovjet vezérezredes Sztálinról írt könyvét. A szerző szerint 1940-ben a Katyni körzet három hadifogolytáborában, Kozelskben, Ostakhovban és Starobelskben tartották fogva a lengyel tiszteket. E három táborból a vonatkozó iratok szerint április-május hónapban összesen 15 131 foglyot „szállítottak el”, akik azonban „sehova nem érkeztek meg”. (Volkogonov, 2004, 376) Volkogonov szerint korabeli iratok bizonyítják, hogy a három tábort Berija parancsára létesítették, és a hozzá beosztott „különleges ügyosztály” hatáskörébe tartoztak. Mindettől eltekintve tudtuk, hogy háborús cselekmények kellős közepén tartózkodni nagyon veszélyes. Ráadásul nem egyszerű, érzelmileg nem „semleges” háborúról volt szó. Apám elmondta, hogy a megszálló német és magyar csapatok falvakat égettek fel, orosz és ukrán parasztokat gyilkoltak le azzal a gyanúval, hogy partizánok vagy azok segítői voltak. „Segítő”, kollaboráns meg nagyon könnyen lehetett bárki, aki például ebédet adott partizán fiának. Nem kellett hozzá túl nagy fantázia elképzelni, hogy az orosz hadseregben sok olyan katona harcol, akit fűt a személyes bosszú. Száz szónak is egy a vége, két kocsira felraktuk az úton szükséges használati tárgyakból meg az értékes dolgokból ami ráfért, és anyám, a nagynénje, Vilma néni, a nagybátyja, az időközben nyugalmazott orvos ezredes, meg a két fiú, a 11 éves öcsém és én, elmenekültünk az országból. Bécsen éjszaka átvergődve egy magyar hidászalakulattal együtt masíroztunk a Duna északi partján nyugat felé, a semmibe. Az osztrák gazdák nem adtak szállást a menekülőknek, így aztán

erdőkben, a szekerek mellett, a földön aludtunk. Reggelre belepett a dér, ami április elején nem szokatlan azon a tájon. Egyszer kóborló német katonák állítottak meg, és élelmiszer után kutattak a szekérben, de miután az oldalszalonnák óriási szerencsénkre valahogy összekeveredtek a lovak szénájával, felháborodva mondták egymásnak, hogy „der Speck ist furchtbar” (a szalonna borzalmas), és kellőképpen megundorodva tőle, meghagyták nekünk. Linz környékén a német tábori csendőrség nem engedett tovább nyugat felé, északnak fordítottak. Budweis (Budejovice) felé menetelve egy kis faluban éjszakára egy cseh gazdánál kaptunk szállást és vacsorát. Anyám meg mi ketten az öcsémmel, a házban aludtunk, az öregek lent maradtak a pajtában, ott is voltak fekhelyek. Éjszaka a még Ukrajnában átállt, és a német hadsereg kötelékében harcoló Vlaszov tábornok csapatából néhány katona „vlas/ovci partizani” felkiáltással betört a pajtába, élelmiszereket rabollak a szekereinkről, és többen megerőszakolták Vilma nénit. Keresztapám a pajta egy távolabbi zugában a szénában békésen végigaludla a/ esc ményeket, és másnap reggel szemrehányón kérdezte keresztanyámat, hogy miért nem kiáltott segítségért. Ennek az erőviszonyok ismeretében nyilvánvalóan semmi értelme nem lett volna. - Vilma bolond lelt volna kihagyni egy ilyen soha vissza nem térő alkalmat - jegyezte meg némi cinizmussal apám a háború után. Ami nem jelenti azt, hogy a fehérvári kamasz lányok elszenvedte erőszakkal kapcsolatban is ilyen megértő lett volna. Bár azt azért hozzáfűzte, hogy a háborúban ez sajnos gyakran előfordul, mert az állandó halálveszélyben élő, harcoló katonákat nehéz féken tartani.

Eddig nem ért bennünket semmi különös erőszak, de hát mindig van egy első eset. Háborúban - ráadásul egy felbomlott, menekülő hadsereg visszavonulási területén - nem életbiztosítás masírozni. Ennek megfelelően nyomott hangulatban, de kellőképpen értékelve azt, hogy élünk, vonultunk tovább északnak. Néhány nap alatt Prágában találtuk magunkat. Ez valamikor május elején lehetett, ott ért bennünket a prágai felkelés, amikor a prágaiak ellenállás nélkül lefegyverezték a német helyőrséget. Egy gazdánál szálltunk meg. Két szekérrel meg négy lóval nem volt könnyű szállást találni, de a csehek rendesebbek voltak, mint az osztrákok.

Csehországban mindig befogadtak valahol, soha nem aludtunk a szabadban. Biztonságban, szobánk ablakából néztük, ahogy civil fegyveresek kísérgették a foglyul ejtett német tiszteket, katonákat. Mindez a fegyverletétel előtt pár nappal történt. A prágai kerületi hatóság tisztességesen bánt velünk, egy Prága közelében lévő kis falut, Sedlecet jelölték ki számunkra tartózkodási helyül. A falubeliek barátságosan fogadtak, úgy két-három hetet lehettünk ott egy Prusa nevű öreg parasztgazda házában. A falu éppen nagy gondban volt. Azt találgatták, hogy vajon ki lehet az apja a hetvenéves, öreg Prusa bácsi fiatal menyecske felesége nemrég született fiának, mert a rosszindulatú, irigy vénasszonyok szerint az öreg biztosan nem. Biztos jele annak, hogy kitört a béke, a falubeliek, csehek, magyarok, mindnyájunk nagy örömére. A háború végét egy kis eszem-iszommal együtt ünnepeltük. Úgy két-három héttel a fegyverletétel után, amikor már valamelyest rendeződtek a körülmények, kaptunk egy úti okmányt „Irene Csernochove” és családja részére, akik Komárnóba utaznak. Ezzel elindultunk hazafelé, a Prága-Brno-Érsekújvár-Komárno-Komárom útvonalon. Útközben a négy lóból egy elpusztult. Én kólikával „kezeltem”, majd a később megérkező cseh állatorvos agyhártyagyulladást állapított meg. Még az is lehet, hogy neki volt igaza. Száz szónak is egy a vége, szegény lovunk kimúlt, kellett egy ló. A gazda, akinél megszálltunk, összehozott egy orosz katonával, akinek volt egy eladó lova, szép, jól táplált almásderes, és egy karóráért eladta nekünk a lovat. Ó, minő naivitás! Alig mentünk két-három kilométert, egy másik orosz katona megállított, szó nélkül kifogta a lovat a hámból és elvitte (még jó, hogy a hám megmaradt). Fél óra alatt vesztettem egy karórát, úgy, hogy ez nem volt egy igazán sikeres üzlet. Kis karavánunkat eléggé lehangolta a kudarc. Nem is annyira az óra elvesztése, hanem az a körülmény, hogy negyedik ló hiányában, az egyik szekeret húzó egy szem lovat kímélni kellett, vagyis többet kellett gyalog menni a kocsi mellett. Meg egy kicsit bonyolultan vonultunk, mert a három ló, két szekér összeállítás a nagy magyar Alföldön valószínűleg nem okozott volna gondot, de lévén Csehország eléggé hegyes-völgyes vidék, hegynek fel úgy közlekedtünk, hogy az egyik szekér egy lóval a lejtő alján maradt, a család egyik felével. Én, a család másik

felével, felvittem a kétlovas szekeret az emelkedő végére, ott kifogtam az egyik lovat, és lementem a másik szekérért, ami e manőver segítségével ugyancsak két lóval ment fel a dombtetőre. Lefelé persze ment minden, mint a karikacsapás.

Ilyenformán mentünk, mendegéltünk kelet felé. Néha orosz teherautó-oszlop jött velünk szembe, de nem szólt hozzánk senki. Menet közben utolértünk egy román tüzéralakulatot, éppen az út széli erdőben pihentek. Keresztanyám, Vilma néni, sokáig élt Hajdú megyében, jól beszélt románul, mindjárt megtörtént a kölcsönös bemutatkozás. Férjél, a nyugalmazott orvos ezredest a román tisztek nagy tisztelettel kezelték. A román parancsnok, egy őrnagy, meg a tisztjei is nagyon segítőkészek és barátságosak voltak, felajánlották, hogy menjünk velük, ők is hazafelé tartanak. Két, három napig együtt is meneteltünk a román tüzérekkel, de az ember legtöbbször jódolgában veszíti el a józan ítélőképességét, mi sem voltunk kivételek. Mivel a román tüzérek nagyon kényelmesen, hosszú pihenőkkel masíroztak hazafelé, előrementünk, elhagytuk a biztonságot jelentő „katonai fedezet’-et. Meggondolatlanságunkért hamar megkaptuk méltó büntetésünket. Brno előtt, egy kis faluban, morva milicisták megállítottak, betereltek egy zárt udvarra, és szépen, szisztematikusan kiraboltak. Most már a jócskán „megkönnyebbült” szekerekkel könnyebben haladtunk tovább Komárom felé.

Cseh-Komáromba - illetve Komámóba, mivel a csehek már átvették a hatalmat - már csak egy szekérrel és egy pár lóval érkeztünk. Útközben ugyanis elpusztult még egy lovunk, és mivel a két szekér rakománya a bmói „incidens” után szépen felfért egy szekérre, a második szekeret némi élelemért, szénáért, zabért eladtuk egy szlovák gazdának. Komámóba érve mentünk egyenest a Dunához, hogy majd megyünk tovább Magyarországra. Igen ám, de a hidat nem találtuk, mert felrobbantották. A „bölcs” német hadvezetés ugyanis úgy gondolta -azt hiszem 1944 végén magyar hadvezetés már nem létezett, korábban is csak mímelték -, hogy bár a Vörös Hadsereg úgy kétezer kilométeren keresztül kergette őket az ellenállás legcsekélyebb esélye nélkül, de hopp, itt van ez a Komárom, meg ez a híd. Ez az a pont, ahol meg fogjuk állítani ezt a „bolsevista hordá”-t. Hogyan?

Azt ők se nagyon tudták. A német hadseregnek már nem volt üzemanyaga, egy teherautó húzott másik kettőt, egyik harckocsi húzta a másikat, alig volt lőszerük. A német bakák nagy része is utálta már az egészet, egyetlen törekvésük volt, hogy élve hazajussanak. Ha egyáltalán volt még hova, ha volt még kihez. De a katonai vezetés, a „szoldateszka” fanatizmusa nem ismert határokat. „Wir kámpfen bis zum letzten Zug” - olvastuk a fehér betűs feliratot a német katonai teherautókon. Amikor az oroszok Debrecenben voltak. A magyar humor jegyében valaki egy éjszaka a „Zug”-ot fehér festékkel kiegészítette „Anzug”-ra. Vagyis, hogy nem az utolsó leheletig, hanem csak az utolsó gatyáig folyik majd a harc. De visszatérve a hídhoz, valami bomlott agyú stratéga emlékezett hadiakadémiai tanulmányaira, hogy az ellenséges támadás lefékezésére a folyón található hidakat fel kell robbantani. Ezek az idióták, a gazemberek - mérgelődtem magamban - felrobbantották a hidamat, amin átkelhettünk volna. De semmi baj, kiderült, hogy van pontonhíd. Ez szükségmegoldás, arra való, hogy a hadsereg akkor is haladjon, ha az ellenség felrobbantja a hidat. Valószínűleg azt a német hadiakadémián nem tanították, vagy a vezénylő tábornok annak idején, mint bohó ifjú akadémista, éppen lógott az óráról, így nem tudta, hogy egy híd felrobbantása legfeljebb ha órákra tudja feltartóztatni az ellenség előrenyomulását, mert, davaj, davaj, és áll a pontonhíd. A lényeg: ott volt, működött a pontonhíd, harckocsik súlyát is elbírta. El bizony, csak azt nem tudtam, hogy mi hogyan fogunk átkelni. Abban az időben ugyanis nagyon alacsony volt a Duna vízállása, és a pontonhíd mélyen alattunk lebegett a vízen, a le- és felhajtó rész nagyon meredek volt az én két lovamnak.

Furcsa, hogy mindig azt mondom: én. Ennek egyszerű a magyarázata: ott és akkor a kis családi karavánban rajtam kívül anyám, a nem egészen tizenkét éves öcsém, anyám nagynénje és hatvan év körüli, beteges nagybátyja volt. Vagyis a magam szűk tizenhat évével én voltam a férfi. Sőt: a FÉRFI. Aki a családban egyedül tudott bánni lóval, szekérrel, ami akkor létkérdés volt számunkra. Mindezt egyébként még Bántapusztán tanultam meg az uradalmi kocsisoktól. Nem volt idő elmélkedni, mert a híd a szovjet hadsereg hídja volt, és mint olyan, eléggé el nem ítélhető módon a

szovjet csapatok mozgását szolgálta (tetszenek látni, ezek a „ruszkik” már akkor is milyen önzők voltak).

Davaj, davaj - nógattak a katonák, hogy ne ott a hídfőn oldjam meg az emberiség nagy filozófiai problémáit. Mondom magamban, jó-jó, lemenni csak lemegyünk valahogy, csak győzzük, én meg a lovak, pontosa libán a lovak meg én, tartani a szekeret, hogy valahogy egészben érkezzünk le. De aztán? Mi lesz aztán? Ez a két ló hogyan húzza fel a megpakolt szekeret azon a meredek feljárón, hát az érdekes lesz. Mindegy, menni kellett. Lánccal lekötöttem a két hátsó kereket, és elindultunk. A lovak már szinte a seggükön csúszva „emberül” tartották a szekeret, és szépen le is érkeztünk a tulajdonképpeni hídtestre anélkül, hogy a híd két oldalán folyamatosan vonuló Vörös Hadsereg személyi állományában kárt tettünk volna. És bár felfelé teljesen reménytelen vállalkozásnak ígérkezett, gondoltam magamban lesz, ami lesz, nekiindulunk. Levettem a láncokat a kerekekről, szegény lovacskáim behunyták a szemüket, és együtt bátran nekiindultunk a meredeknek. Mentünk vagy két métert, és akkor, ahogy az előre látható volt, a szekér lovastól elkezdett csúszni visszafelé. Ebben a pillanatban egy tiszt kiáltott valamit, mire egy csomó orosz katona megrohanta a kocsit. Na, mondom, szervusz világ, ezek most lovastól, szekerestől bedobnak a Dunába. Tévedtem! Mint a hangyák, körülvették a lovakat meg a szekeret, és nagy davaj, davaj mellett, amivel magukat éppúgy lelkesítették, mint engem meg a lovakat, a szó szoros értelmében szinte ölben felvitték a fogatot a rakpartra. Hű, gondoltam, ez meleg volt. Elővettem minden orosz tudásomat, hogy szpaszíba, szpaszíba, mire veregették a hátamat, meg mondtak nekem oroszul mindenfélét. Annyit értettem, hogy nicsevó, meg amivel nyugtatták a két hölgyet, hogy mamuska, nye bojsza, nye bojsza. Elmondhattuk, hogy - nagy meglepetésünkre - a Szovjetunió Vörös Hadserege a tenyerén hordozott, így hozott be Magyarországra

IV. FEJEZET - Háború után

Élet a felszabadulás és a gyűlölet országában.

A RÉGI-ÚJ HAZA

Komáromban a laktanyában szovjet csapatok állomásoztak, ezért úgy gondoltuk, inkább nem érdeklődünk maradék bútoraink és egyéb ingóságaink hogyléte és holléte után. Megállás nélkül mentünk tovább, és baj nélkül megérkeztünk Fehérvárra, nagyapámékhoz. Nagy volt az öröm, nagy szó volt akkor, hogy mindenki élt. Csak a két katonáról, apámról és Lajoskáról nem tudtunk semmit. A viszontlátás öröme után láttuk, hogy tető van, de a ház ablakai helyén deszka meg papír díszeleg. Az öregek elmondták háborús élményeiket. Mesélték, hogy Fehérvár kétszer cserélt gazdát, előbb német, aztán orosz tiszt lakott náluk. A kert végébe egy német légelhárító ágyút ástak be, amit aztán az oroszok aknavetővel „kerestek”. Az aknavető nagyon hatékony fegyver, de nem egy távcsöves puska, így a találati mező eléggé szétszórt. Egy szó, mint száz, az egyik akna telibe kapta a házat, de nagy szerencsénkre főfalra esett, és néhány téglát leverve még a padláson felrobbant. Ennek volt két előnye meg egy hátránya. Egyik előnye az volt, hogy - mivel az akna nem „ment le” a pincébe - nagyapámék életben maradtak. A másik, hogy megmaradt a ház. Ha a pincéig lemegy az akna, csak egy kráter marad a ház helyén. Se nagymama, se nagypapa, se ház. Az előnyökkel összevetve - hogy nagyszüleim élnek, és ráadásként még a ház is megmaradt - szinte említést sem érdemelt az a hátrány, hogy a robbanás elfújta a tetőt meg az ablakokat. Nem felejtettük el apám szavajárását. Ha anyám valamivel elégedetlen volt, mindig azt mondta neki: „Drágám, a sajtban a sajtot kell nézni, nem a lyukakat.” A „sajt”-ot néztük, nem a bedeszkázott ablakokat, és így - bár a látvány alapján minden okunk meg lett volna rá nem estünk kétségbe. Az öregek, nem sokkal a harcok elmúltával, az ékszereik és némi m hanemű beáldozásával megcsináltatták az új tetőt, anyám ékszereiből lettek az új ablakok. Amit úgy sikerült a hős morva partizánoktól meg menteni, hogy amíg ők hátul a szekerek kifosztásával voltak elfoglal va, azt a kis táskát, ami a szekér elején volt a lábunk alatt, és amiben az ékszerek voltak, pléhpofával és nagy lélekjelenléttel, egy öl szérűi val együtt felmarkolva, a lovak elé dobtam. Majd amikor végeztek

a fosztogatással és elengedtek, a szénát a táskával együtt bedobtam a saroglyába és az ékszerekkel együtt elvonultunk. (Kis diadal a nagy kár mellett.)

Amikor a fehérvári ház körül nagyjából rendeződtek a dolgok volt tető, ajtók meg ablakok -, felültünk anyámmal a szekérre, és elkocogtunk Szárszóra. A házat kifosztva találtuk. Bútorainkat meghagyták, de elvitték a szivattyút, az edényeket, az ágyneműt meg a ruhákat. Mivel elég valószínűtlennek látszott, hogy a szovjet hadseregnek éppen a mi szivattyúnk, két pámaciha meg anyám pongyolája hiányzott a háború biztos megnyeréséhez, bementünk a faluba érdeklődni. Térültünk, fordultunk, régről voltak jó ismerőseink, így megtudtuk egy-két, egyébként tehetős parasztgazda nevét, címét, akik részt vettek a fosztogatásban. Bizonyságául annak, hogy arrafelé milyen ügyes, szorgalmas népek laknak. Bementünk a rendőrségre, elmondtuk, mi járatban vagyunk. Vita nélkül kaptunk két rendőrt, akikkel elmentünk, hogy amit lehet, visszaszerezzünk. Nem jártunk hiába, egy kocsiderékra való ruhaneműt, ágyneműt, edényt sikerült visszakapni. Mindez jól jött az újrakezdéshez, bár csak egy része volt az ellopott holminak.

Rosszabbul jártunk komáromi lakásunk bútoraival és felszerelésével. Amit apám tizenhét évi munkájával, anyám takarékosságával összegyűjtöttek - három szoba bútorát, ágy- és asztalneműt, étkészletet, ruhát, szőnyegeket, nem tudom, hány száz kötet könyvet -, a laktanyában lévő lakásunkból ‘44. október végén egy bakonyi kis faluba vitették, egy ismerős parasztgazdához. Háború után, amikor meg akartuk köszönni az őrzést, kiderült, hogy egy szalvéta nem sok, annyi sem maradt. Egy zokni se! - Hogy-hogy? - kérdezte apám. - Elvitték az oroszok. - volt a szűkszavú válasz. Elképzeltem, amint a Vörös Hadsereg rohamozza Berlint, és az egyik T-34-esre a kredencünk, a másikra meg a háromajtós könyvszekrényünk van felkötve. Mit mondjak? Nem volt életszerű. Apám, amikor „nyugatos” katonatisztként hazajött az amerikai hadifogságból, örült, hogy él, és mivel nem akart magának bajt, meg sem kísérelte a nép körében rendőrséggel kerestetni a bútorainkat. Mindenesetre nem volt felemelő élmény, nem ápolta bennünk a nemzeti összetartozás érzését,

amikor szembesültünk azzal, amit - egyébként nem is szegény sorsú - honfitársainktól elszenvedtünk. Balatonszárszó és Bakony-nemtudommi légvonalban olyan 60-70 kilométerre lehetnek egymástól, és milyen hasonló felfogás! Jelenthetem, kedves olvasó, hogy népünk egy része már jóval Rákosi elvtárs és a moszkvai kommunisták megérkezése előtt, nagy élvezettel és sikeresen gyakorolta más javainak eltulajdonítását. Erre már a Horthy-korszak vége felé rászokott, amikor a zsidótörvények nyomán némi „zsidóvagyonra" tehetett szert az ügyesebbje. A hivatalbéli urak vagyonokat, vállalatokat, különleges ékszereket „szereztek", az egyszerű falusi nép az asztalt meg az ágyat, a fazekat meg a pámacihát vitte haza. Amikor pedig a kevesek visszajöttek a halálból, a fogságból, a menekülésből, nem találtak, nem kaptak vissza semmit. A kép úgy teljes, ha hozzátesszük, hogy hasonló vagy még rosszabb sorsra jutottak a birtokosok kúriái, kastélyai is. A hasonlóság szembetűnő: mindegy volt, hogy gettóba, majd haláltáborba hurcolt zsidó fűszeres, orvos, vagy ügyvéd, frontot járt katonatiszt vagy földbirtokos úr - az istenadta nép osztálykülönbség és fajgyűlölet nélkül vitte, ami a keze ügyébe került.

Nem mondhatom, mert nem tudom, hogy ez mennyire volt általános az országban, az azonban tény, hogy a mi ingóságaink 90 százaléka erre a sorsra jutott. Márai Sándor *Naplóját* olvasva kiderül, hogy Budapesten és Leányfalun is hasonló volt a helyzet. És mi történt néhány év múlva? Azok, akik korábban természetesnek vették honfitársaik vagyonának eltulajdonítását, fel voltak háborodva, és szidták a kommunistákat, amikor a földet, az állatokat, a boronát meg a vetőgépet be kellett vinni a közösbe, a termelőszövetkezetbe. Megjegyzem, az ötvenes években a kitelepítettek sem jártak jobban. A lakásukból ismerősöknek, barátoknak megőrzésre átadott értékes berendezési, lei-szerelési tárgyaikat - bútort, szőnyeget, festményt, porcelánt , amikor a kitelepítésből visszatértek, csak részben vagy egyáltalán nem kapták vissza. A hivatkozás többnyire az volt, hogy elvitték az ávéhások. Ismerek kitelepített családot, akiknek évek múlva a megőrzésre átadott, majd letagadott herendi porcelán étkészletükben szolgálták fel a „barátaik" az ebédet. A műveltségére oly büszke magyar középosztály sem vizsgázott jobban, mint az egyszerű nép. Nem csak az

oroszok és a kommunisták okozta szenvedésekről kellene megindító történeteket mesélni az ámuló utókornak. Arról is beszélni kellene, hogy népünk jelentős része - osztálykülönbség nélkül - semmivel sem volt különb, mint a megszálló német, vagy orosz katonaság, vagy az új urak. Nép és vezérei, jól megérdemeltük egymást.

Az utcában hamar elterjedt, hogy megjöttünk, a szekér meg a két ló elég feltűnő volt, így aztán nemsokára meglátogatott a harmadik szomszéd. Egy parasztgazda, akinek egy közeli faluban is volt háza meg földje. - Nagy bajban vagyok - mondta a gazda. Learatni még csak learattunk, a kasza megmaradt a háborúban, de a kocsit-lovat elvitték a katonák, így nem tudtunk betakarodni, nem tudtuk a gabonát a földről a szérűbe behordani. (így mondta: „a katonák”. Akkoriban járt arra magyar, német, orosz katona, egyik se kérdezte, csak vitték, ami kellett, amit értek. Ahogy az háborúban mindig és mindenütt lenni szokott. Már csak ezért is háromszor meg kéne gondolni a fent levőknek, hogy háborúzzanak-e, mert mindig a szegény, ártatlan nép látja kárát.)

- Sárkeresztes itt van nem messze Fehérvártól, nem jönnél el kocsival, lóval hozzám elvégezni a betakarítást? — kérdezte tőlem a gazda. Mivel se családfőnk, se pénzünk, se ennivalónk nem volt, jól jött az ajánlat. Anyámmal megegyeztek, nem tudom, hány zsák búzában, meg a szállás, ellátás nekem meg a két lónak, és másnap hajnalban indultunk. Bántapusztáról valamennyire ismertem a mezei munkát, de hát az akkor egy gyerekjátéka volt. Itt meg kellett fogni a vasvillát rendesen, és segíteni a rakodásban. Lerakodás után este nekem még a lovakat is el kellett látnom. Úgy dolgoztam, mint akármelyik béres egy uradalomban. Az első két-három este az izomláztól alig tudtam mozgatni kezem-lábam, csak beestem az ágyba. Aztán megszoktam. Minden nap hajnalban, még sötétben keltünk, és este már sötét volt, mikor lefeküdtünk. Néha azt hittem, állva elalszom rakodás közben, de aztán belejöttem. Szégyelltem volna pihenőt kérni, amikor mindenki dolgozott. Kubikos koromból emlékeztem, hogy ha az ember áthúzza magát a holtponton, utána már könnyebb. Összeszorítottam a fogamat, és dolgoztam tovább. Ha korábban, a háború alatt keserves volt kivárni a tizenkét órás munkanap végét, el lehet képzelni milyen kemény

próba volt tizenöt-tizenhat órát dolgozni naponta. Igaz, közben megedződtem: gyalog megjártam Prágát, és egy évvel idősebb lettem. Szerencsére nem kaptunk esőt, így aztán szépen, rendben behordtunk mindent. Megkaptam a kialkudott zsákokat, hazahoztam a család egész évi „kenyéré”-!. Nagyon büszke voltam, hogy szűk tizenhat évemmel én lettem a család „kenyérkeresője”. Ezután a nagy siker után érzékeny búcsút vettünk lovacskáinktól. Hűséges társainktól, „akik” végig kitartottak mellettünk a menekülésben, és szekerestől visszaadtuk őket a hadseregnek. Merthogy valamikor a háború előtt az övék volt, a megőrzés fejében eddig használhattuk. Örültek, hogy egyáltalán valamit visszakaptak a nyugatra vitt lovakból, szekerekből, rengeteg vagyonból.

Születésnapi ajándékul édesapánk is megjött. Elmesélte, hogy Ausztriában a parancsnoksága alá beosztott lóellátó oszlopot (magyarul lókórházat) összevonták az 1. sz. huszárhadosztállyal. Ez akkor már csak a nevében és emlékeiben volt hadosztály, jó, ha egy ezredre való hadra fogható lovat meg huszárt össze lehetett volna szedni, és velük meneteltek nyugat felé. Egy nap szembejött egy dzsip, két amerikai katonával, akik minden teketória nélkül elfogták az alakulatot. I,ovastul, szekerestül, huszárostul, mindenestül. Az oszlop élén haladt az amerikai dzsip, utánuk szép sorban a foglyul ejtett hadosztály. A hadifogolytáborban elszedték a szolgálati pisztolyát meg a biztonság kedvéért az óráját is. Csak ott nem a „davaj csaszi”, hanem a „come on” járta. Elvették, és nem is adták vissza soha többé. A fogolytáborban hamarosan megjelentek a „fejvadászok”. Mérnököket, orvosokat, állatorvosokat toboroztak az Egyesült Államokba és néhány nyugat-európai országba. Apámat egy dán cég, vágóhíddal és húsfeldolgozó üzemmel kiegészített nagy sertéstenyésztő, -hizlaló vállalat képviselője győzködte, hogy menjen hozzájuk Dániába. Apám nem volt kalandvágyó természet, visszajött a családjához, a támogatásra szoruló öreg szüleihez. Pedig ha belevág, ha megpróbálja, a következő néhány évtizedben másként alakul a sorsunk. Viszonylag rövid hadifogolyélet után („a fene se akar benneteket itt potyára etetni” felkiáltással) egy csoporttal hazaküldték. Komáromban a Monostori-erődben átesett egy rövid biztonsági szűrésen, és mivel semmilyen feketelistán nem szerepelt,

hazaengedték a családhoz. Később a Honvédelmi Minisztérium igazolóbizottsága megjegyzés nélkül igazoltnak nyilvánította, így folytathatta a katonai szolgálatot az új, demokratikus hadseregben. Egyidejűleg csináltatott egy csinos zománctáblát, mely azt hirdette a járókelőknek, hogy itt egy állatorvos lakik, és a szolgálatukra áll. A magángyakorlat lassan beindult, és olyan jól jövedelmezett, hogy szüleim két év alatt, Fehérvár belterületén vettek egy hatszáz négyszögöles termő gyümölcsöst. Ez a kétlaki aranyélet csak rövid ideig tartott: 1946-ban, még bőven a kommunista hatalomátvétel előtt, a kisgazda Nagy Ferenc miniszterelnöksége és az ugyancsak kisgazda Tombor Jenő honvédelmi minisztersége alatt, apámat bélistázták, nyugdíj nélkül elbocsátották a hadseregből. Apám nem örült neki, de nem is rázta meg különösebben. Hála az állatorvosi diplomának, ez nekünk nem okozott anyagi problémát sem. Ez a kellemes időszak egészen addig tartott, amíg el nem kezdődött a termelőszövetkezetek szervezése. Ez megölte a magánpraxist, de mivel apámról nagyon jó vélemény volt szakmai körökben, kinevezték az Állami Mesterséges Megtermékenyítő Szolgálathoz. Mondhatom, ha apámnak netán volt is olyan titkos nosztalgiája, bánata, hogy nem lett ezredes és méltóságos úr, nem látszott rajta. Biztosan jobb dolga lett volna, ha az előző élete folytatódik, de ezen túltette magát, és nagyon jól beilleszkedett az új rendszerbe, az új helyzetbe. Értékelni tudta, hogy mások nála sokkal rosszabbul jártak. Elővette a diplomáját, háború előtt is szerette a szakmáját, és dolgozott mint állatorvos. A szaktudása segítette abban, hogy felszínen maradjon, ne kerüljön olyan helyzetbe, mint mondjuk egy volt tüzértiszt, aki csak portásnak vagy segédmunkásnak tudott elhelyezkedni, hogy a családját valahogy eltartsa. Vagy mint Reviczky Imre ezredes, aki a háború alatt példát mutatott emberségből, és a háború után - emlékszünk rá - egy Tüker-pincében szenet lapátolt a megélhetésért. A szénlapátolás egyébként az ötvenes években kedvenc büntetés volt a hatalom által nemkívánatosnak ítélt elemek számára. Argentínából a háború után hazatelepült kommunista házaspár - a barátaink - harminc évvel később mesélték, hogy hazatérésük után az őket körülvevő gyanakvás miatt a férj csak a MÁV-nál tudott

elhelyezkedni vagonkirakó segédmunkásnak. Együtt lapátolta a szenet horthysta katonatisztekkel. Megjegyzem, én megértem ezt a gyanakvást. Mit gondolhatott az a szegény elhárítótiszt. Itt van ez a házaspár, csinos argentin feleség, művelt, értelmiségi férj. Ahelyett, hogy örülnének, hogy Argentínában, a tangó hazájában, a világ másik végén lehetnek, hazajönnek a félig romokban heverő, nyomorgó Magyarországra. Ezek vagy hülyék, vagy mazochisták, vagy amerikai kémek. Amíg ez kiderül, biztos, ami biztos, menjen csak szenet lapátolni. Az a változat, hogy esetleg hívő kommunisták, eszébe sem jutott. Néhány évtizeddel később a férj nagykövet lett Dél-Amerikában. így kerek ez a kedves kis magyar világ.

Anyám nehezebben tűrte az új helyzetet. Alkalmazkodott ő is a megváltozott viszonyokhoz, hisz falusi kislány volt valamikor, de az ő sorsa nagyobbat változott, romlott, mint apámé, aki végül is a szakmájában maradt. Anyám régen nagyságos asszony volt, szépen berendezett háromszobás lakásában cselédlány szolgálta ki, fiatalasszony korában, a háború előtt társaságba járt. A háború teljesen kifosztotta. Otthona ami egy korabeli középosztálybeli asszony életének középpontja volt megsemmisült. Szinte mindene odaveszett. Nagyapáméknál, egy szerény, kétszobás házban laktunk. Eleinte nyolcán, később tartósan hatan. Müveit társasági csevegés helyett pedig velem együtt a disznóólat takarította. Meg kecskét fejt. Zokszó, panasz nélkül, nagy elszántsággal, szorgalommal csinálta, amit kellett, de meg tudtam érteni, hogy ez a nagy változás megviselte. Meglátszott a kedélyén.

Közismert, hogy 1945-ben és 1946-ban nagyon nehéz, volt a háború utáni Európában. Magyarország különösen sokat szenvedett, és a háború okozta károkat a családok is csak nehezen és lassan tudták pótolni. Ennek kézzelfogható jeléül, mivel ruhám még csak akadt, de cipő és nagykabát nem, magyar katonabakancsban és német katonaköpenyben jártam iskolába. A bakancsot apám mentette haza a háborúból, a német köpenyt meg nagyapáméknál hagyta az oroszok elől sietve távozó gazdája. Legalább a rangjelzést vágd le róla - mondta Cseh tanár úr, az osztályfőnökünk.

Nyáron, a bakancsot kímélendő, fatalpú szandál volt a lábbelim. Gumilapot ragasztottam a talpára, hogy legalább ne csattogjon.

Mit mondjak, nem volt nagyon elegáns. Ennivaló alig volt. A városiak falura jártak ruhát élelemre cserélni. Kukoricamálé, sült tök, melasz gyakran szerepelt étrendünkben. A család húsellátásának biztosítása érdekében két disznót hizlaltunk, a tejet kecskéink adták. Egész formás kis gazdaságot működtettünk, amivel persze elég sok, nem nagyon kellemes munka is járt. Amikor pénzért már semmit nem lehetett kapni, 1946-ban, a nyári szünetben, munkát kaptam a Szent György Kórház rendbehozatalánál. Kapáltuk az udvart ellepő gazt, maltert hordtam a kőműveseknek meg anyagot a cserepeseknek, egy kétemeletes ház tetejére. Fel a nyeregig, ahol a kúpcserepeket rakták. Dolgoztam asztalosoknál is. Miután megtanítottak, hogyan kell a golyó- meg gránátszilánk szaggatta ajtófélfákat javítani - ilyen ajtó meg volt számolatlan, csak győzzem javítani —, önállóan dolgoztam. Itt vittem a legtöbbre, segéd lettem. (Gondoltam, most már akár Munkácsy Mihály is lehetnék, hisz ő is asztalosinas volt Lieb Miska korában, Békéscsabán.) Az egészben az volt a legjobb, hogy természetben kaptuk a bért. Egyszer tököt, paradicsomot, sárgarépát, máskor zöldbabot meg valamilyen gyümölcsöt kaptunk, ami jól jött a család élelmezésében.

Ami a politikai változást illeti, keveset értettem belőle. Nem mondhatom, hogy repestünk a boldogságtól, de gondjaink nagy többsége az elbukott háborúval, ingóságaink elvesztésével, a szegénységgel függött össze. Nem azon sóhajtoztunk, hogy megszállták az oroszok. A „ruszkik”. Ez ugyanis szerintünk természetes következménye volt annak, hogy oktalan módon megtámadtunk egy nagyhatalmat. A háború természetesen elveszett, a győztes hadsereg pedig megszállta az őt korábban megtámadó országokat. Ilyen egyszerű volt az eligazodás. Mi választottuk ellenségnek az oroszokat, nem ők támadtak meg minket. Mi nyomultunk be kétezer kilométerre az ő országukba, mi gyilkoltunk, gyújtogattunk Ukrajnában. Akkor most senki ne panaszkodjon. Jobban meg kellett volna gondolni. Esztelen, felelőtlen döntéseknek kellemetlen következményei vannak. Akkoriban mi nem vitattuk, nem is gondolkoztunk azon, hogy 1945-ben felszabadulás, megszállás, vagy mi volt Magyarországon. Személy szerint nem voltunk érintettek. Mivel elmenekültünk, nem szenvedtünk a harci cselekmények

miatt. Azt sem éreztük, hogy felszabadultunk, mert a náci-nyilas hatalom korábban velünk nem foglalkozott, uralmuk jelentős részében nem is tartózkodtunk Magyarországon. Ugyanakkor, ha nem voltunk teljesen hülyék vagy vakok - és nem voltunk - látnunk kellett, láttuk is, hogy a háború minden borzalmától meggyötört ország nagyobbik részének felszabadulás volt, ami történt. Felszabadulás elsősorban a német és magyar nácik uralma alól. Ezt nem kellene napjaink „rendszerváltó hősei”-nek és a korról csak torz és felületes ismeretekkel rendelkező, tapasztalatlan fiatalabb korosztályoknak ennyire lebecsülniük. Ne hallgassanak korunk hamis „prófétái”-ra. Én nem voltam jelen, nem vagyok hiteles, Márai Sándor viszont jelen volt, méghozzá a sűrűjében. Meséljen hát a szemtanú, aki nem üres és hazug frázisokban, de egész életében, minden szívdobbanásában, valamennyi leírt sorában ízig-verig magyar és polgár volt: „Az élet csakugyan mindennél végtelenebb. I la valaki félesztendő előtt megjósolja, hogy eljön a nap, mikor Horthy és entourage-a szorongva, reménykedéssel várja valahol a bullái várban a felszabadító bolsevista csapatok megérkezését... És ez a nap eljött... Ez az ország többségében őszintén reakciós és németbarát. Minden csizmás, formaruhás reakció tetszik itt a bugrisnak. (Nem tudok nem gondolni a 2007-ben utcára küldött „nemzetmentö” gárdákra, és azokra, akik körülöttük bábáskodnak - *Cs. A.)* A németek valóban varázslók. Sikerült megvalósítaniok a csodát, hogy minden lisztes séges ember őszintén és forró reménykedéssel várja az oroszokat, a bolsevistákat, akik valóságosan mint felszabadítók érkeznek. I n is így várom az oroszokat. Két napja mind hosszú utat tettünk meg. két napja, hét hónapja, huszonöt éve.” (Márai, 2004 [19451, 242 24.1) Akinek ez nem tetszik, ne velem, Márai Sándorral vitatkozzon. De kéretik óvatosan bánni a szavakkal, mert az író behozhatatlan előnyben van: ő átélte, amiről beszél. Az író mellett egy szociáldemokrata visz-szaemlékezése legyen a másik példa arra, hogy a kortársak - bár sokféleképpen élték meg azokat az éveket - a felszabadulásról és a szovjet hadseregről nagyon hasonlóan gondolkoztak: „Soha el nem múló hálával adózom a dicsőséges Vörös Hadseregnek, mely kétszer szabadított ki a magyar fasizmus karmai közül” - írta egy

szociáldemokrata szakszervezeti vezető, akit „messze a Dunától, a Don partján, 1943. január 13-án szabadított ki a 401-es különleges büntetőszázad rabságából a Vörös Hadsereg.” (Kossá, 1984, 5, 441) A 401-es különleges büntetőszázadot azzal küldték ki a Donhoz, hogy „minél hamarabb megdöglenek ezek a zsidók meg kommunisták, a keret annál hamarabb hazatérhet”. A századból összesen harmincnégyen maradtak életben, az emberek közel 80 százaléka aknaszedésben pusztult el. Aki túlélte az aknákat, azt a „keret” néhány szadista katonája egyszerűen agyonlőtte.

Ugyanilyen fontos volt százezrek számára, hogy felszabadultak a nagybirtok, a több százezer holdas katolikus egyház és a többi földbirtokos uralma alól. Személyes tapasztalat alapján, meggyőződéssel mondom, akkor is, ha egyeseknek ez „vulgármarxizmus”. Legyen. A tények ritkán törődnek azzal, hogy kinek tetszik, kinek nem, még kevésbé azzal, hogy az utókorban ki mit mond róluk. A két világháború közötti társadalom kasztrendszere után a korábbi kirekesztettek, a nincstelenek gyermekei számára is megnyílt a felemelkedés útja, lehetősége. Tudom, mert néhányukkal később együtt dolgoztam a Központi Statisztikai Hivatalban. Nem fájt nekik, hogy „a régi urak”-tól elvették a házat, rangot, de ezt talán meg lehet érteni. Más oldalról nézve azt is tudom és megértem, hogy másként élték meg a felszabadulást azok a fehérvári családok, ahol fiatal asszonyokat, tizenéves lányokat erőszakoltak meg az orosz katonák. Mint ahogy az is érthető, hogy mindazok, akik elvesztették korábbi kivételezett társadalmi pozícióikat, befolyásukat, vagyonukat, kiszorultak a jó állásokból, nem érezték magukat felszabadulva. Ellenkezőleg.

Korán kapcsolatba kerültem a rendőrséggel. Egy nyári vasárnap barátokkal nézelődtünk a városban, amikor elterjedt az utcán, hogy Fehérvár szovjet városparancsnoka, Piszarenko ezredes, betiltott valamilyen katolikus körmenetet. „Ezért beverik a Piszarenko ablakait” -mondtam nagy bölcsen. Teljes kívülállóként, hisz nekem aztán semmilyen körmenethez nem volt semmilyen közöm, nem is érdekelt. Egy szempillantás alatt odalépett hozzám egy civil, hogy menjek vele. Kérdezem hova? Mondja,

hogy a rendőrségre, mert lázító kijelentéseket tettem. Na, gondoltam, én marha, most jól kinézek. Nem volt mit tenni, mentem. A rendőrségen a civil nyomozó a folyosón leültetett egy padra, és eltűnt. Én meg ott ültem szép csendben, és várakoztam. Nem bántottak. Nem szólt hozzám senki, rajtam kívül egy lélek sem volt a folyosón. Se rendőr, se civil. Vártam úgy négy óra hosszát, mire kijött egy rendőr, hogy mehetek haza. Otthon már nagy volt az izgalom, hogy hova tűnhettem. Elmondtam, mi volt, mire kaptam apámtól egy megérdemelt jókora pofont, az egyetlent egész életemben. - Miért nem férsz a bőrödbe, van nekem e nélkül is elég bajom - ez volt a kísérő szöveg. Nagymama jóvoltából még valami ebédet is kaptam, pedig már négy óra felé járt az idő.

Tanulmányaimat Fehérváron, az Állami Ybl Miklós Gimnáziumban folytattam, különösebb esemény nélkül. Jó hangulatú diákélet folyt. Néhányan iskolai lapot alapítottunk „Mi Életünk” címmel, havonta jelent meg, iskolai hírekkel, novellákkal, sportrovattal. Egyszer valaki szóba hozta a szerkesztőbizottságban, hogy vers is kellene. Rám cselt a választás, így lettem költő. Egyik versemről írták a helyi lapban, hogy „biztatóan induló költőjük is van a gimnazistáknak”, de volt annyi önkritikám, hogy kezdeti sikereim ellenére nem a költői pályát választottam. Nyolcadikos koromban, mint az irodalmi önképzőkör diákelnöke, előadást tartottam az egyik kollégiumban Illyés Gyula *Puszták népe* című szociográfiájáról, a pusztai szegény emberek éleiéről. I leiemből nem hiányzott a szerelem sem. Egy gimnazista lánnyal, Marikával, későbbi feleségemmel, a tánciskolában szövődött a nagy szerelem. Egy alkalommal megkért, írjam meg a magyar dolgozatát. í gy hölgy kérését már akkor sem tudtam visszautasítani. Én megírtam, ő beadta. A siker sajnos elmaradt, mert feltűnt az idegenkezűség: „Mari, megeszem a kalapom, ha ezt te írtad” - hangzott a magyartanár ítélete, aki jót mulatott a dolgon, nem csinált ügyet belőle. Marika édesapja tagja volt a szociáldemokrata pártnak "jóakaratú” ismerősök besúgták apámnak, mondván „nem helyes, hogy a fiad egy kommunista villanyszerelő lányával sétálgat”. így vigyáztak az erkölcseimre. Vagy osztályuk „tisztaságára”? Apám szóba hozta az ügyet, és bár én próbáltam magyarázni, hogy a szociáldemokrata nem egyenlő a

kommunistával, ebben nem jutottunk egyetértésre. Egyik tanárunk is szociáldemokrata volt, fiával, Morvai Gusztival együtt tettük rendbe a párt könyvtárát. Ott valószínűleg találkoztam Marx műveivel is, de akkor nem keltették fel a figyelmemet.

Egyszer vége lett a gondtalan diákéveknek, 1948-ban fejeztem be a nyolcadik osztályt. Apám azt ígérte, ha kitűnő lesz az érettségim, kapok egy szép karórát. Ez már valami, gondoltam. Az érettségi előtt bezárkóztam házunk egyik szobájába és tizennégy napon keresztül, kisebb szünetektől eltekintve reggel nyolctól este nyolcig-kilencig tanultam. Az eredmény nem is maradt el. A magyar érettségin a „Bánk, a bán és a férj” című tételt húztam. A többi tárgy is jól sikerült, így kitüntetéssel érettségiztem, és jutalmul kaptam egy Tissot órát. Néhány hét múlva kiderült, hogy a kitűnő érettségivel nem sokra megyek, legfeljebb bekereteztethetem. Jobb ötlet híján, apám tanácsára, az állatorvosi egyetemre jelentkeztem, bár az állatok gyógyítása egyáltalán nem vonzott. Nem kellett sokat aggódnom, mert színjeles bizonyítvány ide, kitűnő érettségi oda, „hely hiányában” nem vettek fel. Nem számoltunk azzal, hogy dúlt a „kulturális forradalom”. Egy év múlva megismételtem a kísérletet, „hely hiányában” újra elutasítottak. Közben hallottuk a híreket, hogy a magamfajtákat (akiknek atyja ludovikás tiszt és/vagy állatorvos volt) mind kirúgták az egyetemről. Azt meg sem próbáltam kideríteni, mi volt a nagyobb „bűnöm”: apám katonatiszti múltja vagy állatorvosi diplomája. A kettőt együtt végképp nem tudták elviselni. Tudomásul kellett vennem, hogy bár ez csak egy kulturális, de a forradalom az forradalom. Ezzel a politika belépett az életembe. Hozzá kell tennem, mert a kor jellemzéséhez és a lényekhez ez is hozzá tartozik, hogy három év múlva, 1951-ben öcsémet, ugyanazzal a származással, minden gond nélkül felvették ugyanerre az állatorvosi egyetemre. Addigra csitult a forradalmi düh? Megszerezte a diplomát, és Keszthelyen lett állatorvos.

Mit lehetett tenni? Apám kapcsolatai révén sikerült bejutnom az Agrártudományi Egyetem keszthelyi karára. Tizenkilenc éves voltam, és Keszthelyen néhány kellemes hónapot töltöttem. Azzal kezdődött, hogy nagyszabású évnyitó gazdászbált rendeztek. Egy tánc itt, egy tánc ott,

minden kör után egy-egy pohár bor az egészségünkre. Nem csoda, hogy egy röpke óra alatt elég emelkedett lett a hangulat, az enyém is. Egy rámenős gazdászlánnyal tánc közben összebújtunk, össze is melegedtünk. Egyszer csak fülembe súgta, tud valami ennél jobbat, menjünk innen. Ügyesen kiszöktetett a teremből, és egy közeli házban lévő albérleti szobája kényelmes ágyában mindenféle pajzán dolgokat műveltünk. Több pohár bor után is emlékeztem néhány nagyon kellemes részletre, de mivel ez nem egy pornográf könyv, ezeket a szerkesztő úgyis kihúzta volna. Amikor visszamentünk a terembe, a lány udvarlója már halálra keresett. Erre rögtön kijózanodtam. Negyedikes lakótársaim mentettek ki a karmai közül. A kellemes báli éjszaka után, csak másnap vettem észre, hogy valaki lelopta a hajtókámról a jelképünket, az elefántcsontból faragott búzakalászt. Az egyetemen igyekeztem rendesen megfelelni, nem foglalkoztatott, hogy akarok, vagy nem akarok gazdász lenni. Azokban az években senkit nem érdekeli, hogy bármelyikünk mit akar. Azok nem olyan évek voltak. Időnként hangos menetek vonultak az utcákon, hogy „Vesszen Mindszenty”, meg ehhez hasonlók. Mindszenty bíboros enyhén szólva nem volt családunk kedvence, az ellene szervezett utcai megmozdulásokban ennek ellenére nem vettem részt. Ellenkezett a világról alkotott felfogásommal. Az utcai ordibálás, mindenféle zászlók lengetése nem az én ízlésem szerint való. Keszthelyen néhány hónapot töltöttem, amikor az egyetem vidéki karait - Debrecen, Keszthely, Magyaróvár megszüntették, mert ezeken a karokon, úgymond, „eluralkodott a reakciós szemlélet”. Vagy ahogy a pártzsargont kifigurázva mondtuk: „Az ellenség keze betette a lábát.” A vidéki hallgatóknak, így a keszthelyieknek is, az agráregyetem budapesti karán kellett felvételizniük. Két kitűnő és két jeles félévi vizsgával, különösebb izgalom nélkül, magabiztosan vonultam be a felvételire - és jól pofára estem. Nem vettek fel. (Megtanultam, hogy az önbizalom fontos, de nem minden.) Kérdezte az egyik vizsgáztató, hogy mit tudok Marx Károlyról. - Nem tudom, ki az a Marx Károly - válaszoltam meglepődve. Akkor hallottam életemben először ezt a nevet. Az egyik professzor, aki látta az indexemet, próbált segíteni, de hát én még a nevet sem hallottam, így

segíteni se tudtak. Mentegetőztem, hogy nekünk annak idején sem a gimnáziumban, sem a keszthelyi karon nem tanítottak semmit Marx Károlyról, akkor meg honnan ismerném, de ez ott senkit nem érdekelt. Megköszönték szépen, és mehettem, amerre láttam. Ebből értesültem, hogy még mindig dúl a kulturális forradalom. Mit volt mit tenni, hazamentem Fehérvárra, ahol biztosítási ügynök lettem a Fonciére Biztosítónál. Se azelőtt, se azután nem bicikliztem annyit, mint akkor, már-már megutáltam ezt a kedves járművet. Hétről hétre biciklivel jártam a falvakat, kötöttem a gazdákkal jég- meg tűzkár elleni biztosításokat. Ezt a taposómalmot csak az enyhítette, ha szép lány vagy vonzó menyecske volt a háznál, ahol éjszakára megszálltam. Akkoriban a boldogság kicsi morzsáival is beértem.

Mivel ez a biztosítási ügynökösködés nem nagyon vált be, jelentkeztem egy tanfolyamra, ahol könyvelőket képeztek a szövetkezetek számára. El is kezdtem a tanfolyamot. Megbarátkoztam a gondolattal, hogy szövetkezeti könyvelő leszek Csákváron. - Biztos, jobb lesz, mint biciklizve leélni az életemet. - gondoltam. A véletlen (a sors, a szerencse, a Gondviselés?) azonban közbelépett. Ebben az időben találkoztam Fehérváron egy gimnáziumi osztálytársammal. - Hogy vagy, hogy vagy, mit csinálsz? - kérdezte. - Könyvelő leszek - feleltem. - És te? Kiderült, hogy őt felvették a budapesti, Mester utcai Üzemgazdasági és Kereskedelmi Főiskolára. Kérdeztem, ezt meg hogy csinálta, hisz tudtam, hogy vezérkari ezredes volt az apja. -Karádi József, egy nagyon rendes, jóindulatú ember a párttitkár, miért nem próbálod meg te is? - kérdezte a barátom.

EGY DEKLASSZÁLT FŐISKOLÁS

Úgyis terveztem egy budapesti utazást cipővásárlás céljából, hát gondoltam, megpróbálom. Előbb megvettem a cipőt, aztán mérsékelt reményekkel, elvillamosoztam a Mester utcába, és kerestem a Karádi elvtársat. Viharsebes politikai fejlődésem következményeként azt már tudtam, hogy egy párttitkárt így kell szólítani. Azonnal fogadott. Elmondtam, miért jöttem. Elmondtam mindent, az állatorvost, a

katonatisztet, Keszthelyt, a siker érdekében azért megmutattam az érettségi bizonyítványomat is. Mivel ő nem kérdezett Marx Károlyról, fél órán belül fel voltam véve az Üzemgazdasági és Kereskedelmi Főiskolára. Októbert mutatott a naptár, már egy hónapja javában folytak az előadások. Pénzem persze nem volt, hogy a beiratkozási díjat kifizessem, hát fogtam magam, elmentem egy zálogházba. Zaciba csaptam a vadonatúj cipőmet, befizettem a beiratkozási díjat, és mint főiskolai hallgató nagy büszkén hazamentem.

Hol a pénz? - kérdezte anyám, aki látta, hogy cipő nélkül érkeztem haza, és anyagi ügyekben mindig a lényegre tapintott. - Cipőt vettem. feleltem. - És hol a cipő? - hangzott a logikus kérdés. - A za-ciban. válaszoltam, és elmeséltem nagy diadalomat. Na, lett nagy paláver..

Úriember nem viszi zálogházba a cipőjét - jelentette ki zord atyám.

Mondtam, hogy nem maradtam zokniban, hisz az újonnan vett cipőt, egy vagyontárgyat, tettem zálogba, ami szerintem egy elszegényedett úriemberhez nagyon is illő dolog volt. Ezt, mint nagyon logikus magyarázatot, igazán el lehetne fogadni - gondoltam magamban.

- Aztán meg micsoda dolog, mi ez a főiskola? kérdezték fitymáló hangon. - Felsőoktatási intézmény, ahova felvettek, közöltem

Csak nagyon nehezen csitult a házi izgalom. Már akkor is fejlett rá beszélőképességem hatására, lassan megbarátkoztak a gondolattal, cs elismerték, hogy helyesen cselekedtem. Mert akármilyen is ez a főiskola, mégis egy felsőoktatási intézmény, és utána biztosan jobban el le hét helyezkedni annál, mint mondjuk egy falusi szövetkezet könyveié se. Én meg rögzítettem magamban, hogy életem első élő párttitkárja minden ceremónia nélkül, azonnal fogadott. Udvarias volt, türelmesen meghallgatott, elhitte, amit mondtam - ami egyébként az első szótól az utolsóig igaz volt -, és azonnal felvett a főiskolára. Egyetlen nap régen adott ennyi jót, ennyi örömet. Ez a párttitkár minden kétséget kizáróan rokonszenves kommunista volt, amiből számomra önként adódott a bölcs megállapítás, hogy nem szabad általánosítani, a kommunisták sem egyformák. Nekem ez az epizód nagyon kellemes, a jövőre nézve biztató

élmény volt. Feledtette az állatorvosi meg az agráregyetemmel kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalataimat. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy én nem nagyon vágytam sem az állatorvosi, sem az agrár szakma után, valószínűleg ezért nem éreztem olyan nagy sérelemnek a két kudarcot.

A háború után, nagyjából erre az időre, felmértem a helyzetet. Annyira azért már tudtam tájékozódni a világban, különben sem kellett nagy ész hozzá, hogy felismerjem: a következő néhány évtizedet ebben az új rendszerben fogjuk leélni. Következésképpen az egyetlen értelmes életstratégia az, ha az ember megtalálja a helyét az új viszonyok között. Egy pillanatig sem merült fel bennem, hogy a kommunisták ellen hergeljem magam. Személy szerint nekem okom sem volt rá. A régi rendszer híveinek, az új rendszer kárvallottjainak nagy része nem jutott el eddig a felismerésig, előbb csak titokban, később nyíltan is lázadtak a rendszer ellen, de ez egy későbbi történet. Az emberiség olyan nagy kérdései, mint ország és haza, nemzet és társadalom - még kimondani is szégyen - nem foglalkoztattak. Sok millió más magyarral együtt akkoriban a saját családom helyzetével, a saját személyes jövőmmel kellett törődnöm. Megállapítottam, hogy az új rendszer sem engem, sem a családomat nem taszította nyomorba, segédmunkási sorba. Érzékeltem és értékeltem a különbséget, hogy nem kerültünk olyan helyzetbe, olyan megpróbáltatások közé, ahova a két világháború között kialakult felső középosztály a háború után került. Osztályalapon történő üldözésüket nem tartottam igazságosnak, de nem foglalkoztam vele. Láttam, hogy az új rendszer, igaz, hogy nagyjából olyan harmadrendű állampolgárként kezel, de létezni engedi a családomat. Apám dolgozhat a szakmájában, én pedig elvégzem ezt a főiskolát, lesz tisztességes, valószínűleg nem rossz, megélhetésem. Úgy gondoltam, hogy ezt a sok tekintetben kedvező helyzetet annak is köszönhetjük, hogy az előző rendszerben is átlagos, alsó középosztálybeli család voltunk, az új rendszernek sem volt különösebb oka, hogy üldözzön. Kifejezetten kedvező jelként értékeltem, hogy egy kommunista párttitkár milyen emberségesen járt el velem ügyemben. Arra persze nehéz lett volna magyarázatot találni, hogy miért vagyok én harmadrendű állampolgár? Még apámra vonatkozóan sem fogadtam el, aki az előző

rendszerben katonatiszt volt, és ebbeli minőségében szolgálta a hazát: tisztességesen gyógyította a hadsereg lovait és a parasztok teheneit. Értettem én, hogy népi hatalom van, nagyjából és felületesen azt is, hogy miért. Ehhez a nagy felismeréshez egyébként nem kellett Marxot behatóan tanulmányozni. De hát mi közöm nekem ehhez? Úgy gondoltam, hogy a korábbi rendszerben sem tartoztunk az uralkodó osztályhoz. Akkor most miért kellene nekünk bármilyen hátrányt elszenvedni? Mint vidéki gyerek, elsősorban a zsellérek, a szegényparasztok, a gazdasági cselédek sanyarú sorsát ismertem. A munkások életéről csak annyit tudtam - igaz, ez elég tömény és kemény „tanulmányút" volt -, hogy én is voltam munkás, bérharcot is folytattam a „kizsákmányolok" ellen. A háború előtt a „katonatiszt ne politizáljon" alapelv szellemében családunk csak ritkán és nagyon felületesen foglalkozott ilyen kérdésekkel. Az előző rendszer irredenta, fajgyűlölő politikája, díszmagyaros pózolása nálunk mindenkit taszított. A világháborús részvételt a régi elit felelőtlenségének tartottuk, következményeit velünk együtt az egész ország megszenvedte. Amit én annak idején mindebből felfogtam, abból a háború után az alakult ki bennem, hogy a régi rendszer megérett arra, hogy valami más, valami igazságosabb világ legyen. Általában a régi rendszer leváltásával nekem nem volt semmi bajom. Az új rendszert sem szerettük, de tudtuk, hogy tudomásul kell vennünk, be kell illeszkednünk. Azokat a zárt körben elsuttogott hülye szövegeket hogy egy hónapon belül, de legkésőbb egy év múlva jönnek az amerikai csapatok és felszabadítanak a „bolsevista iga" alól, egy percig sem vettük komolyan. Tudtunk Teheránról, Jaltáról és Potsdamról, más is tudhatott róla, ha akart. Aki meg nem akart tájékozódni a világban magára vessen.

Ahogy visszagondolok az 1938 utáni évekre, szó, ami szó, nem az „úri középosztály" zsúrjain nevelkedtem. Várpalotán olyan rövid ideig laktunk, hogy szüleimnek nem alakult ki ilyen társasága. Bántapusztán végképp nem volt társasági élet. Tíz-tizenöt éves gyerekként és serdülőként - a származás szerint természetszerűleg vegyes iskolai kapcsolatok mellett - földművesek, béresek, kocsisok, lovászok, munkások, kubikusok, katonák között mozogtam. Otthonosan, jól éreztem magam közöttük. Székesfehérváron

nagyapámék egyszerű emberek, szerény élethez szokott falusi tanítók voltak. Nem volt olyan alkalom, ahol egy „úrifiúra” általában jellemző gondolkodásmód, életfelfogás, viselkedés kialakulhatott volna bennem. Minden bizonnyal ez is magyarázza, hogy a háború után lelki válság és zökkenők nélkül megtaláltam helyemet az új világban. És valószínűleg ez magyarázza fogyatékosságaimat és - ha vannak - erényeimet is.

Mivel Karádi József párttitkár jóvoltából tanulhattam, bennem helyreállt a társadalmi egyensúly. Budapestre költöztem, két másik fehérvári fiúval közösen béreltünk egy szobát. Megkezdődött a vidéki „kisfiú” fővárosi élete. Attila a kőrengetegben. El sem lehet mondani, milyen hátrány volt vidékinek lenni. Kiigazodni ebben a nagy, nyüzsgő városban, ami nagyon más volt, mint mondjuk Bántapuszta, vagy akár a város, Székesfehérvár. Aztán a fővárosi élet. Az a könnyedség, tájékozottság az élet hétköznapi dolgaiban, a művelődés, a szórakozás színvonalasabb lehetőségei, a vidéki darabossággal, esetlenséggel szemben. Az új, merőben más helyzetbe beleszokni, beletanulni nem ment könnyen, nem ment egyik napról a másikra. A szántásban, betakarításban, cserepeseknél és kubikusoknál, vagy akár az asztalos- vagy a tényképészszakmában szerzett tapasztalataimmal nem sokra mentem. Mindemellett azt is kár lenne tagadni, hogy a fizikai munkával szerzett ellenálló képesség, kitartás nagy hatással volt életfelfogásom kialakulására, ennek később a szellemi munkában is hasznát vettem. Másodévesek voltunk, amikor felszínre került egy politikai botrány. Egy pesti, jómódú nagypolgárok gyerekeiből - csinos, jól öltözött lányok, elegáns fiúk - alakult csoportról kiderült, hogy rendszerellenes gyűléseket tartottak, és ezért kizárták őket a főiskoláról. Én nem csapódtam sehova, az említett csoporthoz sem, ők sem keresték az én társaságomat, így csak nagyon felületes benyomásaim voltak róluk. Nem voltak rokonszenvesek, lekezelték a többieket, főként az egyszerűbb, vidéki gyerekeket. Azt nem tudtam, igaz volt-e vagy sem, amivel vádolták őket. Az igazat megvallva, nem érdekelt az ügy, nem foglalkoztam vele. Visszahúzódó vidékiként elég magányosan éltem.

A második év vége felé - kétéves volt a főiskola, és ekkor már Közgazdasági Főiskola volt a neve -, káderezőbizottság alakult. Egy

professzor volt az elnöke, tagjai a személyzeti osztály, a pártszervezet meg az ifjúsági szervezet képviselői. Elkezdődtek a beszélgetések a végzős hallgatókkal. A tanulmányi eredmény és a beszélgetésen kialakult benyomások alapján döntötték el, hogy ki, milyen munkahelyet kap, kit hova fognak kiközvetíteni. A balul sikerült agráregyetemi káderezés rossz emlékével vártam, hogy szólítsanak. Amikor sorra kerültem, leültem, és igyekeztem okos képpel várni a kérdéseket. - Nincs nekünk a Csernok Attilával sok beszélnivalónk, mert ismerjük a Csernok Attilát, aki értelmiségi származású létére jól érzi magát a munkásgyerekek között nyitotta meg a beszélgetést a bizottság elnöke. Meglepett, és mit tagadjam, kicsit kihúztam magam. Fontos, kedvező változás volt az életemben, hogy bevezető szavai szerint időközben „értelmiségi származású”-vá léptem elő. Jólesett, hogy a professzor meg a bizottság engem így látott, észrevették és méltányolták, hogy én nem játszottam az eszemet (valóban nem játszottam), másként viselkedtem a két év alatt, mint amit a származás alapján lehetett volna következtetni. Hozzá kell tennem, hogy aki hozzám barátilag közeledett, azzal én is barátságos voltam. Azt az ismeretség első óráiban soha nem tudtam, hogy esztergályos, gazdag ügyvéd vagy gyárigazgató voll-e a papa. Már csak azért sem, mert nem érdekelt. A kapcsolat jövőjét az döntötte el, hogy rokonszenvesek voltunk-e egymásnak. A bizottság azt is megállapította, hogy a tanulmányi eredményeim jók voltak, és öt pere után békével elbocsátottak. Még a tanév vége előtt kaptam egy levelet a Központi Statisztikai Hivataltól (KSH), hogy a tanév befejezése után szíveskedjek a Keleti Károly utcában, a személyzeti főosztályon megjelenni, mert ott fogok dolgozni. Ezt én akkor a rendszer pozitív gesztusának fogtam fel, vettem egy mély lélegzetet, hogy na, a harmadik rendből a második rendbe kerültem. A behívóban megjelölt napon - egy kis utazótáskával és egy teniszütővel a hónom alatt - megjelentem a KSH személyzeti főosztályán. - Elnézést kérek a teniszütő miatt, de megyek haza Fehérvárra, és már nincs idő, hogy visszamenjek érte a lakásomra - szabadkoztam. Nagyon kedvesen fogadtak, mondták, hogy semmi baj, pihenjem ki magam, és augusztus 1-jén jelentkezzem munkára.

A STATISZTIKAI HIVATALBAN

Történelmi dátum: 1951. augusztus 1-jén kezdtem dolgozni a KSH-ban, a közgazdasági főosztály pénzügyi osztályán. Pikler (később Péter) György volt az elnök, Zala Júlia a főosztályvezető. És Kecskeméti Zsuzsa volt az egyetemistaként bejáró „külsős", kedves, szerény, éles eszű, mindig jókedvű kolléga. Ezt eléggé el nem ítélhető dicsekvésből említem, mert hogy ő volt az, akit napjainkban Ferge Zsuzsa néven híres, tudós akadémikusként tisztelhetünk. A KSH-ban nagyon jó volt a légkör. Néhány hét elmúltával már önálló munkát, érdekes, izgalmas feladatokat kaptam. Szerettem, amit csináltam. Nagyon jó volt az összhang az osztályon, én voltam a kezdő, és mindenki segített, ha szükség volt rá. így aztán hamar belejöttem. Később a pénzügyi osztály beolvadt a mérleg osztályba, ahol a nemzeti jövedelmet számították. Ez az egész a népgazdasági mérlegrendszer keretében történt, ahol kiszámítottuk a nemzeti jövedelem termelési (ipar, mezőgazdaság stb.) és felhasználási (lakosság fogyasztása, beruházások stb.) adatait, ezekből állt össze a társadalmi termelés és a nemzeti jövedelem mérlege. A mi osztályunk készítette a költségvetés mérlegét, a hitelmérleget és a lakosság pénzforgalmi mérlegét is. Ebben az időben kapta az osztály azt a feladatot, hogy számítsuk ki az 1938. évi nemzeti jövedelmet 1950. évi forintban, hogy összehasonlítható adatokkal tudjunk a háború előtti utolsó békeéven keresztül a múlthoz kapcsolódni. Izgalmas munka volt. Nekem az építőipar adatait kellett kiszámítanom. Szorgalmasan bújtam a könyvtárakat, gyűjtöttem az adatokat. Magasépítés, mélyépítés, házak, lakások, gyárak, utak, csatornák. Tégla, cement, mész, faanyag, bitumen, kavics, aszfalt. Kőművesek, betonozok, ácsok, burkolok, útépítők. Bérek és munkaórák. Végül összeálltak az építőipar adatai és a 38-as nemzeti jövedelem is, összehasonlítható forint árakon. Érdekes volt tanulmányozni a háború előtti időkről szóló statisztikákat. Elismerést kaptunk a munkáért.

A KSH-ban az adatok hasznosításának kétféle módszerét alkalmaztuk. Az egyik, az ún. klasszikus módszer: adatok-táblázat-kiadvány. A másik a „kis szöveg, kis tábla" módszer, amely az adatokat „meg is zenésíti", ahogy

mondani szoktuk. Ez a módszer szöveges elemzésekkel tarkított, élővé varázsolt statisztikai adatokat adott a kormánynak és a nyilvánosságnak. Elnökünk, Péter György szokta volt mondani, hogy mi ismerjük legjobban a saját adatainkat, ésszerű, hogy mi mondjuk el, mit lehet a számokból kiolvasni. A statisztika, az adatok, számok birodalma - a közhiedelemmel ellentétben - izgalmas világ. A népszámlálás tízévenként ad részletes képet az ország lakosságáról. Ez úgynevezett teljes körű felmérés, mindenkit megkérdeznek és számba vesznek, végül az összes begyűjtött adatot feldolgozzák. Nem ilyen teljes körű felmérés alapján, hanem reprezentatív módszerrel készült például a háztartás-statisztika, ahol a háztartásoknak csak egy töredékét kérdezték meg, és annak alapján vontak le következtetéseket az. egész ország jövedelmi viszonyairól, fogyasztási szokásairól.

A nemzetközi összehasonlítások fontos összefüggésekre, teendőkre hívták fel a figyelmet. Az egészségügyet és az oktatást bemutató ada tok utaltak például arra az ésszerűtlen, pazarló jelenségre, hogy nálunk - a lakosság számához viszonyítva - túl sok kórház és egyetem van, több, mint Európa gazdagabb országaiban. Hosszan lehetne sorolni a statisztika sok-sok területét, ahol figyelmet érdemlő elemzéseket ké szítenek és hoznak nyilvánosságra. Érdekes, sőt izgalmas az ország, a társadalom és a gazdaság életét, tevékenységét bemutató gazdasági mérlegek világa. A társadalmi (nemzeti) termelés, a nemzeti jövedelem (az országban létrehozott új érték) adatai sok fontos információt rejtegetnek, amelyeket a KSH - talán az ötvenes évek első felét leszámítva - rendszeresen nyilvánosságra hozott. A ma használatos GDP (Gross Domestic Product), magyarul bruttó hazai termék, egyrészt abban különbözik a rendszerváltás előtt használatos nemzeti jövedelemtől, hogy az állóeszközök (épületek, gépek stb.) értékcsökkenését is tartalmazza. Másrészt a KSH a kilencvenes évektől az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem teljesítménye mellett a „hazai termék”-ben a szolgáltatások (oktatás, egészségügy, közigazgatás) értékét is számításba vette. Egyébként a KSH már vagy húsz évvel a rendszerváltás előtt rendszeresen számított „bővített” nemzeti jövedelmet, amely tartalmában, megegyezett a nyugati

országok számítási rendszerével, vagyis tartalmazta a szolgáltatások teljesítményét is. A KSH már az ötvenes években nemzetközileg elismert intézmény volt. Ezt nemzetközi kapcsolataink, az ENSZ különböző statisztikai munkáiba történt bekapcsolódásunk révén és adataink megbízhatóságával értük el. Az első perctől kezdve szerettem a szakmát, a statisztikát. Mondhatom, hogy a legmegbízhatóbb társ, ha tisztességesen bánnak vele.

Jól éreztem magam, érdekelt a munka, és soha fel nem merült bennem, hogy miért nem vagyok magasabb rangban. Ha nekem valaki 1952-ben vagy 1953-ban azt mondja, hogy ebben a rendszerben én osztályvezető leszek a KSH-ban, hát biztosan kinevetem. Ezzel szemben tény, hogy a KSH-ban 1951. augusztus 1-jén segédelőadóként kezdtem, és gyorsan haladtam előre a ranglétrán. Egy év múlva előadó, másfél év múlva, 1953 januárjában három kedves hölgy vezetőjeként csoportvezető lettem, és rövid két év elmúltával, 1955-ben - bár nem voltam párttag - kineveztek osztályvezetőhelyettessé.

Az ötvenes évek első felének legizgalmasabb kérdése a reálbér, a reáljövedelem, az életszínvonal, a lakossági fogyasztás alakulása volt. Órákat töltöttünk együtt a főnöknő, „a Júlia” (Zala Júlia főosztályvezetőről van szó) szobájában. Öten-hatan körbetérdeltük az asztalt, középen nagy táblázatok, és kerestük a legjobb megoldásokat. Hogyan beszéltessük a számainkat, mit emeljünk ki, mi a legfontosabb, mi a legjellemzőbb. Szerettem ezeket a családias hangulatú szeánszokat. Jókat vitatkoztunk, adott esetben a főnöknővel is, kiegészítettük egymás érveit, mindnyájan sokat tanultunk.

Házasságkötésemre is egy ilyen „térdeplős” szeánszról kéredzkedtem el a főnöknőtől. Kedves volt, megértette. - Menjen, de háromra jöjjön vissza, mert még meg kell beszélnünk valamit - válaszolta. Arra már nem emlékszem, hogy mit is kellett akkor éppen megbeszélnünk, de biztosan nagyon fontos és sürgős volt. Ez nem volt különleges, akkor ilyen világ volt. Nem voltam templomba járó ember, csak amikor diák koromban minden vasárnap kötelező volt. Mivel 1952-ben nem volt nagy divat templomba járni, így természetesen először templomban esküdtünk.

Újpesten találtunk egy evangélikus papot, aki minden bürokratikus ceremónia nélkül összeesketett bennünket a római katolikus Marikával, diákkori nagy szerelmemmel. Még tanúkat is ő szervezett. Elmentünk a kerületi anyakönyvvezetőhöz is, ő is összeadott, és ezzel kész volt a házassági szertartás. Nem volt fehér esküvői ruha, kinek volt akkor arra pénze, az ötvenes évek eleganciájának megfelelően mindketten egyszerű utcai ruhában voltunk. Nem volt százszemélyes esküvői ebéd, se szülők, se rokonok, csak mi ketten, meg a teljesen ismeretlen tanúk. Az esküvőt tizenegy és fél három között lebonyolítottuk, és háromra vissza mentem a haza üdvét szolgálni.

Nagyon boldogok voltunk a háromszor két méteres cselédszobában, amit béreltünk. Volt benne egy ágy, egy szekrény, meg egy szék. Ha mind a ketten bementünk a szobába, azt csak úgy lehetett megoldani, ha ágyba bújunk. A mézeshetek alatt ez rendben is lett volna, de mivel tudtuk, hogy előbb-utóbb jönnek a hétköznapok, a biztonság kedvéért vettünk egy társbérleti szobát. Nem a közértben árulták, emlékszem, „kéz alatt" ezerötszáz forintba került. Istenem, társbérlet. Maga volt az ígéret földje. Szerintem sokan vannak, akik ma nem is értik, mit jelent ez a szó. A mi esetünkben egy olyan négyszer négy méteres, külön bejáratú szoba volt. Elvben fürdőszoba használat is járt hozzá, amit azonban csak a főbérlő hálószobáján keresztül lehetett megközelíteni. A körülményekre tekintettel, tapintatból, nem óhajtottunk élni eme jogunkkal, egy nagy lavór beszerzésével a szobánk fürdőszoba is volt egyúttal. A helyzetből adódóan rendszeres programunk volt, hogy sűrűn jártunk közfürdőbe. Fürdőszobás lakásunk csak néhány év múlva, 1958-ban lett, amikor a KSH adott egy szoba-hallos, fürdőszoba-konyhás leválasztott lakást. Maga volt a boldog mennyország. Tulajdonképpen minőségi csere volt, az egyszobás társbérletünket átadtuk a KSH-nak. Ez olyan „mindenki lép egyet" megoldás volt: aki albérletben lakott, örült a társbérletnek, mi meg örültünk, hogy társbérletből önálló lakásba költözhettünk. De ez már egy későbbi történet. Feleségem statisztikus volt a Kőfaragó- és Épületszobrászipari Vállalatnál. Az 1960-as népszámlálás után sikerült némi különmunkára is szert tenni. Esténként otthon kódoltuk a

népszámlálás kitöltött kérdőíveit, ez is hozott valamit a konyhára. Nem mondom, hogy felvetett a pénz, de igényeinket jövedelmünkhöz igazítottuk, és gond nélkül éltünk. Nagy örömünkre 1959-ben itt született első kislányunk, Gabriella Mária. Az első öt hónap szülési szabadság után egy ideig szomszédunkban Angi néni gondozta, később én vittem ölben, le a Csaba lépcsőn, végig a Csaba utcán a KSH bölcsődéjébe, majd óvodájába. Mondanom sem kell, hogy útközben nagyon összebarátkoztunk.

A hivatali munka mellett sportoltam. Gimnazista koromban Fehérváron megtanultam teniszezni, ezt folytattam a KSH-ban, tagja lettem a hivatal teniszcsapatának. Egy héten kétszer edzés, hét végén versenyék, jót tett az ember egészségének. A tenisz arra is megtanított, hogy soha nem szabad feladni, a jó eredményért pedig keményen meg kell küzdeni. Az elmélet a gyakorlatban is működött, nem egy mérkőzést nyertem vesztett helyzetből. A teniszről azért is beszélni kell, mert a rendszerváltás után, valamikor a múlt század kilencvenes éveiben, Rio de Janeiróban fültanúja voltam egy beszélgetésnek. Vezető beosztású magyar közalkalmazott - az előző rendszer borzalmait ecsetelendő -egy fogadáson azt találta mondani a brazil külügyminisztérium egyik munkatársának: „Képzelje szinyor, Magyarországon az ötvenes években a kommunisták még a teniszt is betiltották.” Nem tudtam, hova nézzek, mert pirulnom kellett, annyira szégyelltem magam. A panasz természetesen nem igaz. Ez sem, mint annyi más, amit az ötvenes-hatvanas évekről napjainkban összehordanak. Jellemző, hogy egyesek az előző rendszerről, még ilyen huszadrangú ügyekben is miket találtak ki. El nem tudtam képzelni, honnan szedték ezeket a hülyeségeket. Nem is érdekelt. Az egészen fiatal olvasóknak mondom, hogy a KSH-nak már az ötvenes évek elején, 1951-ben, amikor a főiskola elvégzése után ott kezdtem dolgozni, volt teniszcsapata. Ez a csapat vagy tíz másik csapattal együtt a Budapest I. osztályban küzdött a magasabb osztályba kerülésért. A bajnokság első helyezettje a nemzeti bajnokság harmadik osztályába került. Ez volt az NB. III., ahova nekünk nem sikerült bejutni. Volt NB. II. és NB. I. is, ahol Asbóth József, Ádám András, Katona Zoltán, majd a későbbi években Gulyás István és Taróczy Balázs is játszottak. Magyarországon az ötvenes években olyan

színvonalas teniszélet volt, hogy Asbóth József - aki mindig krémszínű vagy fehér hosszúnadrágban játszott - a tenisz Mekkájában, Wimbledonban, az angol nemzetközi bajnokságon harmadik lett, Körmöczi Zsuzsa pedig 1958-ban megnyerte a francia nemzetközi bajnokságot, a Roland Garrost.

Valahogy megtaláltak a labdarúgók is, hogy vállaljam el a csapat mellett az intézői teendőket. Később én lettem a szakosztályvezető, sőt egy évig edző is voltam, mert nem volt pénzünk hivatásos edzőre.

Ha már a sportnál tartunk, elmondom, hogy az ötvenes évek első felében három nagy sportesemény foglalkoztatta az ország közvéleményét. 1952-ben 16 aranyérmet szereztünk a Helsinkiben rendezett olimpiai játékokon. Tizenhatszor hangzott fel a magyar himnusz, nagy volt a boldogság az egész országban. Helsinki tizenhat aranyérme gyógyír volt súlyosan megsértett nacionalista érzelmeinkre. Valahogy úgy éreztük: igaz, hogy nagyon elvertek minket a háborúban, ám még is ott vagyunk a világ élvonalában. Mi, magyarok! Ez a tehetséges kis nép! Ki törődött azzal, hogy Rákosi meg a kommunisták? Az olimpia alatt kit érdekelt a diktatúra, a koncepciós perek meg a szegénység? Én is készítettem a faliújságra olyan kimutatást, hogy ha egymillió lakosra számítjuk az aranyérmeket, mi vagyunk az elsők a világon. Érdekes volt megfigyelni, hogy még a rendszer kárvallottjai között is nagyon sokan (többségben?) voltak, akikben a nemzeti érzés felülírta a sérelmeket. Az azóta megismételhetetlen öröm szerzői megérdemlik, hogy az utókor minden lehetséges alkalommal megemlékezzen a nevükről: Csermák József kalapácsvető; Hódos Imre, Szilvásy Miklós birkózók; Gyenge Valéria, Székely Éva, Szőke Kató úszók; Keleti Ágnes, Köröndi Margit tornászok; Kovács Pál kardvívó; Papp László ökölvívó; Takács Károly lövészet; a labdarúgó-, a kard, az öttusa- és a vízilabdacsapat, a 4 x 100 méteres női gyorsúszó váltó. Nem gondoltam volna, hogy a Rákosiról elnevezett rendszer haszonélvezői, elkényeztetett sztárjai közül napjainkban többen rendszeresen ott feszítenek egy harcosan, de elképesztően alacsony színvonalon antikommunista párt sajtójában és vezére mögött a különböző díszemelvényeken.

Egy évvel később, 1953-ban, London szinte felülmúlta Helsinki dicsőségét. Az egész ország a londoni mérkőzés lázában égett. Az Aranycsapat Wembley-ben 6:3-ra legyőzte a legendás angol válogatottat. Ami kétszeres diadal volt, mert előtte kilencven évig senki sem tudott győzni az angolok otthonában. A labdarúgásért rajongó magyarok a mennyekben jártak. Nacionalizmusuk édes gyógyírt kapott Trianon óta be nem gyógyult sebeikre. Bevallom - bár barátaim akkoriban majdnem megvertek ezért -, én nem lelkesedtem sem az Aranycsapatért, sem a rendszer körülrajongott sztárjaiért. A diktatúra kedvence, a Farkas Mihály által agyonimádott „száguldó őrnagy" (Puskás Ferenc) nekem különösen ellenszenves volt. Nem bocsátottam meg, hogy a hatalom szétverte 1948 nagyszerű bajnokát, a Ferencvárost.

A magyar labdarúgó-válogatott 1952-ben olimpiai bajnokságot nyert, 1953-ban, Londonban 6:3-ra, majd Budapesten 7:1-re, mondhatni tönkreverte Angliát. A világon senki el nem tudta képzelni, hogy ne a magyarok nyerjék az 1954-es világbajnokságot. Senki, kivéve a nyugatnémet csapat szövetségi kapitányát, Sepp Herbergert. A szorgalmas németet, aki megállította a magyarok diadalmenetét. Megtörtént, amit mindenki lehetetlennek tartott: a világ akkor vitathatatlanul legjobb csapata, Helsinki olimpiai bajnoka, a magyar labdarúgó válogatott az 1954. évi világbajnokság berni döntőjében 3:2 arányú vereséget szenvedett Nyugat-Németországtól. Az eredmény csalódást okozott, országos felháborodást váltott ki. Budapesten kisebb zavargások is voltak. (Többen később '56 főpróbájaként minősítették ezeket az utcai megmozdulásokat. Szerintük a labdarúgás csak álcázás volt.) Azóta sokféle elemzés magyarázta a kétségkívül váratlan eredményt, mert a hagyományos magyar felfogás szerint csapatainkat - sem a harcmezőn, sem a labdarúgó pályán - tisztességes körülmények között nem lehet megverni. Ha mégis megvernek, amögött biztosan valami ármány van.

Visszatérve az asztalt „körbetérdeplő" szobába, az ötvenes évek első fele nem volt könnyű időszak. A háborúban az ország a nemzeti vagyonának mintegy 40 százalékát elvesztette. A parasztságot szövetkezetekbe kényszerítették, a mezőgazdaság termelése visszaesett. Egy alacsony

teljesítményű mezőgazdaság mellett erőltetett iparosítás folyt, törvényszerű, hogy mindezt az életszínvonal szenvedte meg. Nem lehetett szólni ellene, mert az volt a szöveg, hogy „az imperialis-lak ki akarják robbantani a harmadik világháborút, és nekünk fel kell készülnünk, akkor is, ha áldozatokkal jár". Hát áldozat volt bőven, mondhatni általános volt a szegénység. A KSH különböző, akkor „szigorúan titkos" minősítésű, jelentései folyamatosan és kendőzetlenül beszámoltak a kormánynak a gazdasági helyzetről. Az 1957 augusztusában kiadott, *Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanul mányozásához - 1949-1955* címet viselő összefoglaló kötet bizonyltja, hogy például a reálbérről, a reáljövedelemről vagy a beruházások ról részletes, tényszerű beszámolókat készítettünk. Valamikor 1951 elején, az 1951-es ár- és bérrendezés hatásait elemző egyik jelentésünk kimutatta, hogy a reálbér 1950-ről 1952-re, két év alatt közel 20 százalékkal csökkent. Az eredményt annak rendje és módja szerint szépen elküldtük a Népgazdasági Tanács titkárságának. Gerő elvtárs nem szerette. Visszaküldték, hogy nézzük meg jobban, biztosan történt valami hiba a számítás során. Persze, hiba mindig becsúszhat. Még a teljes körűnek számító népszámlálási adatfelvételek végeredménye sem tekinthető száz százalékig pontosnak. Még kevésbé lehet ezt feltételezni a gazdaságra vagy az életszínvonalra vonatkozó számításokról. Megnéztük újra meg újra, találtunk valamit, ami fél százalékkal javította az eredményt. Megint benyújtottuk a jelentést. Megint nem szerették, Gerő Ernő nem fogadta el a számokat, mondván, hogy az lehetetlen, amit a KSH mond. Mint később megtudtuk, Gerő és környezete rossz néven vette, hogy Péter György, egy ilyen „régi kommunista elvtárs", nem volt hajlandó elfogadni „az egyedül helyes álláspont''-ot. Nem tudom, mi történt a kulisszák mögött, de az tény, hogy két hét múlva a KSH szigorúan titkos hivatalos jelentésében közöltük: 1952-ben, 1950-hez viszonyítva — tehát két év alatt —, 18 százalékkal csökkent a munkabérből élők egy keresőre jutó reáljövedelme. (*Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához. 1949-1955.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1957. A KSH jelentés száma: Ált. 17/1953. febr.) Olyan is előfordult, hogy a kormány egy nagyon sürgős megrendelését elkészítendő, kölcsönadtak az

Országos Tervhivatalnak, ahol két napot és a közte levő éjszakát megállás nélkül végigdolgoztuk.

Hommage a Péter György

A Központi Statisztikai Hivatal, bármennyire hihetetlen, már az ötvenes években a progressziót képviselte. Ez nem csak a szakmai munkában érvényesült, a hivatalon belül kialakult légkörben is érzékelhető volt. Nem lehet eléggé értékelni és elismerni az elnök, Péter György érdemeit abban, hogy az embertelenség, a koncepciós perek, a kitelepítések, a politikai türelmetlenség, az erőszak, egyszóval: a diktatúra éveiben a KSH az emberség, a nyugodt szakmai munka, a normális emberi lét szigete, oázis volt Magyarországon! Péter György személye ajándék volt a magyar statisztikai szolgálatnak! Politikai tekintélye a falakon kívül tudott tartani egy sor olyan dolgot, ami máshol akadálytalanul beömlött az intézményekbe. Belülről, hála az ő személyes tulajdonságainak, nem lehetett ilyeneket gerjeszteni. Nálunk a főosztályon dolgoztak olyan „deklasszált” elemek, mint egykori államtitkár, méltóságos úr fia, kirúgott katonatiszt fia, kirúgott szerzetes, régi nagypolgári család leánya. És dolgoztak tisztviselők gyermekei és tehetséges munkás- és parasztszármazású kollégák is. Voltak párttagok és voltak pártonkívüliek, a „pártonkívüli bolsevikok”, ahogy emlegettük magunkat. Osztályharcos szellem nélkül, nagy egyetértésben és kölcsönös megbecsülésben dolgoztunk. Az egész főosztályra érvényes, hogy szerettük a szakmánkat. Ezt a lenézett, meg nem értett, sokat ócsárolt, nemegyszer - és nem mindig a hatalom áldozataként - megerőszakolt statisztikus szakmát. Tisztességes szakmai munka folyt a főosztályokon, azzal az igyekezettel, hogy mindig javítsuk a módszereinket. Péter György nem is engedte, hogy silány jelentés, vitatható megállapítás a hivatalon kívülre kerüljön. Nemegyszer fordult elő, hogy ha valami egy jelentésben nem volt világos számára, lehívta az érintetteket, és rákérdezett az általa vitathatónak ítélt részekre. Velem is előfordult, hogy a főosztályvezetővel együtt le kellett mennem az elnökhöz megbeszélni egy-egy jelentést. Egy ilyen találkozón

nagyon leégtem. Az elnök nézegette a lakosság pénzügyeiről készített össze-foglaló mérleget, és az egyik adatnál megjegyezte, úgy érzi, ott valami hiba van. - Az lehetetlen, Péter elvtárs - mondtam őszinte tisztelettel, megbocsátó mosollyal, de az ifjú szakember eget verő önbizalmával.

Én a maga helyében azért megnézném még egyszer ezeket a számokai, mert itt valami nincs rendben - mondta az elnök.

Hát jó, egy elnökkel az ember nem vitatkozik, lelmentem a/ irodába, leültem az asztalhoz, és néztem a papírt. Most mit nézzek rajta, az elmúlt három héten kéttucatszor megnéztem, ez az adat biztosan jó mondtam magamban. Gondoltam üldögélek még pár percig, aztán visszamegyek. Már szedelőzködtem, hogy indulok, amikor, szinte ösztönösen, a biztonság kedvéért még egyszer ellenőriztem a számokat. Azt hittem, elájulok. Egy helyen úgy adtam össze, hogy hét meg hat az tizennégy. Beigazolódott a KSH-ban sűrűn emlegetett mondás: a legnehezebb matematikai művelet az összeadás. Nagyon haragudtam magamra. Hogy lehettem ilyen hülye? Bűnbánó pofával mentem vissza, és mondtam, hogy az elnöknek igaza van. - Elnézést kérek a hibáért, és köszönöm, hogy észrevette. - Látja, jegyezze meg, egy adatot nem lehet elégszer ellenőrizni. Megjegyeztem, azóta minden adatot háromszor ellenőrzők. Az elnök szakmai érdeklődése, igényessége, az egy kicsit tudós, egy kicsit vezető, egy kicsit politikus, közéleti ember, azokban az években nagy előny volt a KSH számára. Egyben biztosíték is arra, hogy nyugodtan tudtunk dolgozni, új megoldások után kutatni. Nagyon határozott, erős akaratú vezető volt, ezt kár lenne tagadni, de nyitottan gondolkodó, vitára kész ember. Természetesen mindezt nem egyedül csinálta, olyan főosztályvezetőket választott maga mellé, akik ezt a szellemet képviselték.

Mint aki egykor a KSH-ban kezdett dolgozni és tizenhat évig volt a Hivatal munkatársa, elfogultan csak a szépre, jóra emlékezem. Huszár Tibor, aki csak szakmailag volt elfogult, de soha nem dolgozott a KSH-ban, egy alkalommal elismeréssel említette, hogy a Hivatal fontos szerepet játszott a hazai szociológia megalapozásában. A KSH fogadta be 1956 után az ellenségnek minősített Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa és Kemény István tudományos kutatókat. „Mindez természetesen felkeltette a belügyi szervek figyelmét is, de Péter a BM-összekötő figyelmeztetéseit figyelmen kívül hagyta, és - mint Szabady Egon (a népesedés-statisztikai főosztály vezetője volt abban az időben - *Cs. A.)* a vele készült interjúban említette - helyetteseivel is figyelmen kívül hagyatta. A BM vezetésének tehát volt miért törlesztenie.” (Huszár, 2006)

Péter Györgyről sokan vélekedtek úgy, hogy öntelt, lenézi az embereket. Készben az előző rendszer néhány híve vélekedett így, részben az „elvtársak” találták ki, hogy lejárassák a pártban. Mivel azt mégsem mondhatták, hogy „ez a Péter elvtárs bizony sokkal műveltebb meg okosabb nálunk”, így hát ki kellett találni valamit. Mivel a Horthy börtöneiben eltöltött nyolc év súlya politikailag kikezdhetetlenné tette, így találták ki, hogy lenézi az elvtársait. Pedig ő csak a hülyéket, a szellemi szegénylegényeket nézte le. Igaz, hogy azokat nagyon. Az, hogy „büszke” volt, ostobaság. Ugyan mire volt büszke, a szegedi Csillagban töltött nyolc évre talán? Tény, hogy nagyon felkészült szakemberként határozott volt, mindig tudta, mit akar. És ezt mind a pártvezetés, mind az apparátus nagyon rosszul tűrte. Mivel a tervutasításos irányítási rendszer korszerűsítését javasolta, már 1951-1952-ben vitába keveredett a Tervhivatal elnökével, Vas Zoltánnal és közvetve a mindenható Gerő Ernővel is.

A *Szabad Népben* megjelent cikke az 1968-as gazdaságirányítási reform előfutára volt. Első, korai fecske az az idő tájt még elég szürke égen. Akkor még nem tudott áttörni, a pártvezetésben nem volt fogadókészség. Akkoriban a legkisebb eltérést a dogmáktól eretnekségnek, „elhajlás”-nak bélyegezték. Eleinte csak annyit tudtak összehozni ellene, hogy „gőgös”, majd amikor már nem átallotta a „nagyok dolgá”-ba, a gazdaságpolitikába is beleütni az orrát, akkor már fajsúlyosabb dolgok jöttek: először csak annyi, hogy „nézetei eltérnek a szocialista gazdaságelmélet alapelveitől”. Amikor már „levertük az ellenforradalmat” (értsd: a szovjet csapatok), megjött a bátorság, akkor már keményedért a jelző: Péter György is „revizionista” lett, azokkal együtt, akik hajszálnyira el mertek térni az éppen időszerű vonaltól. És milyen vonaltól? Amit néhány félművelt, beijedt káder politikai ismertető Tüzelőkből, az ötvenes évek közismert brosúráiból, kínjában összetákolt. Majd 1957 végén, a megszilárdult politikai helyzetben, jött a nehéztüzérség is: „Van egy komoly és jogos aggodalom amiatt, hogy a helyzet normalizálódásával fátyolt borítunk olyan dolgokra is, amelyekre nem lehel fátyolt borítani. Ezek közé tartozik Péter György súlyos tévedése is, amelyik rokonságban van az ismert és meggyőződésem szerint

Jugoszlávia népgazdaságára is káros jugoszláv, a piacol fetisizáló nézetekkel.” (Kádár János 1957. október 15-én, Friss Istvánnak írt leveléből.) Péter György már nem „elvtárs”, csak per „Péter György”. Arról az emberről beszéltek így, aki 1935-ben - amikor azok az „elvtársak”, akik 1954-ben, 1957-ben, 1968-ban bírálták őt, sőt ítélkeztek felette, még fel sem tünedeztek a kommunista mozgalomban az illegális kommunista párt központi bizottsága titkárságának tagja volt. Azok után, hogy Vas Zoltán és mások több alkalommal kifejtették, hogy a gazdaságirányítás jugoszláv módszerei hatékonyabbak, mint a szovjet módszerek, Kádár János leírta - vagy valaki leírta neki, és ő aláírta -, hogy a „piacot fetisizáló nézetek” milyen károsak „Jugoszlávia népgazdaságára”. Kádár János gazdaságelméleti kérdésekben nem volt járatos, nem sok fogalma lehetett a jugoszláv gazdaságban alkalmazott irányítási módszerek előnyeiről és hátrányairól. Akkor meg miért nem maradt a politikánál, miért vállalkozott ilyen szakmai okfejtésre? Megjegyzem, Péter György nem fetisizálta a piacot, sem Jugoszlávia, sem más országok vonatkozásában. Nem fetisizált soha semmit, mert nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező, széles látókörű szakember volt. „Nem lehet valami pártosabb, mint az igazság felderítése” - mondta egy tanácskozáson. A KSH ebben a szellemben dolgozott. A „fetisizálni” egyébként a korabeli pártbürokraták együgyű zsargonjának egyik kódszava volt „az ellenség felismerésére, leleplezésére és megbélyegzésére”.

Mindemellett Péter Györgyöt nem váltották le a KSH éléről, gondolom az illegális mozgalomban szerzett tekintélye óvta meg ettől, valamint az a körülmény, hogy a KSH nem volt első vonalbeli intézmény.

Származását akkoriban nem ismertem, múltjából is csak annyit tudtam, hogy évekig börtönben volt kommunista szervezkedésért. Meggyőződésem, hogy mindazért, amit a Központi Statisztikai Hivatal elnökeként a magyar statisztikai szolgálatért, a gazdasági reformokért, az ország boldogulásáért tett, ezért a két évtizedes munkáért magas kormánykitüntetést érdemelt volna. Méltatlanul bántak vele. Nem kapta meg ezt az elismerést. Akik valamennyire ismerték az ügyet, egybehangzóan állították, hogy a pártvezetés szektás vonala a belügyesekkel karöltve - egy messziről bűzlő,

nyíltan soha meg nem fogalmazott, zavaros koncepciós bűnügyben - le akarta járatni a közismert reformert. Péter Györgyöt az ellene folytatott hajsza annyira megviselte, hogy a kórházban, ahol gyógykezelték, öngyilkos lett. Később megtudtuk, hogy az öngyilkosság eszköze egy kés volt, és ez csak erősítette a gyanút, hogy nem állt össze a vád, ezért pártbeli ellenségei meggyilkoltatták. Erre nincs bizonyíték, de a történet akkoriban szájról szájra terjedt Péter György tisztelői körében és a kétely ma is él. Az mindenesetre alapos ok a gyanúra, hogy temetése „zártkörű” volt. Ebben a tisztátalan ügyben nem lehet elmenni szó nélkül Kádár János felelőssége mellett, akinek mindjárt az elején le kellett volna állítania a belügy koncepciógyártó buzgalmát, amit a bosszú fűtött. Nem tette, inkább mosta kezeit, és a törvényességre hivatkozott. Milyen álságos ez a hatvanas évek Magyarországán. E „törvényesség” jegyében folytatott hajsza következményeként lett öngyilkos a hetvenes években Tömpe András, aki - bár a szovjet elhárítás tisztjeként évekig dolgozott külföldön - a sztálinizmus következetes ellenfele volt. A csehszlovákiai bevonulás miatt lemondott nagyköveti beosztásáról, és hazajött állomáshelyéről. Nem tudok szabadulni attól, hogy a gyermek- és ifjúkor nélkülözéseinek késői hatásaként Kádár Jánosban mindig volt - talán nem is tudatos - ellenszenv az értelmiségiekkel, a „nadrágos” emberekkel szemben. Péter György ráadásul zavarta a politikáját. Friss Istvánnak írt leveléből megtudtuk, hogy Kádár már évek óta nem rokonszenvezett vele.

Nem tudok posztumusz kormánykitüntetést adományozni, az én szavam még ahhoz is kevés, hogy ezt javasoljam. Arról nem is beszélve, hogy manapság, amikor Fekete János, az MNB egykori elnökhelyettese és Marjai József egykori miniszterelnök-helyettes kitüntetését megkérdőjelezik, a politikai meggyőződésének meg nem felelő személlyel a köztársaság elnöke - akit a kézfogásért is fizetnek - nem fog kezet, I lom Gyula egykori miniszterelnök kitüntetését egy zavaros és álságos hivatkozással visszautasítja, ilyen országban, ahol ilyen közszereplők vannak, nem sokra mennék egy ilyen javaslattal. Ebben az írásban a tiszteletadásnak azt a formáját választom, ami lehetővé teszi, hogy minél többen megismerjék. íme, az Elnök rövid életrajza:

„Péter (Pikler) - a továbbiakban Péter - György a radikális polgári mozgalmakban nagy érdemeket szerzett Pikler család sarjaként Buda pesten született. (Apja Pikler J. Gyula orvos, statisztikus, szociológus, közgazdasági író, sokoldalú ember volt.) Egyetemi tanulmányait Bécsben és Münchenben folytatta, illetve fejezte be. Hazatéréséig biztosítási statisztikusként és tanárként Ausztriában és Olaszországban teve kenykedett. 1932-ben tért haza Magyarországra, és bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba. Polgári egzisztenciáját nem adta fel, itthon is biztosítási statisztikusként helyezkedett el. Egyidejűleg Bécs és Budapest között kockázatos futárszolgálati megbízásokat vállalt. Péter György 1935-től letartóztatásáig, 1936. januárig a központi bizottság által megalakított Titkárság tagja. 1936-ban 15 év fegyházra ítélték, büntetését a szegedi Csillag börtönben töltötte. 1944-ben, amikor a politikai elítélteket útnak indították nyugatra, megszökött. Rövidesen Budapestre jött, és 1945-től 1948-ig az Országos Társadalombiztosítási Intézet vezérigazgatója volt.

1948-ban nevezték ki a Központi Statisztikai Hivatal elnökévé, ebben a beosztásában közel húsz évig tevékenykedett. Nevéhez fűződik a Hivatal átszervezése, a korábbi szemlélet megváltoztatása. Ennek keretében nagy súlyt helyezett a statisztikai adatok elemzésére. Működésének első éveiben megalapozta és kifejlesztette a központi tervgazdálkodás statisztikai bázisát. Később sor került a korszerű nemzetijövedelem-számítás megszervezésére, majd a népgazdasági mérlegrendszer bevezetésére. A szolgáltatásokat is felölelő nemzeti jövedelmet is kiszámították, ami lehetőséget adott arra, hogy a nemzetközi összehasonlítás nemcsak a KGST-országok között, hanem a nyugat-európai országokkal is elvégezhető legyen. Ez akkor úttörő vállalkozás volt a KGST-országokban. Már 1949-ben megindította a háztartás-statisztikai adatfelvétel megszervezését. Elnöksége alatt jelentősen fejlődtek az életszínvonalra vonatkozó számítások. Ezek nemzetközi összehasonlítására is sor került. Elnöksége alatt került sor két tudományos intézet, a Gazdaságkutató Intézet és a Népességtudományi Kutató Intézet, továbbá három statisztikai középiskola megszervezésére. Az ő égisze alatt, 1958-ban - Európában másodikként - tudományos folyóirat is

indult, *Demográfia* címmel. 1949-től a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője, 1958-tól a *Demográfia* szerkesztőbizottságának elnöke. 1950-től 1964-ig a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt.” (Központi Statisztikai Hivatal honlapja.) A magyar statisztika az ő személyes közreműködésével jutott olyan színvonalra, ami már az ötvenes évek végén kivívta a különböző nemzetközi szervezetek elismerését.

Az ÖTVENES ÉVEKRŐL

A Horthy-rendszert nem sajnáltam. Azon már inkább elgondolkodott az ember, hogy miért pont Rákosi Mátyásnak kellett következnie? Gondoltam, ha valaki tizenöt évet tölt egy ország fegyházában, nem okos dolog később ugyanott az ország teljhatalmú vezetőjévé kinevezni. A bosszú, a revánsvágy mindenképpen felszínre tör benne, és ez nem jó az ország népének, de azoknak sem, akik kinevezték. Rákosit a hívők Isten átkának, a cinikusok Sztálin büntetésének tekintették. Én ez utóbbiakhoz tartoztam, mondván, hogy Sztálin elvtárs azért büntetett, mert 1941-ben ellöktük a Szovjetunió baráti kezét. (Ez sem volt újdonság sokat próbált népünk történelmében, 1917-ben is elutasítottuk a nagyon kedvező béke lehetőségét.) Egy nagyhatalom nem nyel le egy ilyen sértést. Elismerem, ez a nézet sem sokkal jobb, mint az „Isten átka”.

Nem szerettem, de lelki válság nélkül tudomásul vettem az új rendszert. Sőt félig-meddig történelmi igazságtételnek fogtam fel, és több évtizedes realitásnak tekintettem. A politikától nagyon távol kerestem a helyemet, a jövőmet. Világképem, felfogásom jelentősen eltért attól, amit a Magyar Kommunista Párt, majd a Szociáldemokrata Párttal toriéul egyesülésből 1948-ban létrejött Magyar Dolgozók Pártja (MDP) képviseli. Persze bizonyos különbségeket már akkor is érzékeltem. Azt azért felületes szemlélőként is láttam, nincs olyan, hogy „a kommunisták”, az MDP-n belül is voltak, már akkor felismerhető, különböző árnyalatok. Azzal nem mondok semmit, hogy a vitatható gazdaságpolitikát szélsőséges diktatúrával elegyítő Rákosi-csoport (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas

Mihály és Révai József) „messziről” is nagyon ellenszenves, Nagy Imre viszont, akinek a nevét korábban nem ismer tem, 1953. júniusi, emlékezetes beszédétől kezdve rokonszenves volt számomra. A miniszterelnök beszédét általános megkönnyebbülés, várakozás és remény fogadta. Szinte tapintható volt, ahogy egy nemzet fellélegzik. Éreztük, hogy reformokat akar, és nagyon vártuk a változásokat. Mértéktartó, óvatos bizalommal néztük a jövőt. Derűlátásomat mérsékelte, hogy az előző kurzus olyan meghatározó figurái, mint Rákosi, Gerő, Farkas Mihály vagy Kovács István (a budapesti első titkár) az új felállásban is megőrizték pozícióikat. Mitől lesz itt változás? - kérdeztük egymástól. Ez a felemás személyi politika kendőzetlenül megmutatta a helyzet ellentmondásait, azt a tényt, hogy mindnyájan kommunisták, és íme, végül minden kommunista együtt maradt. Az idő hamarosan igazolta kételyeinket, Moszkvában megfordult a széljárás és Rákosi 1955-ben diadalmenetben tért vissza a hatalomba. Jellemző a korra is, meg a gondolkodásomra is, hogy mindez bennem azért nem érvényesült valami nagy elvi tisztasággal. Például főnökeimet, Péter Györgyöt, továbbá Mód Aladámé, Zala Júlia, Fazekas Béla és Lukács Ottó (akiről hallottuk, hogy az angol hadsereg századosaként részt vett a németek elleni harcokban) főosztályvezetőket, akik mindnyájan MDP-tagok voltak, saját személyes tapasztalataim alapján tiszteltem és becsültem. Külön tanulmány tárgya lenne azt elemezni, hogy a két munkáspárt egyesülése után megalakult új párt, az MDP, mennyiben volt „kommunista” párt. Tagjai közül világnézetét tekintve ki volt kommunista, ki volt szociáldemokrata, parasztpárti, polgári radikális, netán minden meggyőződés nélküli opportunista, „megélhetési” párttag. (Nem meglepő, hogy már akkor is, és később a Magyar Szocialista Munkáspártban is létezett ez a köpönyegforgató „emberfajta”. Ma a jobboldali pártokban vagy körülöttük serénykednek.) Körülbelül így állt össze az MDP, ez az „egypárti többpártrendszer”, amire nem lehetett azt mondani, hogy ez egy kommunista párt.

Csak a nyugati jobboldali sajtó belpolitikai fogyasztásra szánt publicisztikája és a hazai „lappangó” jobboldal tett egyenlőségjelet az MDP és a kommunizmus, az MDP tagjai és a kommunisták közé. A

valóság ennél sokkal árnyaltabb volt. A KSH felsorolt vezetői közül tulajdonképpen csak Péter György az, aki egyértelműen kommunista volt. De ez sem ilyen egyszerű. Már az ötvenes évek elején is látszott, a szélesebb közvélemény is érzékelte, hogy az MDP-n belül legalább két fő vonal van. Kommunista volt Rákosi, Gerő, Farkas Mihály, Révai József, Kovács István, és kommunista volt Nagy Imre, Kádár János, Donáth Ferenc, Péter György és Vas Zoltán is. De micsoda különbségek már az 1953-as MDP-ben! Hangsúlyoznom kell, mert több száz ember életét közvetlenül érintette, hogy a KSH-ban már az ötvenes években a kommunizmus liberális, reformer változata volt érvényben. Ez vonatkozott az elnökre, a főosztályvezetői karra, sőt a pártszervezetre is. Egy alkalommal - valamikor ‘56 elején - részt vettem az elnöknél egy szűk körű megbeszélésen. „Sztálinnak az a legnagyobb bűne, hogy megölte a szabad gondolkodást a Szovjetunióban” - mondta Péter György a szakmai vitát követő, szűk körű, kötetlen politikai eszmecsere során.

Családi indíttatásom mellett a KSH-ban uralkodó liberális légkör is szerepet játszott abban, hogy a két világháború közötti keresztény kurzusra jellemző, együgyű antikommunista szemlélet bennem nem alakult ki. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy nekem egyes kommunistákról kedvező tapasztalataim voltak. A dolog egyébként egyszerű és viszonylag könnyen megérthető: a számomra ellenszenves Rákosi-vonallal abban az időben nem kerültem személyes kapcsolatba. Az utólag koncepciósnak nevezett pereket családom kommunista belügynek tekintette (Rajk László, Szőnyi Tibor, Szalai András). - Rajk útjában volt Rákosinak, a kommunisták egymást irtják, ez nem tartozik ránk, jobb, ha ettől távol tartjuk magunkat - foglalta össze apám. Mivel mi soha nem rokonszenveztünk a kommunistákkal, Rákosi és társai diktatúrája különösebben nem rázott meg. Nem került válságba a világnézetünk, nem omlott össze a hitünk. A terror áldozatául esett tábornokok (Pálffy György, Sólyom László, Beleznay István, Illy Gusztáv, Pórffy György, Révai Kálmán és társaik) csak egy cinikus megjegyzést érdemeltek egykori tiszttársaiktól: - Gyurka meg a többiek csak azt kapták, ami árulásért Horthy hadbíróságától is kijárt volna nekik! - ennyi volt az egykori horthysta tisztek nekrológja az áldozatok, néhány

évvel korábban még bajtársaik felett. (Apám otthon elmondta ezeket a kiszólásokat, de a témát magába zárta, nem foglalkozott vele.) Akkoriban, igaz, távolról és felületesen, úgy éreztem, hogy ezek a tisztek túlságosan naivak és jóhiszeműek voltak. Horthy Miklós ludovikás tisztjei mégis mit vártak Rákosi Mátyástól és pártjától. Rákosiékat kifejezetten zavarta az őszintén baloldali érzelmű tisztek jelenléte a hadseregben. A katolikus püspökök (Mindszenty József, Grősz József) ügye végképp hidegen hagyott bennünket. Családunk nem volt vallásos család, nálunk a vallás, különösen a katolikus vallás, eszmélő gyerekkorom óta sokadrangú ügy, többnyire kritika tárgya volt. - Azt mondjátok, hogy Isten mindent lát, mindenütt jelen van, a legkisebb élőlénynek is gondját viseli, vagyis ha hívő vagyok és Istenhez fordulok, nincs szükségem közvetítőkre, nincs szükségem rátok - mondta apám annak idején a várpalotai asztaltársaság két papjának. Mindszenty-Pehm József meg nálunk valamiért különösen népszerűtlen volt. Ha családi, vagy baráti körben nagy ritkán szóba került, csak úgy emlegették, hogy „Pehm József, a korlátolt falusi plébános”. Mondanám, mielőtt valaki kálvinista elfogultságot vagy gyűlöletet emlegetne, hogy Károlyi Mihály, egy katolikus vallású arisztokrata, 1952-ben „veszedelmes, reakciós politikus”-nak nevezte Mindszentyt. (Károlyi, 1977, 12) A „korlátolt” és a „veszedelmes reakciós” nem áll messze egymástól, sőt a kettő jól kiegészíti egymást.

Külön kell szólnom a kitelepítésekről. A hírek csak lassan szivárogtak be a közvéleménybe, még távolabbi rokonaink érintettsége, anyám nagynénjének és családjának kitelepítése is csak késve jutott el hozzám. A családban ezt mindnyájan elutasítottuk. Felháborítónak, igazságtalannak éreztük, de a tehetetlenség belenyugvásával fogadtuk: most mit tudunk mi ez ellen tenni? Semmit. Csak 1953-ban hagyhatták el száműzetésük helyszínét, és mivel régi lakásukba, Budapestre, nem térhettek vissza, Budajenőre költöztek.

Régi barátunk, a haladó gondolkodású, baloldali érzelmű Mester Jánosné, Rapaich Hanna mesélt családja viszontagságairól, elmondta kitelepítésük igaz történetét. Történetet egy rendszerről, benne gonosz, közömbös és jólelkű emberekről, gyűlöletről és együttérzésről, bosz-szúvágyról és segítő

kezekről, szenvedésről és reményről. Az ötvenes évek első felének Magyarországáról. A ruhmwerthi Rapaich család horvát eredetű katonáktól, a horvát határőrvidékről származik. A pátriárka - Hanna szépapja -, Rapaich Xavér (Sava) Ferenc császári és királyi százados 1770-ben, a Horvátországbeli Lika-Krbava vármegyében, Krbavicán született. Ferenc császártól 1824-ben „ruhmwerthi” előnévvel nemességet kapott. Három fia közül Dániel a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után a 2. sz. horvát határőrezredben szolgált. 1848-ban tüzértisztként részt vett a szabadságharcban, 1849-ben alezredessé, majd ezredessé léptették elő. Világosnál esett fogságba, Aradon a hadbíróság halálra ítélte. Az ítéletet Radetzky tábornagy közbenjárására 18 évi várfogságra enyhítették, Olmützből 1851-ben kegyelemmel szabadult. (Bona, 1978, 278) A sors furcsa játékaként négy évvel idősebb bátyja, Rapaic Manó, 1848-ban Jellasics seregében - egy horvát ezred századosaként - a magyarok ellen harcolt. A szabadságharcos Rapaich Dániel apja horvát volt, sem anyja, sem felesége nem volt magyar. Mégis, a szabadságharc után, „eh” helyett, magyarosan „cs”-vel írta a nevét. Rapaics Dániel unokája, Hanna nagyapja, ruhmwerthi Rapaich Richárd 1882-ben Budapesten született. A budapesti piarista gimnáziumban folytatott középiskolai tanulmányai után ő is a katonai pályát választotta. 1900-ban elvégezte a honvéd I .udovika Akadémiát, majd 1906-ban a bécsi császári és királyi hadiiskolát. Az első világháború idején vezérkari tisztként huszonhét hónapot töltött a fronton. Kétszer tüntették ki a Vaskoronarenddel, kétszer a Signum Laudisszal, és megkapta a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet. Az összeomlás idején a honvédelmi miniszter számysegédje. 1919. augusztus 7-től 1920. január 15-ig a fegyverszüneti bizottság elnöke. Egy év múlva kormánymegbízott lett a nemzetközi Katonai Ellenőrző Bizottságnál. E beosztásában 1926-ban tábornokká léptették elő. 1929-ben vitézzé avatták, 1930-ban altábornagy, 1936-ban lovassági tábornok. Két év múlva, 1938-ban, saját kérésére, nyugállományba helyezték. Nyugállományú lovassági tábornokkeni ve/ éavívdisi rangot kapott.

A Drasche cég igazgatójának kérésére 1941 júliusában „készséggel interveniált Endre László pestmegyei alispánnál, aki kitérő választ adott,

majd a belügyminiszternél 15 Pilisvörösvárt jogtalanul letartóztatott zsidó egyén szabadon bocsátása ügyében. ... a letartóztatottakat szabadon bocsátották” - olvassuk dr. Sasvári Géza egyetemi tanai 1948. február 2-án kelt „Nyilatkozatában".

A háború után egy ideig az ország el volt foglalva azzal, hogy a megelőző keresztény kurzus által ránk hozott háború iszonyú pusztításaiból valahogy talpra álljunk. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején azonban a hatalom, az MDP-t vezető négyesfogat, elkezdte „élezni az osztályharcot”. Miután befejezték a pártban és a hadseregben a véres leszámolást, megfélemlítették az egyházakat, új ellenséget kerestek. A *Szabad Nép* írta 1951. augusztus 7-én: „Ismételten foglalkoztunk azzal az uszító- és rágalomhadjárattal, amelyet a nyugati imperialista kormányok folytatnak a Magyar Népköztársaság ellen azért, mert - uram bocsáss - merészeltünk fővárosunkból arisztokratákat, fasiszta tábornokokat, Horthy csendőr- és rendőrtisztjeit, gyárosokat és bankárokat kitelepíteni.” A pártlap felteszi a kérdést, hogy kiket védenek „az amerikai imperialisták”, és válaszol is rá. Több felsorolt név közül kettőt emelek ki: „A múltkor már megneveztünk néhány nevet: ... vitéz Rapaics Richárdot és Kárpáti Camillót, Horthy tábornokait.” Megismerve élettörténetét, ennek az alpári, uszító irománynak egyetlen „vádja” igaz: vitéz Rapaich Richárd valóban Horthy tábornoka volt. A kor „harcos” stílusában írt cikk „összeesküvő, konspiráló, rémhírterjesztő” társaságnak, a „népi demokrácia ellenségeinek” nevezi a kitelepítetteket, akik „budapesti luxusvilláikban” szolgálták „az amerikai imperializmust”. Nem tudom. De tartok tőle, hogy a névtelen cikkíró, sőt a főszerkesztő sem tudta, hisz válogatás nélkül, vizsgálat nélkül, „osztályharcos” alapon uszított az „osztályidegenek” ellen. Egy fantom, egy általánosítás, egy társadalmi osztály ellen, melyben hibák, sőt bűnök mellett erényeket is találhatunk. Nem helyes Beregfy Károly, Heszlényi József és kisbamaki Farkas Ferenc vezérezredeseket akik együtt meneteltek Szálasi Ferenc nyilasaival vagy például azokat a csendőrtiszteket, akik részt vettek a deportálásokban, összemosni és együtt kezelni nagybaczoni Nagy Vilmossal, ruhmwerthi Rapaich Richárddal és Shvoy Kálmánnal, akik a tábornoki kar tisztességes

részéhez tartoztak. Az általánosításban mindig vannak túlzások, a háború után is sok kárt okozott ez, az együgyűségig leegyszerűsített, harci program. A múlt század ötvenes éveiben kényszerből eltűrtük, ma már elítéljük ezt a módszert, de hát akkor ez volt a szokás. (Amit mára leporoltak, a „keresztény”- és az „ifjú demokraták” pontosan ugyanígy szónokolnak.)

Jellemző a módszer aljasságára, hogy Rapaich Richárdot szükségesnek tartották külön kiemelni, név szerint megbélyegezni, jóllehet általánosító vádjaikból egyetlen szó sem volt igaz. Rapaich Richárd nem volt fasiszta, ellenkezőleg, segített zsidó honfitársainak. Egészen biztosan nem szőtt összeesküvést, mert ha ez a vád igaz lenne, akkor nem kitelepítésre, hanem hazaárulási perben halálra ítélték volna. Nem volt luxusvillája, egy háromszobás lakásban lakott fia négytagú családjával együtt. A családjára, feleségére, fiára, menyére, unokáira végképp nem illettek az általánosító vádak, mégis kitelepítették őket. Még a tizenéves unoka is pusztuljon Budapestről, ne rontsa a levegőt, ne tolja „az amerikai imperializmus szekerét” a fővárosban. Főleg ne „szőjön összeesküvést a népi demokrácia ellen”. Hetedíziglen?

„A munkásosztály nevében” és a „haza védelmében” Rapaich Richárdot 1951 júniusában - feleségével, a háború előtt különböző polgári beosztásokban dolgozó fiával, és annak családjával együtt -Jászkisérre telepítették. A kitelepítés lebonyolítása pontosan úgy történt, ahogy számos elbeszélésből megismertük: a hajnali teherautó, a fejenként húszkilós csomag, durva rendőrök, kíméletlenség. Olyan emberekkel szemben, akik előéletükkel nem szolgáltak rá erre. Nem érdemelte meg Rapaich Richárd, a második világháború előtt nyugalmazol! tábornok, a felesége, fia, menye, és a két unoka meg még ennyire sem. Jakab Áron gazdálkodó házában kaptak egy szobát. A hattagú család elég szűkösen fért el, de mégis, az emberhez közeli körülmények közé kerültek. Nem úgy, mint Görgey Gábor *Vadászszőnyegében* a Topporczy család, akiknek nem egy gazda házában egy szobát, hanem az udvarán egy nagyobb méretű tyúkólat utaltaki ki. Nekik, mielőtt új „otthonukba” beköltöztek, először ki kellett takarítaniuk a több év alatt lerakodott trágyát. Hanna elmondása szerint Jakab Áron szép ember volt. Családja jóindulattal, emberséggel fogadta őket A jólelkű

gazdától helyzetük javítására később kaptak még egy szobát, hogy jobban elférjenek.

Hanna meséli, hogy a nagymama - Rapaich Richárd felesége - leírta a kitelepítés egy napját: „1951 - Egy augusztusi nap Jászkiséren. Megszólal a Wecker. Hajnali 3 óra. Látom, kint még fénylenek a csillagok, alig, hogy dereng. Odébb a falnál, a rekamiéról feltápászkodik fáradtan egy ember. Összekészülődik zseblámpa fényénél, majd hallom a korsócsörömpölést, vízlocsogást. Ekkor mozdul meg egy másik, alig látható alak, nesztelenül felveszi pongyoláját és kimegy a konyhába. A jó asszony melegíti a kávét, amivel útra, munkára engedi jó emberét, aki idáig alig hogy hajnalt látott, hisz soha lump nem volt, este rendesen feküdt, hogy reggel nyolcra a hivatalban legyen az íróasztal mellett. Most kitelepített és csépel, már hat hete megfeszített munkával napi 16 órát. Alig alhat, alig van pihenés, alig van valami jó falat, csépelni kell, szalonna, hús nélkül, megállás nélkül, mert azok, akik idáig e munkát végezték, most autón járnak ki, nézni, hogy dolgoznak az olyan nagyon gyűlölt urak. Még biztatás, jó szó, elismerés sincs, csak gyűlölet és butaság a szemükben. És az ‚urak' csépelnek. Kicsépelik a búzát, rozsot, árpát, zabot, kicsépelik az erejüket, a hitüket, reményüket.

És elindul a napi munka, minden nap ugyanúgy, egyformán, legfeljebb egy mosás, vagy vasalás, vagy néha egy betévedt ismerős hozza a változatosságot. ... Közben van a postavárás. Ha levél jön, mennyi öröm, ha nincs posta, bús csalódás. ... Már sötét van, este nyolc óra. Kiülünk a tornácra, és várjuk, hogy feltűnjön egy biciklilámpa és hazatérjen egy piszkos, fáradt, rosszkedvű, agyonnyúzott ember - az én fiam - , a cséplőgép mellé szerződött munkás. Harangoznak, kilenc óra. Bent a szobában, a teknőben locsog a víz, mosakszik a munkássá lett hajdani igazgató, mossa le magáról a port, a piszkot, a keserűséget, a megalázást, mosná le magáról a kultúrigényt, a diplomáit, még az étvágyát is szeretné lemosni. ... Én az urammal ülök kint a tornácon, felnézünk az égre, de mintha most a csillagok oly halványan fénylenének, vagy csak a könnyeinktől nem látjuk jól őket. No, de már hozzák is a kis petróleumlámpát, pár tányér kerül az asztalra, együtt fogyasztjuk a vacsorát:

Nyers tej, vajas kenyér, paprika. Mint hajdan a földhözragadt, nincstelen parasztok. De azok olyan boldogok lehettek, ha saját otthonukban felehettek le. Mi hontalanul vagyunk, és nem vagyunk szabadok. Mint a bűnösök. De az úristen szeme mindent lát, keze mindenüvé elér, áldani vagy verni tud. Legyen az ő akarata szerint, most és mindörökké, Ámen."

Mit lehet ehhez hozzátenni? Egyáltalán, szabad-e ehhez bármit hozzátenni? Azt is csak vonakodva, a rend kedvéért mondom, hogy „a földhözragadt, nincstelen parasztok" bizony sem vajas kenyeret, sem paprikát nem nagyon láttak. Zsíros kenyér sóval, ennyire tellett. És nem nevezhetjük otthonnak azt a földes „szobá"-t, ahol gyakran három család húzta meg magát. Ezt a társadalom felsőbb rétegeiből csak azok tudhatták, akik a két világháború között kapcsolatba kerültek Magyarország elesett szegényeivel. A marosvásárhelyi Fabiny Ilonának, a nagymamának mentségére szolgál, hogy nem voltak közvetlen tapasztalatai. A kitelepítés 1953-ban, a kommunista Nagy Imre miniszterelnökségét követően ért véget. A család Felsőgödre költözött, mert a kitelepítettek nem térhettek vissza Budapestre. Erre már csak azért sem volt lehetőség, mert elhagyott lakásaikban mások laktak. Rapaichék három szobájába három család költözött.

Annyira nem olvastam újságot, hogy még annyit sem tudtam a kitelepítésekről, ami a Szabad Népben megjelent. Miközben az országban jórészt ártatlan családokat ily módon üldöztek, mindezek mellett - mindezekkel ellentétben - az én közvetlen kommunista kapcsolataim kulturáltak, korrektek, rokonszenvesek voltak. A KSH-ban nem voltam „osztályidegen". Egyértelmű és világos volt számomra, hogy Nagy Imre és csoportja az ország javát akarja. Annyira közel inek azért nem éreztem magam hozzájuk, hogy csatlakozzam a reformkommunista vonalhoz. Akkoriban az ambícióim nem ostromoltak elérhetetlen csúcsokat. Sorsommal, helyzetemmel, munkámmal meg voltam elégedve. - Ahhoz, hogy én a KSH-ban csoportvezető vagy osztályvezető-helyettes legyek, nem kell a politikába, a nagyok dolgába beleütnöm az orromat - gondoltam magamban. Az is igaz, nem is keresett senki, hogy csatlakozzam. Ennek két oka volt. Egyrészt a közgazdasági főosztályon dolgoztam, ahol a gazdasági

folyamatok elemzésével, értékelésével, emellett módszertani kérdésekkel foglalkoztunk. A gazdaságirányítás, a tervgazdaság működési rendszere nem tartozott hozzánk. Másrészt fiatal, névtelen pártonkívüli szakember voltam, a gazdasági reform tapasztaltabb, fajsúlyosabb személyeket kívánt.

Valamikor 1953-ban hajszál híján az MDP tagja lettem, főnöknőm, Zala Júlia javasolta, hogy vegyenek fel a pártba. A KSH pártszervezetében elvben mindenki egyetértett, de mivel tartottak attól, hogy a „kerületből" valamelyik „okos" majd felfedezi, hogy egy „horthysta tiszt fiát akarják becsempészni a pártba", azzal vették le napirendről, hogy várjunk egy kicsit. A szakma elismert. Bár nem voltam párttag, '53-'54 körül el akartak vinni a Népgazdasági Tanács (NT) titkárságára. A „Gerő-titkárságra", ahogy egymás közt emlegettük. Ez akkor nem jött össze, mivel pártonkívüli voltam, gondolom a ludovikás apukának sem örültek. Végül elálltak az ötlettől, vagy ott valaki megfúrta, ki tudja. Azt is csak később tudtam meg, hogy a Közgazdaságtudományi Intézet és az Országos Tervhivatal is el akart vinni, de főnöknőm, Mód Aladámé nem járult hozzá. Akik kiszemeltek, meg sem kérdezték tőlem, hogy mennék-e hozzájuk. Saját jószántamból nem mentem volna, mert jól éreztem magam a KSH-ban.

1956 elején még nem érzékeltem semmit a politika hullámaiból. Dolgoztam. Eredményes munkám elismeréséül a KSH kormánykitüntetésre javasolt, és 1956. április 4-én az Országházban, Dobi István, az Elnöki Tanács Elnöke kezéből átvehettem a Munka Érdemérem elnevezésű kormánykitüntetést. Ez akkor a harmadik fokozat volt, a későbbi Munka Érdemrend bronz fokozatának felelt meg. Hozzá kell tennem, hogy a kitüntetés átvételének ünnepélyes pillanatában megtisztelve éreztem magam. Büszke voltam és örültem szakmai munkám legfelsőbb elismerésének. Dobi István a kezét nyújtotta, én megtiszteltetésnek tekintettem, és örömmel elfogadtam az elnök felém nyújtott kezét.

A GAZDASÁGRÓL

A történetnek ez a része az ötvenes évek első felében játszódik. Túl vagyunk a koncepciós pereken, kommunista riválisok, horthysta

katonatisztek, papok likvidálva vagy börtönben, a horthysta elit kitelepítve, lassan, fokozatosan előtérbe kerültek a gazdasági gondok. Itt valamit elöljáróban el kell mondani. A romba dőlt, gazdaságilag kivérzett Európa számos országa, újjáépítési gondjai enyhítésében, a háború után élvezte a „Marshall-terv”-nek nevezett amerikai segélyprogram áldásait. Erre Magyarországnak is nagy szüksége lett volna, hisz a háborúban nemzeti vagyonának mintegy 40 százalékát elvesztette. „A közvetlen anyagi károk értéke kb. 22 milliárd pengő volt, amely a háború előtti évek átlagos nemzeti jövedelmének mintegy 4-5-szöröse.” {Fontosabb adatok Magyarország 30 éves fejlődéséről. 1975) A szovjet érdekszférába került kelet-európai országok azonban, köztük Magyarország is - szovjet parancsra - elutasították a Marshall-tervet. „Az imperialisták átlátszó törekvésé”-t, hogy ezekre az országokra kiterjesszék a befolyásukat. Hogy a Szovjetunió Vörös Hadseregének állandó jelenléte mellett „az imperialisták” ezt hogyan képzelték végrehajtani, azt nem tudtam kihámozni a hírekből, de biztosan volt valami nagyon ravasz elképzelésük. Valószínűleg azt gondolták, hogy ha a Coca-Cola valahova beteszi a lábát, ott rövid időn belül ösz-szeomlik a kommunizmus. (Ebben egyébként volt valami.) Magyarorszag „döntését” lehet vitatni, csak nem érdemes, mert egy megszállt ország nyilvánvalóan a megszálló hatalom elvárásai szerint kénytelen működni. Ezt lehet nem szeretni - annak idején mi sem szerettük -, de nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Miután Horthy Miklós kormányzó nemzeti-keresztényei, a német nácikkal közös vállalkozásban, nyakunkra hozták a szovjet hadsereget, a szovjet hatalmat, a háború utáni Magyarország - bármilyen politikai színezetű kormányzat - vajmi keveset tehetett ennek egyenes következményei ellen. Nem kaphattunk a Marshall-segélyből, így - a méreteihez viszonyítva egyik legnagyobb kárt szenvedett európai ország - Magyarország nem tudta gazdaságát kiegyensúlyozni. Különösen úgy, hogy mindjárt a háború után tennie kellett az elesett, nyomorgó tömegek helyzetének javításáért és világháborús veszteségei mellé még jóvátétellel és egy újabb világháborúra való felkészüléssel is terhelték. Mindez együtt 1952-ben elkerülhetetlenül az életszínvonal jelentős csökkenéséhez, ellátási zavarokhoz vezetett. Az eleve nehéz

helyzetet az önkényes gazdaságpolitika hibás döntései tovább súlyosbították.

Mind e külső és belső nehézségek ellenére az ország gazdasága lassan talpra állt és az első évtizedben - a körülményekhez képest - elismerésre méltóan fejlődött. Ezt manapság nem illik emlegetni, nem illik bele „az ötvenes évek”-ről sötét színekkel festett szenvedéstörténetbe. Az újjáépítés sürgető feladatai mellett az új rendszer - évszázados mulasztást jóvá téve - megvalósította a földreformot. Ezt - meglehetősen hiányos társadalmi-politikai ismereteim mellett is - bánta-pusztai élményeim alapján korszakalkotó, nagyon fontos lépésnek tartottam. A földreform több mint 400 ezer családnak adott gazdaságonként 20 holdnál kisebb földet. A földosztás következtében megduplázódott, 3 millió holdról 6 millió holdra nőtt a kisbirtokok területe. E 10 holdnál kisebb gazdaságok aránya az összes földterületen belül 19 százalékról 39 százalékra nőtt. Egyidejűleg a 200 holdat meghaladó nagybirtokok és latifundiumok közel 7 millió holdat kitevő területe több mint 60 százalékkal kisebb lett, 2,7 millió holdra csökkent. Arányuk a földosztás előtti 43 százalékról 16 százalékra esett vissza. (Szakács, 1971)

A gazdaságpolitikában elkövetett hibák — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésénél alkalmazott erőszakos módszerek, az ágazatban feltétlenül szükséges fejlesztések elmaradása - következtében az ötvenes évek első felében a mezőgazdaság csak szerény mér-tökhon fejlődött. A mezőgazdasági termelés értéke 1955-ben csak I8 százalékkal volt magasabb az 1950 évinél. Ugyanebben az időszakban a főleg a nehézipar erőltetett fejlesztése eredményeként - az ipari termelés 86 százalékkal nőtt. Az iparosítás erőltetett üteme sok jogos kritikát kapott és kap. Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy évtizedek elmaradását kellett rövid idő alatt behozni. Az említett ötéves időszakban a nemzeti jövedelem 32 százalékkal, a lakosság fogyasztása 25 százalékkal emelkedett. Az „utolsó békeév” (1938) színvonalát a nemzeti jövedelem 1950-ben mintegy 25, 1955-ben 65 százalékkal múlta felül.

Mindez jelzi, hogy a mai közbeszédben történelmietlen, igazságtalanul egyoldalú a háború utáni első évtized elítélése. A háború utáni új történelem

nem Rákosi Mátyással, hanem Budapest romjaival, a felrobbantott hidakkal, a lerombolt, kifosztott országgal kezdődött. Az első két-három év a romok eltakarítása, az újjáépítés, az új, értékálló pénz megteremtése jegyében telt. Tény, hogy 1949-től kibontakozott a diktatúra, a törvénytelenség, a koncepciós perek, a recski intemálótá-bor, az önkény. Ez azonban a történetnek csak az egyik, ma sem kell bizonygatni, hogy a sötét oldala. Abban biztos vagyok, hogy nem a fontosabbik oldala, mégis ez kap eltúlzott hangsúlyt a korról szóló visszaemlékezésekben. Emlékeztetni kell arra, hogy ebben az utólag sokat gyalázott évtizedben több millió magyar nagyon nehéz körülmények között, tisztességgel dolgozott azon, hogy a háború következtében teljesen megbénult ország újra működjön. Úgy, ahogy lehetett. Kiemelkedjen abból a szörnyűségből, amibe a Horthy Miklós kormányzó nevével jellemzett „nemzeti-keresztény" korszak és rendszer polgári és katonai elitje vitte. Az egyszerű embernek legyen reménye. Legyen kenyér és ruha, működjön a közlekedés, az oktatás, az egészségügy. Igaz, hogy kenyér nem mindig volt a boltokban, ha volt, nem volt jó a minősége. A ruha bizony egyszerű volt, az olcsó egyenkabátról „lóden-korszaknak" neveztük ezeket az éveket. A háború alatt, a harci cselekmények miatt a legnagyobb veszteséget szenvedett közlekedés csak nehezen, lassan javult. Takarítottuk a romokat, új cserepet vittünk a háztetőkre, kijavítottuk a gránát szaggatta ajtókat és ablakokat. Mit tagadjuk, szánalmas kis szükséghidat építettünk a Dunán, felrobbantott, elpusztított gyönyörű hídjaink helyén. De ismét volt híd a „vén folyón", és akkor ez volt a fontos. Mi, a háború miatt sokat szenvedett nép - lehetőségeink szűkre szabott korlátai között jól vagy rosszul - igyekeztünk napról, napra élhetőbbé tenni ezt az országot, amelyet egy tébolyult rögeszme háborúba sodort, és egy aljas lázálom romba döntött. Nehéz körülmények között gyógyítottuk a sebeket, új hidakat építettünk, tettük amit kellett és amit lehetett. Az egész ország munkája, erőfeszítéseink eredménye tükröződött az ipar és a mezögazdaság, az oktatás és a kultúra fokozatos fejlődésében. A nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztása szerény, de érzékelhető növekedésében. Az élet fokozatos javulásában. Abban, hogy a magyar nemzet a háborúban elszenvedett iszonyatos

veszteségek után talpra állt, és úrrá lett a pusztuláson. Új élet kezdődött a romok helyén! Ma említésre sem érdemes közhely, akkoriban boldog igazság volt. Magyarország igazsága, a mi igazságunk.

V. FEJEZET - 1956 októbere

Végzetes félreértések

MIT ÜNNEPELÜNK, ÉS MIÉRT?

Mindenki, 1956 valamennyi főszereplője, félreértett mindent és mindenkit. Moszkvában nem értették a Magyarországon kialakult helyzetet, Nagy Imre félreértette Moszkva szándékait, a forradalmárok félreértették Nagy Imrét. A magyar pártvezetés nem értette az utca erejét, Nagy Imre félreértette a forradalmárokat, a forradalmárok a szovjet vezetés szándékait és a nyugatról kapott biztatást. 1956 októbere a félreértések hónapja volt.

1956 végére a politikai élet egyre mozgalmasabb lett, és rövidesen újra meggyűlt a bajunk az oroszokkal. A „ruszkik"-kal, ahogy népünk emlegette őket. Mondhatjuk azt is, hogy a „ruszkik"-nak velünk, mert mint annyi minden a történelemben, ez is nézőpont kérdése, akkor is, ha ez nekünk nagy megrázkódtatás volt. A tizenkét napról tengernyi írás jelent meg, több, mint amit el lehet, vagy érdemes elolvasni. Nem óhajtom a listát feleslegesen gyarapítani, néhány dolgot azonban, mint kívülálló szemtanú, el szeretnék mondani. Ez a „kívülállás" kétségkívül szűkíti mozgásteremet, mert azt jelenti, nem voltam „tűzközelben", távol voltam a fontos hírforrásoktól. Más oldalról viszont, valamennyi korabeli politikai, ideológiai és vallási irányzattól távol, tárgyszerűbb lehet a megítélés, s ez növelheti a mondanivaló hitelességét. Egy dolog biztosan állítható: miután 1956-ban teljes és tökéletes kívülállókéul semmilyen formában nem voltam részese az eseményeknek, nem kell semmit elhallgatnom, kicsit sem kell „lakkoznom". Sem magamai, sem másokat, sem az eseményeket. És minthogy akkor sem akartam, és utólag sem akarok forradalmár lenni,

hőskölteményt sem kell írnom. Nagy előny. Tévedhetek, az emlékezet is megcsalhat, de tartozom az olvasónak és magamnak is azzal, hogy legjobb tudásom és emlékezetem szerint mondom el, amit és ahogyan megéltem, láttam, gondoltam. Tapasztalataimat összevetettem mások élményeivel, és kiegészítettem a később megjelent forrásokkal. Kísértésektől mentes szemtanúként ajánlhatom magamat az olvasó figyelmébe.

Amikor Magyarországon és szerte a világban az ’56-os forradalom ötvenedik évfordulója megünneplésének előkészületei folytak, feltettem magamnak a kérdést: látom a külsőségeket, a készülődést, mégsem érzem belülről az ünnep közeledtét? Miért nincs bennem semmi, amitől az ember lelke „ünneplőbe öltözik”, amitől a költő ódát, a zeneszerző himnuszt ír? A választ keresve végigmentem három nemzeti ünnepünkön, és kiderült, hogy október 23-ához hasonlóan március 15-ével kapcsolatban sincs bennem semmi olyan érzés, hogy nekem ünnepelnem kellene azt a napot. Miért? Egyszerűen azért, mert serdülőkorom óta nem gondolom, hogy a „kétbalkezet"’ ünnepelni kellene. A felelőtlenség nemzeti színekben előadva is inkább tragédia, mint ünnep. Ezt korábban részletesen kifejtettem. Mindemellett, a nézetek sokszínűsége jegyében, elfogadom barátom figyelmeztetését: vannak, akiknek szükségük van 1848. március 15-e „büszke emlékére”. Legyen, bár aggaszt, ha valakinek „büszke emlék”-re van szüksége. A kölcsönös megértés jegyében azonban ők is fogadják el, hogy én nem találtam semmit, amire e dátum kapcsán büszke lehetnék. Magánügy. Augusztus 20-ról - vagy ahogy a múlt század harmincas éveiben emlegettük: „szentistván”-ról - meg jobb nem is beszélni. Gondoljunk csak bele, az államalapításra emlékezve megünnepeltetnek velünk egy katolikus vallási legendát. Szent királyunk Szent Jobbja, ünnepi körmenet, meg ilyesmi. Mi közöm hozzá? Nekem, a protestánsnak, első királyunk I. István volt, az én egyházam nem ismer szenteket. Ez nem vitakérdés, ezek tények. Nem állok jobban a mára ugyancsak többszörösen kanonizált 1956-tal sem. Már évekkel ezelőtt felmerült bennem a kérdés: ugyan miért ünnepelném én ma ’56 „forradalmát”, hisz annak idején távol állt tőlem, az események kortársától. Nem túlzás azt mondani, kifejezetten idegenkedtem tőle.

Akkori önmagámra visszagondolva, ez lényegében két okra vezethető vissza. Egyrészt az ’56-os események eszmei előkészítésén (Petőfi Kör, cikkek, tanulmányok) kommunisták dolgoztak, én pedig akkoriban nagyon távol álltam tőlük. A rákosista-sztálinista ortodox baloldal diktatúrájától és a horthysta - feudális és nacionalista, klerikális és rasszista-jobboldaltól meg kirázott a hideg, azok szóba sem jöhettek, így aztán az ’56-os események idején számomra törvényszerűen a kívülálló szemlélő szerepe maradt. Másrészt a mi családunkból eredendően hiányzik a forradalmár hevület. Sem a Csemok-dédapa, a szepességi tót néptanító, sem egy cipszer néptanító lányával kötött házasságából származó fia, a nagyapám, az 1900-ban Budapestre került tanító, sem apám nem volt forradalmár alkat. Ami apámat illeti, ez több mint természetes: a Ludovika Akadémián végzett állatorvosokból ritkán lett forradalmár. Anyai ágon háromszáz évre visszamenően minden második bokorban református prédikátort, lelkipásztort vagy tanítót találtam, akik ugyancsak nagyon jámbor életű férfiak lehettek. Én meg, mint amolyan gyáva „úrigyerek”, már kisdiákként ösztönösen irtóztam mindenféle felfordulástól. Szinte szégyellem bevallani: soha nem verekedtem. Nem vertem meg senkit, engem sem vertek meg soha. (Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy a körülöttem ülők súgásban és puskázásban mindig számíthattak rám.) Kiskamaszként olvastam Surányi Miklós - már említett - regényes Széchenyi-életrajzát. Ez a könyv alapozta meg bennem a Kossuth és a forradalmak iránt táplált, később már tudatos, történelmi elemzésekre támaszkodó ellenszenvet. Történelmi ismereteim bővülésével egyre határozottabban fogalmazódott meg bennem a kérdés: az érzelmeket félretéve, tisztán a józan ész alapján közelítve, nehezen érthető, hogy mi, magyarok miért imádjuk annyira a felkelést, a forradalmat, a lázongást mint műfajt? Ha meggondolom, hogy történelmünk során valamennyi számottevő, ilyen jellegű vállalkozásunk, az összes felkelés, forradalom, szabadságharc elbukott, értetlenségem csak fokozódik. Győztes vállalkozásunk nem lévén, íme, bukott felkeléseink, forradalmaink listája: az idő korlátozása miatt, bizonyos mértékig önkényesen, a XV. századdal kezdem: 1437 - Budai Nagy Antal magyar-román

parasztfelkelése; 1514 I Dózsa György parasztfelkelése; 1678 - Thököly Imre szabadságharca; 1703 - II. Rákóczi Ferenc kuruc szabadságharca (Cum Deo, pro patria et libertate - Istennel a hazáért és a szabadságért); 1735 Péro szerb-magyar parasztfelkelése; 1784 - Horia és Closca román-magyar parasztfelkelése; 1848 - Kossuth Lajos, szabadságharc; 1918 - Károlyi Mihály, őszirózsás forradalom; 1919 - Kun Béla, proletárforradalom és Tanácsköztársaság; 1956 - Nagy Imre, forradalom és szabadságharc. A lista 519 évet, összesen tíz forradalmat, felkelést és szabadságharcot ölel fel. Volt amelyik mindössze tizenkét napot élt, volt olyan, ami nyolc évig bírta. A végén valamennyi elbukott. Keresem az okot, az általános jellemzőt, ilyet azonban nehéz találni. Tízből négy parasztfelkelés volt, kifejezetten a földesúri elnyomás, az elviselhetetlen terhek ellen. Thököly és Rákóczi felkelése főurak által a Habsburgok ellen vezetett mozgalom. 1918 és 1919 két forradalma a háború utáni zűrzavar, káosz következménye. A kirekesztettek lázadása, a nyomor, az elkeseredettség terméke. 1848 és 1956 mozgalmaira azt mondanám, lehet, hogy a katasztrofális történelmi tapasztalat ellenére azért szeretjük annyira ezeket a fegyveres kalandokat, mert kórosan túlértékelt nemzeti öntudatunkkal, nemzeti büszkeségünkkel nem fér össze, hogy ellentétek felmerülése esetén türelmesen egyezkedjünk? Kompromisszumot keressünk, és akár engedmények, okos visszalépés árán megoldást találjunk? Lehet, hogy mindez fárasztó és bonyolult dolog, „kiművelt emberfő”-t, némi felkészültséget igényel? A forradalom meg olyan egyszerű, lengetni kell a zászlókat, aztán üsd, vágd, és kész. Kit érdekel, mi lesz utána? A menetrendszerű bukás, a menekülés, a megtorlás, ki milyen ügyes, vagy kinek hogy mér a sors. 1848-ban is így volt, 1956 után miért lett volna másként. Aztán az is eltart egy darabig, amíg a honmaradt békés és szorgalmas nép eltakarítja a forradalom után a lelkekben és az utcán maradt romokat. Es vezetésként, mint megvetett, „gyáva kollaboráns”, buzgón ápolhatja „hős forradalmáraink” emlékét. 1956 után éppúgy, mint az 1849-et követő időkben. A következmények elől szerencsésen kimenekült, ügyes honfitársaink pedig évtizedeken át jó hasznát látják külloldön a felfordulásnak, amit Magyarországon csináltak. Azt írtam, „az

érzelmeket félretéve" vizsgálódjunk. Kérdés: félre lehet-e tenni az érzelmeket egy olyan, érzelmektől túlfűtött nép esetében, mint a magyar? Van-e érv, létezik-e válasz, ami képes megállni ötszázhúsz év tapasztalatával szemben? Csak találgatok. Lehet, hogy azért szeretjük az erőszakos megoldásokat, mert népünknek az előrelátás nem tartozik az erényei közé?

Nem értem, mit ünnepiünk bukott forradalmainkban? Mi volt olyan nagyszerű például 1956-ban? Kivéve talán az október 23-i sétát Budáról a Kossuth térre. Igaz, már a séta közben elhangzott itt-ott néhány aggasztó hülyeség („Ruszkik! Haza!", „mi van a magyar uránnal", meg hasonlók), ebből azonban számomra nem következett, nem látszott, hogy néhány óra múlva kitör a felkelés és néhány nap múlva szovjet tankok szétlövik Budapestet, vér, romok és megtorlás jön. Szeretném lehűteni naiv, megtévesztett, vagy egyszerűen csak reménytelenül elfogult honfitársaim lelkesedését, rávenni őket, ne csak nézzék az eseményeket, de lássák is, hogy - mint történelmünk során annyiszor-, 1956-ban is balekok voltunk a „nagyok" játszmájában. Richard Nixon, az Amerikai Egyesült Államok alelnöke mondta 1956. július 12-én, egy szigorúan titkos nemzetbiztonsági megbeszélésen: „Az Egyesült Államok érdekeinek szempontjából nem volna maga a megtestesült rossz, ha a szovjet vasököl ismét lesújtana a szovjet tömb valamelyik országában." (Gáti, 2006, 73) Óhajuk valóra vált, a „szovjet vasököl" lesújtott, és évekig jól szolgálta az USA antikommunista propagandáját. Más: John Foster Dulles, az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere mondta 1956. november 9-én, öt nappal a magyarországi szovjet beavatkozás után: „Sohasem kedveltük az erőszakos lázongásokat." (Gömöri, 2006. október 21.) Egyetértek Dulles úrral, én sem kedveltem. Ezért idegenkedtem Budapest 1956-os utcai mozgalmaitól. Rejtély, hogy az én népem annyi véres bukás után újra meg újra megpróbálja. Emlékeztetek Pethő Sándor 1925-ben megjelent müvére. A szabadságharccal kapcsolatban írta, hogy a magyar népből „soha nem hiányzott az, hogy időnkénti felgerjedéseinek mámorában túlbecsülje a maga hatalmát s kitermeljen magából olyan lelki diszpozíciókat, amelyek elhályogosítják szemevilágát a valósítható és

valósíthatatlan dolgok éles megkülönböztetésével szemben”. Kíméletlen jellemrajz, pontosan illik ’56 októberére.

A lengyel út

Vesztett illúziók. Ez a címe Charles Gáti ’56-ról szóló könyvének Talán a legjobb, amit 1956-ról olvastam. Sokoldalú, figyelemre méltó írás, jellemző, találó cím. 1956 illúzió volt. Szép illúzió, de csak egy illúzió. Ellentmondásnak érzem, hogy azt fejtegeti, azt sugallja, lébe tett volna másként is. Nem egészen értem: ha eleve illúzió volt, akkor nem lehetett másként. Ha meg volt reális lehetőség, alakulhatott volna másként is, csak valakik, valahol, valamit elrontottak, akkor nem volt illúzió. Gáti abból indul ki, hogy az ’56-os magyar és lengyel helyzet „ha nem is teljesen azonos, de igen hasonló” volt. (Gáli, 2006, 209) Ebből arra a következtetésre jut, hogy lehetett volna egy „lengyel" megoldás, ahogyan Gomulka pártfőtitkár, Wyszinski bíboros, és a Szabad Európa Rádió (SZER) Lengyel Osztályának vezetője, bizonyos Nowak, együttműködve kihozták a helyzetből Lengyelország számára a lehetséges legjobbat. Ami ugyan félmegoldás volt, de mégis előrelépés a múlthoz képest. Nálunk nem lehetett „lengyel” megoldás. Miért? Legalább három okból.

Először is a magyar és a lengyel helyzet nem volt „hasonló”, ellenkezőleg, lényegesen különbözött egymástól. Ne feledjük, a lengyelek is csak azután lettek ilyen bölcsek és belátóak, miután a lengyel biztonsági erők, mintegy a „lengyel megoldás” előfeltételeként, kíméletlenül leverték a nem sokkal korábban Poznanban kitört felkelést. Mert ők már akkor tudták, ahogy 25 évvel később Jaruzelski tábornok is tudta, hogy ha „saját erőből” nem tudják megvédeni a „szocialista, népi demokratikus” hatalmat, akkor a szovjet hadsereg csinál rendet az országban. Ezt pedig lehetőleg el kell kerülni. Ez a lényeges előfeltétel, ez a felismerés nálunk hiányzott. „Lengyelország utat mutat” - skandálta a tömeg a Margit hídon. De nem tudták, mit kiabálnak, mert a „lengyel út”-ból nálunk hiányzott a rendfenntartó erők sortüze. A szovjet vezetés meg azt látta, hogy nálunk - a lengyel példával szöges ellentétben - egy elbizonytalanodott hatalom,

ahelyett hogy leverte, határozottan felszámolta volna a felkelést, egyezkedni próbált a felkelőkkel. Megítélésük szerint - a hatalom megtartásának esélyét tekintve a lengyel és a magyar helyzet között jelentős, lényegbeli különbség volt. A lengyelek keményen - szükség esetén a fegyverhasználattól sem visszariadva - kézben tartották a hatalmat, az „opportunista" magyar kormány pedig csak sodródott. Nem volt képes úrrá lenni a helyzeten, a hatalom fokozatosan polgári, sőt „ellenforradalmi elemek" kezébe került.

Másodszor maga Gáti adja meg a feleletet: nálunk azért nem lehetett „lengyel" megoldás, mert a válság lengyel és magyar szereplőinek politikai felkészültsége, tapasztalata, válsághelyzetek megoldására való rátermettsége, készsége között számottevő különbségek voltak. Nagy Imre nem volt Gomulka, Mindszenty bíboros nem volt Wyszinski, a SZER Magyar Osztályának vezetője pedig meg sem közelítette a lengyel Nowak képességeit. Nézzük, mit jelent az, hogy Nagy Imre nem volt Gomulka? Elméleti felkészültsége, közgazdasági, agrárgazdasági, filozófiai tájékozottsága valószínűleg hosszakkal verte Gomulka hasonló ismereteit. 1956 októberének utolsó hetében azonban, Moszkvában és Budapesten, nem a népi demokrácia és a szocializmus időszerű elméleti kérdéseinek megvitatása, hanem a hatalom, a lét és a nemlét rövidtávú kérdései voltak napirenden. Válságkezelésben, a hatalom, a politika gyakorlati kérdéseiben Gomulka otthonosan mozgott, Nagy Imrétől pedig idegen volt a politikai küzdőtéren nem mindig tiszta eszközökkel vívott hatalmi harc. Mit jelent, hogy Mindszenty bíboros nem volt Wyszinski? Felkészültségét, látókörét, világlátását tekintve Mindszenty bíborosként sem lépett túl „Pehm József, a korlátolt falusi plébános" képességein. Megegyezésre való képtelensége, ultrakonzervatív meggyőződése, „a politikai érzék teljes hiánya" (Fejtő) már közvetlenül a háború után megmutatkozott, amikor az államforma kérdésében élesen és nyíltan szembe ment a köztársasági eszmével, széltében-hosszában a királyság mellett érvelt. Wyszinski tisztában volt vele, hogy a megegyezés, még egy rossz egyezség is jobb, mint egy dicső háború, ezért - Lengyelország javára - jól együtt

tudott működni a hatalommal. Balszerencsénkre Mindszenty mindezt nem tudta.

A felsoroltak között Mr. Nowak és a SZER Magyar Osztályának vezetője között volt a legnagyobb különbség. Gáti írásának elévülhetetlen érdeme, hogy amit akkoriban érzékeltünk, nap mint nap saját bőrünkön tapasztaltunk, hiteles forrás is alátámasztja: a SZER Magyar Osztálya „túlságosan is jobboldali volt, vagyis nem pusztán antikom-munista, hanem a munkatársak jó része az 1945 előtti Horthy-rendszerrel is rokonszenvezett. A két világháború közti időszak ádáz bolse-vizmusellenességén nevelkedtek, ... a lengyel részleggel ellentétben képtelenek voltak felismerni és értékelni az ortodox és revizionista kommunisták közötti különbséget". (Gáti, 2006, 184) Ennyi, de ez többet mond mindennél. Gáti írja: „Borbándi Gyula a leghatározottabban tagadja a puszta lehetőségét is annak, hogy a SZER vagy a felkelők bárminemű önmérsékletet gyakorolhattak volna az adott és ismert körülmények között." Borbándit idézi: „Ugyan, mit mondhattunk volna a magyaroknak? Legyetek józanok, térjetek haza otthonaitokba, fékezzétek meg indulataitokat? A Szabad Európa Rádió megszületésétől kezdve arra buzdítottuk őket, hogy szálljanak szembe a kommunizmussal. Most mondtuk volna a munkásoknak, hogy térjenek vissza az üzemekbe? Vagy a katonáknak, hogy menjenek szépen vissza a laktanyákba? Egyszerűen nem mondhattuk a magyaroknak: Legyetek szívesek, viselkedjetek higgadtan." (Gáti, 2006, 205)

Felháborító szöveg. Egy beszűkült szemlélet, egy előítéletei és anyagi érdekei közé beszorult, bezárkózott ember árulkodó, önigazoló szavai. Több kérdésem van. Egy: Borbándi és munkatársai magánemberként miből gondolták, hogy van valamilyen érvényes mondanivalójuk a magyar munkások és katonák számára? Mit gondolt Borbándi, ha antikommunista reflexei mellett gondolkodott is egyáltalán? Volt-e valami halvány fogalmuk, hogy az 1945-öt megelőző rendszer jóvoltából az ország vagyonának mintegy negyven százaléka elpusztult? Eszükbe jutott-e valamikor is, hogy közel egymillió magyar állampolgárt mészároltak le egy sóhajtásnyi idő, mindössze négy év alatt? Kit a Donnál, kit Auschwitzban,

kit valahol a kettő között, útközben. Olyan veretes nevek "jóvoltából”, mint Horthy Miklós kormányzó és Bárdossy László miniszterelnök, akik külön-külön és együttesen is felelősek a Szovjetunió elleni, összesen közel háromszázezer áldozatot követelő fegyveres kalandért. Teleki Pál, Gömbös Gyula és Imrédy Béla miniszterelnökökkel együtt közösen felelősek azért a fajgyűlölő politikáért, ami 1941-1944 között végül közel hatszázezer polgári személy legyil-kolásához vezetett. Azt se felejtsük el, hogy mindez 1945 előtt történt, vagyis a magyar kommunisták ebben biztosan ártatlanok voltak! De akkor a SZER Magyar Osztályán miért a kommunistákat gyűlölték, miért csak Recsk, a kitelepítés, a Hortobágy fájt? Még rágondolni is szégyen, hogy léteztek, de azért ezek nem megsemmisítő táborok voltak. Az áldozatok túlnyomó többségének legalább az élete megmaradt, ami például Auschwitzban ritkaságszámba ment, de még a Donnál is nagy szerencse kellett hozzá. Mi volt egy Recsk az ukrajnai hómezők, Auschwitz, Dachau vagy Mauthausen poklához képest? A Kamenyec-Podolszkiji mozgó tömegsírokhoz képest? Ha egyáltalán szabad ilyen morbid összehasonlításokat tenni? Olyan ez, mint valami pokoli póker, ahol az utókor százezrek halálával licitál. Te azt mondod: a kommunisták. Az én licitem: Horthy Miklós huszonöt éve. Te azt mondod: Recsk. Az én licitem: Auschwitz. Hova vezet ez? Kettő: Mi közük volt Borbándinak és társainak Münchenben, a „szabad világ” kényelmében, ehhez a fizikailag és lelkileg romba döntött országhoz? Mi közük volt az országhoz, amit elhagytak? Milyen jogon üvöltöztek bele a magyar munkás, paraszt, értelmiségi, pap, pedagógus, postás, katona, közgazdász, kubikos, mérnök, orvos, író életébe? Az én apám nehezen felépített és kiküzdött új életébe? Az én életembe? Netán jóvá akarták tenni, ami jóvátehetetlen? És ha akarták egyáltalán, jóvá tudták volna lenni közel egymillió magyar állampolgár pusztulását? El tudták volna feledtetni, ki tudták volna törölni az idegekből, a szívekből, az emlékezetből, a magyar történelemből az iszonyat falvait, városait? A doni katasztrófát? Kertész Imre író, Heisler Antal várpalotai orvos, a többszázezer üldözött és legyilkolt család tragédiáját? A „Topporczy család”, a Rapaich család és a többi kitelepített kálváriáját? A „recski” internáltak és családjaik szenvedését? Ki tudta volna

visszaadni az elveszett életeket, éveket, reményeket? Borbándi? Ha visszajönnek, le tudták volna törölni öt-tíz-tizenöt év könnyeit, a kínok hideg verítékét? El tudták volna törölni a szégyent? Persze hogy nem! De akkor milyen jogon avatkoztak az életünkbe? Mit tudtak ők müncheni, biztonságos irodáikból, jól fizetett állásaikból a mi gondjainkról? Mi közük volt, ha volt egyáltalán, a mi életünkhöz? Három: Kérdezem, ugyan miért nem mondhatták ennek a szerencsétlen - évtizedek hosszú során át butított, félrevezetett, uszított - népnek, hogy az isten szerelmére, menjetek haza? Az asszonyhoz, a férjhez, az apához, a gyerekhez. Menjetek, amíg mehettek! Ugyan miért nem mondhatták? Nem hihetem, hogy Borbándi olyan ostoba lett volna, hogy nem látta mindazt, amit az apám, egy tót tanító unokája látott, már október 23-án. Nem, Borbándi nem volt ostoba. Rosszabb. Ha tudták, látták a jövőt, és mégis tették, amit tettek, hogyan számoltak el a lelkiismeretükkel? Mi tartotta őket vissza, hogy csak egy kicsit tisztességesek legyenek? Legalább annyira, mint lengyel kollégájuk. A főnök vagy a gazda? Legfeljebb kényelmes állásukat, a mi bőrünkre űzött „összkomfortos antikommunizmusukat" kockáztatták! Én csak egy ideig hallgattam a SZER uszító, gusztustalan magyar adásait, apám a stílusa miatt soha nem hallgatta. Többedmagammal tanúsíthatom, hogy a Nagy Imre és a kommunisták ellen uszító műsoraikkal jelentős és kártékony szerepet játszottak a budapesti utca jobbratolódásában, a kommunista reformerek bukásában. Elismerés jár Fejtő Ferencnek, aki már jóval Gáti könyvének megjelenése előtt felhívta a figyelmet „a Szabad Európa Rádió jól fizetett emigráns munkatársainak ostoba és bűnös felhívásai”-ra. (Fejtő, 2006, 294) Mondják, hogy egykori honfitársainkat, a SZER magyar munkatársait - akik időközben a hidegháború gátlástalan zsoldosai lettek - is meg kell értenünk. Egyfelől utálták a magyar „kommunizmus”-t, másfelől nekik ott Münchenben nyugatnémet márkában kapott fizetésükért, és nem a magyar kommunisták reformjainak sikeréért kellett dolgozniuk. Rendben van, megértők leszünk. De szögezzük le: a Szabad Európa Rádió Magyar Osztálya egy hazug és primitív antikommunista propaganda terjesztésében volt érdekelt. Nem Magyarországért, nem értünk dolgozott. Értem, a barátaimért és a családomért biztosan nem! Súlyos felelősség terheli őket

azért, hogy a „pesti srácokat” ráuszították a szovjet tankokra, felelősök az eleve értelmetlen harc sok száz áldozatáért, a romokért, családok százainak gyászáért.

Harmadszor maga az 1956. október 23-i Kossuth tér adja a választ. Láttuk, hogy a lengyelek számára adódó „lehetséges legjobb” csak félmegoldás volt, de a lengyel nép felismerte, megértette, hogy ott és akkor ez volt a történelmileg behatárolt optimum. Talán jobban elmagyarázták nekik? Lehet. Még nem felejtették el a néhány hónappal korábbi poznani leckét? Lehet. Vagy egyszerűen arról van szó, hogy a mélyen katolikus országban Wyszinski bíboros tekintélye volt a döntő tényező? Valószínűleg mindez együtt. Tény, hogy a lengyel közvélemény elismerésre méltó bölcsességgel támogatta a kommunista Gomulkát és a megegyezést. És bár nem sikerült elérniük mindent, amit szerettek volna, szerény, de érzékelhető előrelépéssel kerültek ki a válságból. Nettó nyereségük volt, hogy Varsót nem lőtték szét.

Ezzel a kiegyezésre törekvő lengyel politikával szemben mi történt Magyarországon? Október 23-án a hivatali kollégákkal együtt ott voltam a Bem téren. Meghallgattam a patetikus beszédeket, a harsogó szavalatokat, de nem lettem lelkes tőlük. Nem tagadom, soha nem szerettem az ilyen tömegmegmozdulásokat, és volt bennem jó adag bizonytalanság, félelem is, hogy mindjárt jön a karhatalom, és szétkergeti a tüntetőket. Mivel nem háborgatott senki, a lelkes tömeggel együtt átvonultam a Kossuth térre. Kíváncsiságból. Fogalmam sem volt, hogy mi lesz ebből, hogyan képzelték el ezt az egészet? Elismerem, délután egy jó nagy adag optimizmussal még el lehetett képzelni, hogy a békés felvonulás nyomán lesz valami változás az MDP vezetésében, talán visszajön Nagy Imre, talán lesznek reformok, kicsit javulnak a dolgaink. Ha meggondolom, hogy mennyien és mennyire vártuk, igen: a vörös, a kommunista Nagy Imrét és azt a kis javulást. Emlékezzünk, hogy 1953-ban Nagy Imre színrelépése egészen rövid idő alatt milyen kedvező változásokat hozott az életünkbe. Mi, a háború után a hazában maradt, vagy oda visszatért józanul gondolkodó többség, akkoriban nem voltunk olyan kényesek az erkölcseinkre, mint a nyugatra menekült, márkáért vagy dollárért „tiszták” Münchenben és New Yorkban.

Vagy mint az utólag bátrak napjaink Magyarországán. Nem sokat törődtünk azzal, hogy sorsunk jobbrafordulása a marxizmus eszméi és a vörös csillag jele alatt jön el, csak jöjjön már. Sajnos a nemzet képviseletében a téren jelen lévő tízezrek többsége nem így gondolkodott. Ha gondolkodott egyáltalán és nem csak sodró lelkülete, indulatai vezették. Ez a felajzott tömeg nem volt képes felnőni a történelmi pillanat nagyszerűségéhez. Indulataik első célpontjaként lelle dezték az Országház tetején kivilágított vörös csillagot. Ady Endre, József Attila, az „EMBER" vörös csillagát. (Mit tudott ez a tömeg Adyról és József Attiláról?) „Oltsák el a csillagot, ne fogyasszon áramot" - skandálták a téren. Ez volt a kommunista, a vörös Nagy Imrét követelő és váró tömeg legsürgősebb gondja, leghőbb óhaja. A „szocialista forradalom" eszméit hordozó „munkások , „a nép (ahogy például Fejtő Ferenc látta Párizsból a tüntetőket) követelése. Magyar paradoxon. A követelésnek eleget tettek, a csillag világítását kikapcsolták. Sokak szerint ez volt az első baljós jel. Mások azt mondják, ne csodálkozzunk, tüntető tízezrektől nem lehet elvárni, hogy higgadtan gondolkozzanak, mérlegeljenek, árnyaltan fogalmazzanak. A tömeg műfaja a jelszó, nem a filozófia. Rendben van. Nem várjuk el. Tudomásul vesszük a megnyilvánulásokat, de hozzá kell tennünk, hogy ezek kendőzetlenül megmutatták '56 hogyan kezdődött, és azt is, hogy már ott a téren elkezdődött. A minden mérlegelés nélkül feltörő indulatok ugyanis már 23-án este, a Kossuth téren világossá tették, hogy a nép és áhított vezére között kibékíthetetlen elvi ellentét feszül. Tetézte a bajt, hogy ezt kezdetben sem a nép, sem Nagy Imre nem vette észre, vagy ha igen, mindkét fél abban bízott, hogy a másik idővel majd „átáll" az ő oldalára.

Aki a sodró érzelmek közepette időnként megpróbált körülnézni, azt is észrevehette, hogy itt nem a népi demokratikus rendszer reformjáról, sokkal inkább a megdöntéséről van, lesz szó. A tömeg képtelen volt „felnőtt" módra gondolkozni. (Nemzeti sajátosság.) Jószerivel gondolkodni sem volt képes. (Nincs közvetlen összefüggés, és tizenhét év telt el a két esemény között: Lengyelország a második világháborúban harcolt a németek ellen, Magyarország pedig egy puccsista náci kormány véres terrorja alatt, a náci

Németország utolsó szövetségeseként, dicstelenül fejezte be a háborút. Nem elhanyagolható különbség.) A téren lévő tízezrek nem tudták megtagadni ösztönös önmagukat, többségük nem volt képes felülemelkedni mindazon, amivel a két világháború között mérgezték őket és apáikat, az egész nemzetet: az önveszélyes nacionalizmuson, az antikommunista gyűlöleten. És igen: a háború után elszenvedett méltánytalanságokon, sérelmeken, minden szenvedésen is, ha kell. Mert kellett. Kellett volna. (Megjegyzem, voltak a tömegben elszórva hangadók, akik radikális indulatokkal hergelték az embereket.) Egy időre otthagytam a Nagy Imrét követelő tömeget, és elmentem a Rádióhoz. Itt, anélkül hogy találkoztunk volna, vagy tudtunk volna egymásról, rövid ideig együtt voltam Gáti Károly újságíróval, a Rádiónál életutunk rövid időre találkozott. Hallgassuk meg Charles Gátit, mit tapasztalt Gáti Károly fiatal újságíró 1956. október 23-án este: „Hallottam, amikor a Rádiónál eldördültek az első lövések, és nem értettem, mi is történik itt.” A Bródy Sándor utcától és a tömegtől egy kicsit távolabb, egyedül álltam a Múzeumkert sarkánál, és már jóval „az első lövések eldördülése előtt elvonultam a helyszínről. Ebben nem annyira bölcs előrelátásom, mint az a tény játszott szerepet, hogy egy hirtelen érkezett nagy, fekete autóból két sötét ruhás, detektív kinézetű, férfi szállt ki, és késlekedés nélkül elvegyült, az akkor még csak a verbális agressziónál tartó tömegben. Ez azt a gyanút keltette bennem, hogy itt nemcsak hülyén és felelőtlenül, de ráadásul cinkelt kártyákkal játszanak. Gondolva, hogy ehhez az egészhez nekem semmi közöm, késedelem nélkül távoztam. A Kossuth térre visszatértemben a rádióból hallottam a Gerő-beszédet.

Röviddel Nagy Imre megjelenése előtt érkeztem a térre. Közismert, hogy amikor kilépett a Parlament erkélyére, így szólította meg az egybegyűlteket: Elvtársak! Ma, tiszteletre méltó írástudók közül is többen írnak olyanokat, hogy „elvakult marxizmusa”, meg a „bolsevik mentalitás”, meg a „pártfegyelem” mondatta vele, hogy elvtársak. És ezeket a kritikákat ötven év múlva az íróasztal mellől olyanok írják, akiknek soha nem kellett nemhogy százezer, de tízezer vagy akárhány ezer felizgatott ember elé sem odaállniuk. Mondani valamit, valami értelmeset, valami elfogadhatót, amitől hazamennek. Saját érdekükben. Mert olyan idők jártak, amikor nem

lehetett tudni, valahol mennyi még a türelem? Valakik, valahol mikor adnak tűzparancsot? Mégis, mit kellett volna mondania? Ide figyeljenek emberek? Hölgyeim és uraim? Netán azt, hogy Testvérek? Senki sem lépheti át a saját árnyékát. Nagy Imre paraszti származású, vidéki, visszahúzódó ember volt. Kommunista meggyőződésű ember, de inkább professzor, mint forradalmár. Hiányzott belőle Marosán György sodró, a tömeget minden porcikájával érző és magával ragadó lendülete, ösztönös szónoki adottsága. Számára teljesen természetesen így szólította meg a tömeget: Elvtársak! Füttyszó, zúgás, a népnek nem tetszett az „elvtársak”. Azt ordították: Nem vagyunk elvtársak! - Tisztelt honfitársaim vajon mit gondolnak'/ kérdőjeleim itt kezdődtek. Netán azt, hogy ha elég hangosan ordibálnak, holnaptól csomagolnak az oroszok, és Mindszenty hercegprímás Őexellenciája vagy Tildy nagytiszteletű úr lesz a király? Ha Nagy Imre nem kell, akkor mégis kit akarnak pajzsra emelni? És komolyan azt gondolják, hogy a nép fog itt bárkit pajzsra emelni? Ez a „százezer”, ott a Kossuth téren, nem hallott semmit Jaltáról és Potsdamról? Már ott érződött a nyugati rádiók ártalmas befolyása. Innentől nekem már nem volt mivel azonosulnom. Sem a téren, sem máshol. Némi egészséges cinizmussal azt mondanám, akkor nem is tudtuk, hogy a demokrácia egy fontos kelléke, egy „demokratikus alapjog” már 1956-ban megadatott a magyar népnek: a hülyeség már ötven évvel ezelőtt állampolgári jog volt.

Jószerivel még el sem kezdődött semmi, de számomra már akkor, a „nem vagyunk elvtársak”-ból minden nyilvánvaló volt. Egyébként nyilvánvaló lehetett volna mindenkinek, aki a Kossuth térnél messzebb, mondjuk Moszkváig ellátott. Aki vette magának a fáradságot, láthatta, hogy „ész, erő és oly szent akarat”, minden tisztességes jobbító szándék, ígéretes törekvés, mindez együtt is kevés lesz, 1956 bukásra van ítélve. Keserű felismerés. Mást mondok, a helyzet rosszabb volt. Amikor az MDP Politikai Bizottsága úgy döntött, hogy engedélyezi a tüntetést és a tömeg közé, az utcára engedte a politikát, a békés kibontakozásnak, egy reformáló ’56-nak abban a pillanatban elveszett minden esélye. Számomra már akkor is, később is furcsa és érthetetlen volt, hogy miért engedték az eseményeket idáig

fajulni? Induljunk ki a hatalom logikájából, fogadjuk el, hogy ellenforradalom volt. Mégis, mennyien voltak? Október 23-án reggel még biztosan volt elég „ép” karhatalom. Ha lezárják a hidakat, megszállják a fő közlekedési csomópontokat, másként alakulnak a dolgok. Azt akkor sem tudtam, ma sem tudom, hogy jobban-e, vagy rosszabbul, de biztosan másként. Lehet, hogy Rákositól és rendszerétől nem tudtunk volna ilyen hamar megszabadulni, nem tudhatjuk, hogyan alakult volna a történelmünk. Fejtő Ferenc „Gerő tízezer rendőrre támaszkodó” gépezetéről beszél (Fejtő, 2006, 260). Ha ez igaz, aligha lehetett volna felkelést vagy forradalmat csinálni, ugyanis ennyi „forradalmár” nem volt, még a végén sem. Olyan magyarázatok is elhangzottak, hogy a Politikai Bizottságban nagy bizonytalanság volt a teendőket illetően. Lehet, hogy voltak sztálinisták, akik az utcán akarták megsemmisíteni az „ellenforradalmi banditákat”. Hegedűs András szerint - aki a minisztertanács egykori elnökeként résztvevője volt az eseménynek — az MDP-vezetés bizonytalansága okozta a káoszt: „A tüntetést először betiltottuk, azután engedélyeztük, majd újra betiltottuk, és újra engedélyeztük, úgy, ahogy az egymást követő delegációk ‚engedékeny’ magatartást követeltek tőlünk, vagy időlegesen a keményebb vonal hívei kerekedtek felül. Ez a testület akkor már nem egy ország vezető kollektívája, hanem megzavarodott emberek csoportja, akik félóránként képesek homlokegyenest ellenkező határozatok meghozatalára.” (Hegedűs, 1988, 283) Megdöbbentő szavak. Szemléletes leírása annak a néhány órának, amikor az ország sorsa évtizedekre eldőlt. Az eseményeket, az országot, „megzavarodott emberek csoportja” irányította. E testület valószínűleg soha nem volt alkalmas az ország vezetésére. Rákosi Mátyás és Gerő Ernő éppen ezért választotta ki ezeket a személyeket, hogy az ő személyes hatalmuk mindig vita nélkül érvényesüljön. Mint ahogy érvényesült is. Amit láttunk és megéltünk, az a „személyi kultusz”-nak nevezett hatalmi mechanizmus tragikus végeredménye volt. A tüntetést a PB végül i ngedélyezte. Rákosi — ha valóban volt ilyen stratégiája—jól számított. A békés tüntetésből órák alatt a rendszer ellen törő fegyveres felkelés kerekedett, amit természetesen levertek. Igen! Természetesen. Aki

23-an éjjel nem látta, hogy mi lesz a vége, az teljesen alkalmatlan volt a politikusi pályára. Hogy végül a szovjet csapatokat kellett bevetni, az ebben az összefüggésben mellékes. Rákosi politikai ellenfelét, Nagy Imrét - egy alpári koncepciós perrel takargatva a bosszút - többedmagával megölték. Ugyanakkor hibás is volt a számítása, meri mindezek után sem nyílt újra tér számára a magyar politikában. Azzal uugyanis a jelek szerint nem számolt, hogy az általa létrehozott belpolitikai a Szovjetunió nemzetközi megítélésében bekövetkezett kár miatt ő maga is tehertétel lesz a szovjet vezetésnek, és egykori vezető társa val (Gerő, Révai, Hegedűs András, Farkas Mihály, Kovács István) együtt végleg kivonják a forgalomból.

KITÖR A FORRADALOM

A „Téren" Nagy Imre röviden a „szocialista demokratizmus továbbfejlesztéséről", a „párton belüli tárgyalásról", a „kibontakozás lehetőségéről" beszélt. A mámoros tömeg ilyeneket hallott évek óta a rádióban, olvasott az újságokban (mindegyikben ugyanazt), nem volt boldog tőle. A beszéd stílusa, a szóhasználat egy pártfórumon elment volna, de mivel nem azon a hullámhosszon szólt, mint amit a vörös csillag felett nemrég „győzedelmeskedett" tömeg várt, csalódást okozott. Magam is úgy éreztem, hogy a beszéd nem volt szerencsés. De az október 23-i Nagy Imrét is meg kell érteni. Ő sem tegnap kezdte a politikát, ráadásul Moszkvában szerezte tapasztalatait, ahol bizonyos időszakokban a kommunista pártban túlélni sem volt egyszerű feladat. Ő nem az utcán, hanem pártszerű keretek között akart hatalomra kerülni. Jól tudta, hogy a szovjet vezetés, ha és egyáltalán elfogadja, csak ilyen körülmények között fogja lenyelni a Gerő (Rákosi)—Nagy Imre cserét. Azt is tudta, hogy ez kétes kimenetelű játszma lesz, eleinte vonakodott is „színre lépni". Alaptalan az a vád, hogy hagyta az eseményeket elfajulni, mert ő maga is az utcán akarta a Rákosi-csoportot legyőzni. Hívei az ő nevével, de nem az o vezetésevei vonultak az utcára, hogy az MDP vezetését az ő miniszterelnöki, vagy pártelsőtitkári megbízására kényszerítsék. Október 23-án szükségszerűen az

események is sodorták. Ne gondoljuk, hogy csupán az utca. Legalább akkora erővel a pártvezetés rémülete és a szovjet vezetők tanácstalansága is, amely kapva kapott a mentőöv, Nagy Imre után, mert - bár nem sze-retlök személye esély volt egy békés, szocialista kibontakozásra. Tegyük hozzá: az egyetlen esély arra, hogy a válságot vérontás nélkül oldják meg. Nagy Imre is azt gondolta, hátha sikerül. Gondolhatta, mert nem ismerte eléggé a közeget. Nem ismerte fel, hogy az adott körülmények között Magyarországon egy megfontolt politikának, óvatos reformoknak nincs esélye. Nem számolt azzal, hogy a magyar nép számottevő és hangadó része — történelmi kudarcaitól eltorzult és kórosan túlméretezett nemzeti öntudatával, Trianon soha be nem gyógyult sebeivel, folyamatosan panaszolt sérelmeivel - nem volt vevő, nem is volt alkalmas a kis lépések politikájára. Itt azonnal zászlót bontanak, kivágják belőle a címert, és az a legkevesebb, hogy a Szovjetunió Vörös Hadseregét akarják hazazavami. Ha nem akar hazamenni, fegyveres harcban elkergetni. A főleg a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja által éveken át folytatott együgyű antikommunista propaganda jó talajra lelt a Rákosiék alatt ténylegesen sok sérelmet szenvedett magyar közvéleményben. Bibó szavaival: „a faj és az erőszak mítosza által visszavonhatatlanul megfertőzött” tömegben. Megszületett az enyhén szólva ostoba rigmus: „Ruszkik! Haza!” Azon a „lényegtelen apróságon” a nagy többség könnyedén túltette magát, fel sem fogták, hogy nagyon veszélyes dolog packázni azzal a világhatalommal, amely éppen „tegnap” verte szét Európa egyik legerősebb fegyveres erejét, a német hadsereget. Tetszett, nem tetszett, az elbukott háború egyenes következményeként a Vörös Hadsereg itt volt. Ennek ellenére a megszállt országban, ott, a Kossuth téren is, a szabadság csalóka mámora kerítette hatalmába az embereket.

„A többségében őszintén reakciós és németbarát” (Márai, 2006), részben egyszerűen csak naiv, tájékozatlan, a nyugati rádiók által félrevezetett és felhergelt sok szerencsétlen ember azt hitte, elhitte, hogy most bosszút állhat mindenért: a „ruszkikon” az elbukott háborúért, Úri vért, a Don-kanyarért, az odaveszett apákért, fiúkért, férjekért. A „kommunistákon’ a papa tsz-be kényszerített földjéért, szekeréért, meg a két szép lóért, az

államosított patikáért, az odaveszett kisebb-nagyobb hatalomért. Recskért meg a kitelepítésekért, mindenért. Mindenki minden sérelméért. Beleértve a született buták, lusták, a tehetségtelenek, az aktív nácik, az új „proli" rendszert okkal, ok nélkül elkeseredetten gyűlölő „úri osztály", nemzetiek, keresztények, konzervatívok minden kudarcát. Olyanok is ordibáltak a téren, akiket semmilyen sérelem nem ért, csak magával ragadta a tömeghangulat. A sors furcsa fintoraként köztük olyanok is, akiket az ócsárolt „kommunista" rendszer emelt fel a semmiből. (Jól jellemzi e hangulatot az ötvenes évekből származó „reakciós" vicc: A viceházmesterné, akinek a férjét az új hatalom magas beosztásba emelte, tele szájjal ordítja a lépcsőházban: Ha nem lenne ez a rohadt rendszer, akkor most méltóságos asszony lehetnék.)

A Gerő-beszéd külön történet, jól jellemzi a forradalmi folklór építgetőit. Később sokan hivatkoztak arra, hogy a beszéd agresszív hangneme robbantotta ki a forradalmat. „Gerő kikelt az ‚ellenforradalmárok', a ‚fasiszták' ellen (akiket Nagy Imre híveivel, a nacionalistákkal azonosított), a munkásosztályt a provokációktól óvta, a Szovjetunió bőkezűségét, barátságát éltette." (Fejtő, 2006, 239) Elnézést kell kérnem az általam igazán nagyrabecsült Fejtő Ferenctől, de ezzel a szöveggel sok baj van. Elfogadom, hogy amikor könyvét írta, fontos és hiteles iratok, okmányok nem álltak rendelkezésére. Lehet, hogy a Gerő-beszéd szövegét sem ismerte. Csak így képzelhető el, hogy olyanokat írt, amelyek egyszerűen nem felelnek meg a valóságnak. Először: Gerő nem „kelt ki" senki ellen. Beszéde a körülményekhez képest mértéktartó, inkább bürokrata, mint harcos megnyilvánulás volt. Nem beszélt sem „ellenforradalmárokról", sem „fasisztákról", így azokat nem is azonosíthatta „Nagy Imre híveivel, a nacionalistákkal". A fasizmust csak a múltra vonatkozóan, mint Horthy-fasizmust emlegette, nem hozta semmilyen összefüggésbe az aznapi eseményekkel. Nagy Imre neve el sem hangzott a beszédben. A beszéd „legdurvább" kifejezése az volt, hogy „a demokratikus szabadságot, amelyet államunk a dolgozó népnek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használták fel". Másodszor: nem „a munkásosztályt óvta" a provokációktól, hanem felszólította a pártszervezeteket, hogy „lépjenek fel minden

rendbontó kísérlettel, nacionalista kútmérgezéssel, provokációval szemben”. Harmadszor: Gerő azt mondta, hogy a Szovjetunió a háború végén „mellénk állott, a teljes egyenjogúság alapján kötött velünk szerződéseket, és azóta is ezt a politikát követte és követi”. E megállapításokat másféle, ezekkel ellentétes, tények alapján - ha voltak ilyenek - lehet vitatni, de azt mondani, hogy Gerő „a Szovjetunió bőkezűségét, barátságát éltette”, enyhén szólva belemagyarázás. Már csak azért is, mert Gerő nem „éltetett” senkit és semmit, sem bőkezűséget, sem barátságot. A tények védelmében arra is fel kell hívnom a figyelmet, hogy Gerő ebben a beszédben olyanokat is mondott, amelyek megnyugtathatták volna a közvéleményt, ha az meg akart volna nyugodni. Például kijelentette, hogy „számos ... kérdés további alapos vizsgálatot követel meg, hogy megtaláljuk azokat a megoldásokat, amelyek országunk tényleges helyzetének, nemzeti sajátosságainknak, munkásosztályunk, népünk érdekeinek leginkább megfeleljenek”. „Saját hagyományaink” fontosságáról és arról beszélt, hogy „alapos vizsgálatnak kell alávetni mezőgazdasági politikánkat is, ... biztosítani kell a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésénél a teljes önkéntességet” és azt, hogy „a szövetkezeti tagok teljes mértékben a szövetkezet gazdái legyenek”. (*A forradalom hangja.* 1989, 23—25) A beszéd nem volt „kihívó”. Ha „a tömeg elkeseredése a végsőkig fokozódott”, akkor azt nem ez a beszéd, hanem a Szabad Európa Rádió folyamatosan uszító adásai okozták. Egyébként a „forradalom” kitörését szükségtelen a Gerő-beszéddel magyarázni, mentegetni. Mintha bizony nem lett volna elég a háborúban elszenvedett súlyos veszteség, a gazdasági gondok, a szegénység. Amennyi kár és sérelem, bántás és csalódás - a föld elvesztése, az apák és fiúk bebörtönzése, a kitelepítés, a polgári politikusok és a szociáldemokraták üldözése — 1945 után érte ezt a népet, nem csoda, hogy a forradalom „személyi feltételei” már október 23-a előtt, Gerő nélkül is folyamatosan adottak voltak. Az utcai akciók már 23-án délután, jóval a Gerő-beszéd előtt elkezdődtek, és mint rövidesen kiderült, a „tárgyi feltételek”, a fegyverek sem hiányoztak. A Rádiónál és több más helyen már jóval a Gerő-beszéd előtt elkezdődött a felkelés. Akik Gerő beszédét otthon hallgatták, azok

ettől nem rohantak ki az utcára a „kommunisták” ellen tüntetni. Október 23-án este nyolckor az események már régen túlmentek Gerő Ernőn és beszédén. Ki törődött azzal fél kilenckor, hogy mit mondott Gerő? Ezen csak évekkel az események után kezdtek rágódni és megsértődni egyes. politikai „elemzők”. Azzal az alig titkolt céllal, hogy a „hős forradalmárok”-nak a felkeléshez ürügyet és mentséget konstruáljanak, bizonyítsák, hogy a „kommunisták”, a hatalom provokálta a „békés” tüntetőket.

Nagy Imre rövid beszéde után úgy gondoltam, nincs több dolgom a téren, otthagytam felhevült honfitársaimat és hazamentem, de álmom bán sem gondoltam, hogy 24-én mire ébredünk.

Gáti Károly maradt, és így folytatja: „Hallottam, amikor a Rádiónál eldördültek az első lövések, és nem értettem, mi is történik itt. Elképesztett az ifjú harcosok hirtelen felbukkanása. Kik ezek az emberek? Honnan vannak fegyvereik?” (Gáti, 2006, 21) Jó kérdés! Tényleg, honnan? Géppisztoly meg lőszer nem hull csak úgy az égből, nyilván valakik megszervezték a fegyverellátást. „Még egy-két napba telt, mire megértettem, mi is az, ami olyan különös és egyben zavarba ejtő: a rendszer megreformálását célzó mozgalommal párhuzamosan folyt egy, a rendszer megdöntésére irányuló forradalom is.” (Gáti, 2006, 21) Gáti Károly itt fontos dologról tudósít. Szemtanúként utólag alátámasztja Mikojan és Szuszlov szavait, akik kezdettől fogva „ellenséges elemek” jelenlétéről beszéltek, továbbá a szovjet kormány nyilatkozatát, amelyben „sötét, reakciós és ellenforradalmi erők”-ről van szó. Igazolja Kádár Jánost, aki már 25-én figyelmeztetett, hogy az ifjúság felvonulására azonnal ráépült az ellenforradalom. Igazolja Nagy Imrét, aki október 25-i beszédében a következőket mondta: „Kisszámú ellenforradalmár, felbujtó, Népköztársaságunk rendje ellen fegyveres támadást indított, amelyet Budapest dolgozóinak egy része, az ország helyzete felett érzett elkeseredése következtében támogatott.” Gáti tényként említi, amit a mai napig tagadnak: „a rendszer megdöntésére irányuló forradalom” - a szocializmusban hívők és az uralkodó rendszer szemszögéből ellenforradalom — már október 23-án este megjelent Budapest utcáin. Gáti

forradalmat mond, ez azonban nézőpont kérdése, azon múlik, ki hol állt azokban a napokban. Gáti „forradalma” Kádár Jánosnak és Nagy Imrének, a szocialistáknak és a kommunistáknak, a népi demokrácia híveinek a rendszert, a szocializmus vívmányait támadó „ellenforradalom” volt. Én kívül voltam az eseményeken, akkoriban a „forradalom-ellenforradalom” ellentétpáron sem elmélkedtem. Számomra az egész egy indulatai által vezérelt tömeg esztelen ámokfutása volt. Megint rohanunk a vesztünkbe — gondoltam, és ebben semmiképpen nem akartam részt venni.

A SZOVJET JELENLÉT

Kis időre hagyjuk magukra a forradalmárokat a Kossuth téren és a Rádiónál, vessünk egy pillantást az országra és a nagyvilágra. Amit látunk, lehangoló. Miközben „népünk” a „Budapesti ősz” című dráma „prológja” és „első felvonása” rögtönzéseivel múlatta az időt, ezzel egy időben már gyülekeztek Magyarország felett a történelem sötét viharfelhői. Nem tagadhatjuk, hogy a dráma „második felvonását” szakemberek imponálóan pontos, katonás dramaturgia szerint tervezték. Azt sem mondhatjuk, hogy amit látunk, a meglepetés erejével hat: anélkül, hogy a közvélemény bármit megsejtett volna, észrevétlenül felvonultak a dráma második felvonásának igazi főszereplői. Az utca, a tömeg - saját nagyszerűségétől megrészegülve, mámoros jelszavaiba belefeledkezve - nem hallotta a közelgő vihar baljós moraját. Pedig, ha hinni lehet Georgij K. Zsukov honvédelmi miniszternek és első helyettesének, Vaszilij D. Szokolovszkij vezérkari főnöknek, és miért ne lehetne, a „Forgószél” fedőnevű akció már 23-án éjjel megindult. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának október 24-én a következő jelentést küldték:

„Jelentjük. A Szovjetunió Kormányának a Magyar Népköztársaság Kormánya számára az országon belüli politikai zavargások elleni segílségnyújtásról szóló határozatának megfelelően a Honvédelmi Minisztérium a következő intézkedéseket hozta:

Október 23-án 23.00-ra (figyeljünk a napra és az órára: 23-án éjjel tizenegy óráról van szó - *Cs. A.)* riadókészültségbe helyeztük

- a szovjet csapatok Magyarországon állomásozó különleges hadtestét két gépesített hadosztály állományban;
- a Kárpáti Katonai Körzet lövészhadtestét egy lövész- és egy gépesített hadosztály állományban;
- egy önálló gépesített hadseregünknek Romániában, a román-magyar határ közelében állomásozó hadosztályát. ... Riadókészültségbe helyeztünk összesen öt szovjet hadosztályt. ... Egyidejűleg riadókészülségbe helyeztünk repülőink állományából egy Magyarországon állomásozó vadászrepülő-hadosztályt, valamint a Kárpáti Katonai Körzet egy vadászrepülő-hadosztályát és egy bombázórepülő-hadosztályát, összesen 159 vadászrepülőgépet és 122 bombázót." (Zsukov Szokolovszkij, 1993, 99)

Ezek a szovjet egységek 24-én délig elérték a számukra korábban kijelölt térségeket. Vagyis még jószerivel el sem kezdődött, bele sem melegedtünk a „forradalomba", máris nyilvánvaló volt, hogy a szovjet kormány nem játszik. Látni kellett volna, mert látni lehetett, hogy a Szovjetunió nagyhatalom, „nem barátai, hanem érdekei vannak , ahogy ezt W. S. Churchill miniszterelnök volt szíves Nagy-Britanniá-val kapcsolatban a nagyvilág tudtára adni. A szocialista testvériség egy ünnepi beszédben szépen hangzik, de egy dolog a pártkongresszusok világa, és más dolog a világ hatalmi-politikai berendezkedése. Csak naiv álmodozók képzelhetik, hogy a nagyhatalmakat - beleértve az úgynevezett „szabad világ" nagyhatalmait is — liberális filozófiák kézikönyvei szerint irányítják. A Szovjetunió sem azért mozgósított és vetett be ekkora haderőt, hogy öt nap, vagy öt hónap múlva kivonuljon Magyarországról. Anasztáz Mikojan és Mihail Szuszlov ezt egyébként már október 25-én a napnál világosabban a magyar pártvezetés tudomására hozta. Nem is értették, hogy mit nem értünk. „Mi kijelentettük, hogy semmiképpen sem szabad felvetni a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának kérdését, mert ez az amerikai csapatok bevonulását jelentené. Megmondtuk, hogy be lehet jelenteni: a szovjet csapatok, miután helyreállt a rend Budapesten, visszatérnek eddigi állomáshelyükre. P. S. E távirat megírása után, késő éjjel kaptuk meg Nagy Imre rádióbeszédének pontos fordítását. Megdöbbentő, hogy ebben a beszédben nem az hangzott el, amit a Politikai

Bizottság ülésén - a mi jelenlétünkben — elhatároztak, hanem éppen az ellenkezője, nevezetesen: ‚A magyar kormány tárgyalásokat fog kezdeményezni a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar-szovjet barátság, a proletár internacionalizmus alapján. (Mikojan és Szuszlov jelentése az SZKP Központi Bizottságának. 1993, 51) Megértem Mikojan és Szuszlov megdöbbenését és felháborodását. Ők a szovjet párt és a szovjet kormány nevében és megbízásából kijelölték a határokat, megmondták világosan, hogy mit szabad, és mit nem. (Ékes orosz nyelven, de nem lehet kétségünk, hogy pontosan lefordították a magyar vezető elvtársaknak. Nagy Imrének erre nem is volt szüksége, hisz jól beszélt oroszul.) És erre mi történik? A magyar miniszterelnök rádióbeszédében pontosan az ellenkezőjét mondja annak, mint amire a csapatok visszavonásában mégis csak érintett másik féltől, a szovjet kormánytól felhatalmazást kapott. Persze hogy megdöbbentek, hisz ilyen még nem fordult elő a gyakorlatukban. Nem értem, hogy a nagyon határozott és teljesen egyértelmű („semmiképpen sem szabad felvetni”) Mikojan-Szuszlov „eligazítás” és az MDP PB ilyen értelmű határozata után Nagy Imre és ugyanez a PB miért, milyen meggondolásból tolta félre a szovjet álláspontot, illetve kifejezett tilalmat. Ott nem maradt semmi, amit értelmezni kellett, vagy lehetett volna! Nagyhatalmak nem szoktak hozzá az ilyen magatartáshoz. Nem is szokták elfelejteni, még kevésbé megbocsátani a velük nyíltan szembeszegülőknek. Nagy Imre közelről ismerte a szovjet politikai vezetés módszereit, mégis a SZER és a budapesti utca nyomásának engedett. Ez súlyos, később végzetesnek bizonyuló hiba volt.

Nézzük meg közelebbről ezt a „Ruszkik! Haza!”, vagy diplomatikusan fogalmazva, a „vonják ki a szovjet csapatokat Magyarországról” című esztelenséget. Mint Zsukov idézett jelentéséből megtudhattuk, az október 23-án éjjel 11 órakor riadókészültségbe helyezett csapatok, a páncélosokkal, tüzérséggel és légi támogatással megerősített mintegy harmincezer ember, 24-én délig, tehát mindössze néhány óra alatt, gyakorlatilag megszállták

Budapestet, egy sor vidéki várost, Magyai ország főbb stratégiai pontjait. Egy hadosztályuk arccal nyugat leié vonult fel. Ezt a hírt akkor nem tudtam. De, mint földrajzból (is) jeles tanuló, azzal tisztában voltam, hogy hazánk kisméretű, könnyen áljai ható ország. Csupa síkság, dimbes-dombos vidék, számottevő hegyek, áthatolhatatlan őserdők nélkül. Ez amúgy nyilván széles körben közismert volt, még ha nem is számolt vele mindenki. Ha ezt a helyzetet összevetem a forradalmi tömeg csökönyösen ismételgetett követelésével, hogy „Ruszkik! Haza!”, vagy a kormány „tárgyalásokat kezdünk a szovjet csapatok kivonásáról” című ígéretével, nem értettem, ma sem értem, hogy mi volt a távolabbi célunk, milyen előnyt reméltünk mi ettől? Kézzelfogható haszon nélkül csak úgy ordibálni a levegőbe, ez színtiszta butaság, sőt: felelőtlenség! Ha megnézzük a szovjet csapatok mozgását, látjuk, hogy úgy három-négy óra eltérés volt a Magyarországon, vagy a határainkon kívül, a Kárpáti Katonai Körzetben, és a román—magyar határ közelében riadókészültségbe helyezett, onnan induló csapatoknak a kijelölt célpontokra történt megérkezése között. Feltéve, hogy a szovjet csapatokat kivonják az országból, Kecskemét és Szolnok helyett a Kárpáti Katonai körzet területén, mondjuk Uzshorodon (Ungvár) és Mukacsevón (Munkács), vagy Aradon állomásoztak, ez a változás egy Magyarországon történő későbbi fegyveres beavatkozás szempontjából legfeljebb három-négy óra eltérést, késedelmet jelent. Mondhatja erre valaki: na és a függetlenség? Válaszolhatnám erre, hogy a függetlenség nagyon értékes, nagyon szép dolog. Nemzeti függetlenség! Milyen felemelő szavak, a magyar nyelvnek vannak ilyen nemes szavai. Veszélyes, meggondolatlan szavak egy megszállt kis ország számára. Ha csak rágondolunk, máris meghatódunk, könnyezünk, halljuk a fanfárokat, látjuk a lobogó nemzeti színeket. Istenem! Nemzeti Függetlenség! A *Himnuszt,* Erkel lélekbe markoló, ünnepélyes akkordjait halljuk, és bár tudjuk, hogy nem igaz, de hisszük, mert hinni olyan jó: „Megbűnhődte már e nép... Kellenek az életben ilyen ünnepélyes pillanatok.

A naptárban azonban a hétköznapok vannak többségben, és bár nagy kár, de a nemzeti függetlenség csak az elvont elméletekben gondolkodó

filozófusok írásaiban létezik. Többnyire ők sem gondolják komolyan. Arra pedig még ükapáink ükapái sem emlékeznek, milyen is volt századokkal ezelőtt - ha és amikor egyáltalán még létezett - a független magyar nemzet. Az ötven évvel ezelőtti, de még a mai generációk is a könnyes szemmel énekelt Himnusz közben többnyire egy ideálképet őriznek arról, hogy milyen szép is lehetett-lenne-lehetne a független Magyarország. Ennyit a dolog elméleti, filozófiai oldaláról. A történelem ötven év előtti valósága azonban ennél durvább, és sokkal egyszerűbb volt. Magyarország, más kelet-európai országokkal (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia) együtt az 1945-ben győztes nagyhatalmak közismert megegyezései (Jalta és Potsdam) értelmében a Szovjetunió hatalmi szférájába került. Ez egyszersmind azt is jelentette, hogy bárhol állomásoztak a szovjet csapatok, a Varsói Szerződés bármelyik országában, bármikor bevethetők voltak. Azt kell mondanom, hogy csak a korabeli pártzsargon köszön vissza Mikojan aggodalmából, hogy azért nem lehet kivonni a szovjet csapatokat Magyarországról, „mert ez az amerikai csapatok bevonulását jelentené.” Bulgáriában és Csehszlovákiában például nem volt szovjet haderő, mégsem vonultak be az amerikai csapatok. Miért? Mert odaát egy kezdő őrmester is tudta, hogy oda nem lehet bemenni, mert az a „kommunista”, a „másik” zónában van. Másrészt, jóllehet Csehszlovákiában nem állomásoztak megszálló szovjet csapatok, a Varsói Szerződés egyesített hadserege 1968-ban mégis órák alatt megszállta az országot. Miután biztosították a repülőtereket, a laktanyákat, a telefonközpontot és a rádiót, csak utána keresték, hogy ki hívta be őket. Ez egy olyan krimi, ahol előbb lőnek, és csak azután kérdeznek. Korabeli vicc: Mutatja egy szovjet őrmester a Csehszlovák Kommunista Párt „egészséges erőinek”: „Itt tessék aláírni.” Kérdezik: „Mit?” Válasz: „Hát a segítséget kérő levelet, amit Moszkvába küldtek, de elfelejtették aláírni.”

Volt itt még egy szempont, még egy összefüggés, ami keresztezte a magyar követelést, és amit nemcsak az utca, de valahogy a tájékozott politikai vezetés sem akart észrevenni. Európában a haderők kérdésében akkoriban egyensúlyi elv érvényesült. A „status quo” megváltoztatása bonyolult, szinte megoldhatatlan feladat volt. A szovjet

érdekszférából történő bármilyen csapatkivonás csakis hosszas tárgyalások, egyezkedések után, paritásos alapon történhetett volna. Ha egy ilyen kérdés a szuezi és a budapesti eseményekkel terhelt világpolitikában egyáltalán felvethető volt. A kölcsönös csapatcsökkentés tipikus patthelyzet volt. Az amerikaiak jogosan azzal érvelhettek, hogy a szovjet felvetés álságos, mert egy amerikai hadosztályt több ezer mérföldre az USA-ba, mondjuk Fort Braggbe „kivonni" nem ugyanaz, mini ha egy szovjet hadosztályt Uzshorodra vonnak vissza. Bárhonnan közelítjük is ezt a csökönyös csapatkivonási követelést, ennek nem csak a kategorikus szovjet elutasítás miatt, de a nemzetközi összefüggések tükrében sem volt semmilyen realitása. Érdemes elgondolkodni azon, hogy az elkötelezetten szélsőjobboldali, antikommunista SZER vajon miért tartotta napirenden a felkelők fejében ezt a követelést, amiről ők aztán nagyon jól tudták, hogy teljesen reménytelen? Cui prodest? Kinek az érdekeit szolgálták?

E kitérő után szenteljük figyelmünket újra Budapestnek, és próbáljunk meg tájékozódni a zűrzavarban. Akiben volt egy cseppnyi realitásérzék, tudta, hogy ott és akkor - Magyarországon 1956-ban - csak a „megreformálás"-nak, a kis lépések politikájának volt valami halvány esélye. Az esély csak halvány volt, mert az SZKP vezetőinek pillanatnyi szeszélye bármikor visszahelyezhette Rákosi Mátyást az MDP élére. És akkor fuccs, még a reformoknak is. Mondhatnám, hogy állításomat a végeredmény bizonyítja, de nem teszem, mert ez olcsó dolog, utólagos okoskodás lenne. A magyar 1956-ot nem lehet ilyen olcsón megúszni. Legyünk kortársak, csak így lehet érvényes véleményt mondani. Aki nyomon követte az eseményeket, mondjuk 1943-tól 1956 októberéig, annak világos lehetett, hogy a két világhatalom a háború után pontosan meghúzta a demarkációs vonalakat. Biztosan voltak azonban, akik nem figyeltek oda, vagy elfelejtették - most kizárólag a nem szakértő közvéleményről beszélek - a két fontos háromhatalmi találkozó, Jalta (Churchill, Roosevelt, Sztálin) és Potsdam (Churchill, Sztálin, Truman) egyezményeit, amelyek kijelölték a befolyási övezetek határait. Még nekik is, még így is nyilvánvalóvá válhatott volna, ha veszik a fáradságot, és odafigyelnek a koreai háborúra, ahol mindkét fél, sőt az északiakat támogató „kínai önkéntesek"

is, tiszteletben tartották az északot a déltől elválasztó, amúgy egy országon belül húzódó, demarkációs vonalat. Méray Tibor - a koreai háború idején a *Szabad Nép* című pártlap tudósítója, ’56-ban Nagy Imre híve — biztosan felhívta a figyelmet erre az összefüggésre. Nagy Imréről szóló könyvében írja: „Eisenhower elnök nagyon jól tudta, mint ahogy az orosz vezetők is nagyon jól tudták, hogy a jaltai és a potsdami megállapodások Magyarországot a Szovjetunió érdekszférájába utalták, s ezek a megállapodások minden vitán, veszekedésen, viszályon és hidegháborún túl a megosztott világ szent és sérthetetlen alaptörvényei.” Méray így folytatja. „Ezt csak a nyugati rádiókban mennyekig dicsért ‚hős magyar felkelők nem tudták, a budapesti utca emberei, akik ‚puszta kézzel mentek neki a tankoknak’, és ‚új szakaszt nyitottak az emberiség történetében’. Mindenesetre hasznos lett volna, ha a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja ezt is közölte volna velük, nemcsak azt, hogyan kell‚hármas csoportokban’ harcolni a szovjet gépóriások ellen, meg azt, hogy ne bízzanak Nagy Imrében.” (Méray, 1989, 284) Figyelemre méltóan okos, fontos szavak! A jaltai és a potsdami megállapodások a gyakorlatban azt jelentették, hogy számunkra kizárólag a Varsói Szerződés keretein belül van valamennyi mozgástér. Akkora, amekkora, a lehetőségek határait újra meg újra ki kellett puhatolni. Ez a felismerés a jelentős részében már eleve elfogult, szovjetellenes és antikommunista, a végletekig manipulált, ráadásul egy álomvilágban élő közvéleménybe „nem ment át”. Az Egyesült Államok budapesti nagykövetsége jelentette kormányának október 30-án: „Az egész nap folyamán Budapest lakossága a pszichológiai téboly állapotában volt.” (Gyurkó, 1987, 345)

Nagy Imre azzal nyilván tisztában volt, hogy a szovjet csapatok kivonását nem lehet felvetni. Világosan megmondták neki, biztos vagyok benne, hogy megértette. Mégis - mivel látta, hogy az utca ezen őrjöng, lövetni meg, ahogy a szovjet katonai parancsnokok javasolták, nem akart -, úgy gondolta, hogy a legfontosabb feladat, valahogy leszel élni a lázadást, békésen hazaterelni a felkelőket, kiüríteni az utcát.

Ezt szolgálta volna beszédében a „tárgyalásokat kezdünk” - valljuk be, amúgy semmire nem kötelező - üres ígérete. A bejelentés inkább ártott,

mint használt, mert bár felháborította Mikojant és Szuszlovot, megerősítette a szovjet vezetés Nagy Imrével szemben táplált ellenszenvét, ugyanakkor nem nyugtatta meg a felkelőket. Ők áhítattal hallgatták a SZER magyar adásában Bell ezredest, aki azt mondta, ne bízzanak a „moszkovita-kommunista" Nagy Imrében, amíg követeléseiket nem teljesítik, ne tegyék le a fegyvert. És az utca, a felkelők, Bell ezredesnek hittek, nem a kommunista Nagy Imrének. Innentől kezdve Nagy Imre, aki amúgy sem volt határozott, célratörő vezető, látva a békés megoldás reménytelenségét, végképp elbizonytalanodott. Főként ennek tudható be, hogy a kormány elmulasztotta a felkelők lefegyverzését, a rend helyreállítását, ami a nagy biztonsággal megjósolható szovjet beavatkozás elkerülése szempontjából döntő fontosságú lett volna. A mulasztás végzetes hiba volt.

Gátit folytatva: „A Nagy Imre személyével kapcsolatos csalódottságom az ifjú budapesti felkelők iránti vegyes érzelmekkel párosult. Nyilvánvalóan egyetértettem velük a szabadság és függetlenség követelésében. ... Ugyanakkor zavartak és nyugtalanítottak az erőszak nap mint nap látott jelenetei. ... Ugyancsak nyugtalanított, hogy a felkelők minden jel szerint azt hitték, semmi sem lehetetlen. Úgy éreztem: egy dolog utcaszerte azt kiabálni: Ruszkik! Haza! - én is ezt kiabáltam -, és egészen más, ha valaki a Szovjetunió fölött aratott katonai győzelem révén kívánja Magyarországot felszabadítani. A követeléseket túlzónak tartottam, s meg voltam győződve arról, hogy túl messzire mentek. Másképp fogalmazva: ugyanúgy taszított a szabadságharcosok csodálatos, de veszedelmes romanticizmusa, mint Nagy Imre arra való képtelensége, hogy megértse és vezesse a forradalmat." (Gáti, 2006, 21-22) Gáti tehát egyetértett a felkelőkkel „a szabadság és függetlenség követelésében", de taszította veszedelmes romanticizmusuk, a „Szovjetunió fölött aratott katonai győzelem" pedig szerinte is irreális volt. Fontos megállapítások. Felmerül azonban a kérdés, hogyan lehet egy megszállt országot a megszálló hadsereg leverése nélkül felszabadítani? Arra, hogy maguktól kimennek, mint az október 24-i szovjet figyelmeztetésből kiderült, semmi esély nem volt. A szovjet csapatok inkább befelé, mint kifelé mozogtak. Én akkor sem gondoltam, ma sem gondolom, hogy a rendszert - amely egyébként nem volt

kommunista, még csak szocialista sem, csak „népi demokratikus” - meg kellett, vagy meg lehetett volna dönteni. Akkor sem ordibáltam, hogy „Rusz-kik! Haza!”, amikor ez divat volt. Semmit sem ordibáltam, csak a teljes bizonyosság csöndes szomorúságával néztem reformjaink tovaszál-ló reménye után.

Egy pillanatig sem hittem, hogy bármit lehet tenni a szovjet vezetés akarata ellenére. Aki ezt nem látta, naiv álmodozó, vészesen tájékozatlan, ártó szándékú gazember, vagy teljesen hülye volt. Főleg az egyetemi ifjúság körében voltak jó szándékú, naiv álmodozók, akiktől még azt is elfogadom, hogy hittek. Hitték, hogy meg lehet forgatni a világot. Elég, ha „valamennyien elutasítjuk a rákosista rémuralmat, a szovjet megszállást, a társadalmi egyenlőtlenségeket és a nemzet megalázását”. (Pomogáts, 2007) Csupán a történelmi hűség kedvéért jegyzem meg, hogy a társadalmi egyenlőtlenség nem rákosista találmány, évszázados jellemzője volt Európának, benne Magyarországnak is. Amit persze minden tisztességes embernek el kell utasítania és dolgozni kell azért, hogy az egyenlőtlenségek mérséklődjenek. Naivitás azonban azt hinni és nem kell olyan látszatot kelteni, hogy a „diadalmas forradalom és szabadságharc” meg fogja szüntetni a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ez nem így működik. Feltéve, hogy 1956-ban győz a forradalom, az egyenlőtlenségek akkor is fennmaradtak volna. Mindössze annyi változással, hogy az elkergetett, 1919 mintájára részben likvidált „kommunisták” (beleértve Nagy Imrét és kormányát) helyébe a két világháború közötti rendi Magyarország ismert — és nem kevésbé gyűlölt - alakjai ültek volna. „A kormány élére az amerikai kormány Mindszentyt tartja a legmegfelelőbbnek” - nyilatkozta az amerikai tájékoztatási hivatal sajtófőnöke. (Gyurkó, 2001, 334) Senkinek ne legyenek kétségei, hogy - amennyiben a dolgok a kedvük szerint alakulnak - a bíborosnak, a katolikus egyháznak és az amerikai kormánynak döntő befolyása lett volna a magyar belpolitikára, és ők a jelek szerint nem Nagy Imrében gondolkodtak.

Ami a szovjet megszállás elutasítását illeti, ez kísértetiesen hasonlít az 1849-es trónfosztáshoz, nagyon hasonló következményekkel. Otthon, a négy fal között, baráti társaságban jól hangzott az ilyen „bátor” kijelentés.

Realitása a nullával volt egyenlő. Egy nemzet politikai programjává emelni (Ruszkik! Haza!) nem volt más, mint közveszélyes meggondolatlanság. Olyan jelenség, amikor az ész megáll, érzelmek, majd indulatok vezérlik a cselekményt. Végül a „nemzet megalázása”, így általánosítva, még a „rákosista rémuralom” korszakára sem igaz. A „nemzet” egésze soha nem volt megalázva, sem én, sem a családom soha ilyet nem éreztünk. Ez legfeljebb a nemzeti érzést túlhangsúlyozó, a nemzeti függetlenséget túlértékelő, száz-százötven év előtti korszakok romantikus ábrándjaiban élő széplelkek és tudatos bajkeverők mindennapi „betevő” bánata volt. A két világháború között uralkodó rendszer politikai, gazdasági, katonai elitjét - velük együtt a „reakciós középosztály” jelentős részét is - valóban megalázták. A társadalom nagyobb része azonban - munkahelyemen együtt dolgoztam velük - felemelkedésként élte meg azt a korszakot. A tárgyilagosság kedvéért azt se felejtsük el, hogy a korábban kilátástalan szegénységben élő családok létbiztonságot, gyermekeik esélyt kaptak egy jobb életre. Nem érezték magukat megalázva, és kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy a szovjet csapatok - egyébként nem is látványos - jelenléte miatt háborogjanak. Nem mellékesen jegyzem meg, mert szeretjük elfelejteni: egy támadó ország, ha csapatait leverik, országát elfoglalják és megszállják, ne beszéljen „nemzeti megalázásról”. A rendszerváltás után írt történelmünk sajátságos módon ott kezdődik, hogy „a ruszkik megszállták az országot és megerőszakolták a magyar anyákat”. Ezen az ország elvakult nacionalista része naponta felháborodik. Azzal nem hajlandó számot vetni, hogy a második világháborúban ismét Magyarország volt a támadó fél, az agresszor megbüntetése pedig nem tekinthető nemzeti megalázásnak. Jut eszembe: Magyarország mikor kért bocsánatot a szovjet, az orosz vagy az ukrán néptől mindazért, amit hadserege 1941-1942-ben Ukrajnában művelt?

Az én drága, bölcs apám - aki a magyar királyi honvédség hivatásos tisztjeként a Don-kanyarban „védte a keresztény Európát a bolsevizmustól”, és olyan szerencséje volt, hogy hazakerült - így látta az eseményeket 24-én:

- Fiam, meg vagytok ti őrülve? Mi a fenét csináltok ti Budapesten? Mégis mit képzeltek, az a három orosz hadosztály, akik a berlini bunkerig

kergették a német hadsereget, meddig fogja ölbe tett kézzel nézni ezt a bohóckodást? - fakadt ki felháborodva. Nem volt ő jós, csak realista, aki világosan látta, hogy Budapest megőrült, és - bár fogalma sem volt arról, hogy már öt szovjet hadosztály tevékenykedett Magyarországon - már akkor világosan látta, hogy mi lesz a vége.

MINEK NEVEZZÜK?

Ötven éve folyik a vita: „minek nevezzelek”? Nem véletlenül mondtuk mi annak idején a Statisztikai Hivatalban mindarra, ami történt: „októberi sajnálatos események”, röviden csak OSE-ként emlegettük. Eleinte az új hatalom is ezt a kifejezést használta. Máig nem tudtunk tudományosan helytálló megnevezést, általánosan elfogadott fogalmat találni valamire, ami maga volt a zűrzavar. Forradalom volt? Ellenforradalom volt? Ez is, az is, attól függ, ki honnan nézte. Felkelés volt? Az is. Nemzeti szabadságharc volt? Részben. Most mit kezdjünk ezzel? Ha mindehhez hozzávesszük a csendes többséget, akik csak elszenvedtük a vihart, mindez nem más, mint a régtől fogva darabokra szakadt, jelentős hányadában torz magyar politikai tudat pontos lenyomata.

Ami ’56-ban a megújulást szolgálta, ami haladó és megvalósítható volt, azt kommunisták készítették elő (későbbi korban „reformkommunisták”-nak neveztük volna őket), kommunisták szervezték. A reformáló mozgalom - bár követett el hibákat, voltak meggondolatlan lépései nem tagadta meg a rendszer szocialista elveit. Kétségtelen, hogy a Varsói Szerződésből való kiválás, a többpártrendszer és a semlegesség bejelentése értelmetlen, egyenként is teljességgel irreális, sőt kifejezetten provokatív lépés volt, együtt meg maga volt a katasztrófa, de nem irányult a népi demokratikus rendszer szocialista alapiai ellen, nem változtatták a reformot forradalommá. Ezt, az 1956-ban egyetlen progresszív - és az első napokban még nem teljesen irreális reformvonalat egyidejűleg jobbról és balról is támadás érte.

Azzal a véleménnyel, hogy 1956-ban volt egy reformkommunista forradalom, és ennek megdöntésére megszervezte magát egy

szélsőjobboldali és egy szélsőbaloldali ellenforradalom, Kopátsy Sándor egy figyelemre méltó írásában találkoztam. (Kopátsy, é. n. 55) A legfonto sabb kérdésben nincs köztünk vita: ’56-ot a reformkommunisták szervezték, és ezt a mozgalmat egyidejűleg jobbról és balról támadták állítja ő is. Amivel vitatkozom, az sem egy mellékes névválasztási kérdés. Számomra a „reformkommunista forradalom” nem értelmezhető: egy mozgalom vagy „reform”, vagy „forradalom”. Abban valószínűleg egyetértünk, hogy „a szocializmus építésén munkálkodó népi demokratikus” rendszer nem volt egyenlő a rátelepedett sztálinizmussal és Rákosi Mátyással. Abban is, hogy a rákosista-sztálinista diktatúrát emberarcú szocializmussal felváltani szándékozó mozgalom jelentőségét nem lehet eléggé méltatni. A három éven belül végrehajtott mindkét Rákosi-Nagy Imre csere jelentős változásokat hozott a politikában, azonban mindkettő a társadalom, a politika baloldalán ment végbe. Egy szélsőségesen baloldali, dogmatikus, gátlástalan diktatúra helyébe egy ugyancsak baloldali, mérsékelt szocialista irányzat lépett. A Nagy Imre nevéhez kötődő mozgalom azonban 1953-ban és 1956-ban is reform volt, nem forradalom. Történelmi paradoxon, és identitásbeli zavar, hogy a Magyar Szocialista Párt, amikor megemlékezik 1956-ról, a kommunista mártírok, Nagy Imre, Losonczy Géza, Gimes Miklós, Maiéter Pál, Szilágyi József emlékét gyászolja, egyidejűleg a „forradalmat” ünnepli. A Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós csoport politikai vonala a reform volt, nem a forradalom. Hamis hangokat hallunk, amikor a forradalmat Nagy Imrével, Nagy Imrét a forradalommal együtt emlegetik. Aki a magyar baloldalon meg akar emlékezni 1956-ról, annak tisztáznia kell, hogy kiket gyászol, mit ünnepel.

Továbbmenve, mivel Nagy Imre vonala nem volt forradalom, a megdöntésére balról indított támadást sem nevezném „baloldali ellenforradalomnak”. Helyette azt mondanám, hogy Nagy Imre reformer kormányát a sztálinista, dogmatikus baloldal támadta. Az órák alatt szétesett rákosista rendszer itthon maradt politikusai, polgári és katonai hívei - szovjet katonai segítséggel - szélsőbalról indítottak támadást Nagy

Imre politikája és kormánya ellen. Ezt nevezte Kopátsy „baloldali ellenforradalomnak”. Baloldali ellenforradalom egy szocialista alapon álló reformer kormány ellen? Reform ellen ellenforradalom? Részletkérdésnek tűnik, de a kommunista reformerek elleni baloldali ellenforradalomról nekem valahogy nem áll össze a kép. Vagy akkor tisztázzuk, hogy mi a forradalom és az ellenforradalom.

Ami ’56-ban a szó igazi értelmében „forradalom” volt, az a szocialista jellegű népi demokratikus rendszer - a hibásan, de az agymosás, a nép butítása céljából csökönyösen emlegetett „kommunizmus” -megdöntését célozta. Biztos, hogy a magyar baloldal ezt akarja ünnepelni? A jobboldal ’56-os megemlékezéseiben a forradalmat ünnepli, de ebben nem a kommunista Nagy Imre mozgalmára, hanem a rendszer megdöntésére irányuló szándékra, Mindszentyre gondol. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a rendszerváltás után az első demokratikusan megválasztott, jobboldali többségű, országgyűlés a kommunista Nagy Imre nevét visszautasította, tudatosan kihagyta az ’56-os megemlékezésből. Saját szempontjából egyébként teljesen logikusan. Jobbról a háború után itthon maradt és nagyon hamar megszerveződő régi, horthysta polgári és katonai elit, a Mindszenty vezette római katolikus egyházzal együttműködve jelent meg restaurációs erőként. Ez volt a Nagy Imre miniszterelnök által képviselt politikai vonal, egyidejűleg a szocialista elkötelezettségű népi demokratikus rendszer elleni ellenforradalom. Kopátsynak ez a meghatározása pontos.

Mondhat bárki bármit, bizonygathatja, aki akarja, hogy ’56 egy igazi baloldali, szocialista forradalom volt. Nem volt az. Ami szocialista volt, az nem volt forradalom, ami forradalom volt, az nem volt szocialista. Fejtő Ferenc is minden elfogadható indok nélkül „szocialista forradalomról” beszél, de ő legalább elismeri: „Nem kétséges, amint a menekültektől és a nyugati újságíróktól személyesen hallottuk, hogy az ellenforradalomnak, a régi rendszer visszatérésének veszélye valóban létezett, és az orosz csapatok első visszavonulása után megerősödött. ... Igaz az is, hogy Budapest utcáin és még inkább a forrongó vidéki városokban a szovjet beavatkozást megelőző héten jobboldali fordulat mutatkozott. ... És a

Mindszenty környezetében megjelenő "keresztény párt" politikusai egy kis demagógiával könnyen kihasználhatták volna az undort, amit tizenegy évi kényszer után minden "szocialista" vagy "demokrata" kifejezés keltett. Elsősorban vidéken, ahol a vallásos érzület mély gyökeret vert. ... Úgyszintén igaz, hogy Budapest utcáin és még inkább a kevésbé iparosodott vidéki városokban aggasztóan felütötte a fejét a fasiszta szellem. A nyilaskeresztesek megpróbáltak újjáalakulni ... Embervadászatra, sajnálatos módon a hatóságok ... felügyelete alól kiszakadt bandák önbíráskodására is sor került” (Fejtő, 2006, 289-291) Nem kétséges, hogy ha a menekültek és a nyugati újságírók - akik nem voltak kifejezett hívei a Rákosi-rendszernek - ilyenekről számoltak be, az „ellenforradalmi” veszély valóságosan létezett. Két megjegyzésem van. Ha mindez igaz volt, amit Fejtő leír - és tudom, hogy igaz volt -, akkor legalábbis fenntartásokkal kell kezelni azt a megállapítását, hogy ’56 szocialista forradalom volt. Másrészt, csupán a pontosság kedvéért és a félreértések elkerülése érdekében, én nem beszélnék „tizenegy évi kényszeréről. A háború után volt legalább két-három év, amikor a „demokrata”, vagy a „szocialista” kifejezés legfeljebb a keresztény-konzervatív jobboldal, a „keresztény kurzus”, eleve és reménytelenül elfogult, zsigerből antidemokrata, köreiben keltett már akkor is undort.

Kortársként kételkedem abban a „példátlan nemzeti egységben” is, amit az ’56-tal kapcsolatos folklórban lépten-nyomon olvasni, hallani. Ez egyszerűen nem felel meg a valóságnak. A magyar társadalom mint egy átkot, a múltjából cipeli magával a végletes megosztottságot. Ha a társadalom két szélső csoportját nézzük, voltak, akik egy szovjet típusú kommunizmusban hittek. A másik végletet a szélsőjobbon a nacionalizmus, a fajgyűlölet magyarországi hívei képviselték.

Felületesen és tévesen „fasisztának” nevezik őket. Mussolini fasiszta Olaszországa diktatúra volt, de nem volt fajüldöző. Mivel ezek a nézetek nem az olasz fasiszta mozgalom, hanem a német nemzeti szocialista párt — Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), rövidítve „nazi” - eszmeiségét követik, a „náci”, „nácizmus” jobban kifejezi azt, amit mondani akarunk. A két szélsőség között, nagyjából középen volt a

„balközép”: egy munkás önigazgatásban gondolkodó jugoszláv irányzat, egy baloldali szociáldemokrata vonal és a népi baloldal, a Parasztpárt. A Jobbközépben egy jobboldali szociáldemokrata csoportot, a kereszténydemokratákat, a kisgazdákat és további két-három kisebb polgári demokrata pártot találunk. Ezek a jobboldali politikai csoportosulások a harmincas évekből való, valamiféle mérsékelt keresztény-konzervatív társadalmi berendezkedésben gondolkoztak. Összegezve: középen találhatunk legalább hatnyolc baloldali és jobboldali színezetű pártot. Hozzájuk számítva a két szélsőséges ideológiájú csoportot, ez összesen nyolc-kilenc, esetleg még több markáns politikai vonal. Ezek sem a jövőben követendő politika legfontosabb részleteiben, sem a Szovjetunióval szemben követendő magatartásban nem értettek egyet. Voltak forrófejűek, tapasztalatlanok és türelmetlenek, és voltak tapasztalt, megfontolt, türelmes politikusok is. Október 24-én Nagy Imre, a kommunista miniszterelnök, Grősz József kalocsai érsek és Tildy Zoltán református püspök egybehangzóan békére, rendre szólította fel az ország népét. Ennek a léiül lévő, valóban példás egységnek az utcán nyoma sem volt. Az utca a Szabad Európa Rádió hatása alatt állt és a szélsőséges, lázadó, fegyveres csoportok kezében volt. Ilyen körülmények között 1956 Magyarországán „példás nemzeti egységéről beszélni vagy teljes tájékozatlanságról árulkodik, vagy a történelem utólagos - a „forradalmi folklór” érdekében történő - átírását jelenti.

Elmondok két korabeli igaz történetet. Két különböző helyszínről: egy városból és egy kis faluból. Két különböző emberről: egy férfiról és egy nőről. A két különböző ember a két történet két főszereplője: egy volt katonatiszt, és egy asszony, egy volt honvéd tiszthelyettes felesége. A két különböző történet azonos időben játszódik, valamikor 1956. október 25-30. között. Azonos az is, hogy mindkét katona, az egykori tiszt, és az asszony férje, az egykori tiszthelyettes, megjárta az orosz frontot. Mindketten túlélték, és 1945-ben hazajöttek. Mindkettőjüket 1946-ban, a kisgazda kormány idején rúgták ki - nyugdíj és vég kielégítés nélkül - a demokratikus hadseregből.

A város, ahol az egyik történet játszódott, Székesfehérvár. A liszt az apám, aki október 26-án mesélte, hogy az előző napra tiszti gyűlést hívtak össze. (Elismerésre méltó szervezettség, pontos címlista, nevek, meghívók, kézbesítés, ment minden, mint a karikacsapás. Ezek után mondják nekem a népi mítosz áhítatos hívei, hogy spontán népfelkelés volt.) A gyűlésen elnöklő egykori tábornok azzal kezdte a napirendet, hogy mivel a kommunista rendszer megbukott (máris? október 25-én?), el kell dönteni, ki legyen az államfő. Hogy ezt, ha már így adódott, miért éppen egy székesfehérvári tiszti gyűlésnek kell eldöntenie, ne kérdezzék. Ebben az országban volt már Lajtabánság, miért ne lehetett volna mondjuk Fehérvári Alkormányzóság is? Idézet a tábornoki bevezetőből: „Az országnak királya nincs, a Kormányzó Úr, Horthy Miklós Őfőméltósága, akadályoztatva van. Az ilyen esetre az Aranybulla úgy rendelkezik, hogy az államfő jogait a hercegprímás gyakorolja, következésképpen Magyarország törvényes államfője ma Mindszenty József hercegprímás Őeminenciája.” (Félénk, bizonytalan taps minden oldalról, a jelenlevők meg voltak hatva „királycsináló önmaguktól.) Miközben a székesfehérvári szovjet helyőrség riadókészültségben várta a parancsot, hogy Budapestre vonuljon „rendet csinálni”. (Ez nem vicc, ez a magyar „forradalom és szabadságharc”, Magyarország történelme 1956-ban.) Itt valami nincs rendben, tiszti gyűlés helyett egy elmegyógyintézet tévedésből szabadlábra került ápoltjaival ülök egy teremben gondolta teljes joggal az én édesapám, és a tanácskozás tizedik percében szépen hazasétált. Készéről a „forradalom” ezzel be volt fejezve. Fejtő is említést tesz Mindszentyről. „Tény, hogy bizonyos emigránsok katasztrofálisnak bizonyult befolyással voltak az agg Mindszenty bíborosra, akii a hosszú fogság igen megviselt (és akinek a politikai érzék soha nem volt erős oldala.)” (Fejtő, 2006, 289) Mit mondjak, nagy jóindulattal így is lehet minősíteni a bíborost.

A másik történet „nemzeti forradalmunk” folklórjából. A helyszín: egy dunántúli kis falu. Az időpont: 1956. október 25-30. között valamelyik nap, késő délután. Az asszony, kézenfogva kislányát, a tizenegy éves Annát - aki tizennyolc év múlva a feleségem lesz -, munkából, fáradtan igyekezett hazafelé. Az utca túloldaláról, az egyik módos parasztporta kapuját

támasztó gazda gúnyosan rákiabált: „Vége a ti világotoknak, Annus! Jössz te még mihozzánk egy liter tejért napszámba!” Az asszony nem szólt semmit. Erősebben szorította kislánya kezét, és fejét leszegve megszaporázta lépteit. Félt. - Mi lesz, ha újra ezek, a nagygazdák lesznek az urak a faluban? Nem lehet tudni, hova, merre fordul ez a megbolondult világ! - gondolta magában. Az asz-szony soha nem volt kommunista, egy honvéd tiszthelyettes felesége volt, így soha nem politizált. Férjével együtt két gyermeket neveltek, taníttattak. Az egykori főtörzsőrmester már túl volt azon a koron, amit fiatalságnak szokás nevezni, mégis, meglett férfiként, szakmát tanult. Még így, a két keresetből is nehezen élt a család. így nézett ki falun a „bolsevizmus” ellen, a „kommunista elnyomás” ellen, a „nemzeti függetlenségért” harcoló „tiszta forradalom”. Akiben kétség merül fel, hogy a falvak szegényei megnyugvással fogadták, amikor „az oroszok rendet csináltak” Magyarországon, az nem ismerte a „népet”, amire akkoriban hivatkozott. A jobboldal, a régi, horthysta polgári és katonai elil aktivizálódása Budapesten is érzékelhető volt. Naponta lehetett olvasni a régi idők polgári pártjainak megjelenését a politikában. Bizonyítva e körök változatlanul naprakész politikai „éleslátását”. Ennyit a forradalom szocialista, baloldali szellemiségéről, emberséges szándékairól, tiszta céljairól.

Nagy Imre dilemmája

Október 24-én Nagy Imre lett a minisztertanács elnöke, és elhatározta, hogy megkísérli a lehetetlent: egyidejűleg megfelel a felkelők és a szovjet vezetés egymásnak ellentmondó követeléseinek. Délben beszédet mondott, amit a Rádió közvetített. Beszédében kilátásba helyezte az 1953. júniusi kormányprogram megvalósítását, egyidejűleg a harcok beszüntetésére, a rend és a nyugalom helyreállítására szólította fel az ország népét. Kijelentette: „A békésen tüntető magyar ifjúsághoz csatlakozva ellenséges elemek félrevezettek sok jóhiszemű dolgozót, a népi demokrácia, a néphatalom ellen fordultak. ... Meg kell akadályoznunk közös erővel a vérontást, nem szabad engednünk, hogy vér szennyezze be szent nemzeti

programunkat.” Tildy Zoltán is a békességről beszélt a rádióban: „Minden, hazáját igazán szerető magyar ember legfőbb kötelessége most önkéntes fegyelemmel visszaszerezni az ország nyugalmát, hozzájárulni a belső békesség helyreállításához. ... Ez első és legfőbb kötelességünk.” Grősz József kalocsai érsek, a püspöki kar elnöke, este hasonlóan nyilatkozott a rádióban: „A katolikus egyház álláspontja nyílt, világos, elítéljük az öldöklést és a pusztítást! Híveink ezt tudják. Ezért hiszem és remélem, hogy híveink ilyen üzelmekben nem vesznek részt, hanem példát mutatnak a rend és a nyugalom megőrzésére, és békés munkával igyekeznek biztosítani a magyar jövőt.” *(A forradalom hangja.* 1989, 32-33, 49) A hatalom igyekezett a helyzetet konszolidálni, a közvéleményt megnyugtatni. Ennek jegyében október 25-én Gerő Ernőt leváltották, Kádár János lett az MDP első titkára. Még aznap beszédet mondott a rádióban, melyben többek között a következőket mondta: „A súlyos helyzetnek, amelybe kerültünk, az a jellemzője, hogy különböző elemek keverednek benne. Ifjúságunk egy része békésnek indult és a résztvevők nagy többségének céljaiban becsületes felvonulása néhány óra múltán a bekapcsolódott népellenes ellenforradalmi elemek szándékai szerint a népi demokrácia államhatalma ellen irányuló fegyveres támadássá fajult.” *{A forradalom hangja.* 1989, 71) Az új első titkár után Nagy Imre beszélt. Elismerte a nép elkeseredésének jogosságát: „Kisszámú ellenforradalmár, felbujtó, Népköztársaságunk rendje ellen fegyveres támadást indított, amelyet Budapest dolgozóinak egy része, az ország helyzete felett érzett elkeseredése következtében támogatott. Ezt az elkeseredést a múlt súlyos gazdasági és politikai hibái okozták, amelyek helyrehozását az ország helyzete és a nép általános óhaja feltétlenül megkövetelte. A párt új vezetősége és az új vezetés alatt álló kormány el van szánva arra, hogy a tragikus események tanulságait a legmesszebbmenően levonjuk. A rend helyreállta után rövidesen összeül az országgyűlés. Ezen az országgyűlésen mindenre kiterjedő és megalapozott reformprogramot fogok benyújtani, amely felöleli nemzeti életünk öszszes fontos kérdéseit. E program megvalósítása megköveteli a kormánynak a megújuló Hazafias Népfront legszélesebb

demokratikus nemzeti erők összefogása alapján való átalakítását.” *(A forradalom hangja*. 1989, 72) Ha azt mondják, hogy Gerő 23-i beszéde „a végsőkig fokozta” az elkeseredést, Nagy Imre 25-i beszéde alapot adhatott volna a megnyugvásra, bizakodással tölthetett volna el mindenkit. Minden józan, tisztességes szándékú embert. Annál is inkább, mert Nagy Imre nem a levegőbe beszélt, 1953-ban egyszer már bizonyított.

Október 24-én és 25-én kommunista, katolikus és református vezetők egybehangzóan elítélték az öldöklést, a rend helyreállítására, nyugalomra, békére hívták, kérték az ország népét. A nép meg lehetett elégedve, megnyugodhatott volna, hisz elérte célját: elkergette a gyűlölt rákosista-sztálinista vezetést, helyükre a többség bizalmát élvező Nagy Imre és társai kerültek. A Szabad Európa Rádió azonban nem volt megelégedve ezzel az eredménnyel, azonnal, percnyi haladék nélkül elkezdett uszítani az új vezetés, Nagy Imre, „a kommunisták” ellen. Ilyen körülmények között a rend helyreállítására irányuló felhívásoknak nem volt foganatja. A fegyverletétel határidejét többször meghosz-s/abbították, de az idő múlásával a fegyverek, a békétlenség, az öldöklés maradt, végül a felkelőket bevonták a nemzeti karhatalomba.

Minden gondolkodó ember számára nyilvánvaló volt, hogy a fegyveres harc kilátástalan. Sem a forradalmat, sem a szabadságharcot nem vezethette győzelemre senki, mert 1956-ban Magyarországon a népi demokratikus rendszer elleni forradalomnak és a Szovjetunió elleni szabadságharcnak egyetlen percig sem volt esélye arra, hogy győzzön.

Nagy Imre habozott a szocialista alapelvű népi demokratikus rendszert megdönteni szándékozó forradalom élére állni. Ugyanakkor fegyveres erővel sem akarta leverni forradalmat játszó honfitársait, a felkelőket. Ez volt Nagy Imre feloldhatatlan, tragikus dilemmája. Amikor a felkelés gócainak felszámolását, lemondással fenyegetőzve, megakadályozta - bár szándékait megértettem -, volt egy olyan rossz érzésem, hon ez súlyos hiba volt. Én ugyanis egyetlen percig sem hittem, hogy az elszabadult anarchiát pacifikálni lehet. Már csak azért sem, mert a SZER és más nyugati adók percnyi nyugtot sem hagytak a „kommunista" Nagy Imrének és kormányának, és azért sem, mert az utcai anarchia természete már csak

ilyen. Abban biztos voltam, hogy előbb-utóbb rendet kell teremteni, és abban is, hogy ha mi nem állítjuk helyre a rendet, akkor a szovjet csapatok be fognak avatkozni. Attól féltem, hogy minél később lép fel a hatalom, annál nagyobb lesz a felfordulás, annál több lesz az áldozat. Növekvő rossz érzésemet az okozta, hogy éreztem, a rend helyreállításának késedelme naponta, törvényszerűen és feleslegesen növeli az áldozatok számát. Október 22-én este még vértelenül meg lehetett volna akadályozni a felkelés kitörését. Határozott, ha úgy jobban tetszik: megfélemlítő fegyveres fellépéssel talán még 23-án is. Október 24-től azonban, a felkelés szélesedésével, napról napra nőtt a várható áldozatok száma.

Nagy Imre azt gondolta, abban reménykedett, hogy az érzelmek, az indulatok lassan lecsillapodnak és átadják a terepet a józan beszédnek. Ebben kétségkívül tévedett. Nem ismerte, oly kevés időt töltött itthon, hogy nem is ismerhette eléggé honfitársait, akiknek egy része a rendszert nem megreformálni, hanem az első perctől kezdve megdönteni akarta. Nem érzékelte, hogy fogy az idő, mert a magyar felkelés máris precedens a „szocialista táborban", és ettől a félelemtől nyomasztva a „testvéri" országokban nincs, következésképpen a Szovjetunióban sincs türelem az ő reformjai, kis lépései sikerét kivárni. Nem számolt a szovjet vezetésen belül igencsak ingatag hatalmi viszonyokkal. Hogyan számolhatott volna, amikor ezeket a viszonyokat maguk a résztvevők sem tudták megbízhatóan előre kiszámítani (emlékeztetek Hruscsov puccsszerű leváltására). Lehet, persze arra hivatkozni, hogy Nagy Imre vonalának volt esélye, mert az SZKP vezetésében is hatalmi harc folyt, és Moszkvában óránként változtak az erőviszonyok. Erre nyilván senki nem tudott, erre nem lehetett felkészülni. Arra azonban számítani lehetett, arra fel kellett volna készülni, hogy bármilyen színezetű vezetés kerekedik felül Moszkvában a politikai bizottságban, akár Hruscsov, Malenkov, Mikojan, vagy a szóba jöhető személyek közül bárki más, a Varsói Szerződést és a szocialista tábort vezető Szovjetunió mint nagyhatalom, egyszerűen nem engedheti meg, és nem fogja tétlenül szemlélni a budapesti helyzet jobbratolódását, magyarországi katonai és politikai pozícióinak veszélyeztetését. Ez nem a

sztálinizmus vagy a XX. szovjet pártkongresszus elméleti vitája, ez egy világhatalom létének, érdekviszonyainak szövevénye volt. Mindössze tizenegy év telt el a nagy világégés befejezése óta, a világ Jaltában és Potsdamban történt újrafelosztása még érvényben volt. A második világháborút lezáró egyezségek módosítása nem volt napirenden, erre majd csak bő harminc év múlva kerül sor. A napnál is világosabb volt, hogy egyik fél sem enged át a másiknak egy talpalatnyi területet sem. A Szovjetunió sem fog eltűrni egy semleges Magyarországot, nem fog - a második világháborúban, súlyos áldozatok árán szerzett - jogaiból engedni. Vásárhelyi Miklós mondja, hogy Nagy Imre „egy dologban talán naiv volt. Úgy gondolta, hogy a szovjet vezetésben Sztálin halála után valóban teljes fordulat állott be, hogy a megállapodás és az adott szó ezután kötelez. Ezt egyébként még ’56-ban is láthattuk, amikor egyre nagyobb szorongással és aggodalommal mondtuk neki, hogy az események egyáltalán nem felelnek meg annak, amit a két szovjet küldött, Mikojan és Szuszlov ígért, más szóval, hogy a szovjetek nem kivonulnak, hanem friss csapatokat küldenek Magyarországra.” (Vásárhelyi, 1989, 73) Vásárhelyi Miklósnál is megjelenik Mikojan és Szuszlov csapatkivonásra vonatkozó ígérete. Nem tudom, honnan származnak ezek az információk. A jóval a beszélgetés időpontja után nyilvánosságra került diplomáciai iratok ennek az ellenkezőjét bizonyítják.

Méray Tibor Nagy Imréről szóló könyvében (Méray, 1989) úgy tudja, volt valami megegyezés Nagy Imre és Mikojan között, amelyben Mikojan áldását adta volna a Nagy Imre által képviselt politikára és kilátásba helyezte a szovjet csapatok kivonását. „Semmi ok feltételezni, hogy Mikojan nem volt őszinte, amikor a szovjet csapatok Magyarország területéről történő kivonásáról tárgyalt és mindenbe beleegyezett.” (Méray, 1989, 279) Semmi nyomát nem találtam a Méray által (forrás megjelölése nélkül) hivatkozott Nagy Imre-Mikojan megbeszélésnek, amikor Mikojan „mindenbe beleegyezett” volna. Mint láttuk, néhány nap szünettel október 23-a óta folyt a szovjet csapatok bevonulása Magyarországra és ezt, az iratok tanúsága szerint, Mikojan is nagyon jól tudta. Akkor hol a magyarázat? Két eset lehetséges. Első változat: Alaptalan feltételezés, hogy

Mikojan bármibe „beleegyezett” volna. Nagy Imre ennek tudatában mégis reménykedett, hogy végül kap még némi türelmi időt. Második változat: Azt sem lehet kizárni, hogy Nagy Imre megnyugtatása céljából Mikojan valóban mondott valami kétértelműt, valami félreérthetőt. Azt viszont sem a dokumentumok, sem az október 23-a és 30-a közötti események nem támasztják alá, hogy Nagy Imre, akinek a saját pártjában is többségben lévő, erős ellenzéke volt, bizalmat kapott volna a szovjet vezetéstől. (Megmondtuk, hogy a szovjet csapatok kivonását „semmiképpen sem szabad felvetni”, Mikojan és Szuszlov az SZKP KB-nak küldött jelentéseiben végig ezt ismételgette. Miért mondták volna Nagy Imrének négyszemközt ennek az ellenkezőjét?)

Jól jellemzi Nagy Imre bizonytalan helyzetét és ingatag kapcsolatát a szovjet vezetéssel, hogy annak a Mikojannak - egyes szerzők szerint a szovjet vezetés egyetlen liberális tagjának - a szavában és tanácsaiban volt kénytelen bízni (ha valóban bízott benne), aki már július 13-án, tehát hónapokkal korábban, tárgyalt Budapesten az MDP vezetőivel, Rákosival, Gerővel és Hegedűssel, akikkel közölte, hogy „a sikert az biztosíthatja, ha... csapást mérnek az ellenséges elemek főkolomposaira, és szétverik központjaikat. Továbbá támadásba kell lendülni az ideológia frontján a párttagság körében tapasztalható anti-marxista, antileninista megnyilvánulások ellen.” (A. Mikojan távirata az SZKP Központi Bizottságának budapesti megbeszéléseiről. *{Hiányzó lapok...* 1993, 43) Fordítsuk le köznapi nyelvre a pártzsargont: a szovjet vezetés szemében az antimarxista-antileninista nézetek fő képviselője Nagy Imre, a központ pedig, amit szét kell verni, a Magyar írók Szövetsége és a Petőfi Kör. Tanulságos az egy nappal később, július 14-én Kádár Jánossal folytatott beszélgetése is, melynek során közölte Kádárral, hogy „Nagy magatartásával kiérdemelte, hogy kizárják a pártból, mi azonban úgy véljük, hogy kizárása hiba volt, ez ugyanis kiemelte őt a párt ellenőrzése alól”. (Andropov jelentése a Mikojan-Kádár találkozóról.: *Hiányzó lapok...* 1993, 50)

Mit várhatott Nagy Imre 1956. október végén attól a szovjet vezetéstől, amely 1956 júliusában, amikor pedig már elég feszült volt a helyzet,

belpolitikai „megoldásként” Gerőt ültette Rákosi helyére, és az antimarxista nézetek elleni harc fontosságával volt elfoglalva. Nem gondolhatjuk komolyan, hogy a szovjet vezetés Magyarországon a három hónappal korábban antimarxistának, antileninistának minősített Nagy Imrével kereste a kibontakozást. Mindent összevetve, nem méltányos Nagy Imrének felróni, hogy miért nem tudott jobb eredményt kihozni egy eleve megoldhatatlan helyzetből. A tüzet a vízzel nem lehet összegyúrni, pedig 1956 októbere ilyen feladat elé állította a minisztertanács elnökét. Csakhogy a szélsőjobboldali uszítástól feltüzelt felkelőket nem lehetett Nagy Imre reformjainak kocsijába befogni. Ez a helyzet békés úton az első perctől kezdve tragikusan megoldhatatlan volt.

Méray Tibor írja: „Egy életen át vergődött, vívódott, szenvedett és küzdött, hogy a néppel megszerettesse a pártot s a párttal megértesse a népet. S akkor került a kormány élére, amikor a nép fegyverrel a kezében kelt fel a párt diktatúrája ellen. Alig egy évvel ezelőtt látnoki szenvedéllyel figyelmeztetett: ‚Félő, hogy váratlanul a szakadék szélén, ha nem a mélyén eszmélünk majd rá az újabb és az országra végzetessé válható hibákra. Azt hitte, ha saját testét szegezi a szakadék fölé, még áthidalhatja az. áthidalhatatlant.” (Méray, 1989, 174)

A FORRADALOM HÉTKÖZNAPJAI

Közben a forradalom élte a maga hétköznapjait. Az MDP vezetése és a kormány két nap alatt kétszer is átalakult, de egyik sem elégítette ki a közvéleményt. Döbbenetes volt látni azt a politikai vakságot, hogy Moszkvában és Budapesten még október 23-án este is el tudlak képzelni egy Gerő vezette MDP-t, és a kompromittálódott régi gárdával teli Politikai Bizottságot. Mindez növelte a bizalmatlanságot. Utólag olvasva a moszkvai levéltárakból nyilvánosságra hozott iratokat, októberben egyedül Vas Zoltán ismerte fel, hogy mekkora baj van. Aggodalmait megosztotta Andropovval, de a szovjet nagykövet azt jelentette Moszkvába, hogy Vas „szélsőjobbos beállítottságú”. Ennek az volt az „alapja”, hogy Vas Zoltán néhány napra Jugoszláviába látogatott, hogy ápolja Titóval a

kapcsolatainkat. Volt rajta mit ápolni a „láncos kutyázás” évei után. Hazajött, és azt találta írni, mondani szerte a hazában, hogy a jugoszláv gazdasági rendszer jobb, hatékonyabb, mint a szovjet, és nekünk „a szocializmus építésének jugoszláv tapasztalatait” kellene átvennünk. (Andropov jelentése a Szovjetunió Külügyminisztériumába 1956. október 15-én: *Hiányzó lapok...* 1993, 95) Jellemző, hogy Andropov ezt az értesülést magyarországi forrásból szerezte. Vas Zoltán mint szélsőjobb? Két évvel korábban, Gerő Ernő oldalán a „szocialista tervgazdaság”-ot védelmezte Péter Görgy ellenében.

Természetesen a KSH-ban is alakult forradalmi bizottság és nemzetőrség, voltak különböző gyűlések, de egészében véve nyugalom volt. A statisztikai munka persze szünetelt. Mivel a közlekedés nem működött, a Pesten, vagy még távolabb lakó munkatársak be sem tudtak menni dolgozni. Azokkal, akik közelebb laktak, és bejártak a hivatalba, egész nap az eseményeket, a várható fejleményeket vitattuk, takarítottunk, vagy kártyáztunk. Jelentős időt vett igénybe az élelmiszerek beszerzése, annak felderítése, hol osztanak kenyeret, krumplit vagy esetleg húst. A vezetőkkel szemben nem alakult ki elutasító vagy éppen ellenséges hangulat, mert Péter Györgynek, a KSH ötvenes évekbeli elnökének volt köszönhető, hogy az elnyomott, megfélemlített országban a KSH a béke és a nyugalom szigete volt. Egyébként ezekben a napokban a hivatal vezetői közül Péter György és Mód Aladárné Moszkvában voltak, és Prágán keresztül csak november 4-e után jöttek haza. Nem emlékszem, hogy távollétükben komolyabb fellépés lett volna ellenük. Egy alkalomra emlékszem, amikor egy gyűlésen az egyik kolléga felszólalt, mondván, hogy „mindenkit le kell váltani, aki alá a rendszer kocsit adott”. Hát ilyen színvonalon folyt, folydogált nálunk a „forradalom”. De ebből sem lett semmi, határozat sem született, mert arra a hírre, hogy a földszinten kenyeret osztanak, a „forradalmi népgyűlés” pánikszerűen feloszlott. Jól jellemzi a toleráns hangulatot, hogy amikor néhány kolléga nevét nyilvánosságra hozták azzal, hogy az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) besúgói voltak, és kitiltották őket a hivatalból, velük szemben sem volt ellenséges vagy akár csak barátságtalan a közhangulat. Egyikükkel együtt teniszeztem a KSH csapatában, hát miért lettem volna

vele barátságtalan? Úgy gondoltuk, hogy ezek a kollégák nem nagyon jelenthettek semmit rólunk, mert tudomásunk szerint a KSH-ban senkit nem ért bántódás. A nyugalmat kisebb események zavarták csak meg. Egyszer jöttek a felkelők, és a személyzeti főosztály vezetőjét elvitték a Fő utcai katonai ügyészségre. Mivel mi semmilyen „bűné”-ről nem tudtunk, egyébként is népszerű ember volt, az asztalitenisz csapat tagja, nem vettük jó néven, hogy mindenféle idegenek jönnek, és nálunk intézkednek, hogy ki a bűnös. Az volt a benyomásunk, ezeknek kiadták, hogy a személyzeti főnököket válogatás nélkül be kell gyűjteni, mert ők a „forradalom esküdt ellenségei”. Mindössze csak egy napig volt börtönben, mert másnap reggel a KSH forradalmi bizottságának elnöke, teljes elnöki díszben, bement a katonai ügyészségre, és kihozta a személyzeti főnökünket, aki egyébként régi barátja volt. Más alkalommal megjeleni a főkapunál egy csapat nem túl bizalomgerjesztő külsejű, fegyveres Ielkelő („előkelő” budaiként csak néztünk, hogy ezek lennének a pesti srácok”?), mondván, micsoda dolog, hogy a vörös csillag nálunk '"ég mindig a hivatal tetején „éktelenkedik”, és „a forradalom nevében" fontoskodva követelték, hogy azonnal vegyük le, különben baj lesz. Mivel a csapatnak fegyverei voltak, nekünk meg legfeljebb csak seprünycleink, így hát egy lakatossal meg néhány ott lézengő kollégával késedelem nélkül felmentünk a lapos tetőre, és rövid ügyeskedés után szépen lefektettük a csillagot. Gondoltuk, ha ezeknek ez a mániájuk, hát leszereljük. Ha később más parancs jön, gond nélkül újra lel lehet állítani, mivel csavarokkal volt rögzítve. Állíthatom, hogy ez sem a földszinten, sem ott a tetőn politikailag senkit nem érdekelt. Amit esi náltunk, a hivatal békéje érdekében hideg fejjel elvégzett, precíz s/ak munka volt. Nekünk sem akkor, sem később, semmi bajunk nem volt a vörös csillaggal. Igazából az országnak sem a vörös csillag volt a ha ja, hanem a Rákosi-rendszer, ami - bár ’56-ban a felkelők azonosnak tekintették - nem ugyanaz. Én véletlenül keveredtem bele, és a gazda sági hivatalban dolgozó kollégákat segítve vettem részt ebben a „csillagdöntő ellenforradalmi megmozdulásban”. Hivatali életkép azokból a napokból: hármasban kártyáztunk, amikor kicsit bizonytalanul, olyan jöjjek, ne jöjjek módon, megállt az ajtóban az osztályvezetőnk, aki

az MDP tagja volt. Hívtuk, szálljon be negyediknek. Mire ő: „hát nem váltottatok le?” Mire mi: „most mit hülyéskedsz, osszál!”

ELSZABADULNAK AZ INDULATOK

Azokban a napokban Buda és Pest olyan messze kerültek egymástól, mint száz évvel korábban. A „sajnálatos események” idején én sem mentem át Pestre, egyetlen egy alkalmat leszámítva, amikor 25-én feleségemet kísértem kora reggel a munkahelyére. Akkoriban még létezett a Kossuth híd, a Parlament déli szárnya közelében ért partot a pesti oldalon. Hamar elment a kedvünk a pesti sétától, mert a legváratlanabb helyeken feltépett mellkasú holttestekkel találkoztunk. Úgy gondoltuk, hogy a szocializmus építése nyilván szünetel, sarkon fordultunk és szépen hazamentünk Budára.

Az indulatok már október 23-án éjjel, a Rádiónál elszabadultak, és a szellemet nem lehetett visszagyömöszölni a palackba. 25-én hallottam a rádióban, meg olvastam is a Kossuth téri sortűzről (Nagy Imre aggodalma, igyekezete, hogy mindenki minél előbb tűnjön el az utcákról, terekről, több mint megalapozott volt). Akkor úgy gondoltam, hogy a fegyvertelen, békés tömeg elleni értelmetlen támadás nyilvánvalóan provokáció volt. Mindkét oldalnak lehetett benne érdeke vagy indító oka. A felkelőket mozgató szélsőséges csoportok a sortűzzel az „ávósok” gazságát akarhatták bizonyítani. A másik oldalon, a szétszéledt karhatalom egyes csoportjait a bosszú vezethette. Annyira bizonytalan volt az egész, hogy még csak gyanúm sem volt, kik lőttek. Igaz, ez nem is foglalkoztatott. A téren lévő szemtanúk pánikba estek, beszámolóik - érthetően - ellentmondásosak voltak. Elmondásuk szerint minden irányból lőttek, ezek alapján nehéz lenne választ adni a kérdésre. „A szemtanúk többsége a szörnyű káosz és pánik, a halálfélelem miatt erre nem tudott válaszolni” - írja Gyurkó László. (Gyurkó, 2001, 133) Tiszteletre méltó és kevésbé hiteles szerzőktől is tényként olvasom, hogy „az ávósok lőtték a védtelen tömeget”. Azonkívül, hogy egy rendőrtiszt jelentette Kopácsi Sándor főkapitánynak, arról nem sokat lehet tudni, hogy mindezt mivel támasztják alá. Ez az „ávós” változat nem lehetetlen, lehetett egy kisebb csoport, amely bosszúból lőtt a

tömegre. Ez azonban csak feltételezés, van ami ellene szól. Ha az „ávósok" lőni akartak, miért nem október 23-án lőttek a tömeg közé például a Rádiónál, amikor még megállíthatták volna az eseményeket? Másrészt azt lehetett hallani, mindenhol azt lehetett olvasni, hogy a rend-fenntartó erők órák alatt felbomlottak, az ávósok átöltöztek és a környező hegyekbe, a szovjet csapatokhoz menekültek. Nem életszerű, hogy ilyen űzött helyzetben, a város közepén, saját biztonságukat kockáztatva a fegyvertelen tömeget provokálják a Kossuth téren.

Gyurkó László imponálóan részletes forráskutatás és elemzés után arra a megállapításra jutott, hogy „a szovjetek" lőttek. (Gyurkó, 2001, 134.) Lehet, hogy valóban minden úgy történt, ahogy Gyurkó írja, nincs semmi, amivel megalapozottan cáfolhatnám, de levezetése nem mentes az ellentmondásoktól, „bizonyítékai" nem meggyőzőek. Az októberi napokban erről a szovjet érintettségről én egy szót sem olvastam. nem is hallottam sehol, bár ez még nem bizonyít semmit. Azt azonban meg kellene magyarázni, mert én nem értem, hogy ha „a szovjetek" október 25-én a téren békésen kószáló, fegyvertelen tömeg ellen ilyen tevékenyek voltak, vajon miért nem lőttek október 23-án a Rádió előtt, vagy 30-án a Köztársaság téri pártházat támadó fegyveresekre? A Gyurkó által idézett bizonyítékok közül az Egyesült Államok és Jugoszlávia követségei ebben az ügyben nem tekinthetők elfogulatlan forrásnak. Mindkét ország a Szovjetunió lejáratásában volt érdekelt. A honvédvezérkar főnöke sem volt jelen a téren, idézett feljegyzése nem ér többet, mint Kopácsi rendőrtisztjének ellentétes értelmű jelentése. Mindezek a „források" híresztelésekre támaszkodtak. Azt pedig több forrásból tudjuk, hogy a téren levőknek fogalmuk sem volt, honnan lőnek, kik lőnek, a szemtanúk beszámolói még a lövések irányát sem tudták egyértelműen meghatározni. A Gyurkó szerint „perdöntő" Szuszlov beszámoló (Gyurkó, 2001, 134) októberről beszél, a szerző javítja ki a dátumot „valójában 25-re", ami legalábbis megkérdőjelezi a „bizonyíték" megbízhatóságát, egyébként nincs akkora jelentősége, hogy ki lőtt, mint amekkorát sokan tulajdonítanak neki. Azokban a napokban a szovjet csapatok is lőttek éppen eleget, még az is

lehet, a Kossuth téren is. Bárki lőtt, az ’56-os események főszereplőinek megítélésén semmit nem változtat.

Október 26-án újabb tragikus eset történt: Mosonmagvaiúvaron a határőrlaktanyából tüzet nyitottak a laktanya előtti téren tüntetőkre. Az eset tipikus példája annak, ahogy a tömegőrület, az általános esztelenség úrrá lesz egy, öt nappal korábban még teljesen normális, városon. Nem tudjuk pontosan, mi történt, még azt sem tudjuk, hogy hány áldozat volt. A visszaemlékezések különbözőképpen mondják el a történteket, a források eltérő adatokat közölnek az áldozatokról. Van „több mint ötven”, van „több mint száz”. A városban 55 kopjafát állítottak. Ha ennyi áldozat volt, mi végre felfelé licitálni? Ha meg 105 áldozata volt a sortűznek, miért csak 55 kopjafát állítottak'? A bánat 105 ártatlan-értelmetlen áldozatnál sem nagyobb, mint 55-nél, és ha csak öt ártatlan áldozat volt, az is maga a borzalom. Mint ahogy az is a város tragédiája, azt is el kell ítélnünk, hogy két vagy három határőrtisztet - akiknek a lövöldözésben betöltött szerepük legalábbis kétséges volt - a feldühödött tömeg bosszúból meglincselt. Nekik ki állít kopjafát? Annak idején olvastam az esetről, már akkor is sok volt az egymásnak ellentmondó hír. Valószínűleg nem is létezik „pontos” történet, annyi a bizonytalanság, a csúsztatás a visszaemlékezésekben. „Mi nem tudtuk, hogy mi a program, semmit nem tudtunk, de éreztük, hogy ez a budapesti forradalom melletti szimpátiatüntetés-félének indul.” (Ebinger Ede: *Sortűz Mosonmagyaróváron.* Az 1956-os Intézet Órai History Archívuma) Hát lehet, hogy annak indult, de a határőrség lefegyverzése nem a legjobb módszer a szimpátia kifejezésére. Nem volt senki, aki lehűtse a megbolydultakat. Szülő, tanár, férj, feleség. Senki. Aki megpróbálta, egy párttitkár meg egy tanárnő, lehurrogták. Korabeli párbeszéd a tömegben: „Azt mondták, megkérik a katonákat, hogy csatlakozzanak a tüntetőkhöz, tegyék le a fegyvert. ... fiúk, nem lesz ez jó, forduljunk vissza” - mondta Gíber Katalin tanárnő. Ihletett pillanat volt, amikor egy tanárnő képében maga a Gondviselés szólt az eszement emberekhez. Senki nem értette, nem is törődött a figyelmeztető szóval, mire a Gondviselés sértődötten elfordult a várostól. Egy diák képében megszólalt maga Lucifer, a mosolygó magyar felelőtlenség: „Csak nem fél, tanárnő?”

Szegény tanárnő félt, de szégyellte bevallani, és - bár tudta, hogy kellene - nem fordult vissza. Ez később kevés híján az életébe került. Pedig ő aztán olyan ártatlan volt ebben az egész magyaróvári őrületben, mint egy aznap született csecsemő. „Egy idős bácsi” képében megszólalt az önveszélyes, szent-bamba magyar naivitás: „Aranyoskám, mitől fél, az én fiam is ott katona, csak nem fog az apjára lőni!” (Gíber Katalin: *Sortűz Mosonmagyaróváron)* Ez utóbbi egy picit sántít. Az idős bácsika vagy nem volt magyaróvári, csak eljött forradalmat nézni, vagy a fia nem volt „ott katona”, mert abban az időben különösen ügyeltek arra, hogy a katonát a lakóhelyétől távoli helyőrségbe hívják be. Kérdésem is van: honnan tudta volna ez a szegény katona, hogy a papa is megbolondult, és ott van a tömegben? De ha tudta is - a papa jelenlététől függetlenül - attól félt, hogy a tömeg cgv szempillantás alatt meglincseli, és ettől a papa sem tudja megmentem. Mindig vannak karmesterek, akik uszítják a tömeget. Budapesten voltak 23-án, amikor vonultunk a Margit hídon, a Kossuth téren, a Rádiónál, Miskolcon is voltak, pont Magyaróváron ne lettek volna? De, mondjuk, ez mellékes. Az idős bácsi néhány évtizeddel korábban valószínűleg olvasta Várnai Zsenit, vagy legalább hallott róla: „Ne lőj fiam, mert én is ott leszek.” És szegény komolyan vette a költőt. Elhitte a jámbor öreg, hogy a fia, ha egyáltalán ott van, és tudja, hogy a papa is ott van, megteheti, hogy ha parancs van, nem lő. Egy olyan helyzetben, ahol ha csak egyetlen katona pánikba esik, parancs nélkül is eldördülnek az első lövések.

Nézzük a másik oldal szempontjait. Nem szokták emlegetni, de mi ne feledkezzünk meg róla, hogy 1956. október 23-án a Rákosi-rendszer megbukott, 24-től Nagy Imre volt a miniszterelnök. Október 26-án tehát törvényes, a nép által követelt kormánya volt Magyarországnak. Volt honvédelmi miniszter, érvényben voltak a törvények, és a hadseregre érvényes szolgálati szabályzat is. Aki a laktanyában állomásozó katonákat a fegyver letételére akarta rábírni, az már a Nagy Imre kormány megdöntésére irányuló szervezkedés céljait szolgálta. Egy határőrlaktanya köztudottan katonai intézmény, tudhatta mindenki, hogy tele van fegyverrel. A visszaemlékezések „többségében békés” tüntetőkről beszélnek, ami azt bizonyítja, hogy a téren voltak „kisebbségében békésen” tüntetők is. Akik

törvénytelen dolgot követeltek a parancsnoktól, mert a vörös csillagot 1956-ban Nagy Imre kormánya nem tiltotta be (ezt a „boldogságot” majd a rendszerváltás hozza el a magyar népnek), törvénytelen dolog lett volna azt leverni. Ugyancsak törvényellenes a kormány katonáit a fegyver letételére felszólítani. A világ bármelyik hadseregét nézzük, egy parancsnok kötelessége és felelőssége, hogy megvédje a rábízott laktanyát. A parancsnoknak felrótták, hogy „a többségében békés” emberekre lövetett. Nincs szándékomban lekicsinyelni a borzalmat, ami ott, a laktanya előtt akkor történt. A parancsnoknak azonban a szolgálati szabályzat szerint kellett eljárnia, ami nem ismer „többségében békés tömeget”. A tömeg a szó szoros értelmében nem támadta meg a laktanyát. De ha egy része, a „békétlen kisebbség” fenyegetően viselkedett, minden áron be akart hatolni a laktanyába „rábeszélni a legénységet a fegyver-etételre” és „leverni a vörös csillagot”, a parancsnoknak azt meg kellett akadályoznia. Egy felizgatott tömeggel szemben állva nehéz azt megítélni, hogy már támadnak, vagy még csak fenyegetnek, adjuk hozzá mindehhez a katonák között kitört pánikot, és jobban megértjük azt, ami higgadt fejjel, ötven év múlva teljesen érthetetlen.

A mosonmagyaróvári eseményekkel Gyurkó László is foglalkozik: „a részleteket máig nem sikerült tisztázni. Az áldozatok számát sem” -írja. Ehhez képest azt állítja, hogy „a laktanyát nem támadták meg”. Saját állításával szemben idézi a győri határőrkörzet parancsnokát, aki a perben azt vallotta, hogy „26-án Mosonmagyaróvárról felhívott egy kétségbeesett hang, hogy a határőrséget megtámadták. Kiadtam a parancsot, aki a laktanyát megtámadja, azt le kell lőni”. A legénység és a tisztek idegességét magyarázza, hogy „a laktanyában hat vagon lőszert és robbanóanyagot tároltak”. (Gyurkó, 2001, 240) Képzeljük el a helyzetet. A laktanya helyőrsége rettegve üldögél a mintegy hatvan tonna, iszonyú mennyiségű lőszer és robbanóanyag tetején. Ha illetéktelenek behatolnak a laktanyába, a helyzet ellenőrizhetetlenné válik, akaratlanul, gondatlanságból is történhet valami, ami felrobbantja ezt a töméntelen robbanóanyagot, s a robbanás a fél várost letarolja. Azt sem lehet kizárni, hogy a tüntetők egy csoportja a

fegyvereket akarta megszerezni. És akkor a tömeg „békétlen része” be akar jönni a laktanyába. Volt ok bőven a legénység és a tisztek idegességére.

Azt már én teszem hozzá, hogy ha a parancsnok illetéktelen személyek behatolását nem akadályozza meg, hadbíróság elé állítják. Nem mentegetem a parancsnokot, csak a nyilvánvaló tényeket bátorkodom közkinccsé tenni. Elfogadom, hogy ötven évvel későbbi,, jogászkodó” megítélés szerint a sortűz nem volt „arányos” fellépés. Ott és akkor, amikor másodpercek voltak a döntésre, mások voltak a megítélés szempontjai. A katonák nem akarták megvárni, hogy a tömeg „békétlen” részének sikerüljön behatolni a laktanyába, ami ugyancsak nem volt „arányos”, sőt kifejezetten törvénytelen volt. Őszintén, igazán és mélységesen sajnálom mindazokat, akik hozzátartozóik elvesztését siratják, együtt érzek a meglincselt tisztek hozzátartozóival is. Ők együtt, mindnyájan a lelkiismeretlen emberek és naiv követőik által szervezett téboly, az anarchia áldozatai voltak. „A körülmények szerencsétlen összejátszását, a szándékok kölcsönös félreértését, pánikjelenséget, a sokaság ismeretlen típusú viselkedését” említi az „Educafe felsőoktatási és kulturális portál”. Pontos összefoglalás, amivel csak egyetérteni lehet.

A laktanya előtti téren történtektől elvonatkoztatva, az eseményeket szélesebb összefüggésbe helyezve, a hatalom gondolkodására, magatartására is következtethetünk. A tények makacs dolgok. Ilyen, eddig nem elemzett, nem is említett tény ebben a tragikus és szomorú történetben, hogy a „hatalom”, Nagy Imre kormánya nem vezényelt karhatalmat („ávéhásokat”) a laktanyából a városba, hogy az ott „békésen”(?) tüntető tömeget sortüzzel szétkergesse. (Ismételten megjegyezném, hogy az ÁVH-t feloszlatták, a laktanya határőrök laktanyája, legénysége pedig sorkatona volt, akiket nem helyes, sőt tudatos félrevezetés, az ÁVH egykori kihallgató tisztjeivel azonosítani.) A hatalomnak Mosonmagyaróváron nem volt ilyen szándéka, a jelek szerint jól tűrte a békés tüntetőket. A visszaemlékezések szerint még a vörös csillagokat is le lehetett dobálni a tetőkről, erre sem reagáltak a rendfenntartó erők. Pedig ez, mint említettem, törvénytelen cselekmény volt. Lényeges különbség ebben a tragikus történetben, hogy

nem a laktanya „ment” a tömeg után a városba, hanem a tömeg ment a laktanyához. Leszedetni a vörös csillagot, letétetni a fegyvert, egyszóval: provokálni a katonaságot. Mintha szándékosan keresték volna a bajt. Miért? Nem tudhatom, csak találgatok. Valakiknek talán nem tetszett, hogy az események ilyen békésen alakulnak? Egyesek minden áron vért akartak látni? Mert Londonban, New Yorkban és Münchenben a „vérengző kommunista” az igazi hír a polgár reggelije mellé? Tagadhatatlan tény, hogy a Szabad Európa Rádió uszító programjai is felelősek abban, hogy az emberek felvonultak a laktanyához, a „moszkovita, véreskezű Nagy Imre ávósai”-t lefegyverezni. Az is tény azonban, hogy nem volt kötelező odamenni. Nem bújhatunk mindig valaki háta mögé. Tetteinkért elsősorban mi magunk felelünk. A laktanyához vonuló tüntetők - sajnálom, de ki kell mondani: köztük maguk a későbbi áldozatok is - felelősek voltak abban, hogy részt vettek egy ilyen kockázatos, eszement akcióban. Az elkeseredés, az őszinte sajnálat, a részvét ismételt kinyilatkoztatása mellett, nem hallgathatom el, hogy meggondolatlanság volt egy katonai objektum előtt tüntetni. Aki csak bámészkodni ment oda, kíváncsiságból tette ki magát életveszélynek. Mivel lehet ezt lezárni? Le lehet-e zárni százak fájdalmát? Mégis le kell zárni végre, és tanulni kell az eseményekből. Ha a hideg racionalitás, vagy saját akkori életem szemszögéből nézem, azt látom, hogy aki nem akarta „megforgatni a világot”, aki szürke polgárként otthon maradt, bement a munkahelyére dolgozni, elment bevásárolni a közértbe, szeretkezett, vagy sétált az unokájával, annak nem lett semmi baja. Sőt azoknak a „békés tüntetőknek” sem lett semmi bajuk, akik a városban a vörös csillagok leszedésével múlatták az időt. Külön sajnálom a diákokat. Velük kapcsolatban említenem kell a tanárok felelősségét. Nem volt elég ítélőképességük felismerni, hogy egy laktanya tele van fegyverekkel, sőt, esetenként nagymennyiségű robbanóanyaggal. Különleges törvények vonatkoznak rá, amit mi, civilek, nem is ismerünk. Nincs semmi keresnivalónk még a környékén sem. Nem felháborodni kell, hanem gyászolni a tudatosan gerjesztett téboly áldozatait és elítélni azokat, akik felelőtlenül uszították a tömeget.

Október utolsó napjaiban felröppent a hír a Köztársaság téri börtönökről, ahol az „ávósok” állítólag foglyokat őriztek, élénk fantáziájú emberek még a segélykérő kiáltásokat is hallották a mélyből! Fúrógépek, markolók, a teljes politikai- és bulvársajtó megjelent a téren. Természetesen nem találtak semmit. Az egész csak pótcselekvés volt a kommunistaellenes hisztéria felszítására. Nem is nagyon takargatott igazolása volt ez a pártház elleni támadásnak. Az azonban megdöbbentett, hogy mi mindent meg lehetett etetni a tömeggel. A rádióból meg az újságokból értesültem arról is, hogy a „nép forradalma” milyen „dicsőséges haditettet” hajtott végre a Köztársaság téren. A hír megdöbbentett. Felháborított. A tömeg dühének tárgya, a pártház, polgári intézmény volt, Nagy Imre miniszterelnök pártjának budapesti székháza. Ahol Mező Imre, a Nagy Imre-vonal támogatója volt az egyik titkár, kik ellen támadtak a „forradalmárok”? Nagy Imre, Losonczy Géza, Gimes Miklós ellen. Mező Imre, Donáth Ferenc és Vásárhelyi Miklós ellen, a kommunista baloldal ellen. Nincs mentség arra, hogy a magát forradalmárnak kinevező tömeg, ép ésszel felfogható indok nélkül, megtámadja egy törvényesen bejegyzett politikai párt székházát, ráadásul a magukat megadó katonákat és civileket lemészárolják. A felhőből odás, az elutasítás mellett bennem még a gondolata sem merült lel semmiféle mentségnek sem a támadók, sem a lincselők, sem a kormány számára. Arra gondoltam: íme, mennyit hazudoznak a „tiszta forradalom”-ról, „nemzeti egység”-ről meg arról, hogy Nagy Imre miért nem áll e forradalom élére. Még szép. És igen, azonnal arra gondoltam, hogy a kormány, személy szerint Nagy Imre miniszterelnök, súlyos hibát követett el, hogy fegyveres karhatalommal, késedelem nélkül nem kergette szét a Köztársaság téren tomboló tömeget. Azonnal, bárkivel, bármilyen módon. Értem ezen akár „sztálinista” tisztek vezette magyar alakulatok, vagy - ha végképp nem volt elérhető egyetlen zászlóaljnyi megbízható fegyveres erő sem, ami elég nagy szégyen szovjet katonai egységek bevetését is. Nagy Imre ettől visszariadt, és ezzel feláldozta a pártház védőit, azokat az elvtársait, akik az épületben tartózkodtak, dolgoztak. Lehet sok mindent magyarázni, csűrni, csavarni. Lehet azt mondani, hogy „rákosisták”, meg „ávéhások” gyülekeztek a pártházban. Erre senkinek nem volt

semmilyen bizonyítéka. Nagy találmány, hogy a pártház védői provokálták a tömeget. Aki ettől boldog, és megnyugszik a lelkiismerete, ám higy-gyen, amit akar, amit nem szégyell. Mondják azt is, hogy „a nép jogos felháborodása, mert húst vittek be nekik”. (És akkor már le kell, le szabad őket gyilkolni?) Lehet keresgélni, elemezni, hogy ki lőtt előbb (mindenki mást mondott), meg, hogy ezt mondták, meg azt mondták, meg a harckocsik „nem is tudták hol az ellenség”. Egy írásában Borbándi még a szovjet parancsnokságot is felelőssé teszi, hogy miért nem avatkoztak be. Álságos szöveg. Ha beavatkoztak volna, akkor utólag „sztálinista-moszkovita nemzetgyilkos Nagy Imréről és véreskezű bolsevistákról” szólt volna Borbándi története. (Nem mellesleg, e nélkül is ezt szajkózta a SZER éjjel-nappal.) A kormány nem igényelte a szovjet csapatok segítségét, előzőleg azt kérte, hogy vonuljanak ki Budapestről, és ne lépjenek fel a felkelők ellen. A szovjet alakulatok a magyar kormány felkérése nélkül, saját kezdeményezésből (akkor még) nem avatkoztak be. Sok mindent lehet. Csak egyet, azt az egyetlen egyet nem lehet! Nem lehet megengedni, hogy egy szedett-vedett, irreguláris csapat - bárhol, bárki ellen, bármilyen indítékkal -, fegyveres támadást intézzen. Ráadásul a kormány által meghirdetett és a felkelők által elfogadott tűzszünet idején! Egy hivatalban lévő kormány egyszerűen nem engedheti szabadjára az anarchiát, mert ezzel saját közjogi alapjait, a saját létezésének jogát számolja fel. Vannak helyzetek, amikor nincs idő, ezért nincs helye semmiféle mérlegelésnek. A Köztársaság tér ilyen volt. Nem kellettek információk, árnyalt elemzések, bármilyen színezetű kormánynak késlekedés és kímélet nélkül, azonnal be kellett volna avatkoznia. Elsősorban nem a Hatalom tekintélye, hanem a Polgárok biztonsága, az egész ország nyugalma érdekében. Majd amikor helyreállíttatott a rend, utána lehet elemezni az eseményeket és megnevezni a felelősöket.

A mészárlást mentegetve szoktak hivatkozni a francia forradalomra, mondván, hogy egy forradalomban nem lehet az eseményeket ellenőrzés alatt tartani. Nagy igazság, az a bajom vele, hogy hangzatos menedék azok számára, akik a döntő pillanatokban gyengének, határozott döntést kívánó helyzetekben határozatlannak, tétovának bizonyultak. Ha a francia

forradalomra hivatkoznak, tessék, korabeli francia példát állítok vele szembe, bizonyítandó, hogy a cselekvésre mindig van lehetőség. Kérdés csak az, van-e elszántság? És megtalálják-e az alkalmas embert? Azt hiszem Budapesten, 1956 októberében mindkettő sajnálatosan hiányzott: nem volt sem elszántság, sem alkalmas ember. A színhely: Párizs. Az időpont: 1795. október 5-e. Harmincezer royalista lázadó („a körzetiek") gyűlt össze a Köztársaság, a Konvent megdöntésére, a királyság visszaállítására. Szemben velük katonák, csendőrök, rendőrök. Összesen hatezerötszáz ember, nekik kellene megvédeniük a Konventet. Megoldhatatlan feladat az ötszörös túlerővel szemben. A helyzet reménytelen. Reménytelen lenne, ha valakinek mentő ötlete nem támadna. Hívatják a fiatal, becsvágyó, szinte ismeretlen tüzértábomokot - furcsa, idegen neve van, valami Napóleoné Muonaparte -, aki azonnal és energikusan intézkedik. (íme, a személyiség szerepe a történelemben.) Egy lovasezred talán jobb lett volna, mit kezdünk ezzel a tüzérrel? - elégedetlenkedett egy-két beijedt képviselő. Szólni azonban senki nem mert, senkinek eszébe nem jutott, hogy vitatkozni kezdjen a tábornokkal a teendőkről. Ő különben sem a szavak, nem a vita embere. Katona. Hívták, hátjött, hogy rendet tegyen az anarchiában. „Napóleon két nyolcas löveget állíttatott fel a Neuve-Saint-Roche utcában, szemben a templommal. Golyóik végigsöprik az utcát." Heves kézitusa után „a tüzérek azonnal újabb hat ágyút állítanak fel, hármat a zsákutcától jobbra, hármat balra. Eképp megfutamítják a körzetieket, akik fejvesztetten menekülnek a Vendome tér és a Palais Royal felé. ... A Konvent megmeneküli " (Castelot, 1999, 61) Hát igen, a kartács elég hatásos tömegoszlató fegyver. Akkoriban Párizsban nem emlegették a „békés tüntetők" emberi jogait, és nem kifogásolták, hogy az ágyúk túl alacsonyra voltak irányozva. „Vendémiaire"-tábomok nem volt boldog. Sajnálta az áldozatokat, a polgártársait, de meg volt győződve róla, hogy a törvényes hatalmat mindenkivel szemben meg kell védeni.

Azt a vérengzést, ami mindnyájunk szégyenére a Köztársaság téren történt, azt az iszonyatot, amitől minden normális emberi lény elborzadt, visszariadt, minden rendelkezésre álló eszközzel meg kellett volna

akadályozni. Lehet, nem mindenki gondolta-gondolja így. Magánügy. Az események utóéletének jellemzésére említem, vannak, akik még a Köztársaság téri mészárlás megtorlását is túlzottnak tartják, azt számolgatják, hogy ezért több embert végeztek ki, mint ahány áldozat volt a téren. Mintha ez a morbid matematika bármit is bizonyítana. A Köztársaság tér csak a teljes téboly bizonyítására alkalmas, ha ezt normális embereknek egyáltalán bizonyítani kell. A normális emberi érzés egyébként a megtámadottakkal rokonszenvez. De ha már ilyen morbid „számításokat" készítünk és emlegetünk, hát legyen. Tételezzük fel, mert elvben lehetséges volt, hogy október 30-án Nagy Imre kormányában van egy belügyminiszter, aki tudja, hogy egy belügyminiszternek mi a dolga, mi a kötelessége. Mező Imre ismételt kérésére a Köztársaság térre küld egy megerősített zászlóaljnyi megbízható karhatalmat, tiszti századokat (ha már Horthy Miklós fővezér volt szíves és kitalálta), vagy akármilyen fegyveres erőt. (Harckocsikat küldtek a pártház felmentésére, holott ez a fegyvernem nem a legjobb megoldás utcai harcokra.) Ha ez a karhatalom a tér kiürítése során kényszerből a fegyverét használja, az áldozatok száma többszöröse lett volna a felelősségre vonás során kivégzettek számának. De a kormány határozott fellépése, bár áldozatok árán, elejét vehette volna a november 4-e utáni vérontásnak. (A harcok összesen 2500 áldozatáról tudunk.) Más oldalról pedig miféle morbid összehasonlítás ez? Ha mondjuk egy rendőrtisztet, vagy egy kereskedőt öten bestiális módon meglincselnek, ezért mind az ötöt halálra ítélik és kivégzik, akkor ez egy „aránytalan", túlzott retorzió? Nem gondolom.

Végezetül álljon itt október 30-a történetének egy, az „ávósok" legyilkolásáról szóló, véres lapja: „A pártház ostromának áldozatául esett 18 karhatalmista... Az elesett karhatalmisták valamennyien munkások vagy parasztok voltak. A legidősebb közülük 23 éves. Párttag csak egy volt közöttük." (Gyurkó, 1987, 261) Vesztére aznap bement a Budapesti Pártbizottságra egy fiatal pártfőiskolai tanár, Lakatos Péter. Majdnem azt írtam: az állati düh ártatlan áldozata lett, de ez így nem lenne igaz. Az állat nem öl ok nélkül, erre csak az ember képes. Lakatos Péter nem volt „ávós" (megismétlem: akkor már senki nem volt „ávós"), nem támadott meg

senkit. Civil volt, mégis minden ok nélkül meggyilkolták. Bizonyítva, hogy az ember rosszabb, mint az állat. Elkeserítő. Megrendülten, behunyt szemmel Radnótit hallom, és sírni tudnék:

Oly korban éltem én e földön, mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
s míg balhitekben hitt s tajtékzott téveteg
befonták életét vad kényszerképzetek.
Töredék

Igen, „önként, kéjjel" ölték meg őket „vad kényszerképzetek" rablói Egy szemtanú, John Sadovy, a *Life* magazin fotóriportere írta viszszaemlékezésében: „Ekkor idegeim felmondták a szolgálatot. Könnyeim végigfolytak az arcomon. Három évet töltöttem a háborúban, de amit ott láttam, semmi nem volt ehhez a borzalomhoz képest." (Gyurkó, 1987, 260) Kép a jövőből: az ártatlanul meggyilkolt tanárnak fiatal felesége volt. Özvegy Lakatos Pétemé nem véletlenül lett a Nagy hűre per egyik ülnöke. Ami persze egy jogállam jogszolgáltatása ... (már majdnem igazságszolgáltatást írtam, amikor eszembe jutott tanult jogász barátom, Nagy Zoltán figyelmeztetése: „Jegyezd meg jól, a világon sehol sincs olyan, hogy igazságszolgáltatás. Ami van, az a legjobb esetben is csak jogszolgáltatásnak minősíthető.") ... szóval ez az eljárás egy jogállam szempontjából az érintettség miatt természetesen elfogadhatatlan. De egy jogállamban a Köztársaság téri lincselés is elfogadhatatlan. A kígyó a saját farkába harap, és rettentően dühös. Egyébként teljesen mindegy volt, hogy a Nagy Imre elleni perben ki volt az ülnök.

A Köztársaság téri vérengzés több volt, mint egy epizód 1956, a forradalom történetében. Idézett könyvében Gáti is elítéli. Arra a következtetésre jut, hogy „A beavatkozásról szóló szovjet döntést tehát elsősorban a Köztársaság téri atrocitások váltották ki..." (Gáti, 2006, 212) E megállapítás egyenesen következik a szerző (és mások) azon meggyőződéséből, hogy Mikojan jóváhagyta Nagy Imre politikai vonalát, a szovjet kormány október 30-i nyilatkozata pedig kilátásba helyezte a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. Ha ez így

igaz, akkor - e logika mentén haladva - 30-án történnie kellett valaminek, ami a szovjet álláspontot hirtelen és drasztikusan megváltoztatta. Ezt az erőltetett gondolatmenetet bizonyítandó hoztak be a képbe sok mindent: a kínai vezetés nyomását, a szovjet héják befolyásának erősödését és a Köztársaság téri vérengzést is. Aki figyelmesen és az elfogulatlan kívülálló szemével olvassa az október 30-i nyilatkozatot (ne feledjük, Moszkvában két órával előbbre jártak), látni fogja, hogy csak igen erős belemagyarázással lehet a szovjet csapatok kivonását kilátásba helyező okiratként értelmezni.

Mindezek alapján egyetértek azzal a véleménnyel, hogy a Köztársaság téri - eléggé el nem ítélhető vérengzésnek nem volt szerepe a november 4-i támadásban. Gáti is felsorol több egyeli tényezőt. A beavatkozás utólagos indoklásához persze felhasználták. Érvként az egész világ számára jól hangzott, Hruscsov is használta, hogy Budapesten „ölik a kommunistákat”. Aki azonban Gátit azzal utasítja el, hogy véleménye a „forradalom meggyalázása” (Péter, 2007) annak felhívom a figyelmét, hogy a forradalmat nem Gáti vitatható megállapítása gyalázta meg, hanem maga a sajnálatos tény, a Köztársaság téri lincselés. Függetlenül attól, hogy bárki, sztálinisták, vagy egykori forradalmárok, a forradalom utólagos hívei vagy a semlegesek mit mondanak ötven évvel később.

Megismétlem, mert bár fontos, nem szokták emlegetni. A közvélemény - mondhatnám: a nép - nyomására, követelésére 1956. október 24-óta Nagy Imre kormánya képviselte az államhatalmat. A Kossuth Rádióban október 24-én délben 12 óra 10 perckor Nagy Imre szózatot intézett a néphez: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke” - kezdte beszédét. Következésképpen minden támadás, vagy fellépés — az október 25-i Kossuth téri, az október 26-i magyaróvári és az október 30-i Köztársaság téri is - Nagy Imre kormánya ellen irányuló, a „kommunista” (valójában „népi demokratikus”) rendszert megdönteni szándékozó, törvénytelen akciósorozat része volt. A Szabad Európa Rádió az első perctől kezdve durván támadta Nagy Imrét. „Október 24.: ‚Ez hát Nagy Imre első cselekedete: golyó, akasztófa, üldözés, szovjet csapatok és terror! ... Nagy Imre első aktusával odakötötte magát Rákosi politikai hullájához és

átölelte Gerő Ernő agonizáló politikai programját.’ Október 25.: ‚Nagy Imre Káin-bélyeggel a homlokán kezdi.’ Október 26.:‚Kádár és Nagy Imre éppúgy Moszkva megbízottjai, mint elődeik.’ Október 27.: ‚Ki a jogtalan támadó ... Magyarországon? A hazaáruló és nemzetgyilkos Nagy Imre és bűnös kormánya. ... Nagy Imre hitvány moszkovitának bizonyult.’ Október 30.: ‚Nagy Imre kormánya ... ÁVH-s banditákkal mészároltatta le a nemzet színe-virágát.’ Mondták ezt azon a napon, amikor Budapesten ártatlan sorkatonákat és honvédtiszteket mészárolt le, lincselt meg az elszabadult anarchia. Benkő Zoltán parasztpárti politikus írta a SZER adásairól: ‚Olyan hangnemben (beszéltek), ami vetekedett a Rákosi-korszak rádiójával, s amilyen egyetlen civilizált ország valamirevaló sajtóorgánumában nem hangozhatott volna el.’” (Gyurkó, 2001, 357) Fültanúként egyetértek.

Nem helyes, nem igazságos Nagy Imre nevével együtt, mintegy harcostársaiként emlegetni azokat, akik Mosonmagyaróváron a határőrlaktanyát akarták lefegyverezni, vagy akik Budapesten egy törvényesen működő párt székházát dúlták fel, legyilkolva civilek mellett a törvényes kormány fegyveres erejének katonáit és tisztjeit. Ezek annak a kommunista rendszert, Nagy Imre kormányát megdönteni szándékozó akciósorozatnak voltak a részei, amelyet az első pillanattól kezdve a Szabad Európa Rádió ösztönzött és vezérelt. Annak a forradalomnak ellenforradalomnak az epizódjai, amely a kommunistákat, beleértve Nagy Imrét, Losonczy Gézát, Donáth Ferencet, Vásárhelyi Miklóst, Kádár Jánost és Mező Imrét, akarta elkergetni, és olyan a háború előttihez hasonló - polgári rendszerben gondolkodott, amely „Magyarországot visszavezeti a nyugati táborba”. Nekik nem Rákosi Mátyással volt bajuk, Nagy Imrétől Mező Imréig valamennyi „kommunistát” el akarták takarítani. A „népi demokratikus” rendszerrel volt bajuk, helyette Horthy Miklós Magyarországát akarták visszaállítani Mondha ja valaki, hogy ez „vulgármarxista” fantáziálás. Valamennyi félrevezetett magyarnak idézem: „Az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatalának sajtófőnöke október 31-i sajtóértekezletén bejelentette: Nagy Imre kormányát az amerikai külügyminisztérium csak átmeneti

kormánynak tekinti. Amerika vaskezű kormányt vár emigráns politikusok részvételével, mely gyökeresen szakítani tud a kommunista rendszerrel és képes megtisztítani az államapparátust, mindezek után Magyarországot visszavezeti a nyugati táborba. A nyilatkozatért a szóvivőt leváltották. Nem mintha nem mondott volna igazat, csak nem volt felhatalmazása, hogy ezt kifecsegje." (Gyurkó, 2001, 151 ts.') Vagyis Nagy Imre takarodjon, majd az emigráns politikusok rendel tesznek Magyarországon.

Az október 30-i szovjet nyilatkozat

Szoktak hivatkozni - Fejtő, Gáti és Méray is hivatkozik - a szovjet kormány 1956. október 30-i nyilatkozatára, amely mint mondják -kilátásba helyezte a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. Másnap, október 31 -én pedig, „hitszegő módon", a katonai beavatkozásról döntöttek. „Az Elnökség 30-i ülése által megfogalmazott és a nyilatkozatban megerősített szándékok azt jelentették, hogy a Kreml... tárgyalások után azonnal kivonja a régióban állomásozó szovjet csapatokat." - írja Gáti. (Gáti, 2006, 186) Pontosítok: a hivatkozott nyilatkozat a „Szovjetunió kormányának nyilatkozata" volt, amelyet „A KB, az Elnökség ülésén eszközölt módosításokkal" elfogadott. Sem a hivatkozott nyilatkozatban, sem más okmányban nem találtam olyan utalást, amely kilátásba helyezte volna a szovjet csapatok kivonását. A nyilatkozat tele van olyan üres frázisokkal, mint „a szocialista társadalom felépítésének közös eszméi és a proletár nemzetköziség elvei, ... a teljes egyenjogúságnak, a területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak elvei, ... Ez feltételezi a szocialista közösséghez tartozó országok szoros testvéri együttműködését, kölcsönös segítését ... meg kell valósítani a népek egyenjogúságának lenini elveit" stb. Ezek a szocialista pártzsargon unalomig ismert közhelyei voltak, amelyeket korábban sem szoktak komolyan venni. Nem is azért írták-mondták, hogy bárki szó szerint vegye. Kétségtelen, hogy szerepel a nyilatkozatban egy általánosságban fogalmazó, mégis reményt keltő mondat: „A szovjet kormány a szocialista országok kölcsönös

biztonságának biztosítása céljából kész megvizsgálni a Varsói Szerződésben résztvevő többi szocialista országokkal az illető országok területén tartózkodó szovjet csapatok kérdését.” (Abban az időben Lengyelországban, Magyarországon és Romániában „tartózkodtak” szovjet csapatok.) Szó sincs arról, hogy a szovjet csapatokat, pláne „azonnal”, kivonják Magyarországról! A „kész megvizsgálni” kitétel is egy üres lehetőség, egy „mézesmadzag”, bár elméletileg valóban elképzelhető, hogy a „megvizsgálás” végén kivonulnak. Reményt keltő gesztus. Lehetne, ha nem lenne a nyilatkozatban egy külön Magyarországról szóló fenyegető bekezdés: „A szovjet kormány szükségesnek tartja, hogy nyilatkozatot tegyen a magyarországi eseményekről.” Az már önmagában aggasztó, hogy egy, a szocialista frázisok és jókívánságok szintjén mozgó dokumentumban külön kiemelnek és szégyenpadra ültetnek egy országot. Előbb jönnek a szokásos tiszteletkörök, sőt, egy kollektív önkritika, amit Rákosi helyett a szovjet kormány voll Kém leien megfogalmazni a nagyvilágnak, mondván, hogy a magyai dolgozok jogosan vetik fel, stb. Végül a hideg zuhany: „A dolgozóknak ehhez a jogos és haladó mozgalmához azonban csakhamar sötét, reakciós és ellenforradalmi erők csatlakoztak, amelyek a dolgozók egy részének elégedetlenségét arra akarják felhasználni, hogy aláássák az országban a népi demokratikus rendszer alapjait, és visszaállítsák a régi földesúri kapitalista rendet.” *(A „Jelcin-dosszié”* 1993, 65-66) Ezt a szövegel nem lehetett félreérteni. Mégis félreértették! Ráadásul ez nem csak a szovjet kormány hangja volt. Tudni lehetett, hogy az öt „testvéri” ország közül négy hasonlóképpen „aggódott” a magyar „népi demokratikus rend” alapjaiért.

Kétségtelen, hogy a Nyilatkozat végén volt egy kétértelmű, „ha akarom, félreértem” típusú mondat: „Ugyanakkor a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.” *(A „ Jelcin-dosszié”* 1993, 67.) Ez a mondat megér egy szövegelemzést, mert ezt értették úgy sokan - mert hinni akartak benne -, hogy a szovjet kormány hajlandó kivonni csapatait

Magyarországról. A szöveg azzal kezdődik, hogy „a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni”. Ez örvendetes, mert a tárgyalásokból kijöhet valami, jobb, mintha lőnének, léhát tárgyalhatunk. Miről? „a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.” Figyelem! Ez a szöveg nem azt mondja, hogy a csapatok „kivonásáról” tárgyalunk. Ezt a szöveget úgy is lehel értelmezni, hogy a szovjet kormány a Magyarországon „tartózkodásról" hajlandó tárgyalni, arról, hogy Szegeden, Szolnokon, Szombathelyen, mekkora szovjet katonai egység „tartózkodjon". Mi meg úgy értettük, hogy a határainkon kívül „tartózkodjanak”. Legyünk jóhiszeműek, mondjuk, atárgyalások során ez majd áthidalható. És kivel akar tárgyalni a szovjet kormány? „A Magyar Népköztársaság kormányával”. Ez természetes, kivel mással, hisz ez a keltőnk ügye. Gondolnánk, de nem így van! A két országot érintő kérdésről nem csak velünk tárgyalnak, hanem: „és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival”. Ez a fél mondat fel kellett volna keltse a gyanút. Mivel a Varsói Szerződés többi aláírója jogilag és saját biztonsága szempontjából is érdekelt az ügyben, jelen lesz és beleszól a döntésbe. Nyilvánvalóan olyan értelemben, hogy a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásával nem értenek egyet. Bulgária, Csehszlovákia, és az NDK eleve érdektelen volt. Náluk nem „tartózkodtak” szovjet csapatok, nem volt várható, hogy ujjat húznak a szovjet vezetéssel. Saját szempontjukból még igazuk is volt. Látták, hogy Magyarországon a rendszer milyen „megbízhatatlan”, a Varsói Szerződés biztonsága érdekében tehát nem lehet a szovjet katonai jelenlétről lemondani. Mindezzel nyilván a szovjet vezetés is tisztában volt, ezért ez az egész „vonják ki, nem vonjuk” hercehurca csak egy álvita volt. Fő gondjuk a magyarországi belpolitika jobbratolódása volt.

Tegyük mindehhez hozzá, hogy a szovjet vezetés már júliusban bírálta Nagy Imrét téves nézeteiért, burkoltan megvádolták antimarxista nézetekkel is. Ilyen előzmények után ez a Nyilatkozat akár nagyon súlyos, veszélyes támadásnak is felfogható Nagy Imre és kormánya ellen. A szovjet vezetés a pártból való kizárása óta biztosan nem rokonszenvezett Nagy Imrével. Mikojan 1956 júliusában - amikor Moszkvában már eldöntötték, hogy

Rákosit menesztik - nem vele tárgyalt. Hát akkor kivel? „Természetesen” Rákosival, Gerővel és Hegedűssel, a „nagyszerű trió”-val, akik, Farkas Mihállyal és Révaival együtt, első helyen voltak felelősek az ország ’56-os válságáért. Moszkvában kezdettől fogva elégedetlenek voltak a magyarországi helyzet alakulásával, benne Nagy Imre szerepével, ezt több bizalmas jelentés tükrözi.

Ezek a jelentések „ellenforradalomról”, Nagy Imre „opportunista természetéről” (már október 26-án!), „ellenséges tüntetésekről”, Kopácsi budapesti rendőrfőkapitány „árulásáról”, a kommunisták üldözéséről, „a helyzet romlásáról” szólnak. Idézem az állítólag „sorsdöntő” napon, október 30-án küldött jelentést, amikor Mikojan, állítólag, mindenben megállapodott Nagy Imrével, és az SZKP vezetése állítólag a be nem avatkozásról határozott: „Az SZKP Központi Bizottságának! 1. A politikai helyzet az országban és Budapesten nem javul, ellenkezőleg, romlik. Ez a következőkben fejeződik ki: a párt vezető szerveiben tehetetlenség érződik, a pártszervezetekben bomlási folyamatok játszódnak le. A garázdálkodó elemek egyre arcátlanabbul viselkednek, elfoglalják a kerületi pártbizottságokat, ölik a kommunistákat. ... 2. A Corvin Színház körletében tevékenykedő ellenséges csoportosulás tárgyalásokat folytatott Nagy Imrével a békés fegyverletételről.... A felkelők kijelentették, hogy (fegyvereiket) csak akkor adják le, ha a szovjet csapatok elhagyták Budapestet, egyesek pedig egyenesen azt mondják: ha ... elhagyják Magyarországot. Ily módon ennek a gócnak a felszámolása békés úton szinte kizárt.... (Vagyis szó sincs a szovjet csapatok kivonásáról - *Cs. A.)* Van azonban egy nagy veszély, ... a magyar tisztek és tábornokok viszonya a szovjet tisztekhez az utóbbi időben megromlott, nincs meg az a bizalom, ami korábban megvolt. Előfordulhat, hogy a felkelők ellen bevetendő magyar egységek átállnak a felkelőkhöz, és akkor ismét a szovjet csapatok hadműveleteire lesz szükség. 3. Tegnap éjjel Nagy Imre magához kérette Andropovot, és megkérdezte tőle, igaz-e, hogy a Szovjetunióból továbbra is újabb szovjet katonai egységek érkeznek Magyarországra. ... Azt javasoljuk, utasítsák a honvédelmi minisztert, hogy állítsa le a csapatok küldését Magyarországra, és folytassa összpontosításukat szovjet területen.

... Úgy gondoljuk, Konyev elvtársnak haladéktalanul Magyarországra kell jönnie. 1956. október 30. A. Mikojan, M. Szuszlov.” *(Hiányzó lapok...* 1993, 125-126)

Gáti a következőket írja: Hruscsov „október 30-án, miután elolvasta Mikojan és Szuszlov biztató hangulatú jelentéseit, ... úgy döntött, hogy meg kell bíznia Nagy Imrében és Kádárban is”. (Gáti, 2006, 187) Az idézett Mikojan-Szuszlov jelentés minden, csak nem „biztató hangulatú”. Kizártnak tartom, hogy volt még egy, ezzel tel jesen ellentétes tartalmú jelentés, és azt is, hogy ezzel a Moszkvába küldött jelentésével egy időben Mikojan jóváhagyta volna Nagy Imre politikáját. Ellenkezőleg: az október 30-i Mikojan Szuszlov-jelentés a szovjet vezetés elé tárta, hogy a beavatkozás elkerülhetetlen. A Varsói Szerződés logikája szerint ugyanis abban az országban, ahol a párt és a kormány tehetetlen, „ellenséges elemek, ellenforradalmárok garázdálkodnak, üldözik, ölik a kommunistákat”, ott a szovjet hadseregnek be kell avatkoznia. Még csak találgatni sem kell, a jelentésből kiderül, hogy már október 29-én újabb szovjet csapatok érkeztek Magyarországra.

Az általam megismert okmányok szerint Nagy Imre politikáját jóváhagyó döntés nem létezett, október 24-től teljes erővel folytak a beavatkozás katonai és diplomáciai előkészületei. íme: „Kivonat a KB Elnöksége 1956. október 30-i ülésének 49. sz. jegyzőkönyvéből. A magyarországi helyzetről. 1. Az SZKP KB Elnökségében lefolytatott véleménycserének megfelelően meghatalmazni Hruscsov elvtársat és Malenkov elvtársat, hogy tárgyaljanak a LEMP (Lengyel Egyesült Munkáspárt - *Cs. A.)* képviselőivel. 2. Jóváhagyni a belgrádi szovjet nagykövetségen keresztül Tito elvtársnak küldendő távirat szövegét. Pozitív válasz esetén meghatalmazni Hruscsov és Malenkov elvtársat, hogy tárgyaljanak Tito elvtárssal. 3. Megbízni Zsukov elvtársat, hogy az SZKP KB Elnökségében lefolytatott véleménycsere figyelembevételével dolgozza ki a magyarországi eseményekkel kapcsolatos megfelelő intézkedési tervet, és jelentse az SZKP KB-nak.” *(.Hiányzó lapok...* 1993, 130) A szövegből egyértelmű, hogy nem a csapatok kivonásáról, hanem a katonai intervencióról volt szó. Kizárt dolog, hogy október 30-án a KB elnöksége beleegyezett a

csapatok kivonásába. Október 31-én táviratot küldtek „Togliatti elvtársnak”: „Egyetértünk Önnel a magyarországi helyzet és a magyar kormány reakciós fejlődési tendenciái értékelésében. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Nagy (figyelem: ismét semmi elvtárs, csak egyszerűen „Nagy” - *Cs. A.)* kettős pozíciót foglal el, és egyre inkább a reakciós erők hatása alá kerül. Egyelőre nem lépünk fel nyíltan Nagy ellen, de nem fogunk megbékélni azzal, hogy az események a tomboló reakció irányába forduljanak. SZKP KB.” *(Hiányzó lapok...* 1993, 130)

A történtekre egyértelmű, közvetlen bizonyíték eddig nem került elő, legalábbis én ilyennel nem találkoztam. A szovjet katonai beavatkozás előkészületei október 23-án (!) éjjel 11 órakor kezdődtek és azóta megszakítás nélkül folytak. Erre van bizonyíték. Arra is van bizonyíték, hogy október 29-én újabb szovjet alakulatok léptek be az ország területére. Nehéz elképzelni, még nehezebb elhinni, hogy a szovjet kormány azért küldött előbb három, majd még több hadosztályt, tüzérséget, légierőt - az itt állomásozó két hadosztály megerősítésére - Magyarországra, hogy megmutassa nekik a Lánchidat és a Halász-bástyát, és majd néhány hét, vagy akár néhány hónap múlva minél nagyobb katonai erő kivonásával legyen kénytelen bajlódni.

A szovjet beavatkozás megítéléséhez gondoljuk végig a dátumokat és számoljunk visszafelé. Mikojanék jelentése szerint Nagy Imre 29-én éjjel kérette magához Andropovot, vagyis a szovjet csapatok második hullámának beözönlése már 29-én megkezdődött. Tekintve, hogy egy nagyobb csapategység indításra való felkészítéséhez legkevesebb három-négy nap kell (Zsukov közlése Hruscsov részére), a kijelölt csapatokat már 25-én, napokkal a 30-i szovjet nyilatkozat előtt, riadóztatták. Nincs ebben semmi ördöngösség, sőt minden logikusan összeáll. Ha Gáti Károly iijú kulturális újságíró Budapesten október 23-án észrevette, egyidejűleg a szovjet elhárítás is észrevehette, hogy a felkelés célja a Szovjetunió által támogatott magyar „népi demokrácia” megdöntése. A szovjet politikai vezetés pedig időben megtette a szükséges intézkedéseket. Ilyen gyermekien egyszerű volt ez a történet. Mindaz, ami október 23-a és

november 4-e között történt, csak a katonai felkészüléshez és némi diplomáciához szükséges időhúzás volt.

„Csatlósok" sorsa

Majd jött a szokásos végjáték. A többpártrendszer, a Varsói Szerződésből való kilépés, és a semlegesség bejelentése végképp kívül helyezte a magyar kormányt a realitásokon, de ez már nem befolyásolt semmit. Akkor már napok óta folyt a szovjet csapatok felvonulása Magyarországon. Ma már azt is tudjuk, hogy az USA Nemzetbiztonsági Tanácsa egy titkos ülésen már 1956 júliusában megállapította, hogy „rövid távon nincs esély a csatlós államok függetlenségének helyreállítására." (Gömöri, 2006. október 21.) Megjegyzem: igaz, hogy ezt akkor nem tudhattuk, de tudtunk a világ felosztásáról. Ismertek voltak azok a megállapodások, amelyeket Jaltában és Potsdamban kötöttek. Más szóval, az idézett „titkos" helyzetértékelés semmi különöset nem tartalmazott, csupán a közismert nyers valóságot fogalmazta meg ilyen eufemisztikus kifejezéssel: „nincs esély". És ugyan miért nincs esély? Mivel ezt az idézett titkos megállapítás már nem kötötte az orrunkra, megpróbálom kisegíteni az olvasót. Egy: azért nincs, mert a Szovjetunió a jelek szerint nem készül bejelenteni, hogy a kelet-európai „népi demokráciákat" (az udvarias szovjet terminológia) kiengedi katonai és politikai befolyási övezetéből. Kettő: mert az USA nagyfokú józanságot tanúsító értékelése szerint a kelet-európai szovjet „csatlós államok" (a tapintatlan, durva és igaztalan USA terminológia) függetlensége, vagy egy sokadrangú helyi konfliktus nem ér meg egy nukleáris világháborút (ez a „sokadrangú hely" 1956-ban történetesen Magyarország volt). Mindezt Kelet-Európában egy közepesen értelmes középiskolai tanuló, kis segítséggel, egyedül ki tudta következtetni. Október 27-én Dulles külügyminiszter kijelentette: „Nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek." A moszkvai nagykövetet még „külön utasították, hogy október 29-én személyesen informálja a szovjet vezetést erről a fontos amerikai állásfoglalásról". (Gömöri, 2006. október 21.)

Az „oroszok” - mint 1849-ben - 1956-ban is megkapták a nyugati nagyhatalmaktól a felhatalmazást: Mi Jalta alapján állunk, nem avatkozunk be. Most akkor mit csináljunk? Gyűlöljük az oroszokat, akik jöttek a tankjaikkal és legázoltak bennünket? Emlékeztetőül: bő száz év alatt négyszer kerültünk fegyveres konfliktusba velük. 1849-ben I. Miklós cár, 1956-ban Hruscsov pártfőtitkár küldte csapatait Magyar-országra „rendet csinálni”, 1914-ben Szerbia megtámadása hozta ránk az oroszokat, 1941-ben mi támadtuk meg őket.

Vessünk egy pillantást az ő szempontjaikra is (audiatur et altera pars - hallgatassék meg a másik fél is), ismerjük meg, ők hogyan gondolkoztak! Valahogy úgy, hogy a magyarok 1941-ben megtámadták őket, pétiig ők békés szándékaikat hangoztatták. A támadó magyarokat leverték, a harcban elfoglalt Magyarországot megszállva tartják. A magyarok hamar elfelejtették 1941-1945 tanulságait, és 1956-hun „szabadságharcot” kezdtek ellenük. A felkelést leverték, a rendel hely reállították. Hagyományos meggondolatlanságunk rögzítése mellett el ismerem: a felkelőknek nem mindennapi megrázkódtatás lehetett, hogy az oroszok „eltiporták a forradalmat”. Az előzmények ismeretében csak azt nem értem, hogy min voltak meglepődve? Mégis, mire számítottak?

Nem mehetek el szó nélkül amellett, hogy a „szabad világ” politikusai következetesen „csatlós államoknak” neveztek bennünket. A második világháború elején, amikor az Amerikai Egyesült Államok még sem katonailag, sem politikailag nem volt felkészülve a beavatkozásra, Nagy-Britannia elég nagy bajban volt. Létkérdés volt számára, hogy a Szovjetunió tartson ki. A Churchill-Roosevelt-levelezésből kiderül, hogy rettegtek egy német-szovjet különbékétől. Mindent megígértek és megadtak, amit Sztálin kért: ha kellett, hadianyagot, ha kellett, élelmiszert, ha úgy adódott, néhány kelet-európai országot. Beleértve saját két szövetségesüket, Csehszlovákiát és Lengyelországot is. (Ha közös találkozóinkon vita merült fel a csehekkel vagy a lengyelekkel, azt szoktuk mondani nekik: most mit ugráltok, ti ugyanazt kaptátok jutalmul, amit mi büntetésként.) Amikor 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót, még más volt a hangnem. W. Churchill olyanokat írt

Sztálinnak, hogy „a szovjet katonák és a szovjet nép bátorsága és szívós kitartása általános elragadtatást vált ki”. Vagy nézzük ezt: „A páratlan győzelmek láncolata láttán ... nem találok szavakat, amelyekkel kifejezhetném az orosz fegyverek iránt érzett csodálatunkat és hálánkat.” (Churchill, 1989) I levelek olvastán nem okozhat különösebb meglepetést, hogy az orosz helytállás árát a háború után a befolyási övezetekben is meg kellett fizetni. Az alkudozások során Churchillt elsősorban Görögország érdekelte. A Földközi-tenger medencéjében elfoglalt helyzete, tengeri kikötői, katonai bázisai létfontosságúak voltak Nagy-Britannia számára. Erről az országról Sztálin lemondott, de nagy árat kért érte. Ausztria semleges lett, a nyugati hatalmak pedig tudomásul vették, hogy a Szovjetunió által elfoglalt, kelet-európai és balkáni országok szovjet befolyás alá kerültek.

Alá lehetett írni az egyezményeket. Ebben nincs is semmi kivetni való. Az viszont ízléstelen, hogy ezek a nagyhatalmak a háború után, az erkölcs palástját magukra öltve „csatlósozták” az általuk eladott országokat. Elfelejtették, hogy nem a csehek, nem a lengyelek és nem a magyarok, az USA és Nagy-Britannia döntöttek úgy, hogy ezen a vidéken a Szovjetunió lesz az úr. Nyersebben szólva: az angolszász hatalmak Görögországért és a szorult helyzetükben kapott szovjet segítségért Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia „csatlósításával” fizettek. Öt ország 20 millió emberért - így nézett ki a háborút lezáró főkönyv. Akkor meg miről beszélünk? Nem nekünk, akiket eladtak, azoknak kell szégyenkezniük, akik saját szövetségeseiket is elárulták!

Vannak, akik az Amerikai Egyesült Államokra haragszanak. Mert a SZER adásai szerint az USA csak arra várt, hogy mi kirobbantsuk a forradalmat, akkor ők jönnek, felszabadítják hazánkat, és ha már itt vannak, úgy mellékesen, a környékbeli „rab népek”-et is. Naponta hallottunk a nyugati határon készenlétben álló felszabadító erőkről. Olyan hír is elterjedt Budapesten, hogy vitéz kisbamaki Farkas Ferenc - Horthy Miklós szépen dekorált, „megbízható” tábornoka, majd Szálasi Ferenc derék vezérezredese - parancsnoksága alatt a határon csendőrzászlóaljak várják az indulási parancsot, hogy segítsenek a

szabadságharcosoknak Magyarországról kiverni az oroszokat. Ezzel az ostoba, de nagyon célzatosan terjesztett hírrel kapcsolatban már akkor három nagyon egyszerű kérdés merült fel bennem. Először: miért pont a kétes múltú csendőrök jönnek? Másodszor: gyanús volt, hogy ha valóban ott vannak a határon, mire várnak, miért nem jönnek be az országba? Harmadszor: megmagyarázhatta volna valaki a nemzetnek, hogy ha a magyar királyi honvédség 1943-1945-ben, többek között kisbamaki Farkas Ferenc altábornagy vezetésével, azt sem tudta merre, hogyan fusson az oroszok elől, ugyan milyen alapon gondolták, hogy majd most fordul a kocka? Az „utca” szent magyar együgyűsége. A baj csak az volt, hogy a SZER felelőtlen „hírei”, antikommunista uszítása több mint kétezer megtévesztett magyar fiatal pusztulását okozták. Washingtonban azonban joggal azt mondták, hogy a Szabad Európa Rádió nem az USA külügyminisztériuma, mi nem ígértünk semmit Arról, hogy önök bizonyos rádióadókat félreértettek, mi nem tehetünk

TANULSÁGOK

Az 1956-os magyarországi események mögött a haza vagy a haladás, a „függetlenségelvűek” és a „haladáselvűek” örök vitája, régi dilemmája jelent meg. A nagy kérdés: óvatos, kis lépések akár szerényebb eredményeiért, valamekkora haladásért, feladni a „haza üdvét”, a nemzeti függetlenség kétes célkitűzését („lengyel út”), vagy kard ki kard!, nemzeti függetlenség, ruszkik haza, le a kommunistákkal, a moszkovitákkal és Nagy Imrével (’56 jelszavait idézem), még azon az áron is, hogy közben minden elvész. Minden! („Magyar út”.) Tetszik, nem tetszik, meg kellett tanulnunk: a kor történelme a fokozatosságnak, a reformoknak kedvezett. ’56 ősze, a „forradalom” - amennyiben az volt - néhány rövid nap reményei ellenében csak vért és romokat, gyászt és könnyeket „hozott” ennek az országnak.

Mi lehet számunkra 1956 tanulsága? Talán az, hogy vegyük észre és lássuk be, 1956 zaklatott, zavaros év volt. Egyfelől szovjet megszállással, de már a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa, a Hruscsov-beszéd utáni reményekkel. Másfelől tisztességes emberek, kommunisták,

hozzájuk csatlakozó parasztpártiak, szociáldemokraták és polgári radikálisok reménykeltő terveivel. Reményeinket, egy ország reményeit, az utcán órák alatt romba döntötte az elvakult indulat, az esztelen revánsvágy, a sötét düh, a túlméretezett nemzeti öntudat. Okos és óvatos reformok helyett lett „nagyszerű halál”, vér, romok, megtorlás és máig nem csituló gyűlölet. Az áldozatok hozzátartozóinak keserűsége, a hatvanas években hátrányt szenvedők ellenszenve, az ’56-ban rosszul számítók, meggondolatlanul cselekvők engesztelhetetlen gyűlölete. Senkinek nincs sem oka, sem joga támadni, vagy akár csak megkérdőjelezni mások gyászhoz, megemlékezéshez való jogát. Azok jogát sem, akik nem akarnak ünnepelni. Még csak emlékezni sem akarnak arra a napra, amikor a fiút, a leányt, a férjet, az édesanyát, vagy az édesapát meggyilkolták. A barikád 1956-ban is „sokoldalú” volt, és senkinek nincs joga kétségbe vonni, még kevésbé gyalázni egy másik ember másfajta emlékeit. A békétleneket pedig el kell szigetelni, nem szabad engedni, hogy ők, a demokráciából csúfot űzők uralják a közbeszédet és az utcát. Nem tudom, nem értem, miért nem tudtuk soha lefogni a megszállottak kezét? Világos után két évtized múlt el, míg valahogy talpra álltunk. ’56 után ehhez „mindössze” nyolc-tíz év kellett. Gyorsul az idő. Ma pedig mindez már történelem, amit előítéletektől és indulatoktól mentesen kell tanulmányozni. És tanulni belőle.

Magyarként minden alkalommal szégyenkezem, amikor felidézem spanyolországi látogatásunkat az Elesettek Völgyében. Közismert, hogy Madrid közelében közös sírkertben helyezték el a spanyol polgárháború áldozatait. A Santa Cruz dél Valié de los Caidos (Az Elesettek Völgyének Szent Keresztje) elnevezésű mauzóleum mind a köztársaságiak, mind a nemzetiek oldalán elesettek közös temetője. Közös gyász, közös emlékezés. Memento. Ünnepelve vagy gyászolva, de emlékezzünk 1956 tanulságaira, mert George Santayana amerikai filozófussal szólva „akik nem emlékeznek a múltra, arra ítéltetnek, hogy újra átéljék azt”.

VI. FEJEZET - Konszolidáció

„ Mielőbb állítsanak hadbíróság elé hat-nyolc ismertebb személyt, akik közvetlenül vezették a budapesti fegyveres felkelést. ”

Malenkov és Szuszlov „ajánlása” ’56 novemberében a magyar Kormánynak

A KSH-ban a helyzet - mivel sem október 23-a előtt, sem október utolsó harmadában nem volt abnormális - egyik napról a másikra normalizálódott. Gyűjtöttük az adatokat a károkról, a termelés megindulásáról, a feloszlott és megmaradt termelőszövetkezetekről. A hiányosan és lassan beérkező adatokból össze kellett állítani a nemzeti jövedelem 1956. évi adatait. Továbbra sem ártottam bele magam a politikába. Újságot csak ritkán olvastam. Rövid időn belül látnom kellett, hogy a sajtó, benne a Szabad Nép utódja, a Népszabadság is, „pártosan” tájékoztat, továbbra sem tárgyilagos. Ahogy 1956 októberének sajtója sem dicsekedhetett a tárgyilagosság erényével! Amennyi ostoba, zagyva, felületes, hazug, sőt uszító hír és publicisztika abban a tizenkét napban megjelent, elvette a gondolkodó emberek kedvét az újságolvasástól. Az enyémet biztosan. Ami nagyobb baj, elvette a közvéleménytől a tájékozódás lehetőségét. így aztán az emberek, ha tájékozódni akartak, hallgatták a Szabad Európát. Ami olyan volt, amilyen, éppen csak tájékozódásra nem volt alkalmas. 1956 októbere után is volt elég főszerkesztő, újságíró, akik meggyőződésből írták, amit írtak. Sokan egyszerűen vezeklésből dobták félre az újságírói hivatás alapelveit, hogy korábbi „tévelygéseiket” jóvátegyék. Voltak a nehezen elviselhető, ügyeletes túllihegők. A publicisztikáknál ez még csak elment volna, de - az ötvenes évek első feléhez hasonlóan a híreket is tendenciózusan adagolták, ami végképp elvette a sajtó hitelét. Az adott helyzetben naivitás lett volna azt képzelni, hogy a sajtó állapota kizárólag az újságírókon múlott. Tetszett, nem tetszett, tudomásul kellett vennünk a győztesek szempontjait. Ennek megfelelően valamennyi újság, napilap, hetilap, folyóirat, valamennyi hír, minden publicisztika a hatalom szemléletéhez igazodott.

Ha netán olvastam volna a sajtót, a megtorlásokról akkor sem értesülök. Nekem annyira elegem volt az októberi zűrzavarból, és mindabból, ami utána következett, hogy a munkámon meg a sporton kívül nem akartam

foglalkozni semmi mással. Az én környezetembe kósza hírek is csak elvétve érkeztek, ezeket vegyes érzelmekkel fogadtam. Bizonytalan voltam a dolgok megítélésében, bár az egyértelmű volt számomra, nem voltam naiv, hogy a megtorlást Moszkvából vezényelték. De akkor mi a szerepe Kádár Jánosnak? Kétféle érzés volt bennem. Egyfelől elfogadhatatlannak tartottam, hogy politikai okokból valakit felelősségre vonjanak. A vádaknak közük nem volt a tényékhez. Nagy Imre követett el hibákat. Súlyos hibákat is. Ne feledjük azonban, hogy az ötvenes években Rákosit politikai gyilkosságok bűne terhelte. Ennél is nagyobb bűne, hogy beteges hatalomvágya megakadályozta az 1953-as Nagy Imre vonal kibontakozását, mégsem követelte senki az életét. Nagy Imre az MDP vezetésének egyetlen népszerű tagja volt, csaknem biztosra vehető, hogy ha programját - akár csak miniszterelnökként - folytatja, nem kerül sor 1956 októberére. Kérdezem: 1956. október végén, azokban a megbolydult napokban, ugyan ki, melyik politikus nem követett el akár súlyos hibákat is? Abban a helyzetben, amikor az MDP „nagyszerű" vezetésének egyik része pánikszerűen elmenekült az országból, és az általa összehozott csődtömeget ráhagyta az itthon maradottakra. („Haladó hagyomány", már Kossuth is ezt csinálta.) A vezetés másik része pedig, akik itthon maradtak, „megszűnt vezető testületként működni". Másfelől az én szememben ez az egész megint csak kommunisták közötti leszámolás voli a kommunisták megint egymást gyilkolták. Ki érti ezt? A bosszút tehál elutasítottam, de félig-meddig az ő belügyüknek tekintettem. Zavart, hogy nem ismertem, nem is értettem a politikai harc hátterét, csak a kérdőjeleim szaporodtak. Ki akar itt bosszút állni? A sztálinista magyar baloldal? A szovjetek? Kádár János személyesen? Ez utóbbi volt a legkevésbé valószínű. Abban biztos voltam, hogy a szovjet vezetés és a magyar sztálinista baloldal - Kádár szándékaitól függetlenül -meg fogja torolni a „forradalom" tizenkét napját. A szovjetek megtépázott nemzetközi tekintélyüket, közel hétszáz fős veszteségüket, a harckocsikban bennégett katonáikat, a magyarok és nem feltétlenül csak a sztálinisták - a rettegést és a Köztársaság terel akarták megbosszulni. Nyilvánvaló volt, hogy a korábbinál sokkal szigorúbb megszállás következik. - Legalább valami kézzelfogható „eredménye" is volt 1956

októberének - háborogtam magamban. Közismert, hogy Nagy Imre, Maléter Pál és Gimes Miklós kivégzéséről is csak utólag jelent meg egy rövid hír. Ennyit tudtam. Finoman szólva nem keltett bennem rokonszenvet az MSZMP és első titkára, Kádár János iránt. Az első perctől kezdve nyilvánvaló volt, hogy ha magyar karhatalom nem lép fel, akkor a szovjetek fognak rendet csinálni Budapesten. Annak idején nem titkolt ellenszenvvel néztem az elszabaduló indulatokat, a vérengzéseket, a kormány tehetetlenségét. A bukás csak idő kérdése volt. Amikor aztán a változás bekövetkezett, érzelmileg elutasítottuk Kádár Jánost és a nevével fémjelzett új rendszert. Azt azonban láttuk, hogy ő az egyetlen, az adott helyzetben a legjobb megoldás, helyette csak rossz és még rosszabb változatok következhetnek.

Van itt még valami. Elismerem, rideg és szenvtelen, de évszázados történelmi tapasztalat, miszerint forradalmárnak lenni kockázatos, sőt életveszélyes foglalatosság. Aki kimegy az utcára forradalmat csinálni, ne panaszkodjon, ha eltapossák vagy lelövik. Az általános fejetlenségben ugyanis minden megtörténhet, és meg is történik. (Példa rá 1956-ban a Kossuth tér és Mosonmagyaróvár.) A forradalom áldozatokkal, túlnyomó többségében ártatlan áldozatokkal jár. Jó példa erre 1849, 1919 és 1956 történelme. A bukás után törvényszerűen mindig megtorlás következett, többségében ugyancsak ártatlan áldozatokkal. Ahol forradalom és megtorlás van, ott teljesen értelmetlen az ártatlan áldozatokra hivatkozni, mert az mindkét oldalon természetes. Mint ahogy az is természetes, hogy a rend helyreállítása után mind a hatalom, mind az eltiport forradalmárok saját ártatlan áldozataikat mutatják fel és panaszolják. Mindez szóról szóra érvényes 1956 történetére is. Az emberiesség, az elpusztított ártatlanok és a józan ész nevében számomra a forradalom is meg az azt követő megtorlás is egyaránt elfogadhatatlan. Függetlenül az áldozatok számától és arányától.

Térjünk vissza a KSH-ba. A belső politikai mozgásokból annak idején annyi jutott el hozzám, hogy buzgó kollégák kezdték szervezni az MSZMP-t, de az első hetekben-hónapokban kevesen kérték átigazolásukat az új pártba. A közgazdasági főosztály vezetője, a mi főnökünk, Mód Aladárné nem tartozott közéjük. Tájékozottabb kollégák mesélték, hogy a KSH-ban

volt valami pártgyűlés, ahol Marosán György, a központi szónok, indulatosan kérte számon: micsoda dolog, hogy egy Mód Aladárné nem tudja, hol a helye. Számomra az ’56-os forradalom 1957 tavaszán zárult le. Valamikor az év elején a folyosón összetalálkoztam régi kedves ismerősömmel, Editkével. Editke a személyzeti főosztályon a közgazdasági főosztály előadója, kedves, e mellett nagyon csinos nő volt, aki után az utcán megfordultak a férfiak. Olyan vonzó jelenség, akiről rögtön a tízparancsolat, abból is felebarátunk feleségének megkívánása jut minden valamirevaló férfiember eszébe. Sajnálatos módon kizárólag plátói alapon rokonszenveztünk egymással. Editke mosolyogva üdvözölt:

- Hát maga jó nagy meglepetést okozott nekünk. - mondta évődve.

- Kedves Editke, és min lepődtek meg? - kérdeztem. - Hát azon, hogy nem vett részt az ellenforradalomban. - Miért volt ez olyan nagy meglepetés? - Azért, mert a maga édesapja horthysta katonatiszt volt, és voltak, akik ebből olyan következtetésre jutottak, hogy maga is csatlakozni fog az ellenforradalomhoz - válaszolta mosolyogva.

Gondoltam magamban, horthysta katonatiszt volt, ez igaz, de ez nem jelenti azt, hogy elvakult vagy hülye lett volna. - Látja, Editke, nem mindig voltak jók a maguk prognózisai, időnként tévedtek az emberek megítélésében - válaszoltam.

A tavaszi MUK-ozást („Márciusban Újra Kezdjük”) komolytalannak tartottam. Kíváncsi lettem volna, hogy a megelőző hónapok „leverő” tapasztalatai birtokában, ugyan kinek lett volna kedve vagy mersze egyáltalán megnyikkanni. Elérkezett május 1-je, nem volt különösebb szervezés, csak ilyen „kivonulsz-nem vonulsz?” típusú kérdezz-felelek. Arra nem emlékszem, hogy ott voltam-e a Hősök terén, de arra igen, hogy nagyon sokan ott voltak. Élveztük a békét és a nyugalmat. Ránk fért. Ebben a nagy, megkönnyebbült nyugalomban, valamikor május végén vagy június elején, idézést kaptam a katonai ügyészségtől, hogy ekkor, meg ekkor jelenjek meg a Fő utca nem tudom hány szám alatt. Nem voltam boldog, mert azért akkoriban nem volt teljesen kockázatmentes dolog meghívót kapni a katonai ügyészségre. De nem is voltam különösképpen megijedve sem, mert én semmiben nem

vettem részt, nem csináltam semmit. Mondhatom, hogy nálam jellegtelenebb figura kevés volt az októberi Budapesten. Nem értettem, hogy tőlem meg mit akarhatnak? Kicsit feszélyezett a dolog, de miután nem jöttek értem, csak beidéztek, úgy gondoltam, hogy nagy baj nem lehet. A megadott időben pontosan megjelentem a Fő utcában a megadott címen, az ügyeletes rögvest bevezetett egy kis szobába. Az asztalnál egy civil férfi ült, mutatta, hogy vele szemben foglaljak helyet. Megtörtént az adatok felvétele, ahogy ez ilyenkor szokás.

- Tudja-e, miért idéztük be? - kérdezte udvariasan a nyomozó.

- Fogalmam sincs-válaszoltam. Tényleg fogalmam sem volt, mert angyali naivitásomban sem az idézés kézhezvételekor, sem ott, a kihallgató szobában nem jutott eszembe, hogy esetleg a „csillagdöntés” ügyében érdeklődhetnek. Nem erről volt szó, a hivatali kollégák közül senki nem jelentett fel azért az „ellenforradalmi” akcióért. Pedig ez súlyosabb lehetett volna, mint amiért elővettek.

- Azért idéztük be, mert a KSH-ból őrizetbe vett személyek vallomásából az derült ki, hogy volt egy gyűjtés az elesett forradalmárok családtagjai javára, és a gyűjtőíven a maga neve is szerepel. Ez azt bizonyítja, hogy maga is adakozott, és most az a kérdés, hogy miért?

A nyomozó végig udvarias volt. Nem volt agresszív, nem akart megfélemlíteni, egyszer sem emelte fel a hangját, mintha csak a tegnapi futballmeccsről csevegtünk volna. - Erre az epizódra én nem emlékszem, de ha önök ezt találták, akkor ez nyilván így volt, nem vitatom - válaszoltam tökéletes lelki nyugalommal. - És ahogy most felidézem, valóban volt valami gyűjtés, nem is nagyon figyeltem, adtam tíz forintot. Hogy miért adtam? Mert ha bármire gyűjtenek, adok. Ugyanígy adtam volna, ha mondjuk a vakok vagy az elesett ávéhások családja javára gyűjtenek.

- Elfogadom a válaszát, de figyelmeztetem, hogy az adakozás helytelen volt. - Értem - válaszoltam. Akkor sem hittem, ma sem hiszem, hogy helytelen volt az adakozás, de mégis, mit mondtam volna? Ott, a katonai ügyészség kihallgató szobájában kezdjek filozófiai vitát a nyomozóval a jótékonykodás léleknemesítő hatásáról?

- Akkor jó. Itt egy üres papír, meg egy toll. írja le (nem, nem százszor büntetésből, csak egyszer a dossziénak - *Cs. A.)*, tudomásul veszi, hogy ez a cselekedete helytelen volt, megígéri, hogy ez többet nem fog előfordulni, és írja alá - így a nyomozó. Örültem, hogy ezzel lezárul az ügy. Még arra sem méltattak, hogy informátornak beszervezzenek. Leírtam, aláírtam. Ezt annál is inkább megtehettem, mert a dolgokat elnézve semmi esély nem volt arra, hogy 1956 „sajnálatos eseményei" a közeli jövőben, mondjuk húsz-harminc éven belül megismétlődjenek. Kezet fogtunk, és kegyelemben elbocsátott. Ezzel az „ellenforradalom" során tanúsított magatartásomért történt felelősségre vonásom lezárult, ettől kezdve számomra 1956 megszűnt létezni.

Nem akartam én semmit „elfojtani" magamban, ahogy manapság mondják az események résztvevői, meg olyanok is, akik közelében sem voltak az eseményeknek. Nem is lett volna mit. Egy kívülállónak nincs mit elfojtania. Ha szóba került, ha vitatkoztak, hogy forradalom volt, vagy ellenforradalom, nem érdekelt, kívül maradtam. Én továbbra is az OSE alapján álltam. Nem voltam boldog tőle, sőt kifejezetten bosszantott, hogy mások felelőtlensége - most nem a gyűjtőívre, hanem az egész mozgalomra gondolok - hülyesége miatt engem is elővettek, de ez hamar elmúlt. A hivatalból tudomásom szerint mindössze két kollégát tartóztattak le, és ők is enyhe ítéletet kaptak. Hozzátéve, hogy könnyű volt nekem, akinek mindössze ha egy órájába, meg egy aláírásába került az egész '56-os mozgalom. Mindegy. Engem előtte nem kérdeztek, csináljunk-e forradalmat. Én nem akartam, de ha már így alakult, ezzel kellett együtt élni.

Továbbra is távol tartottam magam mindentől, ami politika, a munkámmal meg a sporttal törődtem. Időközben a KSH-ban is sok minden megváltozott. Mindenekelőtt a személyzeti főosztály már nem ellenezte, így 1957-ben beiratkoztam a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem esti tagozatára. Az ötvenes évek derekán is volt ilyen szándékom, hogy a főiskolán szerzett tudást egyetemi szintre emeljem, főleg elméletileg akartam mélyebb ismereteket szerezni. Akkor elutasítottak mondván, hogy nincs szükségem két diplomára. Most sikerült. Az esti tagozaton kezdtem,

de a munka mellett ez nem ment, egy év után átmentem a levelező tagozatra. Az egyetemen 1962-ben diplomát, 1964-ben egyetemi doktori címet szereztem.

A második hároméves terv (1958—1960) a helyreállítás terve volt. Helyre kellett állítani az ország lelki egyensúlyát, rendbe kellett tenni a gazdaságot. Nem volt egyszerű feladat, de jobban sikerült, mint gondoltuk. Az időszak gazdasági fejlődését legjobban kifejező nemzeti jövedelem a három év alatt 23 százalékkal nőtt. Ezen belül az ipar nettó termelése 1960-ban 40 százalékkal magasabb volt, mint 1957-ben, jelezve, hogy az ágazat hamar kiheverte az 1956-os megrázkódtatást. A mezőgazdasági nettó termelés három év alatt több mint 4 százalékos csökkenése viszont azt jelzi, hogy nehéz volt a szétzilált szövetkezeti gazdaságok megszilárdítása, egyidejűleg országszerte a nagyüzemi mezőgazdaság feltételeinek megteremtése, a mezőgazdaság szocializálása. Az 1956 októberi-novemberi események alatt a termelőszövetkezetek, szövetkezeti csoportok jelentős része feloszlott. Sokan kiléptek. Hazavitték a lovat, tehenet, ekét, boronát, szekeret, és várták, hogy kinek lehet eladni a gabonát, húst, tejet. Számomra meglepő volt, hogy ilyen körülmények között - a hivatalosan ekkor már ellenforradalomnak nevezett események, és az ismert felfordulás után - nagyon rövid időn belül újra napirendre tűzték a szövetkezeti mozgalom kérdését. Ez azzal magyarázható, hogy 1957-1958-ban a vártnál gyorsabban jött rendbe az ország. A „mezőgazdaság szocialista átszervezése” nemcsak fontos gazdasági kérdés volt, ami a mezőgazdaság hatékony és versenyképes működését ígérte. Fontos ideológiai célkitűzést valósított meg, „a szocializmus alapjainak lerakását” jelentette a mezőgazdaságban. Igaz, hogy Lenin valamikor azt mondta, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezését fokozatosan, a parasztságot meggyőzve kell végrehajtani. Azt fejtegette, hogy a parasztság kistulajdonosi lelkivilága miatt ehhez hosszabb időre, ha nem is emberöltőkre, de egykét évtizedre lesz szükség. De ki törődött azzal, hogy mit mondott Lenin? A rendszer azt hangoztatta, hogy a marxizmus-leninizmus elveit követi, de egyrészt fogalmuk sem volt arról, hogy mi is van abban megírva, másrészt nem törődtek vele. Mivel „antileninista” módon nagyon rövid idő, mindössze három év alatt végre

akarták hajtani, nem ment kényszer nélkül. Ha több a türelem, nem kellett volna helyenként - főleg a tehetősebbek körében - erőszakos eszközöket alkalmazni, aminek később a hozamok visszaesésével fizettük meg az árát. A gazdaság fejlődésével párhuzamosan a lakosság életkörülményei is javultak. A fogyasztás a három év alatt 20 százalékkal, nőtt, az egy főre jutó jövedelem mind a munkásoknál, mind a parasztságnál 1960-ban 16 százalékkal volt magasabb, mint 1957-ben.

VII. FEJEZET - A hatvanas évek

„Aki nincs ellenünk, az velünk van. " Kádár János, 1961

A hatvanas évek Kádár János fontos beszédével kezdődtek. 1961 decemberében tette azt a később híressé, majd társadalmi programmá vált bejelentését, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Ezt legalább olyan fontosnak tartottam, mint 1953-ban Nagy Imre beszédét, legalább olyan, ha nem nagyobb, hatása volt az országra. Számomra ezzel a beszéddel kezdődött az országban a megbékélés. Ma úgy mondanám: ha az ötvenes évek a „Rossz”, a hatvanas évek a „Remény” évei voltak. Akik gyógyíthatatlan sebeket kaptak, akár 1956-ban, akár a megtorlásnak, vagy konszolidációnak nevezett időszakban - voltak ilyenek, nem is kevesen, mindkét, vagy inkább mindhárom oldalon -, azokhoz érthetően nem jutottak el ezek a szavak. A nagy többség azonban értékelte a gesztust. Aki felül tudott emelkedni kisebb-nagyobb sérelmein, nem volt teljesen vak vagy reménytelenül elfogult, az elfogadta az MSZMP első titkárának békére jobbról is balról is kinyújtott kezét. Én minden esetre ezek közé tartoztam. Olyan kis pont voltam, hogy senki nem akart velem semmiféle alkut kötni, nem akart semmilyen egyezségre rávenni, így nyugodt lelkiismerettel, könnyű szívvel tehettem. Megelőlegeztem a bizalmat, és később sem kellett csalódnom. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, milyen nehezen akar átmenni a rivaldán, hogy Magyarország egy vesztes háború és egy elbukott szabadságharc terhével a vállán 1945-től 1990-ig a szovjet csapatok által megszállt ország volt. Ezt annak idején szemérmesen

takargatták, a rendszerváltás óta pedig úgy tesznek, úgy ítélkeznek a Kádár-rendszerről, mintha független állam lett volna. A szovjet jelenlét olyan szoros és intenzív volt, hogy a szovjet „tanácsadók" ott ültek nemcsak a minisztériumokban, hanem a nagyobb vállalatoknál is. Már a Magyar Nemzeti Bankban dolgoztam, amikor az egyik angyalföldi gépipari vállalat vezérigazgatója említette, hogy a vállalathoz kirendelt szovjet „tanácsadó" jobban ismeri a gyárat, mint ő. Jellemző történet a szovjet jelenlétre. Valamikor a hetvenes években tervhivatali és pénzügyminisztériumi szakértők javaslatot dolgoztak ki, hogyan lehetne az ipari mamutvállalatok irányítását javítani. Mérsékelni az irányítás központosítását. Teret adni a helyi aktivitásnak. Valahol leírták, hogy holdingokká kellene átalakítani ezeket a vállalatokat. A javaslatot elküldték a pártközpontba Havasi Ferencnek. Másnap szólt a telefon, a szovjet nagykövetség gazdaságpolitikai titkára felelősségre vonta Havasit. - Mit akarnak az elvtársak ezzel a holdinggal? Hogy képzelik ezt az elvtársak? Vagyis a tanulmányt Havasival egyidejűleg a szovjet követség is megkapta. És nagyon felháborodott.

Összehasonlítani csak összehasonlítható adatokat, időszakokat, helyzeteket szabad - tanultuk a KSH-ban. Minden más eljárás sarlatánság, hamisítás. Megszállt országban élni, túlélni, függetlenül politizálni - függetlenül? miket beszélek? egy nagyon szerény mértékben saját szempontokat is érvényesítő politikát sikerre vinni -, nagyon bonyolult mutatvány. Egy korszakot csak a körülményekkel együtt lehet megítélni, ezt senki ne feledje, amikor bírálja Kádár János országlását. Ami nem volt hibátlan, de a „falak"-at figyelembe véve - különösen a térség többi országával összemérve - sikeresnek kell tekintenünk. (A „Falak" Kovács András gazdasági reformot támogató nagy sikerű filmje volt a hatvanas évek végén, amelyben mozgásterünk korlátáit érzékeltette.) Lappangó, nem ritkán külföldről fizetett ellenzéki pozícióból könnyű volt - minden felelősség nélkül - bírálni a rendszert. Panaszolni, hogy „diktatúra van, nincs szabadság, lábbal tapossák az emberi jogokat, a KGST maga a csőd", és még tucatnyi „bölcs" kritika. Mindez akár rendben is lett volna, a baj az volt, hogy „gazda nélkül csinálták a számítást". Arról ugyanis nem

hallottam egyetlen javaslatul sem, hogy mit kéne csinálni mondjuk a kétosztatú világrenddel, az országot megszálló szovjet csapatokkal, az országban dolgozó szovjet „tanácsadókkal”, és az olyan katonai és gazdasági egyezményekkel, intézményekkel mint például a Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. Ha erre valakinek van forgatókönyve gondoltam magamban és ha lehetne, valamivel jobb, mint amil I956 bán elővezettek, akkor én is tudok egy másféle társadalmi-gazdasági stratégiát, másfajta pénzügypolitikát felrajzolni. Könnyű, és milyen „bátor” volt úgy bírálni és bölcselkedni, hogy ezeknek az ilyen-olyan „színű”, jobboldali, népi, liberális és szélsőbaloldali „maoista” ellenzékieknek soha nem kellett Hruscsovval, sem Brezsnyevvel találkozniuk, és biztosítaniuk, hogy a Magyarországon kiügyeskedett kevéske szabadságunkat békén hagyják. Jó áron és lehetőleg folyamatosan kapjuk az olajat, és továbbra is jó áron megvegyék gépipari, könnyűipari és mezőgazdasági termékeinket. Ekkor, 1970-ben mondtam, szűk baráti körben először, hogy Széchenyi István óta Kádár az egyetlen, akit államférfinek lehet nevezni.

Enyhülés

Az enyhülést bizonyítandó, 1961 szeptemberében Péter János református püspök lett a külügyminiszter. A „kommunista” kormányban! Az új szemlélet változatlanságát jelezte, hogy tizenkét évig, egészen 1973. december közepéig maradt a külügyek élén. A hatvanas évek elején terjedt el a következő vicc: Néhány presbiter kifogásolta, hogy püspökük, egyházi ember létére, „összefeküdt” a kommunistákkal. Péter János egy bibliai idézettel válaszolt: „Es beméne Dániel az. oroszlánnak az ő barlangjába.” Mire az egyik presbiter epésen megjegyezte: „Püspök uram, de az nincs a Bibliában, hogy és olt nyala vala.”

A KSH-ban különösebb izgalmak nélkül folytatódott az élet. Évről-évre korszerűbb módszereket alkalmaztunk, jobb, megalapozottabb jelentések készültek azon az osztályon, ahol dolgoztam. Rövidesen érdekes munkát kaptam. Az előzmény röviden annyi, hogy Magyarország, mint a többi

ország, tagdíjat fizetett az ENSZ.-nek és szakosított (egészségügyi, kereskedelmi, fejlesztési, oktatási) nemzetközi szervezeteinek. A tagdíjat az ENSZ statisztikai hivatala számításai alapján a világszervezet tagdíjbizottsága állapította meg. Először összeadták a tagországok dollárra átszámított nemzeti jövedelmét. Megállapították, hogy a világ összes nemzeti jövedelmében mekkora az egyes országok százalékos részesedése, és a beszedni tervezett összeget - nemzeti jövedelmük arányában - szétosztották az országok között. Fizessenek a gazdagok. Az Egyesült Államok sokat fizetett, Egyiptom keveset. Valamikor a hatvanas évek elején az ENSZ Tagdíjbizottsága meglepetésszerűen értesítette a magyar kormányt, hogy Magyarország tagdíját húsz százalékkal felemelték. Valamelyik ENSZ-alkalmazott felfedezte, hogy a „kommunista országok" nemzeti jövedelme nem tartalmazza a szolgáltatásokat. Ilymódon kevesebb tagdíjat fizetnek, mint szolgáltatásokkal együtt számított nemzeti jövedelmük alapján fizetniük kellene. Mivel adatuk nem volt, kérni meg nem kértek, olyan „gondolom" alapon 20 százalékkal megemelték a nemzeti jövedelmünket, és kedvesen közölték, hogy ezentúl 20 százalékkal több tagdíjat kell fizetnünk. A Külügyminisztérium hozzánk fordult, hogy csináljunk valamit. Már csak presztízsből is, meg, az sem mindegy, hogy évente százezer dollárral kevesebbet, vagy többet fizetünk. Valóban nem mindegy. Főosztályvezetőnk nekem adta a feladatot, hogy nézzem meg mit lehet csinálni. Éppen nyakig benne voltam egy szovjet mérlegrendszer, és értelemszerűen az orosz nyelv tanulmányozásában (a főiskolán tanultunk oroszul), amikor sürgős jelzéssel megkaptam a munkát.

A haza mindenek előtt, tehát orosz nyelv és szovjet mérlegrendszer félre, helyette a nyugati országok által használt „Nemzetgazdasági Számlarendszer" (System of National Accounts - SNA) és a francia nyelv került az asztalomra. (A gimnáziumban a háború alatt angolt nem tanítottak, a német mellett második nyelvként franciát tanultam.) A mi rendszerünket jól ismertem, az összehasonlítás érdekében megismerkedtem a nyugatiak rendszerével is. Nem kellett hozzá sok idő, hogy kimutassam: igaz, hogy nemzeti jövedelmünket-mivel nem számoljuk bele a szolgáltatások (egészségügy, oktatás, művelődés,

közigazgatás stb.) teljesítményének értékét - az összehasonlíthatóság érdekében fel kell emelni. Nem 20, hanem részletes kimutatásunk szerint csak 12 százalékkal. Ezzel azonban nem ér véget a helyesbítés, mert van egy ellenkező előjelű különbség is a két rendszer között: a forgalmi jellegű adók. Az ENSZ statisztikusai nem vették észre, vagy ügyeimen kívül hagyták, hogy a nyugati országok forgalmi adók nélkül, mi pedig forgalmi adókkal együtt, piaci árakon (at market prices) számoljuk a nemzeti jövedelmet. Az összehasonlíthatóság érdekében tehát a forgalmi adókat le kell vonni a mi nemzeti jövedelmünkből. Néhány egyéb, kisebb értékű módosítással együtt, összesen közel 22 százalékot. Vagyis nem 20 százalékkal növelni, hanem 10 százalékkal csökkenteni kell a nemzeti jövedelmünket, és értelemszerűen - az ENSZ logikája és érvelése alapján - a tagdíjunkat. Két hölgy, magyar részről főosztályvezetőnk, Mód Aladárné, és a csehszlovák statisztikai hivatal főosztályvezetője, vettek részt a fellebbezési tárgyaláson. Az írásos anyagot, ami a KSH általam készített számítása volt, a Külügyminisztérium már korábban elküldte a bizottságnak. Néhány formális kérdés és némi hümmögés után elismerték, hogy nincs min vitatkozni, elfogadták az adatainkat, az érvelésünket, megnyertük a fellebbezést. Mondanom sem kell, hogy itthon nagy volt az öröm. Nőtt az ország, és benne a KSH presztízse, mert a külügy szerint arra még nem volt példa az ENSZ történetében, hogy egy ország megfellebbezze a Tagdíjbizottság döntését. Ráadásul a fellebbezőnek legyen igaza, és mindezen felül egy „szovjet csatlós, kommunista” ország igazát el is ismerjék. A tekintély növekedése mellett volt anyagi haszon is, mert a külügy szerint évente 2-300 ezer dollár megtakarítás származott abból, hogy húsz százalékos emelés helyett tíz százalékkal csökkentették a tagdíjunkat.

Részt vettünk a nemzeti jövedelem KGST-országok közötti nemzetközi összehasonlítási munkáiban, ami bővítette ismereteinket, javította módszereinket. A munka részeredményeinek egyeztetésére időnként összeültünk valamelyik fővárosban, kétszer Moszkvában, egyszer Berlinben vettem részt ilyen egyeztetésen. Érdekes volt. A nemzeti jövedelem egy főre számított értéke alapján az NDK bizonyult a

legfejlettebb KGST-országnak. Második Csehszlovákia lett, a harmadik helyre a Szovjetunió került. Ebben az összehasonlításban az NDK 50, Csehszlovákia 45, a Szovjetunió 10 százalékkal volt jobb, mint a negyedik helyezett Magyarország. Utánunk Lengyelország, Bulgária és Románia volt a sorrend.

Úgy tűnt, hogy a dolgok lassan egyenesbe jönnek. Volt érdekes és hasznos munkám, a munkahelyemen megbecsültek, volt rendes fizetésem, kaptam egy szoba-hallos lakást a KSH-tól. Feleségemmel, Marikával, kiegyensúlyozott házasságban éltünk, igényeinket mindig a lehetőségek szintjén tartottuk, szóval nem volt semmi, ami ezt az idillt megzavarta volna. Egyszer még szakszervezeti beutalót is kaptunk. Ránk fért a pihenés, kellemes két hetet töltöttünk Lillafüreden.

BORÚS ÉG ALATT

Szorgos munkával, derűsen teltek a napok, mígnem egy nap új vezető került osztályunk élére. Az új főnök belépésével borúsra fordultak napjaim. Már rosszul kezdődött. Ő agráregyetemet végzett, korábban a mezőgazdasági osztályt vezette, halvány fogalma sem volt a mi munkánkról. Majd beletanul - gondolta a főnöknőnk. A helyzetet súlyosbította, hogy kettőnk természete nagyon nem illett össze. Erőszakos és gyanakvó volt. Mivel nagyon kötődtem a szakmához, a munkámhoz, a megkínlódott évtizedemhez, kértem a főosztály vezetőjét, hogy beszéljünk az osztályon kialakult helyzetről, mert az új vezetővel nehéz együttműködni. így szokott ez lenni. Ahogy az embernek kezd jobban menni a sora, azonnal vérszemet kap, fejét felemeli, és körülnéz. Rögtön igényei, sőt kifogásai támadnak. Komolyan veszi a meghirdetett elveket. Létező, vagy csupán elképzelt jogait kezdi védelmezni. Hármasban, a főosztályvezető, az új osztályvezető, meg én, két teljes napol beszélgettünk. Mondták, hogy megértették a problémáimat, az új osztályvezető változtatni fog a módszerein, a vezetési stílusán. Megnyugodtam, gondoltam minden rendbe jön. Ó, az én végtelen naivitásom! Néhány lényegtelen formaságon, meg egy-két igyekvő

mondaton kívül semmi sem változott. Valóban méretes naivitás volt részemről azt képzelni, hogy egy negyvenes éveiben járó férfi meg tud változni. Olyan típus volt, akit beosztottként sem viseltem volna el, nemhogy főnökként. Én őszintén hálás voltam a KSH-nak. Azonnal befogadtak, sokat tanultam, sokat kaptam. Úgy éreztem, adtam is. Soha nem vitattam a főnöknő jogát, hogy azt nevez ki az osztály élére, akit akar és érti, nem érti - holnaptól ő fogja irányítani a nemzetijövedelem-számítást. De van egy pont, ahol megszűnik az együttműködés minden lehetősége. Úgy gondoltam, hogy a KSH-ban eltöltött közel egy évtizedes, eredményes munkám alapján nekem is jogom van megválogatni, hogy kivel dolgozom együtt és kivel nem.

Ahogy írom e sorokat, és visszagondolok a történtekre, felmerülhetett volna bennem, hogy lám, azért nem lehettem én az osztály vezetője, mert nem voltam párttag. Lehetett volna búsongani háttérbe szorításom körülményein, indítékán, ez azonban fel sem merült bennem. Miért? Egyszerűen azért, mert a KSH-ban nem párttagság szerint dőltek el a beosztások, az előléptetések. Párton kívüliként magam is osztályvezető-helyettes voltam és néhány év múlva osztályvezető lettem. Kétségtelen, hogy az új osztályvezető sokkal jobban megfelelt főnöknőnk elképzeléseinek, mint én. Mivel soha nem dolgozott ezen a területen - üres, fehér lap volt, nem zavarták semmiféle, a népgazdasági mérlegrendszerre vonatkozó előtanulmányok, tapasztalatok, elképzelések. Egy üres lapra az ember azt ír, amit akar. Az új ember velem ellentétben - ilyen „üres lap” volt. Én másféle rendszert vázoltam, mint amit a főnöknő hallani szeretett volna. Meg lehet érteni, hogy az évtizedes szakértelmet feláldozta egy, a szakmában kezdő, de szakmailag könnyebben kezelhető személyért.

Akkoriban már enyhült a dolgozók egykori röghöz kötöttsége és úgy döntöttem, hogy elmegyek. Nem volt könnyű döntés, hisz akkor már több mint tíz éve dolgoztam az. osztályon, és nagyon szerettem azt a munkát. A megváltozott viszonyok azonban lehetetlenné tették, hogy maradjak. Egy barátom ajánlott a Pénzügyminisztériumba. Faluvégi Lajos, abban az időben a költségvetési főosztály vezetője, két fokozattal magasabb rangot, főosztályvezető-helyettesi beosztást, és huszonöt százalékkal magasabb

fizetést ajánlott. Megegyeztünk. Kikértek, a KSH hozzájárult az áthelyezésemhez, kipakoltam az íróasztalomat, és vártam KSH-beli utolsó munkanapom végét. Egyszer csak hívatnak a főosztályvezetőhöz.

- Péter elvtárs nem járult hozzá, hogy elmenjen a KSH-ból. Beszélt Tímár elvtárssal (aki akkor pénzügyminiszter volt), az áthelyezés törölve. Osztályvezetői kinevezést kap, és dolgozzon tovább - közölte Mód Aladárné főosztályvezető.

Osztályvezető lettem, de ezenkívül minden maradt a régiben, semmi nem oldódott meg, csak mindenki lépett egyet előre. Valaki azt gondolta, hogy nekem valamilyen magasabb rang hiányzik, holott nekem a tisztességes munkakörülmények hiányoztak, ezek nélkül pedig én nem tudtam dolgozni. Egy év alatt kétszer szervezték át az osztályomat, a szakemberek felét más osztályokra helyezték. Gondoltam magamban, ez nem fog nektek működni, mert szakmailag én még elbírok veletek. Az osztályomra helyezett új kollégákkal szorosan együttműködve, a kétszer kizsigerelt osztállyal jobb éves jelentést csináltunk, mint valaha. Az igaz, hogy azokban a hetekben nem sokat aludtam, viszont élveztem a kihívást és a sikert. Persze nem sokra mentem vele - nem is azért csináltam -, mert közben a főnökömmel semmit nem javult a helyzet, sőt. Egyszer hívattak az elnökhöz. Ott ült a főnöknőm és a személyzeti főosztály vezetője.

- Hallom, hogy maga nem jön ki a főnökével és, tudja, nálunk az a szokás, hogy mindig a főnöknek van igaza - tért mindjárt a tárgyra az elnök. - A hír igaz és egyetértek, nem is lehet másként. - Akkor most mi legyen? Módné elvtársnő azt javasolta, hogy helyezzük át magát az Országos Tervhivatalba osztályvezetői beosztásba. Én azonban úgy gondoltam, hogy mivel mégis csak a maga életéről van szó, először kérdezzük meg magát, hogy mit gondol erről? - kérdezte.

- Mindenekelőtt köszönöm Péter elvtárs figyelmét. A korábban a Pénzügyminisztériumban számomra felajánlott állást időközben betöltötték, a Tervhivatalba pedig nem szeretnék menni. Szakértőként be vagyok jegyezve a nemzetgazdasági számlarendszer témában az ENSZ Technikai Segélyszolgálatánál, ezt választanám. Kérem, hogy a KSH egyrészt ehhez járuljon hozzá, másrészt támogassa az ENSZ nél a jelölésemet -

válaszoltam az elnöknek. - Egyetértek, így fogjuk rendezni, ahogy maga kérte - mondta az elnök, és ezzel vége voll a beszélgetésnek.

Ebben az ügyben főnökeim közül egyedül ő viselkedett úriemberként. Egyébként én nem haragudtam közvetlen főnökeimre sem. Senki nem tud kibújni a bőréből. Én sem. Én szerettem a főosztályt vezető Mód Aladárnéval dolgozni, és számos jelből arra következtettem, ö is kedvel. Főnöknőm azonban eljutott arra a pontra, ahova sok asszony eljut az élete folyamán, hogy tudniillik nem lehet egyszerre két férfivel törvényes kapcsolatot létesíteni, mert az bigámia. Egy ideig éreztem, hogy mindkettőnket szeretne megtartani. Nagyon jól tudta, hogy nekem ujjgyakorlat az, amivel az új főnököm birkózva küzd meg, még csak most ismerkedik a területtel, de végül választania kellett. Ő a másik férfit választotta. Van ilyen. A szakítás fájdalmas volt, de nem volt más megoldás. A továbbiakban elvették tőlem az osztályt, vártam az ENSZ szerződést. Keserves hónapok következtek. Az ENSZ-ben lassan mentek a dolgok, nekem meg már elegem volt az egészből.

Korábban imádtam a munkámat, soha nem lelkiztem, de amikor tizenhat év után végül odajutottam, hogy elmegyek a KSH-ból, számot vetettem döntésem indítékaival. Hogy jutottunk, jutottam ide? kérdeztem a legilletékesebbtől, magamtól. Egy dolog biztos, az én szememben rangnak soha nem volt jelentősége. Álmaimban színvonalas elemzések, jól sikerült tanulmányok, szép lányok, asszonyok és egy jól megírt könyv szerepelt, de soha nem álmodoztam arról, milyen jó lenne, ha osztályvezető lehetnék. Pályafutásom során a rang csak megtalált, megtörtént velem, anélkül hogy előtte vártam volna. Ez nem mond ellent annak, hogy amikor valahova kineveztek, megválasztottak, mindig a feladatot tartottam szem előtt, legjobb tudásom szerint igyekeztem elvégezni, amivel megbíztak.

Az is igaz, hogy - akartam-nem akartam tudat alatt növelte önbizalmamat, hogy már az ötvenes évek első felében a gazdaságirányítás és a tudomány rangos helyeire - Népgazdasági Tanács titkársága, Pénzügyminisztérium, Közgazdaságtudományi Intézet - akartak elvinni. Sőt egyszer el is vittek. A KSH elnöke egyidejűleg tanszékvezető egyetemi tanár volt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai Tanszékén. Valamikor 1954 környékén úgy döntött, hogy a tanszéket meg kell erősíteni, és engem választott erre a feladatra. Áthelyeztek az egyetemre, tanársegéd lettem a Statisztikai tanszéken. Fél év múlva kiderült, hogy távozásommal pótolhatatlan űr támadt a nemzeti jövedelemmel foglalkozó osztályon, erre visszahelyeztek a KSH-ba. (A hetvenes években újra kapcsolatba kerültem a Közgazdasági egyetemmel. Címzetes egyetemi docens lettem és Máriás Antal Gazdaságpolitikai tanszékén vezettem szemináriumot. Ez azonban csak másodállás volt.) Mindez biztonságérzetet adott anélkül, hogy legyez-gette volna a hiúságomat. Soha nem volt annyi szabadidőm, hogy hiú legyek. Az adott helyzetben azonban elgondolkoztam: ha ennyi helyről megkeresték a KSH-t, hogy engedjenek át hozzájuk, akkor mégsem lehetek olyan hülye, akinek minden vacak levelét kétszer át kell írnia egy olyan főnöknek, aki soha nem volt az irodalmi önképzőkör diákelnöke, és nem is ért ahhoz a szakmához, amit irányítania kellene. Mindez javította az önértékelésemet, és az sincs messze az igazságtól, hogy elkényeztetett. Ezt - az ember legyen őszinte

saját magához - el kell ismernem, de azt is állítom, hogy nem lettem tőle primadonna. Amit az is bizonyít, hogy amíg normális körülmények között dolgozhattam, négy osztályvezető alatt szolgáltam, és a csábítások ellenére eszem ágában sem volt elmenni a KSH-ból. Főként azért nem, mert főnökeim békén hagytak, és szerettem, amit csináltam. Más oldalról a növekvő önbizalom biztosan mérsékelte bennem a főnöki túlkapások iránti tűrőképességet. Én a szellemi tulajdonomért is harcoltam. A rendszer azt hirdette, hogy „megszűnt embernek ember által való kizsákmányolása". Akkor meg miért kell nekem egy erőszakos, bizalmatlan, ráadásul hozzá nem értő főnököt eltűrni, sőt kiszolgálni? Bizalom nélkül soha nem tudtam dolgozni. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy az ezer gonddal-bajjal terhelt ötvenes években - '56 előtt is, meg utána is - jól éreztem magam a hivatalban, mindig éreztem a munkámhoz elengedhetetlen bizalmat. Ez a bizalom a hatvanas évek elején, az új főnök megjelenésével, egyszeriben köddé vált. Amikor a nagypolitikában sok minden jobb, könnyebb lett - a konszolidációnak is nevezett korszak kellős közepében éltünk -, nekem egyszer csak beborult az ég.

ÍRÁSRA VALÓ IDŐK

Elkezdtem cikkeket írni. A *Magyar Nemzet* - akkoriban a Hazafias Népfront lapja - megkereste a KSH-t, ugyan jelölne ki valakit, aki néha írna a gazdaságról, a nemzeti jövedelemről, a lakosság életszínvonaláról, a beruházásokról. Engem jelöltek ki, így lettem „valaki". Cikkeim megjelentek a *Magyar Nemzetben*. Később írtam, a *Statisztikai Szemlébe*, majd, első ízben 1965-ben, a *Közgazdasági Szemlébe* is, mindjárt egy „nehézsúlyú" elméleti kérdés vitájában kellett részt vennem.

Ez utóbbi írásom azzal függött össze, az adta az időszerűségét, hogy a reform-viták során felmerült a kérdés, hogyan kezeljük a szolgáltatásokat, mi legyen az egészségüggyel, az oktatással, a köz-igazgatással, a tudománnyal, a közlekedéssel? Többen felismerték-fel-ismertük, hogy mivel a szolgáltatásokat éveken keresztül másodrendűnek tekintettük, fontos ágazataik - mint például az oktatás és az egészségügy - nem

fejlődtek, és ez a gazdaságban is gondokat okozott. A szolgáltatások minden gazdaságpolitikai előterjesztésben, jelentésben az anyagi termelés ágazatai után, „vonal alatt” jelentek meg. Akkori logikánk és elméletünk szerint teljesen jogosan, hisz ezek az ágazatok csak „fogyasztották” a nemzeti jövedelmet. Ez a módszer főleg a beruházások és a béremelések elosztásában okozott torzulásokat: az egészségügy vagy az oktatás soha nem kapott annyi beruházást, ami indokolt lett volna, és nem emelték a béreket az ott folyó munka érdeme, fontossága szerint. Senki nem akarta a marxizmust „fellazítani”, még kevésbé revizionista alapon „elárulni a proletariátust”. Ésszerű gazdasági fogalmakat akartunk létrehozni a szocialista magyar gazdaságpolitika számára. Mivel a hivatalos nemzeti jövedelmet a KSH számította, nem maradhattunk távol a téma elméleti összefüggéseinek vitájától.

A vitában két nézet ütközött. A hagyományos nézetrendszer híveinek az volt az álláspontja, hogy a nemzeti jövedelmet a „termelő munka” állítja elő, a termelő munka pedig Marx szerint anyagi javak előállítása, illetve azok eljuttatása a fogyasztóhoz. Ezen az elméleti alapon a KGST-országokban a nemzeti jövedelmet az anyagi termelés ágazataiban termelik, ahol rádiót és toronydarut, kenyeret és húst, hokedlit, harisnyát és házakat állítanak elő. Továbbá az említett anyagi javakat a fogyasztóhoz eljuttató teherszállításban és a kereskedelemben. Talán nem túlságosan bonyolult a képlet. Ez a felfogás időnként furcsa kérdéseket hozott felszínre. Mit csináljunk a vasút működésének költségeivel? Például a sínpálya karbantartási és értékcsökkenési költségeivel. Hogy lehet ezt megosztani a személyvonatok és a tehervonatok között? Vagy amikor a pályaőr tiszteleg, az ő bérét milyen alapon osszuk el az anyagi meg a nem anyagi ágazatok között? Persze mindig elosztottuk valahogy, a marxista elmélet „főpapjai” soha nem jöttek ellenőrizni, hogy helyesen számítjuk-e a nemzeti jövedelmet. A másik nézet szerint a nemzeti jövedelembe be kell számítani az úgynevezett „nem anyagi ágazatok”, a korábban említett szolgáltatások teljesítményének értékét is. E téren is merültek fel kételyek, hogy például a védelem „szolgálatainak” értékét beszámítsuk-e a nemzeti jövedelembe. Többek számára az már végképp elfogadhatatlan volt,

hogy az is a nemzet gyarapodásának tűnjön, ha több embert hívunk be katonai szolgálatra. Válaszunk az volt: jó, lehet ilyen elvi alapra állni, de akkor a több géppuskagolyót, több ágyút és több tankot is ki kell hagyni a nemzeti jövedelemből, bár ezek anyagi javak.

A vitát a szakemberek kezdetben igyekeztek egyszerű technikai-módszertani mederben tartani, olyan „mindegy, hogy mit hová írunk” alapon kezelni. Csakhogy ez nem működött, mert a marxizmus felkent „főpapjai” riadót fújtak, a bővítés-pártiakat éles, nem ritkán politikai ízű, támadások érték, „revizionistáknak” nevezték őket. Idilién a helyzetben kénytelenek voltunk a kérdés politikai gazdaságiam összelÜg-géseivel is foglalkozni. Mivel akkor a KSH-ban én voltam a nemzeti jövedelemmel foglalkozó osztály vezetője, emellett több mint tíz éve dolgoztam a témában, engem bíztak meg, hogy az általunk helyesnek tartott „kibővített” nemzetijövedelem-felfogást összehozzam a marxizmussal. írjak egy cikket a Közgazdasági Szemlének, melyben a marxista elmélettel összhangban alátámasztom a szolgáltatásokkal kihövi tett nemzeti jövedelmet.

Nosza, elő *A tőke* három kötetét, hozzá a negyediket, az É*rtéktöbblet-elméleteket,* nézzük meg, mit mond nekünk Marx Károly a nemzeti jövedelemről? Hol van az Marx Károlynál leírva, hogy a nemzeti jövedelemben csak a termelő munka vehető figyelembe, ami viszont az anyagi javak előállításával egyenlő? Kiderült, hogy Marx Károly és a nemzeti jövedelem „marxista” elmélete és gyakorlata között nincsen semmi összefüggés! A több évtizedes „marxista” gyakorlat vélekedéseken, hiedelmeken, önkényes értelmezéseken, csúsztatásokon alapult. Valaki egyszer régen, amikor a marxista gazdasági elmélet még gyermekcipőben sem járt, elolvasta *A tőke* első kötetét, és mivel olvasmányaiban a harmadik kötetig soha nem jutott el, annak alapján, amit olvasott, így döntötte el, és ezzel kész. Először is az említett négy kötetben a „nemzeti jövedelem” kifejezés egyetlen egyszer jelenik meg, egy mellékes utalás formájában. Ebből egyértelművé vált, hogy a nemzeti jövedelem elméletére, értelmezésére, számításának gyakorlatára Marx Károly semmiféle eligazítást nem adott. Marx Károly nem foglalkozott a nemzeti jövedelemmel. Bővítjük vagy nem bővítjük, a

marxizmus szemszögéből közömbös kérdés. Az életműből nem következik az sem, hogy a nemzeti jövedelmet a termelő munka állítja elő, Marx ilyen összefüggésről sehol nem írt. Ennek ellenére azt gondoltam, lépjünk tovább, és nézzük meg a termelő munkát. A négy kötet tanulmányozásából megállapítható, hogy a termelő munkára vonatkozóan Marx kétféle meghatározást adott. Az egyik *A tőke* első kötetének mindjárt az elején van, ahol az egyszerű munkafolyamat szempontjából határozta meg a termelő munkát, mint a „természet elsajátítását”, mint „anyagi javak létrehozását”. És az *Értéktöbblet-elméletekben* ad egy másik meghatározást is, amely a termelő munkát „társadalmi összefüggéseiben” értelmezi, és e szerint minden munka termelő, amelynek eredménye piacra kerül (értéktöbbletet termel). Cikkemben kimutattam, hogy ha a nemzeti jövedelmet a Marx által értelmezett termelő munka eredményének tekintjük is, második meghatározása szerint a szolgáltatások is értéket termelnek, amennyiben teljesítményük piacra kerül. Vagyis ezeket a „nem anyagi” ágazatokat is nyugodtan be lehet számítani a nemzeti jövedelembe, attól az még marxista marad. Az egyik lektor, Huszár István - akkoriban a KSH elnökhelyettese -, javasolta a cikk megjelenését, mondván, hogy „ez is egy lehetséges értelmezés”. A másik bíráló Földes Károly volt. Azt írta, hogy „ez egy sokkal rosszabb nézet, mint a Burgerné féle”, és nem javasolta a cikk megjelenését. (Burgerné Gimes Anna - a kor neves közgazdásza, később akadémiai doktor, egyetemi tanár - a fogyasztói szolgáltatásokról írt cikket a *Közgazdasági Szemle* részére, az elmarasztaló megjegyzés erre vonatkozott.) Cikkem végül mégis megjelent *(Közgazdasági Szemle.* 1965. évi 2. szám). Később hallottam, hogy a pártközpont illetékes osztályvezetője végül azzal a hátsó szándékkal engedélyezte a cikk megjelenését, hogy az én cikkem ürügyén, megfelelően „átpolitizálva” a témát, majd jól megbírálják a „téves nézeteket”, és kikészítik az egész magyar „revizionista, reformer vonalat”. Ezzel a politikai légkörrel függött össze, hogy egy kicsit a lövészárokból kidugott sapka szerepét töltöttem be. A KSH vezetése a kibővített, korszerűbb nemze-tijövedelem-felfogást támogatta, mégis ésszerűbb volt, hogy rangban alacsonyabb szerző jelenjen meg egy ilyen tanulmánnyal, ő fogja fel az esetleges politikai támadásokat.

ílymódon annak is kisebb volt a valószínűsége, hogy egy ilyen magamfajta, jelentéktelen káder „leterítésé-crt” egy politikailag súlyosabb személyiség tollat ragadjon. Végül a pártközpont terve nem jött be. Több mint négy éven keresztül egy sor nem sok, annyi sem jelent meg ellenem, illetve az általam felvázolt elgondolás ellen.

Cikkem nem ostromolta a marxista közgazdaságtudomány, vagy akár csak a politikai gazdaságtan csúcsait. Egyrészt én sem filozófus, sem polgazdos nem voltam, a téma nem tartozott a szakmámhoz, másrészt már egy-két hónap múlva magam is jobban meg tudtam volna írni. Annyira azért megalapozott volt, hogy csak négy hosszú év csendje után jelent meg az első és egyetlen kritika. A közgazdasági egyetemről egy politikai gazdaságtan szakos tanár jól kioktatott, a marxista elmélet magaslatairól keményen megbírált, hogy miket hordtam össze. Egyebek között azt írta, nem nagy felfedezés, hogy Marx a termelő munkára kétféle meghatározást adott, ezt már régen tudja mindenki. Akkor miért nem így tanítják? - kérdezhettem volna. Miért etetik a hallgatókat az anyagi termelés kizárólagosságának sulykolásával? Mondhattam volna, hogy ugyan mutassa már meg, hol van erről szó az egyetemi politikai gazdaságtan tankönyvekben, vagy a jegyzetekben, amelyeket ő, vagy bárki írt, de nem akartam mellékvágányra vinni a vitát. Másik észrevétele az volt, hogy összevissza beszélek, mert Marx olyat sehol sem írt, hogy a szolgáltatás, ahol a munkafolyamat végén nincs anyagi termék, szintén lehet termelő munka. Ha figyelmesen elolvasta volna Marx Károly *A tőke* című művének magyar fordítását - amit az ember elvárt volna tőle, politikai gazdaságtant oktató egyetemi adjunktustól -, abból maga is azonnal rájöhetett volna, hogy ez nem igaz. Nem sajnáltam a fáradságot. Irány a Széchényi Könyvtár, lássuk az eredeti, német nyelvű lipcsei kiadást. Válaszomban ebből idéztem: A *tőke* harmadik kötetében félreérthetetlenül le van írva, hogy, a személyszállítás is termelő munka, bár a „munkafolyamat” végén nem jelenik meg anyagi termék, sem annak a fogyasztóhoz történő eljuttatása. Ebben az esetben a személyvonat „helyváltoztatása” („Sein Keisen, seine örtliche Bewegung”) a termelési folyamat. Ezzel vége lett a vitának, de a KGST-országok továbbra sem szándékozlak kibővített

nemzeti jövedelmet számítani, így minden maradi a régiben. Elkezdtem írni a kandidátusi disszertációmat erről a témáról. A léiéig jutottam, .miikor 1971-ben kineveztek a Minisztertanács Gazdasági Bizottsága nikárságának vezetőjévé, és ezzel egyszeriben vége lett a tudományos ambícióknak. Bekerültem az operatív gazdaságirányítási munka kellős közepébe, ami akkoriban sem volt állóvíz. De ez már egy másik, egy későbbi történet.

Ekkortájt keresett meg barátom, Boér Jenő. Tímár Mátyás, akit akkor neveztek ki miniszterelnök-helyettessé és a Minisztertanács Gazdasági Bizottsága elnökévé, meg akarja erősíteni a GB titkárságát, szakembereket keresnek - mondta a barátom, aki időközben Tímár titkára lett. Akkoriban a szakmában mindenki, aki élt, a gazdasági reform bevezetésén dolgozott, engem is érdekelt a várható új világ, vonzott a lehetőség. Habozás nélkül igent mondtam a megtisztelő felkérésre, de nem hallgathatom el, hogy érzelmileg nagyon nehezen váltam el a KSH-tól, első nagy szerelmemtől. A politikai viszonyok változásának jellemzésére megjegyzem, hogy még mindig pártonkívüli voltam. 1967. szeptember 15-én bemutattak a Minisztertanács Titkárságán és -milyen helyzeteket teremt az élet - két nap múlva megérkezett az ENSZ kikérője. A Kongói Demokratikus Köztársaságba, Kinshasszába akartak szakértőnek szerződtetni. Igaz, hogy az ország nem tartozott Afrika legkellemesebb éghajlatú országai közé, de amikor jelentkeztem, úgy gondoltam, mindent meg lehet szokni. Kétszázezer európai - többségében belga - él ott évtizedek óta, ha azok kibírták, mi is kibírjuk - gondoltam. Nem mellékesen, erre vártam hónapok óta, szakmailag és anyagilag is kedvező lehetőség volt. Ennek ellenére egy perc alatt eldöntöttem, hogy maradok. Először is érdekelt a reform. Nagy kihívásnak éreztem a gazdasági racionalitás és a politikai-ideológiai szempontok várható ütközését. És mindezt a „testvéri szocialista országok” közösségébe - féltékenységébe, irigységébe, gyanakvásába - ágyazva kellett elképzelni. Másodszor ez egyszerűen lelkiismereti kérdés volt számomra. Azt gondoltam - persze ez is csak túltengő önbizalmammal magyarázható hogy ha egyszer kiszemeltek erre a munkára, kötelességem az éppen induló reform szolgálatába állítani a KSH-ban tizenhat év alatt összeszedett tudományomat, erőmhöz mérten segíteni

a reform sikerét. Ezért maradtam. Anyagiakban sokat áldoztam azért, hogy maradjak és tegyem a dolgom. Igen, a szakmai kihívás és a kötelesség marasztalt. Arról nem is beszélve, hogy miután végigvittek a Minisztertanács Titkárságán, mindenhol bemutattak, mint új munkatársat, két nap múlva nem mondhattam, hogy bocsánat, én most mégis inkább az ENSZ-be mennék némi dollárt keresni. Lesült volna a képemről a bőr. Hosszú időn át árnyékként kísért volna a szégyen, hogy a nagyobb pénzért megfutamodtam. Cserbenhagytam azokat, akik bíztak bennem. A Külügyminisztérium közölte az ENSZ illetékes hivatalával, hogy időközben a Kormány szakértője lettem, és nem tudnak nélkülözni. így ért véget, mielőtt még elkezdődött volna, évek óta dédelgetett, első ENSZ-kalandom.

VIII. FEJEZET - Fékezett reformok

„ *Gúzsba kötve táncolni.* ” Nyers Rezső

Reformerek ellenszélben

Országház. Az ország háza - ízlelgettem a szót. Ezentúl itt fogok dolgozni. Ez járt a fejemben a buszon meg a villamoson, amikor szeptember 15-én munkába mentem. Előző munkahelyemhez képest ez egy teljesen más világ volt. A KSH a gazdaság és a társadalom mozgását, a végbement folyamatokat elemezte, néha egy kicsit a tudományba is bele-belekapott. Némi kitekintéssel a jövőre, de alapjában véve a múlt világa volt. A minisztertanács gazdasági bizottságában, a gazdaságirányítás legmagasabb rangú operatív testületében a munka értelemszerűen a jövőről szólt. Kis és nagy ügyek vegyesen kerültek a bizottság asztalára, a tanácskozás végén pedig az eseményeket, folyamatokat, az ország mindennapi életét közvetlenül érintő döntések születtek. Érdekes munka hetekig-hónapokig gyűjteni az adatokat, vizsgálódni, kutatni, elemezni. Megírni egy tanulmányt és javaslatokat tenni. Tudom, mert végigcsináltam. A KSH tevékenysége mindig egy kicsit statisztika, egy kicsit kutatás volt.

Igazi szellemi izgalom, ahogy az adatokat összerakva, tanulmányozva az ember előtt megnyílik az ország, a társadalom vagy a gazdaság egy szelete. Egészen más világ egy törvénytervezet, beruházásokat, vállalatok százait, állampolgárok százezreit érintő döntés. A titkárságon használtuk a statisztikai és más tudományos elemzéseket, segítettek abban, hogy minél megalapozottabb, színvonalasabb véleményeket adjunk a GB elnökének. Sokkal-sokkal nagyobb volt a felelősség - úgy éreztem.

Nem jöttem üres kézzel az ország házába. Hoztam, amit a Péter György vezette KSH-ban tanultam. Azt a szellemet, a stílust, az igényességet, másfél évtized minden tapasztalatát. Hoztam a reform iránti elkötelezettséget. Ez nem csak a helyzethez alkalmazkodó ügyes, fennkölt szóvirág. Ahogy mondani szokták, papírom volt róla. A várakozás hónapjaiban, amikor Kongó rejtelmeivel barátkoztam, és még szó sem volt arról, hogy áthelyeznek a minisztertanács titkárságára, írtam egy cikket. „Reform és közvélemény” címmel a *Magyar Nemzet* 1967. szeptember 3-i számában jelent meg. (A reformokkal mai akkor is sok gond volt. Még el sem indult, már a fél ország jajgatott és tiltakozott, mondván, ha ezt bevezetik, az a szocializmus, sót a világ véget jelenti.) „Nem elég a jóra vágyni, a jót akarni kell! És nem elég akarni, De tenni, tenni kell. - Váci Mihálynak e tömörségükben is oly kifejező sorai egy békés eszmecserének indult, de csakhamar szenvedélyes közgazdasági vitává kerekedett beszélgetés során jutónak eszembe” - mondandómat ezzel indítottam, majd a cikk így folytatódott: „Társadalmi-gazdasági életünk olyan változásának küszöbén állunk, amelynek nyomán számtalan, az elmúlt húsz év során sziláidnak es változhatatlannak tartott fogalmunkat ... gyökeresen át kell értékélnünk. Természetes, hogy e rendkívüli változás a közvélemény egy részét némi bizonytalansággal tölti el.” Amikor húsz év „gyökeres ártértékeléséről” írtam, azt akartam jelezni, hogy nem lehel néhány formai módosítással letudni a feladatot. Készüljünk fel rá, mert szembe fogunk kerülni a piac, a szövetkezeti, sőt a magántulajdon és a teljesítmény szerinti elosztás nehéz kérdéseivel, hogy csak a legkényesebbeket említsem. Mit fogad el ebből a politika, mit és mennyit az. elmúlt két évtizedben másféle szocializmushoz szokott közvélemeny? Nem is beszélve a

„testvérpártok” ideológusairól. „Ami gazdasági fejlődésünket illeti, erről az elmúlt években kétségkívül sokat olvastunk, hallottunk. (Meggyőződésem szerint azonban a közgazdasági közvélemény kialakításában, formálásában sokat tehetünk, de eleget soha.)” Akár ma is mondhatnám! A következőkben arról írtam, hogy a gazdaságban a kétségtelen eredményekkel együtt él a hanyagság, az érdektelenség, és ezen változtatni kell. „Ez pedig a régi módon élve, a régi módszerekkel gazdálkodva nem megy. Új, az eddiginél hatékonyabb, rugalmasabb, a mai kor követelményeinek jobban megfelelő mechanizmusra van szükség ... S hogy milyen lesz ebben az új mechanizmusban? ... a kimerítő, részletes választ maguknak a kérdés feltevőinek kell a következő évek során megadniuk. Röviden szólva: a mechanizmus olyan lesz, amilyenné mi magunk formáljuk majd.”

Negyven éve leírt sorok üzennek a mának: olyan lesz a jövőnk, amilyennek mi magunk alakítjuk. Ebben mindenkinek közre kell működnie. Csak a hályogkovácsoknak, a hályogban érdekelt politikusoknak vannak egyszerű megoldásai. Negyven évvel ezelőtt sem voltak, ma sincsenek csodaszerek. A gazdaság bonyolult szövedékét nem lehet ötletekkel, törvényekkel „rendbe tenni”, ha a közeg nem működik együtt. „Azt, hogy az emberek egy adott időszak fejlődését általában kedvezőnek vagy kedvezőtlennek ítélik-e, sohasem a nemzeti jövedelem, az acéltermelés vagy a beruházások, mindig az életszínvonal alakulása dönti el. Pontosabban ... a hatás, amit ez a változás a közvéleményben kiváltott.” Ma sincs ez másként. Ma is meg kell győzni az embereket - és a piacgazdaság viszonyai között ez ma nehezebb, mint eddig bármikor -, hogy Európa átlagához közelítő életkörülményekre csak akkor számíthatunk, ha az ország teljesítménye közelít az európai átlaghoz. „Úgy tűnik, hogy míg - helyesen - mérlegre tesszük, hogy mit kap az egyén a társadalomtól, eközben nem esik szó, vagy nagyon kevés szó esik arról, hogy mit ad mindezért az egyén a társadalomnak. Az egyén és a társadalom kapcsolatának két oldala az elmúlt években egymástól meglehetősen függetlenül, egymástól sajátságos módon -bár teljesen indokolatlanul - elszakadva funkcionált. A következő években gazdasági fejlődésünk, a

reform sikere nem kis mértékben azon is múlik majd, hogy ... milyen mértékben sikerül az egyén e kettős szerepének egységét megvalósítani, hétköznapi gyakorlattá tenni. Más szóval: milyen mértékben és milyen széles körben sikerül tudatosítani, hogy a holnap jobb életéhez a ma gondosabb, színvonalasabb, hatékonyabb munkáján keresztül vezet az út. És nem nehéz belátni, hogy ez az. egyetlen út, az egyetlen lehetőség számunkra.” Sürgettem a kitekintést határainkon túlra, mert „a jobb, a színvonalasabb megismerése igényesebbé tesz. ... igényesebbé önmagunkkal szemben is.

S egy önmagával szemben igényesebb, önmaga számára mind magasabb követelményeket támasztó társadalom minden bizonnyal megkeresi ... a módját, hogy a társadalmi munka mind magasabb s/intü ökonómiája révén mindjobban közeledjék a javak előállítása tekintetében a világszínvonalhoz. Ez az egyetlen lehetséges útja ugyanis az életkörülmények világszínvonalához való közeledésnek”. Ma is csak ezt lehet, ezt kell ezerszer elismételni. A reformról befejezésül a következőket írtam: „Egészen bizonyos, hogy számtalan nehézséggel, sok meglepetéssel kell számolnunk, különösen az első években. Az új térhódításának útja nem lesz töretlenül egyenes vonalú. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a reform egész társadalmunk közös ügye, sikere pedig - s úgy gondolom, ehhez kétség sem férhet - mindnyájunk elsőrendű érdeke.” Ezt a cikket ma szinte szóról-szóra ugyanígy megírhatnám. Annyi változott, hogy ma nem adnám a *Magyar Nemzet* címet viselő lapnak. A cikk megjelenése óta éppen negyven év telt el, és a reformmal ugyanott tartunk, mint négy évtizeddel ezelőtt. Mert a nép - világjelenség - nem szereti, ha reformálják. Nem szeret fizetni azért, ami korábban ingyenes volt, és lehetőleg kibújik az adófizetés alól. Ugyanakkor méltatlankodik az egészségügyi szolgáltatások színvonala miatt, fel van háborodva, ha nincs minden sarkon kórház, minden városban egyetem, és folytathatnám. De az is igaz, hogy ha a hatalom veszi magának a fáradságot, és türelmesen elmagyarázza, hogy mi miért történik, a nép több megértést és bizalmat szavaz a reformoknak. A felelős politikus ma is arról ismerszik meg, hogy arról beszél az embereknek, hogyan tudjuk közösen növelni az ország teljesítményét.

Nyilvánosan letettem a garast a reform mellett, mert úgy gondoltam, hogy Magyarország nagyon megérett a változásra. A gazdasági reformot korszakos jelentőségű vállalkozásnak tartottam, és tartómmá is. Betetőzése volt mindazon gondolatoknak, amelyeket az ötvenes évek derekán Péter György fejtegetett, 1957 után Ajtós István és mások vittek tovább, majd 1965-1967-ben Nyers Rezső, Tímár Mátyás, László Andor, Faluvégi Lajos, Csikós-Nagy Béla, Gyulai Miklós, Nagy Tamás irányításával szakemberek egész sora (elnézést kérek mindazoktól, akiket kihagytam) formált összefüggő és a gyakorlatba átültethető reformprogrammá. Reformkommunistáknak nevezték őket, bár ebben a névsorban én csak egy, legfeljebb két kommunistát tudok felfedezni. Reformerek voltak, az kétségtelen. És hiába vitatják napjainkban, munkásságuk hozzájárult ahhoz, hogy a rendszerváltás nagyobb zökkenők nélkül ment végbe. „Gúzsba kötve táncoltunk" - mondotta egy alkalommal Nyers Rezső. Igen, mert ezek gúzsba kötött idők voltak. Ennek ellenére „táncolni" kellett, mert az ország élni, fejlődni akart, tízmillió ember életéről volt szó. Ennek a tízmilliónak együtt kellett működnie a szovjetekkel, ukránokkal, oroszokkal, grúzokkal, bolgárokkal, románokkal, csehekkel és a keleti németekkel. Ez a tízmillió nem „merülhetett alá" valamilyen jól fizetett semmittevésbe, hogy ott majd kivárja amíg az idők Jobbra" fordulnak, nem szedhette a sátorfáját, hogy majd „kitántorog Amerikába" vagy Münchenbe. Mindenekelőtt azért nem, mert ez volt a hazája és ebben a hazában ez a tízmillió volt a magyar nemzet. Meglepő? Igen, a hatvanas és a hetvenes években is volt magyar nemzet. Sőt az ötvenes években is élt ezen a tájon tízmillió ember, mi, akik a magyar nemzetnek tudtuk magunkat. Nem volt szükségünk arra, hogy elvadult nacionalisták, rendszerfüggetlen talpnyalók, rákosista költők és mindenhonnan kikopott, öreg politikai szélkakasok oktassanak ki, mit jelent magyarnak lenni. Mert mi magunk voltunk a magyar nemzet, és ezt akkor senki, sem Rákosi Mátyás, sem Kádár János nem kérdőjelezte meg.

Reform. Ez volt abban az időben a varázsszó, minden e körül forgott. 1967 ősze az előkészítés végső szakasza, az utolsó simítások ideje volt. Arra szolgált, hogy az 1968. január 1-jei átállás minél kevesebb zavart okozzon, és utána se legyenek nagyobb zökkenők. A vállalatok, a

minisztériumok, a Magyar Nemzeti Bank lázasan dolgoztak, a lakosság, az egész ország a gazdasági reform előkészítésének lázában égett. Ami nem jelenti azt, hogy teljes és harmonikus egység, lelkes egyetértés kísérte volna a reform gondolatát, az előkészítésről kiszivárgott hírekéi Sok hívet szerzett a reformgondolatnak a televízióban dr. Agy, aki a nép egyszerű gyermekeinek hétről-hétre közérthetően magyarázta, mit miért teszünk. A megérdemelten nagy sikert aratott filmsorozat forgatókönyvét Kopátsy Sándor írta. (Nem ártott volna napjainkban is igénybe venni, nem lenne ennyi, időnként szándékosan gerjesztett értetlenség.) A diagnózisban nem volt sok vita. Abban nagyjából mindenki egyetértett, hogy a gazdaság nem úgy működik, ahogy kellene, ezért változásokra van szükség. A kérdés az volt, hogy hol és milyen típusú változtatások legyenek, de a kérdésre adott válasz már megosztotta a politikát és a szakmát is. Voltak akik némileg leegyszerűsítve a kor valóságát, úgy vélték, hogy Magyarország a szocializmust építi, az európai szocialista országokat tömörítő, Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa nevű szervezet tagja, gazdasága tervgazdaság, következésképpen ehhez illeszkedő, terv típusú eszközökkel kell a szükséges változásokat kikényszeríteni. Például a vállalatokat feszesebb terv előírásokkal, a tervek szigorúbb számonkérésével kell a kívánt irányba terelni. Az állam, a vállalatok és a lakosság körében a legszigorúbb takarékosságra, a pazarlás megszüntetésére van szükség. Nem mondhatom, hogy butaságokat beszéltek, hisz azt látták, hogy a szocialista országok „béketábomak” nevezett közösségében ez volt a gyakorlat. E nézetek képviselőit dogmatikusoknak neveztük. Nagyobb részük nem ismerte a gazdaság működését, többnyire csak felszínes benyomások alakították véleményüket, álláspontjukat. Tulajdonképpen nem ismerték a területet, amiről beszéltek, nem tudták, miről van szó, de nagyon határozottan hangoztatták, hogy mit kellene tenni. Egy másik befolyásos réteg, akiket „a marxizmus főpapjainak” neveztünk, Marx sűrű idézgetésével támogatta a tervgazdaság megerősítésének szükségességét, követelték a terv előírások tekintélyének helyreállítását, a nagyobb állampolgári fegyelmet. Végül létezett a vállalati és szövetkezeti vezetők nagyon széles rétege, akik nem poltikai alapon, és nem a marxizmus eszméit féltve álltak ellen a reformnak,

hanem egyszerűen azért, mert számukra idegen, ismeretlen világgal fenyegetett. Ha meggondolom, milyen könnyen mondtuk rá akkoriban valakire, hogy dogmatikus. Pedig nem volt dogmatikus, nem foglalkozott a marxizmus elméleti kérdéseivel, csak a felkészültsége hiányzott. És mivel élettapasztalatai között nem találta a fogódzót, nem tudott csatlakozni az új eszmékhez, előjött a konzervatív közhelyekkel takargatott kényelem. Az eredendő lustaság, ami körömszakadtáig védi saját érdekeit, ellenáll minden változásnak, minden új gondolatnak.

A dogmatikus ellenzék mentségére mondom, a reformgondolat hívei, a reformok kidolgozói nem voltak sem elég körültekintők, sem elég mértéktartók. Az egyik: nem számoltak két - később döntőnek bizonyult - körülménnyel. A nemzetközi környezet nem úgy alakult, ahogy szerettük volna. Volt ebben némi csodavárás is, hogy a lengyel és a csehszlovák pártban elkezdődött erjedés jó hátszél lesz a magyar reformoknak. Eltúloztuk e három ország reformereinek, megújítási törekvéseinek erejét, hatását. Nem számoltunk azzal, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában (KGST) a szovjet párt dogmatizmusa erősen fékezni fogja reformjainkat. Főleg az jött nagyon rosszul, ami 1968-ban Csehszlovákiában történt. Külön tanulmányt lehetne írni a Prágai Tavaszról. Arról, hogy Óta Sik ígéretes reformelképzeléseit a radikálisok hogyan sodorták szovjetellenes, antikommunista követelésekig, amelyek - tetszik, nem tetszik, tény - kívül estek a „létező szocializmus” realitásainak keretein. E kereteket pedig Moszkvában határozták meg. Miközben semmiben nem segítették a tervezett társadalmi-gazdasági reformokat, túlmentek a csehszlovák dogmatikusok és a szovjet párt tűrőképességének határán, kiprovokálták a fegyveres beavatkozást. Ilyen körülmények között azt a néhány kis lépést sem tudták megtenni, amire lett volna lehetőség. A csehszlovák párt, személy szerint maga Alexander Dubcek is a szláv testvériségen alapuló kiváló szovjet kapcsolatokban bízva, túlzott önbizalommal nézte a jövőt. A mi helyzetünk nem azonos a magyar ’56-tal, nálunk nem lesz ellen-forradalom - nagyjából ez volt a megnyugtató válasz Kádár János figyelmeztetéseire. Nem vették észre, hogy a kérdést, mit kell ellenforradalomnak minősíteni, nem Prágában, hanem Moszkvában döntik

el. A magyar ’56-hoz képest volt azonban egy lényeges különbség: a cseheknek akik dühöngtek meg sírtak - volt annyi eszük, hogy nem támadlak rá a szovjet tankokra. Csehszlovákia megszállása, a politikai légkör keményedése nyomán a magyar ortodox vonal is megerősödött, és már az indulásnál lefékezte a reformot.

A másik a belső környezet. A közeg, ahol a reformokat meg kellett valósítani. A magyar reformerek, sem a szakemberek, sem a politikusok, nem számoltak azzal, hogy Magyarországon soha nem volt erős polgárság, nem működött piacgazdaság. Vagy ha számoltak is vele, alábecsülték a reformokra gyakorolt fékező hatását. A reformot meg előző két évtizedben felnőtté vált generációk életéből kim.múllak olyan fogalmak, mint piac, érték, kereslet, kínálat, befektetés, hozam, ráfordítás, költség és haszon. A tervgazdaság szűk keretei nem kedveztek az önálló gondolkodásnak, a kezdeményezőkészségnek Ezen akart változtatni a reform, amikor nagyobb szabadságot, önálló döntési lehetőséget adott a vállalatoknak. Fel akarta szabadítani, a mezőgazdasági fejlődés szolgálatába akarta állítani az. önálló cselekvésben rejlő erőt. Nem tervszámok tömegével, hanem közvetett módon, szabályozókkal akarta a nagyobb önállóság kereteit, feltételeit megtelem leni. Az új rendszer azonban a nagyobb önállósághoz nagyobb felelősséget is rendelt. A tehetséges, mozgékony vezetők azonnal megtalállak helyüket az új feltételek között. Sokakat közülük politikai támadások értek, termelőszövetkezeti elnököket meghurcoltak azért, mert éltek az új gazdaságirányítási rendszer nyújtotta önállósággal. Ez mind az ortodox baloldal aknamunkája volt. Az is igaz, hogy a vezetők jelentős része nem szerette a nagyobb önállóságot, nem kért a vele járó nagyobb felelősségből. Kényelmesebb és biztonságosabb volt az a világ, amikor a minisztérium megmondta, hány vég szövetet, hány autóbuszt, hány pár cipőt, hány tonna cementet kell gyártani. Hány lakást kell átadni. Falun is egyszerűbb volt az élet, amikor a járási pártbizottság megadta a vetéstervet. Ez a réteg csak elszenvedte az új irányítási rendszert anélkül, hogy a maga helyén - mint igazgató, tsz elnök, termelési főosztályvezető, főkönyvelő, állattenyésztő, export bonyolító stb. - hozzá tette volna azt a szükséges többletet, ami a rendszer működéséhez elengedhetetlen volt.

Egyidejűleg a városi, járási, megyei pártszervekhez rohangált panaszkodni, árulkodni. Többnyire olyan hibákat emlegetve, panaszolva, amelyeket az új rendszer logikája szerint neki magának kellett volna önálló döntéssel megoldania. Ennyire megosztott vállalati vezető réteggel nehéz volt a reformot sikerre vinni.

Miközben készülődtünk a reform indulására, 1967 végén családunkban nevezetes esemény történt: nagy örömünkre megszületett második kislányunk, Zsuzsanna Ágnes. Gabi lányunk örömmel hirdette barátainknak a nagy eseményt: „kistestvérem van, kistestvérem van”.

A reformmal kapcsolatban volt egy bizonyos csodavárás. Az 1968-at megelőző években ezer gonddal küszködtünk, ahogy egy kis ország gazdasága araszolgat előre. így volt ez a piacgazdaságok Nyugat-Európájában is, amire pedig sokan oly gyakran és oly szívesen rácsodálkoztak. És alig titkolt irigységgel állapították meg, hogy a vasfüggönyön túl, „odaát” milyen jól mennek a dolgok. Kiépített infrastruktúra és árubőség van, csillognak-villognak a kirakatok, a gazdaság (akkor még nem nagyon emlegettük a „dzsídípít”) növekszik, és nicsak, milyen magas az életszínvonal. Kádár János hiába figyelmeztetett, hogy „ott sincs kolbászból a kerítés”. Igaz, hogy „odaát” - időnként és egyes országokban két számjegyű - munkanélküliség, nálunk meg létbiztonság van, de ezt egy pillanatra tegyük félre. Nézzük, milyen ott a gazdasági modell? Piaci modell van. Ha mi is bevezetjük a piaci modellt, egy csapásra búcsút inthetünk elmaradottságunknak, a restségnek, tunyaságnak, a szegénységnek. A hiánygazdálkpdásnak. Minden, amitől a húszéves tervgazdaság évei alatt szenvedünk, minden gondunk, ha nem is egy csapásra, de rövid időn belül megszűnik. Sok fórumon, vitán vettem részt, sok előadást tartottam, ezek a nézetek mind megjelentek. Ebből a várakozásból hiányzott az a történelmi tény, hogy Magyarország és Nyugat-Európa gazdasági fejlettsége között sok évtizednyi különbség volt, már a második világháborút megelőző korszakban is. Ezek az országok már sok-sok évtizeddel azelőtt (1968-at írtunk) fejlettebbek, gazdagabbak, egyesek sokkal gazdagabbak voltak, mint mi. Attól tartottam, hogy a reform utáni időkre mi valami jobbat ígérünk, de ha Európában beüt egy visszaesés,

gazdasági növekedésünk lelassul, azt fogják mondani: tessék, a reform mennyi galibát okozott, és a gazdaság ugyanúgy rosszul teljesít, mint korábban.

Bonyolította a helyzetet, hogy egy magát „munkás-baloldalnak” nevező csoport - elsősorban Biszku Béla, Gáspár Sándor, Komócsin Zoltán és mások is - hangzatos jelszavakkal léptek tél a reform ellen mondván, hogy veszélyben „a munkásság érdeke”, és a „dolgozók életszínvonala”. Az említett pártvezetők (és súgóik) közgazdasági felkészültség nélkül természetesen nem értették, miről van szó, ami keveset megértettek belőle, mélységesen utálták. Egyrészt mert nem tudták követni az eseményeket, másrészt mert annyit azért megértettek, hogy a reform jelentősen csökkenteni fogja „a politika” befolyását a gazdaságra, korlátozza az ő hatalmukat. Jöttek a szovjet hivatkozások, a *Pravda* meg „a szovjet elvtársak”, a legfelső vezetésből valamelyik ismert név idézgetése, akik „óvták a magyar elvtársakat” a meggondolatlan lépésektől. A szovjet viszonyokról saját élményem alapján számolhatok be. Jó tíz évvel később második feleségemmel a Szovjetunióban nyaraltunk, Grúzia és Örményország, Tbiliszi és Jereván volt az úti cél. Egyetlen ideillő esetet mondanék el. A színhely Jalta. Hosz-szú sor áll egy üzletszerű épület előtt. Állj be a sor végére - mondtam a feleségemnek, Annának, megnézem, mit árulnak az elején. Almát árultak. Akkora almát, mint amekkora dió termett anyám kertjében, igaz, hogy mindössze 30 kopejkáért. Ahogy mentünk az országúton Kutaiszi felé, látjuk ám, hogy az út mentén kedves grúz fiúcskák álldogálnak, és vödörből almát kínálnak. Ezek olyan igazi alma formájú és méretű almák voltak, igaz, hogy háromszor annyit, 1 rubelt kértek kilójáért. Rögtön láttuk, hogy a grúz egy életrevaló nép. Ezt Kutaiszi-ben a szállodában is megerősítették. Elmesélték, hogy hetente külön repülőgépek mennek Tbiliszből Moszkvába, grúz kolhozpaiasztok viszik a gyümölcsöt és a zöldséget a moszkvai piacokra. Mindebből azt is megállapíthattuk, hogy a Szovjetunióban is más van a *Pravda* bán, és más az életben. Most mit csináljunk, ha egyes magyar elvtársak azt hitték, hogy a *Pravda* és a való élet egy és ugyanaz. Ez lett volna a nagyobbik baj. Ám lehet, hogy ők is tudták, amit mi, csak itthon azt hirdették, hogy a *Pravda* vezércikke az

igazság maga. Olyan kevés magyarjár Grúziába, ki tud mindennek utána járni?

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján tűnt fel és lett pillanatok alatt a közönség kedvence Koncz Zsuzsa. Számomra - és százezrek számára - ő volt a hetvenes évek igazi, nagy ajándéka. Szerény megjelenése, a simogató hangja, szép magyar beszéde. Nekem felüdülés volt az egyes dalokból átszűrődő társadalmi-politikai mondanivaló, ami Bródy Jánost dicsérte. „El ne hidd, ha bárki mondja, hogy ez jó így” és „Azt hiszed, hogy mindig mindent megbocsátunk, azt hiszed, hogy megtagadjuk minden álmunk” - hallgattuk egyszer, tízszer, százszor. Majd később a híres „És ha engem egyszer, lánckerék taposna, alattam a föld is sírva beomolna.” A rendszerváltás környékén született dalok, amikor sokan azt hitték, hogy „türelemmel és akarattal... megfordítható, a világ”. Hogy jóvá lehet tenni a múltat, „visszaadni az életeket”. Nem lehet, de ezt sokan nem ismerték fel, és sokan nem is akarták elfogadni. És mi lett belőle? „A képzelet nyomán, elég egy mozdulat, és láncát tépi már, a visszafojtott indulat” - énekelte csalódottan. Pedig akkor még nem volt székházostrom, a csőcselék még nem szabadult rá a városra. És a kérdés, amire azóta sincs válasz: „miért hagytuk, hogy így legyen?” Bizony, én is ezt kérdezném azoktól, akik hagyták. Koncz Zsuzsa kezdettől fogva igényes és választékos, elegáns és ízléses volt, és az is maradt.

A GB titkárság időnként átalakult panaszirodává, munkaidőnk jelentős részét azzal töltöttük, hogy a különböző pártemberek, befolyásos vállalati vezetők panaszaira, kérdéseire válaszoltunk. Magyaráztuk a mechanizmust. Felmerült egy olyan érv is, amivel részletesebben kellett foglalkozni. A szakszervezet és a „munkás-baloldal” kifogásolta, hogy a parasztság jövedelme az utolsó néhány évben olyan gyorsan nőtt, hogy meghaladta a munkások jövedelmét. Ez igaz volt, de ebből nem következett, hogy a reform munkásellenes lett volna. KSH-ban töltött éveimre tekintettel én kaptam a feladatot, hogy válaszoljak. Szakmai szempontból könnyű is, meg nehéz is volt válaszolni. Könnyü volt, mert bemutattuk, hogy az MSZMP legutóbbi kongresszusa kimondta: a parasztság életszínvonala érje utol a munkásokét. Ez egy politikai döntés volt. Kimondta az utolérést, de arról

nem szólt, hogy mennyi idő alatt, egy év, öt év vagy tíz év alatt következzék be. A múlt század hatvanas évei végén a parasztság reáljövedelme más európai országokhoz hasonlóan - nagyjából 10-15 százalékkal elmaradt a munkásoké mögött. Egyrészt a parasztság érdekeltségének megteremtése, másrészt az ágazat pénzügyi helyzetének javítása érdekében a reform bevezetését megelőzően felemeltük a felvásárlási árakat, nőttek a paraszti (pontosabban a mezőgazdaságból származó) jövedelmek. A párthatározat egy év alatt megvalósult: a paraszti jövedelmek utolérték a munkásokét. Ez önmagában még nem lett volna baj. A gondot az okozta, hogy a jövedelmezőség javulása nyomán több ágazatban jelentősen nőtt a termelés, nőtt a parasztság jövedelme, ami aztán két-há-rom év alatt valóban meghaladta a munkások jövedelmét. A mezőgazdasági termelés növekedése megfelelt a politika szándékainak, hisz javult az élelmiszerellátás, az üzletekben húst, tejet, a piacokon zöldséget, gyümölcsöt lehetett kapni, és élelmiszerek exportjára is jutott. A mezőgazdasági termelés bősége tette lehetővé a gabona és a hús exportjának növelését a Szovjetunióba, ahol ezekért kőolajat és dollárt kaptunk. Fel kellett ismerni, és el kellett fogadtatni, hogy Magyarország számára a mezőgazdaság fontos nyersanyagtermelő ágazat. Az ország termőföld ellátottsága Európában a legjobbak közé tartozik, területe a mezőgazdasági termelés számára kedvező éghajlati zónában van. E két tényező felértékeli az ágazat adottságait. Igaz, hogy a Közös Piac mezőgazdasági termékekből már a hatvanas években önellátó volt, Magyarországnak azonban ott volt a hatalmas szovjet piac, szinte korlátlan felvevőképességével. Akkoriban egy folyóiratban egyebek mellett kifejtettem, hogy aki Magyarországon a mezőgazdaságot nem mint fontos nyersanyagtermelő ágazatot kezeli, az vak. (Ezek után bő tíz év múlva azzal fog megvádolni egy Bácskai Tamás nevű egykori banktisztviselő, hogy „az élelmiszer gazdaság rovására” akartam az ipar számára „a hitelforrásokat íijraelosztani". Ebből természetesen egy szó sem volt igaz, már csak azért sem, mert nem én osztottam a hitelforrásokat. Ma valakit le akartak járatni, a tények már akkor sem számítottak.) A reform intézkedései, amelyek az ágazat jövedelmezőségét, pénzügyi helyzetét javították, feltétlenül helyesek voltak.

Fontos eredményként könyvelhettük el, hogy a mezőgazdaság, mint egy kísérleti laboratórium, bemutatta, hogy az. érdekeltség, a jövedelmezőség javítása, az önállóság feltételeinek biztosításával együtt milyen jelentős eredményeket hozhat a gazdálkodás eredményességében. A hatvanas évek első felében még sokat szidott termelőszövetkezet bizonyított: a nagybirtokokba összevont kisparaszti gazdaságok hozama, jövedelmezősége jelentősen javult.

Mindez nem valósulhatott volna meg a háztáji gazdaságok rendszere, a nagyüzemi termeléssel való szerves együttélése nélkül. A hetvenes években a munkaigényes ágazatok - mint az állattartás, a zöldség-és gyümölcstermesztés - hozamának számottevő részét, egyes termékeknél 30-40 százalékát, a háztáji gazdaság, a magántermelő adta. Egy olyan politikai légkörben, amikor a dogmatikus baloldal egyes képviselői a szövetkezeti tulajdont támadták, államosítani akarták a termelőszövetkezeteket. Ez a törekvés Kádár János politikai bölcsességén hajótörést szenvedett. A politika elismerte a mezőgazdaság eredményeit és a földtulajdont, ahogy az kialakult. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága - a termelőszövetkezetek államosítása helyett - a fejlődés szerves részének nyilvánította, és beemelte a szocialista szektorba a szövetkezetek háztáji gazdaságát. Ezzel a háztáji gazdaság, egyben az egész mezőgazdasági tulajdoni és termelési rendszer politikai legitimitást kapott. Nem mulaszthatom el megemlíteni, hogy a mezőgazdaság eredményei - számos szakember, elnökök és agronómusok mellett - elsősorban Fehér Lajos és Erdei Ferenc elszántságát, kitartását dicsérték. Ők voltak azok, akik az ötvenes évek végén a szövetkezetek szervezése, nagyméretű, korszerű üzemek létrehozása mellett kardoskodtak. A mezőgazdaság alig több mint egy évtized múlva nemzetközi mércével mérve is jó eredményeket tudott felmutatni. A „létező szocializmusban” nem létezett olyan mérce, amivel mérni lehetett volna a köztünk és a többi szocialista ország között az élelmiszerellátásban mutatkozó különbséget. Akkoriban úgy fogalmaztunk, hogy nálunk van élelmiszerellátás, a többi szocialista országban meg nincs. A mezőgazdasági termékek bősége nyomán a tsz-tagok, a mezőgazdaság korábbi nincstelen parasztjai, egykori

agrárproletárok, a hetvenes években olyan jó körülmények között éltek, mint történelmük során korábban soha.

Ami a parasztsággal, a mezőgazdasággal szembeni támadásokat illeti, tipikus magyar jelenséggel álltunk szemben. A Magyar Nemzeti Bankban később kollégám és barátom, Pulai Miklós első elnökhelyettes mondta egyszer: „Az úgy nem fog működni, hogy a lángost szeretjük, de a lángossütőt nem.” Vagyis elvárjuk, hogy legyen lángos, de azt utáljuk és elutasítjuk, ha a lángossütő meggazdagszik. A mezőgazdaságra lefordítva: az üzletekben legyen hús, gyümölcs és zöldség, az exporthoz is kell a gabona meg a hús, de a paraszt azért ne gazdagodjon. Vagy legalábbis ne nagyon. A paraszt pedig gazdagodott. Újabb támadások jöttek, hogy nézzük meg, milyen házakat, mit házakat, palotákat építenek vidéken a parasztok. Megnéztük. A KSH kimutatta, hogy ezeket nagy többségükben olyan családok építették, amelyekben az egyik családtag az iparban vagy a kereskedelemben dolgozik, így a mezőgazdaságból származó jövedelem mellett máshonnan is van jövedelmük. A statisztika a munkások és a parasztság mellett bevezette a „kettős jövedelmű” családok megnevezést. Kimondtuk. hogy a parasztságnak nincs kötött munkaideje, a jószágot reggel, délben, este el kell látni, rendszeresen etetni, itatni kell, az. istállót, disznóólat ki kell takarítani. Lónak, tehénnek nem lehet azt mondani, hogy szabad szombat van. Nem lehet öt órakor letenni a szerszámot és hazamenni nézni a tévét. Ezek mind igaz érvek voltak.

Ugyanakkor nehéz is volt a szakmai válasz, meri a támadás nyilvánvalóan politikai indítékú volt. A „munkás-baloldal" emlllelt politikusai valójában nem a munkások életszínvonaláért aggódtak, a reformot akarták kerülő utakon aláaknázni. Mindemellett volt legalább három szempont, amit ugyancsak mérlegelni kellett Az egyik a mezőgazdasági termékek felvásárlási árainak emelése, ami helyes volt, a mértéke és ütemezése azonban vitatható. Az elég egyértelmű volt, hogy a mezőgazdaság hozamainak emelését nem lehel tervutasításokkal, büntetésekkel kikényszeríteni. Aki a földdel és az állatokkal dolgozik, mindig tud legalább három érvet mondani, hogy a hozam miért lett annyi, amennyi, és miért nem lett húsz százalékkal több. A hozamok növelése

érdekében emelni kellett a jövedelmeket, ez nem kétséges. A döntéshozók bizonytalanok voltak abban, hogy a kívánt cél elérése érdekében mennyivel kell a felvásárlási árakat emelni. Utólag derült ki, hogy az emelés mértéke túlzott volt. Ebből, főleg vidéken, lett is politikai feszültség, és azt is tudtuk, hogy gerjesztik is az elégedetlenséget. A másik a mezőgazdaság beruházásaira fordított összeg, ami, eltúlzott, esetenként pazarló volt. Milliárdokat fordítottunk szarvasmarhaprogramra, sertésprogramra, betonvárakat építettek a teheneknek, disznóknak, juhoknak, azzal a jól titkolt céllal, hogy a háztájiban ellehetetlenítsék az állattenyésztést. Veszteséges állattenyésztő telepek egész sorát hozták létre. Kemény dollárokért hoztunk be sertéshizlaló telepet kiszolgáló olyan automata technológiát, amelynek működtetésére a magyar ugar nem volt fogadóképes. Képzeljük el a helyzetet: egy reformügyben semleges magas rangú politikai vezető elment látogatóba egy téeszbe vagy állami gazdaságba, és egyebek mellett nagy büszkén megmutatták neki a nemrég vásárolt nyugati technológiát. Azt az automata futószalagot, ami a sertéstelepen az állatokhoz vitte a takarmányt. A baj az volt, hogy a kényes technika egy hét alatt elromlott, és azután ugyanúgy vödörrel hordták be a takarmányt, mint a hagyományos disznóólakban. Minek adtunk ki ennyi pénzt, ha nem tudjuk működtetni? - hangzott a jogos kérdés. E túlméretezett fejlesztési programok mögött a központosító, a reform és a háztáji gazdaságok ellen ható szándékot éreztem. Ráadásul mindez olyan helyzetben történt, amikor takarékoskodni kellett volna a beruházásokkal. A harmadik: a parasztság, mint politikai erő megítélésének kérdése. A pártban dolgozó reformvonal politikai bázist keresett, azt gondolták, hogy az agráriumnak adott kedvezményekkel megnyerik Fehér Lajost és a parasztságot. Az első célt elérték, a másodikat nem. Fehér Lajos a reform mellé állt, de nem a parasztságot állította a reform, hanem a reformot a parasztság szolgálatába. A parasztságot nem sikerült megnyerni, mert a parasztság eleve nem alkalmas arra, hogy politikai bázis legyen. A parasztság mindig a saját gazdasági érdekei mellett fog politizálni. A történet végéhez visszatérve, amikor a paraszti jövedelmek növekedésének fékezése céljából megadóztatták a sertéstenyésztést, egyik évről a másikra

annyira lecsökkent a sertésállomány, hogy ötven millió dollárért kellett húst behozni. Miután a politikai feszültséget a mezőgazdaságon belül nem lehetett levezetni, egyetlen megoldás maradt: engedni kellett a Gáspár Sándor képviselte szakszervezeti vonalnak, és 8 százalékkal felemeltük a munkások herét. Ami gazdasági oldalról, teljesítménnyel ugyan nem volt megalapozva, de az adott helyzetben több mint kívánatos volt.

A reform egyik nagy gondja a szerkezetátalakítás volt, a nem jövedelmező üzemek, vállalatok bezárása, a munkások átcsoportosítása. Ez váltotta ki a legnagyobb politikai ellenállást. Kutatásaim közben találtam egy levelet, amelyet Lenin írt „Krizsanovszkij elvtársnak, a Tervbizottság elnökének”. A levélben Lenin a veszteséges üzemek bezárását szorgalmazta, azt javasolta, hogy ha másként nem megy, a fejadagok csökkentésével kell a munkásokat arra ösztönözni, hogy más, jövedelmező vállalatokhoz menjenek. Krizsanovszkij elvtárs ide, Lenin elvtárs oda, a veszteséges vállalatok bezárása Magyarországon politikai tabu volt, ebben nem számítottak a szovjet tekintélyek sem. Azt hiszem, az egykori szovjet tekintélyek elméleti munkássága abban az időben már a Szovjetunióban sem számított. Az olyan vállalatok felszámolása, ahol elavult gépeken nehezen és csak veszteséggel eladható termékeket gyártottak, elvben helyes cél volt. A gondot az okozta, hogy nem volt működő piac, nem voltak a piac által szabályozott árak, vagyis nem volt objektív mérce arra, hogy melyik a gazdaságos vállalat, és melyik az, amelyik „csak fogyasztja a nemzeti jövedelmet”. Ilyen körülmények között nehéz volt érvelni egy vállalat megszüntetése mellett, mert mindig akadt ellenérv. Valamennyi minisztérium vezető munkatársai tudták, hogy piac hiányában az árakat és a támogatásokat az irányító hatóságok határozzák meg, vagyis kis túlzással szólva, nagyjából előre lehetett tudni, hogy melyik lesz a „jó”, és melyik lesz a „rossz” vállalat, de mivel a struktúrapolitika és a gyárbezárás volt a divat, szorgalmasan fújták a „tegnapi vezércikkel”. I’eisze az egész elhalt a politikai agitáció szintjén, gyárat egyetlen egyet sem zártak be, ez nem fért volna bele a szocializmusról költött mítoszba. Nehogy félreértsük a politika szándékait, hoztak egy olyan az MNB-nek szóló határozatot, hogy

a vállalatokat „szigorúan, de az ellehetetlenülést megakadályozva kell finanszírozni”.

Időközben beléptem a Magyar Szocialista Munkáspártba. Ez abban a korban nem volt sem különleges, sem egyedi eset. Manapság az MSZMP-tagságról rengeteg buta, gyermeteg, „történet” él a köztudatban. Ezek - a „rendszerváltó” konzervatív és liberális politikusok által terjesztett - elméletek nagyjából úgy szólnak, hogy a „kommunista” (a szerző teszi idézőjelbe) pártba az „ember” azért lépett be, mert 1.) valamivel kényszerítették; 2.) e nélkül nem juthatott előre a ranglétrán; 3.) ha nem lép be, nem kap pénzt tudományos kutatásaihoz; 4.) nem lehet nagykövet, sem kereskedelmi tanácsos; 5.) nem engedik ki dolgozni külföldre: követségre, kereskedelmi kirendeltségre, vállalati képviselőnek. „Rendszerváltó elitünk” bölcs politikusai és ideológusai azt el sem tudták képzelni, hogy valaki saját elhatározásából, segítő szándékkal lépett be a pártba. Mivel kellő fantázia híján nem tudták elképzelni, következésképpen el sem tudták fogadni, mert nem fért bele a nap mint nap gyalázott rendszerről terjesztett rémtörténeteikbe, hogy 6.) valaki segítő szándékkal és azzal a határozott elképzeléssel lépett be a pártba, hogy közéjük áll és segít Nyers Rezsőnek, Tímár Mátyásnak, Vályi Péternek, Fehér Lajosnak és a többi reformpolitikusnak átformálni ezt az országot. (Akadhatott köztük, aki tudta, hogy ilyen is volt, de gondosan titkolta, mert nem illett a Kádár-rendszerről nagy gonddal festegetett éjfekete képbe.) Saját történetemet a résztvevő hitelességével tudom elmondani. Ha valaki teljes körű információk alapján összerakja a mozaikokat, az én esetemet is be tudta volna rakni a 2. pontba, de ez nem lett volna igaz. Mi történt? Békésen írtam az értékeléseket, elemzéseket, kommentárokat, javaslatokat a miniszterelnök-helyettesnek, amikor bejött hozzám a titkára. - Jó lenne, ha kérnéd a felvételedet a pártba, mert a főnök rövidesen váltani akar a GB titkárságán, és téged akar a titkárság vezetőjévé kinevezni - mondta nekem minden különösebb bevezető nélkül. Nem kis meglepetéssel, némán vártam a folytatást. - Értsd meg, a Minisztertanács Gazdasági Bizottsága Titkárságának vezetője nem lehet pártonkívüli, ilyen előterjesztést a főnöktől nem fogadnának el. Kész. Választ nem is várt,

gondolta erre csak egyféle válasz lehetséges, sietve visszament az irodájába. Megértettem az üzenetet. Persze, mondhattam volna, hogy én nem szeretnék párttag lenni, csakhogy ez következetlenség lett volna, mert a hatvanas évek elején a KSH-ban már foglalkoztam a gondolattal, hogy kérem felvételemet a pártba. Most, hogy így alakult, újra átgondoltam a helyzetet. Az MSZMP „Magyar” párt, „Szocialista” párt és „Munkáspárt”. Ez a párt sem a nevében, sem a programjában nem volt kommunista, nem volt semmi, ami zavart volna. Az „aki nincs ellenünk” program biztató volt a jövőre nézve. Mivel nekem ez így rendben volt, elfogadtam a főnök elképzelését és feltételét. Annál is inkább, mert másokhoz hasonlóan én is úgy láttam, hogy a pálya széléről csak bekiabál az ember, a kutya se figyel rá. Hatni az eseményekre csak belülről lehet. Elsősorban a közvetlen környezetre, de ez a hatás számtalan áttételen keresztül kisugározhatott az ország életére is. Más oldalról meg nagyon hülyén nézett volna ki, hogy a reform kellős közepén, a minisztertanács titkárságának munkatársaként ugyan mi bajom van a párttal? Miért nem akarok belépni, hogy a pártban segítsek a reformvonalnak a párt dogmatikusai elleni vitában? Két héten belül felvettek a pártba, és néhány hónap múlva kineveztek a GB Titkárság vezetőjévé, ami annyit jelentett, hogy gyakorlatilag én lettem a GB titkára.

Amíg Tímár Mátyás titkárságán dolgoztam, készítettem a főnöknek egy előterjesztést a káderpolitikáról. A mondanivaló lényege az volt, hogy ha a káderpolitikán nem változtatnak, a reform meg fog bukni. Megbuktatja a sok politikai ellenség, az ellenérdekelt, felkészületlen, lusta középvezetők hada. Tudtam, hogy Kádár János a reform indítása alkalmából adott fogadáson megnyugtatta a régi gárdát: „nem lesz őrségváltás”. Azt sem volt nehéz kikövetkeztetnem, hogy Kádár János a reform indításának talán legfontosabb kompromisszumát jelentette be azon a fogadáson. Gondoltam, ez elég nagy baj, de ha e nélkül nincs reform, akkor ezt a kompromisszumot el kell fogadni. Azt javasoltam, hogy nem kell őrségváltást hirdetni, de reformgúlát kell létrehozni. Egy-két kulcsfontosságú ponton egyértelműen reformgondolkodású felkészült személyt kell kinevezni azzal, hogy az alájuk beosztott szinteken majd ők hajtsák végre a szükséges

változtatásokat. Főnökömnek tetszett a javaslat, átküldte Nyers Rezsőnek. A csehszlovák események következményei azonban sajnos elsodorták ezt a „nagyszerű” gondolatot. A politikai erőviszonyok pedig úgy változtak, hogy néhány éven belül nem a reformgúla, hanem a reformellenes gúla valósult meg. Mert a régi gárda tudta, hogy a reform vezető politikusait el kell távolítani a hatalomból. De addig még volt két évem a Gazdasági Bizottság titkáraként működni.

A Gazdasági Bizottság titkárságáról már korábban az volt a véleményem, hogy a reform előtti időkben, a jobbára adminisztratív feladatokat ellátva valószínűleg kiválóan működött, de 1967 óta az „új idők új dalai” másféle követelményeket támasztanak. Úgy véltem, hogy ennek a titkárságnak, az elnök munkáját segítve, a reform motorjává, kovászává kellene válnia. Reformszellemű egyeztető szerepet kellene betöltenie a kormány és a párt, a kormány és a minisztériumok, sőt a kormány és a vállalatok között. Az elméleti munka befejeződött, és a végrehajtás során ezer ellentmondás került felszínre, amelyeket a reform szellemében kellett feloldani. Úgy láttam, hogy csak a titkárság képes összehangolni a gazdaság bonyolult működését. Azt is láttam, hogy erre a feladatra az adott létszám nem elég. Amikor tudomásomra hozta elképzelését, hogy én leszek a GB titkárság vezetője, mindezt elmondtam Tímár Mátyásnak. Javasoltam, hogy vegyünk fel még öt-hat embert, különböző témák szakértői sokat segíthetnek a gazdaságszervező munkában. Nem volt sikerem, főnököm nem szerette a javaslatot. Előjött a Gerő-fóbia, ami nem feltétlenül Tímár Mátyás fóbiája volt. Mit akar maga itt? Gerő-féle titkárságot akar létrehozni? - volt az elutasító válasz, vagyis minden maradt a régiben. Meg voltam győződve, hogy igazam van, de azt is felismertem, hogy az elképzelés valóra váltásának nincs esélye. Látszott, hogy politikai körökben félnek attól, és nem fogják engedni, hogy a kormány mellett működő gazdasági bizottság elnökeként olyan hatalomhoz jusson valaki, mint amilyen Gerő Ernőnek, a Népgazdasági Tanács (NT) egykori elnökének volt. Az a korszak, amit „ötvenes éveknek” emlegetünk, még élénken élt a politikai vezetők idegeiben. Azok, akik valamilyen vezetőként végigélték a Rákosi-korszakot, amikor az NT titkára, Szita János - elődöm ebben a beosztásban

- vagy valamelyik beosztottja felemelte a telefont, minisztereknek ment fel a vérnyomása. Az is világos lett számomra, hogy ez egy tudatos elgondolás. A GB elnöke Gerő Ernő székében ült, ám nem lett a Politikai Bizottság tagja. A reformer politikus Tímár Mátyásnak nem akarták a feladathoz szükséges politikai tekintélyt megadni. Kádár János nem akarta, hogy a Politikai Bizottságban dolgozó Nyers Rezsőnek egy nagyhatalmú támasza legyen a kormányban. Felmérve az enyhén szólva nem nagyon biztató szocialista külvilágot, hozzátéve a dogmatikusok, a „régi gárda" ellenállását, csak „fékezett habzású", óvatos változásokat volt hajlandó eltűrni. És ha az ember körülnézett, nehéz lett volna vitatkozni vele. Az is teljesen nyilvánvaló volt, hogy nem fog olyan személyi változásokba belemenni, amelyek a régi gárdával kialakított egyensúlyt, ettől el nem választhatóan a szovjet vezetés bizalmát, veszélyeztetheti. Balszerencsénkre a szovjet vezetés Magyarországon rendre olyan személyeket fogadott bizalmába, akik megfelelő képességek, képzettség, tapasztalat hiányában sokféle módon akadályozták a szocialista eszme terjedését, egy egészségesebb közgondolkodás kialakulását. Nincs mit tenni - gondoltam magamban. Ha így van, akkor gyerünk, táncoljunk „gúzsba kötve". Lássuk, hol vannak a falak, és mit lehet tenni, ha elmegyünk a „falakig".

Első kérdés: hol vannak a falak? Ez nem egészen egyértelmű, mert ha valaki nem elég biztos önmagában, lusta vagy gyáva, akkor a falak nagyon közel tudnak jönni. Ha viszont valaki vállal egy ésszerű kockázatot, akkor sok mindenről lehet beszélni úgy, hogy nem is látjuk a falakat. Az egyik folyóiratnak írtam egy tanulmányt a negyedik ötéves tervről, a Politikai Bizottság egyik tagja is elolvasta, és üzente, hogy beszélni akar velem. Jó hangulatú beszélgetés volt, közölte, hogy neki tetszik az írásom, de nyíltan megmondta, hogy ilyen kritikákat, amiket írtam, csak a párt központi bizottsága mondhat ki. Ha ebben a formában jelenne meg, több politikus is személyes támadásnak venné. Javasolta, hogy bizonyos részeket hagyjak ki, enyhítsek néhány megfogalmazást, és akkor megjelenhet a dolgozat. Mire nagy tisztelettel mondtam, hogy megértem a tanácsait, de ha a javasolt módosításokat végrehajtom, nincs értelme a cikkel megjelentetni.

Kölcsönös nagyrabecsülésünk kinyilvánítása mellett visszavontam a cikket. Mindenesetre a közélet, a rendszer fejlődéseként könyveltem el, hogy nem hívtak fel telefonon, hogy vigyem a cikkemet, mert nem kell, hanem meghívtak a legmagasabb rangú párttestület egyik tagjához beszélgetni. Ha már ilyen szépen összejöttünk, gazdasági kérdésekről kezdett velem beszélgetni. Fejlesztésekről, szabályozási kérdésekről kérdezte a véleményemet. Egyebek mellett elmondtam, hogy a fejlesztési döntéseket előkészítő bizottságok semmire sem alkalmasak, az elnök jó esetben valahogy tájékozódik és dönt - a bizottság nevében. Rosszabb esetben minden teketória nélkül dönt, ahogy valamelyik érdekcsoport kívánja. A döntések sokoldalúbb megalapozása és a demokratikus vita feltételeinek biztosítása érdekében valahogy lelket kéne lehelni az országgyűlésbe, és egy sor gazdasági dolgot ott kellene megvitatni. Nem egyszer a Politikai Bizottság sincs kellőképpen felkészítve arra, hogy fontos gazdasági döntéseket megvitasson. A döntési rendszer véletlenszerűségeit az új irányítási rendszer sem oldotta meg - érveltem. Lényegében egyetértett velem. Nyilván nálam okosabb emberek ezt már a reform előkészületi szakaszában javasolták, de az adott, merev belpolitikai helyzetben egyszerűen képtelenség volt a legcsekélyebb változást is elérni.

Abban az időben írtam a nemzeti jövedelemmel kapcsolatban egy másik cikket egy másik folyóiratnak. Drecin József, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese - akivel baráti viszonyban voltunk - volt a lektor. (Egy alkalommal egymás mellett ültünk egy unalmas értekezleten, ilyenkor az ember próbálta elfoglalni magát. Egyszer csak ránézett a karórámra, amit apámtól kaptam húsz évvel azelőtt. - Mi ez? A bérmálásra kaptad ezt az órát? Miért nem veszel valami rendes órát? - kérdezte. - Tévedsz, nálunk nincs bérmálás, mert én evangélikus vagyok, de majdnem eltaláltad, mert az érettségire kaptam - válaszoltam.) A szerkesztőségben találkoztunk. Elmondta kisebb észrevételeit, majd az egyik oldalnál megállt - Te itt lényegében azt írod, hogy hülyék, hülyén vezetik az országot. Ebben neked tökéletesen igazad van, de ezt ma még nem lehet leírni - fejtegette. Harcosan védtem a szöveget, mondván, hogy én ilyet nem írtam, de ő nem tágított. - Kisfiam (tudni kell, hogy egyidősek vagyunk), hidd el, hogy a

javadat akarom. Hozzuk rendbe valahogy ezt a szöveget, mert amúgy a cikk jó - próbált meggyőzni. Egy ilyen kedves felszólításnak nem lehetett ellenállni, a fogalmazás kis módosításával, mindenki okulására a cikk megjelent.

A szovjet kapcsolat meghatározó volt a magyar gazdaság számára: az export legnagyobb része a Szovjetunióba ment, az import nagyobb része is onnan származott. Olajat, földgázt, nyersanyagokat vásároltunk tőlük, gépipari, könnyűipari, mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékeket adtunk el nekik. Különböző tárgyalásokon a szovjet partnerek gyakran emlegették, hogy Magyarország tulajdonképpen gyarmatosította a Szovjetuniót, mert évszázados tapasztalat szerint a „nyersanyagokat vásárolunk tőlük és iparcikkeket adunk el nekik” jellegű kereskedelem a gyarmattartó és gyarmata között szokásos. A KGST-országokkal számunkra kedvező cserearányok mellett kereskedtünk, amiből számottevő nyereségünk származott. A KSH 1968-ban készült bizalmasan kezelt számításai szerint importáraink hozzávetőleg mintegy 15 százalékkal, exportáraink kereken 50 százalékkal magasabbak voltak a világpiaci áraknál. Az importáraknál különösen az olaj ára volt kedvező: a 25-30 dolláros világpiaci ár mellett a szovjet olajat 15-16 rubelért kaptuk. Az exporton belül a Szovjetuniónak és a többi KGST-országnak szállított ipari fogyasztási cikkeinket (ruhaipar, cipőipar) a világpiaci áraknál közel 80 százalékkal, a gépipar termékeit (autóbusz, számítástechnika, hajó, daru stb.) mintegy 50, az élelmiszereket és az élelmiszeripari alapanyagokat 22 százalékkal magasabb árakon sikerült eladnunk. A KGST-kereskedelem különösen az exportban volt nagyon fontos számunkra. Szokták mondani, hogy vásárolni könnyű (most nem a válsághelyzetekről beszélek), olajat, földgázt, vasércet, szenet, bármilyen alapanyagot a világpiacon korlátlanul be lehetett szerezni. Eladni nehéz. A gyors ütemű iparosítás nagyon lassan javuló minőségű termékeit ilyen mennyiségben és ilyen árakon nem tudtuk volna eladni a nyugati országokban, ami munkanélküliséggel járt volna. Ez a rendszer nagyon kellemes és hasznos volt a KGST kis országainak, de ugyanezt nem lehetett elmondani a Szovjetunióról. A világpiacon kemény valutáért bármikor eladható olajért, földgázért és különféle nyersanyagokért a bolgár, lengyel,

magyar és román ipar viszonylagos műszaki színvonalú, esetenként mérsékelt minőségű termékeit kapta. Igaz, hogy ezek az iparcikkek kedveltek voltak a szovjet lakosság körében - és nemcsak az Urálon túli területeken -, ez azonban nem változtat azon, hogy a KGST-kereskedelem a Szovjetunió számára gazdaságilag előnytelen volt. A „gyarmati” helyzetet - ami persze csak gazdasági értelemben volt igaz, politikailag és katonailag fordítva érvényesült - a szovjet vezetés politikai megfontolásból tartotta fenn. Kozma Ferenc (professzor emeritus, már a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben neves közgazdász) egy tanulmányában figyelmeztetett, hogy „a Szovjetunió egyre nehezebben tudja betölteni a kiegyenlítő tartály terhes tisztét”.

A szovjet-magyar gazdasági kapcsolatokban a politikai megfontolások meghatározó szerepet játszottak. Egy példa erre a sok közül a Debreceni Gördülőcsapágy gyár rekonstrukciója. A szakértői vélemények egyöntetűen a svéd SKF ajánlata mellett szóltak. Az SKF-é volt a világ egyik legjobb, ha nem a legjobb csapágygyártó technológiája. A gondot az okozta, hogy a szovjeteknek is voltak gördülőcsapágygyártó gépeik, és minden áron azokat akarták nekünk eladni. Az ügy elhúzódott, mert a gyár a szovjet nyomás miatt bizonytalan volt. A GB titkárság az előzetes egyeztetéseken jelezte a gyárnak és a minisztériumnak, hogy a svéd ajánlatot támogatjuk. Mivel a szovjet gyár kereskedelmi vonalon nem jutott semmire, az ügy szokás szerint a legfelső politikai vezetés szintjén kötött ki. Egyszer csak Vályi Péter magához hívatott, és közölte, hogy a szovjet gépek mellett kell dönteni. Kész. Már nem emlékszem mi volt az a nyomós érv, amire a tárgyaláson Vályi Péter kénytelen volt meghajolni. Lehetett gazdasági, lehetett politikai, az is elképzelhető, hogy a gyárat közben megpuhították. A lényeg az, hogy a debreceni gyár beruházásához szovjet gépeket vásároltunk. Ezt a végén a GB is jóváhagyta.

Vályi Pétert személyesen ismertem, személye és tragikus balesete nem maradhat említés nélkül. 1973. szeptember 14-én meglátogatta a Lenin Kohászati Műveket. Az igazgatóságon folytatott megbeszélés után megmutattak néhány üzemrészt a miniszterelnök-helyettesnek. Meglátogatták a martinüzemet is, bár a gyártásvezető figyelmeztette a

„martin” az üzem legveszélyesebb része. A figyelmeztetés elleneié Vályi Péter és még néhányan felmentek arra a-munkások számáia készült - keskeny pallóra, ami az öntőgödrökben elhelyezett 600-700 fokos kokillák felett vezetett. Az iszonyúan magas hőmérséklet miatt ez eleve és nyilvánvalóan életveszélyes vállalkozás volt! Egy hirtelen mozdulattól vagy a nagy hőségtől Vályi Péter elvesztette az egyensúlyát és az öntőgödörbe, a kokillák közé zuhant. Életét nem leheteti megmenteni. Kiválása - az emberi vonatkozásokon túl - nagy veszteség volt a kormány, a reform, az egész magyar politika számára. A GB munkája kapcsán kért tőlem néhányszor tájékoztatást. Amikor hivatalos látogatásra az Egyesült Államokba utazott, én állítottam össze az általános felkészítő anyagot, akkor alkalmam volt hosszasabban beszélgetni vele. Időszerű, a GB elé kerülő ügyek mellett még Nemeskürty István *Requiem egy hadseregért* című könyve is szóba került. Világos fejű, nyitott, elméletileg felkészült, emellett nagyon jó gyakorlati érzékkel megáldott ember volt. Kitűnően látta az összefüggéseket, határozottan, világosan érvelt. Tragikus balesetével kapcsolatban Péter György öngyilkosságához hasonlóan - különféle elméletek születtek, sokféle szóbeszéd terjedt a városban. Ezektől eltérően én két tényezőt emelnék ki, amelyek együtt vezettek a tragédiához. Az egyik: Vályi Péter vonzódása a műszaki folyamatokhoz. A olvadt acél kokiIlákba töltése lenyűgöző látvány, tisztes távolból néhányszor én is megcsodáltam. Ő közelebb akart menni, hogy jobban lásson. Egy műszaki érdeklődésű ember, aki mindent közelről meg akar nézni, körbe akar járni. Egy másik tényezőnek nagyobb része volt a tragédiában. Az erős feudális hagyományokkal, magatartásmintákkal megvert országokra jellemző túlzott, gyakran szervilizmusba hajló tisztelet, ami megbénította azt a két a személyt, akik egyáltalán sikerrel közbeavatkozhattak volna. Évtizedek múltán igazán nem akarok senkit megbántani, ugyanakkor nem hallgathatom el akkori véleményemet: a gyár vezérigazgatójának és a biztosítás parancsnokának meg kellett volna akadályozniuk, hogy a miniszterelnök-helyettes egy ilyen fokozottan veszélyes helyre menjen. Ráadásul a helyben dolgozó szakember figyelmeztette őket a veszélyre! Egy politikai vezető nem magánember,

élete, egészsége, biztonsága közügy. A biztosítás parancsnokának joga volt és kötelessége lett volna azt mondani: Vályi elvtárs! Én felelek az ön biztonságáért, felkérem önt, ne menjen oda! Ha a miniszterelnök-helyettes ennek ellenére odamegy, az egy más helyzet. Valamikor a nyolcvanas évek közepén Aczél Görgy, aki akkor a Politikai Bizottság tagja volt, Rio de Janeiróba látogatott, és egy napra az én gondjaimra bízták. Nem ugyanaz a helyzet, de nagyon hasonló. Délelőtt megmutattam a város szépségeit. Ebéd közben közölte velem, hogy utána felmegyünk egy favelába. - Az lehet, Aczél elvtárs, de ne haragudjon, nem velem, mert a favela (szegények lakta nyomornegyed, sok esetben kábítószerüzlettel súlyosbítva) nagyon veszélyes hely, ahol nem szeretik az idegeneket - válaszoltam. - Mitől fél, itt van velünk a biztosítóm, neki van fegyvere - hangzott a magabiztos válasz. - Aczél elvtárs, mire ő csak a kezét mozdítja, már szitává lőtték, velünk együtt, és ebben az akcióban én nem szeretnék részt venni - mondtam. Ezzel a kérdés részemről eldőlt. Vannak helyzetek, amikor nem a rang, hanem a helyismeret dönt, és azt az alacsonyabb rangúnak érvényesítenie kell. A kísérőt Rióban nemcsak azért osztották a magas rangú vendég mellé, hogy megebédeltesse és megmutassa a Krisztus-szobrot, hanem azért is, hogy megóvja az általa nem ismert veszélyektől, adott esetben saját magától is, ha kell.

A „szocialista táboron” belül kialakult kellemes viszonyoknak káros hatása is volt: ellustult a gondolkodás, lassult a műszaki fejlődés, elkényelmesedett, sőt megszűnt a piackutatás, a piaci munka. Ahol éves kontingensek határozzák meg a kereskedelmi forgalmat, ott nem kell a vevőt elragadtatni, mindenképpen megveszi, ami neki az éves tervekben elő van írva. Egy rendhagyó eset a „kereskedelmi” tárgyalásokról: Agyőri Rába autóbuszba való nagyon jó hátsó hidakat gyártott és adott el jó áron az amerikaiaknak. Ez a „barátaink” tudomására jutott, a szovjetek és a románok is kértek több ezer hátsóhidat. Horváth Ede, a Rába legendás vezérigazgatója közölte, örömmel áll rendelkezésre, a hátsóhíd darabja hatezer nyugatnémet márka. Na, lett erre nagy felzúdulás, erről szó sem lehet, mit képzel, mi klíring rubelben kereskedünk és ettől nem lehet eltérni. Horváth Ede nem azzal érvelt, hogy mi most éppen a piaci szocializmuson

dolgozunk, hanem udvariasan azt mondta, hogy nagyon sajnálja, de klíring rubelben nem lesz üzlet, mert ő a Rába teljes hátsóhíd-gyártásál ezen az áron dolláréri el tudja adni az amerikaiaknak. A két magyar tárgyaló minisztérium képviselői szívesebben megegyeztek volna, a békesség kedvéért, de a Rába nem tágított. A szokásos „kereskedelmi” forgatókönyv szerint jött az „elvtársi” lépés: a szovjet kereskedők bepanaszolták a magyarokat, személy szerint Horváth Edét a szovjet pártvezetésnél, újabb fejlemény: Kádár János hívatja Horváth Edét. Mit csinált maga már megint - dörrent rá nagy mérgesen a vezérigazgatóra Úgy hallottam,, hogy már megint konfliktus van a szovjetekkel. Horváth Ede szépen, akkurátusán elmagyarázta a helyzetet. Magának van igaza, tartson ki volt a pártfőtitkár szűkszavú összefoglalója. Ebből a múltra vonatkozóan több tanulság is adódik. Egy: Horváth Ede jól érvelt, és kitartott. Tudta, hogy végül a szovjetek elfogadják a feltételeit, mert már csak presztízsből sem maradhattak le az amerikaiak mögött kettő Akinek voltak érvei, volt mersze, a Kádár Jánosig hullámzó szovjet konfliklusban is tudott nyerni. Aki persze gyáva volt, felkészületlen, vagy egyszerűen csak tehetségtelen, és esetenként fogalma sem volt, hogy mit kéne mondani, az elkönyvelte, és terjesztette: „Ezek a rohadt ruszkik már megint legázoltak bennünket, de hát mit tehettem volna?"

Tisztelet a kivételeknek, Magyarországon és talán az NDK-t és Csehszlovákia nyugati részét kivéve - a többi KGST országban is teret nyert az igénytelenség. Olyan helyzetekkel kerültünk .szembe, hogy például a Csepel Autógyár nyugati licenc alapján automata sebességváltókat gyártott és szerelt az autóbuszokba. Ettől persze a busz ára is magasabb lett vagy 20 százalékkal. A messze a legnagyobb tételben vásárló szovjet vevő kijelentette, nekik nem kell az automata sebességváltó, mert a buszvezetők adott képességei mellett rövid időn belül tönkremegy, a szervizük pedig nem alkalmas arra, hogy megjavítsa. Ezt az érvelést el kellett fogadni, de így persze nehéz a vevő kedvében járni, haladni a korral, kényelmesebb, korszerűbb terméket kínálni. Nesze neked, műszaki fejlődés, nesze neked, „minden piacon eladható” termék. Jó volt és kellett is a KGST adta biztonság, de a túlzott biztonság lustává, kényelmessé tett. Valahogy úgy

volt ez, mint a sportban: ha valaki ellazsálja az edzéseket, izmai elsatnyulnak, és aztán, amikor akarja, akkor sem lesz képes jobb teljesítményre. így járt a magyar gazdaság is. Ezen próbált a reform változtatni. Ha akkor nem tesznek annyian keresztbe, fejlettebb gazdasággal mentünk volna a rendszerváltásba, bár a „szocialista környezet” igénytelensége, mindenképpen korlátozta volna fejlődésünket.

Beszámoló készült a GB számára a Csepel Vas- és Fémművek helyzetéről. A „Vörös Csepel”, „akinek” - ahogy az indulóból tudjuk -, a Váci út felel, pikáns téma volt. Gondoltam megnézem belülről a „munkásosztály fellegvárát”. Néhány napot Csepelen töltöttem, és a gyár vezetőivel folytatott személyes beszélgetéseken igyekeztem megismerni gondjaikat. Azt is fel akartam deríteni, igaz-e, hogy a Csepel Művek a reform ellenzékének „fellegvára”. Hamar kiderült, hogy Csepel enyhén szólva nem volt reformpárti, de ezért csak a reformpolitika felelősségét tudtam tetten érni. Csepel nem azért nem volt a reform híve, mert a vezetés szemellenzős, dogmatikus emberekből állt. Egy-két emberen talán túlment a történelem, képességeiket, ismereteiket meghaladta az új feladat, az újszerű gondolkodás. Olyan azonban nem merült fel részükről, hogy ez az új irányítási rendszer nem jó és ez az oka az ő bajaiknak. Az sem hangzott el, burkoltan sem, hogy állítsuk vissza a tervutasításos irányítási rendszert. Azt viszont én nem minősítettem a reform elleni támadásnak, hogy mondjuk Borbély Sándor, a gyári pártszervezet titkára megemlítette, hogy van egy két olyan előírás, amit felül kellene vizsgálni, mert rossz irányba kényszeríti a gyár vezetését. Felírtam, továbbítottam a Pénzügyminisztériumnak azzal, hogy ugyan nézzék már meg, mert én úgy látom, hogy a gyárnak igaza van. Válasz: minden úgy jó, ahogy van. Ebből is érzékelni lehetett, hogy a jó öreg dogmatizmus él és virul, csak most „reformdogmatizmus”-nak nevezik. Két év múlva, már a Magyar Nemzeti Bankban, beszéltünk erről László Andorral, az MNB elnökével. Egy alkalommal el panaszolta Nyers Rezsőnek, hiába a reform, a dogmatikus szemlélet tovább él, a vállalat éppúgy ki van szolgáltatva a minisztériumnak, mint azelőtt, csak most nem a terv, hanem különböző szabályok kötik gúzsba. - Igen, más is

panaszkodott erre, de hát akkor mi mivel vagyunk különbek, mint Rákosiék? - kérdezte Nyers Rezső. Azzal, hogy én ezt most el merem neked mondani - válaszolta László Andor.

Csepel iskolapéldája volt annak, hogyan gyártottuk az ellenzéket. A „Vörös Csepel” akkor már hosszú ideje nem kapott pénzt fejlesztésre. Amikor az egész gyárat végigjártuk, egyes üzemekben századfordulós állapotokat találtam. Csepel vezetői nem akartak rábeszélni, hogy kapjanak milliárdokat az acélmű rekonstrukciójára, vagy bármire. Csepel arra akart rábeszélni, hogy a kormány végre mondja meg, mi legyen a vállalattal. A csepeli vezetés tiszta helyzetet akart. Mondják meg mi nem kell, akkor azt felszámolják. Az ő alapállásuk nekem rokonszenves volt, beleértve a párttitkárt, Borbély Sándort is. Ha olyan „utánam matrózok” stílusú pártember lett volna, biztosan mély ellenszenvet éreztem volna vele szemben. De erről szó sem volt, Borbély is végig készséges volt a párbeszédre, aktívan, valamilyen megoldást keresve vett részt a vitában. - Ők már többször felvetették, hogy az acélgyártást (a martinüzemet) és a csőgyártást le kellene állítani, de a felügyelő minisztérium nem hagyta jóvá javaslatukat - említette beszélgetés közben. Itt jött elő az irányítás és a politika felelőssége. A kormány mondhatta volna, hogy kérem, Csepel egy elöregedett gyár, a teljes rekonstrukcióra nincs pénz, ezért az egész gyárat meg kell szüntetni. Utána felszántani a helyét, és bevetni kukoricával. Azt is lehet mondani, hogy leállítjuk az acélgyártást és a csőgyártást, megtartjuk a transzformátorgyárat, a fémmüvet, a szerszámgépgyártást, erre biztosítunk ennyi meg ennyi pénzt. Ez egy elképzelés. Csakhogy akkor arra is kell elképzelés, hogy ha Csepelen a Siemens Martin Acélmű leáll, honnan vesszük a kieső acélt, az nem Csepel ügye. Ez iparpolitikai, sőt gazdaságpolitikai kérdés, melynek keretében azt is meg kell vizsgálni, hogy reális-e a magyar gazdaság acél fogyasztása? Erre Csepel nyilván nem tudott válaszolni, neki az. építőipartól a gépiparig valamennyi vevőt ki kellett szolgálnia. Mivel a terv kereslet oldalról nem szabályozta vissza az. acélfelhasználást, akkor erre az acélmennyiségre szükség volt. Ha a kormány úgy látja, hogy a csepeli húszezer emberrel nem tud mit csinálni, nem is vállalja a politikai feszültséget, akkor oda kell adni nem tudom hány

milliárd forint hosszú lejáratú állami kölcsönt, és rendbe kell hozni Csepelt. Csak a köztes megoldás nem jó, mert akkor megmarad az elavult gyár a veszteséggel, és nő a politikai feszültség is. Mi pedig imádtuk a köztes megoldásokat.

Az egyik éves terv kapcsán napirendre került az azóta híressé, sőt hírhedtté vált gabcíkovo-nagymarosi vízlépcső. Vaskos előterjesztés, a Nehézipari Minisztérium kérte napirendre tűzését. Azóta mindenki ismeri az ügyet, akkor én először találkoztam vele. A lényege, hogy több tízmilliárdnyi beruházással, Nagymarosnál a folyamot lezáró gáttal Gabcíkovó (Bős) térségében 880 megawatt kapacitású erőmű épülne. A beruházás Csehszlovákiával közös vállalkozás, az erőmű kapacitásának fele, 440 megawatt a magyar részesedés. Az energetikai szakértő kollégával mind a ketten kiszámoltuk, hogy az egy megawatt erőművi kapacitáshoz szükséges beruházás nagyon magas. Hívtam a Minisztérium szakembereit, ugyan jöjjenek már, és magyarázzák el nekem ezt az egészet. Másnap összeültünk. - Miért jó ez nekünk, hisz egy 440 megawattos erőművet jóval olcsóbban meg lehet építeni? - érdeklődtem. Mondták, ne tőlük kérdezzem, ők egyetértenek velem, de ez nem villamosenergia-termelő beruházás, ez vízgazdálkodás, folyamszabályozás, a hajózás biztosítása miatt szükséges. Célja, hogy a Duna-Rajna-Majna-csatomán keresztül a Fekete-tengerig érő hajóút jöjjön létre Európában. Jó, köszönöm szépen. Következő nap megbeszélés a Vízügyi Hivatal szakembereivel. Ugyanarra a kérdésre ugyanazt a választ kaptam. Ne tőlük kérdezzem, ez nem vízügyi, ez energetikai beruházás. Ilyen „egybehangzó” szakvélemények birtokában a GB elnökének a beruházás elhalasztását javasoltuk. Kifejtettük, hogy az adott szűkös források (a források, mióta az eszemet tudom, mindig szűkösek voltak) mellett nem célszerű egy ilyen nagyon lassan megtérülő beruházásba kezdeni. A vízienergia-termelés valóban nagyon olcsó, hisz nem kell hozzá fűtőanyag. Helyette viszont ott van a sokkal nagyobb összegű beruházás évenként ismétlődő értékcsökkenési leírása, ami éppen olyan költség, mint az olaj. A hajózás elősegítése helyes cél, de a megtérülés nagyon lassú és bizonytalan. Mivel ebből több ország húzna hasznot, javasoltuk

Németország és Ausztria részvételének lehetőségét is megvizsgálni. Végül a tervhivatallal együttműködve sikerült kihajózni a tervből a beruházást. A kormány elrendelte az előkészítő munkák leállítását. Bevallom, tudtuk, hogy ez újra elő fog jönni.

Rövid ideig dolgoztam a GB-titkárság vezetőjeként. A „szocialista tervgazdaság” csodatévő erejébe vetett hit végül áttört, 1973-ban, szovjet nyomásra a gazdasági szabályozókkal szemben a terv került előtérbe. Kádár János elzarándokolt az Országos Tervhivatalba, elmondta, hogy erősíteni kell a tervgazdálkodást, a népgazdasági terv fontosságát hangsúlyozta. A Tervhivatal csak kihasználta a „szocialista testvérországok” reformmal szembeni ellenszenvét. Ismerjük el, mi lebecsültük ezeket az országokat, ennyiben mi is hibásak voltunk a kialakult helyzetért, saját balsorsunkért, ha így jobban tetszik. Tudtuk, hogy a magyar reform egyedül maradt, mégsem vontuk le az ebből adódó következtetéseket. Nem vettük észre, hogy a megváltozott környezetben óvatosabban, nagyobb körültekintéssel kell mozognunk. Úton-útfélen magyaráztuk, hogy a mi reform-politikánk az egyedül üdvözítő. Az, hogy a bolgárokat, vagy a lengyeleket oktattuk, még elment volna, de mi a cseheket és az NDK-sokat, sőt a szovjeteket is át akartuk nevelni. Ezek az országok meg csak hallgatták a mieinket. A németek és a csehek némi lenézéssel, mert tudták, hogy az ő gazdaságuk jóval fejlettebb, mint a miénk. Úgy gondolkoztak rólunk, hogy ezek a magyarok még a nyereg alatt puhították a szűz lányokat, amikor mi már ipart csináltunk. (Nagyjából igazuk is volt.) Mi ugyanígy gondolkodtunk a bolgárokról meg a románokról. A szovjetek meg nem is értették. Ott volt a kontinensnyi országuk, hatalmas belső piaccal, nyersanyaggal, évi hatszázmillió tonna kitermelt kőolajjal, százféle politikai gonddal, elkötelezettséggel. Most mit jönnek nekünk a magyarok azzal, hogy a KGST nem jól működik mondták nem kis sértődöttséggel. Nem szerették az okoskodó magyarokat. Reformügyben szokássá vált a nagyotmondás. Voltak tudósaink és politikusaink, akik a „nyugati” külföldön kétszer akkorát mondtak, mint amennyit terveztünk, és négyszer annyit sejttettek, mint ami valójában megvalósult. Piaci szocializmusról szóltak a tudományos előadások, holott a korábbi tervlebontás helyett szabályozók

lebontása, majd később „árlebontásos” mechanizmus érvényesült. Az állami bürokrácia csorbítatlan hatalmával. Jobban kellett volna figyelni arra, hogy ne sértsük lépten-nyomon a KGST-partnerek érzékenységét.

Nyers Rezsőt leváltották. Állami Tervbizottságot hoztak létre, a Gazdasági Bizottság, vele együtt a titkársága is, megszűnt. Persze a vezércikkek szintjén minden maradt a régiben, az átszervezés - mint mindig - arra szolgált, hogy „a szocialista tervgazdaság még hatékonyabban fejlődjön”. A reformot tulajdonképpen már 1972-ben lefékezték, 1973-ra a szervezeti és a személyi kérdések rendezése maradt. Elhelyeztem a titkárság munkatársait, rólam pedig a GB elnöke gondoskodott. Javasolta, hogy nevezzenek ki vagy a KSH-ba elnökhelyettesnek, vagy a Kohó- és Gépipari Minisztériumba miniszterhelyettesnek. Megkérdeztem a Külügyminisztériumot, ahol azt válaszolták, hogy jelölésem az ENSZ-nél változatlanul él, bármikor jöhet egy ajánlat. Időközben megkeresett a Kereskedelmi Kamara elnöke, Kallós Ödön, és Pulai Miklós MNB első elnökhelyettes is, aki az elnök nevében a Magyar Nemzeti Bankba hívott, mindketten elnökhelyettesnek. Személyes találkozásunk alkalmával László Andor, az MNB elnöke, az iparfinan-szírozás felügyeletét ajánlotta, ahol - elmondása szerint - mindenképpen változtatni akarnak, és mivel szabad vagyok, rám gondoltak. Nem „pártunk és kormányunk” rakott egy hirtelen munka nélkül maradt kádert az MNB nyakába, hanem - három másik ajánlatom mellett - az elnök és az első elnökhelyettes hívott egy feladatra az MNB-be. Mivel a négy ajánlat közül ez utóbbi érdekelt legjobban, köszönettel elfogadtam László Andor és Pulai Miklós megtisztelő ajánlatát.

A NEMZET BANKJA

A Magyar Nemzeti Bankba 1973. augusztus 1-jével neveztek ki elnökhelyettesnek. Az elnök az Ipari Hitelfőigazgatóság felügyeletével bízott meg, ami öt főosztály irányítását jelentette. Megjelentem a Nemzeli Bankban, tele tettvággyal, és már az első, bemutatkozó főosztályvezetői értekezleten, együttműködésünk nyitányaként, tisztáztam néhány dolgot. Jeleztem, hogy mostantól sok minden másként lesz, de ha valamit ezután

másként csinálunk, ne tekintsék elődöm bírálatának. Más vezető jött, természetes, hogy más a stílus, más módszerek következnek. Ezzel elejét akartam venni, hogy az előző és az új vezető összehasonlítgatásával foglalkozzanak a főosztályokon. Közöltem, hogy szexuális ügyekkel nem óhajtok foglalkozni. Ilyennel csak akkor jöjjenek, ha valaki még az ajtót se csukta be, és ezzel közbotrányt okozott. Tegyék közhírré, hogy utálom az intrikát, ebben nem leszek senkinek partnere. Viszont bárkivel szívesen beszélek, ha valami olyan gondja van, amit velem akar megosztani. Úgy gondoltam, hogy a keretek kijelölésével nyugodt légkörben folytatódhat a munka.

Már két hónap múlva felfedezték, hogy más szelek fújnak. Beiktatásom másnapján elkezdtem a főosztályvezetőkkel beszélgetni, meg kellett ismernem a feladatokat, a folyamatban lévő ügyeket. Az egyik főosztály vezetője a beszélgetés túlnyomó részében az osztályvezetőire panaszkodott, elmondta, hogy milyen gyenge munka folyik az osztályokon. Beszéltem a két osztályvezetővel, ők meg a főosztályvezetőre panaszkodtak, hogy szakmailag felkészületlen. Jött a szokásos november 7-i jutalomosztás. Az alapszervi párttitkár minden alkalommal részt vett a vezetői értekezleten, jutalomosztásnál és fizetésemelésnél a szakszervezeti titkárt is meghívtam. Vitába is keveredtem vele mindjárt az elején. Amikor arról kérdeztem őket, hogy milyen elveket alkalmazzunk a jutalmazásnál, a szakszervezet képviselője elmondta, a kialakult szokás szerint megnézik, hogy a jutalmazásra kapott keret ösz-szege hány százaléka a teljes béralapnak, és ezt a százalékot vetítik a lizetésekre. - így, a fizetéséhez képest mindenki egyforma jutalmat kap, így igazságos - foglalta össze. Mostantól kezdve nem így lesz, mert amit eddig csináltatok, az nem jutalmazás, hanem mechanikus fizetés kiegészítés. A jövőben a jó teljesítményt jutalmazzuk - közöltem velük. Adtam három napol a főosztályvezetőknek, hogy ebben a szellemben dolgozzák át javaslataikat. Megtörtént. A „panaszkodós” főosztály két osztályvezetőjének fele akkora jutalmai adtam, mint ameny-nyit a többi osztályvezető kapott. A főosztályvezető ezzel lelkesen egyetértett. Amikor közöltem a főosztályvezetői jutalmakat, megdöbbenve tapasztalta, hogy ő is fele akkora jutalmat fog kapni, mint a

kollégái. A főosztályvezetők jutalmát az elnök hagyta jóvá, így a panasz az ő asztalára került. Másnap szólt a telefon, az elnök keresett. - Mondd kérlek ezt komolyan gondolod? - kérdezte. - A lehető legkomolyabban. - Alig két hónapja vagy a Bankban, nem ismered az embereket, honnan tudsz ilyen különbségeket tenni? - kérdezte. - Elmondtam a vezető munkatársakkal történt beszélgetésemet. - Ahol a vezetők ilyeneket mondanak egymásra, ott a főosztályvezető biztosan nem való vezetőnek. Neki még ez a fele jutalom is sok, de nem akartam nagyon a leikébe gázolni - válaszoltam. Kis csend után: Igazad van, egyetértek. Lassan mindenki belátta, hogy ez az igazságos.

A következő hetekben, hónapokban fokozatosan megismertem a munkatársaimat, és ahol szükségesnek láttam, ott személycseréket hajtottam végre. Ahol a főosztályvezető alkalmatlan, vagy csak nem elég jó, ott az osztálytól, a főosztálytól sem lehet színvonalas munkát várni. Igyekeztem fiatalítani, és közgazdasági egyetemet végzett munkatársak felvételével javítani a banki szolgáltatások színvonalát. Két év alatt negyvenkét vezetőből huszonnégy nyugdíjazással, áthelyezéssel távozott. Húsz váltás különösebb vita nélkül, rendben megtörtént, az egyik főosztályon érintett négy személlyel azonban a pártszervezet végrehajtó bizottsága is foglalkozni óhajtott. Ennek az volt a háttere, hogy a négyből kettő párttag volt, kiváló kapcsolataik voltak a Bank párttitkárával, és közös erővel ki akarták fúrni a főosztályvezetőhelyettest, akit az elnök javaslatára hoztam el a GB titkárságáról. Meghívtak a végrehajtó bizottság ülésére, ahol megindokoltam, hogy a főosztály helyettes vezetője miért marad, és azt is, hogy a főosztályvezető, két osztályvezető és egy osztályvezető-helyettes miért nem alkalmas arra, hogy maradjon. Majdnem megettek. Kilencórás terméketlen vita végén az egyik vb-tag feltette a kérdést: vagyis nem értesz egyet a párt álláspontjával? Egy birkának is becsületére váló türelemmel, órákon ál próbáltam újra meg újra elmagyarázni nekik a napnál is világosabb helyzetet. Hiábavaló igyekezet volt, minden érv lepergett róluk, összefoglaló kérdésük jól mutatta, hogy nem érvekről, erőpróbáról volt szó. - A párt álláspontját nem tudom összeegyeztetni a főosztály munkájáért viselt felelősségemmel - válaszoltam, és erre már nem

tudtak mit válaszolni. Már nagyon untam őket. Éjjel tizenegy óra volt, egyszer s mindenkorra le akartam zárni a témát. - Két lehetséges megoldás van - foglaltam össze a vitát. Egy: elmentek az elnökhöz, és kéritek, hogy a szóban forgó főosztályt helyezze a párt vb felügyelete alá. Előre megmondhatjátok neki, én támogatom ezt a szervezeti változást. Kettő: elmentek az MSZMP Központi Bizottsága illetékes titkárához, és kéritek a leváltásomat. Előre megmondom, nem fogok hadakozni ellene. Olyan harmadik változat nincs, amit ti szeretnétek, hogy a munkáért én vagyok a felelős, de ti mondjátok meg, hogy kikkel dolgozzam. Ez velem nem fog működni.

Első javaslatom végrehajthatatlan volt, ezt fel sem merték vetni az elnöknek. Második javaslatomhoz is hiányzott a kellő elszántság, a KB titkárához nem mertek, vagy nem akartak elmenni. Az is kiderült, hogy a körülmények hatására nekem is engednem kellett, és mégis lett harmadik változat. Két nap múlva egyezséget ajánlottak. A főosztályvezető és az egyik osztályvezető (aki az ötvenes években a Bank párttitkára volt) leváltásával egyetértettek, a másik osztályvezető és az osztályvezető-helyettes maradjon. Mivel küszöbön állt az elnökváltás, és az új elnököt nem akartam egy ilyen kellemetlen erőpróbával várni, elfogadtam az ajánlatukat. Gondoltam, az új vezető majd rendet tesz a főosztályon.

Minden tőlem telhetőt megtettem, hogy a kollégák megértsék, azok az idők elmúltak, amikor a Bank a vállalat felettese volt. A modern idők újszerű kapcsolatokat követelnek. Mi partnerei vagyunk a vállalatoknak, pénzügyi, bankári szolgáltatást nyújtunk nekik. Ami nem jelenti azt, hogy nem kell megkövetelni a hitelszerződések előírásait. Ami kapcsolatunk a vállalattal egyenrangú felek szerződéses kapcsolata, ezt soha ne feledjék hirdettem az igét. Volt, aki ráérzett, mit és hogyan kell tennie. Volt akiknél ez hosszabb időt vett igénybe. Kevesen, de voltak olyanok is, akik nem tudtak, nem akartak alkalmazkodni a megváltozott követelményekhez. Ezektől megváltam. Egy főcsoportvezető bejelentkezett, beszélni szeretne velem. Két napon belül egymással szemben ültünk, kérdeztem, miben segíthetek? Legutóbb nem kapott fizetésemelést, ezt kifogásolta. Elmondtam, hogy ő az elmúlt években képzettségéhez és végzett

munkájához képest aránytalanul magas fizetést kapott. Nem akarom csökkenteni a fizetését, mert elismerem, hogy igyekezettel dolgozott. Most egy-két fizetésemelésből ki fog maradni, hogy a nála képzettebb, jobb teljesítményt nyújtó kollégák legalább utolérhessék. Nem akarom a bankban eltöltött évek szerint mérni a fizetést. Úgy gondolom, hogy ez tisztességes megoldás az ő számára is. Megértette, bár nem örült a válaszomnak. Ennek ellenére kénytelen volt elfogadni, mert nem volt jobb ajánlata, máshol nem kapkodtak utána. Az öt főosztályon dolgozók túlnyomó többsége egyetértéssel, egyes esetekben örömmel fogadta a változásokat. Akik hosszú banki szolgálat után kénytelenek voltak nyugdíjba, vagy más beosztásba menni, azok érthetően nem szerették, igazságtalannak érezték a személyükre vonatkozó döntést. Elismerem, nem tudtam két, egymást kizáró igazságnak eleget tenni. Az egyén - saját szempontjából méltányolandó - igazsága állt szemben az ügyfeleket kiszolgáló banki munka színvonalával. Néha nehéz szívvel, de mindig munkánk színvonalát részesítettem előnyben. Igyekeztem megakadályozni, hogy a vállalatokkal packázzanak, követelményeket támasztottam és számon kértem. Ezt nem mindenki szerette. A folyosói közvélemény „mosolygó gyilkosának nevezett. A „mosoly” igaz. Mindenkinek megadtam a tiszteletet, soha senkivel nem voltam goromba. A „gyilkos” igazságtalan volt. Legfeljebb elavult beidegződéseiket, megkövesedett rossz szokásaikat „gyilkoltam meg”.

Alig egy éve voltam a Bankban, amikor az ENSZ kérte a Külügyminisztériumot, hogy Mr. Csernok szakértőként „mielőbb” menjen Kuvaitba. Bementem az elnökhöz, letettem az asztalára a levelet. -Most itt az alkalom, hogy simán megszabadulj tőlem, ha esetleg már megbántad korábbi döntésedet, hogy egy ilyen izgága alakot, mint én, idehoztál. Gond nélkül elválhatunk. Nincs keserű szájíz, nem kell magyarázkodni, kellemetlen dolgokat mondani, csak annyit, hogy elengedsz az ENSZ-be, mert nem akarsz megfosztani egy ilyen nagyszerű állástól. - mondtam László Andornak. - Ezt a Kuvaitot most azonnal felejtsd el, mert itthon nagy szükség van minden olyan emberre, aki a reform érdekében dolgozik - hangzott az elnöki döntés. (Utólag rögzítem, hogy 1974-ben a Nemzeti

Bank elnöke a reformért elkötelezetten dolgozó vezetőnek minősített.) Kuvaitban érdekes munka várt rám, meg kellett volna szerveznem a nemzetgazdasági számlarendszer ösz-szeállításához szükséges statisztikai adatbázist. A vonzó munka mellé úgy ötször-hatszor akkora lett volna a fizetésem. Mivel még a CiB idejében egy algíri lehetőség is elúszott, immár a harmadik ENSZ szerződésem szállt el az álmok birodalmába. Nem sajnáltam, dolgoztam tovább a Nemzeti Bankban.

Röviddel ezután László Andort, akivel szerettem együtt dolgozni, és akinek sokat köszönhettem, nyugdíjba küldték, Tímár Mátyást leváltották miniszterelnök-helyettesi beosztásából, és 1975-től államtitkári rangban ő lett a Nemzeti Bank elnöke. Egyik-másik elnökhelyettes kollégám aggódott az új elnök személye miatt, én győzködtem őket, hogy Tímár képzett, művelt, jószándékú ember. Senkinek nem kell aggódnia sem magáért, sem a Bankért, jó főnök lesz. Másokhoz hasonlóan kifogásolták, hogy nem elég határozott. Elismertem, hogy Tímár Mátyás stílusában több a diplomácia és kevesebb a keménység. Egyszer, még a GB-n, amikor egy ügyben én is nagyobb határozottságot javasoltam, bölcsen azt mondta: soha nem kell berúgni az ajtót, de ha kinyílik, rögtön tegyük oda a lábunkat, nehogy újra becsukják. Megértettem. Másrészt felhívtam figyelmüket, hogy ő 1967-ben, a GB elnökeként, nem lett a Politikai Bizottság tagja. Vagyis a Gerö székéhez és felelősségéhez nem kapta meg azt a politikai súlyt, ami ehhez a beosztáshoz feltétlenül kellett volna. Hogyan lehet ilyen körülmények között keménykedni? - érveltem. Nyilvánvalóan nem akarták, hogy a reform túl sikeres legyen. Kádár János nagy nehezen elfogadta, hogy reformokra van szükség, de a belső ellenzékre és a szocialista „testvérekre” figyelemmel csak egy „fékezett habzású" reformot engedélyezett. És még azért is mennyit kellett hallgatnia Moszkvában.

Időközben családi állapotomban változás következett be. Huszonkét évi házasság után, 1974-ben, közös megegyezéssel elváltunk. Gabi lányom akkor tizenöt éves volt, ő velem jött, a hétéves Zsuzsi az édesanyjával maradt. Fájdalmas volt a válás, de úgy éreztem, mindenkinek ez a legjobb megoldás. Nem vagyok kimondottan agglegény típus, egy kamasz lánnyal meg végképp nem akartam egyedül maradni. „Nem jó az embernek egyedül

lenni, alkotok hozzáillő segítőtársat” -mondá az Úr (Mózes 2:18). Milyen igaz - gondoltam, és remélve, hogy magamnak új feleséget, lányomnak „édes mostohát” találok, néhány hónap múlva összekötöttük az életünket a közgazdász Annával. Ez a kapcsolat immár harminchárom éve sikeresen működik.

A reform szellemében igyekeztünk minél jobb bankári szolgáltatást nyújtani a vállalatoknak. Kicsiknek, nagyoknak egyformán. A Nemzeti Bank főhatóság jellegét ki akartam törölni a fejekből, ezt a formaságok változtatásával is igyekeztem nyilvánvalóvá tenni. Ahol kellett, segítséget nyújtottunk a vállalatoknak pályázatuk kidolgozásához. Néhány vállalatnál személyesen közreműködtem, hogy a beadott hitelkérelem minden szempontból rendben legyen. Az erősen műszaki beállítottságú vállalati vezetők körében igyekeztem a figyelmet a piaci összefüggésekre irányítani. — Ne haragudjatok — ismételgettem konokul, - nem az a kérdés, hogy meg tudjátok-e oldani a gyártást. Van kidolgozott eljárás, műszaki tapasztalat, vannak gépek, ismert anyagok, ez nem nagy művészet. El tudjátok-e a terméket adni? Ez az igazi nagy kérdés. És mennyiért tudjátok eladni? Vevő és ár, erre kell összpontosítani. - győzködtem őket több, kevesebb sikerrel. Hagyjuk az elméleti vitákat. Nevezhetik ezt piaci szocializmusnak, vagy szocialista piacgazdaságnak, ki ahogyan akarja. Lehet a szocialista tervgazdaság elsőbbségét emlegetni, ez mind nem változtat azon a tényen, hogy a terméket el kell adni, és jó áron kell eladni, mert másképp tönkremegy a vállalat. És akkor már nem lesz miről vitatkozni. A nagyobb beruházásoknál az előzetes hitelbírálatot általában a vállalatnál tartottuk. Ennek a vállalat munkájának megbecsülése mellett - az volt az előnye, hogy ha bármilyen kiegészítő adat kellett, rendelkezésre állt a vállalat egész műszaki, kereskedelmi és gazdasági szervezete. Igaz, hogy a minisztériumok munkatársai nem voltak boldogok, amikor délelőtt tíz órakor a Hajdú megyei Tégláson tartottunk egyeztető megbeszélést egy beruházási hitelről. A hitelszerződés aláírására az esetek nagy többségében ugyancsak a vállalatoknál került sor.

Egyik legnagyobb ügyfelünk, a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár vezérigazgatója Horváth Ede volt. A Rábában mindig történt

valami, mindig kitaláltak valamit, mindig volt valamilyen hitelkérelmük valamilyen fejlesztésre. Több alkalommal, személyesen is jártam a gyárban. Az ilyen látogatásokra a vállalattal foglalkozó előadót vagy főcsoportvezetőt mindig magammal vittem. A műhelyekben tisztaság volt, szervezett munka folyt. A különböző gépsoroknál különböző színű munkaruhában dolgoztak, ami megakadályozta a csellengést. Az öntödében a munkások fehér overallban dolgoztak. Senkit nem láttam kormos, piszkos munkaruhában. A műhelyek sarkában ott álltak az automaták, ahonnan hűsítőt vehetett, aki akart. Horváth Ede szakmunkásból lett gyárigazgató, de kevés hozzá hasonló dinamikus, tárgyaló-képes, rátermett igazgatót ismertem akkoriban az iparban. Igazi menedzser volt, élvezet volt vele tárgyalni, akár éles vitákat folytatni. Érezhető volt, hogy amerikai útjain vendéglátóitól sok mindent ellesett, és nemcsak a formaságokat. Vitathatatlan tehetsége mellé bőven voltak irigyei is. Egyik nap Háry Béla, az MSZMP Győr-Sopron megyei első titkára hívott telefonon. - Itt járt a megyében Maróthy László elvtárs, a politikai bizottság egyik tagja. Tartott egy tájékoztatót, ahol többek között a Rábával is foglalkozott. Azt mondta, hogy könnyű a Rábának jó eredményeket elérni, ha a Nemzeti Bank elengedi a tartozásait. Nekünk a Rába fontos, a megyének ez egy nagyon kellemetlen ügy. Mit szólsz ehhez? - kérdezte. - Légy egészen nyugodt, ebből egy szó sem igaz. - mondtam. - Jaj, ez nagyon jó hír, nem tudnál erről valamilyen írásos anyagot készíteni, és eljönni Győrbe, hogy beszéljünk róla? Mégis csak a PB egyik tagjáról van szó. Ennek semmi akadálya, egy hét múlva jelentkezem. A főosztály készített egy okos, nagy táblázatot, amelyben bemutattuk a Rába hitelmérlegét, összes hitelfelvételét és törlesztését tíz évre visszamenőleg. Természetesen szó nem volt hitelek törléséről, vagy elengedésről, a Rába a szerződések szerint pontosan fizetett. Maróthyt valaki félrevezette. Egy más alkalommal ismét meglátogattuk a Rábát, ezúttal egy kellemetlen ügyben. Az Állami Tervbizottság elrendelte, hogy végig kell nézni a vállalatok pénzügyi helyzetét, és ahol szabad pénz van, azt gyorsított hiteltörlesztésre el kell vonni. Nem értettem ezzel egyet, de hát a parancs az parancs. Nesze neked szerződés, a vállalkozás jogbiztonsága, hogy a reformról meg a

bizalomról most ne is beszéljünk. Ettől kezdve a vállalatok bizalmatlanok lettek. Jellemző erre Papp Istvánnak, a Videoton vezérigazgatójának megjegyzése, amikor nála is lezártuk a „pénzelvonási” kalózkodást. - Tudod, hogy mikor fogtok nálam még egyszer szabad pénzt találni? - mondta mérgesen. - Tudom, ha van egy csepp eszetek, akkor soha - válaszoltam mély meggyőződéssel. Horváth Ede is fel volt háborodva, joggal. - Miért szavaztátok meg a Központi Bizottságban ezt a hülyeséget? - kérdeztem tőle. - Hát igen, igen, kisebbségben maradtam. - válaszolta. - Értem, de akkor ne velem vitatkozz - mondtam neki. Bevontuk a pénzét, és elvonultunk a feldúlt csatatérről. Nem voltunk büszkék. Én különösen utáltam, hogy olyat kell tennem, ami ellentétes a reform elveivel, és amivel kárt okozok. Ráadásul tudtam, hogy időszerűtlen, esetenként értelmetlen célokra milliárdokat költünk. Munkatársaim sem szerették, mert a jól dolgozó, előrelátó vállalatokat sújtotta, és semmivel nem lehetett megvédeni. Horváth Edével e kellemetlen közjáték ellenére, kapcsolatunk felhőtlen maradt.

Háry Béláról eszembe jut egy történet. Képzeld - mesélte -, nemrég a megyében járt a szovjet belügyminiszter egyik helyettese. Meg akarta nézni Hegyeshalmon a határellenőrzést. Elvittük, megmutattuk. Majd’ elájult, amikor meglátta, hogy a kocsik átvizsgálása nélkül, csak úgy özönlik be „az imperializmus”. Magyaráztuk neki, hogy ekkora forgalomban nem lehet a kocsikat átvizsgálni, de láttuk, hogy nagyon nem tetszett neki a dolog. - A Varsói Szerződés nyugati határáról van szó, és az ellenőrzés nem megnyugtató, - jelentette ki. Később megértettem, mitől volt ideges a szovjet belügyminiszter. Náluk más volt a határon az ellenőrzési rendszer.

Valamikor a hetvenes évek második felében Annával kettesben gépkocsival elmentünk a Kaukázusba nyaralni. Barátaink azt mondták, nem vagyunk teljesen normálisak, nem tudjuk, mire vállalkozunk. Persze nem autóztuk végig az utat, Odesszától Szűcsiig hajókáztunk, onnan mentünk kocsival Tbilisziig (Grúzia), majd Jerevánig (Örményország). Nagyon érdekes, kalandos, de egészében kellemes út volt. A román-szovjet határon a román határőrség ránézett az. útlevélre és mehettünk tovább. Nem így a szovjet oldalon. Diplomataútlevéllel mentünk, előre be voltunk jelentve, ez

mind nem számított. Rá kellett állnom a kocsival egy szerelőaknára, ahol egy kézi rellektorral alulról gondosan megvizsgálták a kocsit. El nem tudom képzelni, mit kerestek. (Hát ehhez képest a mi hegyeshalmi ellenőrzésünk bizony felidegesíthette a szovjet belügyest. Persze, mások voltak a körülmények: Hegyeshalmon százával jöttek a gépkocsik, ott a román-szovjet határon meg egy lélek se. Mi voltunk az, egyedüli belépők, volt idejük bőven velünk foglalkozni.) Kisinyov érintésével megérkeztünk Odesszába, ahol behajóztunk egy nagy komphajóba (ferry boat). Szép, modern jószág volt, szovjet megrendelésre a finnek építették. A hajó éjszaka ment, reggelre Jaltába érkeztünk. Barátunk, aki a MAHART-nál dolgozott megszervezte, hogy szovjet partnerük gondoskodjon rólunk. Kaptunk egy fekete Volgát és egy kísérőt, aki megmutatta város nevezetességeit. Köztük a leghíresebb a Livadia Palota, itt volt a második világháborúban a Churchill-Roosevelt-Sztálin tanácskozás színhelye. Elvittek a Krím félsziget belsejébe, Bahcsiszerájba is, ahol megnézhettük a híres szökökutat, ami a valóságban egy nagyon szép falikút. (Zárójelben: ezt magánturistaként nem tudtuk volna megnézni, mert az odavezető út Szevasztopol, a hadikikötő mellett, tilos zónán keresztül vezet, ahová külföldi nem léphet be.) Este továbbhajóztunk, és két nap alatt Szocsiba érkeztünk. Itt újra autóba ültünk, és Kutaiszin keresztül irány Tbiliszi. Kutaisziban az Aranygyapjú legendájáról híres ókori Kolkhisz királyság fővárosában tettünk egy kitérőt, felmentünk a közeli Gelati Kolostorba. Séta közben találtunk egy jókora termet, telis-tele különböző mérető Sztálin-mellszoborral. Begyűjtötték, mert az volt a parancs, de nem semmisítették meg, mert soha nem lehet tudni ... Mentünk volna tovább Tbiliszibe, amikor az úton szembe jött egy rendőrautó, szemmelláthatóan minket kerestek. Kérdezték, van-e valami gondunk, segíthetnek-e valamiben? Köszöntük szépen, mondtuk, hogy semmi gond, megyünk tovább. Pontosan nyomon kísértek. Amikor elindultunk, a szálloda jelentette a következő megfigyelési pontnak, mi pedig „elvesztünk”, mert a számítható időn belül nem értünk oda. Erre elkezdtek keresni. Haszna is volt a figyelemnek, jó volt tudni, hogy vigyáznak ránk.

Tbilisziben megtaláltuk a teret, ahol szállodánknak lennie kellett volna, de sehol nem találtuk. A tér közepén volt egy hatalmas épület, tetején nagy tábla hirdette: éljen a kommunista párt. Háromszor körbe-autóztuk a teret, szálloda sehol. Végül megkérdeztünk egy járókelőt, ugyan mondaná meg, hol van ez a szálloda? Rámutatott a tér közepén a „Szlava" feliratú épületre, hogy ott van, ni. A bejárat mellett volt egy tenyérnyi tábla: Inturiszt. Na, gondoltuk, itt sem a turizmusból akarnak megélni. A szálloda kellemes volt, a kiszolgálás udvarias, a saslik ízletes, na és a pezsgő! Új fent beigazolódott Pulai Miklós örökbecsű mondása, miszerint gépkocsiban a Mercedes, pezsgőben a Szovjetszkoje Igrisztoje az igazi. Gondot a reggeli okozott. Üres volt az étterem, leültünk egy asztalhoz, mire jött a kiszolgáló nő és kérdezte, hogy milyen gruppéhoz (csoporthoz) tartozunk. Mondtuk semmilyenhez, mi egyedül vagyunk itt. Ebből nagy izgalom támadt, ketten-hárman ösz-szedugták a fejüket, néha bizalmatlanul ránk néztek. - Hogy kerülhettek ezek ide - gondolták. Tbilisziben valószínűleg mi voltunk az első maszek turisták, szegények, nem tudták, ilyenkor mi a teendő. Némi magyarázkodás után azért kaptunk reggelit. Másnap ugyanez a jelenet megismétlődött. Naponta meg kellett dolgoznunk a reggeliért, mert a személyzet változott. A városban az tűnt fel legelőször, hogy a buszok homlokzatán, ahol nálunk a 12-es van, náluk Sztálin arcképe volt kirakva. Huszadik kongresszus ide, leleplezések oda, Grúziában mindezek után húsz évvel zavartalanul virult a Sztálin-kultusz. Elgondolkoztató és érthető is volt egyúttal. Sztálin Grúzia szülöttje, honfitársai az „oroszok" aknamunkájának tekintették és soha nem hitték el a bűneiről szóló híreket. Kedves, barátságos népnek ismertük meg a grúzokat. Autómosót kerestünk, mert az Opel Diplomát mindenütt elég nagy feltűnést keltett, körbejárták, benéztek az ablakon, megtapogatták, így több ujjlenyomatot gyűjtöttünk, mint amennyi az I BI archívumában van. Az út sara, pora is megviselte a kocsit. Késő délután lett, mire a város szélén találtunk egy autómosót. Már bezárt, de vagy tíz ember még nagy beszélgetés közepette ott üldögélt a bejáratnál. Autónk itt is nagy feltűnést keltett, körbefogtak, kérdezték mi járatban vagyunk? Mondtuk magyar turisták vagyunk, ismerkedünk Grúziával. Magyar emberek Tbilisziben? Szinte hihetetlen. Felderült az

arcuk, egymás szavába vágva kezdtek beszélgetni feleségemmel, Annával, mert én mindössze ha húsz-harminc szót tudtam oroszul. Kiderült, hogy az egyik férfinak a fia abban az időben Magyarországon szolgált. - Szereti a magyarokat - mondta a papa. Nagy hátbaveregetések és sok harasó, harasó közben lemosták a kocsit. És nem fogadtak el semmit érte. Ne sértsenek meg bennünket. - mondták nem kis büszkeséggel. Annyit kértek, hogy csináljunk róluk a kocsival együtt egy fényképet.

Tbilisziből minden incidens nélkül elmentünk Jerevánba. Rózsaszínű homokkőből épült szép város, tele ligetekkel, szökőkutakkal, ivókutakkal. Ezeket a környékbeli hegyek táplálják kristálytiszta forrásvízzel. Másnap már a reggelinél éreztük, hogy ez egy más világ. Oda ültünk, ahova akartunk, senki nem kérdezte, hogy kerültünk oda. Érezhetően lazább volt az élet a városban. Mintha nem is a Szovjetunióban lettünk volna. Szigorúan magánemberként utaztunk, ennek ellenére a Goszbank valahogy megtudta, és a jereváni kirendeltség ránk talált a szállodában. Az igazgató orosz volt, a titkára örmény, rokonszenves, kedves emberek. Az ebédnél többször megújítottuk a magyar-örmény, a magyar-orosz és a magyar szovjet barátságot. Mindannyiszor a finom Szovjetszkoje Igrisztoje pezsgővel koccintottunk, így megúsztuk nagyobb mennyiségű vodka ilyenkor szokásos elfogyasztását. Hangsúlyozták, hogy nincs kicsi meg nagy ország, mi testvéri országok vagyunk. Ebben - nem tudom hányadik üveg pezsgő után- igazi internacionalista egyetértés alakult ki. Tudni kell, hogy az örmény címerben benne volt a Törökország területén fekvő Ararát. Tiszta időben jól lehetett látni a ethegyet. (Nincs ebben semmi különös, a mi címerünkben is benne van két szlovák hegy.) A titkár elmondta, hogy a török mészárlás idején őt az anyja bedugta a disznóólba, így menekült meg. Hang nélkül, ömlő könnyein át az ólból nézte végig családja legyilkolását. Miközben mesélt annyira felindult, hogy könnybe lábadt a szeme. Mindenkinek el kellene olvasnia Franz Werfel *A Musza Dag negyven napja* című megrázó művét, több ezer békés örmény lemészárlásának torokszorító történetét. (Jó lecke magyaroknak, balsors ügyben.)

Hazafelé két napot töltöttünk Szocsiban, majd a komphajó visszavitt Odesszába. Onnan kocsival folytattuk az utat, Kisinyovon keresztül érkeztünk a szovjet-román határra. Először jó száz méterre, egy ellenőrző pontnál várattak vagy húsz percet. A határállomás várótermében is üldögéltünk vagy fél órát. Eközben az előttünk a határra érkezett egyetlen szovjet rendszámú személykocsit vizsgálta egy ingujjra vetkőzött katona. Mikor az ingujjas katona immár zubbonyban bejött az irodába, láttam, hogy tiszt. Kissé idegesen reklamáltam, hogy miért váratnak? Kérdezte a feleségemet, hogy a férje miért ideges? Anna - még szerényen, udvariasan - kifogásolta a hosszú várakozást. - Sok a munkánk - így a tiszt. Na erre én is bekapcsolódtam. - Sok a munka? Ez az egyetlen kocsi volt olyan sok? - két hét után már én is beszéltem ennyit oroszul. Megkaptuk a pecsétet, de kint az őr meg akarta nézni a csomagtartónkat. Ez már túl sok volt. Anna - aki ekkor már jobban félt tőlem, hogy valami hülyeséget mondok, mint az orosz katonától - megmutatta diplomata útlevelünket és azt mondta: Nyet! Csak így, minden teketória nélkül, hogy nyet. A katonának leesett az álla, tanácstalanul nézett ránk, mi meg elhúztunk, de azért behúztuk a nyakunkat, hátha utánunk lőnek. - Moszkvában biztos kitört az ellenforradalom - gondolhatta a katona, mert ilyen még nem történt vele, hogy egy külföldi azt mondja neki: Nyet!

A napi taposómalomból kilépve felüdülés volt, amikor a hetvenes évek közepén fiatal közgazdászok - köztük Bauer Tamás, későbbi SZDSZ-es politikus - látogattak a bankba. Meg akarták ismerni, hogyan működik a gyakorlatban a vállalati hitelezés, a hitelkérelmek elbírálása. Felajánlottam, hogy tanulmányozzanak néhány hitelügyet, és utána beszélgessünk. Két hét múlva ismét összeültünk. A hitelbírálati rendszer nagyon bürokratikus - foglalták össze tapasztalataikat a záró megbeszélésen. Kedvenc témám volt, ezt a kritikát gyakran megkaptam. - Gyerekek, a megállapítás helyes, egyetértek - kezdtem a mondókámat. Egyszerűbben is oda tudnánk adni a hitelt. Két oldalon leírjuk, mindketten aláírjuk és kész. Csakhogy ehhez nekem garanciákat, jogokat kellene kapnom. Egészen odáig, hogy nagyobb összegű hitel esetén pénzügyi biztost ültethessek a vállalat igazgatóságába, aki nélkül nem lehet semmilyen pénzügyi döntést hozni. Ha pedig

nem jönnek a vállalt eredmények, nem tudják törleszteni a hitelt, akkor jön a zálogjog, eladjuk a vállalatot, épületet, gépeket, és kész. A földet felszántjuk és zabot termelünk. Vagy krumplit. Ezeket sajnos ma nem lehet megcsinálni. Abban viszont én nem vagyok partner, hogy adjuk oda gyorsan a pénzt, de a banknak nincs semmilyen biztosítéka. Több esetben olyan gyengének tartottuk a vállalat vezetését, hogy ha tőlünk függ, elutasítottuk volna a hitelkérelmet. Olyan paragrafus azonban nincs a hitelpolitikai irányelvekben, hogy a Nemzeti Bank - ha befektet a vállalatba - átveheti a tulajdonosi jogokat gyakorló minisztériumoktól a személyzeti politikát. Ma a gazdaság működésének normális menete helyett ez a hitelbírálati rendszer van. Ez sem biztosíték, de legalább megpróbáljuk részleteiben megnézni a vállalat működését, és ezzel valamelyest mérsékeljük a kockázatot. Megértették. Ezzel függ össze egy epizód a magas rangú vezetők mozgásáról. Éppen a dorogi brikettgyár beruházásához kért hitellel foglalkoztunk, amikor felhívott Marjai József miniszterelnök-helyettes: „Miért nem adják már oda ezt a dorogi hitelt, mi tart ezen ennyi ideig?” hangzott a lényegre törő kérdés. - Marjai elvtárs! Én oda tudom adni ezt a hitelt huszonnégy óra alatt is, ha ilyen értelmű utasítást kapok a Bank elnökétől. I egépeljük, aláírom, és kész. De ha végig kell csinálnunk azt a hitelbírálatot, ami elő van írva, akkor az annyi ideig tart, amíg zöld ágra tudunk vergődni a vállalattal. A vállalat együttműködése nélkül nehéz. Marjai nem vont felelősségre, nem vitatkozott. Ö hümmögött, én megígértem, hogy igyekszünk felgyorsítani a munkát. Szó sem volt utasításról, ehhez nem is lett volna joga. Nem akarom én a hőst eljátszani, ilyen erényekre nem is volt szükség. Azt azonban el akarom mondani, mert ezzel tartozom a múlt igazságának: általános érvénnyel nem igaz, hogy a szakembereket elnyomta a politika. Volt egy rendszer, amelyben ritkán, de előfordult, hogy a párt legfelső vezetése döntött vállalati beruházásokról, hitelekről is. Ebben nem lehetett visszabeszélni, már csak azért sem, mert az ügyben megfelelő kormányhatározat is született, amit végre kellett hajtani. A mindennapok száz meg száz ügyében azonban mindenki a saját hatáskörében, saját felelősségére döntött. Példák sorával lehet bizonyítani, hogy ha valakinek

voltak érvei és tudott érvelni, az jó eséllyel vitatkozott. Sokan egykori tehetségtelenségüket, lustaságukat, gyávaságukat leplezik, amikor lépten nyomon a diktatúrára hivatkoznak. Megyei pártbizottságokon, kiemelt nagyvállalatoknál rendre a párt kiemelt politikusaival találkoztam. Ha védhető volt, józan, szakszerű beszéddel, érvekkel mindig meg tudtam védeni a kormány, vagy a Nemzeti Bank álláspontját. Soha nem jöttem el úgy sehonnan, hogy a politika rám erőszakolt volna valamit. Persze, aki csak hebegett-habogott, nem voltak érvei, vagy nem merte elmondani, azt legázolták.

Horváth Ede 1990-ben könyvet írt. Érdekes olvasmány. Ebben szerepel a következő részlet: „A régi vezetők stílusa, mentalitása, életvitele meg az enyém, tűz és víz volt. Ok csézáról vadásztak és a vadászház költségeit a gyár állta. Én meg a munkának éltem.” (Horváth, 1990, 29) Amikor a könyv született, már közel tíz éve nem találkoztunk, így emlékezett együttműködésünkre: „Kérdés: - No még egy név, Csemok Attila. Akiről mindig meleg szavakkal szokott beszélni. - A Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese volt. Korábban is Tímár mellett dolgozott, azt hiszem a titkárságán, amikor az miniszterelnökhelyettes volt. Nem azért szóltam róla elismerőleg, mert hiteleket adott (a hiteleket a Bank „adta”, az elnökség hagyta jóvá, én legfeljebb javasol lám *Cs. A.)*, hanem mert korszerűen gondolkodott. Volt mersze kiválasztani a jó vállalatokat és kockáztatni a fejlesztésük érdekében. Odaállt a jó ügyek mellé. Nagy ritkaság, hogy egy olyan színvonalú közgazdász, mint ő, a műszaki és a konkrét üzleti ügyekhez is annyira értsen. De félre ne érts, vele is veszekedtünk, ha úgy jött ki a lépés. De ez a veszekedés csak az eszmecsere egy szenvedélyesebb formája volt, mondhatnám úgy, hogy hevesebben tárgyaltunk.” (Horváth, 1990, 68)

Itthon tovább zajlott az élet. Az éves hitelnyújtási lehetőségen belül a kormány létrehozott egy elkülönített keretet, amely a nyugati országokkal folytatott kereskedelem fellendítését szolgálta. A gazdasági egyensúly javításához szükség volt a dollárbevételek növelésére. A feltételek nyilvánosak voltak, bárki, bármelyik vállalat vagy szövetkezel pályázhatott. A Taurus Gumiipari Vállalat is kért -és kapott beruházási hitelt, azzal a

céllal, hogy nyíregyházi gyárában valósítsa meg a mezőgazdasági abroncsok gyártását. Abban az időben Tatai Ilona volt a vállalat vezérigazgatója. Akkoriban nem volt általános a női vezérigazgató. Energikus, képzett, modem gondolkodású menedzser volt ő is. Rokonszenves, nyílt egyéniség, női mivoltához illően több diplomáciával és kevesebb keménységgel dolgozott, mint mondjuk Horváth Ede. (Később bevitték a Politikai Bizottságba, nem vagyok meggyőződve, hogy jót tettek vele és a vállalattal. Napjainkban a kormányfő, Gyurcsány Ferenc egyik vállalatánál dolgozik.) A hitelszerződés aláírására Nyíregyházán, a gyárban került sor. Ilyenkor mindig volt egy kis ünnepélyesség, előfordult, hogy néhány műszaki és munkás is jelen volt az aláírásnál. A vezérigazgató beszélt, én is mondtam néhány szót, sikert kívánva a nagy vállalkozáshoz. Egy teremben hosszú asztal, elő volt készítve minden, kölcsönösen aláírtuk a rengeteg oldal papírt. Kézfogások, koccintás, egyszer csak szétnyílt a függöny, és ott álltam egy színpadon, két-háromszáz ember előtt, akiknek Tatai Ilonka mert magunk között szeretettel így neveztük, nekünk ö „az Ilonka” volt - elmondta, hogy aláírtuk a szerződést, meglesz a beruházás, és közölte, hogy most pedig Csemok elvtárs szeretne néhány szót szólni. Meglepetés volt nekem is, meg a hallgatóságnak is. Mit tehettem, mosolyogtam, összekaptam magam és elmondtam a jelenlévőknek, hogy ennek a beruházásnak csak az egyik célja, hogy gyártsunk néhány tízezer gumiabroncsot. Ez fontos cél, mert export lesz belőle és a mezőgazdaságnak is szüksége van rá. Még fontosabb, hogy nőni fog a gyár bevétele és a nyeresége. Van azonban még egy fontos célja ennek a fejlesztésnek, ami nem szerepel a hitelszerződésben, pedig nyilvánvaló. Több lesz Nyíregyházán a munkahely, a gyáriak nagyobb biztonsággal nézhetnek a jövő elé, lesz munka, lesz megélhetés, fizetésemelés, prémium, jobb lesz minden család élete. Ez is fontos célja ennek a hitelszerződésnek. Őszinte, nagy tapsot kaptam. - Remélem, nem haragszik ezért a meglepetésért, de nagyon jó volt, hogy mindezt az emberek magától, a bankártól hallották. - mondta Ilonka kedves mosollyal. - Már miért haragudnék - válaszoltam, biztos, hogy jó hangulatban, jól indítottuk a beruházást, most már magukon a sor. Valóban jó ötletnek tartottam, hogy az

üzem dolgozói közül két-háromszáz embert bevontak abba a nagy örömbe, hogy végre pont került a beruházást támogató hitelre.

A Ganz-MÁVAG rekonstrukciója egyike volt azoknak az ügyeknek, amelyek végül oda vezettek, hogy elmentem a Bankból. A fejlesztési terv kidolgozására az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium, az Ipari Minisztérium és a Magyar Nemzeti Bank részvételével tárcaközi bizottságot hoztak létre, melyben szakértőként Horváth Ede is részt vett. Hónapokig nyűglődtünk, mert a fejlesztés kiemelt politikai kérdés volt, gazdasági oldala viszont sehogyan sem akart összeállni. Az MNB azt javasolta, hogy mivel a gyár elöregedett, a víz-, gáz-és a gőzvezetékeket, a csatornahálózatot teljesen ki kellene cserélni, jobb lenne az egész gyárat ledózerolni, és a helyén lakókörzetet kialakítani. A gépgyártást a városon kívül, úgynevezett „zöldmezős” beruházással, korszerű körülmények között kellene megoldani. Azt is mondtam, hogy erre a beruházásra mi nem tudunk hitelt adni, mert semmilyen feltételnek nem felel meg, mindenhonnan húzzák ki, hogy bankhitel. Nehezen, de kihúzták. Az előterjesztés az MSZMP Gazdaságpolitikai Bizottsága elé került, ahol eldöntötték, hogy a Ganz-MÁVAG-ot rekonstruálni kell és erre az MNB adjon hitelt. Azért, mert az 01 elnöke, a pénzügyminiszter és az ipari miniszter gyávák voltak, féltek Kádár Jánostól, Németh Károlytól, meg nem tudom még kitől, és nem merték megmondani, hogy ez a rekonstrukció kidobott pénz. Ráadásul, hogy a költségvetés száraz lábbal megússza, átrakták az egészet a hitelszférába. Mi meg a Nemzeti Bankban kínlódjunk egy hitelből nem finanszírozható beruházással, csak azért, mert valamikor volt egy párthatározat, hogy a Ganz-MÁVAG-ot kiemelten kell kezelni. Közben a gazdasági reform nagyobb dicsőségére egy olyan párthatározat is született, hogy a bajbajutott vállalatokat „szigorúan, de az ellehetetlenülést megakadályozva kell finanszírozni”. Ez egy tipikusan kétfenekű politikai határozat volt, amit egy bankban nyilvánvalóan nem lehetett végrehajtani. Vagy szigorúan finanszírozunk, és akkor ellehetetlenülés van, vagy megakadályozzuk az ellehetetlenülést, de akkor nincs szigorú finanszírozás, akkor pénzosztás van. Az egész arra volt jó, hogy akár van rajta sapka, akár nincs, a Nemzeti Bankot mindig elő

lehessen venni. Rá lehessen mutatni, hogy ő a felelős. Ezek az „elvtársak" még azt is gondolták, hogy „a Tímár bukott ember, neki mindegy". Mintha időgépben ültem volna, ami visszavitt egy másik korba. Amiről egy évtizede azt hittem, hogy végképp túl vagyunk rajta. Ebben az időben kezdtem el azon gondolkodni: kell ez nekem?

Jöttek az ügyek egymás után. Az Egyesült Izzó körül is botrány lett. Az Izzó néhány évvel korábban többmilliárd forint fejlesztési hitelt kapott. Ezt is a költségvetésből hajózták ki, a kormány elhatározta, hogy hitelből az MNB finanszírozza. Ebben az időben az OT, a PM és az Árhivatal is arra játszott, hogy a politikai vezetés úgyse érti a pénzügyi összefüggéseket, azt gondolják, hogy a hitelszféra egy feneketlen zsák, amibe minden belefér. Amikor pedig a zsák, mert nem feneketlen, kiszakad, lehet az MNB-re mutogatni. Az Izzóról el kell mondani, hogy termelésének nagyon nagy hányadát dollárért exportálta. Amikor a Bank elnöksége jóváhagyta a hitelt, a vállalat pénzügyi egyensúlya azon alapult, hogy a devizaszorzó egy dollár egyenlő 42 forinttal. Akkor mindenki ezzel számolt. Évekkel később, a nagy megszorítások korában valaki kitalálta, hogy a vállalatokat jobb munkára kell rákényszeríteni, ezért a devizaszorzó egy dollár egyenlő ló forint legyen. Hogyanjutottak erre, hogy pont 36? Hasból, az. aznapi *Népszabadság vezércikkből,* olyan „legyünk szigorúak elvtársak" alapon. És azért, hogy a fogyasztói árak két százalékkal kisebb mértékben emelkedjenek. Tíz évvel mentünk vissza az időben, a hatvanas évek közepén volt az a szokás, hogy vállalatokat a tervelőirányzatok „szigorításával" akarták „hatékonyabb" munkára ösztönözni.

Ez a 36 forint a tervbürokrácia tipikus ötlete volt, amit a politika gyorsan felkarolt. Nem mellékesen, ettől megnőtt az állami bürokrácia mozgástere, mert sokkal több vállalatnak kellett támogatást adni. E döntés nyomán - amelynek az égvilágon semmi közgazdasági alapja nem volt - az Izzó egyik pillanatról a másikra 15 százalékkal kevesebbet kapott az exporttal szerzett dollárjáért. Következmény: feleakkora lett a nyeresége, mint amivel a hitel odaítélésekor számoltunk, így nem tudta a hiteleit törleszteni. A „központi irányítás" egy ostoba döntése jóvoltából azonnal „csődbe ment, rosszul dolgozó" vállalat lett. Egyszer csak hívat az elnök. Mit csináltatok már

megint - mondta idegesen. - Dienes Béla (az Izzó vezérigazgatója) a Központi Bizottság ülésén megtámadta a Bankot. - Fogalmam sincs, miről van szó, nincs semmilyen ügyünk az Izzóval. Megnézem és visszatérek - válaszoltam. Megszereztem Dienes Béla felszólalását, melyből kiderült, hogy a hír nem felelt meg a valóságnak. Az Izzó vezérigazgatója azt mondta, hogy bizonyos szabályozókat, köztük a devizaszorzót, felül kellene vizsgálni, mert lehetetlen helyzetbe hozzák a vállalatokat. A korabeli „szent tehén", a szabályozórendszer ellen intézett támadástól az összes párt- és állami bürokrata azonnal felháborodott. Bizottságot alakítottak, hogy megvizsgálja - nem ám a szabályozókat, hanem az Izzó gazdálkodását. A Bank meg attól sértődött meg, hogy valaki a devizagazdálkodást, az MNB szent tehenét meg merte kérdőjelezni. Az volt a bosszantó, hogy az egész mögött két PB-tag, Németh Károly és Havasi Ferenc rivalizálása állt. Németh Károly a reformellenes vonal egyik képviselője és Dienes Béla pártfogója volt, Havasit akarták megbuktatni. Én egyáltalán nem értettem egyet ezzel a politikai vonallal, de azt sem mondhattam, hogy az Izzónak nincs igaza. Jellemző volt, ahogy a pártközpont gazdaságpolitikai osztályán az egyik munkatárs kifakadt: Nem értem, ha el akarják veszejteni a kapitányt, miért kell ehhez az egész hajót elsüllyeszteni?

Az Ózdi Kohászati Üzemek meddőhányó-feldolgozó beruházásával kapcsolatban vitánk volt a vállalattal, ők egy nyugatnémet technológiai akartak megvenni, mi pedig azt mondtuk, hogy a Tatabányán kifejlesztett, hasonló műszaki megoldást támogatjuk. Ebben az ügyben megkeresett a Borsod megyei első titkár, Grósz Károly is. Meglátogattam Miskolcon, jó másfél órát beszélgettünk. Röviden ismertettem a beruházást, részletesen elmondtam a vállalattal kialakult vitánkat. Kérdezett egy-két dolgot, majd közölte, nagyon örül, hogy eljöttem, és mindezt elmondtam, mert a vállalat gazdasági igazgatójának ugyanaz a véleménye mint nekünk. Első találkozásom Grósz Károllyal a teljes nézetazonosság és a kölcsönös nagyrabecsülés jegyében zajlott.

Megkértek a pártközpontból, menjek már el Nógrádba, van ott egy vállalat, a nemrég kinevezett igazgatónak gondjai vannak, segíteni kellene

neki. A vállalat nem hozzám tartozott, nem is hivatalos látogatásról volt szó, magánemberként, közgazdászként látogattam meg a gyárat. Úgynevezett „zöldmezős” beruházás volt, annak minden gyermekbetegségével. Nem különösebben bonyolult technológia, a legmodernebb olasz gépsorok, és mégis, 30-40 százalék körül volt a selejt. Hosszasan beszélgettünk, de mindig ugyanott kötöttünk ki, amit ő maga már korábban megfogalmazott, de nem volt senki, akivel meg tudta volna beszélni. Elmondta, hogy ő mérnök, de érti az új mechanizmust, nem is azzal van a baj. A gondok gyökere ott van, hogy ez úgynevezett zöldmezős beruházás, itt elsőgenerációs munkások és munkásnők dolgoznak. Tartottunk tanfolyamokat, hogyan kell bánni a gépekkel, hogyan kell kezelni, tisztogatni, karbantartani. Igyekeztek, de nehéz dolguk volt, mert nincs benne a vérükben, nincs meg az alapműveltségük, fontos alapismeretek hiányoznak. Tudod mi a legnagyobb problémám? Hogy az embereket megtanítsam fürödni! fakadt ki a végén ez a rokonszenves, fiatal igazgató. Sajnos nem ez volt az egyetlen ilyen vállalat Magyarországon. És ez nem a reform vagy a dogma-tizmus kérdése vagy bűne volt. Szívszorító volt nézni, ahogy az emberek a gépek mellett igyekeztek a feladatnak megfelelni, de a kezük, az agyuk, az egész lényük a nagykalapácshoz, a kapához, a csákányhoz szokott. Évszázadok mulasztása, az elmaradt polgárosodás, a falvak előbb elnyomott, majd szabadságában magára hagyott népe köszönt vissza. Mindezt a lemaradást csak közösen, türelemmel, csak fokozatosan lehetett felszámolni. A mindenkori kormányzatoknak máig jelentős adósságai vannak, nap mint nap találkozni iskolázatlan, képzetlen tízezrekkel, a tudatlanság, a műveletlenség riasztó jeleivel.

A hetvenes évek második felében, négy év alatt elvesztettem a szüléimét és a testvéremet. Családunkban nem volt szokás az érzelmeket szabadjára engedni, de sírtam, amikor a kórházban elbúcsúztam anyámtól. Ő már nem tudta, nem érezte a búcsút. Felnőtt életük második felében nem sok örömük volt. A veszteség okozta fájdalom lassanként eltompult. Az emlékekből kihullott minden rossz, az 1938 után következő negyven év eseményei éppúgy, mint személyes rossz tulajdonságaink. Ma már csak anyám

mosolyára, apám találó mondásaira, öcsém horgásztörténeteire, a mosolygós együttlétekre emlékezem.

Annával úgy döntöttünk, hogy az örökség rám eső részéhez kérünk lakásépítési hitelt és a Lajos utcai panelből kiköltözünk valamelyik Buda környéki kisvárosba. Akkoriban ez még nem volt divat. Szentendre mellett döntöttünk, ahol telket vettünk, és megkezdtük az építkezést. Ilyenkor nagy előny, ha az ember jól nősül. Anna családja tele volt építőipari szakemberrel, mi ketten is beszálltunk a segédmunkába, barátaink is segítettek. így hétvégeken és a szabadságokat is erre használva, bő hét hónap alatt felépült a ház, 1980 augusztusában avattuk. Nemcsak néztük, mi történik, „téglát téglára rakva” mi magunk is építettük. Mint a szocializmust, csak annál sokkal-sokkal jobban. Nem csoda, hogy a mi munkánk eredménye szilárdabbnak bizonyult: házunk ma is áll, a szocializmus meg hol van már? Igaz, hogy nem is szólt bele senki, mit hogyan kell csinálni. Egy névtelen „kedves” honfitársam feljelentett a pártközpontban, hogy építőipari vállalatok ingyen építették fel a házunkat. Én a Bankban névtelen levelekkel elvből nem foglalkoztam. Pártom - ahelyett, hogy papírkosárba dobta volna átküldte a feljelentést az MNB-be, hogy vizsgálják ki. Kivizsgálták, és rögvest megállapították, hogy sem az építőipar, sem az építőanyag ipar nem tartozik hozzám, ezekhez semmi közöm, a vád teljesen légből kapott. Mivel Magyarországon nőttem fel, ahol az irigység nemzeti tulajdonság - mint a németeknél a szorgalom, a svájciaknál a takarékosság, a franciáknál a Veuve Cliquot pezsgő, a braziloknál meg a szamba -, mindenről számlát kértünk. Egy barátunk megtervezte a házat, Anna módosította, úgy ahogy mi szerettük volna, és utána mindent mi csináltunk. A szó szoros értelmében látástól vakulásig dolgoztunk. Anna volt a művezető és a szakácsnő, Irénnel, a húgával együtt bográcsban főzték a telken a gulyást meg a paprikás krumplit. A rokonok betonoztak, falaztak, vakoltak, burkoltak, festettek. Időnként néhány órára jöttek a barátaink, jött Cíabi lányom a barátjával segíteni. Egyik hétvégére, amikor négy kőműves falazott egyszerre, felvettünk két segédmunkást, hogy ne álljon le a munka, mindig legyen anyag a kőműveseknek. Egy napot kibírtak, de másnap már nem jöttek

dolgozni, mondván, ők azt az iramot, amit mi diktálunk, nem bírják. Én ötvenéves voltam, ők huszonöt. Az biztos, hogy megállás nélkül dolgoztunk. Két hét alatt kiástam vagy ötven méternyi árkot vízvezetéknek, csatornának. Mivel a munkára jelentkezők kétszáz forintot kértek méteréért, azt mondtam, ennyiért én is kiásom. Szabadságon voltam, két hét alatt megkerestem a banki havi fizetésem négyötödét, és nem mellesleg, az egészségemnek is jót tett a fizikai munka. Ennél is többet kerestem, amikor cserepeztünk. A sógorom egy barátjával rakta a cserepet, én voltam a segítőjük, én szolgáltam ki okét anyaggal, adogattam a cserepeket, szerszámot, mikor mi kellett. A cseiepezés jobban lizető munka volt: két és fél nap alatt megkerestem a havi fizetésemet. Mondd, sógor, mennyit keresel te ott a bankban? kérdezte munka közben Matyi, a burkoló, kőműves és mellékesen ezermester. Úgy tizenkétezret havonta. - Te, ennyit én egy hétvégén megkeresek - mondta nem kis lenézéssel. Majd hozzáfűzte: jó lenne, ha valami kereső foglalkozás után néznél. Akkoriban (1979-et írtunk) már nem éreztem magam jól a bőrömben, komolyan gondolkoztam azon, hogy összefogom azt a csapatot, Annával csinálunk valamilyen kivitelező vállalkozást és ötszörösét megkeressük a banki fizetésünknek. Anélkül, hogy hülye parancsok között kellene bűvészkednünk. Aztán a vállalkozói buzgalom valahogy elmúlt.

Míg én országszerte népneveltem, hirdettem az igét, a Bankban valahogy elterjedt, hogy a Csernok ki akarja fúrni a Tímárt, mert elnök akar lenni, és a „balosokhoz”, az „ipari lobbihoz”, személy szerint Borbély Sándorhoz fűződő kapcsolatait akarja erre felhasználni. Ezt a tömény ostobaságot a jelek szerint valakik Tímár Mátyással is elhitették, máig sem értem, hogyan sikerült, hisz ő aztán úgy ismert, mint a tenyerét. Tények először: Olyan, hogy „ipari lobbi” csak a központi irányítás kevésbé művelt köreiben létezett. Az ipar nem volt egységes, soha nem „az iparért”, mindig egy-egy vállalatért lobbiztak. Tények másodszor: Borbély Sándor a pártközpont ipari osztályának vezetője, majd a KB titkára lett, és vállalati ügyekben időnként megkért, látogassam meg. Soha nem lobbizott egyetlen vállalat érdekében sem. Folyamatban lévő ügyekről kért tájékoztatást, álláspontunkat, amit minden esetben az MNB szakfőosztálya alakított ki,

mindig elfogadta. Az MNB, mint intézmény őt nem érdekelte, köztünk ez soha szóba nem került. Soha nem jöttem el tőle úgy, hogy valamit rám erőszakolt volna. Egyszer maga Tímár Mátyás is szóvá tette. - Azt beszélik, sokat jársz a Borbélyhoz. - Nem többet, mint ahányszor hív, mert én egyetlenegyszer sem jelentkeztem be hozzá. - válaszoltam. - Ha azt mondod ne menjek, akkor nem megyek. Ha legközelebb a KB titkára hív, megmondom, hogy nem tudok menni, mert Tímár elvtárs megtiltotta. Ezt akarod? Persze, hogy nem akarta, de éreztem, hogy a bogarat már betették a fülébe. Tények harmadszor: Magamban mosolyogtam, de szégyelltem is magam. Ezek engem erkölcsileg és szakmailag ilyen alacsonyra értékelnek? Feltételezik rólam, hogy hajlandó lennék Tímár Mátyás ellen, akinek annyit köszönhetek, bármilyen akcióra? Másrészt el tudják képzelni, hogy nekem az MNB elnöki posztja elérendő cél lehet? Ráadásul ilyen áron? Nincs nekem elég bajom az elnök helyetteseként? Hallottam, hogy volt aki megcélozta Tímár Mátyás helyét, de nekem eszem ágában sem volt bejelentkezni ebbe a sorba.

Bankosként elég gyakran tartottam előadást. Rendszeresen az újságíróiskolán és az országos vezetőképzőn, esetenként vidéki városokban a közgazdasági társaság helyi szervezete, vagy a helyi pártszervezet kérésére. Ezeken az előadásokon sok minden szóba került, nem ritkán bíráltam a kormány intézkedéseit. Tudomásul vettem, hogy vannak tabuk, mint a szovjet csapatok jelenléte, a KGST, a Varsói Szerződés, a párt vezető szerepe és a proletár internacionalizmus. I zekét adottságnak tekintettem, mint azt, hogy reggel felkel a nap. Egyik sem érdekelt, nem óhajtottam ezekre a kérdésekre vesztegetni a drága illőmet. - Azt viszont, hogy a kormány mit döntött egy beruházásról, az árrendszerről, vagy a devizaszorzóról, azt miért ne lehetne bírálni? kitől nem fog a szocializmus összedőlni. - gondoltam. Ha ilyen veszély akkor még nem is fenyegetett, a minisztertanács elnökéhez azért eljutottak ezek a bírálatok. Nem lehetett tőle boldog, mert a főnököm szerint azt mondta, hogy „rúgjalak ki”. Tímár soha nem mondta, hogy elküld, vagy kérjem a felmentésemet, mert már neki is elege van belőlem. Ettől függetlenül akkoriban már hónapok óta rosszul éreztem magam a bőrömben, de valószínűleg a Tímár Mátyással

szemben végig érzett elkötelezettségem miatt nem akartam változást kezdeményezni. Valami külső ösztönzés hiányzott? Arra vártam, hogy a „történelem” majd megoldja? Lehet. Egyszer aztán megjelent a külső hatás és tíz perc alatt fenekestől felfordult minden körülöttem.

A Bank elnöksége 1981 október végén tárgyalta az 1982. évi hiteltervet. Ennek volt egy olyan részlete, hogy ipari beruházásokra 4 milliárd forintnyi hitelkeret áll rendelkezésre. Az ipari főosztályok kimutatták, hogy a kormány döntéseiből következően 1982-re 7 milliárd forint hitelfolyósítási kötelezettségünk van. Elmondtam, hogy én nem akarok ezen vitatkozni, mert ez nem hitelpolitikai kérdés. Ez egyszerű matematika: négyből nem lehet hetet kiosztani. Azt még hozzá lettem, nem vagyok hajlandó a kormány határozatait rangsorolni. Nézetkülönbség alakult ki az elnök és köztem. Vitánk során éppen csak a lényegről nem esett szó: hogyan lesz a négyből hét. Hallottam ellenzékiségről, független értelmiségiekről és a miniszterelnök velem kapcsolatos megjegyzéséről. Amíg ezekről négyszemközt beszéltünk, egyikünk sem vette komolyan. Más lett a helyzet, amikor ugyanazokat a mondatokat húsz ember hallotta. Kényszerpályára kerültem. Tudtam, hogy minden, ami az elnökségben elhangzik, két nap alatt a Bankban és két hét alatt a vállalatoknál elterjed. Ezt nem engedhettem meg magamnak, ilyen körülmények között nem maradhattam a Bankban. Hirtelen ólmos fáradtság vett erőt rajtam. Lepergett előttem a megelőző hónapok filmje: Ganz-MÁVAG, Egyesült Izzó, árfolyamvita, a Borbély Sándor ügy, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Ez a látszólag jelentéktelen vita csak az utolsó csepp volt a pohárban. Kell ez nekem?

Tűrőképességem utolsó tartalékait emésztette fel ez az értelmetlen szóváltás. Két perc alatt döntöttem: nekem ebből elég. Úgy éreztem ez az a pont, amikor nem szabad több kompromisszumot vállalni, mert az ember lejáratja magát, nem csak mások, főként saját maga előtt. A tü-körbenézés jó példa, ott és akkor világosan éreztem, ezt most azonnal abba kell hagyni. Az ülés után kértem öt percet az elnöktől, csak any-nyit mondtam, én ezt nem csinálom tovább, vedd úgy, hogy benyújtottam a lemondásomat. - Ez ama ritka döntések egyike - fűztem hozzá, ami neked is jó, nekem is jó, és

még Lázár elvtársnak is jó lesz. Tímár Mátyás szemmel láthatóan nem vette komolyan. Azt hiszem azt gondolta, hogy részemről csupán forrófejű, meggondolatlanság az egész. Alszik rá egyet, a felesége majd meggyőzi, hogy úgysem tud mit csinálni, egy ilyen beosztást nem szoktak csak úgy odadobni - gondolhatta.

Ahogy emlékezem e negyedszázados történetre, Beke Kata jut eszembe. Már a rendszerváltás előtt figyelemmel kísértem írásait, következtetéseivel többnyire egyetértettem. A rendszerváltás után az Oktatási Minisztériumban az Antall-kormány politikai államtitkára lett. A történelem ismétli önmagát, még az ilyen kis ügyekben is. Saját lemondásával kapcsolatban írta Antall József miniszterelnökről: „Nem hitte el? Nem tudta elképzelni, hogy valaki könnyű szívvel odahagyja a magas állást, fizetést, autót, nem látott még szabad embert, valóban? Nem tudom.” (Beke, 1993, 74) Valahogy így volt ez bő tíz évvel korábban is, egy másik rendszerben. El sem tudták képzelni, hogy valaki „könnyű szívvel odahagyja a magas állást, fizetést, autót”. Akkoriban valóban nehéz volt elképzelni egy „szabad embert”, na de 1993-ban? Úgy látszik ez a jelenség nem rendszerfüggő, de ez a folyamatosság nem boldogít.

Bár még nem tudtam, hol fogom folytatni, feleségem, Anna igazi társként mellém állt, döntésemmel egyetértett. Aludtam rá egyet, és másnap felszabadultan ébredtem. A kocka el volt vetve.

IX. FEJEZET - Kisakkozott világ

Az ésszerű gondolkodás soha nem tartozott népünk erényei közé. Kossuthot például mindenki imádja (régen volt), Kádárt pedig sokan gyűlölik. Egyikük sem szolgált rá, sem az imádatra, sem a gyűlöletre. Ha azt is megnézzük, ki mit tett az országért, a mérlegelés egyértelműen Kádár János javára szól. Életéről, politikai szerepéről figyelemre méltó művek születtek, ezek segítenek, hogy bárki tárgyilagos véleményt alkosson róla. (Kopátsy, 2001; Huszár, 2006; Moldova, 2006) A három szerző közül

ketten - velem együtt a hatalomra kerülése utáni első években egyáltalán nem voltunk Kádár János hívei.

Keserű hatalom

Kádár János nem kívánta a hatalmat, ellentétben Rákosival, nem volt a hatalom megszállottja. Ha nagyon akarja, már 1956 júniusában ő lehetett volna az ország első embere, a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára. Amikor Moszkvában végre elhatározták Rákosi leváltását, utódjául Gerő Kádárt javasolta, ő azonban elhárította az ötletet, és a pártegység megőrzésére hivatkozva Gerőt alkalmasabbnak tartotta erre a feladatra. Ha akkor elvállalja, ha a szovjetek beleegyeznek, hogy kicserélik a politikai bizottság felét, ha bevonják Nagy Imrét a vezetésbe, a helyzet az év végére nem jut el a robbanásig. Kádár valószínűleg nem Gerő nagyszerűsége miatt, hanem azért nem vállalta, mert Mi-kojannal folytatott beszélgetéseiből világossá vált számára, hogy a szovjet vezetés nem hajlandó lényeges változtatásra, sem a pártvezetés személyi összetételében, sem a politikai vonalban. Ebből akár azt a kő-vetkeztetést is levonhatjuk, hogy a magyar 1956-ot eredendően a szovjet vezetés merevsége, rugalmatlansága okozta. Kádár János végül háborús körülmények között lett Magyarország vezetője. Oly korban, amikor Kelet-Európában egy ország első emberét nem Budapesten, Prágában vagy Varsóban, hanem Moszkvában választották. A szovjet vezetés döntött úgy, hogy rábízza az országot. Amikor megkapta ezt a keserű hatalmat, ezt a keserves felelősséget, Moszkvában már rég eldöntötték, hogy szovjet csapatok bevetésével számolják föl a felkelést. Az volt a feladata, hogy tegyen rendet Magyarországon. Ehhez egy megszállt ország végletesen megosztott népét, túltengő önbizalmukban megalázott százezrek romba dőlt lelkét, romos fővárost, és egy szektás, sztálinista baloldal bosszúszomját kapta „hozományul”. A feladatot Hruscsovtól kapta, de a megbízást saját lelkiismeretére hallgatva fogadta el, mert meg volt győződve róla, hogy az adott helyzetben ő a legjobb megoldás Magyarország számára. 1956. november 4-én szinte reménytelen feladattal szembesült.

Gáti így látja Kádár és Münnich döntését: „Hivatásos politikusok elképzelhetetlenül nehéz körülmények között meghozott, értelmes döntésnek neveznék elhatározásukat hozzátéve talán, hogy egy hazafias érzésű politikusnak pontosan így kellett választania. A valóságban azonban, ahol számít a tisztesség és a becsület is. Kádár olyan embernek mutatkozott, aki minden határon túl képes hasznossági alapon dönteni, s akinek hiányzik az erkölcsi iránytűje.” (Gáti, 2006, 192) A megállapítás első fele kristálytiszta lényeglátás. A politika haszonelvű cselekvés, és Kádár 1956 novemberében sokmillió ember érdekében cselekedett. Ennél nem tudok erkölcsösebbel, tisztességesebbet elképzelni. A második mondat azonban nem ide, inkább egy olyan könyvbe való, amely a politika és az erkölcs viszonyáról elmélkedik. Legfeljebb kérdezni tudok. Gáti azt mondja, „a valóságban azonban, ahol számít a tisztesség és a becsület is...”. Kíváncsi vagyok, hogy a XX. században hol, melyik országban volt ilyen „valóság”? Azt tudom, hogy 1956. október végén Magyarország nem ilyen hely volt. Másrészt nem értem. Amennyiben Kádár és Münnich elhatározása „hazafias érzésű politikusok értelmes döntése” volt, milyen elvont tisztesség, milyen becsület az, ami ezt megkérdőjelezi, erkölcstelennek minősíti? Aki „hasznossági alapon” dönt, az szükségképpen tisztességtelen és erkölcstelen? Magyarország évszázados baja, hogy történelme során képtelen volt saját haszna és saját érdekei szerint cselekedni. (Ami persze nem jelenti azt, hogy urai a tisztesség és az erkölcs jegyében hozták döntéseiket.) Egy nemzet sorsfordulóin a „tisztesség” és a „becsület” túlértékelése nagyon veszélyes tud lenni. Kérdezem: a Rádió és a Köztársaság téri pártház védőinek lemészárlása, vagy a miskolci lincselés után milyen tisztességről beszélünk? Hová lett a hivatalban lévő magyar kormány becsülete, ha saját állampolgárait, sőt saját karhatalmát sem tudta megvédeni a tomboló anarchiától? Mindezek után Kádár János az a személy, akinek „hiányzik az erkölcsi iránytűje”? Kinek van erkölcsi alapja ezt kijelenteni? „Idegenbe szakadt hazánkfiainak”, akik elvonultak a feldúlt országból, és ránk hagyták a csődtömeget? Azoknak, akik itthon „alámerültek”? Vagy netán Rákosi elvtárs nyugatra menekült egykori lelkes híveinek?

Így vagy úgy, valakiknek működtetniük kellett ezt a Magyarország nevű „vállalkozást”! Úgy, ahogy lehetett, ahogy a „falak” engedték. Lehet, hogy Kádár János nem mindig érzékelte helyesen, hol vannak, de a falak létezését nem lehet tagadni. Kádár a hatvanas években mondta egy beszélgetésen, hogy sok egykori MDP-tag, kényes erkölcsére hivatkozva, nem állt mellé november elején, hogy segítsen az országot talpra állítani. Zömmel a dogmatikusok álltak csatasorba, ők határozták meg a politikát. - Akkor most senki ne bíráljon engem - fakadt ki -, hogy milyen lett ez a politika. 1956 novemberének első napjaiban Kádár és Münnich Rákosiék visszatérését akadályozta meg, e döntésük ezreknek jelentett életet és szabadságot. Lehet ennél magasabb erkölcsiség, nagyobb tisztesség?

Dühödt vádak érték-érik. „Elárulta Nagy Imrét” - hangzik az erkölcs magaslatairól, de én fellebbezést nyújtok be az ítélet ellen. Hogy 1956 októberének utolsó napjaiban ki árult el kit, arra nem könnyű válaszolni. Ha például egy miniszterelnök tétlenül tűri, hogy a csőcselék lemészárolja a segítségét kérő elvtársait, ezt hogyan minősítsük? Bármennyire nehéz kimondani, a november 1-jei Nagy Imrével már nem lehetett együtt menetelni. Minden józanul gondolkodó, felelős politikus látta, hogy tehetetlenül sodródik, bukása, az azt követő anarchia csak idő kérdése. Szovjet kapcsolataikon keresztül október utolsó napjaiban már többen értesülhettek róla, hogy Nagy Imre kormányát Moszkvában leírták, ellenforradalmámak minősítették. November első napjaiban arra a kérdésre kellett válaszolni: Nagy Imrével a szovjetek ellen, vagy a szovjetekkel az országért. Az épület már összeomlott. Kádárnak a romok alól kellett kimentenie a sorsára hagyott Magyarországot.

Napjainkig sokan gyűlölik, elítélik, mert 1956-ban „behívta az oroszokat” és „leverte a forradalmat”. E két megállapítás egymásnak is ellentmond és külön-külön egyik sem igaz, mégis, 1990 óta a nyilvánosság valamennyi csatornáján nyilvánvaló tényként emlegetik. Kérdezem: ha Kádár leverte a forradalmat, miért kellett még az oroszokat is behívnia? Még 2006-ban is olvashattunk olyanokat - általam nagyra becsült szerzőtől is -, hogy „a Kádár által levert forradalom”. Másoktól olvastunk-hallottunk ennél durvábbakat is, de azokat most inkább hagyjuk. Valóban? Behívta?

Leverte? Menjünk sorjában, de ne az indulatokkal, ne az előítéletekkel, a tényekkel foglakozzunk. Először is Kádár János és vele együtt a szovjet követségre távozó Münnich Ferenc helyzete enyhén szólva bizonytalan volt. Budapestről történt eltűnésük és Moszkvába szállításuk idején a szovjet vezetés még nem döntötte el: foglyok, majd később vádlottak vagy tanúk les/nek-e? Vagy ők lesznek az új urak? Tény, hogy szükség esetére tartalékban tartották Rákosit, Gerőt és Hegedűs Andrást is. Brioni szigetén a november 2-i Hruscsov-Tito találkozón szinte csak az utolsó órákban dőlt el, hogy ki lesz az első titkár. Hruscsovot-Tito győzte meg, hogy Kádár jobb lesz, alkalmasabb arra, hogy megbékítse az országot. Nem ő döntött, róla döntöttek. Nagy különbség! Kádár János örült, hogy él és szabadlábon van, nem volt abban a helyzetben, hogy behívjon bárkit. Másodszor, ez a „behívta az oroszokat” című vád egyszerűen ostobaság. Nemcsak Kádár Jánossal, de bárkivel összefüggésben, tekintettel arra az egyszerű tényre, hogy az „oroszok” 1945 óta több hadosztálynyi erővel bent voltak az országban. Aki fizikailag „bent van”, azt logikailag lehetetlenség „behívni”. Zsukov jelentéséből tudjuk, hogy már október 23-áról 24-ére virradó éjjel további jelentős szovjet haderő szállta meg az országot. Sem akkor, sem október 29-én nem kérdezték: jöhetnek-e az újabb hadosztályok? Jöttek, hívás nélkül. Kádár János még Budapesten, Nagy Imre kormányában dolgozott, amikor a legnagyobb titokban már folyt a szovjet beavatkozás második hullámának diplomáciai és katonai előkészítése. A magyar októberrel kapcsolatos játszmában „nagyfiúk”, Hruscsov, Malenkov, Szuszlov, Tito és Togliatti játszottak, és akkor a kínaiakat még nem is említettem. Kádár János ebben a játszmában még lapot sem kapott, nemhogy adut. Nem Kádár hívta be a szovjeteket, hanem Hruscsov „hívta”, jelölte ki Kádár Jánost, hogy szoros szovjet felügyelet mellett tegye rendbe Magyarországot.

A felkelést (forradalmat, ellenforradalmat, nemzeti szabadságharcot - kinek ahogy tetszik) azonban nem ő, hanem a Szovjetunió Vörös Hadserege (a Krasznaja Armija) verte le. Október 23-a és november 4-e között nem volt egy zászlóaljnyi megbízható és bevethető magyar fegyveres erő sem az országban, amivel meg tudták volna akadályozni a Köztársaság téri

vérengzést. Honnan lett volna november 4-e után a nagyon népszerűtlen Kádár Jánosnak olyan magyar karhatalma, amivel helyre tudta volna állítani a rendet. Mikojan és Szuszlov október 30-án azt jelentette az SZKP Központi Bizottságának, hogy a magyar hadsereg megbízhatatlan, bármikor átállhat a felkelők oldalára. Ezekkel verte le Kádár a felkelést? Olyan hírek már a november 4-ét követő napokban eljutottak a KSH-ba, hogy a szovjet csapatok körülzárták a laktanyákat, és lefegyverezték a magyar alakulatokat. Évtizedek múlva az írásos bizonyíték is a kezembe került. Zsukov marsall jelentette november 5-én: „A november 5-re virradó éjjel a ... szovjet csaltatok lefegyverezték két lövészhadtest irányítását és hadtestközvetlen egységeit, öt lövészhadosztály, két gépesített hadosztály, öt légvédelmi tüzérhadosztály, valamint két önálló harckocsiezred, három önálló páncéltörő ezred egységeit, és a katonai oktatási intézményeket. A fegyverzetet őrzés alá helyeztük. Csapataink ellenőrzésük alatt tartják a teljes magyar légierőt.” *(Hiányzó lapok*... 1993, 137) A november 4-i szovjet beavatkozás után a magyar fegyveres erő megszűnt létezni, laktanyáiba bezárva, lefegyverezve várta a további parancsokat. Akik leverték a forradalmat, ténylegesen felszámolták a különböző fegyveres csoportokat, azok a Vörös Hadsereg Konyev marsall főparancsnoksága alá beosztott hadosztályai voltak. Ebbe sem Kádár Jánosnak, sem a magyar kormánynak semmi beleszólása nem volt. Ezek a szikár tények. Ettől még gyűlölheti, aki akarja, „a Kádárt”, ez ma már alkotmányos jog. Sőt követelmény azok számára, akik vinni akarják valamire az új, demokratikus világban. De legalább keressenek valami jobb ürügyet.

Ha ’56 októberében a felkelők komolyan gondolták, hogy szabadságharcot kezdenek a megszálló orosz csapatok ellen, akkor magától értetődik, hogy e vállalkozásukat a szovjet csapatok verték le. Kevésbé az „oroszok”, többnyire grúz, tatár, kirgiz és egyéb népek jöttek a második hullámban. Lehet, persze, hogy lehet beszélni olyan magasztos dolgokról, mint a népek önrendelkezési joga, meg szuverenitás, de ez a filozófusok szakmája. A hatalom filozófiájának mások a szempontjai. Ezt nem kellett

feltétlenül szeretni - ezt annak idején Kádár János sem követelte -, de tudomásul kellett venni.

Megtorlás

Az eseményeket összerakva egyértelmű, hogy a szovjet vezetés az első pillanattól kezdve el volt szánva, hogy ha kell, fegyverrel akadályozza meg a helyzet jobbratolódását, „a tomboló reakciót”, az „ellen-forradalmat”. A „Forgószél” fedőnevű katonai akció tulajdonképpen nem november 4-én, hanem október 23-án, magyar idő szerint éjjel 11 órakor indult. A politikai döntés nyilván valamivel korábban született. Nagyjából akkor, amikor a Rádiónál a tüntetés légy veres támadássá fajult. Az sem volt kétséges, hogy a felkelési meg fogják torolni. Donáthról és Losonczyról a Brioni szigetén folyó november 2-i tárgyalások során maga Hruscsov jelentette ki, hogy „hétpróbás csirkefogók, akiket az elsők között kell felakasztani”. (Huszár, 2006, 80) E megjegyzés bizonyítja, hogy Moszkvában a Kádár János személyére vonatkozó döntés előtt már névre szólóan tárgyaltak a megtorlásról.

Diplomáciai iratok bizonyítják, hogy a szovjet vezetés - személy szerint a Magyarországra küldött Malenkov, Szuszlov, Arisztov és Iván A. Szeröv hadseregtábomok, a Szovjet Állambiztonsági Bizottság elnöke, aki a magyar állambiztonsági szervek működését a helyszínen irányította - már november végén szükségesnek tartotta, hogy megfélemlítés céljából nagyon rövid időn belül, állítsanak bíróság elé hatnyolc ismertebb személyt (neveket is említettek). „Akik közvetlenül vezették a budapesti fegyveres felkelést”, és akiket „a magyar elvtársak Szeröv elvtárssal együtt” választanak ki. *{Hiányzó lapok...* 1993, 182) Csak nagyon elkötelezett Kádár-gyűlölő, menthetetlenül elfogult, vagy nagyon naiv ember hiheti el, hogy amikor a szovjet legfelső vezetés másod- és harmadrendű személyek felelősségre vonásával foglalkozott, Malenkov és Szuszlov az ítéletre vonatkozó kívánságokat fogalmazott meg, akkor Moszkvában ölbe tett kézzel várták, hogy a Szovjetuniót megalázó, „a munkásosztályt eláruló ellenforradalmárok”, a „hétpróbás csirkefogók” - Nagy Imre, Losonczy

Géza, Maléter Pál, Donáth Ferenc és mások - sorsáról mit dönt Kádár János, az MSZMP politikai bizottsága, vagy a magyar igazságszolgáltatás. Nagy Imréről Mikojan már júliusban úgy nyilatkozott, hogy megérdemelte a pártból való kizárást, október 24-én opportunistának nevezte, 30-án Hruscsov azt írta Togliattinak, hogy a reakciós erők hatása alá került, Zsukov marsall pedig november 4-i jelentésében már „Nagy Imre ellenforradalmi kormányát” emlegette. Egyet kell értenünk Vásárhelyi Miklóssal, amikor azt mondja: „Maiéter, Nagy Imre, Losonczy sorsa meg volt pecsételve. Őrajtuk nem lehetett segíteni.” (Vásárhelyi, 1989, 67)

Az iratokból arra lehet következtetni, hogy Kádár, amikor elvállalta ezt a feladatot, nem bosszúban, nem megtorlásban gondolkozott, brre a keserves útra, lépésről lépésre szorította a saját szélsőbalos ellenzéke és pártfogójuk, a tekintélyében súlyosan megsértett szovjet vezetés. Kutatásai alapján Huszár Tibor arra a következtetésre jut, hogy ebben a drámában „Kádár sem volt bűntelen”, mert nem tett semmit Nagy Imréék megmentésére. Huszár a megállapításait tiszteletre méltó, részletes kutatással támasztja alá, ez. utóbbira azonban nincs, a dolog természetéből következően nem is lehet bizonyítéka. Nem tudhatjuk, mit tett és mit nem tett Kádár János az ítéletekkel kapcsolatban. Nagy Imre, Losonczy Géza, Maléter Pál, Gimes Miklós, Szilágyi József önfeláldozásig hajthatatlan magatartását hősies helytállásként kell tisztelnünk. Ez azonban kizárta mindenfajta megegyezés lehetőségét. Döntéseiben Hruscsov sem hagyhatta figyelmen kívül a szovjet vezetésben ülő sztálinisták és a Szovjetunió nagyhatalmi tekintélye miatt háborgók véleményét, akik példát akartak statuálni. Ne feledjük: a Varsói Szerződés megszilárdításáról, megingott önbizalmának helyreállításáról volt szó. Azt nem várhatták - nem várhatta senki -, hogy Hruscsov bocsánatot kér a november 4-i katonai akcióért, kivonja a szovjet csapatokat Magyarországról és visszahelyezi Nagy Imre kormányát a hatalomba. Az egyetlen út a vádlottak bűnbánata, együttműködése, valamilyen megegyezésre való készsége lehetett volna, e nélkül remény sem volt arra, hogy a szovjet - és magyar - héják bosszúvágyát bárki mérsékelje. Emlékeztetek Vásárhelyi Miklós véleményére.

Az ítéletekre vonatkozó szovjet „ajánlásoknak” természetesen nincs írásos nyoma, ilyeneket nem szoktak leírni. (Malenkovék néhány harmad vonalbeli személyre vonatkozó ajánlása az egyetlen ilyen irat, amit én ismerek.) Már csak azért sem, mert a szovjet vezetők a világ előtt meg akarták őrizni a magyar kormány szuverenitásának látszatát. Ezek az elvárások valószínűleg Hruscsov és Kádár személyes beszélgetésein hangzottak el. Lehet igazi kétely mögötte, mégis naivitás vagy alaptalan vádaskodás számon kérni, hogy Kádár János miért nem állt ellen, miért nem vitatkozott, miért nem próbálta enyhíteni az ítéletekre vonatkozó szovjet elvárásokat. Először is, nem tudjuk mi hangzott el a bizalmas Hruscsov-Kádár találkozókon. Ilyen esetekre a történelem is alkalmazhatja a római jog „pozitív kétely” (dubium posi-tivum), és a „kétség a tényekben” (dubium facti) elvét. Kádár János és a szovjetek sok szempontból tisztázatlan szerepe indokolja ezt az eljárást. Lehet, olyan volt a légkör, hogy Nagy Imrét, Losonczyt és Maiétert szóba se lehetett, szóba se merte hozni. Lehet, hogy megkísérelte, de csak Donáth Ferenc és Kopácsi Sándor esetében járt sikerrel. Ami nem volt lebecsülendő eredmény, mert mindketten rajta voltak „a legsúlyosabb ítélettel sújtandók” szovjet listáján. Emlékszünk, hogy Hruscsov milyen „elítélően” nyilatkozott Donáthról és Losonczyról, el lehet képzelni, milyen sorsot szántak Nagy Imrének és Malétemek. Másodszor Kádár az első időkben nem volt az a kiemelkedő vezető, akivé később lett. Bizonytalan helyzetében nem mehetett szembe az MSZMP politikai bizottságával, ahol többen voltak, akik bosszút akartak állni a rettegés napjaiért. A meglincselt budapesti karhatalmistákért, mosonmagyaróvári határőrökért, miskolci rendőrtisztekért, a bestiális kegyetlenséggel legyilkolt katonatisztekért, pártmunkásokért és polgári személyekért. Tragikus, de ezekkel az emlékekkel szemben nem érvényesülhetett a megbocsátás higgadt bölcsessége. Súlyos hiba volt, hogy Nagy Imre kormánya nem lépett fel az utcai anarchia ellen. Kérdés, amire nincs válasz, hogy megbízható karhatalom hiányában nem tudott, vagy a felkelők megnyerése érdekében nem akart fellépni. A következmény sem maradt el: az anarchista csoportok vérengzésére kegyetlen megtorlás volt a válasz.

Kivel vitatkozzunk 1956 tragikumáról? Léteznek-e elmondható, elfogadható érvek egy ilyen vitában? Tegyük hozzá azt is, voltak sokkal véresebb forgatókönyvek, de azokat Hruscsov - ki tudja, hogy menynyiben Kádár hatására - levette a napirendről. Kósza hírként hallottuk, hogy a kínai, a bolgár, a csehszlovák és az NDK-beli német kormány szigorú megtorlást akart. Ha Budapesten következmények nélkül lehetett forradalmat csinálni, miért ne lehetne Berlinben vagy Varsóban is? Köztudott volt, hogy Rákosi Mátyás és néhány közvetlen munkatársa (elsősorban Gerő és Hegedűs) vissza akarnak kerülni a hatalomba, erről győzködik Hruscsovot. Tartottunk attól, hogy visszatérnek. Biztosak voltunk abban, hogy a szovjet vezetés - Rákosiék törekvéseitől teljesen függetlenül - jó ideig lebegtetni fogja a Rákosi-Gerő kettős visszatérését, ezzel is biztosítva, hogy Kádár a szovjet elképzelések engedelmes végrehajtója legyen.

Több mint valószínű, hogy mindezek együtt, szerepel játszottak abban, hogy a bíróságok jóval több halálos ítéletet hoztak, mint amennyit a politikai vezetés indokoltnak tartott volna. Egy példa a kirívóan aljas ítéletek közül: Pálinkás-Pallavicini őrnagyot állítólag azért ítélték halálra és végezték ki, mert Mindszenty Józsefet vidéki házi őrizetéből katonaként, a törvényes kormány parancsára Budapestre hozta. Kellett egy arisztokrata is a megtorlás névsorába? Számos dokumentum bizonyítja, hogy a szovjet pártvezetés elejétől végig közvetlenül jelen volt és irányította a megtorlást. Huszár Tibor kutatásai szerint személyesen Ponomarjov szorgalmazta, hogy a szovjet KGB vegyen részt a „Nagy Imre csoportja” tevékenységét vizsgáló, leleplező munkában. A „szovjet tanácsadók” jelenléte a megtorlás kíméletlenségét volt hivatva biztosítani. Biszku Béla sem azért utazott Moszkvába, hogy elmondja „a szovjet elvtársaknak”, mit döntött a magyar párt politikai bizottsága, hanem azért, hogy meghallgassa, és Budapesten továbbítsa a szovjet párt „ajánlásait”.

Egy barátom, aki reformerként ugyancsak nem tartozott Kádár János hívei közé, később egy társaságban azt fejtegette, hogy őt is meg lehet érteni. - Gondoljátok végig a helyzetet az ő szempontjából is -nmagyarázta.

„Itt van ez csődtömeg, amit Nagy Imréék rám hagytak, és amivel most - szovjet parancsra - nekem kell megbirkóznom. Kommunista meggyőződésű emberként, kötelességből vállaltam ezt a nagyon népszerűtlen feladatot, mert Rákosi sokkal rosszabb lenne, mint én. Nagy Imre is tudja ezt, mégis - ahelyett, hogy segítene a nyugalom helyreállításában, az ország megbékítésében - a forradalom hős miniszterelnökének szerepében tetszeleg. Akadályozza a nyugalom helyreállítását, nehezíti a helyzetemet.” Gondolatmenetével egyetértettünk. A „tömeggyilkos” és „véreskezű” Kádár képe nem is 1957-ben bukkant fel. Különböző - a szélsőbaltól a szélsőjobbig terjedő skálán mozgó - ellenzékiek, főleg értelmiségiekből álló csoportok „ápolták”. Köztük nem kevesen olyanok is, akik az ötvenes évek elején különböző beosztásokban, így például a *Szabad Nép* című pártlap szerkesztőségében, vagy az írószövetségben, hű és harcos követői voltak „Pártunknak és Rákosi elvtársnak”. Egy idő után azt mondták, bocsánat, tévedtünk, és 1956 már a másik oldalon találta őket, mértéktartás és realitásérzék nélkül, harcosan a „forradalom” mellé álltak. A felkelés leverése után pedig meg voltak lepve, hogy a megtorlás - korábbi érdemeikre való tekintet nélkül - őket, az elvtelen köpönyegforgatókat is elérte. Ettől kezdve Kádár János és az MSZMP kérlelhetetlen ellenfelévé, sőt ellenségévé váltak. Az ő szemükben minden rossz volt, amit ők csináltak. Az a történet hamis, amely egyszer úgy szól, hogy „Kádár János és az MSZMP a szovjetek bábja volt” (ami egyértelműen csak 1956-1960-ra igaz), máskor meg úgy, hogy „Kádár behívta az oroszokat, leverte a forradalmat és véres megtorlást szabadított a nemzetre” (ami nem igaz), és mindenért Kádár Jánost teszi felelőssé. Nem a megtorlás nem igaz, hanem Kádár János egyszemélyes felelőssége.

„Kádár János szerepét nem lehet mentegetni” - véli Berecz János. (Berecz, [2003] 110) Berecz egy cikkéből Moldova idéz: „Sokféle értelmezés látott már napvilágot ... egyesek elítélik, mások mentegetik Kádár Jánost. Bármennyire is fájdalmas számomra, nem hallgathatom el a véleményemet. Álláspontom szerint - a nagyarányú hazai és nemzetközi nyomás ellenére - sem került volna sor Nagy Imre kivégzésére, ha Kádár János ezzel nem ért egyet.” (Moldova, 2006, 210)

Ennyi. Nincs egy hivatkozás, semmi, ami valószínűsítené a cikk írójának „álláspontját". Szereptévesztés. (Nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy Berecz az *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* című, 1981-es műve feledtetésére kompenzál.) Senkinek nem kell Kádár János szerepét mentegetni, erre nem szorul rá. Mérlegelni kell a körülményeket, és tárgyilagos véleményt kell mondani az eseményekről. Mindenkitől, különösen egykori munkatársától elvárható azonban, hogy okmányokra, beszélgetésekre, valamilyen - akár közvetett - bizonyítékra támaszkodva mondjon véleményt egy ilyen kényes kérdésben. Vagy, ha nem tudja, ne mondja. „Véleménye" és „álláspontja" nem elég, ezzel nem sokra megyünk. Berecz János nagyon távol volt akkoriban a legfelső körökben zajló eseményektől ahhoz, hogy „véleményét" kellően megalapozottnak fogadjuk el. Ez nem filozófiai vagy irodalmi vita, ahol többféle vélemény lehetséges, és majd megvitatjuk a különböző nézeteket. Ez nem „álláspont" kérdése. Ide tények kellenek: Kádár egyetértett, vagy nem értett egyet? Erről eddig senki nem tudott meggyőző választ adni. Én még csak találgatni sem tudok, l ény, hogy abban az időben Kádár még Magyarországon sem volt az a tekintély, akinek beleegyezésétől bármi függött volna. Ezzel én is csak valószínűsíteni tudom, hogy Kádár János véleménye az ügyben nem volt perdöntő. Tett valamit, az tény, mert voltak, akik elkerülték a legrosszabbat.

Megbékélés

„Aki nincs ellenünk, az velünk van" - adta tudtára mindenkinek, hogy nyugalmat, együttműködést ajánl elég széles rétegeknek, hisz csak annyit kért, ne legyen „ellenünk". A nagy többség értékelte a gesztust, és elfogadta a békére nyújtott kezet. És jöttek a történelem kacskaringós útjai: a manapság annyit gyalázott Kádár János rendszere '56 követeléseinek nagy többségét fokozatosan megvalósította. Honfiúi hevület, barokk jelszavak, zászlólengetés, romok és megtorlás nélkül. A nemzet nagy többségének bizalmával és együttműködésével. Elment a falakig. Nem lett többpártrendszer, nem léptünk ki a Varsói Szerződésből, és itt maradtak a

szovjet csapatok. Ez azonban a nagy többség számára elfogadható egyezség volt, és Magyarország az 1957-es reménytelenségből kilábalva egy évtized alatt élhető ország, a „szocialista tábor legvidámabb barakkja” lett. Amit évtizedek távlatából lehet elemezni, bírálni. Gúnyolni nem kellene, mert az utólag bátrak azt azért ne felejtsék el, hogy az elnevezés akkor viták, kölcsönös engedmények és sok-sok munka eredményeként - Magyarország teljesítményének nemzetközi elismerését, több millió magyar ember nyugalmát, javuló életét jelentette. A gazdasági reform jóvoltából lépésről lépésre teret nyert egy gondolkodóbb, önállóbb szemlélet. Nem volt még piac-gazdaság, de megtanultuk, hogy van áru, amit jó áron el kell adni, van érték, pénz és hitel. Megnyílt a nyugati határ, a magyar turista a Trabantjával eljutott Párizsba és Versailles-ba, megjárta Kómát és Nápolyi, Madridot, Toledót és Salamancát. Az üzletekben egyre nagyobb lett a választék. Az ország nagy többsége ideológiai béklyók nélkül élhetett, és a kulturális életben is érezhető volt a fokozatos enyhülés. Fontos politikai esemény volt, amikor az MSZMP Központi Bizottsága a termelőszövetkezetek háztáji (magán) gazdaságát beemelte a szocialista szektorba. Ez a lépés a biztonságot ígérte, jót tett a mezőgazdaságnak, az országnak. A magánvállalkozás az iparban és a kereskedelemben is terjedt. Kevesebb lett az éberség és több lett a hús, jobb lett a kenyér a boltokban. A „béketábor” Moszkvában szűkre szabott lehetőségeiből Kádár János hozta ki a legtöbbet. Igaz, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek gazdasági nehézségeit még a KGST tagjaként is rugalmasabban, jobban lehetett volna kezelni, de erre az általános politikai elbizonytalanodás légkörében nem kerülhetett sor.

Az illegalitás évei, Horthy és Rákosi börtönei Kádár Jánost fizikailag is nagyon megviselték. 1956 és az utána következő időszak sem a pihenés évei voltak. Ha nyolc-tíz évvel korábban, 65-70 évesen visszavonul és a „régi gárda” helyébe egy fiatalabb, nyitottabb, aktívabb csapat lép, dolgaink valószínűleg jobban alakulnak. Ha azonban mérlegre tesszük a XX. század öt különböző szakaszát - az első két évtizedet Trianonig (1901-1919); a Horthy-korszakot (1920-1945); a Rákosi korszakot (1947-1956); a Kádár-korszakot (1956-1989); a rendszerváltás utáni évtizedet (1990-2000) -

Magyarország a „Kádár-korszaknak” nevezett harminchárom év alatt használta ki legjobban a kor adta lehetőségeket. Mindent összevetve, a XX. század politikusai között Kádár János volt az egyetlen államférfi az ország élén.

X. FEJEZET - Mindenki nem mehet Brazíliába

E mondat valóban elhangzott. Amikor 1982 tavaszán az újságíró-iskolán a búcsúfoglalkozást tartottam, már tudott dolog volt, hogy Brazíliába megyek a Medicorhoz. A gazdaságpolitika mellett azt is kérdezték, miért megyek el? - Azért, mert nem értek egyet a gazdaságpolitika fő vonalával, és úgy gondolom nem lenne helyes, ha ennek ellenére ragaszkodnék a beosztásomhoz - indokoltam döntésemet. Üljön a helyemre valaki, aki hisz ebben, szerintem ez így tisztességes. Én nem hiszek, ezért lemondtam. Erre közbeszólt az egyik hallgató: -Mindenki nem mehet Brazíliába! Ez igaz, de csak a rangért, pénzért, a személyi használatú autóért, hit nélkül nem szabad felelős beosztást betölteni - válaszoltam. Ez nálam már egészségügyi kérdés is volt, mert - a különböző párt- és kormányhatározatokat olvasva - megfájdult a fejem, felment a vérnyomásom, altatóval aludtam. Sorsomról, saját felelősségemre, de feleségemmel, életem társával egyetértésben így döntöttem, mert azt gondoltam, így helyes. Ebben maradtunk. Én megértettem őket, remélem, ők is megértettek engem. Brazília véletlen volt, ez az egzotikus ország alkalmasnak látszott arra, hogy minél távolabb kerüljek a „magyar valóságtól”, ötvenhárom éves voltam. Ha maradok, szenvedek még pár évig a Bankban, hatvanévesen szépen elküldenek nyugdíjba, és kapálhatom a szőlőt Szentendrén. Ha felállok, és elmegyek egy vállalathoz, külföldre, akkor jórészt rajtam múlik, hogy meddig dolgozom.

Van abban valami meseszerű, hogy kinézek az ablakon, és az Atlanti óceán hullámait látom. Csodálatos. Órákig el lehet nézni, ahogy ostromolják a homokos partot, hallgatni, ahogy szelíden mormolnak, vagy

dühödten csattognak. Éjjel-nappal, fáradhatatlanul. Szó, ami szó, jó messzire kerültünk Bántapusztától és Kópházától, a világ másik végére, egészen Rio de Janeiróig. Elmondhatjuk Adyval:

Akarom, mert ez bús merészség,

Akarom mert világ csodája:

Valaki az Értől indul el S befut a szent, nagy Óceánba.

Az Értől az Óceánig

Igen, választásunk „bús merészség” volt, s hogy itt vagyunk, a „világ csodája”. Ha belegondolok, hogy kerültünk ide!

A döntés gyors volt és egyszerű. Az ember teszi a dolgát, aztán egyszerre valami elromlik. Valójában nem is egyszerre, a „rossz” hetek, hónapok alatt rakódik le („mint a guanó”) az idegekben, aztán jön egy hétköznapi ügy, elindítja a láncreakciót, és akkor változtatni kell. Azonnal. Rendben van, változtassunk, de Rio még nem jelent meg a láthatáron, addig még történt egy és más. Amikor lemondtam még nem tudtam, mit fogok csinálni. Gondoltam, van hat hónap felmondási időm, ez alatt csak kitalálok valamit. Jöhet egy ENSZ-szerződés, felmelegítjük a családi építési vállalkozást, vagy elmegyek a barátomhoz, a szentendrei HÉV-végállomásnál működő falatozójába „forró kutyát” árulni. Az sincs kizárva, hogy adódik egy gazdasági kapcsolatok ápolásával foglalkozó beosztás valamelyik követségen. Egyelőre felmondási időmet töltöttem, nem voltam kétségbeesve, hogy mi lesz velem.

Év végéig nem történt semmi, az első kérdés 1982 januárjában hangzott el: - Hallom szabad listán vagy. Nem akarsz Rióban vállalati igazgató lenni? A Medicorban voltam az éves elképzelésekről tárgyalni, a kérdést a vezérigazgató, Martos István tette fel. Rio de Janeiro vonzó ajánlatnak tűnt, igent mondtam. Elmondtam Annának, hogy megyünk Rióba. Percekig nem jutott szóhoz. Megszakadt a szíve, hogy itt kell hagyni Szentendrét, ahol alig egy éve laktunk, de belátta, hogy Riót érdemes megpróbálni. Nekem is nehéz volt, még jobban fájt, hogy két lányomtól messze kerülünk, de akkor nem volt jobb megoldás. A baráti kör jót szórakozott: Soha nem dolgoztál külföldön, soha nem dolgoztál vállalatnál, soha nem dolgoztál a

külkereskedelemben, egy kukkot sem tudsz portugálul teljesen logikus, hogy elmész a világ másik végébe, Rióba egy vállalathoz kereskedelmi igazgatónak. - Hát rólad aztán tényleg nem lehetne a szerénység szobrát megmintázni - így hangzott a véleményük. Soha nem volt szándékom egy ilyen szoborhoz modellt ülni. Nem is erre szerződtettek. Rióban nem az lesz a dolgom, hogy szerény legyek, hanem az, hogy üzleteket szerezzek. - védekeztem. Az egy pillanatra sem jutott eszembe, hogy nem tudok megfelelni a feladatnak. Abban biztos voltam, hogy ha a brazil piacon lehet valamit csinálni, akkor megcsinálom. Volt bennem egy jó adag elszántság, volt hozzá önbizalmam, de hát önbizalom nélkül az ember nem megy semmire az életben. Saját vállalkozásban felépíteni a házunkat ahhoz is kellett önbizalom. És megcsináltuk. Pedig az sem állt közelebb tanult szakmánkhoz.

Már készülődtünk a nagy útra, tanultunk portugálul, amikor megkeresett Faluvégi Lajos, egykori pénzügyminiszter, abban az időben miniszterelnök-helyettes, az Országos Tervhivatal elnöke. Javasolta, hogy Rio helyett menjek a Pénzügyminisztériumba miniszterhelyettesnek. - Köszönöm a bizalmat, az igazán megtisztelő ajánlatot, amit azért nem tudok elfogadni, mert nekem nem a Magyar Nemzeti Bankkal, nem Tímár Mátyással vagy Fekete Jánossal van bajom, hanem az egész gazdaságpolitikával, a „reformok reformjával”. Úgy gondolom, jobb, ha egy időre elmegyek innen jó messzire - mentegetőztem. Fonák helyzetben éreztem magam. Egy magas rangú politikus kitüntet a bizalmával, fontos beosztást kínál, hogy jövök én ahhoz, hogy visszautasítsam. Ennek ellenére egy pillanatra sem inogtam meg. Az a reform, amire én 1967-ben elszerződtem, füstbe ment, tudtam, az államigazgatásban nincs már teendőm, éreztem, hogy számomra Rio a megoldás. Megértett és végül barátságban váltunk el. Nagyon sajnáltam, amikor évekkel később, Rióban olvastam a gyászhírl.

Áthelyezésem ügye a pártközpontba került, ahol a gazdaságpolitikai osztályon némi meglepetést okozott. - Most mit vagytok így meglepődve, mindig mondtam, hogy a Csemok nem teljesen normális - jegyezte meg az osztály helyettes vezetője. Ettől függetlenül az áthelyezést jóváhagyták. Mint később megtudtam, a vállalat, ahova engem kereskedelmi igazgatónak

szerződtettek, ebben az időben még nem is létezett, mert a Külkereskedelmi Minisztérium még nem hagyta jóvá a vállalatalapítást. A hatvanas években külföldön árut eladni vagy vásárolni kizárólag a Külkereskedelmi Minisztériumhoz tartozó külkereskedelmi vállalatokon keresztül lehetett. A külkereskedelmi jog az „impexek” monopóliuma volt, ahol a portástól a vezérigazgatóig mindenki utálta, ha ezt a kellemes helyzetet bárki megkérdőjelezte. A vállalatoknál ugyanakkor senki nem szerette saját kiszolgáltatott helyzetét, megpróbált kitömi, külkereskedelmi jogot szerezni. A Martos István vezette Medicor Művek azok közé tartozott, amelyeknek sikerült rést ütniük az impexmonopólium betonfalán, és önálló exportjogot kaptak. Nem meglepő, hogy a Külkereskedelmi Minisztériumban nem imádták Martos Istvánt. Ugyanakkor, ha valaki külföldön vállalatot akart alapítani, azt a Külkereskedelmi Minisztérium vezette tárcaközi bizottság - melyben a Pénzügyminisztérium és az MNB képviselője is részt vett - engedélyezte. A bizottság ülésén a külkeresek ellenezték a Medicor brazíliai vállalatalapítási tervét. „Minek ez nekünk”, „messze van”, „Martos újabb agyréme” stb. Mivel Martos terjesztette elő, eleve meg volt pecsételve a sorsa. Később mesélte a Nemzeti Bankos kolléga, hogy ő csak hallgatta a vitát, és amikor már nagyon belemelegedtek, megszólalt: Gyerekek, én békésen hallgattam, ahogy ti jól elvitatkoztatok, de az MSZMP KB titkársága már jóváhagyta, hogy a Csernok lesz a vállalat kereskedelmi igazgatója. E bejelentés után a bizottság azonnal váltott, előremutató, jó elgondolásnak ítélte és engedélyezte a Medicor do Brasil alapítását. Később kiderült, hogy a történelem nem a bürokratákat, hanem Martos István előrelátó tervét igazolta. A Medicor do Brasil nevet, tekintélyt szerzett a Medicornak Brazíliában. Húsz év alatt 80 millió dollárnyi Medicor áru értékesítését készítette elő, és több száz készüléket helyezett üzembe.

Minden azzal kezdődött, hogy Pedro Álvares Cabral portugál tengernagy tizenhárom vitorlásból álló flottája 1500. április 22-én felfedezte Brazíliát. A föld birtokbavételével egy időben az erdőkben nagy mennyiségben találtak egy fafajtát, ami vörös színéről a „pau brasil” nevet kapta. Portugálul a „pau” fát, „brasa” parazsat jelent, a pau-brasil jelentése:

parázsszínű fa vagy „vörös fa”. Brazília - portugál nyelven Urasil - később e fáról kapta nevét. Rio de Janeirót két évvel később, 1502. január 1-jén fedezték fel. A név eredete egy tévedés. Egy Gaspar Lemos nevű portugál elhajózott a Guanabara-öböl előtt, azt hitte, hogy egy nagy folyam torkolatát látja, és mivel januárt (janeiro) mutatott a naptár, Rio de Janeiro, Január folyó lett a hely neve. Amikor 1504-ben a portugálok partra szálltak, hiába keresték a folyót, a név ennek ellenére megmaradt. Magát a várost 1565-ben alapították.

Brazília őslakói indiánok voltak. A felfedezés idején mintegy 1,5 millióra becsült lélekszámúk az évszázadok során töredékére zsugorodott. Akiket a bevándorolt európai telepesek nem mészároltak le, azokat megfertőzték, a fehér emberre már nem veszélyes betegségekben haltak meg. Amazónia őserdeiben ma is él még néhány törzs, létszámukat 250-300 ezerre becsülik. A cukornád- és kávéültetvényeken dolgozni Afrikából, főleg Angolából és Guineából hurcoltak be rabszolgákat. Leszármazottaik, az afrobrazilok ma a lakosság hozzávetőleg mintegy 40 százalékát teszik ki. Amikor 1888-ban felszabadították őket, az ültetvények munkáskéz nélkül maradtak, mert egykori rabszolgáik szétszéledtek. A brazil kormány az európai országoktól kért és kapott segítséget, megindult a bevándorlók első jelentős hulláma. Főleg olaszok, portugálok, kisebb számban németek, ukránok, japánok, finnek, sőt még magyarok is érkeztek. A betelepülés később több hullámban folytatódott. A második világháború alatt es után főleg Európából jöttek, napjainkban Koreából, Kínából jön az utánpótlás. Mondhatjuk, hogy Brazília etnikai szempontból a világ egyik legvegyesebb, legszínesebb országa, az itt lakóktól idegen a nacionalizmus, a sovinizmus, a rasszizmus. Békében élnek egymás mellett fehérek, feketék, sárgák, afrikaiak, arabok, európaiak, kelet-ázsiaiak, japánok, koreaiak, lengyelek, magyarok, németek, ukránok, katolikusok, muzulmánok, zsidók.

Brazília évszázadokon át Portugália gyarmata volt, 1821-től a portugál király, VI. Joao fia, Pedro lett a kormányzó. Ez a Pedro egy évvel később véget vetett a gyarmati kornak, 1822-ben kikiáltotta Brazília függetlenségét. Hálából I. Pedro néven az ország császárává emelték. Felesége, Maria

Leopoldina főhercegnő, II. Ferenc osztrák császár leánya, Mária Lujza francia császárné húga volt. A császárság kora 67 évig tartott. II. Pedro császárt 1889-ben lemondatták és kikiáltották a köztársaságot. Brazília ma 27 állam szövetsége, hivatalos neve Brazil Szövetségi Köztársaság. A legújabb kort nézve, 1964-től 1984-ig katonai diktatúra volt, a katonák 1985-ben parlamentáris keretek között polgári kormánynak adták át a hatalmat. Azóta négyévenként általános és titkos választásokon választják meg az államelnököt, a szövetségi képviselőház és a szenátus tagjait, az államok kormányzóit, törvényhozóit, a polgármestereket és az önkormányzati képviselőket. Brazília lakossága mintegy 180 millió, legnagyobb városa Sao Paulo, 20 millió lakosával a világrangsorban a harmadik. Rio de Janeiro 6 millió, a vele egybeépült önálló önkormányzatokkal együtt több mint 8 millió lakosával az ország második legnagyobb városa. A hatmillió lakost 19 „alpolgármesterség" igazgatja. Ha meggondolom, hogy Budapest 1,7 millió lakosa 23 kerületi önkormányzatot kénytelen eltartani, ez Rióval összevetve nagyon soknak tűnik.

Többször kérdezték tőlünk, mennyi idő alatt éreztük magunkat otthon ebben a közép(kelet?)-európainak teljesen ismeretlen világban? Azonnal. Rio de Janeiróba 1982. szeptember 2-án reggel érkeztünk, és még aznap délután belevetettük magunkat a Copacabana nevű kerület főutcája, az Avenida Nossa Senhora de Copacabana (Copacabanai Miasszonyunk Sugárút) forgatagába. Magával ragadott a tej fehértől az ébenfeketéig mindenféle színárnyalatú embertömeg nyüzsgése. Otthon voltunk. Az emberek közvetlenek, barátságosak, segítőkészek. Gyér portugál tudásunkból azonnal hallották, hogy külföldről jöttünk. Amikor kiderült, hogy magyarok vagyunk, jött a nagy meglepetés: a riói utca népe tudott rólunk. Ismerték Puskást és Kocsist (portugálul Puszkasz és Kokszisz) - Brazília végül is a foci ötször megkoronázott királya - de azt is tudták, hogy Magyarország Ausztria szomszédja, emlegették az Império Austríaco-Hungaró-t, az Osztrák-Magyar Császárságot, és Imperatriz Leopoldinát, a brazil császárnét. Annyira tisztelik az emlékét, hogy Rio egyik kerületét róla nevezték el, a kerület .szambaiskolája is az ő nevét viseli: Imperatriz

Leopoldinense. Az utca embere többet tud a magyarokról, mint az átlag magyar a brazilokról.

Nyolcvankettő szeptember elején a választási kampány kellős közepébe érkeztünk. Jól jellemzi a katonai diktatúra felfogását, hogy -nem kis meglepetésünkre - a vöröscsillagos Munkáspárt is részt vett a kampányban. Az ilyenkor díjtalan választási tv-műsorban ott lobogtak a vörös zászlók. A brazil katonai diktatúra elég kulturált és okos volt, nem tiltotta be a vörös csillagot sem. Ez a Munkáspárt húsz év múlva megnyerte az elnökválasztást, elnökük, Luis Ignácio Lula da Silva lett Brazília elnöke. A választási kampányban nem mocskolta egyik párt sem a másikat. Amikor a szokásos tv-vitában a kormánypárt jelöltje valami nagyon közvetett utalást tett arra, hogy a Munkáspárt jelöltjének nincs felsőfokú végzettsége, a műsorvezető azonnal félbeszakította és udvariasan figyelmeztette. Mi arra figyeltünk fel, hogy az új elnök beiktatási ünnepségét megelőző estén a leköszönő szociáldemokrata elnök és felesége, mindketten magasan kvalifikált értelmiségiek, magánemberként, meghívták az új elnököt egy volt szakszervezeti vezetőt, egykori esztergályost - és feleségét az elnöki rezidencián adott családi vacsorára. - Brazília egy civilizált ország állapítottuk meg irigykedve.

Évek múlva vendégeink jöttek, rokonok, barátok vegyesen. - Rióban rögtön otthon érzi magát az ember, milyen kedves, barátságos ország. Az otthoni légkör, az ideges emberek, a néhány éve gerjesztett gyűlölet után igazi felüdülés - jegyezték meg.

Rio a világ egyik legszebb városa, a „Csodálatos Város”, Cidade Maravilhosa. Déli része, a Zona Sül valóban csodálatosan szép környezetben, hat-nyolcszáz méter magas hegyek és hívogató tengeröblök közé épült. Akár a Corcovado tetejéről, a Krisztus-szobortól, akár a Pao de Agucar-ról, a Cukorsüvegről nézzük, lenyűgöző látvány. Negyedszázada élünk itt, százszor voltunk fenn, de minden alkalommal újra elkápráztat. Az összképet a „favelák” (szegények lakta nyomornegyedek) sem tudják lerontani. A favelák valamennyi dél-amerikai ország nagyobb városaiban a város szélére telepedtek. A riói favelákat ezzel szemben a város legkülönbözőbb részein emelkedő hegyekre (morro), több esetben

luxusnegyedek mellé építették. A riasztó szociális különbségek mérséklése, a szegénység enyhítése érdekében a szövetségi kormány, az államok és az önkormányzatok az elmúlt húsz évben sokat tettek. Javult a favelák vízellátása, csatornázása, elektromos hálózata, de e téren még hosszú évtizedek jelentős fejlesztéseire lesz szükségu

Rossz nyelvek, így Sao Paulo lakói, a paulisták szerint (a két város között erős a rivalizálás) a riói embereket igazán csak három dolog érdekli: a foci, a homokos tengerpart, a „praia” és a karnevál. Ebben van ugyan némi túlzás, de tény, hogy Brazília messze legnépszerűbb csapata, a Flamengo mérkőzésein 80-90 ezer néző szurkol a Maracana stadionban kedvenc csapata győzelméért. A több mint negyven kilométernyi homokos tengerpart hétvégeken zsúfolásig megtelik (hét közben csak „félház” van). Mivel életük jelentős részét egy szál fürdőruhában töltik, a testmozgásnak nagy kultusza van. A tengerparton hajnaltól késő estig gyalogol, kocog, fut, tornázik valamennyi korosztály. A homokon fociznak, röplabdáznak. A fiatalok, különösen a lányok, nagyon szépek. A brazil „mulata” világszerte ismert fogalom. Előnyük a hátsójuk, köznapi nyelven bum-bum, emelkedettebben „preferencia nációnál” (nemzeti kedvenc). A fürdőruha ezt ki is hangsúlyozza, mert mindössze néhány madzagból és három egészen kisméretű zsebkendőből áll (neve fio dental, azaz fogtisztító cérna), így aztán a férfiember kedvére gyönyörködhet a pucér fenekekben. Félmeztelenül napozó lányok (topless) nincsenek, ha nagy ritkán valaki ilyesmire vetemedik, azonnal kihívják a rendőrséget. „A feneketek lehet pucér, de a ciciket nem engedjük közszemlére tenni” - mondja a közvélemény.

A karnevál valami egészen különleges dolog, kevés olyan ember van a világon, aki ne hallott volna róla. Európai ésszel nehéz megérteni ezt a mámort, ezt a kedves őrületet, amiben napokig lubickol az egész ország. Káprázatos felvonulások, utcabálok, zártkörű bálok váltogatják egymást. Rióban is az utcán van a város, éjjel-nappal táncolnak, énekelnek, dobolnak, bolondoznak, nemre, bőrszínre, fajra, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül. A karnevál eredete századokkal korábbra nyúlik vissza, szervesen összekapcsolódik Afrika néger törzseinek rituális szokásaival.

„Aki énekel, elfelejti a rosszat” brazil közmondást a rabszolgatartók is elfogadták, megengedték néger rabszolgáiknak, hogy énekeljenek, táncoljanak. Ezek az ősrégi dalok és táncok kifejezték a rabszolgák bánatát és örömét, beszéltek harcról és győzelemről, fiatalságról és szerelemről, meséltek az ősi Afrikáról, amit elveszítettek. Ehhez az afrikai alaphoz jött hozzá idővel a portugálok ibériai latin szellemisége, szenvedélye, ebből alakult ki évtizedek alatt a brazilok nemzeti tánca, a szamba és a „Karneválok Karneválja”, a Riói Karnevál. Mai formáját a múlt század harmincas éveiben kapta, amikor megalakultak a szambaiskolák (Scolas de Samba), és a korábbi szabad, keresetlen népünnepélyből szervezett látványosság, a szambaiskolák vetélkedője, kezdetben tízezrek, a televízió megjelenésével milliók szórakozása lett. A szambaiskolák a város szegényebb kerületeiben, részben a favelákban alakultak. Egy-egy iskola több ezer tagja egész évben gyakorol, folyik a lázas készülődés a következő karneválra. Tanulják az újabb táncokat, énekeket, tervezik a ruhákat, jelmezeket, vagy éppen azt, hogyan lehet,jelmeztelenül” úgy megjelenni a felvonuláson, hogy ne legyen belőle botrány. Nem ritka a félig meztelen hölgy, egy-két merészebb lány többel is megmutat. A felső osztályba tizennégy együttes (iskola) tartozik, ezek két csoportban, vasárnap és hétfő éjjel vonulnak. Helyszín a Sambodromo, egy másfél kilométeres utca, a legendás Rua Marques de Sapucai. A zene betölti a teret, az utca két oldalán, beton lelátókon énekel, táncol, ujjong a közönség. A dobosok hatása frenetikus. Egy-egy iskolában közel háromszáz dobos veri az ütemet. Ahol ezek elvonulnak, ott szinte remeg a levegő, de még a betonlelátó is. Nem túlzás, a szívünk is a dobok ritmusára ver. A hangulat az önkívülethez közelít. Ilyen színpompás, ilyen káprázatos, ilyen magával ragadó látványosságot korábban legmerészebb álmainkban sem tudtunk elképzelni. Minden iskolának más a színe. Rengeteg ötlet, csillogó-villogó arany és ezüst flitter, páva- és strucctollak, gyöngyök, a táncosok saját teste, lehetőleg minél kisebb helyen eltakarva. Mindez gyönyörű éjfeketében, kávébarnában és tej fehérben előadva. Úgy táncolják a szambát, ahogy rajtuk kívül a világon senki halandó nem tudja. Nehogy valaki azt gondolja, hogy a karnevál csak a szép, jóalakú fiatal nők és férfiak ünnepe.

Szó sincs erről. Vonulnak egészen apró gyerekek (ők az iskola „kicsinyei”) és 80-90 éves nők és férfiak, akik évtizedek óta az iskola tagjai. Ők a „velha guarda”, a régi gárda. Az iskolákat pontozzák, a két utolsó kiesik, és alsóbb osztályba kerül, az alsóbb osztályból az első és második helyezett felkerül a felső osztályba. Az iskolákat szponzorok támogatják. Ezenkívül szereplésüket is elismerik, helyezésük szerint a karnevál bevételéből is részesednek.

Évekkel ezelőtt csak a riói karnevál létezett, egy évtized alatt azonban komoly versenytársak jelentek meg a különböző színhelyeken. Tőlünk északra, Recifében és Salvadorban a karnevál megőrizte eredeti, népünnepély jellegét. Nincs hivatalos, szervezett felvonulás, az utcákon százezrek, helyiek és turisták hömpölyögnek, tácolnak, nevetnek, énekelnek éjjel nappal. Álomszerű kavalkád, ami megszakítás nélkül, hat-nyolc napig tart. Aki elfárad, alszik egy órácskát, aztán mehet tovább a tánc meg az ének. Mókás, amikor olvassuk az európai sajtóban, hogy a karnevál kétszáz halálos áldozatot követelt. A karnevál a legszervezettebb, legbiztonságosabb esemény Brazíliában. Huszonöt év alatt egyetlen egy halállal végződő baleset történt: egy hölgy elvesztette az egyensúlyát, és leesett egy hat méter magas díszkocsiról. Amiről szenzációs tálalásban írtak, az a kétszáz haláleset nem a karneválon, hanem a karnevál hetében történt (természetes halál, baleset stb.) Rio de Janeiróban. (Aki meg akar ismerkedni ezzel a csodálatos országgal, ajánlhatom Bede Béla - Lempert Márta: Brazília; dr. Hirschlcr Kata lin: *Rio de Janeiro és környéke* és Kutasi Kovács Lajos: *A Zöldpokol tói a Vidámkikötőig* című köteteit.)

Brazília ma már nem csak a futball, a szamba és a karnevál országa. Negyedszázaddal ezelőtt „Belgindiának” nevezték magukat, mert az ország déli része olyan fejlett volt, mint Belgium, az északi-északkeleti rész pedig olyan elmaradott, mint India. Brazília gazdasága ma már a tizedik legnagyobb a világon. Az elmúlt negyedszázadban látványos gazdasági fejlődésnek lehettünk tanúi, amit a kivitel növekedésével lehet a legjobban szemléltetni. A nyolcvanas évek elején még csak 20 milliárd dollár körüli kivitel közel kilencszeresére, 2007-ben 176 milliárd dollárra nőtt. Behozataluk 100 milliárd dollár körül volt, így kereken 76 milliárd dollár

többletet könyvelhettek el. Tegyük hozzá: mindezt egy erősen felértékelt árfolyam mellett, ami miatt a központi bankot állandóan támadják. Nagyot fejlődött az ország ipara. 2006-ban két és fél millió gépkocsit gyártottak, e mellett jelentős a számítógép-és a repülőgépgyártás is. A kávé, kakaó és szója változatlanul meghatározó kivitele mellett 10 milliárd dollárért exportáltak gépkocsit és gépkocsirészegységeket, és több mint 4 milliárd dollár volt a repülőgépexport.

A közlekedés egészen eredeti felfogás szerint bonyolódik. A legfontosabb szabály: szeresd felebarátodat (ez egy vallásos nép), ne üsd el a gyalogost, aki minden rendszer nélkül kóvályog az utakon, és ne menj neki autóstársadnak, aki megy, fordul, megáll a legváratlanabb helyeken. Esetleg szembe jön egyirányú utcában. A látszólagos rendetlenségben azért van rendszer: mindenki vigyáz a másikra. Ma sávot akar váltani, beengedik. Dudát elvétve hallani. A rendőrség jelen van az utcán, de olyan, hogy „okmányéllenörzés", ismeretlen fogalom. Itt ok nélkül nem állítanak meg senkit. 11 illetet Ion, de igaz. Kióban (és hazafelé utazva Franciaországban, Németországban, Ausztriában és Svájcban) huszonöt év alatt egyetlen egyszer sem igazoltattak. Szentendrén volt olyan év, hogy egy héten belül háromszor állítottak meg „okmányellenőrzés" címén. Rióban korán kapcsolatba kerültünk a brazil rendőrséggel. Egy városszéli bevásárlóközpontba igyekeztünk autóval, amikor egyszer csak köhögni kezdett, majd leállt a motor. Lehúzódtam a padkára, fogalmam sem volt mi történt. Közben besötétedett, a ritkán lakott környék nem volt túl barátságos. Két percen belül beállt elénk egy rendőrautó. Na, mondom, már csak ez hiányzott. Ám láss csodát, a rendőrök nem az okmányokat kérték, hanem megkérdezték, mi a probléma? Mondtam nem tudom, megállt a motor. Zsenge portugál tudásom hallatán sem az okmányaimat, hanem azt kérték, nyissam ki a motorháztetőt. Ingujjra vetkőzve keresték a hibát. - Szinyor, nincs ennek a motornak semmi baja, elfogyott a benzin. - közölte az egyik. -Az lehetetlen, a mutató szerint még bőven van benne. - Rossz a mutató. Na várjon. Nyolc autót állítottak le, míg végre a kilencediknek volt gumicsöve és palackja is, amibe leszívtak egy liter benzint és betöltötték a kocsimba. - Párszáz méterre van egy kút, tankolja meg a kocsit - mondták

búcsúzóul. Más alkalommal a televízióban láttuk a brazil rendőrséget akcióban. A színhely Sao Paulo, Paquaembu Stadion. A televízió ráközelít a lelátóra, ahol tizenöt-húsz suhanc hatalmas horogkeresztes vörös zászlót, a náci Németország lobogóját feszíti ki. Az események ezután villámgyorsan követték egymást. Néhány percen belül megjelent egy csapat rendőr, a tetteseket gumibotokkal és jól irányzott rúgásokkal perceken belül eltávolították a lelátóról. A társaság felét letartóztatták, zászlójukat elkobozták. Gondolom egy őrmester irányította az akciót, tudta és tette a dolgát, nem kérdezte meg az igazságügy-minisztert, hogy mit is kéne csinálni. Ha ilyesmire vetemedik, mint alkalmatlant azonnal elbocsájtják a rendőrségtől. Mint ahogy az igazságügy-miniszter is megnézhetné magát, ha azt válaszolná, hogy nem ért a futballhoz! Másnap a - nem „újmagyar" értelmezés szerint hanem „igaziból" - polgári sajtó nem a „békés tüntetőkről" fecsegett, megnyugodva állapította meg, hogy a botrányos jelenetet a rendőrség példaszerű gyorsasággal felszámolta. Mert Brazília civilizált ország, ahol komolyan veszik a rasszizmust.

A Medicor márkát egy patinás európai cég vezette be a brazil piacon. Mivel nagyon magas közvetítői jutalékot kért, és karbantartó szolgálatára sok panasz érkezett a vevőktől, a Medicor idővel úgy döntött, saját céget alapít. A döntéshez a végső lökést az adta, hogy az egyik minisztérium közölte, ha nem szervezzük meg saját karbantartó szolgálatunkat, nem vásárolnak több készüléket tőlünk. Ilyen előzmények után alakult meg 1982-ben a Medicor do Brasil, 51 százalékos brazil és 49 százalékos Medicor részesedéssel. Egy brazil röntgenorvos lett az elnök-igazgató, egy Medicoros műszaki ember lett a műszaki igazgató, én pedig a kereskedelmi igazgatói posztot kaptam. A vállalat kevesebb mint egy év alatt csődbe ment, erre a brazil igazgató letette a kulcsot az asztalra, és elvonult.

Ekkor, 1983 májusában keresett meg a brazil tulajdonos. - Nem vennéd át a vállalat vezetését? - kérdezte. - A vállalat csődben van. Ha akarod, elvállalom, mert úgy látom, vannak lehetőségeink a piacon, ígérni annyit tudok, hogy megpróbálom talpra állítani a céget. Egy-két év múlva meglátjuk, mire mentem. Azzal a kikötéssel vállalom, ha szabad kezet kapok, egyedül én leszek az igazgató. Engem most ti jelöltök, tehát

magyarként brazil igazgató leszek, nem akarok magam mellé egy magyar igazgatót. Ahhoz, hogy ezt a csődöt rendbe tegyem, minden erőmre szükségem lesz, sem időm, sem kedvem nincs, hogy állandóan egyeztessek, tudakoljam, hogy ki mit szól ahhoz, amit csinálok - válaszoltam.

Beszélgetés közben mellékesen szóba került, hogy a brazil igazgató érezhetően nem rokonszenvezett velem, ahol lehetett, betartott. Te, mondd már, mi van itt a vállalatnál? Azt még csak értem, ha egy magyar fúr, nemzeti hagyomány nálunk, de, hogy a brazilnak mi a baja velem? - kérdeztem. - Valaki a magyarok közül betette a brazil igazgató fejébe, hogy téged a szovjet állambiztonsági szolgálat (KGB) küldött ide brazil rezidensnek - hangzott a válasz. Ezt nem mondod komolyan! Én a KGB brazil rezidense? - kérdeztem nem kis meglepetéssel. - El kell ismerned, ezt könnyű volt elhinni, mert ki olyan hülye, hogy a magyar központi bank alelnöki székéből csak úgy eljön ide, egy ilyen kicsike kis vállalathoz beosztott igazgatónak. Te egyáltalán nem nézel ki hülyének, hát mégis, mit gondoljon? - kérdezett vissza, miközben láthatóan jól szórakozott.

A Medicor vita nélkül elfogadta jelölésemet, őket nem érdekelte, hogy medicoros kiküldöttként brazil igazgató leszek. A vállalati közgyűlés megválasztott, magyarként és medicorosként, mint a brazil többségi tulajdonos által jelölt „brazil” igazgató vezettem a vállalatot. Nagyon megkönnyítette a munkámat, hogy Martos István korszerű, messze a kor szemlélete előtt járó vezető volt. Vezérigazgatói utasításban úgy rendelkezett, hogy a külföldi vegyesvállalatokat azok közgyűlése irányítja, a Medicor különböző adminisztratív és műszaki részlegei nem avatkozhatnak e vállalatok életébe. Ez a szemlélet akkoriban nem volt általános.

ÜZLET A LÁTHATÁRON

Elkezdtünk dolgozni, és jöttek a sikerek. Azzal indítottunk, hogy meglátogattuk azokat a kórházakat, ahova a vállalatunknál fellelhető iratok szerint korábban a Medicor röntgenkészülékeket szállított, de nem tudtunk róluk semmit. Először az egyik riói egyetemi kórház röntgenosztályát

látogattam meg. Vezetője, egy fóorvosnő, nagyon magas hangon kezdte, hosszú percekig levegőt sem vett, úgy zúdította rám a mérgét. A Medicor-készülékek rosszak, nem működnek, ez felháborító és elfogadhatatlan. Mikor végre szóhoz jutottam, udvariasan csak any-nyit mondtam: - Doktornő, önnek teljesen igaza van, ez valóban elfogadhatatlan. A meglepetéstől nem jutott szóhoz erre a válaszra nem számított. Én meg ütöttem a vasat, amíg meleg. - Dotora, adjon nekem két hónapot, teljesen ingyen rendbe tesszük a gépeit, és utána, ha ön meg lesz elégedve, beszélünk a karbantartási szerződésről. A röntgenosztályon négy, a sebészeten további két röntgengép volt, egy sem működött. Itt értük tetten először azt a panaszt, hogy a Medicor korábbi képviselője nem gondozta a készülékeinket. Kitelepült a kórházba három szerelő, és négy hét alatt rendbe hozták mind a hat gépet. A készülékek kifogástalanul működtek, a fóorvosnő ragyogott, nagyon meg volt velünk elégedve. Tudtuk, hogy a kórház pincéjében, ládákban, van még egy nagyon értékes Medicor röntgenkészülék. Miután a bizalom helyreállt, megemlítettem a föorvosnőnek, nem is tudott róla. - Adjon egy helyet a nap alatt, és díjmentesen felszereljük. - ajánlottam nagy buzgón. A Medicor márka dicséretére mondom, hogy a készülék akkor már nyolc éve hevert beládázva a pincében, ez azonban nem hagyott nyomot rajta. Felszereltük, és minden nehézség nélkül üzembe helyeztük. Ezért szerelésért a Medicort korábban képviselő világcég fizetett nekünk, mert ők a felszerelésért járó díjat már nyolc évvel korábban felvették a Medicortól. Én meg prémiumot adtam a szerelőknek a jó munkáért. Megkötöttük a karbantartási szerződést, soron kívüli, díjmentes oktatást tartottunk a kiszolgáló személyzetnek, szent volt a béke, helyreállt a bizalom. Bizalom, bizalom, bizalom, ez az üzlet alapja. Jó hírünk eljutott az Oktatási Minisztériumba, a következő években több mint 20 millió dollár értékben vásároltak tőlünk különböző készülékeket.

Néhány hónap múlva a magyar Külkereskedelmi Minisztériumból jött két hölgy a kereskedelmi kirendeltségre ellenőrizni. Szerettek volna egy élő vegyesvállalati igazgatót látni. Hosszan elbeszélgettünk, elmondtam, hogy élünk, mit csinálunk. Eldicsekedtem kezdeti sikereinkkel, mellékesen hatásos ösztönző rendszerünkkel is, hogy prémiumot fizetek a magyar

szerelőknek. A hölgyek ligyelmeztettek, hogy szabálytalan, amit csinálok. - Jaj, ha én a maguk szabályai szerint dolgoznék, a vállalat már rég tönkrement volna. Nézzék, ez egyszerű számítás kérdése: a szerelésért kaptunk 25 ezer dollárt, a szerelés nekünk tokkal-vonóval 5 ezer dollárba került. Három hél alatt kerestünk húszezer dollárt. Sürgősen kellett a pénz, a prémiumot azért kapták, mert határidőre befejezték a munkát. Logikus, nem? magyaráztam a bizonyítványt. A minisztériumban, hónapokkal később megmutatták a két hölgy jelentését. Elismerésre méltóan rugalmasak voltak, a szabálytalanságról nem írtak egy szót sem, sőt megdicsértek: „A Medicor do Brasil igazgatója egy dinamikus vezető.” Lám, lehetett az a rendszer olyan, amilyen, ha a benne élő ember nem volt rosszindulatú, elvakult, vagy teljesen hülye, akkor azért működött, és nem is rosszul.

Egy vidéki kisváros egyetemi kórházában, ugyancsak ládákban találtuk egy röntgengépünket. Nyolc éve hevert ott egy féltetö alatt az udvaron. Szerelőink kikotorták a szemét közül, elzavarták a patkányokat meg a svábbogarakat, néhány alkatrészt újra krómoztattunk, felszereltük, és a gép ragyogóan működött. Voltak más típusú találkozásaink is. Egy kórházban két Medicor készülék volt felszerelve, egyik sem működött. Az egyikről a hálózati kábel, a másikról a röntgencső hiányzott. Hímeztek-hámoztak, mire nagy nehezen kibökték, hogy egy másik cég készülékeire szerelték fel. Pótolni, ami ott elromlott. Az igazgató nagyon magas lóról kezdte készülékeinket szidalmazni. - Kedves igazgató úr - válaszoltam -, ezek a kelet-európai gépek valóban ilyen vacakok, lám, önnél sem működnek. De tudja, olyan gépet még sehol nem találtak fel, amelyik kábel és cső nélkül is működik. Itt nem kötöttünk üzletet.

A Medicor do Brasil irányítását 1983 novemberében vettem át. Nem sokkal később összeismerkedtem Király Jánossal, egy háború utáni magyar emigránssal, akivel hamar összebarátkoztunk. Brazíliában lengyel lányt vett feleségül, két fia már nem beszél magyarul, gondolom lengyelül sem. Ok már tősgyökeres brazilok. Az ő barátja a leendő kormánypárt befolyásos képviselője, és nem mellékesen Minas Gerais szövetségi állam kormányzójának közeli munkatársa és a család barátja volt. A „barátom

barátjának a barátja” típusú kapcsolat gyümölcsözőnek bizonyult: egy nap ott ültünk Tancredo Neves kormányzó irodájában. Ebben az időben még Joao Figueiredo tábornok volt az elnök, a küszöbön álló elnökválasztáson Tancredo Neves volt a polgári jelölt. Némi udvarias bevezető csevely után a kormányzó felhívatta az egészségügyi államtitkárt: - „Szinyor Secretário (államtitkár, nálunk miniszternek megfelelő beosztás), itt van nálam egy magyar küldöttség, kedvező hitelt ajánlottak fel kórházi berendezéseik megvásárlására, most odamennek hozzád. Én támogatom az ügyet.” így indult első nagy üzletünk, a Minas Gerais-i szerződés. Az állam területe hatszor, lakossága másfélszer akkora, mint Magyarország területe és lakossága. A történet előzményéhez tartozik, hogy a brazil-magyar külkereskedelem nagyon szerény keretek között zajlott. Mi kávét, kakaót, szóját vásároltunk tőlük, évente mintegy száz-százötven millió dollár értékben, és mindössze néhány millió dollárért sikerült nekik magyar terméket eladni. Ezen a számunkra nagyon hátrányos külkereskedelmi egyenlegen akart változtatni a néhány évvel korábban aláírt brazil magyar kereskedelemfejlesztési egyezmény, és egy bankközi megállapodás, amelyben egy magyar bank 110 millió dollár hitelkeretet biztosított a brazil vevőknek magyar áruk vásárlására. A brazil kormány hajlandó volt többet vásárolni, a magyar kormány pedig kedvező hitellel támogatta a reménybeli brazil vevőket. Ez sokat segített, de a piaci munkát nem helyettesítette. A vevőket nekünk kellett meggyőzni, hogy tőlünk vegyék a röntgengépeket. Minas Gerais Állam végül 12,5 millió dollárnyi hitelt vett igénybe Medicor készülékek vásárlására. 1984-ben ünnepélyesen aláírtuk a szerződést, és szűk egy év múlva kiszállítottuk az első készülékeket. A több, mint ötszáz készülék négy év alatt kiérkezett, valamennyit fel is szereltük. Ebből az üzletből kifizettük a vállalat adósságait, és megalapoztuk üzleti hírnevünket. A fővárosban, Belo Horizontéban műszaki képviseletet nyitottunk, és működésbe lépett „Brazília legjobb vevőszolgálata”. így hirdettük magunkat, de ezt nem csak mi mondtuk, a kórházaknak is ez volt a véleménye. Olyan készülékeink működtek húsz évig, amelyeket más országokban, megfelelő karbantartás hiányában, egy-két év múlva kidobtak.

Nem volt ebben semmi ördöngösség. Van egy mondás, miszerint az üzlet nagyobb részt szerencse dolga. Ez így igaz. A szerencse mellé azonban más is kellett: a vevő iránti elkötelezettség. A feladat nem volt nagyon bonyolult. Csak emlékeznem kellett, hogy én mit szerettem volna, amikor a televízió vagy a hűtőszekrény elromlott? Gyors, készséges, szakszerű kiszolgálást. Azt, hogy az eladónak lontos legyen, hogy én, a vevője meg legyek elégedve. A Medicor do Brasilnál közöltem a szerelőkkel, hogy elégedett vevőket akarok látni. Kiadtam a jelszót: a vevőnek mindig igaza van. A gépnek működnie kell, az orvost ki kell szolgálni, a készülék kezelését el kell magyarázni, többször is, ha kell. Ehhez a magyar szerelőknek legalább alapfokon meg kellett (kellett volna) tanulniuk portugálul. Az elképzelésem az volt, egyébként az ésszerűség is ezt kívánta, hogy a nyelvtanulás Magyarországon történjen. Az egyik aligazgatótól kértem szerelőket néhány éves kiküldetésre. Feltétel: portugál alapfokú nyelvtudás. Azt kérdezte, minek a nyelvtudás, a szerelő beszélgessen a készülékkel. Fel sem merült benne, hogy a készüléket át kell adni, működését el kell magyarázni. Persze Magyarországon kevesen tudtak nyelveket, ráadásul a portugál ritka nyelv volt, így nekem is engedményeket kellett tennem. A helyszínen úgy oldottuk meg a dolgot, hogy brazil-magyar szerelőpárokat alakítottunk, akik szerelés előtt két-három napig felkészültek a feladatra. A brazil szerelő műszakilag, a magyar nyelvismeretben. Nem folytattunk hosszú vitákat a kórházzal, hogy ki a hibás, nem próbáltunk kibújni a garanciális kötelezettség alól. Ez üdítő újdonság volt számukra, mert a nagy világcégek nem így dolgoztak. (Világhírű cégre panaszkodtak egy kórházban, hogy a gépük öt éve használhatatlan, mert nem küldenek szerelőt.) A gépnek működnie kell, mert száz ember vár a vizsgálatra - ez volt üzleti filozófiánk alapja. Vita nélkül kicseréltük a hibás alkatrészt, és utána kezdtünk vitatkozni a gyárral. Mindezt persze nem ingyen csináltuk, egy év garancia és karbantartás bele volt építve a készülék árába. Első nagy szerződésünket sikeresen lebonyolítottuk. Nem voltak szállítási késedelmek. A röntgengépek felszereléséhez szükséges építési munkákat megterveztük, a kórház időben előkészítette a helyszínt. Az igazgatók tudták, hogy a kormány

figyelemmel kíséri a Minas-Medicor-programot. Ez a figyelem főleg ránk irányult, de egyidejűleg a kórház előkészítő munkája is terítékre került. Mindent összevetve a készülékeket felszereltük, üzembe helyeztük, és közel negyedszázadon át karbantartottuk. A kormány meg volt elégedve, s ez nekünk fontos referencia volt.

A Medicor gyárak igyekeztek megfelelni a követelményeknek, ennek ellenére nem mondhatom, hogy a kiszállított készülékek mindig olyan állapotban érkeztek, hogy csak be kellett dugni a csatlakozót a falba, és működött. Erre fel voltunk készülve. Bármilyen állapotban érkezett, a vevő minden esetben kifogástalanul működő készüléket kapott. Úgy lehetne jellemezni, hogy a Medicor do Brasil szűrő volt az évtizedeken át a KGST-piac követelményeihez szokott „szocialista” magyar iparvállalat és a Siemens, a Philips, a Toshiba, a Coulter minőségéhez szokott brazil vevők között. (Azért tettem idézőjelbe a „szocialista” szót, mert a butaság, a restség és a hanyagság - bár létezett mint politikai követelmény, nem szerepelt a marxizmus-leninizmus alapelvei között.) Naivitás lett volna azt képzelni, hogy évtizedek beidegződésein, a követelmények és következmények nélküli termelési rendszeren, a termékek minőségén jóakarattal vagy akárhány határozattal javítani lehet. Sok vitánk volt a gyárak műszaki vezetőivel. Nehezen fogadták el, hogy Brazíliában a világ élvonalával kell lépést tartanunk, és ez rájuk is vonatkozik. Műszaki jellegű panaszainkra rendszeres volt a válasz: „az lehetetlen”, „ilyen még soha nem fordult elő”. Ilyenkor azt a módszert alkalmaztuk, hogy jöjjön ki Brazíliába a gyár képviselője. Ha bebizonyítja, hogy nincs igazunk, mi fizetjük a repülőjegyét, ha igaz a panaszunk, a gyár fizeti. Erre azonnal kicserélték a hibás alkatrészt.

Brazíliában mi nem vonhattunk vállat, nem mondhattuk, hogy nem a mi „sarunk”. A feladat adva volt. Ha a Medicor márka meg akart kapaszkodni a piacon, a vevő csak kifogástalan készüléket kaphatott, és az alkatrészellátásról is gondoskodnunk kellett. A gyárak, ha nehezen is de lassan megértették és elfogadták, hogy a piacon maradásért, az. ő munkahelyeikért, értük is harcolunk, amikor a gyári hibák miatt veszekszünk velük. A Medicor do Brasil vevőszolgálata kivívta a kórházak

elismerését. A Hospitalar című rangos szaklap 2000-ben közvélemény-kutatást végzett a kórházak körében, a Medicor do Brasil a harmadik helyen végzett, pedig nem három cég indult a versenyben.

SOK HŰHÓ - SEMMIÉRT

Brazília messze van Magyarországtól, ennek ellenére Kióba gyakran jöttek látogatók, üzletemberek, állami tisztviselők, turisták és újságírók is. A nyolcvanas évek közepén újságírókból álló csoport érkezett Rióba. A *Heti Világgazdaság* helyettes főszerkesztője, Hirschler Richárd interjút készített velem. A *HVG*-ben a beszélgetés „Pályaválasztás” címmel 1986. július 26-án jelent meg. Néhány részlet, ízelítőül: „Általános feltűnést keltett annak idején, 1981 őszén, s nem csak szakmai berkekben, amikor Csemok Attila, a Magyar Nemzeti Bank alelnöke lemondott posztjáról.... Az 57 éves, gazdaságpolitikusból lett üzletembert munkatársunk Rio de Janeiróban interjúvolta meg ... *HVG:* Ön korábban a Magyar Nemzeti Bank alelnöke volt, most pedig a Medicor brazíliai vegyes vállalatának elnök-igazgatója. Ritkán fordul elő, hogy valaki ilyen jelentős pályamódosításra szánja el magát. Melyek voltak döntésének mozgatórugói? *Cs. A.:* ... Az igazság az, hogy annak idején ... nem értettem egyet az MNB politikájával, és túl sok gazdaságpolitikai természetű vitám volt az MNB falain kívül is. Erkölcstelennek tartottam volna, ha legjobb meggyőződésem ellenére, az elnök egyik helyetteseként, továbbra is irányítom ennek az intézménynek egyik jelentős területét, az iparfinanszírozást. Nem értek egyet a ‚parancsra tettem’ magyarázatokkal. Változtatni mindenkinek jogában áll, elhatározás kérdése, hogy valaki vállalja ennek kockázatát, konzekvenciáit. *HVG:* Tulajdonképpen mivel nem értett egyet? *Cs. A.:* Megkísérlem a lényeget röviden elmondani. ... a tervbe mind több ellentmondás, megoldatlan kérdés került ... Ha a hitelterv húszmilliárd forint hitelkeretet szab meg, ebből nem lehet huszonötmilliárdnyi hitelt folyósítani olyan beruházásokra amelyeknek végrehajtását felső szintű határozatok támogatták. ... Bár a nemzetközi hitelpolitika nem volt az én szakterületem, úgy éreztem, jogom és kötelességem e területen is véleményt nyilvánítani. Már csak azért

is, mert egyik alelnökként én is viselem a felelősséget a bank egész tevékenységéért. (Ez a közös felelősség a gyakorlatban úgy érvényesült, hogy időnként az orrom alá dugtak külföldi hitelfelvételre vonatkozó okmányokat, mutatták, hol írjam alá. - *Cs. A.*)... Nézetem szerint túlságosan előnyben részesítették a pénzügyi finánchiteleket. Ez ... akadályozott fontos devizakitermelő vállalatokat abban, hogy ... közvetlenül vegyenek fel hitelt a nemzetközi pénzpiacon. ... Továbbmenve: kezdettől fogva elleneztem, hogy az árfolyamot a devizakitermelés átlagos költségéhez kössük. ... Értelmetlennek és károsnak tartottam a forint 1979-1980. évi felértékelését. ... Hibásnak tartottam a kompetitív árrendszert. Nem értettem egyet azzal, hogy a banki hitelezést az üzleti szempontok helyett... állami határozatok szabják meg. ... ha az állam eldönt bizonyos fejlesztéseket, köztük vállalatiakat is, akkor ezeket finanszírozza az állami költségvetésből, és legalább az amúgy is nevetségesen szűkre szabott hitelsávban hagyjunk valami önálló vállalkozói mozgást, önálló vállalat-bank üzleti kapcsolatot, mérlegelést. Sok vitám volt a KGST megítélése körül is. ... Azt hiszem, ennyi éppen elég ahhoz, hogy az ember - ha ad magára valamit - felálljon, és ne csinálja tovább. ... *HVG:* Sikeresnek tartja magát jelenlegi funkciójában? *Cs. A.:* Ezt másnak kell megítélni. Úgy érzem, hogy azoknak a várakozásoknak, amelyek miatt a Medicor do Brasil részvényesei kineveztek, megfeleltem.... *HVG:* Hogyan ítéli meg a magyar gazdaságot a riói távolságból? *Cs. A.:* Sajnos úgy látom, hogy az utóbbi öt év gazdasági fejleményei az én nézeteimet igazolták. ... Ma is az a véleményem, hogy... a költségvetési elvonások nyakló nélküli növelése hozta bizonytalan helyzetbe a vállalatokat.... Már öt évvel ezelőtt állást foglaltam a bankrendszer decentralizálása, a Magyar Nemzeti Bank monopolhelyzetének megszüntetése, jegybanki funkcióinak erősítése mellett. De ma is azt mondom, hogy az egésznek csak akkor van értelme, ha a bankreformot más lépések is követik. így például olyan gazdasági környezetet kellene teremteni, amelyben ... a vállalatok csak a piac igényeinek kielégítésével juthassanak pénzbevételhez és nyereséghez, viszont egyidejűleg élvezhessen az állami tulajdon körében is a vállalkozás, a vállalkozó jogi biztonságot. *HVG:* Mit tartana még

fontosnak a jelenlegi gazdasági helyzetben? *Cs. A.:* ... Sokféle téveszmével le kell számolni. Egyebek között tudomásul kell venni, hogy a szocializmus - ami a jövedelemelosztást illeti - megvalósult szakaszában sem lehet az egyenlőség társadalma.”

Nem gondoltam, hogy ettől az ártalmatlan beszélgetéstől Budapesten kitör a botrány. Azon pedig végképp elképedtem, hogy kiktől, honnan és milyen jelzőket „arattunk”. Hirschler Richárd ellen fegyelmi eljárás indult, leváltották, csökkentették az év végi prémiumát, behívták a pártközpontba. Amikor ezt megtudtam, azonnal levelet írtam a Budapesti Pártbizottság gazdaságpolitikai titkárának és a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökének, mondván, hogy ami a *HVG*-ben megjelent, szó szerint megfelel annak, amit elmondtam, az interjúért minden felelősséget vállalok. Nem is törődtek vele. Beszéltem Pulai Miklóssal, aki nem háborodott fel azon, amiket mondtam az interjúban. Elmondása szerint Fekete János megkereste őt, hogy írjanak közösen egy cikket ellenem. - Nincs abban az interjúban semmi kivetni való, az Attila csak azt mondta el, amiről az elnökségben vitatkozni szoktunk - hárította el Pulai a felkérést.

Rádai Eszter beszélgetése Hirschler Richárddal: „Rádai: ... Te egyébként nem voltál tipikus főszerkesztő-helyettes a pártállami időkben. ... Hirschler: Engem, bár pártonkívüli voltam, 1985 januárjában neveztek ki főszerkesztő-helyettesnek ... pedig valóban nem voltam afféle ‚jó elvtárs’. Vince Mátyás döntése a kinevezésemről tehát nem volt szokványos, de ő más bátor lépéseket is tett: olyan embereket hívott a *HVG*-hez, akiket politikai okokból sehol máshol nem alkalmaztak volna. Szóval miközben elfogadták a kinevezésemet, egyáltalán nem nézték jó szemmel. Aggályaik hamarosan be is igazolódtak, amikor elkövettem az első ‚nagy bűnt’: interjút készítettem Csemok Attilával, a Magyar Nemzeti Bank korábbi elnökhelyettesével, aki egyrészt elmondta, miért vált meg a posztjától, másrészt bírálta az 1970-es évek szerinte hibás árfolyam-politikáját, valamint a külföldi hitelek felvételét. Mire a magyar gazdaságpolitika akkori irányítói, Marjai, Fekete, Havasi állítólag teljesen kiborultak, kitört a botrány, és fegyelmi indult ellenem. Végül megszüntették az eljárást... Jellemző, hogy ugyanazt a Csemokot, aki miatt engem seggbe rúgtak, a

következő április 4-én magas állami kitüntetésben részesítették. így működött a rendszer. Egyébként, miközben Lakatos Ernő, az MSZMP KB agitprop osztályának főnöke - akinek igazoló jelentést kellett írnom - keményen lehordott, Tardos Márton is szemrehányást tett telefonon, hogy mi ez a ‚hálós fordulat'. Szerinte ugyanis az interjú és Csemok megjelenése a balos irányzat, a Grósz-féle vonal előretörését hozza, így próbálják Havasiékat megfúrni. Ugyanakkor Németh Miklós is fölhívott, hogy megkérdezze, ,,hogyan készült ez az interjú'. ‚Úgy, hogy én kérdeztem, és a Csemok válaszolt' - mondtam." (www.médiakutató.hu, Szemtanú című rovat.) A történethez tartozik, hogy Martos István javaslatára és az Ipari Minisztérium előterjesztésére 1987-ben valóban „Április 4." érdemrendet kaptam.

Hirschler nekem azt is elmondta, hogy Tímár is fel volt háborodva, felhívta telefonon, hogy miért közölte a HVG ezt a Nemzeti Bank ellen intézett támadást. Mire Hirschler felajánlotta, hogy írjanak ellencikket, azt is leközlik. Mivel a Nemzeti Bankban senki más nem vállalta, Bácskai Tamás „független tudóssal" írattak egy „választ". Az a Bácskai vállalkozott erre, akivel korábban tulajdonképpen baráti viszonyban voltunk. Cikke tele volt hazug vádakkal, csúsztatással. Nézeteit és stílusát ismerve, a cikk felét nem is ő írta, csak a nevét adta az egészhez. „A kiigazítási folyamat tovább tart, mint gondoltuk." - ezzel az „elegáns" megállapítással mentegette a gazdasági gondokat. Igaz is, az ember feje nem káptalan, nem gondolhattak mindenre. Azt gondolták, hogy most jól a földbe vernek - én meg a riói tengerparton jót szórakoztam rajta. írtam egy hosszabb észrevételt a válaszra, a HVG természetesen nem közölte. Örültek, hogy élnek.

Két nagyvállalat, a Rába és a Kőbányai Gyógyszerárugyár vezér-igazgatója (Varga Edit) is foglalkozott ezzel az interjúval. Evekkel később megerősítették, hogy amit jósoltam, bekövetkezett. Horváth Ede: „Úgy tudom, (Csernok) a MEDICOR kirendeltségvezetője lett Dél-Amerikában. Már régen kint van és mintha nem sietne vissza. A Világ-gazdaságban 3-4 éve megjelent egy cikke a magyar helyzetről. Amit abban megjósolt, az mind bekövetkezett." (Horváth, 1990, 69) Varga Edit: Arról van szó „amit nagyon világosan fejtett ki Csernok Attila, a Magyar Nemzeti Bank egykori

elnökhelyettese ...:,gátoltuk a gazdasági egyensúly szempontjából kulcsfontosságú területek műszaki fejlődését és aláástuk a későbbi évek amelyeket ma élünk gazdasági egyensúlyát... a beruházások 1979 1980. évi drasztikus és sajnos differenciálatlan visszaszorításáért, a korszerűsítések elmaradásáért a későbbi évek exportteljesítményének stagnálásával, vagy akár visszaesésével nagy árat fogunk fizetni. Ez a jóslásszerű idézet nem túlságosan pesszimista.” (Varga, 1988, 50) Varga Edit széles látókörű, nemzetközi összefüggésekben gondolkodó vezetőként az iparvállalatok élvonalába emelte, és évtizedeken keresztül ott tartotta a Kőbányai Gyógyszerárugyárat.

- Miért kellett ezt csinálni a Tímárral? - támadtak nekem barátaim, egykori kollégáim. - Miért? Mit csináltam a Tímárral? Elolvastátok egyáltalán az interjút? Nem tudtok olvasni? Nagyobb baj, hogy a jelek szerint Tímár és Fekete sem tud olvasni. Még nagyobb baj, hogy Havasi, Marjai és Lakatos Ernő sem tud olvasni. Felületesek, az indulataik vezérlik őket. Támadásnak minősítik, ha azt mondom, hogy önálló hitelező bankokra lenne szükség, vagy, hogy egy vállalat forint és deviza ügyeit az MNB-ben egy helyen kellene kezelni? Ha el merem mondani, hogy azért jöttem el, mert nem értettem egyet velük? Nagy baj van, ha egy ilyen jelentéktelen figura, mint Csernok Attila - tizenkétezer kilométerre Budapesttől, az óceán másik partján - mond öt mondatot, és ez ekkora riadalmat, ekkora felzúdulást okoz. Vagy ennyire meg vannak ijedve Grósz Károlytól? El sem tudják képzelni, hogy egy újságíró kíváncsi volt egy nem szokványos kádermozgás hátterére. Más ügyben utazott Rióba, véletlenül kéznél voltam és megkérdezte. Én meg válaszoltam. Ennyi volt, nem több. Nem mondtam, hogy hülyék, hülyén vezetik az MNB-t, egy rossz szót nem mondtam rájuk. Mutassa meg nekem valaki azt a mondatot, amivel sértettem az MNB-t, vagy a vezetőit. Nevek pedig el sem hangzottak a beszélgetésben. Annyit mondtam, hogy egy sor dologban más volt a véleményem. Kulturált országban ilyenkor a tisztviselő lemond és kész. Én ezt tettem.

Tardos Márton meg egyenesen már a nagypolitika szintjére emelte az ügyet, és „balos fordulat”-ról beszélt. Olyan képtelenségeket mondott, hogy

„a Csernok megjelenése a Grósz-féle vonal előretörését hozza”. Hogy lehet ilyet komolyan gondolni, hogy lehet egy ilyen mondatot elmondani? Az interjúban egyetlen „balos” mondat nem hangzott el! Az interjú idején Rióban halvány fogalmam sem volt róla, de rövidesen kiderült: valahogy megtudták, hogy szerepelek Grósz Károly terveiben, ez okozta a hisztériát. Mivel én Rióban nem ismertem Grósz Károly terveit, ennek semmi köze nem lehetett ahhoz, amit a HVG-nek mondtam. Gyalog sem voltam a sakktáblán, és a „demokratikus ellenzék” egyik vezető politikusa szerint az én megjelenésem „a Grósz-féle vonal előretörését hozza”. Fel voltam háborodva. Mit tudtak ők, mit tudhatott bárki 1986-ban a Grósz Károly és köztem lévő viszonyról, kettőnk szerepéről, felfogásáról ebben a kapcsolatban? Legfeljebb sunyi pletykák és zavaros feltételezések lehettek, mert engem erről senki nem kérdezett. Arról nem is beszélve, hogy azok az elvtársak, akik 1986-ban az én „balos nyomulásomon” felháborodtak, 21 évvel korábban, állami vagy pártfunkcionáriusként, reggel, délben, este akkurátusán felmondták a Népszabadság aznapi vezércikkét. El is magyarázták a népnek, ha az volt a pártfeladat. Buzgó MSZMP-s aktivisták voltak, amikor én, egy pártonkívüli - a Statisztikai Hivatal dolgozója, Péter György, Huszár István, Mód Aladámé és Zala Júlia szakmai és politikai támogatása mellett -, marxizmusnak mondott megkövesedett dogmákat bíráltam a Közgazdasági Szemle hasábjain. Ami a pártközpontban többek szerint a rendszer ideológiai alapjait érintette. Mindenesetre politikailag kicsit kényesebb ügy volt annál, hogy ki vegye fel a hiteleket és milyen legyen az árfolyampolitika - amikről 1986-ban beszéltem.

Kísértés

Szinte a botránnyal egy időben itthon voltam szabadságon és képbe kerültem. Egyik barátom, felhívott, hogy Grósz aki akkor már budapesti első titkár volt - beszélni akar velem. A titkárságán Demján Sándorral (ma nagyvállalkozó) találkoztam, együtt várakoztunk. Grósz Károly régi ismerősként üdvözölt és rögtön a tárgyra tért. A gazdaság nem jól működik, a káderpolitika merev. Sokkal rugalmasabban kell politizálni, reformokra,

új emberekre van szükség, az a szemlélet, ami most van, nem maradhat. Példaként említette Medgyessy Pétert, aki tehetséges miniszterhelyettes, és neki panaszkodott, hogy az állami apparátus nem kap egyértelmű irányítást. Nyugtalanság és várakozás van, mert mindenki látja, hogy a dolgok rosszul mennek, mégsem történik semmi. (Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes lett a Grósz-kormányban - Cs. A.) Rövidesen változások lesznek. Ezeket a pártközpontban Németh Miklóssal együtt készítik elő. Új kormány kell, teljesen más felfogású, fiatalabb emberekkel. - Tímár és Fekete elvtárs nyugdíjba megy, veled a külkereskedelmi miniszter vagy a Nemzeti Bank elnöke posztján számolunk. Tudni akarom, hogy mit szólsz hozzá? - nagyjából ezeket mondta. - Köszönöm a megtisztelő bizalmat, ha úgy adódik, számíthatsz rám. A külkereskedelmi miniszteri poszthoz nincs elég szakmai ismeretem, számomra a Nemzeti Bank jobb választás lenne - ezzel fejeztük be a beszélgetést.

Barátaim később megkérdezték, miért akarták Tímár Mátyást nyugdíjazni? Nem tudtam rá válaszolni, Grósznál ez a kérdés eszembe sem jutott. Grósz tájékoztatója befejezett tényként említette, hogy személyi változások lesznek, fiatalítani akarnak. Németh Miklós említése azt jelezte, hogy nem titkos puccsról, hanem a politikai vezetéssel egyeztetett dologról van szó. Nem volt mit kérdezősködni. Abban az időben a magyar politikai élettől nagyon távol álltam. Azzal volt tele a fejem, hogy mikor kapjuk meg az előleget a következő kétmillió dolláros szállítmányra. A bankelnökséget nem én kezdeményeztem, kicsit kívülről néztem az egészet. Soha nem szerepelt terveim, sem titkos vágyaim között, hogy a Nemzeti Bank elnöke legyek. Négy éve dolgoztam Brazíliában, és nagyon jól éreztem ott magam, sikeres és elismert voltam. Mindemellett amikor Grósz Károly megkeresett, és elmondta, hogy az új csapatban szüksége van rám, nem mondhattam, hogy „én nagyon jól érzem magam Rióban, siker és napsütés vesz körül, háromszor annyit keresek, mint egy MNB-elnök, a főnökeim tizenkétezer kilométerre vannak, hagyjatok békében”. A szó szoros értelmében persze mondhattam volna, de később soha nem bocsátom meg magamnak, hogy amikor a leendő miniszterelnök az ország érdekében egy feladathoz társakat keresett, nem álltam a rendelkezésére.

Egy év szünet következett, majd 1987 nyarán Grósz, már mint miniszterelnök, hívatott. - Megbeszéltem a Gazdával (ez Kádár János volt), egyetértett, te leszel a Nemzeti Bank elnöke. Novemberben a Medicor hazarendelt, ha már itthon voltam, jelentkeztem Grósz Károlynál. Közölte, hogy vagy a decemberi, vagy a márciusi váltásnál kerülök sorra, időben értesítenek. Beszélgettünk, elmondta az új kormánylistát. Teljesen magamba roskadtam, mert a nevek hallatán nem tudtam felfedezni a beígért új szellemet. Hogy tudok én ezzel a kormánnyal együttműködni? - merült fel bennem a riadt kérdés. - Ahogy elnézem ezt a névsort, neked valóban szükséged lesz egy megbízható bankelnökre - nyögtem ki nagy nehezen. Elutazásom előtt felhívtam Németh Miklóst, aki megerősítette a Grósz Károly által mondottakat. Rióba való visszautazásomkor, a repülőgépen végiggondoltam a jövőt, és fizikai rosszullét kerülgetett. Te jó isten, belesodródtam valamibe, amiről kezdetben csak ködös elképzeléseim voltak, és amikor láttam, mi lett belőle, már nagyon nem szerettem. De ebből már nem lehet kimászni. Anna is beteg lett a hírtől, amikor megtudta, lehet, hogy nemsokára csomagolni kell. A végleges hazautazás előtt - gondolván, hogy erre egyhamar nem lesz alkalom - körülutaztuk a világot, Bangkok, Szingapúr, Tahiti, Bora-Bora, Santiágo de Chile voltak a főbb állomások. Aztán jöttek barátaimtól a levelek, a hírek. Tímár és Fekete sorba járják a befolyásos politikusokat, Nyersnél, Lázárnál, Németh Károlynál, Havasinál kilincselnek a változás ellen. (Hozzá kell tennem, hogy 2005-ben és 2006-ban Annával néhányszor hallgattuk Fekete Jánost az ATV-ben. Örömmel állapítottuk meg, hogy milyen jól néz ki, és azt is, hogy azon kevesek közé tartozik, akik érvényes dolgokat mondanak a magyar gazdaságról.) Ijedtében az egész pártvezetés összezárt Grósz Károly ellen, hirtelen még Havasi és Németh Károly is egy oldalon találta magát. Érezték, ha változás jön, azt politikailag nem élik túl. Egyébként helyesen érezték, és mint később kiderült nem tudták megakadályozni. Ennyit a korabeli politikai vezetés éleslátásáról. A „régi gárda" légüres térben. Kádár kegyeiből élt, teljesen el volt szakadva a valóságtól. Olyan hírt is kaptam, hogy ott tartanak, ha már minden kötél szakad, legalább ne Csernok legyen az utód, inkább Bartha Ferenc, az NGKB titkára. Mind e hírekkel

ellentétben az én tippem a nyerő: a kormányára novemberben tett kiábrándult megjegyzésem miatt Grósz „kiszeretett” belőlem. Ahogy az ismert sláger mondja, mindegy, így vagy úgy, végül nagy-nagy örömünkre nem lettem bankelnök. Ez további húsz kellemes és hasznos évet hozott nekünk Rióban. Nem először történt, hogy akik a pályám során ártani akartak nekem, végül is jót tettek velem. Először a KSH-ban, ahonnan kiutáltak, másodszor az MNB elnöki posztjáért vívott csatájukban. Az csak később derült ki, hogy mekkora szerencsém volt. Néhány hónap múlva, amikor a bős-nagymarosi vízlépcsőt a parlament - pártnyomásra - jóváhagyta, biztosan lemondtam volna. Ha esetleg mégsem, a bankelnökség akkor sem tartott volna tovább röpke két évnél, mert jött 1989-1990, a rendszerváltás.

Rióból nézve

Amit Rióból néztünk végig. A rendszerváltás előtt, 1989 tavaszán, az MSZMP felelősségéről, a költségvetési egyensúlyról, az Európába vezető útról szóló írásomat közölte a Népszabadság. Ketten foglalkoztak vele. Az egyik jegyzet szülővárosomból, Székesfehérvárról érkezett: „Felismerés már van. Sokáig nem értettem édesapámat, aki személyes ‚kincsként’ régi napilapokat őriz. Az újság élete egynapos, különösen a mai, percről percre változó világban. Mégis akad kivétel, mint a Népszabadság 1989. május 10-i száma. Csemok Attila ^megújulás buktatói’ címmel írt elemzése teszi becsessé e lapot. Érdemes tudni a szerzőről, hogy neves közgazda, hét éve mondott le a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettesi posztjáról. Nem tudott azonosulni a követett gazdaságpolitikával. Azóta a Medicor do Brasil igazgatója. Ránézve, bele-beleolvasva cikkébe egy pillanatra úgy tűnhet, kívülről szemléli a hazai történéseket és nem történéseket. Elolvasva, majd újraolvasva, pontos, precíz áttekintést kapunk gazdaságunk állapotáról, az azzal szoros kapcsolatban lévő politikai, társadalmi helyzetről. Nem kibicként teszi találó megállapításait, felelős állampolgárként kritizálja a kormány gazdaságpolitikáját, teszi mérlegre az MSZMP szerepét. Figyelemre méltó a párt vezető szerepéről fogalmazott gondolata. Felhívja a

figyelmet a jelszavak' veszélyére; ‚egy súlyos gazdasági helyzetben lévő országban kevesebb retorika, még kevesebb bizottság, és jóval több stabilizációs intézkedés szükségeltetik'. Kritikusan boncolja a költségvetés és a gazdasági szabályozás kapcsolatát, a költségvetés konzervativizmusát. Feltárja a bürokrácia monopolhelyzetét. Nem marad meg a hibák, tévedések citálásánál. Csernok Attila tud a mai gyakorlatnál egy jobbat. Javaslatai programszerűek, világosak, végrehajthatók. Közbeszúrt figyelmeztetései megszívlelendők. Hegel keserűen találó gondolatával zárja cikkét:‚Ahhoz, hogy valami megváltozzon, valamit meg kell változtatni'. Külön sorban teszi hozzá: felismerés már van. A tényleges változások még váratnak magukra!' De meddig?! k. é." (Megjelent a Fejér Megyei Hírlap 1989. május 23-i számában.)

A másik fővárosi írás volt: „Csernok. Úgy nyolc évvel ezelőtt a szerkesztőség vendége volt Csernok Attila, a Magyar Nemzeti Bank fiatal, akkori elnökhelyettese. Háttérbeszélgetésre jött hozzánk, invitálásra. Hogy mi volt az a háttérbeszélgetés? Amolyan második nyilvánosság. Felfedése titkoknak. Kényszerű eszköz, hogy megtudjunk olyasmit is, amiről a felelősök nem voltak hajlandók velünk nyíltan beszélni. Faggatóztunk tehát, hogy nélkülözhetetlen információkhoz jussunk. Nos Csernok Attila előadása rendhagyó volt számunkra. Őszintesége, nem tudok rá jobb szót, megdöbbentő volt. Mert eladdig bizony nem kényeztettek el bennünket az őszinte szóval. Megnyugtatás, információnak álcázott közgazdasági blablákkal helyettesítették az igazmondást. Csernok nem kertelt. Nem tekintette titoknak, amit tudott. Azt sem, milyen sziszifuszi, eredménytelen küzdelmet folytattak néhá-nyan a kormány értelmetlen beruházási politikája ellen, az eladósodás megfékezéséért, egy jobb pénzügyi politikáért. Sok-sok mi11iárdról beszélt, egy szegényedő ország fölöslegesen elpazarolt milliárdjairól. Az adriai olajvezetéktől kezdve számos olyan objektumot említett, amelynek építése ellen hiába emelték fel a szavukat. Bizonyította az elpazarolt hitelek módszerét, a vállalkozásellenes adópolitika okozta tragédiát. Jósolta: ha nem hallgatnak a jó szóra, csőd lesz a vége. És akkor majd végül meg kell mondani a népnek az igazat. Amit Csernok Attila mondott, nem egy kávéházi kibic szószátyárkodása volt, hanem egy felelős

pénzügyi politikusé, aki a kormányzattal szembeni hiábavaló birkózásról vallott. Elhűlve hallgattuk. Emlékszem, első reagálásom egy csöndesen feltett kérdés volt: ‚Ezután is lehet hazudni?’ Mert hát nyilvánvalóvá vált, hogy az az optimizmus, amely belengte a felülről ihletett cikkeket, hamis, hazug. Nagy bűnnek bizonyult akkor így vélekedni. Az említett kijelentés híre is igen rövid utat tett meg. Néhány nap sem telt bele, és a lap egyik szerkesztőjét már felelősségre vonta Óvári Miklós, a politikai bizottság tagja: ‚Maguknál büntetlenül lehet azt mondani, hogy hazudunk?’Az igazság eltitkolása nem volt bűn. Leleplezése annál inkább. Csernok Attila aztán belefáradva a hiábavaló küzdelembe, föladta a harcot. Lemondott, és elment külkereskedőnek Brazíliába. És most, hosszú keserves évek után olvasom a Népszabadságban Csernok Attila Brazíliából küldött cikkét. A megújulás buktatóit. Úgy is fogalmazhatok, hogy egy próféta egykor pusztába kiáltott szavát. Mert Csernok jószerint ma sem mond mást, mint amit akkor mondott nyolc évvel ezelőtt.... És a mélyből való felkapaszkodásra sem tud más medicinákat ajánlani, mint amiket akkor ajánlott. ... Csernok Hegelt idézi: ahhoz, hogy valami megváltozzék, valamit meg kell változtatni. Megérjük valaha is? Csatár Imre.” (Megjelent a Magyar Nemzet 1989. június 10-i számában.)

A rendszerváltás eseményeiről Brazíliában értesültünk. A kommunista mártírok, Nagy Imre, Maléter Pál és Gimes Miklós, Losonczy Géza és Szilágyi József emlékére a Hősök terén rendezett gyászszertartást szabadságunk alatt, videón néztük meg. Felháborító élmény volt. Mi még gyászunkban sem tudunk megbékélni. Tisztességgel, méltósággal viselkedni sem. Az ’56-os kommunista mártírok, köztük az egykori miniszterelnök gyászszertartásán a kommunisták elleni gyűlölet sistergő szavai mérgezték a Hősök terén a szertartás légkörét. Nem hittem a fülemnek. „Nem a kommunista Nagy Imrét jöttem temetni” - harsogta egy ismeretlen, Orbán nevű szakállas. - Ha nem, hát nem, de akkor mit keresett ott a téren? Ki hívta, ki engedte oda, kérdeztük egymástól. Durva faragatlanság alázta meg a mártírok emlékét, családtagjaikat, tisztelőiket. Egy maroknyi csoport gátlástalan vezérének nyegle, erőszakos kivagyisága gázolt bele százezrek megemlékezésébe, gyászába. Már akkor kérdeztem

bennfentes barátaimtól: milyen jogon vett részt a gyászszertartáson? Kik a felelősek azért, hogy szót kapott? Az MSZMP elnökségének bambasága, tehetetlensége? Németh Miklós és Pozsgay Imre „okos” helyezkedése? A rendezők felelőtlensége, naivitása? A későbbi események arra utalnak, hogy mindez együtt. Később, Pünkösti Árpád Szeplőtelen fogantatás (kérdőjellel hitelesebb lenne) című fontos művéből tudtam meg, hogy a „tisztaszemű ifjak” megtévesztették a rendezőket. Már akkor sem mentek a szomszédba egy kis átverésért. A beszéd egyébként nem aratott osztatlan sikert. Mark Palmer amerikai nagykövet („túlzó radikalizmus”) és Jeszenszky Géza, az Antall-kormány későbbi külügyminisztere („óriási politikai baklövés”) mellett például az én családom és baráti köröm sem volt elragadtatva tőle.

A rendszerváltás évében, 1990-ben igazi nagy öröm ért bennünket. Rio de Janeiróban megszületett első unokánk, Gabriella kislánya, Patrícia. A brazil törvények szerint brazil, a magyar törvények szerint magyar állampolgár. Korán óvodába került, szinte előbb beszélt portugálul, mint magyarul. Romário nevét a családban egyedül ő tudta és tudja helyesen kiejteni. Ma az érettségijére készül. Nem kisebb örömet szerzett 2002-ben második unokánk, Zsuzsanna kisfia, Gergő születése. Ő 2009-ben kerül szembe az első nagy megpróbáltatással: megkezdi az iskolát. E könyv megjelenése előtt, 2008-ban nagy örömünkre megérkezett harmadik unokánk, Zsuzsi lányom kislánya, Eszter.

Második kísértés

Öt év múlva, 1991-ben még egyszer megkísértett a Magyar Nemzeti Bank elnöki karosszéke. A rendszerváltás után az Antall-kormány egyik minisztere Brazíliába látogatott, üzente, hogy beszélni akar velem. Közel húsz éve ismeretük egymást, egy tudományos konferencián sokat beszélgettünk, és néhány kellemes napot töltöttünk együtt Ankarában. Előadását meghallgatni Sáo Paulóba utaztam, és mivel másnap mindkettőnknek a fővárosban volt dolga, együtt utaztunk Bra-zília-városba. O a magyar kormányt képviselte a brazil Oktatási Minisztérium és a Medicor Művek között létrejött adásvételi és finanszírozási keretszerződés

aláírásán, a szerződést pedig a Medicor nevében én írtam alá. A gépen beszélgettünk, először csak általános dolgokról, régen találkoztunk, hogy vagy, hogy megy a sorod? Kerültük a politikát, de egyszer csak komolyra fordult a beszélgetés. Elmondta, hogy elnököt keresnek az MNB élére, mert Surányi Györgyöt Antall nem akarja megtartani. - Egyáltalán nem biztos, hogy lesz belőle valami, de ha pozitívan nyilatkoznál, én felvetem Antalinak a nevedet, hogy itt van egy lehetséges jelölt Surányi utódjának. - foglalta össze a lényeget. Ez váratlan volt. Egyrészt igazán megtisztelve éreztem magam, hogy közel tíz év távollét után sem felejtettek el. Valaki váratlanul feltűnik a múltból, és egy ilyen ajánlatot tesz. Korábbi jó viszonyunkra tekintettel nem akartam udvariatlan lenni, de ezen a ponton már nem volt kibúvó, színt kellett vallanom. — Igazán nagyon megtisztelő az ajánlatod, hogy egyáltalán eszedbe jutottam, de ne haragudj, nekem ez a jelenlegi rendszer, ez a kormánykoalíció túlságosan jobboldali - hárítottam el udvariasan a lehetőséget, hogy rákerüljek a jelöltek listájára. Félig-meddig velem egyetértve mondta, hogy néha neki is nehéz, például Kónya Imre és társai őt is zavarják, de nem mindenki ilyen. Vitatkozott, igyekezett meggyőzni. - Miért mondod, hogy ez a rendszer túlságosan jobboldali? A te apád méneskari százados volt, nem? Ludo-vikás tiszt volt, nem? Akkor meg mit akarsz, mi a bajod velünk? - fakadt ki. Tanulságos volt, hogy a rendszer egyik vezető politikusa számára - aki közelről ismerte az uralkodó szellemet - magától értetődött, hogy egy ludovikás tiszt fia megbízható bankelnök lesz az Antall-kormány számára. - Nézd, először is apám nem méneskari volt, hanem állatorvos, nem százados volt, hanem őrnagy, a Ludovika igaz. De ettől még nem lettem Antall József, még kevésbé a jobboldali koalíció híve. I losszú lenne sorolni kifogásaimat a két világháború közötti múltba révedé ideológiájuk, a szakmai ismeretek hiányát nemzeti elkötelezettséggel és antikommunista uszítással leplező minisztereik, kárpótlást hirdető, a termelőszövetkezeteket szétverő politikájuk miatt - foglaltam össze legfőbb kifogásaimat. Ennyiben maradtunk. Surányit végül Bod Péter Ákos ipari miniszter váltotta, aki korábban „a testvéri szocialista országok” ipari fejlődéséről értekezett egy folyóirat hasábjain, közelébe sem járt a pénzügyeknek. (Ahogy

visszagondolok az elmúlt húsz évre, a Magyar Nemzeti Bank élén hat változás történt. Öt különböző személy került az elnöki székbe, és nem nagy öröm, hogy közülük egyedül Surányi György - Antall József, majd Horn Gyula választása - az, aki gyakorlati ismeretei és elméleti felkészültsége révén nemcsak beült az elnöki székbe, de igazi szakmai elnöke volt a jegybanknak. Olyan elnök, akinek azon a lapos közhelyen túl, hogy „a kormány költsön kevesebbet”, a követendő monetáris poltikáról is voltak és vannak elképzelései.)

Újabb üzletek

Másnap a magyar miniszter jelenlétében aláírtunk egy újabb 12 millió dolláros szerződést, ezúttal a brazil Oktatási Minisztériummal. E szerződés annak volt köszönhető, hogy a kórházakkal jó kapcsolatot építettünk ki. Belő Horizontéban és több más városban mindenki megelégedésére már működtek a Medicor-készülékek. Ez hatásos referencia volt. E mellett az Oktatási Minisztériumban jó kapcsolatokkal rendelkező sáo pauloi barátunk, Julius Vajda (Vajda Gyuszi a Brazil-Magyar Kereskedelmi Kamara elnöke volt, 45-ös emigráns) segített meggyőzni az illetékes vezetőket, hogy korszerű, jó készülékeket fognak kapni. A szerződést két év alatt teljesítettük. Az egyetemi kórházak megrendelései kitöltötték a keretszerződésben előirányzott összeget, sok esetben a készülékek helye is elő volt készítve. Az északi államok fővárosaiban működő egyetemek Manaus, Sáo Euis, Fortaleza, Natal, Recife éppúgy részesültek a Medicor készülékekből, mint Rio de Janeiro, vagy délen Porto Alegre szövetségi egyetemei. A vevőszolgálat egyre bonyolultabb, egyre költségesebb lett. Esetenként több ezer kilométert kellett utaznunk, a repülőjegy drágább volt, mint egy budapesti utazás. Viszont ezek az egyetemi kórházak voltak később a referenciáink.

Nem sok idő kellett hozzá, barátok közvetítésével eljutottunk a brazil szárazföldi hadsereg főorvosához. Mindenekelőtt referencialistát kért. Egy idő után a különböző városok egyetemi kórházaiból jelezték, hogy kapitányok és őrnagyok járják a kórházakat, és kérdezik, milyenek a

Medicor készülékek, milyen a karbantartás? A Hadseregügyi Minisztériumban (Ministério do Exército) az indító megbeszélésen tábornokok, ezredesek, kórházigazgatók vettek részt. A hadsereg egészségügyi csoportfőnöke, egy háromcsillagos tábornok így kezdte beszédét: „Uraim! Tudom, hogy a Medicort nem sorolják a világ élvonalbeli cégei közé, amelyek a legfejlettebb műszaki színvonalat képviselik. Ennek ellenére készülékei korszerűek és megbízhatóak. A Medicor do Brasil pedig Brazíliában az egyik legjobb vevőszolgálatot adja. Tudom, mert ellenőriztük. Teljes bizalommal vagyok irántuk.” 1997-ben aláírtuk a szerződést. Negyven kórházba és egészségügyi intézménybe szállítottunk röntgenkészülékeket, elektrokardiográfokat, elektroence-falográfokat. Három év alatt összesen 36 millió dollár értékben. Az Amazonas őserdeiben olyan helyeken szereltünk, ahol csak a madár jár. Például a brazil-kolumbiai határon, egy Tabatinga nevű faluban. Út nincs, a légi közlekedést olyan kis gépek biztosítják, amelyekre egy nagyobb hátizsák is alig fér fel. Nem volt más megoldás, vízi úton szállítottuk a ládákat a helyszínre, két hétig tartott, míg odaértek. Nem volt könnyebb a Venezuelával határos Roraima állam fővárosába, Boa Vistába sem eljutni. Szerelőink oda-vissza négy napot utaztak repülővel, egy kiszállás egy hetet vett igénybe. Ehhez képest Amazonas állam fővárosa, Manaus kórházait ellátni nem okozott gondot, szinte rutinfeladatnak számított. Délen Rio Grande do Sül államot akár légi úton, akár közúton sokkal könnyebb volt megközelíteni. A hadsereggel kötött szerződés végrehajtása során először kerültünk szembe azzal a feladattal, hogy egy Európa-méretű, nyolc és fél millió négyzetkilométer kiterjedésű területen kellett a vevőszolgálatot megszerveznünk.

Brazíliában a szokásos napi gondokat leszámítva, nagyjából rendben mentek a dolgok. Egészen addig, amíg a Medicor először kezdett nagy késésekkel fizetni, majd közölte, hogy pénzügyi nehézségei miatt a szerződés szerint járó összeg felét tudja csak kifizetni. Hiába hivatkoztam a szerződésre, akkor már hetvenöt százalékos tulajdonrészükkel azt csinálták, amit akartak. És ők úgy akarták, hogy jöj jön egy fiatal, új erő, az majd megoldja a gondokat. Ezt is meg lehetett érteni. Hetvennégy éves voltam,

nekem is elég volt a huszonegy év, békében elváltunk. Javukra írom, hogy távozásom után az új igazgatónak (aki jó barátunk), a szerződés szerint mindent kifizettek. Amit egy vitában megjósoltam, bekövetkezett: a Medicor csődöt jelentett, a Medicor do Brasil pedig vidáman működik tovább.

A SZÜLŐFÖLD NEM ERESZT

A nyarakat Szentendrén töltjük. Amíg mindketten dolgoztunk, ez a néhány hetes szabadságot jelentette. Amióta nyugdíjasok vagyunk, májustól októberig, több, mint öt hónapot élünk itt. Élvezhetnénk a házunkat, kertünket, a lányokat és az unokákat, a rokonokat és a barátokat. Élvezzük is. Élhetnénk a nyugdíjasok gondtalan, békés életét, de nem sikerül, mert nem lehet légüres térben élni. Nem tehetünk úgy, mint együtt a három kis majom, akik közül az egyik nem lát, a másik nem hall, a harmadik nem beszél. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, ami körülvesz, a politikát és a közállapotokat, amiben élünk.

Az egész ott kezdődött, hogy egyik nyári szabadságunk alkalmával, emlékeim szerint 1992-ben megjelent Csurka István írása, melyben Antalit támadta, és alig kódolt rasszizmus áradt belőle. Nem voltam Antall József híve, de a cikket ízléstelennek tartottam. Ahogy olvastam, bizonyos szavak kiugrottak a szövegből. Csurkánál minden második sorban valami „nemzeti” volt, néhány sorral lejjebb pedig a „szociális” szemléletről értekezett. Csurka egyszerre volt nemzeti és szociális, vagyis nemzeti szocialista. (Nem tudtam szabadulni attól az érzéstől, hogy Csurka .jóvátételben” írta ezeket a cikkeit. Jóvá akarta tenni a két József Attila-díjat, amit a „kommunistáktól" kapott, és azt is, hogy annak idején - például Döglött oknak című darabjával - maga is hozzájárult a megbékéléshez.) A magyar nyomtatott sajtóban megjelent a nyílt nácizmus. Volt mái ilyen a történelemben, fajüldözés, öldöklés, pusztítás, romok és gyász járt a nyomában. De Pista, ez a nemzeti szocializmus, a nácizmus ideológiája-olvastam két nap múlva Debreczeni József nyílt levelét.

Rongálja a közállapotokat, hogy a nemzet erkölcseit olyanok óvják, akik erre eleve alkalmatlanok. ízléstelen, ahogy az MSZMP egykori vezető politikusai, párttagok, párttitkárok kommunistáznak, szónokolnak a jobboldalon. A névsor gondolom ismert. Akkor nekem hazudtak, vagy most hazudnak az új gazdának? Mit kezdjek a köpönyegforgatók „igazságával”? Vagy itt van az egykori „polgári” miniszter, aki az auschwitzi vonatok kapcsán kijelentette, nem ért a futballhoz. Említhetem az egykor ifjú liberális(?) demokratát(?), aki eddig egyetlen egyszer, akkor is a koalíciókötésre vonatkozó jókora hazugsággal, jutott hatalomra. Módfelett szelektív erkölcsi érzékünk bizonyítéka, hogy a nép e méretes átverése kapcsán nem zengett az ország „talpkövünk, a tiszta erkölcs” válságáról. Félművelt politikai „elemzők” emlegetik a „hazugsággal hatalomra került” jelenlegi kormányt. Ami egyrészt hülyeség, az értelmesebb része maga is tudja, hogy nem igaz, másrészt lazán „elfeledkeznek” arról, ami ebben az országban 2002 áprilisa óta történt és történik. „Fennkölt” pártatlansággal ostorozzák a „politikai osztály” hitelvesztését, közben szó sem esik az „ifjú és keresztény demokraták” által azóta feldúlt közéletről, közhangulatról.

Riasztó jele az ország morális leépülésének, hogy nem kellett egy évtized, és a nácizmus beépült a közbeszédbe. Tisztátalan gondolatok szennyes szavakat formálnak és a mai Magyarországon nincs eszköz a megfékezésükre. A dogmatikus liberalizmus - az Alkotmánybíróság tevékeny közreműködésével - a szólásszabadság védelmére hivatkozva szabad utat adott a legaljasabb indulatok kiélésére is. A szólásszabadságot a nyugati demokráciákban nem arra találták ki, hogy embereket megalázzanak, megfélemlítsenek. Fiárom jogász egyszer úgy gondolta, hogy a szólásszabadság a világ legfontosabb alapjoga. Ez egy önkényes, semmivel alá nem támasztható egyéni vélemény. Demokráciában el kell fogadnunk, hogy vannak ilyen nézetek. De ezt alkotmányos alapjoggá emelni maga a paktumdiktatúra! És az emberi méltóság, az nem alapjog? Miért nem? Ki követelheti magának a jogok hogy rangsoroljon az állampogári jogok között? Eredmény? A napi politizálásba beemelt jobboldali radikalizmus tizenkilencedik századbeli sötét ideológiákat, Európában a második világháború után a csatornába szorított, törvényen

kívül helyezett, mélyen a civilizációs minimum alatt lappangó nézeteket, irányzatokat, személyeket legitimált, emelt be a közéletbe és a közbeszédbe. És a felelőtlenül szabadjára eresztett, tűrt, sőt támogatott aljas szavak megmérgezték az életünket, és ami nagyobb baj, az ifjúság éppen csak hogy alakuló eszmevilágát is. Brazíliából nézve is nagy baj, Magyarországon benne élve alig elviselhető, hogy a szavak már semmit nem jelentenek, már senki nem veszi észre, mit beszél. Van aki mítosznak tartja a holokausztot, anélkül hogy tudatában lenne, e kijelentésével a holokauszttagadók mellé áll. Holott a szólásszabadság egy önkényesen, sokféleképpen értelmezhető mítosz, a holokauszt pedig tény. Nem árt, ha már valaki használja, tisztában van az idegen szavak jelentésével. Riasztó jele az ország morális állapotának, hogy 2006-ban, a Kossuth téren a Jogos (?) felindulásból békésen (?) tüntetők"-kel együtt megjelent az esztelen nacionalizmus, a kendőzetlen antiszemitizmus, és a gátlástalan anarchia. A nácizmus! Mindezt a „keresztény"- és „ifjúdemokrata" ország-gyűlési képviselők megjelenésükkel nyíltan támogatták. Ja kérem, ha az elmúlt másfél évtizedben a demokratikus közélet - a dogmatikus liberalizmus által olyannyira védelmezett szólásszabadság - törvényes része lett a baloldaliak és a liberálisok gyalázása mellett egy „kevéske" rasszizmus, egy kis soft zsidózás, mondván: „nem kell olyan érzékenynek lenni", akkor ne tessenek csodálkozni. Inkább szégyenkezni!

Olykor „bölcs" tanácsokat kapunk, hogy ez nem jogi kérdés, a társadalom majd kiveti magából. És ezt messziről komolynak tűnő politikusok komoly képpel mondják. A szemünkbe. Mások azt mondják, elhanyagolható kisebbség. Már bocsánat, de ez is hülyeség, öt ember is sok, ha inzultál az utcán valakit. Ráadásul ennél többen vannak. A jelek szerint a két nagy ellenzéki párt frakciójában is számottevő azoknak a száma, akik vonzódnak a szélsőséges nézetekhez. Mennyien lehetnek? Ötszáz-ötezer-százezer ember? Vagy esetleg kétmillió? Nem tudom, de ne legyenek illúzióink. Hitlerek harmincán voltak, amikor először vonultak Münchenben. Tíz év múlva Európa tízmilliókban számolta az áldozatokat! Sopronnál kelet felé átlépve a határt mintha magunk mögött hagynánk Európát. Egy másik világba érkezünk, ahol hetven-nyolcvan éves, vagy

még régebbi, zavaros radikalizmussal keveredett aljas, ostoba eszmék terjednek viharos gyorsasággal. Tudom, hogy ez az ország kisebbik fele, de azt is tudom, ha egy bődön mézbe csak egy csepp ecet kerül, elromlik az egész. Ráadásul itt jóval többről van szó. Bibó István szavaival azokról „a faji gyűlöletre és kegyetlenségre mindenkor kész” magyarokról, „akiket az erőszak és a faj mítosza visszavonhatatlanul megfertőzött, akik egy organikusan beteg szellemű és beteg társadalmú ország minden baját az idegenekben, a kisebbségekben látják”. (Losonczi, 2005) És a baloldalban - teszem hozzá. A szomszédos Ausztriában, tehát nem a Marson, egy külföldi állampolgárt, aki nem fenyegetett senkit Auschwitzba tartó vonatokkal, nem fecsegett idegenszívűekről, nem készített és nem olvasott fel a Bundesrat előtti téren semmilyen listát zsidó politikusokról, nem skandálta, hogy „zsidóbérenc”, „mindössze” tagadta a holokausztot, a bíróság rövid úton három évre börtönbe zárt. - Ne felejtsd el, hogy Ausztria egy civilizált európai ország - jegyezte meg erre egyik barátom. (- Európa a Lajtánál ér véget - állítólag Metternich kancellár mondta egy magyar arisztokratának. - Európa az Arlberg-hágóig tart - ironizált tárgyalópartnerünk Bázelben egy beszélgetésen. Minden viszonylagos, de azért érdemes kívülről is megnézni magunkat, és néha elgondolkodni.) Nálunk, a demokrácia és a „szent szólásszabadság” nagyobb dicsőségére, a „Kossuth tér” van. Ahol nem csak a teret, a nemzeti színeket is bemocskolták! Ahova meghívták az időközben kiszabadult brit holokauszttagadót. Az elvtársak összetartanak, alakul a náci, a rasszista intemacionálé. A teret rendbe lehet tenni, pénzkérdés. De a szégyent, mindnyájunk szégyenét, a megalázott lelkeket, a megsértett emberi méltóságot hogyan fogják reparálni? Ellenzéki képviselők nyíltan a köztársaság demokratikus rendje ellen lázítanak, mások az ország pénzügyi egyensúlyát veszélyeztető felhívásokat tesznek közzé - minden törvényes következmény nélkül. Rosszabb, mint Weimar! Én is tudom, gondosan el is magyarázták, hogy ma minden más, mint a weimari köztársaság idején. Csakhogy van egy kemény azonosság, amit nem nagyon emlegetnek: a náci radikalizmus a demokratikus állampolgári jogokkal visszaélve pontosan úgy, mint a weimari Németországban Magyarországon is a törvényes kormány megbuktatásán dolgozik. Nemzetközi sajtótájékoztatón liberális

politikus magabiztosan kijelentette: „Magyarországon nincs fasiszta veszély.” Egyetértek. Egyrészt a veszélyen már rég túl vagyunk, mert amivel 2006-2007 Magyarországán szembekerültünk, az nem veszély, tény volt. Másrészt, aminek az utcákon nap mint nap tanúi vagyunk, az nem fasizmus, hanem nácizmus. Tessék pontosan fogalmazni. A nácizmus feljött a csatornából és - a magyar demokrácia nem nagy dicsőségére - mint legális politikai erő, megjelent az utcán. Eljött az ideje, hogy a magyar jogállam végre tegyen valamit, mielőtt az anarchia elsöpri és fehér bolsevisták veszik át a hatalmat.

Ma mi van? Az ország civilizált fele döbbenten - és a jelek szerint némileg tanácstalanul - nézi az elmúlt években háromszor csalódott jobboldal dühödt ámokfutását. Az egész ország látja kárát, hogy egy műveletlen, bárdolatlan, gátlástalan csoport képtelen hazugságok tömegével mérgezi a közbeszédet, ámítja a közvéleményt. Renegátok mondanak ítéletet az erkölcseinkről, a mindennapjainkról, az életünkről. Cinkos mosollyal félrenézve engednek szabad utat az aljas indulatoknak. Sem az Antall-, sem a Boros-, sem a Hom-kormány idején nem volt ilyen faragatlan, ilyen közönséges, ilyen durva a politika jobboldala. Nem szerveztek rohamosztagokat. Magukat újságnak nevező nyomdai termékek mocskolnak, ha baloldali vagy liberális vagyok. Nem kell semmit újra kitalálni. Egymásra figyelő gondolatokat, az országért tenni kész kezeket kell találni. Keressük meg közösen, hogyan lehetne ezt a „faji gyűlöletre és kegyetlenségre mindenkor kész országot”, honfitársainkat, „akiket az erőszak és a faj mítosza megfertőzött”, a nevelés, a tanítás, a felvilágosítás eszközeivel, jó szóval, türelemmel, segítő figyelemmel ebből az iszonyú állapotból egy más, egy jobb minőségre felemelni. „Boldoggá és becsvágyóvá” (Széchenyi) tenni. Párbeszédet kezdeményezni mindenkivel, aki erre hajlandó. Meggyógyítani ezt a beteg lelkű országot. Már holnap elkezdeni járni az országot és gyógyítani!

osztani magad: - hogy így sokasodjál;
kicsikhez hajolni: - hogy így magasodjál;
hallgatni őket, hogy tudd a világot;

róluk beszélni, ha szólsz a világhoz.

Széjjel szóródni - eső a homokra
sivatagnyi reménytelen dologra,
s ha nyár se lesz tőled - s a táj se zöldebb,
kutakká gyűjt a mély: - soká isznak belőled.

Váci Mihály: Eső a homokra

Tudom, hogy ez ma szinte reménytelen, mégis sok százezer, jobb sorsra érdemes magyarral együtt ismételgetem: abba kell hagyni a gyűlölködést, mert mérgezi az életünket, felőrli a nemzet erejét. Hinni akarom, hogy nem reménytelen. Bízom abban, hogy akik olvassák e sorokat, sokan lesznek, akik egyetértenek velem és a kezüket nyújtják. Tudom, vannak, lesznek félmüveit vagy csak tájékozatlan emberek, akik soha nem fogják abbahagyni, mert politikai egzisztenciájuk, hatalomvágyuk hazug alapja ez a háború. Mégis mondom, hogy a gyűlölködés rajongóinak, a magyar Apokalipszis lovasainak is előbb-utóbb be kell látniuk, hogy a gyűlölet soha nem vitt sehova.

Gyűlölni egy más világnézet, egy más vallás híveit vagy egy nemzetet, amely egykor védte a hazáját, és amikor megtámadtuk, visszalőtt? Gyűlölni a tehetősebbet, a tehetségesebbet, az okosabbat, ügyesebbet, szorgalmasabbat? Vagy a szebb arcút, netán magasabb termetűt? Terméketlen, önpusztító, kártékony lelkiállapot. Visszamenőleg húsz-ötven-száz év távlatából gyűlölni valamit, ami már régen a történészek gondja, valakit, aki már régen meghalt, végképp teljesen értelmetlen dolog. Félrevezetett emberek, beteg lelkek, javíthatatlan ostobák vagy hivatásos bajkeverők foglalatossága. Nagyon bízom benne, hogy ez a felismerés fokozatosan teret nyer a hazában. Ha tévednék, és mégsem, nagyon rossz lesz itt, ebben az országban élni.

Rio de Janeiro - Szentendre, 2006-2007

Table of Contents